ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK

ÉS

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK

KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XXI. KÖTET.

HUSZONHÉT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS NÉGYSZÁZHATVANNYOLCZ ÁBRÁVAL.



RÓMAI BRONZÉKÍTMÉNY BREGETIÓBÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

Franklin-Társulat nyomdája.



TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és régibb középkor.

III. Középkor és Újkor.

IV. Numismatika.

V. Vegyes közlemények.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1901 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1901 április 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

HARMADIK FÜZET. *(Megjelent 1901 junius 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1901 november 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

C

D

F

I

J

L

M

N

O

P

Q

R

S

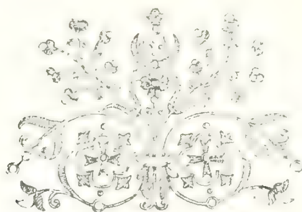
U

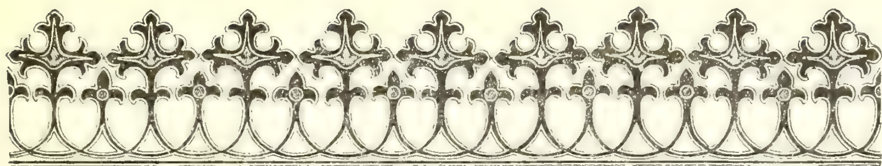
V

W

Z

M. E.





EMLÉKEK ÉS LELETEK.

EGYPTOMI EMLÉKEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

Nemzetünk politikai viszonyai hozták magukkal, hogy azon időben, midőn más nemzetek vetélkedve léptek Egyptom szentelt talajára, hol az emberi művelődés első bimbói fakadtak, nekünk attól távol kellett maradnunk. Míg a németek, francziák, angolok és olaszok vállvetve iparkodtak a pyramisokra, templom- és sziklafalakba vésett hieroglifeket kibetüzni, hogy a Pharaok országának sok ezer éves történetét a feledés homályából kiragadják és ily módon egyuttal az emberi cultura őseredetét is kikutassák; addig Magyarországnak, létéért és fennállásáért kemény harczokat, keserű megpróbáltatásokat kellett átélnie. Meg kellett elégednünk, ha egy-egy mæcenás és tudomány-barát, kit útja véletlenűl Egyptomba vitt, egy-egy ily vonatkozású tárgyat magával hozott és mint áldozatkészségének és hazafias gondolkozásának jelét, a magyar nemzeti múzeumnak, vagy valamely más tudományos intézetnek ajándékozta. E férfiak nemes törekvésének köszönhető egy nehány oly emlék, mely ha számuk csekély is, tudományos értékük nagy becse el nem vitatható. Ezeket a tudomány számára hozzáférhetőkké tenni főczélja ezen ismertetésnek.

Az a nehány darab, számszerint tizenöt, mely jelenleg a magyar nemzeti múzeumban található, három csoportba sorozható: 1. stélák (8 db), 2. kanopok (2 db), 3. szobrok (5 db).

Mind a három fajta emlék eredetét az egyptomi halottas kultusznak köszöni. Az egyptomiak hite szerint az ember halandó testén kivül két halhatatlan lelki részből állt. Az egyik, melyet «*Ba*»-nak neveztek, azon pillanatban hagyta el a földi porhüvelyt, midőn a halál beállott, hogy az Oziris birói széke előtt kiállott vizsgálat után a lelkek világában, minden földi gondtól menten örömtelt életet éljen. A másik lelki rész volt a «*Ka*». Ez is a halál pillanatában hagyta el a földi testet, azonban nem nélkülözhette teljesen az anyagot. A halál után is a halott közelében maradt és emberfejű karvaly alakjában lebegett a halott felett, hogy azzal tetszés szerint újra egyesűlhessen. Ezért a földi gyö-

nyöröket sem nélkülözhette. A mi jót a halandó test a halálig tett, azt a «*Ka*» a test elhagyása után tovább folytatja. Ez okból a rokonok és hozzá tartozók meghatározott ünnepnapokon adományokat hoznak neki, húst, kenyeret, süteményt, sört, bort, valamint ruhákat, tömjént és arczkenőcsöket, hogy semmiben se legyen hiánya. Az «*örökös lakás*» — így nevezték a sírhelyet — ezért két osztályból állt. Egyikben, mely örök időkre el volt zárva és senki által sem volt megközelíthető, volt a sarkophag a benne fekvő mumiával, míg a másik osztályba az élők is beléphettek és tulajdonképen az elhaltnak a földi élet után e második életében lakásul szolgált. Ide hozták az áldozati adományokat, sőt butorok sem hiányoztak, hogy a halottak a földi élet kényelmeit se nélkülözzék. A falak tarka, színes képekkel és feliratokkal ékeskedtek és a mindennapi életből vett jeleneteket ábrázoltak; az egyptomi ember halála után addigi életét folytatni akarta, s ezért síri lakását az élet azon jeleneteivel vette körűl, melyeket megszokott és melyek előtte kedvesek voltak.

Hogy azonban a lélek tetszés szerint a testbe visszatérhessen, meg kellett azt őrizni az enyészettől. A tüdő, máj, vese, szív stb., ezért négy különös kanopusba záratott, ezek alabastrom, vagy mészkőből készült korsók vagy vedrek voltak, melyeknek fedele ember-, karvaly-, sakál vagy majomfejet ábrázolt.

A magyar nemzeti múzeum két ily kanopust bír, mindkettő *Prokesch-Osten Antal* báró ajándéka, aki azokat 1833-ban Mohamed-Alitól, Egyptom akkori alkirályától kapta ajándékba. (Lásd 1. és 2. ábrát.

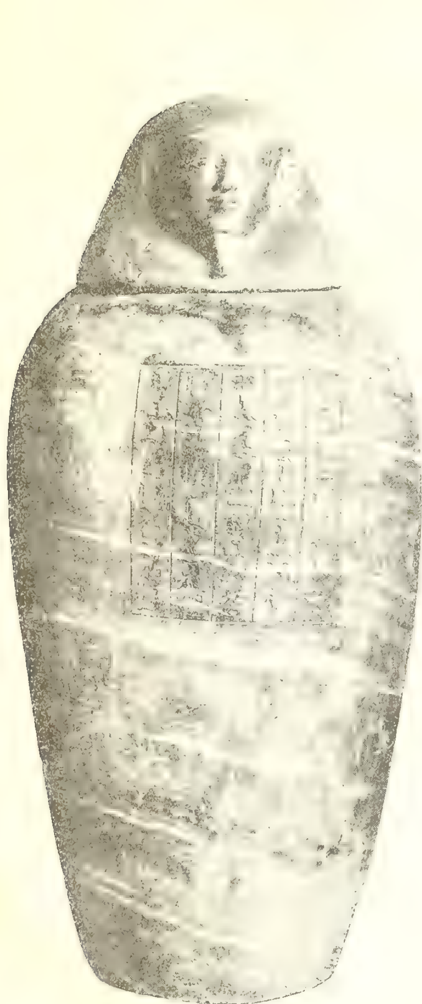
Az egyiknek fedele emberfejet ábrázol, a másiknak kissé nagyobb, karvaly-fejet ábrázoló fedele van. Mindkettőnek melső részén szépen bevésett és öt hasábra osztott hieroglif jelek láthatók.

Ha a lágy részek a testből már kivétettek, ez utóbbit jól kilugozták, pálma borral megmosták és bizonyos szerekkel, melyeknek mértéke és vegyítési aránya meg volt határozva, bebalzsamozták. Ezután a holttestet finom szövetekbe burkolták és hosszú finom lenszalagokkal körűlcsavarták, hogy lehetőleg légmentesen elzárják. A mumiát ezután gazdagon festett, kemény karton, vagy sykomor fából készült koporsóba tették, a melyet kő sarkophágba vagy faládába helyeztek és a halotti kamrának a rokonok által sem megközelíthető rekeszébe téve, az örök nyugalom nak adták át.

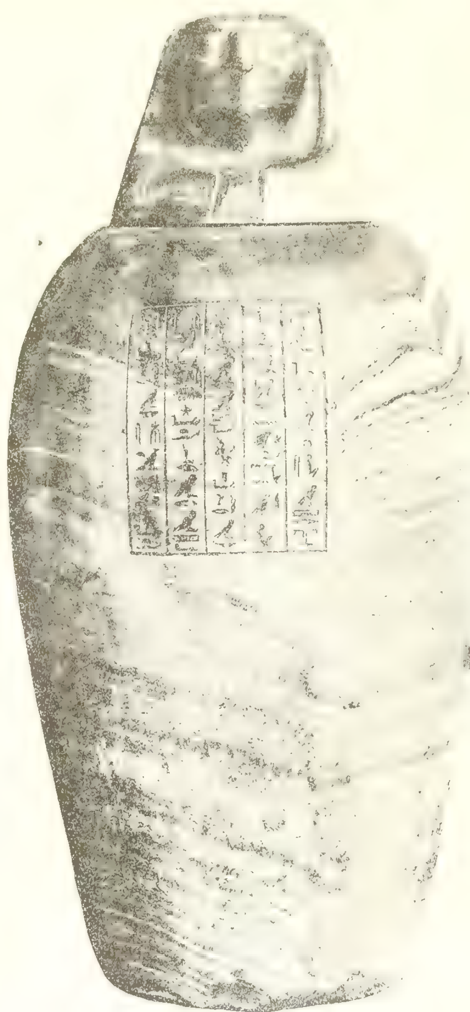
Ily módon iparkodtak a testet az enyészettől megvédeni, hogy az elvált elemek, a «Ka» és a test, bármikor egyesűlhessenek. Miután azonban a legjobb bebalzsamozási módok sem óvták meg örök időkre a testet az enyészettől, ezért már a legrégibb időkben is a koporsóban lévő mumián kívül még a halottnak képét vagy szobrát is a sírkamrába tették, hogy «Ka» a személy anyagát *sohase* nélkülözze. «Ka» tetszés

szerint birtokába vehette és megelevenithette a szobrot. Így keletkeztek a régi egyptomiak sírkamráiban található kisebb, nagyobb, kemény kőből vagy fémből készült szobrok.

Ezek az illetőt javakorában ábrázolják, mert hasonlóan amint még az életben gondoskodtak pompás sírhelyekről, sőt ezt az élet főfeladatá-



1. ábra.



2. ábra.

nak tekintették, úgy azt sem mulasztották el, hogy egy vagy több lehető élethű szobrot készíttessenek magukról, a melyben a halál utáni megelevenedés és feltámadás végbe mehessen. De nemcsak az elhalt, hanem a nagyszámú szolgaszemélyzetnek cserép, kő, vagy fémből készült szobrai is a sírnak adatván át, a sírkamra egy fülkéjébe állíttattak, hogy a mindent megelevenítő «Ka» hatalma által uruknak megsemmisíthetlen túlvilági élete alatt, mindenkor szolgálatára állhassanak. Amint

a holt kő megelevenedhetett pusztán a «Ka»-ban rejlő szellemi erő által, úgy nyerhettek életet a kőbe vésett vagy oda festett hieroglif jelek is. Ezért a sírkamrák falait feliratokkal rajzolták tele, melyek nem csak az életben történt eseményeket, hanem imádságokat, kérelmeket



3. ábra.

és kivánságokat fejeztek ki, mert «Ka» mindenható szellemi hatalma által a holt betüknek lelket és életet tulajdonítottak s így a kivánság már teljesített ténynyé vált. A régi egyptomiaknak ezen vallási nézete minden művükben megnyilatkozik és teremtő szellemük által létre-

hozott majdnem minden művükben mélyen gyökerező vallásos jelentőség van.

A nemzeti múzeumban levő stélák (sírkő) közűl régiségük és tartalmuk miatt különösen kettő kiváló:

1. A III. Thutmosis korabeli Matoï-csapat tisztjének Noferḥmt-nek stélája (lásd 3. ábra).



4. ábra.

2. A III. Amenemhat korabeli Seḥotep-ab felügyelő stélája (lásd 4. ábra).

III. Thutmosis, a XVIII-ik dynastia leghatalmasabb királya és az egyptomi faraók között a legfényesebbek egyike, K. e. 1503—1449-ig uralkodott, az említett stélák elseje tehát a K. előtti XV. századból származik. A második még sokkal régibb, mivel III. Amenemhát a XI. dynastia hatodik királya volt, a ki a híres Moeris tavat, a mostani

Fajum tájékán ásatta és ott az ókorban építészeti műremekként ismert labyrinthust építtette.

A Matoï-csapat idegen eredetü hadtest volt. Brugsch * eredetüket a *Matoï* néptől vezeti le, mely a déli népek lajstromában a 77-ik helyet foglalja el. (Lásd még Brugsch, Dict. géogr. 975. lap és Brugsch: «Die Negerstämme der Una-Inschrift»).** Ezen törzs a 6-ik dynastia korában mint hajó épületi-favágók az akkori egyptomiaknak igen jó szolgálatokat tettek. *Stern* Lajos is egyik helyen *** a berlini múzeumban levő *Châhap*, *(I. Energertes* alatt a matoï-ak ezredese) stélájáról ír.

Egyptomban már a legrégibb időben szokásban volt a legyőzött harczosokat egyptomi zsoldosokul felfogadni és ezekből külön hadtestet alakítani, melyet mint csendőrséget alkalmaztak.

Hatáskörük legi nkábbaz volt, hogy (lásd Brugsch «Aegyptologie» 243. old.) a forradalmakra könnyen hajló néppel, a munkásokkal szemben, valamint az idegen rabszolgákkal szemben az uralkodó osztály érdekeit megóvják. III. Thutmosis alatt, aki 18 év alatt (uralkodásának 23—40 évéig) tizenöt nagy hadjáratot vezetett idegen népek ellen, s a ki fegyvereinek hatalmát az akkor ismert föld legszélsőbb határáig éreztette, a matoï-ak hadteste nagy jelentőségre tett szert és parancsnoka Egyptomnak igen magas méltóságokat viselő személye volt.

A stéla, melyet a n. múzeum őriz (3. ábra), egy Noferḥmt nevű matoï-tiszt Amon-Ra főistenhez intézett imáját tartalmazza. Anyaga rózsapiros gránit, 96 cm. magas, 50 cm. széles és 30 cm. vastag. A felső szélén mindkét oldalán lecsüngő Uräus-kigyóval ékesített szárnyas napkorongot látunk; ez az egyptomi művészet symbolikus diszítményeinek egyik legfontosabbja. A nap, a földi világnak világosság- és életforrása, védő szárnyait kiterjeszti és mint a nyári solstitium napja a *Baḥudt*-i (Apollinopolis magna-i) *Horust* jelképezi; ennek hieroglif jele a napszárnyak alatt jobbról és balról az Uräus-kigyó képei mellett látható és mint ilyen symboluma a férfikortól a halálig terjedő emberi életkornak. Az Uräus, keselyűfővel végződő vipera, az élet és halál jogának, tehát a legnagyobb és legerősebb hatalomnak symboluma, mint a legértékesebb diszítmény ékesítette a fáráók fejét. A középső mezőben a legkülönfélébb áldozati adományokkal ú. m. kenyér, bor-, sör- és tejkorsókkal, virággal, liba- és marhahússal stb. megrakott áldozati asztalt látunk. Ennek egyik oldalán a trónon ülőhelyzetben és a fejen a nagy átef-tollakkal ékesített «*Amon-Ra*»-t látjuk, bal kezében kormánypálczát tart, (mely mint hieroglif hatalmat jelent) jobbjában az élet kulcsát («anḫ = élet») tartja.

* Die Aegyptologie 246. oldal.

** Zeitschrift für ägypt. Sprache und Alterthumskunde 1882. 35. lap.

*** Z. Ä. 1884 101. lap.

Szemben vele, az áldozati asztal másik oldalán III. Thutmosis király áll a királyi köténybe öltözve és feje az Uräus koszorúval ékesítve. Kezeivel egyesítve tartja a lotosvirágot és papyrusbokrot, mint a két ország: Felső- és Alsó-Egyptom, fölötti hatalom symbolumát. A lotosvirág Felső-Egyptom vagy a déli ország, a papyrusbokor Alsó-Egyptom symboluma. Ezen képleges ábrázolás fölött szépen vésett hieroglifeket látunk, melyek az ábrázolás közelebbi magyarázatáúl szolgálnak. A középső elválasztó vonaltól balra álló, Amon-Ra istenre vonatkozó és jobbról balfelé olvasandó szöveg így hangzik:

«Dì-f cnh w3s Imn-Rc stn ntr-w»

«*Életet és hatalmat ad Amon-Ra az istenek királya.*»

Ezen választó vonaltól jobbra álló, balról jobbfelé olvasandó és a királyra vonatkozó szöveg így hangzik:

«Ntr nfr, nb t3-wï, Mn—hpr—Rc, dì cnh mì Rc dt.»

«*A jó isten, mindkét ország ura, Men-Cheper-Ra (=III. Thutmosis) életet ajándékoz mint Ra az örökkévalóságban.*»

A király, kinek neve szokásos módon gyűrűvel van körűlvéve, mint az istennek hatalmat és életet adó földi személyesítője jelen meg.

Az egész ábrázolásnak alsó része nyolcz sorból álló, a matoï-tisztnek Neferhmt-nak, Amon-Ra-hoz az istenek istenéhez intézett imádsága. Ő maga egyenruhában áll, jobb felső karján *Mn-hpr-Rc = III. Thutmosis* nevével ellátott táblácska van és egész tartása az ábrázolás czélját árulja el.

A második stéla (4. ábra) fön körszelvényű 50 cm hosszú, 31 cm széles és 6·5 cm vastag mészkőtábla. Itt is négy részt különböztethetünk meg. Az elsőn, a felső szélen látjuk a szárnyas napkorongot és ez alatt a középen a *Ra-n-maat (III. Amenemhát)* nevével ellátott királygyűrűt. A király nevének mindkét oldalán van a fekvő sakál, az alvilág urának Anubis istennek symboluma, aki az elhaltakat Osiris bárkáján az istenek birói széke elé vezeti.

A király nevét körűlfogó gyűrű mindkét oldalán egyformán futó hieroglif szöveg áll a következő tartalommal:

«Királyi adomány: kenyeret, bort, bikát, libát és tömjént ad.»

Stélánk második része három soros feliratot tartalmaz a szokásos áldozati formulával és így hangzik:

«(1.) Stn dì-t Us-ìr hntï ìmntìw nb 3b-dw dì-f pr-t hrw t3 ìrp (2.) ìh s3 šs3 sntr mrh-t ìh-t nb-t nfr-t w3b-t (3.) cnh-t ntr ìm n k3 n rwd Shtp-ìb ìr n Hnt-cb.»

«*(1.) Osirisnak, az alvilág fejedelmének Abydos urának királyi adománya; halotti áldozatot nyujt, kenyér, bor, (2.) bikák, libák, ruhák, tömjén és arczkenőcsből állót és minden szépet, tisztát ad, (3.) a miből az isten él, Sehotep-ab felügyelőnek, Hnt-ab fiának «Ka»-ja részére.*»

A harmadik rész az elhunytat ábrázolja, aki feleségével *Rnsm-ìb*-el *Knì* leányával az áldozati asztalnál ül; velük szemben gúggoló helyzetben ez utóbbinak szülői, kiknek nevei két félsorban vannak megnevezve: az apának neve volt: *Snb*, *Ìpì*-nak fia; ennek nejét *Ḥnt-ìb*-nek hivták, — cnḫs leánya volt.

A negyedik részben végre a többi családtagot látjuk, számszerint tizet, guggoló helyzetben, mindenik mellett a saját neve.



5. ábra.

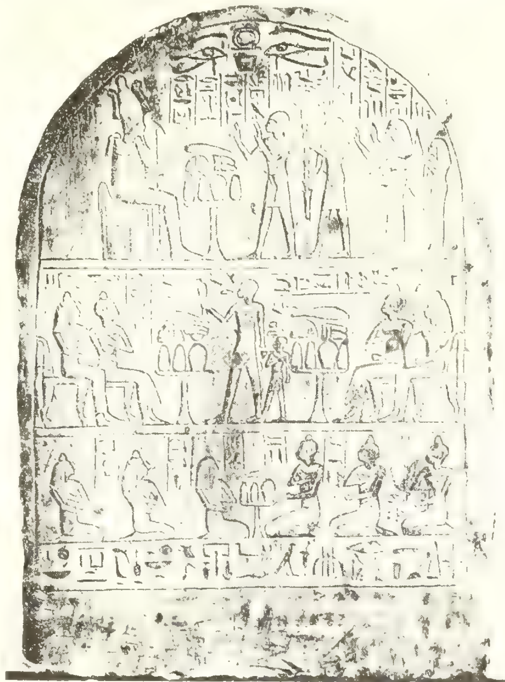
A magyar nemzeti múzeumban levő másik hat stéla is figyelemre méltó. A halott legközelebbi hozzá tartozói (szülők, nő, gyerekek és testvérek) közt van és ezektől környezve mutatja be hódolatát Osiris istennek. A hozzátartozók nincsenek mindig képekben ábrázolva, hanem gyakran csak nevükön felemlítve. Igy van ez pl. *Nofer-Ameny*, *Pepy* fiának, a királyi épületek irnokának sírkövén. Ezen stéla (lásd V.) az írás jellege után itélve a közép birodalom korából való, (XII. dynastia) és égetett agyagból készült 32·5 cm. hosszú, 27·5 cm. széles, 4·5 cm. vastag. A kő baloldalán a felirat egész hosszában egy ujj szélességben meg van sértve, úgy, hogy e miatt egyik-másik név már nem betűzhető ki.

A stéla felső szélén háromsoros feliratban a következő áldozati formula olvasható:

«*(1.) Osirisnek, az .... urának, Abydos urának királyi áldozati adománya; (2.) kenyérből, borból, bikákból, libákból és ruhákból álló halotti áldozat a királyi épületek tisztelt irója részére, (3.) névszerint Nofer-Ameny-nek, Pepy fiának kegyes emlékül.*»

Többek közt ott látjuk a megboldogultat, istenhez imára emelt kezekkel és 16 félsorban hozzátartozóinak neveit.

A XIX. dynastia korából való egy másik, (6. ábra 37 cm. hosszú, 26.5 cm. széles és 7 cm. vastag, mészkőből való stéla. Ennek felső mezőjében a napkorongot és ettől jobbra és balra a nap symbolumaként a jobb és bal szemet látjuk. Van továbbá gazdagon terített áldozati asztal, mely előtt a trónon Osiris isten ül, feje a tiarával és tollakkal van ékesítve, kezében a kormánypálczát («w3s = hatalom») tartja.



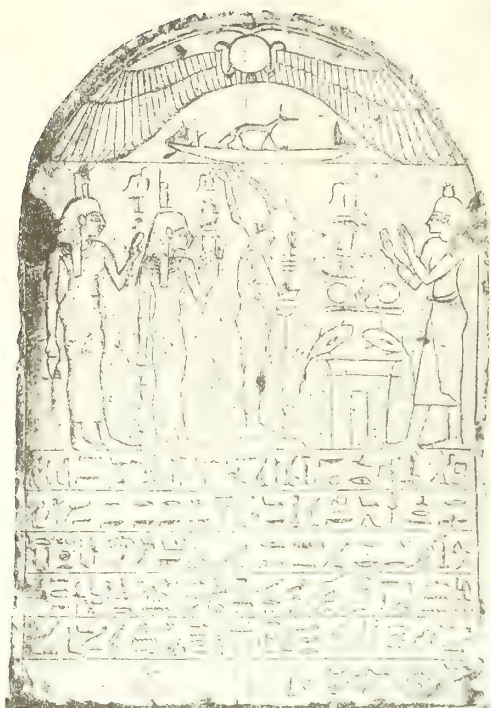
6. ábra.

Vele szemben, az áldozati asztal másik oldalán őt imádva áll *Prt-hrw-Ḥr-ms* e mögött fia *S3-p3-ìr* kezében lotosvirággal; ezután következnek ez utóbbi az anyja és felesége, amaz imádkozva, emez áldozati adományokat nyujtva. Az ezen alakok fölött álló szöveg megadja az ábrázolás magyarázatát.

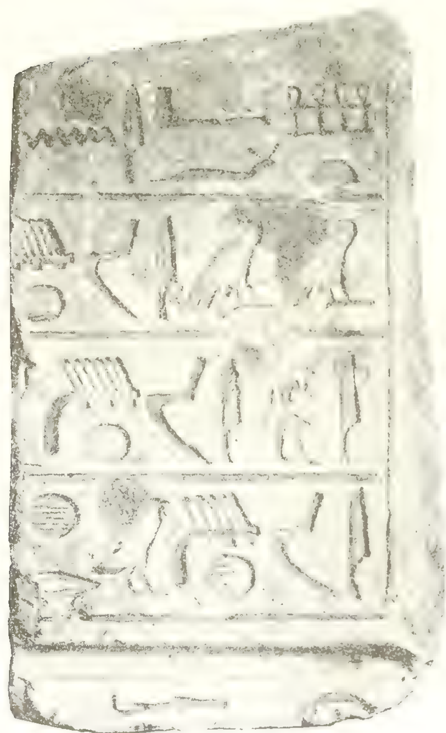
A középső részen az áldozati asztal előtt «*S3-p3-ìr*»-t látjuk, amint szülőinek áldozatot hoz; mellette áll fia *Hc-m-ws*. E mellett egy második áldozati asztal áll, melynél egy *Ḥw-ty* nevű méltóság és ennek felesége *Ìmn-m-cb-t* ülnek. Egy másik részben megint áldozati asztalt látunk és ennek mindkét oldalán hármasával gúggoló alakokat: három papot az egyik és három papnőt a másik oldalon. A jelenetet egysorú felirat zárja be, mely a következő áldozati formulát tartalmazza: «*Királyi áldozati adomány Osiris az alvilág fejedelme részéről; kenyérből, borból, husból és minden jó és tiszta dolgokból álló halotti áldozatot mutat be mindennapra «Ka»-nak.*

Hasonlóan fönt kihajló 38 cm. hosszú, 26 cm. széles és 5 cm. vastag mészkőtábla (lásd 7. sz.) az elhaltat az áldozati asztal előtt állva és Osiris, Isis és Nephtis istenekhez imádkozva ábrázolja. E fölött látjuk a bárkán álló sakált, mint *Anubis* isten symbolumát és e fölött a mindkét oldalon Uräusokkal ékített szárnyas napkorongot.

A magyar nemzeti múzeumban levő hatodik kőemlék (lásd 8. ábra) csak töredék ugyan, de annyiban figyelemre méltó, hogy a többi darabot régiség tekintetében jóval felülmulja. A VI. dynastia korából való, tehát a Kr. előtt IV-ik évezredből való. Ezen követ Ó-Budán a Percz-utcza 206. számú házának építésénél 1852-ben találták és a mú-



7. ábra.



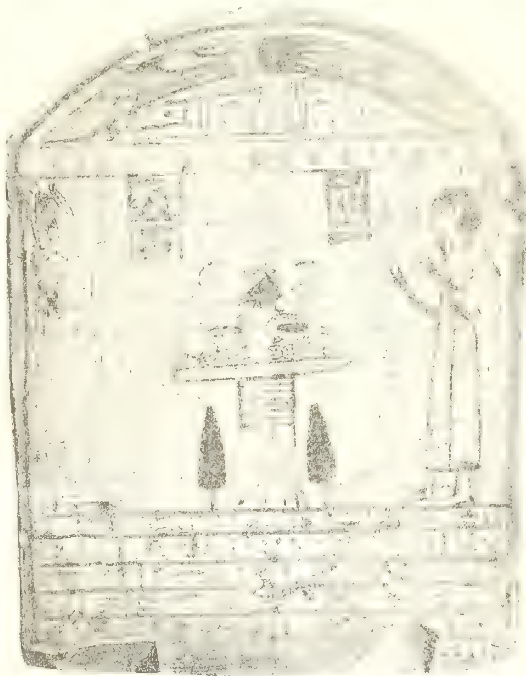
8. ábra.



9. ábra.

zeumnak ajándékozták. Hogy került a lelőhelyre, arra nézve semmi biztosat sem lehet tudni.

Ezen kívül van a múzeum birtokában egy 16 cm. hosszú, 10·5 cm. széles és 4 cm. vastag táblácska (lásd 9. ábra), a melyen egy papnő *Mrsgrt* istennőnek áldoz és hódol; ezen kívül egy másik márványkő, melyen vörös és fekete tintával rajzolt hieratikus vonások láthatók. (lásd 10. ábra). A felirat azonban annyira elmosódott, hogy a szöveg pontos megfejtése alig lehetséges. Méretei 30 cm. hosszú, 23·5 cm. széles és 4 cm. vastag.

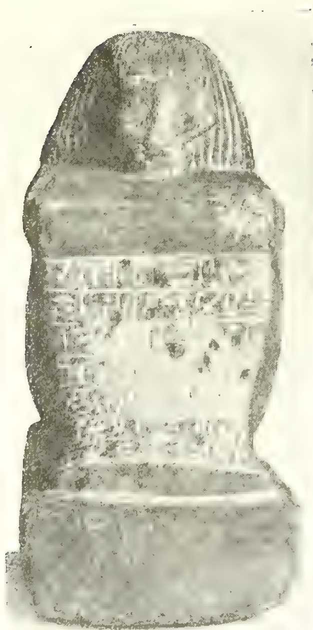


10. ábra.

A két szobor is (lásd 11. és 12. ábra), melyet a múzeumban őriznek, figyelemre méltó. Mindkettő *Eszterházy Antal gróf* ajándéka, a ki azokat 1871-ben hozta Egyptomból és a múzeumnak ajándékozta.

Ez a két szobor *Amon-papokat* ábrázol, kik különös gúggoló helyzetben ülnek. Keresztben fekvő kezeik vízszintesen nyugszanak térdeiken, egyébként alaktalan kőtömegekhez hasonlítanak és csak a gazdag hajékkel takart fej jut érvényre. Elő és hátsó részük hieroglifekkel van födve, melyek a szobrok czélját árulják el, a mennyiben a szokásos áldozati formulával kezdődnek. 32 cm. magasak, egyik rózsapiros gránitból, a másik fekete bazaltból való és az irásjelek után itélve mindkettő az új birodalom korából való (XVIII. dynastia).

A Magyar Nemzeti Múzeumban még egyébként is képviselve van a régi egyptomiak szobrászata. Itt láthatjuk (13. ábra) egy XIII-ik dinasztiabeli királynak fekete granitból faragott mellszobrát, mely minden valószinűség szerint III. Amenhoteszet ábrázolja, a ki Kr. e. 1439—1403-ig ült Egyptom trónján. Itt van továbbá egy ugyanezen korbeli királynőnek mellszobra rózsaszin granitból kivésve (14. ábra), kezében *Hathor* istennő szobrát tartja. Egy másik szobor guggoló helyzetben ábrázolja Šešonk trónörököst, *Karamat* királynőnek — a nyugati Deltában, főleg Bubastis környékén székelő XXII-ik dinasztia egyik tagjának — fiát (lásd 15. ábrát).



11. a) ábra.



11. b) ábra.



12. a) ábra.



12. b) ábra.



13. ábra

Mindhárom mű technikai tökéletességgel készült, teljesen uralkodik a véső a kemény anyagon, mely még a mai technikának is gondot adna. Különösen arról a királyszoborról mondhatjuk ezt, melyet a 11. ábrában mutattunk be. Kétségtelen, hogy ránkmaradt e nemű művek között is a legkiválóbbak között foglal helyet. Az arczkifejezés azt a komolyságot és méltóságot tükrözi vissza, mely az egyptomi mesterművű királyszobrokra jellemző. Külön említést érdemel a homlokkötővel leszorított fejlepel, melynek elülső csücskei a mellre hullanak, hátsó végei pedig (melyek ezen szemközt álló képen nem láthatók) fonatszerűen csavarodnak egymásba, valamint az Uraeuskigyó, mely a fejlepel homlokrészén gyűrűzve ágaskodik, mintegy intőjel, hogy a király mindig kész ellenségeit megsemmisíteni. Sajnos, hogy a szobormű orrán és balszemén megsérült.

A 12. ábrán látható nőalak is az egyptomi művészet titkaiba vezet be bennünket. Sajnálni való, hogy ez a szobor is megsérült az orrán. Bámulatra méltó, hogy daczára az anyag keménységének, melylyel itt is meg kellett küzdenie a mesternek, mily gonddal, finoman és simán dolgozta ki a ruha és a fejdísz egyes redőit. Nem hiába illették a szobrászokat Egyptomban a «*s-cuh*» azaz «*Megelevenítő*» melléknévvel. Kár, hogy nem ismerjük a művész nevét, ki e remeket megalkotta. De ez egyik jellemző vonása az egyptomi művészettörténetének, hogy egy műremek szerzőjét sem ismerjük. Itt mindenek előtt a fejtakaró figyelemre méltó, mely rögtön elárulja az ábrázoltnak elő-

kelő származását. A vastag hajzacskó felett paróka látható, melynek hosszú csöves fürtei a nyakra omlanak; e felett diszítésekkel tarkított sapka látható, tetején lótoszvirág díszlik, melyet csak a királynők s a herczegnők viselhettek. A nyakát gallér diszíti, mely viselet az új birodalomban általánosan el volt terjedve s az egyptomi nemzeti viseletnek egyik darabja. Az előkelőbb egyptomiaknál e ruhadarab hálóból, zsinórzatból vagy lánczokból volt művészileg megalkotva s rajta — mint a jelen ábra is mutatja — gyöngyök és drágaságok díszlettek. A ruha átlátszó fátyolból kalisirisből áll, mely egészen a testre símul és annak formáit világosan feltünteti. Nem hiányzik a karkötő sem, mely az előkelő egyptomi nő karját szokta diszíteni. Szobrunk jobbjában balkezétől támogatva Hathor istennő szobrát tartja, mely felett kis Naos (kis templom, melyen a Ka-Horchuti istennő szobra van) látható. A Hathor-szobor itt abban a formában jelenik meg előttünk, a mint az a denderai templom előcsarnokának oszlopain van ábrázolva. Az oszlopfő feletti koczka négyoldalán Hathorábrázat látható, fölötte kis templom.



14. ábra.

Az a mészkőszobor, mely a 13. ábrán látható, a Kr. e. IX. századból való s a hátán lévő felirat megnevezi a személyt, a kit ábrázol. Ez: *Šešonk* trónörökös, a memphisi Ptah főprófétája és főpapja, kinek anyja *Ka ra—ma*, *II. Usarkon* királynak első felesége volt. A cartouche-ba foglalt királynevet ma már alig lehet kibetűzni, de a «Scheschonk» név és anyjának *Ka—ra—ma* nak neve egész világosan olvasható. A jobb halántékról lecsüngő hajfürt, az ifjúság jelképe s egyuttal a trónörökös nemzeti fejdísze. Mint Ptah főpapja kezében ezen isten szobrát tartja. A szobor, sajnos, nagyon rongált állapotban maradt ránk;

különösen a mellén sérült meg erősen, teste kettétörött. A szobor nagysága 1·2 m. *Szilágyi Dániel* konstantinápolyi hazánkfia küldötte be 1862-ben (l. Régiség-Napló 114/1862), mint Fuad pasa kertészének *Sipos*-nak ajándékát.



15. ábra.

A leírt tizenöt darab nem az egyedüli egyptomi régiség, mely jelenleg a magyar földön található. A nemzeti múzeum érem- és régiség osztályában van több mumia, a melyek közűl egy, emberi alakot ábrázoló fakoporsóba zárt, bepólyázott gyermek-mumia említendő, ennél a sarkophágot nagyszámú hieroglifikus felirat ékesíti festői módon.

A feliratok a halottal együtt eltemetett halotti könyvből vett fejezetek, melyek hathatós, csodákat művelő imákat tartalmaznak, melyeket az elhaltnak az alvilágban való vándorlása közben a démonok kiengesztelése végett kellett elmondania, hogy így az összes régiókon átmehessen, míg ismét az ősforráshoz visszatérhetett. A halotti könyv szövegének másik sorozatát Isis istennőnek férjéhez Osirishez intézett dicsérő énekei teszik. Ugyanis az egyptomi hit minden halottat Osirissel azonosít, ki így Isisnek férje lesz. Az összes imák az elhalthoz vannak intézve s általuk a lélek felszabadul; s ha az elhalt, kezében a halotti könyvvel, Osiris itélőszéke elé jut, úgy netáni vétkei, melyek még rajta tapadtak, kegyelem utján elengedtetnek.

Az említett gyermek-mumiát *Thebe*-ben (Felső-Egyptom) találták és 1865 április 22-én ajándékozta Csuzy Gizella úrhölgy a magyar nemzeti múzeumnak.

A budapesti néprajzi múzeumban is van nehány egyptomi régiség* és az iparművészeti múzeumban is őriznek nagyszámú egyptomi régiséget, melyek ezelőtt a nemzeti múzeum régiség osztályában voltak és csak néhány éve adattak át az iparművészeti múzeumnak. Vidéki városaink múzeumaiban is található egy-egy tudományos érdekű egyptomi régiség (pl. a pozsonyi katholikus gymnasiumnak is van egy bronzból készült Osiris szobra, a mely megtekintésre méltó. Polikeit Károly igazgató úr ezen darabot megtekintés és tudományos elbirálás végett szives volt rendelkezésemre bocsátani). Legközelebb mindezen szétszórtan lévő darabokat összegyűjtve fogom leírni és közzé tenni. Hogy azonban ezen törekvésem sikerüljön és lehetőleg teljes legyen, az intézetek, testületek és egyes magán személyek jóakaratát és segítségét kell kérnem, hogy az ily vonatkozású tárgyakat vagy fényképben vagy eredetiben, tudományos feldolgozás végett rendelkezésemre bocsássák. Ezen kérelmemet mindazokhoz intézem, kik egyptomi régiségeket birnak.

Budapest, 1900 junius havában.

Dr. Mahler Ede.

* Ezen régiségeket dr. Jankó úr, a néprajzi múzeum vezetőjének szivességéből láthattam és a vele történt megállapodás szerint tudományos feldolgozásukhoz nem sokára hozzáfoghatok. Ennek eredményeit a múzeum kiadványában fogom közzé tenni.

A «PETRIS-I» ŐSTELEP SZAMOS-ÚJVÁRT.

(Első közlemény.)

Hazánk fennállásának ezredik évében irtam meg az első szamos-újvári őstelep ismertetését;[1] az 1898-ik évben már a második őstelep leírását tehettem közzé,[2] s azóta ily rövid időközben e város határából most a harmadik ősemberi telepet van szerencsém az érdeklődőknek itten bemutatni.

Ezen újonnan felfedezett őstelepről származó edénycserép-nyomokat már az 1896-ik évben összeállított «Ősembertani adatok Erdélyből» czímű gyűjtelékes leletközleményemben is jegyeztem föl ugyan,[3] de a lelőhely telepjellegének felismerését egy későbbi körülménynek köszönhetjük. A szamos-újvári m. kir. orsz. fegyintézet régi rabtemetője sírokkal betelvén, az 1898. év tavaszán a város éjszakkeleti oldalán fekvő «Petris» nevű határon 1 kat. hold nagyságú új temetőhely létesíttetett.[4] A négyzetben kiszakított terület körülárkolása, fákkal való körülültetése, valamint felszíni egyengetése alkalmával ősrégi cserepek és tárgyak kerültek napvilágra a gyepes talajból. Vajna Károly orsz. fegyintézeti igazgató úr szives közvetítésével hozzám juttatta e leleteket, melyeknek nemcsak őskori, nevezetesen fém-(bronz-)kori voltát constatáltam, hanem lelhelyüket őstelepnek is feltételeztem. — 1898 április 12-én megtekintettem az új telepet s nevezett igazgató úr szivességéből néhány felajánlott munkással próbaüregeket mélyítettünk le a terület különböző pontjain.

A telep physiographiai viszonyai:

E legújabb telep a várostól keletre, az ördöngös-füzesi út bal oldalán, a Hétkereszthegy éjszaki párkányát képező teljesen horizontális felületű terrasseának keleti részén fekszik.[5] A terrasse alatt elterülő szántók neve: Petris, melyről a telep elnevezését is adtam. A telepterrasse nyugatról és éjszakról, a Szamos, kelet felől a Füzespatak völgyének lapálya által van határolva; délről a Hétkereszthegy magaslata emelkedik, melynek a terrasse a Szamosvölgyre kiugró fokát képezi. A telep alatti rétlapály absolut magass. = 252 m.; levonva ezt a terrasse 264 m. magasságából lesz a telep relativ magass. = 12 méter,[6] mi épen elegendő arra, hogy az ellenség közeledését és egyéb nem közömbös jelenségeket megfigyelő telepeseknek alkalmas őrhelyül szolgált legyen. A terrasse oldalából több forrás tör ki a felületre, melyek — mint a kitünő jóvizű «Szent-Ignácz» kútforrás is — bőven ellátták a telepeseket ivóvízzel; a közeli

1 A «szamosújvári Lunkai ősemberi telep». Orv.-term. tud. Értesítő. 1897. évfolyam. I. füzet. 10–22.

2 «A Costa Gyerli őstelep Szamos-Újvár határán.» Arch. Értesítő 1898. évf. I. füzet. 34–38.

3 «Ősembertani adatok Erdélyből».» E dolgozatom 4 év óta az Erd. Muzeum titkári hivatalában hever.

4 Egy — az 1738. évből származó s jelenleg a városi tiszti ügyész (Voith M.) tulajdonában levő — birtok-conscriptionális könyv szerint a «Petris» határ neve: «Kövecses» volt. (Ptyetris oláh szó = köves, kavicsos helyet jelent.)

5 Special-Karte. (1 : 75,000) Zone 17. Col. XXX.: Szamos-Újvár.

6 Orsz. eredeti felvétel, Zone 17. Col. XXX. Section S. W. lapja.

füzesi patak, Rétpatak és a Szamosfolyó pedig a kóborlások irányításán kívül élelemszerzés forrásául is kinálkoztak. A telepről akadálytalanul lehetett figyelni a Lunkai és Costa Gyerli őstelepekre, végig lehete látni a Füzesvölgyön Füzes tájáig, de a legterjedelmesebb kilátás nyilik a Szamosfolyó völgyének alsó részére a szép fenlapossal biró Rózsahegyig és a Csicsó várának romjaival koszorúzott rhyolithos-trachyt hegyvonulat keretéig. A telepterrasse három völgytorkolat góczpontján fekszik, a melyek innen ágaznak szét négy irányban ; elképzelhető tehát, mily kedvező és fontos strategiai fekvésű pont volt e hely az egymást örökösen nyugtalanító őskori néptörzsek birtokában. A topographiai adatok ismertetése után a telep geologiai s a leletek előfordulási viszonyainak vázolására térek át. Az ősemberi megtelepedésre igen kedvező alakulattal biró terrasse a Szamosfolyó és a Füzespatak két oldalról végzett denudáló hatásának köszöni keletkezését. E két folyóvíznek az ó-alluviumban szereplő működése míg egyrészt lemosta a Hétkereszthegy ezen éjszaki párkányának neogen üledékeit, addig másrészt az ó-alluvialis folyómeder szintjének megfelelő magasságában kavicstelepeket hagyott maga után, a melyekre ismét a Hétkereszthegy éjszaki oldaláról lerohanó csapadékvizek hordották le az egyenletes simán leülepedett televény fedőréteget. A sötétfekete, zsiros televény vastagsága helyenként különböző : legvékonyabbnak 40 cm.-nyit s legvastagabbnak 90 cm.-t észlelhettem. A humus alatt az érintkezésnél részben földes keveredésű, alább pedig tiszta neogén sárga agyag fekszik, mely a terrassenak alapüledékét képezi Az ősemberi tárgyak a felszintől 2 dcm.-nyire, a leggyakoriabbak m. e. 5 dcm.-ig ; ezen alul gyérebben fordulnak elő 7—9 dcm.-ig, bár a földmunkát vezető Urmántzy főfegyőr állítása szerint 120 cm. mélyen is találtak még őstárgyakat. — A terrassén O.-W. irányban, 20—20 lépésnyi távolban 15 próbaüreget mélyítettem le 5—6 dcm. mélységig, a melyek által a telep terjedelmének kikutatásához igyekeztem adatokat szerezni. A legtöbb lelet a terrasse O. oldalán fordul elő, miből következőleg ide helyezem a telep zömét a kunyhókkal és tűzhelyekkel, a melyeknek roncsalékai a telep N. és N.-O. szélein a legtöbbször kerültek napvilágra. A leletek vízszintes elterjedése alapján a telep területét alkotják a temető egeszen, ettől N.-ra m. e. 20 m. és W-re k. b. 50—100 m.-nyi földterület. Azon helyeken, hol a tűzpadok és más égett agyagrögök roncsait a felületre hányták, rendesen a legtöbb lelettárgy volt található, mivel t. i. az ily helyeken őskori kunyhólakás-romok lehettek. A temető talaját részint magvakkal leendő bevetés, részint az eltemetve heverő régiségek gyűjtése céljából 1—2 ásónyomásnyi mélyen rendszeresen felforgatták s e munka közben számtalan kődarab, cserép, csont, fog, tűzpad és égett agyagrög stb. stb. culturtárgy került felületre. A leletek összegyűjtésére Vajna igazgató úr által kirendelt Urmántzy Joachim főfegyőr a gyűjtést illető utasításaim alapján oly dicséretre méltó buzgalommal és gondos figyelemmel végezte ebbeli megbizatását, hogy az ily módon felhalmozódott érdekes præhistorikus anyag alapján a Petris-telep tüzetes tanulmányozására és leírására nem várt kedvező alkalmat szolgáltatott. A telepet magam is 12-szer látogattam meg s a szükséges helyszíni vizsgálatok mellett a felmerült őstárgyak közül különösen az apróbb holmik gyűjtésére fordítottam figyelmemet. Hogy ezen érdekes telep tanulmányához fel-

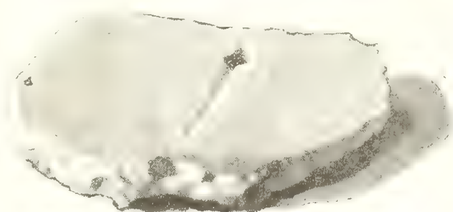
használt anyag mennyiségének általános képét adjam, felemlítem, miszerint átnéztem: 600 kisebb-nagyobb kődarabot, 4000 cserépedénytöredéket, 1000 csonttöredéket, 72 db tüzpadroncsot, 162 db pálczabenyomatos agyagrögöt, 13 fémtárgyat, 12 érczrögöt, 98 különböző agyagkészítményt, 63 égett agyag- vagy salakrögöt s így összesen 6020 db őskori lelettárgyat. Az előfordulási viszonyok leirása és az őskori tárgyak ezen általános vázolása után lássuk a leletek részletes ismertetését.

I. ESZKÖZÖK. *A)* **Kőszerek.** a) *Őrlőkövek.* Összesen 20 dbot registrálhatok az őskori telepek ezen elmaradhatatlan kőtárgyaiból, a melyek közül két épebb példány a külön leirást is megérdemli.

1. Elég szabályos köralakú, közepén átfúrt, nagy, lapos és vékony őrlőkő, mely az ősidőben letört két nagyobb csonkulást leszámítva, elég ép állapotban maradt meg. Átmérete 39—40 cm., vastagsága = 4 cm., a lyuk átm. felül = 2·5 cm., alul szélesebb (= 5 cm.), mivel innen kezdték az átfúrást a felső lap felé. Anyaga mállás következtében finomszemcséssé és aprón likacsossá vált szürke pyroxén-andesit, valószinüleg a beszterczevidéki andesit hegységből.* Őrlőlapja vízszintes és teljesen sima. A mesterséges egyengetés után az őrlés okozta koptatás is hozzájárult a szép sima lap létrehozásához. Szélein és alsó oldalán a mostani malomkövekhez hasonló módon már fémcsákánynyal van faragva, mire a csákány hegyének ütéseitől származó becsorbulási üregek utalnak. A kő őrlőlapján a lyuktól a kő széle közeléig egy 13 cm. hosszú, 1 cm. keskeny egyenes csatorna van mesterségesen a kőbe vésve s ennek megfelelően a kő szélébe egy kis ajak is bevésve 3·5 cm. szélességben a lisztkifolyás számára. (L. 1. sz. a.)



1 sz.



2. sz.

2. Nagy kavicsgörélyből egyszerűen használatba vett, egyik szélén még az őskorban megcsonkult őrlőfenékkő. Hossza = 33 cm., széless. = 16—18 cm., vastagsága = 4 cm. Eredeti épségében ellipsis alakú őrlőlapja a használat folytán annyira lekopott, hogy a kő hosszának két végére helyezett vonalzónak, mint húrnak (chorda) a kő homorú ívlapjától való távolsága 1·7 cm. A kő alsó része lapos. Anyaga hihetően a rodnai havasokból származó amphiboltartalmú gneisz. (L. 2. sz. a.)

A többi 18 db őrlőkőtöredék a következő kőzetanyagokból áll: 7 db mállott quarzporphyr, üveges sanidin földpáttal, nagyon sok quarz- és elég bő

* Az őrlőkövek nagyobb részének kőzetanyagát dr. Koch Antal professor úr volt szives meghatározni.

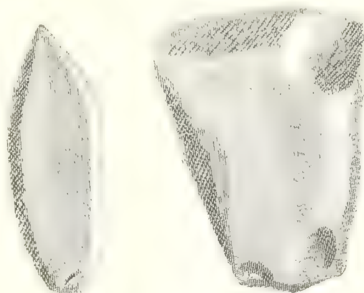
biotitkiválással. Dr. Koch Antal professor úr e kőzetet helytállóan Erdély északi részében nem constatálta, de görkövekben a harmadkori rétegeken belül igen el van terjedve. Ezen — a csicsóhegyi rhyolithhoz igen hasonló — kőzetnek mállási processusa szerint vannak üde, vöröses- és rozsdásszürke színváltozatai. — Öt darab erősen mállott pyroxen-andesit őrlőkő a beszterczevidéki andesithegységből. A mállási folyamat előhaladása szerint többé-kevésbbé likacsos, némelyik salakos szövetű ; halvány vörösesszürke, rozsdásszürke és sötét rozsdásbarna színűek, melyből némely darabok friss törési felületén zöld augit-kristályok tünnek ki. Ugyanezen kőzetanyagból készült őrlőköveket közöltem már a boncznyiresi, a kécsai, a szamosújvári, lunkai és costagyerli, a széki viczekúti, a mezősámsondi édeságyi és pogánvári ősemberi telepekről.* Egy halvány húsvörös szinű, igen finomszemű és súlyos, mállott pyroxén-andesit nagy kavicsgörélyből készült őrlőkő, melynek anyaga ugyancsak a beszterczevidéki andesithegységből való. Alsó domború oldalának koptatott felülete mutatja, hogy eredetileg folyóvízi görély volt. — Egy 11 cm. vastag őrlőkőtöredék gránitoporphyros amphibolandesitből, a milyenek Rodna vidékén előfordulnak. Egy darab erősen mállott, finomszemű amphibolandesit, valószinüleg a rodnai havasokból. Egy darab tömör, súlyos pyroxén-(?)andesit őrlőkő folyóvizi görélyből. Egy darab őrlőkő grauvakkeszerű régi homokkőből ; talán a kárpáti homokkőterületről (északi havasok). Végül egy kerekre idomított őrlőkőtöredék anyaga rozsdásszürke középszemcsés homokkő. Rendesen a közepükön a legvastagabbak, míg széleik felé elvékonyodnak : a legvékonyabb őrlőkő 3·5 cm., a legvastagabb 11 cm. A töredékek között csak két őrlőkő töredéke mutat köralakra ; többnyire faragott kövek voltak nagyobb kőzetdarabokból, néhánynak felülete azonban folyóvizi görélyre enged következtetni. A 20 db őrlőkő közül egy ép átfúrt, egy ép fúratlan s a többi 18 db töredék is ilyen præhistorikus jellegű őrlőköveknek maradványa, míg az átfúrt példány a történelmi kor jellegét viseli magán.

b) *Törőkövek.* Az őskori őrlőkövek rendes kisérői a törő- vagy morzsolókövek. Ezekből 18 db került elő ; 2 ép, csonkult vagy töredékpéldány 16. Anyagukat tekintve, legtöbb a vaskos quarz = 13 db, grauvakkehomokkő 1, andesit 1, gneisz 1, quarzitos sötét homokkő 1 és quarzit 1. Alakra nézve gömbded kavics 8 db, négyoldalú hasábalakú 1 kavics, hengerded kavics 2 és töredék voltánál fogva 7 ismeretlen idomú kavics. Technika szempontjából mindannyian alakítás nélkül egyszerűen használatba vett folyóvizi kavicsok, felületükön az ütések okozta koptatódás nyomaival. A gömbded példányok átmérete 4·5—6·5 cm. között variál ; a hasábalakúnak hossza 8·5 cm. A törőkövek oldalain az ütések irányában több-kevesebb hasadási lap keletkezett, a melyek a gyakorlott szem által könnyen felismerhető ütésnyomoktól eltekintve, szintén az ősember kezemunkájára tesznek figyelmessé. (L. 3. sz. a.)


3. sz.

* L. Orv.-term. tud. Értesítő. 1895. évf. 32-dik old. ; Erdélyi Muzeum. 1896. évf. 30-dik old. ; Orv.-term. tud. Értesítő. 1897. évf. 14-dik old ; Archæologiai Értesítő. 1898. évf. 35-dik old. ; U. ott. 1898. évf. 31-dik old. ; Erdélyi Muzeum. 1898. évf. 270-dik old. ; U. ott. 1898. évf. 324-ik old.

c) *Vegyes kőeszközök.* 1 Ép kis kővéső zöldes kovapalából alakítva és egyenetlenül csiszolva. Hossza = 6 cm., élhossza = 4·5 cm. Élénél a legszélesebb, fogóvégénél legkeskenyebb. Teljes analogiát mutat Wosinszky: Tolna vármegye őskori tört. I. köt. XVI-ik t. 3. és 4. ábrája. (L. 4. sz. a.)


4. sz.

2. Csiszolt kőeszköz kis szeglettöredéke quarzitszerű igen finom szövetű kőzetből. Mivel az eszköz vastagsága csak 2 cm. volt, nem tartom ütőkő darabjának, mint a melyre az egykori kőszerszám végét képező töredék ütésnyomai utalhatnak, hanem egy középnagyságú vésőbaltából származtatom, mely eszközök gyakran viselik magukon a felső, tompa végükre fabunkóval mért ütések nyomait.

3. Simán csiszolt fekete quarzit kőeszköz 7 cm. hosszú oldallap töredéke, ismeretlen fúrt? kőszerszámtól ered és jelen alakjában, mint éles szegélyű vágószer igen alkalmas lehetett, a mennyiben az ősember, — mint a mai köznép is — a használhatatlanná vált tárgyakat más czélra igyekezett hasznositani.

4. Alakított és csiszolt valódi kőkés 6 db töredéke, a melyek nemcsak hasogatás által alakított vágószerek, hanem a szó teljes értelméken vett csiszolt kőkések. Finomszemű, neogén, táblásan hasadozó, helyenként menilithes homokkő; világosszürke keményebb kő 4 db és szennyesszürke lágyabb kő 2 db, mindannyinak felülete tövétől hegyig csiszolt. Három töredék a kés hegyét, 3 a kés fogóvégét vagyis tövét képezi. A leghosszabb töredék 9·5 cm., ugyanennek mint legszélesebb példánynak szélessége = 6 cm. Háta válamenynyinek tompára csiszolt, tehát mind egyélűek a hegyüktől le egészen a tövükig. Alul kettő két szögletben végződik, míg a harmadik lekerekített csiszolatú. A kések háta a hegyük felé domborúan íves görbületű, az él pedig egyenes vagy alig homorú. Szélességük: 6, 5, 4·5 és 3·5 cm., a legvastagabb példány 1 cm., a legvékonyabb 5—6 mm. Őstelepeinken az ily typikus kőkések ritka leletek; analogiát sem Wosinsky fentebb idézett részletes és alapos művének

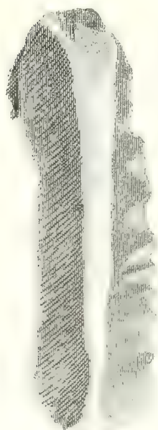

5. sz.


6. sz.



nagyszámú tábláin nem találtam, sem az általam eddig ismertetett őstelepekről nem idézhetek. (L. 5., 6. és 7. sz. a.)

5. Lepattintás útján készített, ívesen görbülő szép silexkés, melyről előzőleg még a nucleuson 3 más pengét hasítottak le. A teljesen ép és tökéletes nagyságú kétélű késpéldány hossza 8·5 cm., széless. = 2·5 cm. Anyaga sötét szaruszinű, zavarosan áttetsző silex, azaz szaruköves változata a tűzkőnek, a mely tehát nem valódi tűzkő, azaz flint. Ilyen nagyobb méretű silexkések bár nem mindennapos jelenségek, a gazdagabb őstelepeken elég gyakoriak; a többek közül csak Wosinsky művének VII-ik tábláján a lengyeli telepről bemutatott silexkésekre hivatkozom.* (L. 8. sz. a.)



8. sz.

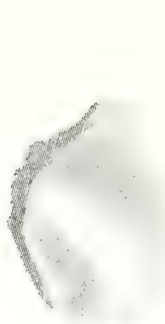
6. Egy másik silexdarab egy nucleus alapjának töredéke, melyen 5 szilánk lehasítás nyoma látható. (L. 9. sz. a.)

7. Tördelés és hasogatás által alakított 8 cm. hosszú s 5 cm. széles fekete szarukő vakarókés.

d) *Vágószerek.* Mintegy 60 darabot jegyezhetek föl, egyszerűen tördelés, hasogatás által alakított, főleg kavicsokból leütött éles szegélyű olyan kőforgácsot, melyek mint vágó, reszelő és vakaró szerszámok szerepelhettek az ősember egyszerű munkáiban. 32 db vaskos fehér, vörös és sötét quarz, 16 db különböző quarzitokból és 12 db zöldesszürke, kovasavas kötszerű és grauvakkeszerű homokkőből, minők a rodnavidéki kristályos palák kiséretében előfordulhatnak.** Hosszméretük 3—8 cm. közt variál. Forma szerint ezek nem jellegezhetők, mivel az őskori készítőik czélirányosan csupán csak arra törekedtek, hogy akár egy-, akár kétélű lapos darabokat nyerjenek a magkövekről vagy kőtuskókból, s így tehát a lehasogatott nagyobb kőforgácsok a találomra eszközölt ütések véletlen törésirányának köszönhetik alakjukat.*** Legnagyobb részt kavicsokból tördelték le ezeket.



9. sz.



10. sz.



11. sz.



12. sz.



13. sz.

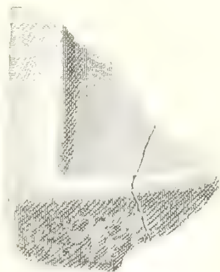
* Wosinsky: Tolna vm. őskori tört. I. köt. VII. t.

** Dr. Koch Antal egyet. tanár úr meghatározása.

*** L. erre a szamos-újvári lunkai őstelep Orv.-term. tud. Értesítő. 1897. évf. pag. 14. f. pont a.

Minél laposabb forgács vált le, annál élesebb volt a szegély, mely ha egyik oldalon vastagon maradt, egyélű vágószerszám keletkezett. Sajnos! hogy az ősembertani irodalomban az ilyen kőzetforgácsokat figyelemre nem méltatták. Érdekes körülmény, hogy az előbb idézett lunkai őstelepnél is leggyakoribb anyag a vaskos quarz, azután a quarzit és végül a menilithes vagy kovasavas homokkő. (L. 10., 11., 12. és 13. sz. a.)

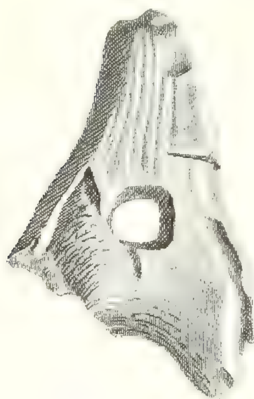
e) *Csiszolókövek.* A kőeszközök és fémeszközök csiszolására, illetőleg éleiknek kiélesítésére a csiszolókövek szolgáltak; ilyeneknek tartok 3 menilithes neogen homokkövet, 1 lazább homokkövet s 1 torha márgás kőzetdarabot. A négy előbbi táblás vékonyabb laptöredék, melyeknek felső lapja teljesen simára koptatódott az eszközök éleinek rajtuk való csiszolásától. Egynek épen maradt szélessége 8 cm., vastagságuk 7—18. Egyik menilithes darabon több őskori, párhuzamos karczolásnyom szemlélhető. A márgás kő hossznégyszögalakúra volt faragva 8·5 cm. szélességben és 3·5 cm. vastagságban s felső lapján egy 5 cm. széles vályúszerű bemélyedéssel. Hossza hiányos. (L. 14. sz. a.) A csiszoló- vagy simítókövekre jellemző, hogy többnyire szegletesek, nagyobb technikai idomítást nélkülöznek, felső lapjuk síkamlósan egyenletesre kopott, míg alul a kő természetes egyenetlenségét megtartották.


14. sz.

f) *Kőzettörmelékek.* Az őskori telepeken heverő kőzetdarabok összegyűjtése és determinálása igen tanulságos adatokat szolgáltathat a felhasznált kőzetek minőségéről és azoknak eredetéről ; nem fölösleges tehát az őstelepek kőzeteiről összeállított kimutatás. A Petris-telepen volt: 1 kis obsidián szilánk, vassalak, vaskos quarz, többféle quarzit, kovapala, gránit, többféle gneisz, grauvakke, többféle pyroxén-andesit, amphibol-andesit, quarzporphyr, andesitek, márga, dacittuffa, menilithes homokkő, quarzhomokkő s ezeken kívül még több finom- és durvaszemű, szürke, vörös, sárga szinű s különböző korú homokkövek. Több kövön a tűz hatásának nyomait észleltem. Az elősorolt kövek legnagyobb része folyóvizi kavics, részint ép, részint széttördelt állapotban ; leggyakoribb a vaskos quarz, mely a kavicslerakodásokban is az uralkodó kőzetanyag. Az eredeti terméshelyről ide importált kőzeteket az őrlőkövek nagyobb részének anyagában lehet feltalálni. A kövek között három ismeretlen rendeltetésű kis kőgolyó van, kettő finomszemű homokkőből, egy pedig dacittuffából. Az előbbi két súlyos concretio s a mesterséges alakítást mutató dacittuffa oly lágy kőzetek, hogy semmi esetre sem lehettek morzsolókövek, annál is inkább, mert a szokásos ütésnyomokat teljesen nélkülözik. A legnagyobbik átm. = 8 cm. Egy rozsdavörös homokkő oldalába egy 2 cm. mély üreg van mesterségesen befúrva hihetően czéltalan időtöltésből. A kőleletek csoportját számos kisebb-nagyobb ép, kavicska zárja be, a melyek részint játékszerül, részint parittya-kövekül szolgálhattak.

B) **Csonteszközök.** 1. A telep egyik legérdekesebb eszköze egy idős szarvas jól kifejlődött agancsából készített ép balta, melyet a temető nyugati árkának kiszélesítésénél találtak. A balta az agancs hosszának közepén levő

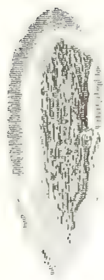
kiágazásból van készítve, a hol t. i. az agancs a mellékág kiágazása miatt a legszélesebb, a hol tehát nyéllyukfurásra is alkalmas volt. A nyéllyuk feletti főág a lyuktól 68 mm. hosszúságban meghagyva és ferdén kifelé levágva a nyél hosszával párhuzamos állásban függőleges irányú élt formál, a használat folytán lekopott állapotban. A nyéllyuk alatti agancstörzs jelenlegi roncsolt hossza = 7 cm. Ezt ütőeszköznek, azaz kalapácsnak használták s bár jobb és bal oldaláról is 1—1 jókora forgács lehasadván, az e helyeken látható koptatódás nyomai szerint tovább is így használtatott. Ezen alsó törzs kerületének felén a lyuk alatt félkörben bereszelt rovátkolás (diszítés) látható. A mellékágat, egynéhány vágás tanúsága szerint, tövénél letörték, mivel ez oldalt állván, vele nem dolgozhattak. A nyéllyuk az elágazás alatt 4 cm.-nyire lett az agancsba előbb átfúrva s aztán fokozatosan nagyobbra kifaricskálva, míg végre az éles, határozottan fémeszköz (véső v. kés) használatát bizonyító körülvágással 27×25 mm. átm. lekerekített négyszögalakban bevégeztetett. Az üreg belül az agancs belének torha szövete miatt a nyél surlódása folytán öblösebbé vált. A baltakalapács teljes hossza = 16 cm. Rendeltetésöket illetőleg Wosinsky tolnai monographiája részletesen tárgyalja.* Ilyen átfúrt agancsbaltát közölnek: dr. Koch Antal Kolozsvárról, Szendrei János Borsod megyéből, Reizner János Rábéról, Radimsky a felső-ausztriai atter tavi czölöpépítményből, Milleker Bódog Szerb-Keresztúrról és Verseczről, Wosinsky Lengyelről, Kölesdről, Kurdcsibrákról; stb.** (A petrisit l. 15. sz. a.)



15. sz.

2. Egy másik ilyen baltának töredéke a lyuktól az élig terjedő 6·5 cm. agancsforgács, mely szintén ferde csapású éllel biró balta volt. A lyuk átm. 22 mm. (Cervus elaphus.)

3. Szarvasagancsdarab hosszában hasadt része, melyen kihegyesedő fényes él van szintén ferde állásban, de a töredék másik végén a nyéllyuk nyomának hiányával. Ezt is baltából származottnak látom. (L. 16. sz. a.)



16. sz.

4. Szarvasagancs hegyéből készült csákány fele, a nyéllyuknál haránt kettétörve. Hossza hegyétől az átfúrásig = 1 dcm., a melyhez hozzávéve a másik vastagabb — éles vagy tompa végű — felét; az ép baltacsákány vagy inkább csákánykalapács hossza 2 dcm.-nyi volt. A nyéllyuk merőlegesen van fúrva az agancs görbületére s így a csákány ívhegye lefelé hajlik. A lyuk körül néhány bemetszés látszik. Rendeltetésére nézve alig lehet mást feltételezni, mint földmívelő szerszámot, mert a csontoknál lágyabb agancs s ennek még épen hegye szilárd tárgyak ütésének ellenállására sem nem képes, sem nem czélirányos; s magának az esz-

* L. Tolna megye őskora. I. 106—112. l.

** Erd. Muz. egyl. évk. új folyam. 5. sz. 127. l. Borsod m. őstelepei. Különnyomat tábl. Délmagyarorsz. ősk. r. leletei. Pótlék. Kül. ny. 15—18. l. Die prähistorischen Fundstätten etc. 1891. pag. 12. Délmagyarorsz. ősk. r. l. Pótlék. Kül. ny. 10—14. l. Délmagyarorsz. ősk. régi leletei. Kül. ny. pag. 62. «Tolna m. őskora.» I. köt. XX-ik tábla.

köz hegyének a lyukig terjedő felülete is oly simára csiszolódott a használat következtében, hogy ezt csakis lágy agyagban, nevezetesen épen a földben végzett munka koptató hatásának lehet tulajdonitani. Hegye egészen ép. (L. 17. sz. a.)

5. Bos taurus lábközépcsontjának hosszában kettéhasított és haránt kettétört (negyedéből) darabjából készített 9 cm. hosszú ép csontvéső. A csont izületi vége a fogórészt képezi, míg a törés végének mindkét oldala össze van csiszolva élnek 13 mm. szélességben. (L. 18. sz. a.)

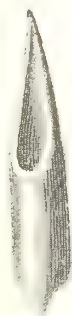
6. Teljesen ép, 18·5 cm. hosszú, tűhegyesre csiszolt csont-ár a tulok vagy ló lábszárcsontjából hasítva és hegyétől m. e. 10 cm.-nyi hosszúságban teljesen kúpdad alakban simára csiszolva. Fogóvégének csak két széle van, kissé lesimítva, hogy a kezet ne sértse. Árnak és tőrnek egyaránt alkalmas. A legszebb példány innen. (L. 19. sz. a.)

7. Ép üreggel biró csöves csontból készített, 7·5 cm. hosszú csont-ár. Hegyét a ferdén metszett csont kinyúló fala képezi, melynek élei simítottak. Alsó végén töredékes. (L. 20. sz. a.)


17. sz.


18. sz.


19. sz.


20. sz.


21. sz.


22. sz.

8. Hosszában kettéhasított csontból való ép kis csont-ár. Hossza 7 cm., melyből 25 mm. csiszolt rész a hegyét képezi. Br. *Jósika Samu birtokában* Szurdukon.

9. Üreges csontból készült; 7·5 cm. hosszú és csak 7 mm. széles, hegyén 3 oldalú, ép csont-ár. A törési szegleteket magán viselő csontszilánkból hegyes vége miatt lett alkalmas lyukasztó eszköz. (L. 21. sz. a.)

10. Szarvasagancs hegyéből készített, 21 cm. hosszú, közepén ősidőben kettétört ár, melynek hegye simára csiszolt és melynek alján 2 cm.-nyi üreg hatol belsejébe, mintha valamire ráerősítve lett volna. Hegyén alul körben van reszelve diszítés végett. Analog példány Wosinsky id. m. I. k. XXI-ik táb. 1. ábra. (A petrisit l. 22. sz. a.)

11. E szám alatt 2 külön szarvasagancs-árt irok le, melyek az ásatásnál

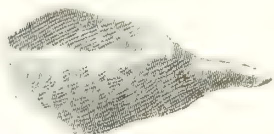
3—3 darabra törtek szét. Hosszaságuk 10—13 cm. volt és hegyeik fényesre csiszolódtak a használat folytán. A nagyobbik tövében szintén egy oly (2 cm.-nyi) üreg hatol be az agancs belébe, mint a milyent a 10-ik számú árnál jeleztem.

12. Egy teljes csont-ár az őznek (Cervus Capreolus) 13·5 cm. hosszú, nyársas agancsából áll, melyet az ásatásnál szintén eltörtek. A rózsatő alatt reszelték körül és letörték. (L. 23. sz. a.) Ugy ennek, valamint egy másik agancsról ősidőben lehasított ágnak, az ú. n. szembognak hegye használat folytán fényesre csiszolódtak.

13. A ló egyik mellső lábközépcsontja (metacarpusa) egyik szélesebb oldalán mesterséges lecsiszolást mutat s ezen állapotában a csontkorcsolyákra emlékeztet, sajnos azonban, a szárcsont épen ezen csiszolt lapja nagyrészben hiányzik s így a csont többi részének szerkezete ismeretlen. E csont rendeltetését illetőleg Herman Ottó halászati művéhez fordultam tanácsért, a honnan a következő két idevágó választ kaptam: «A valódi csontkorcsolya — akár fúrva, akár nem, — mindig tükörsima, lapba futó kopású»... (pag. 172.)* Továbbá: «A különbség tehát az, hogy a keczecsont sohasem, a korcsolya mindig lapba futó kopást tüntet föl.» (p. 173.) Minthogy a kérdéses csont sima, lapba futó kopást visel magán, fúratlan csontkorcsolyának lehet minősíteni, ha ugyan ezt a másfajta csontokon is észlelhető csiszolási nyomok — a melyeket céltalan játékszereknél egyebeknek alig tekinthetünk, — nem tennék kétségessé. A tulok (Bos Taurus) egy metacarpusának mindkét oldalán is a kiálló csücskök csekély lecsiszolást mutatnak. Ugyancsak a tulok egy talusa mutat két keskeny oldalán erősen, széles homorú oldalán gyengén eszközölt lecsiszolást.



23. sz.



24. sz.



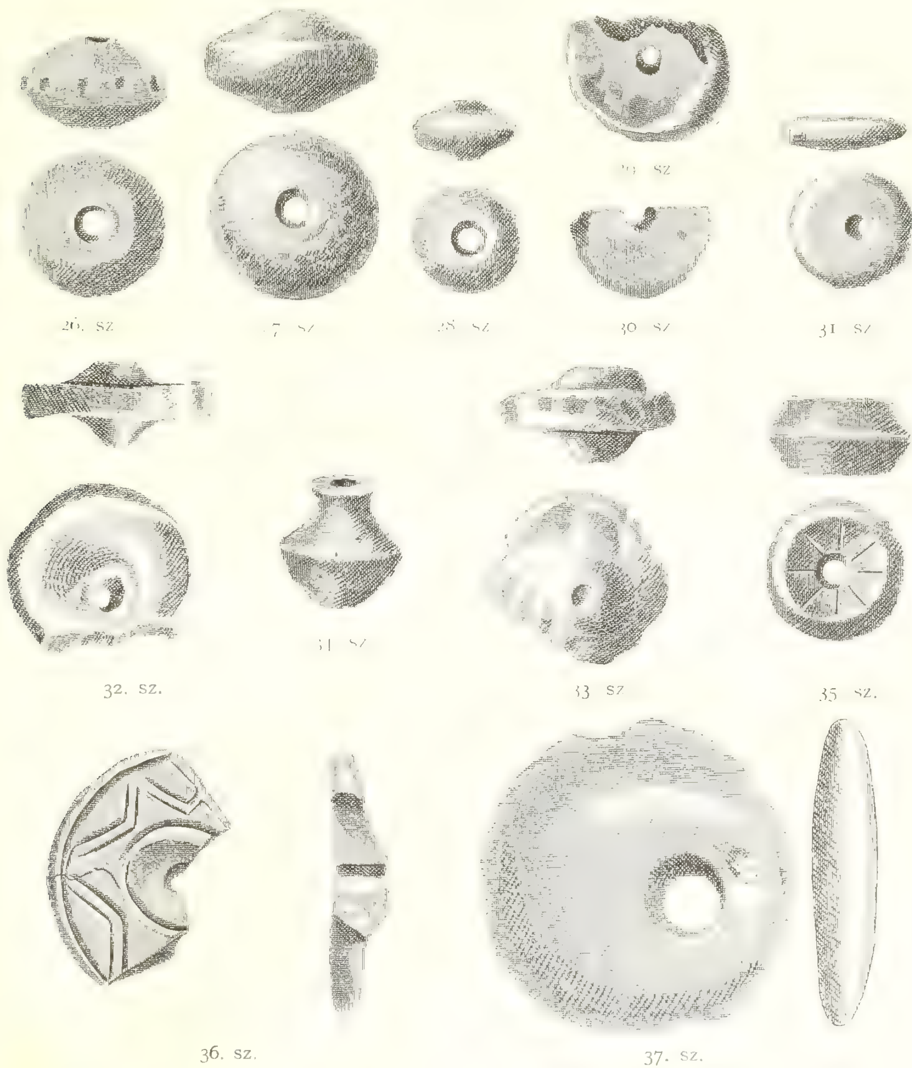
25. sz.

C) **Cserépeszközök.** a) *Kanalak.* Két egészen ép és 1 töredék db fordult elő. Az egyiknek kanálidomú öble 3·4 cm. hosszú s ehhez egy 2 cm.-nyi kis fogóvég van formálva. (L. 24. sz. a.) Analogia: Wos. id. m. I. k. XCII. t. 3. sz. A másik ép példány különös alakjára nem ismerek analogiát; a kanálnak csúcsosra formált öble haránt irányban áll a nyélre, a melyet a kanál öblének oldalához erősített négyszögű hasábtag közepében levő üregbe illesztett hengeres fapálczika képezett. Az agyagmű egész hossza = 5 cm., a kanál öblének hossza = 4 cm., magass. = 22 mm. (Ábráját l. a 25. sz. a.) A töredékpéldány a fakanalak szokásos alakjához hasonlít és analogiáját Wos. id. m. XCII. t. 5. sz. és az Arch. Ért. 1898. évi folyamának 23-ik lapján a bogojevai telepről bemutatott 19. sz. cserépkanál szolgáltatja.

b) *Orsógombok.* Az őskori telepek ezen gyakori tárgyaiból összesen 18 dbot

* A magyar halászat könyve. Budapest. 1887. pag. 171—173.

registrálhatok. Általában kétféle formában jelentkeznek, melyek egyikét = 12, a másikát = 6 db képviseli. Az előbbi csoportba gömbded, lapított golyó, de legtöbbnyire lapjukkal egymásra fektetett kettős csonkakúp alakú orsógombok tartoznak, (l. 26., 27., 28. sz. a.) míg az utóbbiak vagy egészen lapos, vagy a lyuk körül a kerékagyhoz hasonló megvastagodással erősített korongok. (L. 29.,



30., 31., 32. és 33. sz. a.) A gömbös és kúpos idomúak átmérete = 29—45 mm., magassága = 12—31 mm. közt változik, a pálczaüreg átmérete egynél sem haladja meg a 10 mm.-t. Egyik gomb nincs egészen átfúrva, egynek üregét egy kis csőszerű nyújtvány hosszabbítja meg (l. 34. sz. a.) s egy másiknak behomorított tetején a lyuk körül sugáralakban elhelyezett vonaldísz látható. (L. 35. sz. a.)

Analogiák: Wos. id. m. I. köt. XXX. t. 7., 10., 13., 14., 15., 16., 17. sz. a.,

Arch. Ért. 1898. p. 21. sz. 13. A korongalakúak legnagyobb átm. = 64 mm., magass. = 12—15 mm. lehet, a mi a kerékagyas példányoknál = 26 mm.-ig emelkedik. Mind átfúrtak s csak egynek karimája visel párhuzamos kétsorú czik-czak diszítést. (L. 36. sz. a.) Analog leletek: Wos. id. m. I. k. XXX. t. 9. sz. és XXXI. t. 4. sz. Általános jellegük az anyag tökéletlenül égett szürke szine, a köralak és a lyuknak központi helyzete. Rendeltetésöket illetőleg az archæologusok leggyakrabban orsófejnek, ritkábban hálónehezéknek és agyaggyöngyöknek itélik; a petrisi telep egy kerékagyas példánya abban az érdekes eseményszámba menő szerencsében részesített, hogy az üregébe keményedett agyagos földben a fapálczika kétségtelenül præhistoriai eredetű faszálkáit találtam, a mely észlelet — minthogy a hálóknak és gyöngyöknek a fapálczikához semmi közük nincsen — határozottan bizonyítja e tárgyak «orsógomb» rendeltetését. Hasonló észleletről az ősembertani irodalomban nincs tudomásom. E példány rajzát a 33. sz. ábra mutatja. Az orsógombokkal való vonatkozásban érdekes ethnographiai jelenséget közölhetek Apahidáról (Kolozsm.) abban a szokásban, hogy az oláh asszonyok szükség esetén az orsópálcza hegyén egy gömbölyű pityókát vagy ennek hiányában kukoricza kocsánydarabot használnak orsógomb gyanánt. Kisérleteket is tétettem ezen agyagorsókkal s a fonó asszonyok mind alkalmasaknak találták, kifogást csupán abban emeltek, hogy kissé nehezek, a mi annál nyilvánvalóbb, mert ők a könnyű faorsó gombokhoz vannak hozzászokva. Mindezek daczára nem szabad kizárni, hogy az ősember a nagyobb ily karikákat nehezékül is ne használta volna.

c) *Agyagnehezék.* Egy 8 cm. átm. és 15 mm. vastag, égetett agyagkorong, melynek szélén egy 14 mm. átm. lyuk van fúrva, úgy a lyuk helyzete, mint ennek kétoldali kopottsága szerint világosan következtethető, hogy ez hálósúly volt. A lapos köralak is megfelelő ezen rendeltetésének, mert a víz fenekén simán helyezkedhetik el. (L. 37. sz. a.) Analogia: Arch. Ért. 1898. évf. pag. 21. 10-ik sz. Bogojeváról; továbbá Darnay: Sümegh vid. ősk. pag. 52. felső 3 ábra.

A petrisi telepen talált másfajta agyagkarikák és nehezékek rendeltetése bizonytalan lévén, ide az eszközök csoportjába fel nem vehettem, azért azok leírását az «Egyéb tárgyak» fejezetében adom elő. *Orosz Endre.*

HÁROM ALDUNAI RÓMAI ERŐD.

(Helyrajzi vázlattal.)

Dél-Magyarország római topographiája már meglehetősen tisztázva van. Torma Károly kutatásainak eredménye volt az alap, a melyen a későbbi kutatók a munkát folytatták és nagyjában be is fejezték. Maradt azonban még mindig néhány kérdés, mely megoldásra vár; így például több dunaparti erődnek helyfekvése. A jelen sorokban három ilyen erőddel foglalkozom, melyek Temesvármegye déli részében fekszenek. Ezek közül kettő arról nevezetes, hogy

Moesia superioris két legjelentékenyebb városának képezte ellenerődjét, contra castrumát.

A hozzá szükségelt helyszini kutatásokat Temes-Kubin vidékén az 1900 szeptember 24-én és október 16—18. napjain tett kirándulásaim alkalmával tettem.

I. Contra Margum. Temes-Kubinban kutatván, Emanuel Sándor, ottani földbirtokos, ki annak idején Ormos Zsigmondnak aldunai régészeti kirándulásaiban is résztvett, azt mondta nekem, hogy a Duna partján, a «Monastiriste» nevű dülőn római téglát talált és hogy ott alighanem Contra-Margum, azaz Margumnak ellenerődje, feküdt. Ez által figyelmessé tétetvén, október 17-én megvizsgáltam a dolgot.



Margum ellenerődjét keresve, a Duna balpartján két pont jön tekintetbe, melyek Margum castellumával szemközt fekszenek. Az első Kubin községe déli csúcsától 4 kmnyire fekvő «Grádity» («váracska») nevű pont a kincstári birtokot képező «Zsárkovácz» sziget nyugati felétől északra, a margumi castellumtól északnyugatra. Ez egy félhold terjedelmü kerek emelkedés, mely széles, mély árokkal van körülvéve, úgy, hogy nagy vizállás alkalmával szigetet alkot. De ott csak egy-két kis terméskő darabot és egy durva készítésű agyagedény töredékét leltem. Itt tehát hiába kerestem római erődöt.

Mentem tehát a Duna partján tovább keletre, s $1^1/_2$ kmnyi távolságban a «Grádity»-tól, a másik ponton, megtaláltam azt, a mit kerestem, Contra-Margumot. Ezen vidéket a határőrvidék polgáriasítása alkalmával Bavanistye községének adták át és ezóta mint «Bavanistyei Rét» szerepel a különleges terképeken. Ezen «Bavanistyei Rét»-nek közepe táján, a 267. számú parczellában, mely kincstári birtok, mintegy 400 lépésnyire a Despinits Áron-féle tanyától délkeletre, közvetlenül a Duna áradásai folytán elpusztult «Cordonsposten Monastiriste»-nek téglatörmelékkel megjelölt helyétől északra, a körülbelül 5 m. magas parton van egy emelkedettebb hely, mely tele van római és ujabbkori tégladarabokkal. A nép ezen vidéket «Monastiriste»-nek («zárda-hely»-nek) nevezi és benne egy pontot, a hol alapfalak nyomai is láthatók, «Sztári czrkvé»-nek («régi templom»-nak).

Ezen pont a «Kulics» nevű rommal, mely a római Margum castellumá-

nak területén emelkedik, szemközt, illetve ettől épen északkeletre fekszik. A «Monastiriste» elég magas pont, mely a Duna áradásaitól eddig még mindig meg volt kimélve. Igy 1888-ban, 1895-ben és 1897-ben az ár a domborulatot körülvette, úgy hogy az külön szigetet képezett, melynek területe mintegy 3/4 hold lehetett. A Despinits-féle tanya csősze, ki ott már 22 év óta van alkalmazva, arról értesített, hogy a «sztári czrkve» helyén nemcsak kincskeresők turkáltak, hanem, hogy onnan a környékbeli lakosok építkezési czélokra többször téglaanyagot vittek. Különben az ő házának ajtaja előtt is a kövezet téglái között két római fali tégla van, melyeket ő maga ezen helyről hozott. Nagyon sajnálom, hogy bélyeges téglát nem találhattam a lelethelyen, de Emanuel Sándor és veje, Wenner Miklós, kubini iskolaigazgató, azt beszélték nekem, hogy ők 1893-ban ezen ponton találtak téglákat a VII. légió bélyegével és hogy ők ezeket haza is hozták, de a téglák azóta elkallódtak. A csősztől kaptam még egy ott talált tömör huzalú bronzkarikát és két kis határozatlan rendeltetésü bronzpléhtöredéket. A «sztári czrkve» helyén előforduló edénycserepek közt legtöbb a római, de van durva barbár is, például hullámvonalas régibb középkori. Ortvay Tivadar, ki 1876-ban Contra-Margumot a helyszinen keresve, a Kubin előtti térségen nyomozott, a «Monastiriste» nevű tájt is bejárta. Irja, hogy él egy traditió, mely egy, e helyt létezett régi erődről is emlékezik és hogy itt-ott még sánczszerű emelkedések voltak láthatók, de ő ezeket sehogy sem tarthatta római erődsánczoknak és azt véli, hogy ha e helyt csakugyan létezett fortificationális mű, ez a török epochából származhatott (Margum és Contra-Margum helyfekvése, 63.).

Az említett sánczokból én már keveset láthattam; csak egy árkot konstatáltam s ennek következtében nem is voltam képes az ott állott erődnek méreteit, illetve nagyságát megállapitani. A másik kérdést illetőleg azonban, hogy ott török vár volt volna, azt mondhatom, hogy az ott látott téglaanyag között sem középkori, sem török, sem pedig a XVIII. századból származó falitéglát nem találtam; hanem hogy ott csak római és ujabbkori téglák voltak. Tehát bizonyos, hogy ott a «Monastiriste» helyén Margum ellenerődje állott.

Margumnak ellenerődje «Contra-Margum» név alatt egyszer említtetik a régi forrásokban. A notitia Dignitatum, Caput XXXVIII. (Böcking kiadásában 104—106. l.)* ugyanis azt írja: Sub dispositione Ducis Moesiæ primæ cuneus Equitum Promotorum Flaviana... Auxilium Margense Margo... Præfectura Militum Contra-Margum in Castris Augusto Flavianensibus». Melyből kitünik, hogy Contra-Margum tulajdonképen «Flaviana» vagy jobban «Castra Augusto Flavianensia»-nak neveztetett és hogy helyőrsége a felsőmoesiai tartomány hadparancsnoksága alá tartozott.

A «Notitia» szerkesztési ideje a Kr. u. IV. századba esik. D'Anville a Castra Augusto Flavianensia nevet illetőleg azt tartja, hogy ez «Flavius»-tól származik, mely nevet a Constantinus-család valamennyi tagja viselte (Mém. de l'acad. des Inscript., XXVIII. 433.).

Az V. században Priscus Rhetor egy Contanstia nevű várat említ, mely

* Ezen idézetet valamint a Priscus Rhetorra vonatkozót Ortvay munkálatából vettem.

Margumnak átellenében a Duna tulsó partján feküdt («Est autem Margus urbs in Illyrico Mysorum ad Istrum sita ex adverso Constantiæ arcis ad alteram fluminis ripam colocatæ». Excerpta de legationibus, pag. 32. Becker-Niebuhr-féle kiadás ; Bonn, 1829 ; I. rész, 167. l.).

A «Flaviana» és «Constantia» azonosságát, hogy ezen két elnevezés alatt egy és ugyanazon erőddel van dolgunk, állítja e. k. már Spruner (Spuner-Menke : Atlas-Antiquus, 3. kiadás, XXIII. tábla). De még inkább vitatta ezt Ortvay (Margum és Margum helyfekvése, 60., 61.). Kanitz F., ki több elődjével Contra-Margumot előbb a Morava partján Szerbiában kereste, helyszíni kutatásai következtében végre ennek tarthatlanságát belátta és Contra-Margumot szintén Magyarországba helyezte át, habár a tulajdonképeni holfekvéséről nyilatkozni nem mer. Ez is Flaviana és Constantia azonossága mellett van (Römische Studien in Serbien ; Wien 1892 ; 12 és a munkához csatolt térképen.).

II. A kubini erőd. Ortvay, ki Contra-Margum helyfekvésével és a két fenn említett helységnek azonosságával tüzetesen foglalkozott (Margum és Contra-Margum helyfekvése, 57—70. l.), főleg Marsigli és a saját helyszíni kutatásának eredményei alapján azt állítja, hogy Margum ellenerődje, azaz Contra-Margum, nem a «Monastiriste» táján, hanem a temeskubini várdombon állott, mely domb a Dunávácz nevű Duna-ág és a Ponyavicza-patak találkozásánál fekszik és meglehetős nagy vidéket ural, de jó távolságra a Dunától van. Marsigli itt erődmaradványokat fedezett föl, melyeket határozottan római műnek tartott és azt mondja, hogy ezen erődítmény a rómaiaknak egyik jelentékeny hadászati telepe volt a dákok elleni védelemben (Danubius Pannonico-Mysius, tom. II, pag. 9—10 és fig. XII.). Hogy a Duna balpartjával megközelítőleg párhuzamosan húzódó terasse szélén, a Temes-Kubin község déli csúcsán álló dombon római erődítmény állott, ez ma minden kétségen felül áll. Magam is járultam ujabb adatokkal ennek bebizonyításához (Milleker B. : Dél-Magyarország régiségleletei, II. k., 41. l.). Ormos Zsigmond állítása, hogy Kubinnak «a római korból emlékei nincsenek, még római pénzeket sem igen találni itt» (l. Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz. Tört. és rég. Értesítő, IV. (1878), 101.) és hogy a kubini domb és a vár rajta az avarok műve (u. o., 107.), minden alapot nélkülöz. Ugyszintén Böhm Lénardé is, mely szerint az itteni régészeti leletek a magyarok uralmának kezdete előtti időkre nem terjednek ki (Alterthümer längs der Donau. S.-A. Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich, 1880, 2. l.). A kubini domb a természet alkotása és mivel rajta nem egy praehistoricus dolog is találtatott, már az ősember által lakott hely volt. A római időkre pedig a rajta és az egész környékén található sok római falitégla és tetőcserép emlékeztet. Ujabb időben azonban még másutt is fordúltak elő leletek, melyeket nem lehet figyelmen kivül hagyni és a melyek még más hadászati művekre utalnak, melyek a várdombon állott erődtől aránylag távol esnek. Ugyanis a várdombtól északkeletre, körülbelül egy kis kilométernyire, a szerb templomhoz közeli, délre eső házhelyeken, a Ponyavicza feletti terasse szélén, falak maradványait tártak fel, melyek közt oly sok (LEG VII CL bélyegű falitégla volt, hogy ezeket kövezésre használták. Innen Nikolics János, kubini kereskedő, két 1900 tavaszszal szerzett bélyeges téglát a verseczi mu-

zeumnak adott ajándékba. De még tovább északkeletre, a Schorschul Jakab-féle gőzmalom alatt és szintén a Ponyavicza mellett, néhány évvel ezelőtt római alapfalakra és egy boltozatra is akadtak. Ortvay, midőn azt állította, hogy Contra-Margum a kubini várdombon terült el, a hadászatra is hivatkozott. Az igaz, hogy a kubini erőd, tekintve emelkedettebb fekvését, igen jelentős telep volt a Duna mentén. De, hogy az Margumnak valóságos contra-castruma volt, ezt már nem merném állítani. Először megingatná ezen állítást a monastiristei erődnek létezte és másodszor azon körülmény is, hogy a kubini erőd a Margumnak átellenében fekvő ponttól, a hol az mint tényleges contra-castrum állhatott és a mint láttuk, állott is, közel 5·5 kmnyire beljebb, úgyszólván a szárazföldön belül, — mert a mellette elhaladó Ponyavicza hajózható akkor sem volt — feküdt. Tehát oly messzire, hogy az Margummal közvetlen vonatkozásban nem állhatott. Erre különben már Ormos is figyelmeztetett (i. h., 104. és 105. l.). Margum ellenerődje, a tulajdonképeni Contra-Margum, tehát nem a kubini dombon, hanem a mint azt már kimutattuk, a Duna partján «Monastiriste» vidékén volt. Más kérdés azonban az, vajjon nem helyezhető-e talán a két erődnek egyike, melyeket a források neveznek, Kubinba? Talán meghozza erre is az idő és a véletlen a kivánt feleletet.

Ha a fent leirt falmaradványokat, a melyek a mai Kubin helység délkeleti szélén a Ponyavicza felett előfordultak, olyan hadászati vagy polgári építmények maradványainak tekintjük, melyek a várdombon állott erődhöz, illetve ennek védelmi körébe tartoztak, elég nagy kiterjedésű telepére lehet következtetni a rómaiaknak Kubin helyén. Azonkivül a várdombi erőd hadászati jelentősége eléggé figyelemre méltó. A dombról ugyanis igen messzire elláthatni: így szép napokon egészen Verseczig; ha mindjárt nem is birt a telep olyan nagy jelentőséggel a daciai vidékre, mint a közeli Margum a moesiai vidékre, a mint ezt Ortvay véli. Abban azonban igazat adnak Ortvaynak az uj felfedezések, hogy a kubini erőd nemcsak Margumnak, mely a Morova völgy torkolatát észak felé védte, előbástyája volt, hanem hogy az a Jeszszava torkolatánál volt Vinceia (Vég-Szendrő) hadtelepnek is elővédjét képezte; és hogy az «minden esetre fényesen tanuskodik a római hadműtan fejlettségéről, mely telepeinek elhelyezésében és kölcsönös fedezésében annyi gyakorlati ügyességgel birt» (Margum és Contra-Margum helyfekvése, 66.).

Marsigli a kubini erőd rajzát közli, mely a sánczmaradványoknak akkori képét adja (i. h., tom. II, fig. XII.). Ortvay a kubini sánczok felvételét hozza, mely tervrajz megint a negyedszázad előtti állapotokat tünteti fel (i. h., 67. l.). Hogy ezen feltüntetett sánczokból mennyi és mi még a római? Azt nehéz megmondani. A középkori várak tudvalevőleg leginkább római alapokon épültek. A kubini dombon pedig Keve vára állott, mely a középkorban létezett hasonnevű vármegyének székhelye volt. Ki tudja ma megmondani, hogy a középkori magyarok mennyit és mit használtak fel s a régi alapból és anyagból? Azután később is, nemcsak az átalakításnak, hanem a rombolásnak is voltak kitéve azok. Marsigli elbeszéli, hogy a kubini sánczok földből és kövekből állottak és hogy ezen utóbbiaknak legnagyobb része Vég-Szendrő alapítására használtatott fel (a mi 1432-ben Brankovics György, ráczdeszpota, alatt tör-

tént). Ezen kövek között voltak olyanok is, melyek bevésett feliratokkal voltak ellátva (i. h.). Ezen tudósítás reánk nézve annyiból bir fölötte nagy érdekességgel, mivel tudjuk, hogy a végszendrői vár falaiban nagyon sok római feliratos kő van befalazva, melyeket boldogult Torma Károly az Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-ban közölt (VI. évf.; Inschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior; 86—100. szám alatt; megjegyzendő azonban, hogy ezen föliratok között viminaciumi is van). A későbbi kor is rombolt, névleg partszakadások és végre megint az emberi kéz, minek folytán maga a domb is sokat veszített nagyságából és eredeti alakjából; így e. k. midőn a közelmultban a mellette levő szivattyutelepet létesítették.

Marsigli beszél, mint láttuk, feliratos kövekről, melyek itt előfordultak; más hirünk ilyenekről ezenkivül nincsen. Itt lelt bélyeges téglát sem ismerünk, a miből a római erőd alapítóira és épitőire következtetni lehet. Egy a dombon talált CVRATI bélyegű mécses (Milleker i. h., II, 41) itt nem jöhet tekintetbe. Csak azt lehet feltenni, hogy mivel a dombon volt castrumtól egy kilóméternyire, valamint az osztrovai szigeten és végre Palánkon is (Milleker i. h., II. 55) a VII. légió tégláit találták, ép úgy mint a többi közeli dunamenti erődöket, a kubini erődöt is, a Viminaciumban állomásozott VII. légiónak egy osztálya épitette és tartotta megszállva.

III. Viminacium ellenerődje. Kanitz meghatározása szerint Moesia metropolisának, a szerbiai Kosztólácz helyén állott Viminaciumnak főrésze, a tulajdonképeni város, a Mláva folyó jobb partján terült el, míg vára a folyó bal partján lévő hegyláncz északi nyúlványán állott (Römische Studien, 16—20). Hogy ezen utóbbinak a tulsó Dunaparton ellenerődje is volt, ezt eddig csak gyanították. Kanitz azt véli, hogy Viminacium belterülete és erődítményei minden bizonynyal a Magyarországhoz tartozó Osztrova szigetre is kiterjedtek (Serbien, 414.). Ortvay, azokat megczáfolván, kik Contra-Margumot Viminaciummal szemben keresik, azt mondja, hogy Viminaciumnak ellenerődje kétségen kívül Osztrova szigetén, vagy Viminaciumnak megfelelően a tulsó Dunaparton feküdt (Margum és Contra-Margum helyfekvése, 62.).

1896. nyarán temeskubini csendőrök az Osztrova sziget közepe táján, a Kosztóláczczal szemközt lévő parton, egy nagy római téglalapot leltek LEG VII CL bélyeggel, melyet a kubini szolgabiróságnak szolgáltattak be, a hol azt Téglás Gábor társaságában láttam (Milleker, i. h., 63.). Ezen lelet irányította figyelmemet az Osztrova szigetre; de csak 1900-ban kereshettem fel a szigetet, ott szép eredménynyel kutatván, és Viminaciumnak contra-castrumát megtalálván.

Viminaciumnak ellenerődje, a mint azt Kanitz gyanította, tényleg az Osztrova sziget közepe táján terült el. Közvetlenül a sziget közepétől délre, a délkeleti parton van egy régi és egy új kis lakóház, melyeknek déli oldalán egy, a szigetet szélességében délkeletről északnyugatra átszelő kocsiut van. Az Osztrován lévő Temes-Sziget községből jövet, már 3 kmnyire ezen két háztól délnyugatra, a magas belső parton, illetve ennek hosszában találtam folytonosan római tégla- és tetőcserép-töredékeket, továbbá római agyagedénydarabokat, e. k. egy nagy amphorának vastag fülét és egy hasas edénynek faldarabját füllel.

Fél kmnyire a háztól délnyugatra van egy kettős halomszerű emelkedés, melynek nyugati csúcsa aránylag magasan emelkedik ki a sziget területéből, mintegy 6 m. magas lévén. Ennek lapos teteje majdnem négyszögalakot képez, melynek délkeleti Dunafelöli oldala 14, délnyugati oldala pedig 17 lépés hosszú. Ezen pont a viminaciumi castellummal szemben, ettől északnyugatra, a «Máli spil» nevű kis sziget mögött terül el és mivel a domb tele van római téglamaradványnyal, melyek a másik, északkeletre elterülő alacsonyabb domborulaton nem jelentkeznek, csakis ott kereshető a keresett ellenerőd. Ezen dombtól a házak irányában elmenve, találtam az úton egy nagy téglalap belső részéből való töredéket, melyen a következő megrongált, de mégis eléggé jól kibetűzhető bélyeg olvasható: LEG VII CL. A mi azt bizonyítja, hogy ezen váracskát is a Viminaciumban állomásozott 7. légió épitette. Megemlítendő, hogy az általam átkutatott vidéket az osztrova-szigetbeliek «Szelisté»-nek és «Sztáró Széló»-nak, azaz «régi falu»-nak nevezik és onnan régibb időben téglaanyagot is vittek. Az említett halmon volt erőd helyőrsége opticailag nemcsak a viminaciumi, hegyen levő és jól látható castellummal állott szorosan összeköttetésben, hanem szép tiszta időben elláthatott az egészen Verseczig, a melynek várhegyén volt római specula jelzéseit is szemmel tarthatták, valamint a kubini várdombig is. Vajjon létezett-e a «Máli spil» sziget már a rómaiak korában is, nem tudni; de ha létezett is, akkor feltehető, hogy a rómaiak a rajta lévő erdőt nem türték, mert ez a tulsó, viminaciumi dunapartot, illetve a Duna tükrét egészen elfödi a néző előtt. A fent említett, a szigetet átszelő út mellett, a szigetnek tulsó, Magyarország felé néző oldalán, ott a hol az ismét délnyugat felé lekanyarodik, tehát egy az ellenerőddel összeköttetésben állhatott ponton, egy szántóföldön római tégladarabokat leltem. Itt talán egy komp lehetett, vagy mivel a tulsó, magyar Dunapart nagyon alacsony és az áradási területbe esik, tehát kiszállásra nem igen alkalmas, inkább őrház állhatott, melynek feladata volt, a Dunának ezen ágát megfigyelni és szemmel tartani. Az osztrovaszigeti római leletek teljessége kedveért még felhozandó, hogy a sziget délkeleti csúcsánál, ott, a hol most a komp van, a Morava folyó által odahordott homok és kavics közt, egy nagy, vörös márványból készült oszlop talpát ásták ki, mely jelenleg benn a faluban a községháza előtt fekszik. Továbbá, hogy a falutól délnyugatra elterülő dombokon sok csontvázsírra akadtak, melyekben a csontvázak mellett kis füles bögrék voltak, mely utóbbiak között az ismeretes kékesszürke edénykék is találtattak.

Végre megemlítendő még, hogy Kanitz az ő, már említett, térképén egy utat jelöl meg, mely Viminaciumból egyenesen északfelé indulva, az Osztrova szigeten keresztül, a Duna felső ágán is át, a magyar partra és itt tovább északfelé halad. Míg az osztrovai útrész létezte még lehetséges, sőt, mint a fent közölt leletek igazolják, nagyon valószinü is, addig a Magyarországban volt folytatása először a sekély Dunapart és azután az erre északfelé következő nagy homokterület miatt nem fogadható el.

Versecz, 1900 október 23-án.

Milleker Bódog.

MAGYAR FESTŐ ÉS MŰHIMZŐ PÁRISBAN 1384–1417.

A *Historisches Jahrbuch* XXI. kötete 78—85. lapjain *Al. Meister* ily czím alatt «Neue Dokumente über Kunstbeziehungen zwischen Burgund und Köln um die Wende des XIV. Jahrhunderts» értekezik «Etienne de Hongrie», másként «Etienne le Hongre» nevű festőről és himzőről, ki magát «Steffain Unger, bourdurwirker des Konincks van Vranckrich, des herzogen van Berri, des herzogen van Bourgoingnen, des herzogen van Orliens» nevezi.

Ezen hazánkfia régibb ismerőm. Jegyzetem van róla, melyet, ha emlékezetem nem csal, Schwarz Ignácz dr. azon alkalomból sziveskedett számomra kijegyezni, midőn bold. Dankó József pozsonyi prépost könyveit jegyzékbe vette. Jegyzetem így szólt: Etienne Le Bièvre, dit le Hongre himzőnek, bizonyos műhimzésért, melyet a herczegasszonynak (Touraine herczegnő) úgy ruháira, mint más czélra, gyermekágya után való templomlátogatása alkalmából készített Párisban a mult (1390.) junius hó 27-én (fizettem) két frankot. (*Delisle* Leópold, Les collections de Bastard D'Estang à la bibliothéque nationale. Nogent-Le-Rotrou 1885. 18. lap.) Előkerül továbbá *De Laborde*, Les ducs de Bourgogne II. köt. 5637. szám (Chambre des comptes de Blois, 1394. szeptember. Bibl. Nationale): A Etienne le Hongre, brodeur et varlet de chambre de MDS, L francs en déduction et rabat des plus grant somme pour cause d'une chapelle de broderie par lui vendue. LICV (un largue rouleau, long de 70 cent.) nr. 7249 (Archives municipales d'Orléans, Juin 1417): Un peintre nommé Etienne et chargé par les magistrats d'Orléans d'écrire sur les murailles les noms des chefs de la garde bourgeoise. Nr. 7254. Payé VI sous à Etienne, le peintre pour douze écussons peints aux armes de la ville, pour mettre et prandre aux cierges.

Hogy himző és festő is volt, sőt a burgundi herczeg kamrása egy személyben, mint a föntebbiekből kivehető, azon csodálkoznunk nem kell, minthogy az időben a festőt olyan mesternek tartották, ki a díszítő művészet legtöbb ágához ért. Hogy mégis a festészet volt elsőrendű szakmája, ezt Fülöp burgundi herczeg leveléből, melyet Páris közelében, sajnos évi kelet nélkül, november 15-én Köln városához irt. A levél tartalma a következő: Minap — ugymond — meghagyta a herczeg egyik benső szolgájának, Magyar István himzőjének (brodatori nostro),* hogy oltárképet készítsen. Az általa már megkezdett képet

* Broda, brodadura, brodatura, brodula, brodaria, broderia, brodericia annyi mint opus acu pictum, broderia, himzés; brodator = qui acupingit, brodeur, himző; brodatus, broderatus = acupictus, brodé, himzett. (l. *Maigne*, Lexikon mediæ et infimæ latinitatis.)

azonban orozva elvitték némely legényei, mint ezt a herczegnek előadák és mert úgy értesüle, hogy tolvajok Kölnben tartózkodnak, azért szeretettel kéri a városi hatóságot, ha tudomására jutna, hogy a tolvajok csakugyan ott tartózkodnak, hallgassák ki őket, a törvényes rendet alkalmazván, hogy az igazság kiderüljön s a kár megtérüljön. Kimerítőbb tudósítás végett még hozzá teszi, hogy a legények egyikét Bernátnak, a másikát Mártonnak híják ; a kép pedig vászonra van festve : közepén a gyertyaszentelő bold. szűz áll rajta, jobb szárnyán Nagy Károly és szent György, a balon szent Dénes és szent Lajos.*

Ugyanez érdemben írt maga Magyar István is Kölnbe barátjának Van Bumbel Vilmos himzőnek, a mely iratából azt értjük különösben, hogy a tolvajlással gyanusított Bernát szintén himző, Márton pedig czímerfestő volt, kiket Bumbel ismer, minthogy egy időben Bernát nála lakott, azaz szolgálatában állott. A tolvajlás pedig úgy esett, hogy Bernát gazdájától, Magyar Istvántól a képet kölcsön kérte lemásolás végett.**

* Minthogy bizonyára többeket érdekel, a levél eredeti szövegét mellékeljük :

Philippus dux Burgondie, comes Flandrie, Arthesii et Burgondie.

Amici carissimi. Cum nuper ordinassemus cuidem nostro camere famulo Stephano Hongrie nuncupato, brodatori nostro, quandam tabulam altaris fieri, que quidem tabula incepta a dicto Stephano furtive per quosdam suos famulos subrepta fuit, prout nobis fuit intimatum, et quia intelleximus raptores huius tabule in vestra patria destinatos, idcirco affectuosissime deprecamur, ut si ad noticiam vestram peruenerit dictos raptores in villa vestra existere, eos examinare velitis et taliter tractare secundum iuris ordinem, ut veritas huius maleficii elucessere possit et dampni restitutio exinde sequatur. Et ut magis eruditi esse possitis, famuli fures predicti nominantur unus nomine Bernardus et alius Martinus. Tabula quidem existebat super telam, in cuius medio ymago Annuntiationis erat depicta, in dextro vero latere ymago Karoli Magni, sancti Georgii et quamplures angeli depingebantur, in sinistro vero sanctus Dyonisius et sanctus Ludouicus. Et in hiis taliter agere velitis, quod percipere possimus diligenciam in hoc facto per vos habitam, scientes, hoc factum ad lucem et restitutionem peruenire nobis multipliciter complacere et si, que placita vobis istis partibus occurrent, notificare nobis non obmittatis, qui prompti paratique sumus adimplere pro posse. Altissimus vos conservet.

Scriptum in hospicio nostro apud Conflacium prope Paris(iis) XVa die mensis novembris. Wacoret (?) Kivül : Prudentibus et prouidis viris burgensibus, scabinis et consilio ciuitatis Coloniensis, Amicis nostris carissimis.

Eredetije a kölni városi levéltárban : Undatiere Briefeingänge saec XIV. und XV. Nr. 342.

** Ezen levél eredeti szövege is álljon itt :

Vruntliche groysse vurs (creven) an mynen lieven vrunt Wyllem, wist dat ich gesunt bin van der goitz genaden, ind des selven beger ich van uch alweige. Vort wist, dat ich uch vruntlichen bidden, of it sache, wie dat Bernart bourdurwirker de ander zijt mit uch gewoint heift of sın geselle Martin ein schilder zo Collen quemen, dat ir so vil durch mynen wille wilt doin, dat ir sy nyet in laist vortvaren, si ingeven uch weder, dat Bernart mir genomen heift in myne huise. Hei was mit mir verhurt ein jair, ind hei bat mich, dat ich eme leinde ein altertafel, de is des herzogen van Bourgoingne, um zo conterfeiten ind abzomale reinlich beworpen up linendoich Bernart heift de eltertafel eweich gedragen sundersprechen, des ich eme niet getruet in hedde want de eltertafel sal mir driwerf me schaden doin, dan sy wert is, ind ich bidden uch trulich, dat ir des nyet inlaist, ind ich bidde uch, of einge dinck doin mach zo Parijs om oren wille, ich sal it zomale gerne doin. Got si myt uch alweyge.

Bi mir Steffain Unger, bourdurwirker des Konincks van Vrankrich, des herzogen van Berri, des herzogen van Bourgoingnen, de(s) herzogen van Orliens.

Kivül : An mynen leiven unde gemynden vrunt Willem van Bumbel, bordurwirker zo Collen. Eredetije a kölni városi levéltárban ugy mint fönt 344. sz. a. A pecsét lemállva.

A kölni városi tanács elfogta a két gyanusított legényt, bezáratta a frankkapu (Frankenthor) tornyába s a vizsgálat megejtésével a czímerfestők és czímerhimzők egyesült czéhét bizta meg. Hanem a vizsgálat czélhoz nem vezetett: a vádlottak tagadtak, a czéhbeliek földijeiket pártolták, ellenben Magyar Istvánról nem sok jót mondanak (dat is eyn schalck) és kérik a legények szabadon bocsájtását. Eddig van, többet ez ügyről nem tudunk.

A Hist. Jahrbuch értekezőjének, Meisternek Magyar Istvánról az a véleménye van, miszerint nem lehetetlen, hogy a Rajna vidékéről való, habár a franczia kútfők őt többnyire Etienne de Hongrie vagy Etienne le Hongre-nek nevezik, mi szerinte csak arra mutat, hogy családja eredetileg Magyarországból származott, de nem bizonyítja azt, hogy ő is magyar volt születésére nézve. Analogiául fölhozza Dürer Albert nagybátyját, a kölni aranyműves Dürer Miklóst, kit szintén magyarnak neveztek. (L. *Leitschuh*, Albrecht Dürers Tagebuch der Reise in die Niederlande, Leipzig, 1884. 51. lap, 4. jegyz.) Hanem ezen analogia nem éppen szerencsés, mert ma már bebizonyítottnak tekintjük, hogy Dürer (helyesebben: Thürer, a mint a nagy festő helylyel-közzel maga magát nevezi) Albert atyja Békés vármegyéből származott és Ajtósinak hitták; tehát testvére joggal nevezte magát magyarnak.

A másik érv, melylyel Meister azt akarja bizonyítani, hogy festőnk német, azt melléknevéből véli meríthetni. Mint jelen czikkelyünk elején érintettük, festőnket Bièvre melléknéven is hitták. E név az 1384—1390. évi számadásokban többször előfordul így: Etienne Bièvre, alias de Bièvre, dit le Hongres. (l. *De Haisne*, L'Art dans le Flandre, l. az indexben.) Szerinte a bièvre szó valószinüleg a német Bieberből eredt, a művész igazi neve tehát Bieber István volt, mi eléggé bizonyítja közvetlen német eredetét. Hisz igaz, hogy bièvre a francziában fibert, castort, hódot jelent, de nem a németből, hanem a közös indogermán szókincsből vett szó. (*Maigne*, Lexicon mediæ et infimæ latinitatis.) Minthogy pedig nem rendesen fordul elő István neve mellett, azt hiszem, hogy e kétlaki állat *vulgó*képpen ragadt művészünkre, mint a ki a művészet két ágában, a festészetben csak úgy, mint a műhimzésben kitünt. Hasonló értelmü a *biviator*, qui ambulat duobus viis. Ha azonban figyelembe akarjuk venni, hogy néha *de* Bivièvrenek írják, elfogadhatjuk azon nézetet is, hogy Magyarországnak valamely hódságos vidékéről származott.

A mi a német értekezőben leginkább felköltötte a vélekedést, hogy a «Magyarnak nevezett Bieber István» a Rajna vidékéről származott, az Bumbel Vilmoshoz intézett, az iménti jegyzetben lemásolt levelének dialektusa, mely eltekintve némely helyi és személyi sajátságától, a ripuariai szójárást követi, tehát teljesen megegyez a kölni be-

széddel, a honnét — lehet — eredett is, ha ugyan nem mint «nieder deutsch» érkezett Kölnbe, a hol «ripuarisch» módon irni megtanult. Nos István festő mint magyar is érkezhetett Németországon keresztül Kölnbe, a hol az ottani tájszólást eltanulhatta, *ha ugyan nem más által íratta* Bumbelhez czímzett levelét?!

Meister érvei közül tehát egyet se fogadhatunk el olyanul, melynek alapján István festő és műhimző magyar nemzetiségét kétségbe vonnunk kellene. Sőt azon körülményből, hogy a kölni czéhbeliek indokolatlanul gyanusítják a burgundi herczeg kitüntetett művészét, míg német legényei bűnét palástolni igyekeznek, talán arra lehet következtetni, hogy István mestert a legényekkel szemben nem a magukénak, hanem idegennek, magyarnak tudták.

Tisztelt szomszédainknak, kik a közel multról varrnak himet, midőn a műkincseitől megrablott Magyarországban barbárságnál egyebet nem láttak, a hova azt a keveset is, a mit műtárgyul újból kellett beszerezni, legtöbbnyire a beczézett Bécsből szokás volt behurczolni, vajmi kevés fogalmok van a tudomány és művészet minden ágának föllendüléséről az anjoukori királyok idejében, és szinte lehetetlennek tartják, hogy Magyarországon valaha magyar művészek is virágoztak. Mi azonban eddigi tanulmányaink alapján nem tartjuk lehetetlennek, hogy szóban forgó István, ki magát mindenkor magyarnak vallotta Nagy Lajos idején, talán udvarában Magyarországon kezdett virágozni és csak miután nagy királyunk 1382-ben meghalt és Magyarország a kitört balságok következtében szédületes sebességgel visszahanyatlott szinte egy egész századdal, látta előnyösbnek, hogy a magyar királyi házzal rokon franczia Anjoukhoz meneküljön Párisba. Itt tudásához mérten Fülöp, a bőkezü burgundi herczeg pompaszerető udvarában nem csupán kitünő állást nyert mint «varlet de chambre» (l. *Laborde*, Les ducs de Bourgogne, II. partie t. 3. p. 95. nr. 5637.), hanem tért művészi alkotásaihoz és méltó jutalmat érettük. (*Crowe és Cavalcaselle*, Gesch. d. niederländischen Malerei 16. és kk. ll.) A festészet megszabadulva eddigi merevségétől, az élet és természet megfigyelésével melegebb bensőséget lehelt műveibe.

Mennyire volt ebben része hazánkfiának, arról ha netán a herczeg által leírt oltárképét föltalálhatnók, tenne tanuságot. De a műhimzőt is nagyra becsülte herczege, mint a ki benne és társaiban fényes ünnepei rendezésénél «segédjeit» tisztelte. (*Schnaase*, Gesch. d. bildenden Künste, VI. 530.)

Pór Antal.

A BESZTERCZEBÁNYAI PLÉBÁNIA TEMPLOM EGYKORI KINCSTÁRÁRÓL.

(Harmadik befejező közlemény.)*

A Forgách Ferencz biboros által megkezdett s Pázmány s utódjai által folytatott ellenreformatiónak nagy diadala volt, midőn a bányavárosok protestáns közönsége által birt templomok ismét katholikus kézre jutottak. A selmeczbányai templomnak 1669-ben történt visszavétele után, első volt a beszterczebányai vártemplom, melyet a császári katonasággal az élén, Leslie Sándor foglalt le 1671. november 17-én; ezután sorra következtek Körmöcz (1673), Korpona (1673), Libetbánya (1674), Úrvölgy (1685) és más városok. A templom lefoglalásával azonban nem került annak felszerelése is a katholikusok kezébe, hanem még továbbra is az evangelikus tanács birtokában maradt, mire Beniczky Tamás alispán egyenesen a királyhoz fordult, tőle kérvén, hogy rendelje el ezek kiadatását is. Ezen kérelemnek eredménye volt az 1672. julius hó 12-én Bécsben kelt rendelet, a melyben a király a templom tulajdonát képező irományok, felszerelés, tizedjövedelmek a plébánia és az iskolaépületnek kiadatását elrendeli.**

E rendeletet julius 23-ikán küldte le a vármegye a tanácsnak s még külön is figyelmeztette, hogy siessen a végrehajtással, nehogy úgy járjon, mint Sopron városa, mely a királyi parancs végre nem hajtása miatt falvainak és borainak elvesztésén kivűl még pénzbirsággal is sujtatott. A tanács azonban nem volt hajlandó a parancsot rögtön végrehajtani, sőt 27-ikén még halasztást is akart a királytól kérni, hogy ezen idő alatt a katholikusok maguk is kikutathassák, mi az övék. 28-ikán azonban már kimondta a templomi felszerelésnek kiadatását, a mennyiben azt a katholikus ajándékozók katholikus czélokra szánták, de azzal a kikötéssel, hogy az soha elidegeníthető ne legyen, a tizedét, továbbá a plébánia és az iskolaépület kérdését, mivelhogy ezeket az evangelikusok épitették, egyelőre még függőben kivánta tartani. Ezen határozat értelmében július 29-ikén hozzáfogott egy bizottság az egyházi szerek különválasztásához és leltározásához.***

* A megelőző két közleményt lásd Arch. Ért. 1900. 151—156. és 209—213.

** Városi levéltár 244. II. és Prot. Præt. 1672. 662. l.

*** Az evangelikus egyházközség ekkor a következőket kapta: 1. Ein grün von goldstuckh gemachtes Meszgewandt, so H. Martin Kochlach gestift. — 2. Ein roth goldstuckh Meszgewandt. — 3. Ein altes zerrissenes Altartuch von weissen Tafet. — 4. Ein grün geblümt-samtenes Kantzltuch sambt dem Krantz mit frantzen, so Gregor Schwartz gestift. — 5. Ein königfarb Kapitzolues antipendium zum hohen Altár. — 6. Ein karmasin rotsamtenes Antipendium mit guldenen Spitzen auch goldt und karmasin seidenen Frantzen, darauf ein roth waszirter tafet, über den altar, so Fr. Pestalutzin gestift. — 7. Ein karmasin roth samtene decken mit rothen seidenen Frantzen, über den Lector Stuel. — 8. Ein mit gold, das andere mit Seiden ausgenäte, darbey zway andere turkische schlechte tüchl. — 9. Ein mittelmäsziger Kelch . . . von Georg Dubeczio 1649 gestift, sambt dessen Patell. — 10. 2 st silberne Hostien so eines langlicht, das andere etwas rund. — 11. Ein silbern vergulte Kandl mit einem Jaspis von H. Georg Merwaldt verehrt. — 12. Noch eine andere von Herman Lorentz verehrt. — 13. Noch eine Zapirte Kandl von H. Georg Merwaldt. — 14. Mehr eine detto von der Fr.

A szöveg alatt közölt leltár nem teljes; így végződik: «In der Untern Rath-Stuben 1.» a miből az következik, hogy az itt lévő tárgyak is leltároztattak. Figyelembe véve a felsorolt tárgyakat s a templom szügségleteit, azt is tudhatjuk, mi lehetett az Untere Rathstubeban elhelyezve. Sehol sem találkoztunk ugyanis a nemes érczből készült felszereléssel, kivéve azt a tíz kelyhet, egy ciboriumot, tizenhárom patenát, a mit a katholikusok kaptak, s kivéve a három kelyhet, négy patenát, négy kannát s három tálat, a mely a protestáns felekezet birtokába került; hiányzanak a pacificalék, ereklyetartók,

Emericzin verechrt. — 15. Zwey silberne Hoftien Puchsl, deren eines vergult, das andere gestochen, und schwartz eingelassene arbeith, Matth Knebl (vagy Kerbl?) arbeit. — 16. Ein vergulter Kelchbecher ab 1608. — 17. Ein neuer Kelchbecher von Johan Kolar verehrt. — 18. Drey silber vergulte Patelln. — 19. Ein silber zwei vergulte tauf Pekn von Fr. Susanna Reullin verehrt. — 20. Ein neues mit schwartzer seiden undt goldt ausgenates mit guldenen spitzen verpramtes tüchl. — 21. Ein neues mit lauter gold ausgenätes tüchl. — 22. Ein neues mit gold undt seiden ausgenät umb undt umb mit gulden spitzen, in der mitten ein Osterlambl. — 23. Eines mit 4 Ekbaumen, in der mitten ebenfals ein Osterlambl. — 24. Eines mit 8 guldenen baumen. — 25. Ein durprochenes mit sechzehn silber undt guldenen blumeln, mit einer gold und silber schnur. — 26. Eines mit acht baumen so mit allerhand farb seiden, wie auch gold und silber gezirt. — 27. Ein mit rother seiden wie auch gold undt silber. — 28. Eines mit 8 baumen umb undt umb mit lionischen spitzen verprambt. — 29. Ein Patelalenes tuch mit zehn baumen undt umb vernäth. — 30 Item ein Taufwindl mit rother seiden umb und umb gemacht. — 31. Ein altar tuch mit ausgenäter arbeit undt unterschidlichen baumen. — 32. Ein durchprochenes Kelchtuchl, daran die Passion genät. — 33. Ein schwartz atlaszenes Lecturtuch umb undt umb ausgenäth. — 34. Ein Kelchtüchl mit sechzehn baumen ausgenät. — 35. Ein Kelchtüchl mit vier groszen baumen undt andern unterschiedlichen figurn. — 36. Ein Mapa mit Engels Köpfen undt lionischen Spitzen zu einem kleinen altar. — 37. Ein tauftuch, darin die tauf Johannis undt Christi mit schvartzer seiden undt goldt genätt. — 38. Ein grosz tauftuch mit 4 Evangelisten in der mitten aber die tauf Christi von Fr. Kochlatschin gestift. — 39. Ein weiszes altar tuch. – 40. Ein von Atlas abgestoszenes Pulpel tuchl. — 41. Ein . . . ferbenes tawettenes mitt silber undt goldenen Spitzen umb den taufstein. — 42. Ein vorhängl von roten tafet, ausgenät von Fr. Nyari Kristina verehrt. (Nyáry István felsőmagyarországi kapitány nővére, férjezett Thurzó Imréné, majd Esterházy Miklósné.) — 43. Ein Pulpeltüchl von gestrafter türkischer seiden Malereÿ. — 44. Ein Karmasinroth tafetenes tauftuch mit silber galonen verprämt. — A katholikus templomnak kiadott felszerelés jegyzéke: 1. Ein roth geblumtes sametenes Pluvial. — 2. Item ein von roth, grün v. weis gemischten farben seidenes Pluvial. — 3. Ein geblümt *Fristemin* damasketenes Meszgewandt mit einen von gold darauf gestikten Kreutz. — 4. Ein Pluvial von Türkischen Zeug, in etwas mit gold eingewirkt, mit einem weisen boden. — 5. Item ein weiszdamasketes Meszgewandt, mit einen von gold gestickten Kreutz. — 6. Ein weisz mit gold gewürktes Meszgewandt darauf ein mit gold gestiktes Crucifix. — 7. Ein hinter thal von einen alten Meszgewandt, von Türkischen Zeug mit einer goldenen Porten. — 8. Ein Pluvial weisz mit gold eingewirkt von damasket. — 9. Ein weisz mit gold eingewirktes Pluvial forn aufgestickte zwelf Aposteln von goldseidn undt guten Perlen. — 10. Ein licht har farbenes Meszgewandt von damasket, mit aufgestickten Kreutz von gold, Perlen undt seiden. — 11. Ein feigl Plau Samtenes Meszgewandt mit aufgestikten Kreuz von gold undt seiden. — 12. Ein tunkel harfarb tamasketenes Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold und seiden. — 13. Ein Meszgewandt von türkischen Zeug, mit einen rothen boden und allerhandt gefarbten blumen, mit aufgestikten Kreutz von gold und seiden. — 14. Ein rot tafetenes Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold und seiden. — 15. Ein roth goldstukenes Meszgewandt, mit hoch und reich aufgestikten Kreutz von guten Perlen, auch etwas von goldschmits arbeit mit vergulten silber, darunter des Königsperger Wappen undt heiligen drei König, darzu zwei ungestikte Levitten rokh von dargleichen Materi. — 16. Ein weisz damaszketenes Meszgewandt, mit seidenen aufgestickten Kreutz. — 17. Ein harfarb goldstukenes Meszgewandt mit gold und reichen Perlen gestiktes Kreutz. — 18. Ein roth goldstukenes Meszgewandt von gold undt guten Perlen reich reich aufgestiktes Kreutz. — 19. Ein roth goldstukenes Meszgewandt mit reich aufgestikten Kreutz von gold, guten Perlen und Koraln, darauf der 4. Evangelisten

monstrancziák, boros és vizes kannák, medenczék, olajtartók, füstölők, csengetyűk, képrámák stb., a melyekkel még az egyszerűen felszerelt egyházak is szoktak bírni, annál inkább egy olyan, a melynek thesaurusáról ismételten is van szó. Végül hiányzanak még azok a tárgyak is, a melyek nem tartoznak ugyan az egyházi felszereléshez, de a melyeket az ájtatos hivek áldozatkészsége feles számmal szokott volt a templomoknak ajándékozni ; ilyenek gyürük, övek, párták, aranynyal, ezüsttel átszőtt csipkék, lánczok, gombok, stb. Hogy ilyenek is voltak az itteni templomi szerek között, azt már az előzményekből

signa. — 20. Ein ganz von gold gestiktes Meszgewandt darauf ein Crucifix, dessen stamm mit Perlen gestikt. — 21. Ein roth gestukenes Messgewandt; darauf mit reich gestikten Kreutz von gold und guten Perlen, unter dem Kreutz die heilige Frau und Johannes. — 22. Ein goldstukenes Meszgewandt, mit darauf gestikten Kreutz von gold undt seiden. — 23. Zwei weisz mit gold eingetragene Lewiten rökh. — 24. Ein weisz mit schwartzen blumen gewürktes Meszgewandt, darauf ein reich von gold und etwas guten Perlen gestiktes Kreutz. — 25. Ein licht harfarbes Meszgewandt, mit reich aufgestikten Kreutz von gold und reichén Perlen, Barbarae und S. Pauli. — 26. Ein roth samatenes Meszgewandt, mit erwas gold und seiden aufgestikten Kreutz. — 27. Ein schwartz samatenes Meszgewandt, mit gold und seiden ausgestikten Kreutz. — 28. Ein roth goldstukenes Meszgewandt ohne Pram und gestikk. — 29. Ein Meszgewandt von roth und weisz türkischen Zeug, mit aufgenäten Kreutz von gold und seiden. — 30 Ein Meszgewandt von schwartz gewasserten zeug, mit aufgenäten Kreutz von seiden. — 31. Ein abgetragenes roth sametenes Meszgewandt, mit aufgenäten Kreutz von gold und seiden. — 32. Ein Meszgewandt von türkischen Zeug, mit einen roten boden und unterschidlichen farben, mit aufgestikten Kreutz von gold und seÿden. — 33. Ein Pluvial von goldstuck mit von gold und guten Perlen, oben herumb gestikten acht Aposteln, auch versetzten schlechten stein sambt den dazu gehörigen latzen zu den Meszgewandt Nr. 15. gehörig. — 34. Ein altes grau schameletenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz von seiden. — 35. Ein silber farb altestes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz von gold und seiden. — 36. Ein Meszgewandt, von roth, blau undt gelb geplumbten türkischen Zeug, mit aufgenaten Kreutz von gold und seiden. — 37. Ein rosen farb a(b)gestossen samatenes Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold seiden und etwas Perln. — 38. Ein alt hinterthal eines Meszgewandts, von türkisch geblumbten Zeug mit aufgenaten Kreutz, von seiden. — 39. Ein weisz mit gefärbten blumen damasketenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz, von gold, seiden undt etwas Perln. — 40. Ein roth tafetenes altes Meszgewandt, mit aufgestickten Kreutz von gold undt seiden undt etwas wenigen Perln. — 41. Ein weiszes damasketenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz, von gold seidn undt etwas Perln. — 42. Ein grün geblumbt seidenes Meszgewandt, mit aufgenaten seidenen Kreutz. — 43. Ein alt abgetragen, schvartz von atlas gemachtes Meszgewandt, etwas zertrent. — 44. Ein Meszgewandt von roth undt weisz geplumten türkischen Zeug, mit grünen Kreutz, undt aufgenaten blumen von gold. — 45. Ein schwaratz samets abgetragenes Meszgewandt, mit Kreutz, einen Kreutz von guldenen Porten. — 46. Ein alt damasketes Meszgewandt, mit einen sauber genaten seidenen Kreutz. — 47. Ein roth von kleinen opera seidenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz von seiden. — 48. Ein blau Plursch Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold undt seiden und etwas Perln gestikt. — 49. Ein hinter thal, von weisz mit gold eingetragenen Zeug, undt reich von gold aufgestikten Kreutz. — 50. Ein weisz tamasketenes Meszgewandt, mit aufgestickten Kreutz, von gold undt seiden. — 51. Ein schwarz zurissenes plürschnes Meszgewandt, darauf ein noch gutes, von gold und seiden aufgenates Kreutz. — 52. Ein grün und gelb geblumtes Pluvial ohne Zier. — 53 Ein schwarz schamelettes altes Pluvial. — 54. Sechs mit guten Perln reich gestikte humeralia. — 55 Sechs schlechte humeralia. — 56. 16 stuckh zu den Pluvialn gehörige latzen, darunter ans hoch gestikt, mit gold undt falschen stanen versetzt, mehr ein gantz goldstukenes, 1. mit Perl gestikten Porten umpfangen, dreu worauf noch etwas von Perln, 8 mit silbern Knöpfen, an Knopf von Kristallen undt aner von Perln gestikt. — 57. Neunzehn stukh Stolln, allerhandt arbeit zu den Meszgewandern gehörig. — 58. Dreizehn Manipula, sambt zehn Quastn zu den Lewitten rökn gehörig. — 59. Zwei st. mit Perln gestikte blattl, zu corporal taschen zu gebrauchen. — 60. Ein schwartz samete Corporal tasche, mit Perln gestikt, mit noch einen von Perln gestikten blattl, zu einen Pluvial gehörig. — 61. Ein von grün samet mit gold gestikten Blumen, oben auf mit etwas Perln Christi gesicht zu den Venerabili gehörig futral. — 62. Noch ein humeral

tudjuk.* Másrészt azonban ki kell emelnünk, hogy a szécséni gyülés által 1705-ben ide küldött bizottságnak jelentésében az áll, hogy az 1672-iki leltár szerint a katholikusok felszerelése 77 tételből állott, az evangelikusoké pedig 44-ből, tehát annyiból, a mennyit a most közlött leltár tartalmaz.**

A Thököly-féle felkelés következtében fordulat állott be. Thökölyi 1678 junius 19-én a kassai, majd október 3-ikán a zólyomi táborból megadásra szólította fel a várost, a mely figyelembe véve az itt lévő német őrség csekélységét, s visszaemlékezve az apák elbeszéléseire, a melyekben az 1605-iki pusztítás iszonyait leírták, helyesebbnek látta az önkéntes megadást, a melyet a nemesség részéről Bezzegh Györgynek, a város részéről Hinterskircher Mihály tanácsosnak s Wührl Henriknek a kamara részéről kellett közös követségben a zólyomi táborban Thökölyinek bejelenteni. Megbizást nyert a küldöttség, hogy Thököly elvonulását még pénz árán is eszközölje ki. Október 8-ikán már visszajött a küldöttség s beszámolt eljárásáról. Előadta, hogy Thököly úgy nyilatkozott, hogy ő nem kiván pénzt, hanem igen is a város, a kamara és a nemesség hűségét, erről reversalist és a német őrség helyett saját csapatainak befogadását.

Ily körülmények között nem volt mit tenni, mint megnyitni a kapukat s a szövetséges magyar-franczia csapatokat a városba befogadni, miközben a német őrség sietve vonult ki Bán felé. Ezen egyezség szerint át kellett adni a katholikusoknak a háború kitörése előtt birt templomokat, iskolákat, plébániát s az egyházi szereket és kincseket a protestánsok kezébe. Thököly azonban csak november elejéig bírta Beszterczebányát, mert a Würmna és Dünewaldt által Szent-Kereszt mellett kivivott győzelem után kénytelen volt azt

reich mit Perln undt gold gestikt. — 63. Ein von gold undt seiden gestiktes Kreutz zu einen Meszgewandt gehörig. — 64. Ein Humeral von gold mit Perln gestükt. — 65. Noch eins dergleichen. — 66. Ein alter vergulter speis Kelch. — 67. Ein ander mit stan versetzter Kelch becher. — 68. Noch dreÿ andere Kelch, darbei in allen 7. Patenen. — 69. Ein roth nuszirter (?) samet, über einen taufstan, mit einen gulden boden, mit einer gulden porten umb und umb. — Ezután új sorszámmal 1—8-ig a következők vannak fölvéve: 1. Zwei darunter ains von blech, das andere von holz gemachte Capsl worinnen unterschiedliche reliquien, undt von denen Meszgewandten abgebrochene stükl oder sachen. — 2. 31 grosze rote Koraln an einer schnur, mit einen guldenen Agnus Dei, worauf 6 gute grosze Perln und 4. standl versetzt. — 3. Ein roth Koraln Zinken (?) mit silber eingefaszt. — 4. Ein koralener Psalter, mit Spin oder Augenstein das vater unser eingemischt. — 5. Sechs st. vergulte Kelich, sambt den 6. Patteln, an silber vergulter Knopf, zu den Pluvialn gehörig. — 6. Ein roth Corallenes rosarium, daran 98. rothe, undt 7 vergulte silberne Koralln, mit ein gröszern silbern Knopf, daran 10. Rubindl. — 7. Ein Fraun Porten, woraus theils Perl abgetrent. — 8. In einen sakl 94. st. ungrische Pfenig, von Ao. 1608. in einen stanbruch, hinter den Pfarhoff in einen topf verwart gefunden worden. (Városi levéltár, 367. 50.)

* Az ezüst-felszerelésre vonatkozólag Albert Mihály aranyműves 1682. okt 3-án érdekes vallomást tesz a tanácsnál: Circumspectus Michael Albert examinatus fassus est: Se omnino multas res argenteas ad P. Braun Jesuita acceptas in alius generis instrumenta ante annos aliquot transformasse, et bene sibi constare, permulta argentea vasa eundem P. Braun hinc discedentem Viennam abstulisse. Prot. Præt. 1682. okt. 3. Ez azonban igen valószinűtlen, mert a tanácsnak erről tudnia kellett volna, s okvetetlenül szóvá tette volna a dolgot. Ilyesmiről azonban sehol sem tesznek a jegyzőkönyvek említést.

** Hogy a leltárak nem teljesek, mutatja az 1828. évi Prot. Præt. 1779. számú tárgya is, a hol a biró azt referálja a tanácsnak, hogy az egyházi szerek leltárának elkészítése alkalmával meggyőződött arról, hogy van köztük több oly tárgy, nevezetesen ezüst füstölők, aspersoriumok stb., a melyek a sok évi használat folytán annyira elromlottak, hogy csakis alapos kijavítás után lehet azokat használni. Pedig ezekről egy leltár sem tesz említést.

feladni. A magyar csapatok helyére Leslie emberei jöttek s velük a jezsuiták, kik újra a katholikusoknak vindicálták a tőlük elfoglalt templomokat és a felszerelést. Mostantól fogva egészen 1682 szeptember 18-ikáig a császáriak kezén volt a város, a mikor újra Thökölyi hadai vonúltak abba s 23-ikán Géczy István újra az evangelikusokat iktatja a vártemplom birtokába. A törökök veresége Bécs alatt, majd Párkánynál és Esztergomnál, Thökölyit is arra kényszeritette, hogy az éjszaki megyékbe vonúljon vissza. November 13-án már itt voltak Lubomirszky herczeg csapatai, mint Rabatta előörsei, a ki ugyanekkor Szent-Keresztnél állott. A herczeg Reull orvos házában szállott meg, mint a város vendége, s rövid pihenő után bejárta annak utczáit, majd a templomba tért s csodálva szemlélte annak gyönyörű felszerelését és drágaságait, a melyekhez hasonlót — mint mondá — még Rómában sem igen látott.*

November 25-én déli egy órakor bevonult Rabatta is, s a következő nap átvette a templomok kulcsait és Holló Zsigmond, a haditanács titkára, visszakövetelte az egyházi kincseket.

1688-ban az evangelikusok birtokában lévő érczedények az Erdődy-commissio intézkedésére újra a katholikusok birtokába kerűltek. Új fordulatot hozott a Rákóczy-felkelés idején a szécséni gyűlés. A szécséni gyülésben kimondott határozat értelmében itt csak a várbeli nagytemplom maradt a katholikusok birtokában, a többit pedig az evangelikusoknak adták át. A szécséni gyülés határozatait itt 1705 november 14-én egy bizottság hajtotta végre, a melynek tagjai Feja János, Okolicsányi Gáspár és Kánter János voltak. Ezen bizottság — saját relatiója szerint — nemes Beszterczebánya városába érkezvén, a várban levő kisebbik templomot, a Szt. Erzsébet és Szt. Lélek templomot, a város kívűl lévő iskolával és parochiával együtt az evangelikusoknak restituálta, elhordatván a jezsuiták által azt, a mi az övék volt. Mely meglévén a Clenodiumok iránt suboriált difficultas, melyek kétfélék : elsők olyanok, a melyek igen drágák és régiek, sok ezer forintokat érők és a melyek pro ratione temporum, hol a Catholikusoknál, hol az Evangelikusoknál conserváltatának, a melyeknek seriese a nemes város 1672. esztendőbéli Protocollumában fel vagyon specifice jegyezve, hetvenhét darabból állók ; ezek iránt mindkét fél megegyezett, hogy maradjanak a katholikusoknál hagyott öreg templomban, sab directione Civitatis, úgy hogy rendeltessenek két conservatorok, egyik catholikus, másik lutheranus, kiknél álljanak is a kulcsok, egyik egyiknél, másik a másiknál. Másodrendbeli Clenodiumok, melyek recentius a lutheranusok által conferáltattak és a melyeket a császár idejében anno 1672 az Evangelikusoknak restituáltak, negyvennégy darabból állók, a melyek is azon esztendőbeli nemes város Protocollumában specificaltattak, az evangelikusoknak iuxta specificationem restitualtattak.** A felszerelés kettéosztását a bizottság november 21-én hajtotta végre, kiadván először a leányegyházakét,*** azután

* Perlustraverat hac die memoratus Princeps cum suis officialibus sacerdotales Penulas tunicasque et alios templi Accensis ornatus et clenodia inquiendo, similes se raritates vix Romae etiam conspexisse. Prot. Præt. 1683. nov. 13.

** Városi leltár, 367. 23.

*** Városi leltár, 367. 23.

az idevalót az illető felekezeteknek. Ez volt a helyzet egészen 1709 november közepéig, a midőn Rákóczy ügyének hanyatlásával a bányavárosok újra a császáriak kezére kerültek. Heister rendeletére visszakapták a katholikusok november 10., 11. és 19-én templomaikat, s midőn a következő év elején Borsiczky László kamarai biztos a tisztujítás keresztülvitele végett itt időzött, azokat az egyházi szereket is visszakövetelte az evangelikusoktól, a melyeket 1705-ben kaptak.* Hogy vagy Borsitczky vagy egy későbbi biztos ezen követelésének megvolt a maga eredménye, az kitetszik az 1717. évi curialis jegyzőkönyvből (3239.), a hol ezen szerekről már mint sequestráltakról van szó.

Az 1672-ik évi leltárból hiányzik, mint már említettük, az urfelmutató, s bár az 1705-ik évi jelentés is csak az 1672-ik évi leltárban előforduló egyházi szerek felosztásáról számol be, mégsem tételezhető fel, hogy egy ily szükséges egyházi szer nem lett volna meg a plébánia-templom birtokában. 1672 előtt azonban nem lévén rá szükség, bizonyosan beolvasztották s más a protestáns isteni tisztelethez szükségesebb tárgyat készitettek belőle. A katholikus cultus nem lehetett meg tovább nélküle, s a plébánosok egyre sürgették a tanácsnál annak beszerzését, de egyelőre még eredménytelenűl. 1717-ben Majthényi kamarai biztost is informálta a plébános ezen hiányról, mire ez a tanácsnak kiadott utasitásainak 13. pontjában felhívja ennek figyelmét a bejelentett hiányra, s elhalaszthatatlannak mondja a beszerzését, sőt meg is jelöli azon templomi ezüstnemüt, a melyből egy monstrancziát lehetne készíttetni. A tanács azonban nem igen volt hajlandó Majthényi felszólításának eleget tenni, s első sorban azzal argumentált, hogy van a plébániatemplomnak egy igen szép urfelmutatója, mely egy kétfejü sast ábrázol, tehát felesleges ujat venni. Erre azonban a jezsuiták rectora azt válaszolta, hogy e remekmű a rend kizárólagos tulajdona, s hogy ez csak szükségből adta oda használatra a plébánia-templomnak.** Július 12-én azonban már a jezsuiták kezei közt voltak a Majthényi által megjelölt egyházi szerek, a melyek régebben a protestánsok tulajdonát képezték, s a melyeket most újra beolvasztásra szántak. Ezek a következők voltak: Ein silbernes Taufbecken (1672. évi Lelt. 19. sz.), Ein silbern verguldete Kandel mit einen Stein und Fit. Möhrwaldtischen Wappen (1672. Lelt. 11. sz.), Ein silbern detto mit einen Siegsfahndl (1672. Lelt. 12. vagy 14. sz.), Ein detto mit einer Rosen (1672. Lelt. 12. vagy 14. sz.), Ein verguldte Hostien Püchse (1672. Lelt. 15. sz.), Ein detto (1672. évi Lelt. 15. sz.), Ein ohnvergoldte detto (1672. Lelt. 10. sz.), Ein silbern Wegwasser Püchsel (1672. Lelt. ?). Úgy a tanács, mint a protestáns polgárság tiltakoztak a lefoglalás ellen, de eredménytelenűl, mert a szereket nyomban felküldték Bécsbe, hogy díszes szentségtartót készítsenek belőlük. 1718 április hó 26-ikán Mertz Miksa tanácsos már azt jelenti a tanácsnak, hogy Neftzern János, kamarai pénztárnok, magával hozta

* Prot. Præt. 1710. 138. l.

** Az orsz. levéltárban őrzött Acta Jesuitica Neos. 7. cs. 24. és 31. sz. szerint ezen szentségtartó Wesselényi nádor drágaságaiból való volt. Ezen adatok alapján Rupp. Magyarország Helyr. tört. I. r. 658. l. ezt írja: 1717-ben Csernyák Imre, Jézus-társasági hitszónok tanusítja, hogy Miller Fülöp jezsuita udvari gyóntatóatya, I. Lipót császártól egy igen nagy értékü, császári sast ábrázoló szentségtartót eszközölt ki, Vesselényi Ferencz, mint annak tulajdonosa, halála után a jezsuiták beszterczebányai székháza számára.

a Rad és Haszlin udvari ötvösök által készített monstrancziát, s hogy 10 ft. 4½ krral többet fizetett érte, mint a mennyit reá kapott volt. Az összes költségek — természetesen az anyagon kívűl — a templomi számadás szerint 380 frt 3 krt tettek ki. Ez időtől fogva keveset szólnak a városi levéltár adatai a templomi kincstárról. Egyszer másszor szó van egy-egy kiválóbb Maecenasról, ki a templom felszereléséhez hozzájárul, avagy egy visitatorról, a ki elragadtatással szemléli a sok drága kincset, de minden abban az állapotban maradt, a melyet az 1709-ik évi események itt megteremtettek. A következő időben két nagy katastrophául kell említést tennünk, melyek közűl az első, t. i. az 1761. évi tűzvész végromlással fenyegette a kincstárt, az 1787-ik évi pedig végleg megsemmisítette azt. Az 1761-ik évi augusztus 4-iki tűzvészről általában azt tartják, hogy az volt a század legnagyobb tűzvésze a continensen.* Nagyságáról fogalmat nyujt, hogy mindössze néhány ház maradt épségben a Glabits-utczában, s hogy a tűz még a Garamon is átcsapott, s a Kálvária alján elhuzódó városrészt is elpusztította, s pedig az óriási szélvészben alig 2—3 óra alatt. Másnap már 132 hullát kisért ki a lakosság, a melynek soraiban akárhány előkelő polgárnak még teljes ruházata sem volt. Odaégett a vár összes épületeivel, elolvadtak a harangok, a város ágyúi, s behatolt az orkánszerű szélvész által élesztett elem a nagy templom belsejébe is, a hol ennek a boltozatig emelkedő czédrusfa oltárában, remekül faragott tölgyfa padjaiban s messze földön hires orgonájában, zászlóiban s képeiben bő táplálékra talált. A vész pillanatában egy bátor ember, Greger János Szervácz sekrestyés vállalkozott, hogy a Borbála-kápolnán át a sekrestyébe hatol, s onnét a templomi felszerelést biztosabb helyre viszi. Ismételten tette meg az utat oda és vissza, s midőn utóljára tért oda, már a sekrestye ajtajának alsó része is égett, s az egész sekrestye már tele volt füsttel. A templomba azonban már kezdettől fogva lehetetlen volt behatolni, s így a főoltár tabernaculumában lévő nagy ciborium és a szentségtartó elpusztult, a melyről csak az imént mint uj szerzeményről szólottunk. «In hac Ecclesia Deus ne sibi quidem pepercit», mondja a tanács a helytartósághoz intézett felterjesztésében. Megindult ezután az egész monarchiában a könyöradománygyűjtés, a melyet a tanács tisztán templomi czélokra fordított; de bármily nagy volt is a befolyt összeg, az nem volt elég, s az építkezés s belső felszerelés igen lassan haladt előre. A felszerelés hiányzó részeit a hivek áldozatkészsége is segítette összehordani vagy kiegészíteni. Ily módon a templom új ciboriumhoz is jutott, a melyet egy névtelen ajánlott fel; ez azonban még 1774-ben sem volt belül bearanyozva. A monstrancziát a tanács csináltatta ujra; 1779-ben január 7-ikén megbízta Maurelly Sebestyén itteni kereskedőt, hogy az elpusztult ciborium és monstranczia anyagának felhasználásával Bécsben egy újat készíttessen. Maurelly már október 5-ikén tesz a tanácsnak jelentést a kész munka költségéről, a mely 700 frtot tett ki.** Előbb azonban utána járt a tanács a Faba-féle bizottságnál, a mely itt éppen akkortájt (1773-ban) a feloszlatott jezsuita rendház vagyonát leltározta, hogy közben-

* Annak mondja az 1897. évi «Vasárnapi Ujság»-ban (823. l.) «Egy múlt századi nagy tűzvész» czímű czikk is.

** Prot. Præt. 1779. 720. l.

járása által a rend templomi felszereléséből valamit az itteni plébánia- és a Szt. Lélek-temploma is kapjon.[1] Az összes beszterczebányai templomok a várbeli nagytemplom felszerelését használták. Díszes és gazdag felszerelése volt a Szt. Erzsébet agg ápoló templomának is a multban, de ez, a mint Ipolyi is kimutatta, még a Fuggerek kezén veszett el. 1770-ben még az akkor épített vármegyeházi kápolnának is a várbeli templom adta a legszükségesebb felszerelést. Márczius 6-ikán ugyanis Beniczky Károly alispán azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy a vármegyeházi kápolna számára adjon a plébánia-templom felszereléséből egy kelyhet. A tanács hajlandó volt a kérést teljesíteni, s csak azt kivánta, hogy az 1755-ik évi Visitatio Canonica értelmében a kérelem teljesítéséhez a jezsuita rector mint a város plébánosa is adja beleegyezését.[2] Miután a rector a kivánt beleegyezést megadta, a tanács a következő szereket adta át a vármegyei alispánnak: Egy kelyhet (in pede trium Angelorum facies et tres Rosas referens) egy aranyozott ezüst patenával, egy misemondó ruhát, egy missálét, gyertyatartókat s canon-táblákat, a melyek átvételét az alispán márczius 7-ikén irásban is elismerte.[3]

Utolsó és egyszersmind végzetes csapást mért a templom kincstárára II. Józsefnek mindent reformálni akaró törekvése. Azon szándéka, hogy az isteni tiszteletet lehetőleg puritán egyszerűség vegye körűl, megfosztotta először a szent szobrokat s képeket a hívek által ajándékozott dísztől, azután a templomokat ritkábban használt felszerelésüktől; minden pénzzé tétetett, hogy vele az egyházi czélokra teremtett vallásalapot gazdagítsa. Hogy ezen eljárás mily elkeseredést szült, s mekkora visszaélésre adott alkalmat az értékesítéssel megbizott embereknek, eltekintve attól, hogy számos műtárgy végképpen elpusztult, azt elképzelhetjük.[4] A császár elrendelte ugyan, hogy a műbecscsel biró tárgyakat különítsék el a többitől, de a biztosok kapzsisága s fösvénysége nem törődött a kiadott parancscsal.[5] Igy vesztette el az idevaló plébániatemplom is századokon át féltékenyen őrzött kincseit. A helytartótanács 1787 január hó 5-ikén kiadott rendeletével felszólította Zólyom vármegye administrátorát, tótprónai Prónay Lászlót, hogy a beszterczebányai plébánia-templomnak úgy régisége mint belbecse miatt rendkivűl értékes felszerelését s egyéb drágaságait vegye jegyzékbe és becsültesse meg.[6] Prónay a rendelet vétele után azonnal megbízta Pongrácz Antal ülnököt, hogy a rendeletet értelmes becsüsök segítségével hajtsa végre. A kiküldött ülnök márczius 20-ikán fogott munkához, a

1 Beszterczebánya városa művelségtörténeti vázlata 104. l.

2 Prot. Præt. 1770. 189. l.

3 Prot. Præt. 1770. 200. l.

4 Szól erről Marczali, Magyarország tört. II. József korában. II. 189. l.

5 Ugyanott, 190. l.

6 1787. 15—115. Hoch und Wohlgeborner Freyherr! Die von Ew. Excellenz in Ansehung der in dasiger Kirchen vorgefundenen Kostbarkeiten und den Kameral Administrators Adjuncten getroffenen Anstalten werden andurch gut geheiszen, zugleich aber Ew. Excellenz auf die untern 21-ten v. M. in Sachen anherogemachte Anzeige mitgegeben über oberwehnte Kostbarkeiten ein genaues Verzeichniss verfertigen, die Schätzung derselben so gut als möglich in Loco vornehmen zu lassen, und seiner Zeit anhero zur weitern Verfügung einzusenden. Gegeben von der kön. ung. Statthalterei Ofen den 5. Jenner 1787. Alex. v. Szecsen. (Városi levéltár 1005 65.)

nélkül azonban, hogy eljárásáról akár a megyés püspököt értesítette, akár a tanácstól mint kegyurtól engedélyt kért volna. A becsüsökön, Zimmermann Keresztély kereskedő és Kupecz Pál aranyművesen kívűl, jelen volt a leltározásnál Palics Károly kanonok, Rauch Ignácz plébános, mint a kincstár egyik őre; Pauner Károly tanácsost és templomi felügyelőt azonban, a kinek hivatalánál fogva jelen kellett volna lenni, oly érzékenyen bántotta ezen eljárás, hogy semmiképpen sem volt rávehető, hogy az összeirásnál megjelenjen, mire a tanács Urbányi János, Matulay János tanácsosokat és Gunda János városi ügyészt küldte ki, hogy legalább passive legyenek jelen.* A leltár, a melynek felvétele 18 napot vett igénybe, a templomi felszerelésnek gazdagságáról s műbecséről a leghívebb képet nyujtja, mert nemcsak az értéket tünteti fel az egyes tárgyaknál, hanem azok hű leirását is adja. A leltár tételei a következők:

1. Egy aranynyal átszőtt piros pamutszövetű casula; hátsó része négy láb két hüvelyk hosszu, két láb nyolcz hüvelyk széles; középen aranynyal kivarrott nagy kereszt, a melyen az üdvözítő képe selyemmel volt hímezve. A kereszttől jobbra balra Péter, Pál, András János apostolok és Magdolna képei aranynyal és selyemmel himezve oly bámulatosan finom kivitelben voltak láthatók, hogy inkább szobroknak mint hímzésnek lehetett volna azokat tartani. Emelték a casula szépségét a rajta lévő s nagyságra nézve három osztályba sorozható drágakövek, melyeket 345 frtra becsülték. Ép ily diszes volt a casula eleje is. Az egész remekművet, eltekintve az ékkövektől, csak annyira becsülték, a mennyi aranyat és ezüstöt reméltek belőle kiolvasztani, t. i. 15 frtra.

2. Egy piros pamut casula szintén aranynyal átszőve; hosszusága négy láb öt hüvelyk, szélessége négy láb. Hátsó felén egy négy láb hosszu és tíz hüvelyk széles kereszt, mely a szövetbe arany szálakkal be volt szőve; a rajta lévő alak is aranyhimzés volt. Ugyanolyan munka volt a négy evangelistát jelképező s a kereszt mellett szemlélhető állat, továbbá Szt. János és a Szt. Szűz alakjai. Ezen casula még pazarabbul volt drágakövekkel diszítve mint az előbbi, mert itt a becsértéket 450 frtra tették; a szövetet, illetőleg a benne levő aranyat és ezüstöt most is csak 15 frtra becsülték. Munkáját, mely pedig csak oly művészi volt mint az első darabé, semmibe sem vették.

A 3. leltári szám alatt ujra egy casula szerepel piros selyemből. Hátsó részén ennek is kereszt van a rajta lógó Üdvözítővel s a keresztet körül álló csoporttal; drágakövek azonban nem voltak rajta, s így bármily művészi volt a hímzése, a szövet aranytartalmát számitották, s az egész darabot csupán csak tizenkét frtra becsülték.

Az értékesebbek közűl a 4. szám alatti casula, melyet 778 frt 45 krra becsültek. Ennek alapja piros selyem volt arany virágokkal behintve. Hossza négy láb nyolcz hüvelyk volt. Hátsó részén szintén kereszt volt, rajta a felfeszített Jézus selyemmel hímezve, körülötte a négy evangelista jelképei, továbbá két angyal és a halál felett diadalmaskodó Üdvözítő. Emelte a casula diszét és becsét a piros és fekete koralldísz és a nagyságra nézve három osztályba sorozható gyöngy. Ezek közűl az első minőségüt 309 frtra, a második

* A becsüsök munkája 72 frtjába került az egyházi pénztárnak. (Vár. ltár 1009. 64. 65.)

minőségüt 376, a harmadik minőségűt 78 frt 45 krra becsülték. A casula anyagát ujra csak 15 frttal jegyezték a leltárba.

5. Egy három láb kilencz hüvelyk hosszú és két és fél láb széles casula, virággal és arabeskkel diszített arany szövetből. Hátsó részén egy fatörzs, melynek ágai kereszt alakban hajlottak el jobbra és balra; alapjáúl a Kalvária hegye szolgált. E keresztre volt feszítve az Üdvözítő, a kinek alakja testszinű selyemből volt himezve. Az egész darab dúsan volt gyöngyökkel, drága kövekkel és aranyozott kerek lemezkékkel (lamellákkal) diszítve. Az ékköveket 394 frtra, a szöveteket a lamellákkal egyetemben 40 frtra becsülték.

A 6. számú casula barna damast szövetből való volt. A hátrészen szintén aranynyal dúsan kivarrt kereszt volt szemlélhető, kétoldalt két püspök állott, fejtől az Atyaisten, lábtól pedig a rendes kereszt alatti társaság. Minthogy csak igen kevés volt rajta az ékkő, egészben csak 32 frtra becsülték.

Ugyancsak sötétbarna damastból, de dúsan átszőve aranyszálakkal volt a 7. tétel alatt felsorolt erősen viseltes casula is. A hátrészen három láb tíz hüvelyk magas kereszt volt; ez előtt állott a Boldogságos Szűz, jobbján a gyermeket, baljában jogart tartván, drágakövekkel, néhány gránáttal s aranyozott lamellákkal diszített koronáját két angyal tartotta, balra állott szt. Katalin aranyos tornyocskát tartván kezében, jobbra pedig szt. Borbála. A Boldogságos Szűz képe alatt volt még szt. József s ez alatt szt. Miklós képe látható. A képek egytől-egyig bámulatos kézi ügyességről tanuskodtak. Emelte a casula értékét a rajta lévő gyöngydísz is, melyet 170 frt 15 krra, a többit pedig csak 8 frtra becsültek.

A 8. szám alatt egy 1458-ból való casula 52 frt becsárban szerepelt. A hátrészen lévő vastag aranyszálakkal kivarrott kereszten az Üdvözítő fehér selyemmel hímzett alakja függött; fejtől Szt. Péter, oldalt Szt. Pál és András, lábtól pedig Szűz Mária, János és Magdolna állottak. Több gyöngy már hiányzott róla, a meglévőket 44 frtra tartották.

Hasonlóan régi casula volt a 9. számú is, a mennyiben az 1454. évet lehetett róla leolvasni. Alapja piros selyem volt dúsan aranyszálakkal kivarrva, továbbá arany- és ezüstrojtokkal diszítve. Hossza négy láb és két hüvelyk, szélessége két láb és tíz hüvelyk. A hátou lévő nagy kereszt előtt — úgy mint a 7. számún — a Boldogságos Szűz képe volt, karján a gyermekkel, tőle jobbra és balra Szt. Katalin és Borbála alakjai; utóbbinak kezében egy edény, a melyen fekete selyemmel kivarrva a fenti évszám volt olvasható. A gyöngyök és ékkövek értéke 700 frt 15 krral, az egész 810 frt 15 krral volt felvéve.

Az értékesebbek közül való volt a 10. számu casula, mely 1516-ból származott. Ez zöld selyem alapon a golgotai jelenetet ábrázolta, Magdolnát térdepelő helyzetben. Az alakok, a kereszt és a Kálvária erős arany szálakkal voltak himezve, s gyöngyökkel — Kropfperlen — ékesítve, melyek 552 frt 45 krnyi értéket képviseltek, míg a casula arany szálaiból tíz frt ára aranyat reméltek kiolvaszthatni.

Páratlan szépségű lehetett a 11. szám alatti casula, mely egyenesen Königsberger Mihálytól, a mesés gazdagságú beszterczebányai patriciustól szár-

mazott, a melyről már fentebb tettünk említést. Ennek anyaga tisztán piros selyem volt. Háthossza négy láb s hat hüvelyk, szélessége három láb volt; mellső része erősen kikanyarítva két láb nyolcz hüvelyk hossza volt. A háton lévő kereszt alatt az epiphania volt bámulatosan szép rajzban kihímezve. A fő alak a Boldogságos Szűz volt, balján a gyermek Jézussal, jobbjában egy arany edénynyel, melyet neki a magusok egyike nyujtott; körülötte a másik két magus térdeplő helyzetben. A casula egyik sarkában Königsberger czímere és nevének két kezdőbetüje gyöngyökből kirakva, az adományozó vallásosságáról tett tanuságot. Rendkivül emelte a miseruhát a sok-sok drágakő és a négy és háromnegyed lat elsőrangú gyöngy, mely egymaga 350 frtnyi értéket képviselt; mindenestül 1481 frt 36 krra tették a remekmű becsét, a melyből az anyagra ujból csak 15 frt jutott. Elég alapos volt a vélemény, hogy e darabról már sok gyöngy hiányzott, mivel a keresztnek szélei ujabb eredetű ezüstrojtokkal voltak ellátva.

Huszonnyolcz frtra van becsülve a 12. számú violaszínű casula, melyen a kiterjesztett karú Üdvözítő körül Szt. István vértanu és Lőrincz állottak, fejétől pedig két angyal lebegett. Volt rajta háromnegyed unciányi drágakő, a melynek értékét 15 frtra szabták.

Igen elhasznált állapotban volt a 13. sz. alatti casula; a hátsó részen a haldokló Szűz és környezetének képe volt kihimezve. Sok drágakő s gyöngy hiányzott már róla, azért mindössze 12 frt volt a becsértéke.

Jobb állapotban volt a 14. számú zöld színü casula, mely köröskörül arany- és ezüstrojttal volt díszítve. A hátrészen a keresztre feszített Üdvözítőtől jobbra-balra két öreg ember, Magdolna, Mária és János képe selyemmel volt kihimezve. A rajta lévő gyöngyöket 38 frt 30 krra, a casulát magát pedig 4 frtra becsülték.

Régi casulát ir le a 15. szám is. Ez egy aranynyal átszőtt («Germanis Goldmahr dicta») barna selyem casula volt, melynek széleit újabb készítményű ezüstrojtok szegélyezték, a régi rojt arany- és ezüstből való volt. Nagysága a rendesénél nem volt nagyobb. Hátsó részén finom kivitelű arany- és ezüsthimzésben a Boldogságos Szűz képe volt látható, ölében a kisded Jézussal, oldalt két angyallal, a kik merő drágakövekből álló virágokat nyujtottak az Istenanya felé, ezektől jobbra, balra szt. Borbála és Pál apostol képei voltak, hasonlóan művészi kivitelben. A csoport alatt állott az évszám: 1482, szintén gyöngyökből kirakva. Művészi becsét így jellemzi a leltár: «Icones hi omnes tam gemmis quam serico aureis filis ad Imita tionem sculptoriæ Artis ad vivum pereleganter expressi habentur;» s daczára ennek potom 48 frt az értéke.

Végre a 16. számú casula, melynek hátlapján szintén a Boldogságos Szűz képe volt látható, ölében a gyermekkel, s két ismeretlen szent asszonynyal, drágakő nélkül való volt, művészi értékét semmibe sem vették,* arany szálaiból 12 frt aranyat reméltek kiolvasztani.

* Icones hi ex aureis et sericeis filis, tamquam sculpti essent, ad vivum expressi sunt. Leltár, 16. sz.

A 17. szám alatt egy értékes pluvialét találunk felvéve. Ez piros selyemből arany szálakkal gazdagon átszőve készült. A félkörszabású köpeny átmérője 10 láb, sugara pedig 4 láb volt. Oldalt 8 apostolnak baldachinok alatt ülő alakját lehetett látni aranynyal és selyemmel kihimezve.[1] Ép oly művészi kivitelű volt a pluviale hátlapjának, az appendix dorsalisnak díszítése, mely az utolsó itéletet ábrázolta, Krisztus mint itélő biró, Mária és József közt trónon ült, előttük két angyal ezüst harsonákat fujt, alant pedig a sírokból felemelkedő emberi alakok voltak himezve. Sok volt az ékkő és cseh gránát e pluvialén, melyek nem voltak ugyan értékesek, de igen emelték a darab szépségét, valami 55 drb kő már vagy egészen hiányzott, vagy még legalább a foglalatja volt meg. A gyöngyök 199 frt 60 kr értékben szerepelnek a leltárban, az appendixről lelógó ezüstbojt s mintegy 15 unciányi egyéb ezüst 19 frt 30 krra van becsülve, a teljesen hasznavehetetlen anyag 25 frt értékű nemes fémet igért a kiégetés után.[2]

Ugyancsak aranynyal átszőtt fehér szövetből — ex albo panno Attalico — arany virággal és arabeskkel díszítve volt a következő 18. sz. kisebb pluviale, melyet a 12 apostolnak aranyszállal és selyemmel hímzett képe díszített. Appendixe, a melyről a régi leltár még tesz említést, ekkor már nem volt meg. 1$^{1}/_{8}$ lat gyöngyével együtt 21 frt 52$^{1}/_{2}$ krra becsülték a különben már viseltes darabot.

A 19. leltári számtól kezdve már kisebb tárgyak vannak felvéve, úgy mint egy ciborium-velum, egy pluviale appendixe,[3] három humerale,[4] corporalénak való többé-kevésbbé értékes bursák (24. és 25. sz.), s egy palla (26. sz.), felső részén egy gyöngyökből kirakott csillaggal, melyből azonban már sok hiányzott, de még így is 19 frt 15 krra volt becsülve.

A 27. és 28. szám alatt két gyöngyökkel és gránáttal kirakott koszorú (Corolla Virginea) szerepelt 58 frt 45 kr. értekben.

A 29-es számmal jelzett dobozban casulafoszlányok voltak, a melyeken a gyöngyök és aranyszálak 45 frtnyi értéket képviseltek.

Nagyobb értéket és művészi becset képviselt a 30. leltári szám alatti arany (reliquiorium) ereklyetartó 6 nagy keleti gyöngygyel és szt. Katalin és Miklósnak kék kőből faragott szobrocskáival díszítve. Ennél az aranyat 52 frt 20 krra, a gyöngyöket 6 frtra becsülték.[5]

1 Ez lehetett az a pluviale, a melyről Ipolyi is szól: Aderat pluviale quoddam in cuius extimis partibus duodecim Apostoli e meris gemmis eleganter effigiate videbantur. Singulas has effigies lapides magni ac pretiosi ordine pulchro dispositi circumdabant: pro quorum unico quidam initio sæculi XVIII. 500 fl. oh offerelsat. Enata quoque hinc suspicio ipsisinocutariis sacrae supellectilis illata tardius, quod cum longis auro et gemmis aggravatis vestibus difficulter utercutur sacerdotes, patres societatis Jesu, qua postmodum administratores parochiae, maximum pluviale, quod epiphaniam Domini cum duodecim apostolis acu pictam et unionibus copiosissimis-ornatam referebat, ita absciderint inferius, ut figuræ quatuor apostolorum iam de fuerint. Schem. Hist. 124. l.

2 Materia ipsa pluvialis, tamquam ad alios Usus præter ad exurendum non applicabilis, æstimatur circiter ad 25 fl. Lelt. 17. sz.

3 Imagine B. Matris Virginis Jesulum sinu tenentis et duobus angelis ornata. Lelt 20. sz.

4 Az egyiken Christum e sepulchro prodeuntem et duos Angelos a dextris et sinistris. a másikon Effigiem B. M. Virginis Jesulum gestantis lehetett látni. 21. és 22. lelt sz.

5 Ipolyi, Schem Hist. 126. 17. sz.

A 31. szám alatt egy aranyemlékpénz (9 frt 15 kr). a 32. sz. a. egy aranyláncz kereszttel (29 frt 15. kr), a 33. sz. alatt 6 drb arany- és ezüstgyűrű (17 frt 45 kr) volt felvéve. A következő két tétel alatt egy-egy kehely szerepelt. Az első $10^1/_4$ hüvelyk magas volt, talpa Loyola Ignácz, Gonzaga és xaveri Ferencz képeivel volt díszítve, közepén szt. István, Imre és László, felső részén szt. Borbála, Katalin és az Assumpta zománczképei voltak láthatók. A kehely súlya 50 lat volt, az érték megállapításánál 4 latot leszámítottak a zománczmunkára. A 46 lat 14 próbás ezüst értékét latonként 1 frt 18 krra tették, az aranyozás anyagát pedig külön 12 frtra.

A másik kehely $8^3/_4$ hüvelyk magas volt, s kiválóan díszes sodronymunkával volt díszítve. Súlya $42^1/_2$ lat volt, árát ennek alapján 67 frt 15 krra tették.

A 36. szám alatt 3 kehelyfedő állott dúsan aranyozott ezüstből készítve súlyuk $30^3/_4$ lat volt, összértékük 47 frt $58^1/_2$ kr.

A következő számok alatt apróbb ezüst tárgyak álltak, ú. m. keresztek, egy ezüst láb, bojtok és ornatusokról leesett díszek, egy gránát olvasó, ezüst Paternosterrel, tömör ezüstdarabok 8—9 frt értékben, kisebb-nagyobb ékkövek, igaziak és utánzottak, 16 drb manipulus, 14 stola (összesen 2 frt értékben), egy pacificale (30 kr!) egy piros keresztelőkút-takaró, s végül még egy doboz (56. sz.), a melyben aranynyal és ezüsttel átszőtt ıuhafoszlányok, továbbá gyűrűk, fülbevalók, emlék- és váltópénzek stb. voltak, a melyeket úgy látszik a templom új kriptájának építésénél a régiből szedtek össze.

A leltározás befejezése után jelentést tett az administrator a helytartótanácsnál a munkálat eredményéről, mire innen június 16-iki kelettel, 2465—21466. sz. a., az az intézkedés érkezett le az administratorhoz, hogy küldje le az összes leltározott tárgyakat az egyházi szerek átvételével megbizott curatornak Budára, a hol ezek el fognak adatni, a befolyt összeg pedig a besztercze-bányai templom javára fog kamatoztatni.*

Ezen rendelet értelmében megvált a beszterczebányai plébániatemplom kincseitől s átadta azokat a kerületi adminisztratura pénztárnokának, a ki viszont a városi ügyész kiséretében a holmikat Budára szállította, s azokat ott Bodó Jánosnak, az egyházi szerek curatorának augusztus 24-én átadta.** Budán azonban nem vették figyelembe az itt megejtett becslést, a melyről azt hitték,

* Dem Neusohler Königl. Cameral-Administratorat. Die von demselben in Hinsicht der leichteren Veräusserung der in der dasigen Pfarrkirche vorgefundenen und auf 6217 fl 37 1/4 krgeschätzten Kostbarkeiten, untern 30-ten v. M. anher angezeigte Beweggründe, werden allerdings für billig anerkennet; zu welchen Ende auch diesem Cameral-Administratorat andurch aufgetragen wird, dasz dasselbe derlei Kostbarkeiten mittelst sicherer Gelegenheit hieher, benantlich aber an den deshalb unter einem belehrten Curator der Geistlichen Geräthschaften übermachen solle. Womit sonach Selbe allhier veräuseret und das hievon eingehende Geld zur Nutznieszung für die Neusohler Stadt-Pfarrkirche in den Kreditfond behorig angelegt und die Interessen zur Bestreitung der Kirchen Erfordernisse verwendet werden können. Grf Niczky. Ex Cons. R. Lttli Hung. Ofen 16 Juni 1787. Sigm. Frh. v. Gabl koven. Ennek daczára a tanács még aug. 14-én is arra kéri az administratort, hogy engedje meg, hogy a szereket itt s ne Budán értekesítsék. Fogalmazvány a vár. ltárban 1787. aug. 14, 1013. fasc. 71. De ennek már nem volt foganatja.

** Az átvétel elismervénye Prot. Præt. 1801. 426. l.

hogy az a kincsekhez való ragaszkodás folytán nem pontos és megbizható, hanem ujra megbecsültettek mindent. Az újabb becslés mélyen, olykor felével is leszállította az egyes tárgyak értékét, s főleg a gyöngyök becslését találta túlmagasnak, mivel azonban ezeket Bécsben akarták értékesíteni, némi áremelkedésre mégis lehetett kilátás. Egészen 1790-ig semmit sem tudtak a beszterczebányaiak, mi történt egyházi szereikkel. Tudakozódnak itt-ott, de semmi biztosat sem képesek megtudni. Az országgyűlésre kiküldött követek instructiójába is felveszik, hogy tudakolják meg a felküldött kincsek sorsát. De Berchtold püspök maga is, midőn az országgyűlés tartama alatt Pozsonyban tartózkodott, kérdést intézett a helytartótanácsnál ezen ügyben,* s a templom kártalanítását sürgette, a mit a helytartótanács meg is igért.** Megint elmult két esztendő, míg a tanács elpocsékolt drágaságairól hírt kapott. 1792. aug. 28-ikán 18919. sz. a. ugyanis arról értesül a helytartó-tanács útján, hogy az összes szerek újabb megbecsülése még 1788. június 23-ikán befejeztetvén, a beolvasztást a bécsi császári pénzverő eszközölte; felszólítást kap egyúttal a tanács, hogy a pénzverő által kiutalványozott nemes ércz értékét, vagyis 1053 frt 51 krt, a selmeczi sóhivatalnál vegye fel, s kamatoztassa azt a templom javára biztos helyen. A tanács felvette ezen összeget s várta a további intézkedést, hogy mikor vegye fel a többit is. De ez ujra sokáig váratott magára, míg végre 1801-ben egyenesen az udvari kamarához fordult, s tőle kérte a még hátralékos összeg kiutalványozását. Azonban innen augusztus 18-iki kelettel azt a megdöbbentő választ kapta, hogy az udvari kamara az egész ügyről épenséggel semmit sem tud, adjon tehát a tanács kimerítő relatiót a dolog mibenlétéről s kivánságáról. A tanács rögtön intézkedett s utasította a jegyzőt, hogy az egész kérdést dolgozza ki az udvari kamara tájékozása czéljából, hogy a templom végre valahára pénzéhez jusson. A Glabits János Károly által szerkesztett felterjesztésnek meg volt a maga eredménye, mert a helytartótanács 1802. április hó 13-ikán 7708. sz. a. először is tájékoztatja a tanácsot a kérdésről, másodszor utasítja, hogy a pénzt a znyóváraljai pénztárnál vegye fel. A rendelet első részéből megtudta a közönség, hogy féltve őrzött kincseit mindössze 3339 frt 14 3/4 krra becsülték, tehát még felére sem, mint a hogy az itteni aranyműves becsülte, de hogy ezen alacsony becslés mellett is 3453 frt 3 1/2 krt vettek értök be; mint hogy pedig a tanács a fent említett 1792. évi rendelet értelmében 1053 frt 51 krt már felvett, a megmaradt összegből holmi apróbb levonások után még 2376 frt 44 1/2 krt kell Znyováralján kapnia. Június 1-én kiállította a tanács úgy a nyugtatványt, mint a fenti összeg felvételére szóló fel-

* Tametsi quidem ex vetustate et interno valore suo multum pretiosus Sacer Ecclesiæ parochialis huiatis ornatus et reliqua Clenodia me prorsus inconsulto ante aliquot Annorum spatium Budam translata, et subinde distrahenda ordinata fuerint, quin super toto hoc negotio qualiter fini mancipato quidpiam constaret, quia tamen mea magnopere interesset de re ad Ecclesiam pertinente adeoque Diœcesani Juri obnoria certiora intelligere, anno adhuc superiore agens in Regni Comitiis, interpellato nutu proprio Eccelso Consilio Lttli Regio quid cum memoratis Clenodiis et apparatu sacro actum sit? Informari, simul indemnitati parochialis Ecclesiæ huiatis consuli postulari, super quo postulato meo emanavit intimatum paucosante dies mihi redditum, quod Amplissimo Magistratui in paribus communico. Berchtold püspöknek 1791. ápr. 19-én a tanácshoz írt levele. Prot. Præt. 1791. 227. l.

** Prot. Præt. 1791. 257. l.

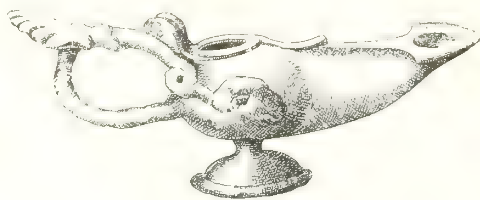
hatalmazást. Tuolth József aljegyzője számára, de tíz nappal később a megbizott már azt jelenti, hogy Znyóváralján akkora pénzszükség van, hogy az összeg kifizetéséről legalább két hónapig szó sem lehet.[1] S tényleg csak július végén kapta meg a tanács a pénzt, a melyre tizenöt esztendeig kellett várnia. Oda-veszett természetesen a kamat is, mert ezen összeg egészen a kiutalványozásig nem volt gyümölcsözőleg, hanem csak egyszerűen letétbe helyezve.[2] A templomi műkincsek eladásával magára e templomra is rossz napok virradtak, mert nemcsak a régi megszokott fényt nem tudta az egyház az isteni tisztelet alkalmával kifejteni, hanem még szükséget is szenvedett.

S ennek daczára a kormány 1810-ben a franczia háború okozta óriási pénzszükség elhárítására a templomi felszerelés újabb lefoglalásáról és értékesítéséről gondolkozott. Rendelet ment a püspökséghez, hogy szolgáltassák be az egyházmegye területén lévő értékes templomi felszerelést az említett czélra a körmöczi pénzverőbe. Luchs János, az idevaló plébános, is megkapta a püspök utján a rendeletet, s maga ez ügyben nem intézkedhetvén, személyesen jelent meg az 1810 január 30-iki tanácsban, nemcsak hogy a rendeletet bemutassa, hanem hogy a tanácsot, mint kegyurat felkérje, hogy a templom szegényes felszerelésének, elvitelét minden eszközzel akadályozza meg. A tanács meghallgatta a püspök leiratát, de nem tudta belőle azt kiolvasni, hogy az összes arany és ezüst egyházi szerek kiadatása a felség direct akarata volna, sőt ellenkezőleg azt látta, hogy a felség az óriási terhek könnyebb fedezésére népeinek csakis önkéntes adományait kivánja igénybe venni, minthogy azonban a plébánia-templom régi egyházi szereitől már ugyis meg van fosztva, az újabbakat pedig részint a hivek, részint a tanács áldozatkészsége, a templomi pénztár minden hozzájárulása nélkül, hozta össze, elég ok van arra, hogy a lefoglalás ellen tiltakozni lehessen. Nehogy azonban a tanács a fontos kérdésben elhamarkodva intézkedjék, avagy oly színben tünjék fel, mintha a felség akaratát teljesíteni nem akarná, elrendeli, hogy a kérdés érdemleges tárgyalása előtt állítsa össze egy a polgármesterből, jegyző és plébánosból álló bizottság az egyházi szerek jegyzékét, s tüntesse fel benne egyúttal az adományozók neveit is.[3] A bizottság február 10-ikére már elkészítette a leltárt, mire a tanács is azt a tudosítást küldte át a plébánosnak továbbítás végett, hogy bizony abból semmi sem nélkülözhető.[4] Az 1787-ik évi eladásról szól az Ipolyi Schematismus Historicusa is (127. l.). Szerinte maga a városi tanács kivánta az egyházi felszerelést értékesíteni, s pedig elsősorban azt a részt, melyet régiségénél fogva már alig lehetett használni. 1783-ban, de főleg 1784-ben — úgy adja elő a Schem. Hist. — Berchtold püspök az általa megejtett Visitatio Canonica 11-ik pontjában meg is adta erre az engedélyt, de hogy a tényleges értékesítés, főleg alkalmas és hozzá értő becsűsök híján halasztást szenvedett volna, mignem a 6217 frt 37 1/4 krra becsült felszerelést Bécsben és Budán 3453 frt 3 1/2 kron eladták. Sőt említi azt is, hogy a

1 Prot. Præt. 1802. 241. l. 963. sz.
2 Ugyanott, 209. l.
3 Prot. Præt. 1810. 39. l.
4 Ugyanott, 63. l.

Josephinismus idején a még megmaradt holmit a királyi biztosok úgy elkótyavetyélték volna, hogy alig maradt belőle valami. Hogy a templomi felszerelés csak egyszer, s pedig 1787-ben került Budán és Bécsben eladásra, az az előadottakból eléggé világos. Szól mellette az a körülmény is, hogy a Schematismus Historicus már az első eladásnál is azt az eladási összeget említi, a melyet a kincstár a templomnak 1792 és 1802-ben kiutalványozott. Hogy a tanács és a királyi biztosok külön-külön pénzzé tették volna az egyházi kincseket, az ki van zárva. De szó fér ahhoz is, hogy az eladás a tanács hozzájárulásával és beleegyezésével történt volna. Megengedhető, hogy a tanács az 1761-iki nagy tűzvész által okozott óriási veszteségeket pótlandó, a felszerelés régi s kevésbbé használt részének eladására gondolt, s hogy Puchner, az 1764—1766. évi biró az illető tárgyakat már jegyzékbe is vette, de hogy az eladást tényleg a tanács foganatosította volna, az nem áll. Ha ez igazán szándékában lett volna, bizonyára nem utasította volna vissza oly önérzetesen 1768-ban Migazzi bibornok ajánlatát a templomi kincsek megvételére vonatkozólag, a ki mint műértő és gazdag ember nemcsak a nyers anyagot, hanem a művészi értéket is megfizette volna. De ellentmond e feltevésnek az az igazi ragaszkodás is, melyet a polgárság ezen kincsekhez a legsúlyosabb időkben és mindenkor tanusított, s a melynek a legélénkebb kifejezést adott Panner tanácsos, midőn 1787-ben a felszerelés becslésénél jelen sem akart lenni. Végül teljesen felmenti a tanácsot a fentebbi vád alól magának Berchtold püspöknek 1791. április 19-én a tanácshoz intézett s fentebb már közölt levele, a melyben azt írja, hogy az egyházi felszerelést néhány évvel ezelőtt tudta és beleegyezése nélkül — «me prorsus inconsulto» — Budára vitték és eladták, a mit bizonyára nem irhatott volna, ha az eladást a tanács maga, mondjuk a visitatio canonica 11-ik pontja értelmében, eszközölte volna.

Jurkovich Emil.



BRONZMÉCSES A N. MÚZEUMBAN BREGETIÓBÓL. 2/3 n.



LEVELEZÉS.

I. FETZER J. FERENCZ SZILÁGYSÁGI LELETEKRŐL. A Magura Szilágy-Somlyó és környékének legszebb és legfestőibb hegyvidéke. Alakulatánál fogva és védelmi szempontból mindenha nagyfontosságú helynek tartották. Ez okból egykori lakói különösen annak magaslatain vagy tövében telepedtek le. *Szilágy-Somlyón* Nagy Gyula főszolgabiró udvarán a kútásók mintegy 8 m. mélységben egy durva művű és szabadkézből kidolgozott 12 cm. magas bögrét találtak. Szájnyilása 9 cm. átmérőjű, hasa kissé előre kidomborodik és alja lapos. Pereme törött, valamint nyaki részében is egy nagyobb szabálytalan alakú nyilás látszik. Ugyancsak az edényke nyaki részében egyenletesen elosztva három újjbenyomásos mélyedés fordul elő, míg öblösebb részén a dudordísz, közepének kivájása folytán, kettős csücsöknek tünik fel. A bögre oldala két helyen megsérült, mely a munkás csákánycsapásától ered. Emlékünket neolithkorinak minősíthetjük. Ugyancsak a Magurából került elő egy karperecz. Az ékszer külső oldalán domború és bordázott, ellenben belül sima és lapos, két helyt pedig nagyobb nyilásoktól áttört. Anyaga bronz és erősen patinázott.

A Kraszna folyó táján Szőnyi Lajos, vinczellér, egy késpengét, egyszerű derékcsatot és egy kis arany halántékgyűrűt is talált. A szilágysomlyói Magura legkiemelkedőbb pontján, az erdőkoszorúzta Keselyüsön, helyesebben Kesely-Ösön, Trusza Lajos esperes plébános ismét egy fecskefarkú bajszos és köpüvel ellátott vasnyílcsúcsot kapott. Rozsdás példányunk már nem egészen ép, mert fél bajusza hiányzik és a másik résznek is a vége letörött. Hasonlóképen a köpü alja is kicsorbult, nyaka pedig sodrott. Hossza 11 cm., a bajusz-szárnyak 7·5 cm. hosszúak, míg a köpü átmérője 10 mm. Ha következtetésünk helyes, úgy az említett leletet analogia alapján (vesd ö. dr. Szendrei János: «Magyar Hadtört. Emlékek» 163. sz. rajzával) a XIV. évszázba kell soroznunk és számszerijra használták. Szilágy-Somlyótól északra 8·5 km. távolságban a Magura aljában terül el *Győrtelek.* E helyen a Magura végső nyulványai szelid lejtőjű ágakat és dombokat bocsájtanak. Ilyen a Dimbu-Raduluj (Rád-domb) is. Mult évi talajforgatáskor nevezett dombon Nagy Gyula főszolgabiró és Mike István az alább felsorolt régiségeket gyüjtötték. Nagy Gyula birtokába jutott egy rézbalta, egy kőfejsze, egy meritő edényke kőből és egy agyag orsó-gomb. Mike István az ott lelt tárgyakat a szilágysomlyói gymnasiumnak ajándékozta. A rézbalta 20 cm. hosszú, legkidomborododtabb részén, a nyéllyuknál 6 cm., foka 4 cm. széles és 2 cm. vastag; a balta oldala 2·5 cm., míg ferdén álló éle 3 cm. hosszú, a nyéllyuk átmérője 3·25 cm., áttörés következtében a rézbalta mindkét oldalán a nyéllyuk körül egy-egy kis körös kiemelkedés látszik. Az egyik

körös kiemelkedésen csorbulást is találunk, feltéve, hogy nem az öntés révén fenmaradt varrány. A rézbaltát a nyéllyuk körül négy helyen egy-egy beütött pontdíszszel ékítették; különben a tárgy egészen ép és erősen patinázott. A nyéllyukas kőfejsze különösen a fokán a hosszas használattól több helyt kitöredezett, sőt oldalai is rongáltak. A kőfejsze 14 cm. hosszú, 6 cm. széles és 3 cm. vastag, nyéllyuka pedig 2·5 cm. átmérőjű. A meritő edényke, talán kőkanál (?) 5·5 cm. hosszú, magassága 3 cm. és üregnyilásának az átmérője 5 cm., fogója, füle kicsiny. Az orsó-nehezék korong alakú, tengelyénél pedig kissé kiemelkedő. Tengely magassága 0·5 cm., és körátmérője 5·5 cm. Mike István ajándékát főleg az edénytöredékek különfélesége és ékítményeinek változatossága jellemzik. De előfordulnak köztük olyanok is, melyek minden diszítést nélkülöznek. Említésre méltó egy nagyobb durvaművű urna-edény hasfelőli részlete. Ez edény szabadkézből készült és tűznél kiégették. Tökéletlen égetése folytán az edény fala belül veres és kivülről fekete. Kisebb-nagyobb vonalokból álló diszítményeit pedig, midőn az agyag még puha, nyers volt, hegyes tárgygyal karczolták bele. Az apróbb vonalak egyrésze függélyesen egymás mellé sorakozva az edény hasi részletét alúl koszorú alakjában övedzi körül. Másik része ellenben a koszorútól a fül irányában három függélyes sorban vízszintes elhelyezéssel a fül tövéig vezet el. A hosszabb ferde vonalok, melyek majd párhuzamosan haladnak egymás mellett, majd pedig keresztezik egymást, helyenkint a szabad teret foglalják el. Az edény füle letörött, de nyomából következtethetjük, hogy csücskös volt. Talán hasonló edénynek darabja ama töredék, melynek füle széles pántalakú és nyilása vízszintes. Legalább e mellett bizonyít a cserépdarab nagysága és ama körülmény, hogy fül alatti diszítése megegyezik az előbbi edény ékítményével. Nagysága és alakja után pedig gabonatartó-edény felső részletének kell minősítenünk ama durva szemcséjű töredéket, melynek felszíne egymásba vágó hegyes fogak módjára vonalakkal díszes, a perem széle pedig sűrűn rovátkos, és a peremtől kiindulólag egyik helyen félig a nyaki tájékra függélyesen húzódva öt erősen kidomborodó, ferdén rovátkolt borda fordul elő. Az edény fala vastag, tökéletlen égetés következtében belső és külső színe veres, míg belseje fekete. Egy másik fajta nagyobb, fekete színű edénynek felső szélét ismét újjbenyomásokkal ékítették, a perem alját pedig egy körkörösen futó újjbenyomásos szallagdiszítménynyel elénkitették. Nagyobb változatosságot az olyan cserepek tüntetnek fel, melyeknek némelyikét körívesen, függélyesen vagy ferdén haladó mélyedésekkel diszítették. Olyan példány is fordult elő, melyen a harántúl húzódó mélyedések között levő sávokat ferdény rováltkolták, minélfogva utóbbiak mintegy sodrottaknak látszanak. Rézsutt karczolatos harántsávok váltakozva diszítetlenekkel vagy körömbenyomáshoz hasonló mélyedések karczolatokkal ép úgy divatoztak vidékünkön ama korban, mint az egyes töredékeken feltüntetett egymást ferdén metsző vonalrajzok és ponczczal benyomott pontok. Függélyesen álló sávok rhombikus rajzokkal sem ismeretlenek, mint azt egy nagyobb füles edényrészleten kimutathatjuk. Kisebb csuprok öblösebb részükön ferde hornyatatokkal vagy a nélkül szintén előfordulnak tájékunkon. Az egyiknek hornyalatait felűl és alúl sáv körítő rhombusalakú diszítéssel. A nyak keskeny vagy csak kis

mélyedés választja el a peremet a testtől. A perem kifelé hajló, síma vagy rovátkolt. Más dúrva szemcsés edénycserepeken a fülek különfélesége tünik fel. Így találunk pántalakú fület vízszintes nyilással, csücskös fület környilással, függélyes helyzetű fület hosszanti nyilással és vízszintesen álló fület nyilás nélkül; utóbbinak az éle széles bevágásoktól három részre tagozott. Vékonyabb és vastagabb falú tálak, edény-fenekek szintén nagyobb számban fordultak elő. Mindnyáját az anyag durvasága és tökéletlen égetése jellemzi. Az agyagművesség között még felsorolandók a talpcsöves edények. Felső tányérrészük emelkedése, hajlása csekély; a talpcsövük egyeseknél alacsony, rövid, másoknál ismét nagyobb, hosszabb. A leletek sorát végűl egy talált szarv és két nyéllyukas szarvas-szarvfejsze fejezi be. Az egyik fejszénél a szarv szemboga még meg van, a másiknál azonban hiányzik. E részében tompa foka ütésre, agyonsújtásra, míg nyéllyukával egy irányban haladó csiszolt éle hasításra szolgált és hatalmas támadó vagy védő fegyverűl szolgálhatott az ős-ember kezében. Győrtelektől kissé északnyugatra, de már a Kraszna folyón túl, *Karásztelken* Vajda László, jegyző, hangáshegyi szőlőjében, a munkások veres és fekete-szürke színű cserepeket találtak. A mennyire e töredékekből következtethetünk, ezek egykor kisebb és nagyobb környilással átfúrt csücskös fülű edények részei voltak, melyeket karczolatokkal, haránt futó sávokkal vagy benyomott pontokkal diszítettek. A cserepek között talpcsöves edények töredékeire is akadunk. Ha a győrteleki és kárásztelki leleteket egymással összehasonlítjuk, daczára a két hely távolságának, azokat mégis az anyag azonossága és kidolgozása miatt egykorúaknak kell tartanunk. A mi pedig a korukat illeti, már az első fémkorból származhatnak. E mellett bizonyítanak a durva, nagy szemcséjű és nem korongon készült csücskösfülű edények, melyeket benyomott pontokkal, különböző irányú karczolatokkal vagy hosszában kidomborodó díszítményekkel ékítettek és szabad tűzhelynél égettek, továbbá a pántfülek, a talpcsöves edények, a kő- és szarvasszarv fejszék, valamint a rézbalta.

Sommályon, Szilágy vármegye nyugati határán, Fazekas Pál, lecsméri lakos, 1900 febr. 27-én Szurduk nevű hegyi szőlőjében talajforgatás közben állítólag egy eltört, máztalan, égetett, füles cserépedényben 375 drb régi pénzt talált, melyből 17 drb mint egy ivópohár-szája, a többi pedig mint a mostani egy forintos ezüst tallér nagyságú volt. E pénzdarabokat Rákóczy idejében verték. Ezt bizonyítja a rajta leolvasható felirás és az 1704. és 1705-ik évszám. Azon darabok közűl, a melyeket én láttam, az egyik X, a másik XX denáros volt. Előbbin: Pro libertate, utóbbin pedig: Pro libertate felírás s a P H (patrona Hungariæ) betük között Mária képe a kisded Jézusával látható. Mindkettőt azonkívül a hátlapon jellemzi az ország czímere a négy polyával, három halommal és rajta a kettős kereszttel. A X polturás czímerét egy ötágú, a XX polturásét pedig egy háromágú korona diszíti. A rajtuk előforduló évszám mindkettőnél 1705 volt.

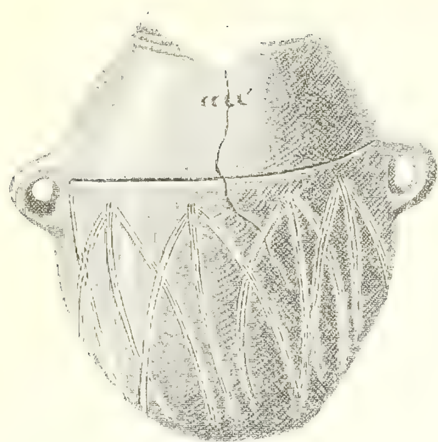
Szilágy-Somlyón 1900 május 15. *Fetzer János Ferencz.*

II. RÉCSEY VIKTOR: EGY BAKONY-ROMÁNDI URNA-LELETRŐL.

Röviden bemutatom m. évi tavaszszal Bakony-Romándon felkutattam urna-

leletemet. Az ilyféle leletek rendes sorsa itt is ismétlődött. Bakony-Románd és Gicz községek határában a sváb telepítésű nép ajkán «*Waldackerl*» nevű hegylejtőn tavaszi munkálatok alkalmával a kapa és ásó régi edénytöredékeken akadt meg. A nép kidobálta az edénykéket; a nagyobbikat eltörte, a kisebbeket széthordta. Mihalecz János plébánoshoz már későn jött a hire; de akkor rögtön értesített engem. Egy-két darabot még össze tudtunk szedni, a többinek nyoma veszett, mert egész Zirczig elhurczolták. Elkezdtük a szándékos kutatást, ásást és a mit másfelé is számtalanszor tapasztaltam, már nem sokat találtam, összesen hat darab szép edénykét minden bronzeszköz nélkül s azután már meddő lett az egész terület. Az erdőirtás talaj homokjában, egy méternyi mélységben csont és hamúval telt nagyobb úrnák kerültek elő, melyek közül csak egyet sikerült megmentenem. Ez kézzel gyúrt vastag szürke agyag-edény, mely épen derekán kiszélesedik és fent és alant keskenyedik. Fogásra alkalmas két füle van és a derekától lefelé köröm-bekarczolással eszközölt egyszerű, de elég szabályos geometriai vonalakkal van diszítve. A többi nagyobb úrnának csak töredéke fordúlt elő a következő kisebb bögrék körül. Ezek úgynevezett «Kréta- vagy mészbetétes» diszítésekkel ékeskedő csinos agyagművek, rokonok azokkal, melyeket Wosinszky Kölesden 1889-ben[1] és Gerjenben 1892-ben[2] ásatott ki, vagy a milyenek 1890-ben Veszprémből a nemzeti múzeumba kerültek.[3] Ezen veszprémieken kivűl e sorok írója maga is 1892-ben Esztergomból[4] és 1894-ben a Garam és Ipolyközből[5] mutattam be ugyanezen a helyen ily krétabetétes diszítéssel ellátott urna-leleteket. Bármily földrajzi distancziák is vannak ezen lelethelyek között, annál érdekesebb az, hogy a bakony-rományi bögrék feltünően hasonlítanak alak és diszítés tekintetében a kölesdi és gerjeni, tolnamegyei edényekéhez, mintha csak egy műhelyből valók volnának. Ezen romándi leletemet két csoportra oszthatnám. És pedig egyik csoport (2, 3, 4) fényesre simított, a másik (5, 6, 7) csoport vörösre égetett külsővel bir. Mindegyikük diszítéssel ékeskedik és mindegyiknek diszítése más és más. A legcsinosabb (2. sz.) két egymásra borított tölcséralakot mutat, derekán két bütykös apró füllel, mely csak felfüggesztésre teszi alkalmassá. Diszítése körkörös vonalakból és valami szalmaszál-féle növényszár bemélyedéseit tünteti szemünk elé. A második (3. sz.) csak egy fülű, egyszerűbb, merítésre szánt bögre, ritkább körös díszszel. Igen helyes a harmadik simított (4. sz.) edényke, mely inkább játékszernek illik be, köröskörűl parallel vonáskákkal van ékesítve. A kiégetett edénykék közűl az egyik az (5. sz.) minden diszítést a concentricus kördíszt, úgymint a vonaldíszt, a pontozást sűrűen és izlésesen egyesíti. Ennek is csak egy füle van az oldalán. Külső alakra nézve még kettő egyezik (a 6. és 7. sz.) meg ezzel, csakhogy az egyik zik-zakos, a másik egyszerűbb pontozott díszszel van ellátva; de mindegyik különbözik a másiktól. Átlagos magasságuk 9—10 cm. legnagyobb szélessé-

1 Arch. Ért. 1889. évf. 34—44. l.
2 Arch. Ért. 1894. évf. 6—18. l.
3 Hampel, Bronzkor III. köt. 189. tábla.
4 Arch. Ért. XII. 342—344. l. és Hampel, Bronzkor III. köt. 190. és 191. tábla.
5 Arch. Ért. XIV. 68. l. és Hampel, Bronzkor III. köt. 203. l.



1





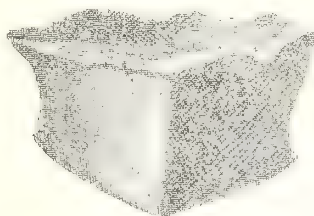
3



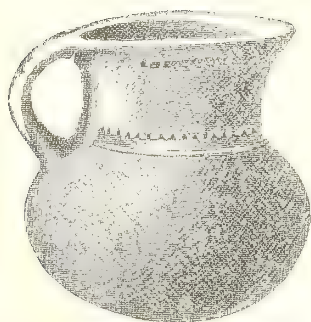
4



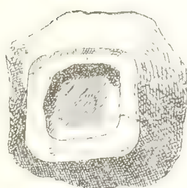
5



8 a



6



8 b



BAKONY ROMANDI URNÁK.

güknél átmérőjük 25 cm. Külön felemlítést érdemel egy edény vagy jobban mondva lapos tál töredéke, mely annak alját, illetőleg lábát képezhette. A tál alakja olyan lehetett, mint a szomolányi úrnatemetőben 1896-ban talált cserépedényé ; csakhogy a talpa jóval magasabb és feltünően keskeny a tál arányaihoz képest. Ezen különös láb alkalmazása megegyezik másik bronzkori edény talpával, melyet Esztergomból 1892-ben mutattam be e helyen.* *Mihalik József* szóbeli közlése szerint ő neki is volt egy ilyen lelete a felvidéken, melyben a lapos tálnak aránytalanul magas és üres talpa volt. Ennek bizonyára valami czélszerűségi rendeltetése volt és vagy a tűzhelyre hamúba, parázsba állítása vagy a tál felfordításánál egyébb czélja lehetett.

A többi edényke diszítése általában kétféle, vagy szabad kézzel készült, vagy mintával benyomott. A szabadkézi diszítés vékony egyenes vonalak, pontok, zig-zug vonalak és sűrű karczolatokból kombinált. A mintával benyomottaknál, mint a kölesdi analog leletnél a sűrű rovátkákat V és W alakok szakítják meg.

Ezen bakony-romándi edénykékre is reáillik Hampel jellemző leirása, melyet a veszprémi krétabetétes edényekre alkalmazott: csinosan tagozott idom, jól iszapolt agyag, a benyomott pontok, körök, zig-zeg díszek, sávok jellemzik az edénykéket. Nem nyugodtam azonban, míg leletünk közelebbi meghatározására is adatokat nem találtam. A vidék legnagyobb gyűjteményének tulajdonosához *Miháldy István* bakony-szt-lászlói espereshez fordultam, ki azon a vidéken évtizedek óta kutat és következő kiegészítő felvilágosítást nyertem. Ő már évekkel ezelőtt szintén ásatott Bakony-Románd határában és talált hamuszén rétegekben bronz hajtű és karperecz töredéket, sőt fibulát is, melyeket gyűjteményében gondosan őriz. A leirás szerint ugyanazon területen a Románd és Gicz községek határa közti «Waldackerl» lejtőjén kutathatott és akkor edénykéink kora közelebb is meghatározható. Az úgynevezett «krétabetétnek» azonban a bögrék ornamentikáján nyoma veszett és «auta lunata»-val ellátott példány sincs köztük. Általában azon ritka érdekességű keramikai præhistoricus emlékhez tartoznak edényeink, melyeket hazánk, nevezetesen a Dunántúl különlegességeinek nevezhetnénk. Örülök, hogy ezen újabb leletemmel ismét néhány jellemző darabbal járulhattam hazánk bronzkori emlékeihez. Remélem, hogy sikerülni fog a széthordott leletből még több példányt visszaszerezni.

Pannonhalma, 1900. október hóban. *Dr. Récsey Viktor.*

III. TÉGLÁS ISTVÁN UJABBAN TALÁLT RÓMAI RÉGISÉGEKRŐL A TORDAI CASTRUM KÖRNYÉKÉRŐL. Potaissa dombjának szőlős kertekkel borított lejtőit a phylloxera pusztításai után itt-ott ujabb szőlőkkel ültetik be. Ezen munkálatok érdekében nehány polgár a talajt egy méter mélyre megforgattatta. Miután az ily munka szinte kinálkozó alkalom az ott rejtőzködő régiségek feltárására ; igyekeztem figyelemmel kisérni. A dombnak délnyugoti lejtőjén, a szindi völgyben a Miklós Sándor szőlőjében mindjárt a lejtő

* Arch. Ért. XII. köt. 342—344. l.

tövénél méter magas fal vonult, melytől 20 méter távolban egy hasonló vastag kőfal képezte az előbbivel a párhuzamot. Ott a kiásott épületkövekből különféle téglákból több köb-ölet halmoztak fel a munkások. Míg a dombtetőt koronázó castrum maradványai között lépten-nyomon bélyeges téglákra bukkanhatni, addig itt a domboldalon az ezer meg ezer tégla és cserép között alig-alig van egy-egy a légió jegyével ellátva. Az alak, anyag és kidolgozás azonban itt is és ott is teljesen ugyanazonos. Ez a körülmény is azt bizonyitja, hogy itt a domb lejtőin nem a L · V · M · vitézei, hanem a polgárság tanyázott. Az említett falaktól fennebb épületek nyomai és alapfalai kerültek napfényre. Egy helyen hamu- és szénhalmaz közelében különféle csontok, — a falak közelében különféle edények és eszközök töredékei, — távolabb emberi csontok, óriási méretű edénytöredékek és egy sírkőnek a nedvességtől teljesen szétmállott tömege találtatott. A sírkő anyaga laza homokkő és a felirat betüinek mélyedéseit piros festék borította. A szétmállott sírkövet összeállítanom nem sikerült. Mindössze öt kis töredéket menthettem meg, melyek a következők: V | IY | A | N | IC (VIXIT ANNO). Egy 62 cm. vastag fal tövében több edény töredékei között egy pár teljesen ép edény is került elő. Ezek egyike egy igen csinos kis korsó, mely szép pirosra van mázolva. Magassága 13 cm., fenekének átmérője csak 45 mm. és kihasasodó domborodásának legnagyobb kerülete 32 cm.; űrtartalma 2 deciliter. A másik egy szürke színű, de nemes alaku cserép korsó; magassága 28 cm., fenekének átmérője 65 mm., űrtartalma 13 deciliter. Találtak egy alig 8 cm. magas csinos kis csuprot is, mely valószinűen játékszer lehetett. Ott hevert Vénus cserépszobrának 17 cm. magas töredéke (a feje hiányzik), továbbá nehány többé-kevésbé ép mécses. Az edénytöredékek között a már említett óriási méretű edényekén kivül figyelemre méltók voltak a diszitettek és egy igen finom kidolgozású terra sigillata tálnak domború diszitéssel s bekarczolt betükkel is ellátott kis darabja. (A Carnuntum maradványaiból előkerült edények között láttam ehhez hasonlókat.) A bekarczolt felirat a következő: AVCMLV. Ugyanott találtatott egy 6 cm. magas bronzkulcson kivül néhány csontkanálka töredéke, egy 12 cm. hosszú csont gömböstű és egy 157 cm. hosszú oly bronz-szerszám, melyhez hasonlót a Sabariában talált — úgynevezett — sebészeti eszközök között láthatni. Számos más tárgy töredéke között pár bronz fibula része, egy gyűrű és egy vas kalapács vagy csákány bütüs fele az említésre méltóbbak.

Ezen tárgyak nagy részét gyűjteményem számára megszereztem. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy kutatásomat Miklós Sándor szivesen támogatta és megakadályozta, hogy a talált tárgyak romboltassanak vagy széthordassanak.

A Miklós Sándor szőlőjétől nem nagy távolságban Dániel Márton késes mester az előbb említett falakkal egy vonalban szintén hasonló falakat tárt fel, melyeknek anyagából több öl követ és téglát adott el s nehány faragott követ a városban lévő telkén épitkezéseinél ő maga is felhasznált. A domboldal magaslatán lévő falak közelében ő is sok edény töredékét s többféle tárgyat is talált, melynek azonban csak egy része jutott az én tulajdonomba. Az ott talált tárgyak közül néhány bélyeges téglán kivül egy kis bronzszobor kezét,

pár bronz-fibula töredékét, egy dúdoros gyűrűt, néhány ezüst- és bronzpénzt, egy 38 mm. magas szokásos római vaskulcsot vásároltam meg tőle. Egy faragott kő víztartó-medenczének ember fejet ábrázoló csurgatóját, egy piros mázos cserépből készült edénynek domború női arczczal ékesített töredékét, valamint egy elég ép állapotban megmaradt kétfülü edényt szintén tőle szereztem meg. A kétfülü edény fehérre volt mázolva s felső szélén X van bekarczolva. Magassága 15 cm., kerülete felül 8 cm. és alól 4 cm. átmérőjü; ürtartalma 4 deciliter. — Egy domború műves sírkő töredékét lakása udvarán láthatni, egy feliratos kő töredékét pedig úgy beépítette a csüre alá, hogy ahhoz hozzá férközni nem lehet. — Legutóbb egy ép állapotban lévő áldozati oltárt ásott ki, melynek feliratát közöljük. Az oltár hidasi mészkőből elég csinosan van kifaragva. Tetején oszlop vagy szobor állhatott. Annak oda erősítésére szolgálhatott az oszlop-talpban lévő lyuk. Kuti Sámuel tordai lakos a szindi völgyben levő szőlős kertjében szintén tekintélyes falmaradványokat ásott ki és annak anyagából néhány öl épületkövet, valamint pár szekér római téglát adott el. Több faragott követ is talált ott és azokat építkezési czélokra Boné József tordai polgár vásárolta meg.

Torda, 1901 január 21. *Téglás István.*

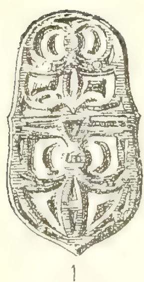
IV. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ: UJABB LEMEZSAJTOLÓ BRONZMINTÁK FÖNLAKRÓL (Temes m.). Az aradi *Kölcsey-egyesület* elnöksége abból a fönlaki leletből, melyből 2 év előtt 26 db a N. Múzeumba jutott,* 16 dbot kapott. Így az összes minták száma 42-re emelkedett. A két csoportnak együvé tartozása nyilvánvaló lesz, ha őket összehasonlítjuk. Első pillanatra feltünik a múzeumi 4. és az aradi 11*a*. és *b*. ábra közös eredete. Különbség köztük az, hogy a múzeumi magasabb, a virágszirmok és gyöngyök száma összefügg, 13, míg az aradinak 12 szirom mellett 14 gyöngye van és alacsonyabb. Ugyancsak közös eredetre vall a múzeumi 15. sz. és az aradi 13. sz. oroszlán, melyek egymással szembe néznek és ruhakapocsnak való dísz nyomására alkalmazták őket.

A múzeumi 4. és 6. számú minták díszítő elemeivel azonos elemekkel van borítva az aradi 2. és 16. sz. minta, t. i. kidomborodó gömbszelet körül csoportosított, rendesen három mélyített üres gömbszelet van elhelyezve. Az elsők között a 6., az utóbbiak közül mind a kettő, még ezenkívül bemélyített üres negyedgömbbel van díszítve.

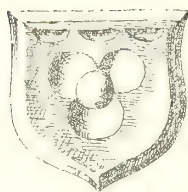
Nevezetes tünemény, hogy a múzeumi 4. sz. felül és az aradi 16. sz. alól erőszakos metszést mutat. A metszés véletlenül mind a kettőnél egy bemélyített félgömb középpontján megy keresztül; azonkívül a vágás iránya és a bevágást követő törési felület annyira megegyezik, hogy bátran összetartozó két félnek tarthatjuk. Ismételten eszközölt mérések és számítások után, a két felet összetéve, a 17. sz. ábrában adom úgy, a mint az eredetileg volt.

A múzeumi 9. és 10. sz. minta díszítő elemével azonos elemek fedik az aradi 1., 6. és 10. sz. minták felületét. Egymással homorú oldallal szembe

* Ismertetésük és rajzuk Arch. Ért. 1900. évf. 117. s következő lapokon.



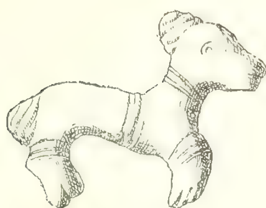
1



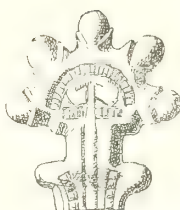
2



3



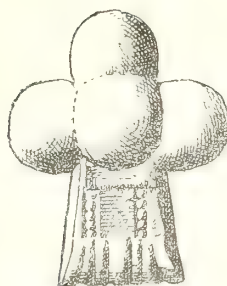
4




5



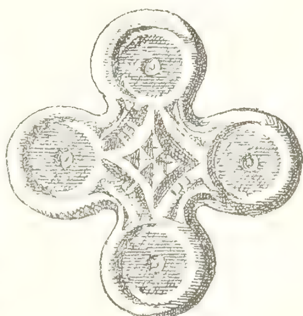
6



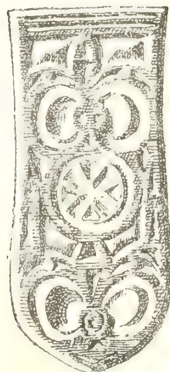
7




8



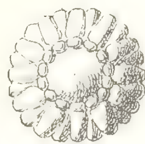
9



10



11 b



11 a






12

BRONZMINTÁK FÉMLEMEZEK SAJTOLÁSÁRA FÖNLAKRÓL 1/1 n.

állított vesealakú motivumok ezek, nagyon lapos három- és négyoldalú gúlákkal és mélyített háromszögekkel keverve.

A múzeumi 8. sz. mintával nagyságra és profilra nézve teljesen egyezik az aradi 12. sz. minta, azzal a különbséggel, hogy az aradinak nagy mezője síma, domború lejtője pedig öt csatornát mutat, melyeknél a két szélső és az ezek után következő csatorna közötti keskeny felület lapos kis csonka gúlasorral van diszítve.

A 3. sz. aradi mintához hasonló nincs a múzeumi seriesben; felső végét három vízszintes csatorna vezeti be; felületét három szalagnak az összefonása födi, melyek között az átmetszéseknél mélyített közepű szabályos háromszögek vannak elhelyezve. A fonást két oldalról hosszúkás, lapos csonka gúlák sora szegélyezi két csatorna között.

A többihez viszonyítva legprimitivebb alakítást mutat a 14. sz. minta. Felülete minden rendszer nélküli karczolásokkal van borítva. Hogy úgy mondjam, valóságos inasmunka. Nem sokkal különb ennél a 8. sz. sem, mely parallel ívekkel és hat bemélyített háromszögekből alakított díszítménynyel van fedve. Eltérést mutat a többi hosszúkás mintától annyiban, a mennyiben felülete két, a középvonalban találkozó síkból áll és oldaléle hullámos.

Egészen önálló alakítás a 9. sz. minta. Homorú oldalú négyzet csúcsaira alkalmazott négy, köralakú mélyítéssel ellátott korong, melyeknek közét háromszögekben végződő csatornával diszített felület tölti ki. A középső homorú oldalú négyzet belső felületét négy, bemélyített közepű rhombos tölti ki. A csatornából, melynek alsó élvonalát a homorú oldalú négyzet oldalai alkotják, a külső lejtőre három-három kis csatorna vonul föl, melyeket a tetőn egy negyedik köt össze egymással. Az összekötő csatorna leszámításával teljesen azonos eljárást látunk a múzeumi 7. sz. és az aradi 15. sz. mintánál. Analogia tekintetében ez a minta is önálló typust képez.

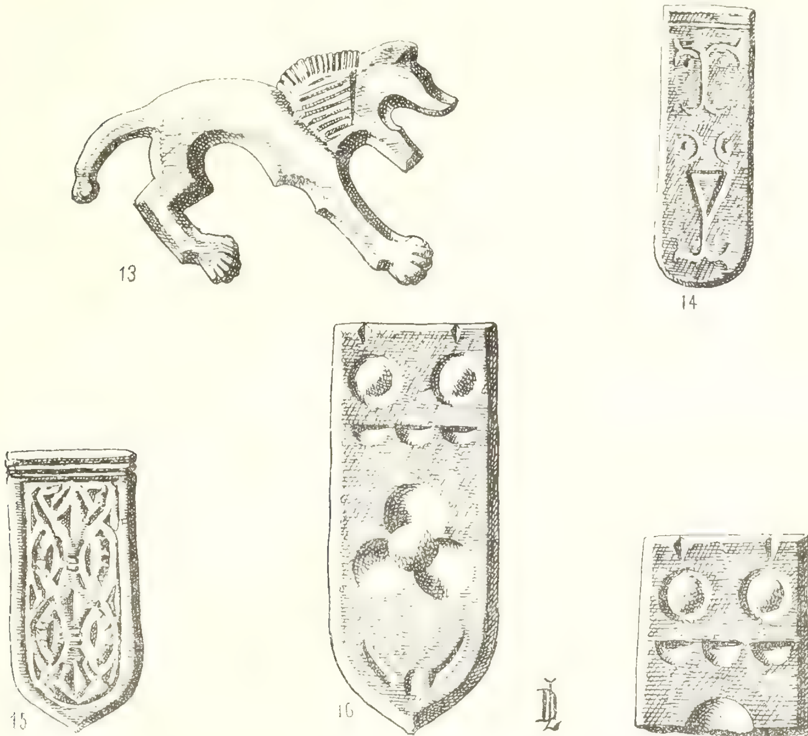
Ugyanilyen önállóságot mutat az aradi 7. sz. minta, melynél legföljebb csak a múzeumi 11. sz. mintát lehet kifejlettebb változatnak tekinteni. Főrészét a négyzet három csúcsára helyezett három félgömb alkotja, melyeknek tetejébe a négyzet középpontja fölött egy negyedik félgömb van illesztve. Az alsó negyedik félgömb helyén kiképzett felületű, trapezalakú nyulvány van, melynek külső, szélesebb oldala meredek, tagolt, hengeres lejtőben esik le. A hat csatornával tagolt lejtő és a fönt ülő félgömb közötti mezőt két oldalt öt-öt gyöngyszemből álló dísz szegélyezi.

Egyedül álló a 4. sz. minta, mely nagyoltan stylizált állatot (kis kutyát?) ábrázol. A nagyobb felületek egyhanguságának felfüggesztésére a vállon és nyakon keresztül két-két, az első és hátsó lábakon keresztül három-három csatorna van karczolva.

Érdekes az 5. sz. minta, mely a félkorong fejű, s a korong inére alkalmazott, gombokkal diszített fibulákra emlékeztet (l. Középkor emlékei I. 63. l. 1., 2., 3. ábra és a 158. l. 1*a*. (besenyei) fibulákat). A gombokat itt stylizált bimbóknak lehet tekinteni, melyek a fölrepedt csészéből most bujnak ki. A korong felületének kiképzése azonban legjobban megközelíti a hivatkozott mű 10. lapján közölt ábrán látható tagolást. A korong félkörével és átmérőjé-

vel egyenlőközüen mindkettőnél reczézett tag vonul. Az aradinál az egyenes tag középen meg van törve a nyakra átvonuló pálczával. Az átmenet a fejből a nyakra és ebből a vállba csaknem azonos a hivatkozott mű 10. l. 1*a*. ábrán. A hasonlóság a minta és a hivatkozott fibulák rajza között bizonyítja, hogy egyes formák mily szivósan tartották magukat hosszú időn keresztül.

A mi az ujabb keletű mintáknak a leletekben előforduló szíjvég-diszítményekhez való viszonyát illeti, az a következőkben összegezhető. A K. E. I. 51. lapján 1. és 2. sz. a. közölt ábrák főalakja azonos az aradi 7. sz. mintával, csak a részletekben van eltérés. A 75. lapon levő 5. sz. ábra diszítési módja



BRONZMINTÁK FÉMLEMEZEK SAJTOLÁSÁRA FÖNLAKRÓL $^2/_3$ n.

és diszítő motivuma azonos az aradi 3. sz. minta diszítésével, csak az előbbin egygyel több fordulat van.

Ha szóbeli adataink nem lennének is, a felhozott hasonlóságok, a két gyűjteményben levő két fél minta összetartozósága eléggé igazolná a két csoportnak közös helyről való eredését.

A lelőhelyen jártamban a következő föltételre jutottam. A tárgyakat a Marosnak most már vízmentesített árterén, kavicsbányászás közben kis területen találták és azokon a munkások és a munkaadó nem valami atyafiságos egyetértéssel megosztozkodtak. Az illető hely közvetlen közelében esik egy sánczczal körülvett magaslatnak, melyen még ma is láthatók épületmaradványok. A mintákat ember- és lócsontokkal összekeveredve találták. Azt hiszem, hogy

nem tévedek a föltevésben, ha azt állítom, hogy a minták egy vándor ötvös eszközei közűl származnak és hogy az illető valami véletlen vagy erőszak folytán lelte halálát az ingoványban és hogy kilátásunk lehet még többi eszközeinek a föllelésére is.

Arad, 1901. január 15. *Dömötör László.*

V. BELLA LAJOS: HÁROM RÓMAI FELIRATOS KŐRŐL. Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város régészeti társulata a múlt évben is nagy tevékenységet fejtett ki az ásatások és kutatások terén. Működése szép eredménynyel járt és gyűjteménye becses dolgokkal szaporodott.

A sok közül két római feliratos követ mutatok be, melyeket az őszi munkálatok alkalmával a Rothermann-Hartig-féle téglavetőben találtak.

Előre kell bocsátanom, hogy Sopron vármegye területe fölötte gazdag a mindenféle fajta római emlékek maradványaival. Szakadatlan folytonosságban kimutathatók ezek a Rábaköz termékeny rónáján, kivált a Répcze és Rába folyók mellékén; de a megye nyugoti hegyes vidéke is dicsekedik a római emlékek nagy sokaságával. Igy a déli vasút Sopronból Bécs-Ujhelybe vezető vonalszakasza mindkét oldalán sűrűen leljük a római épületek romjait, nemkülönben az egyenként vagy tömegesen előforduló sírokat.

Mindjárt a soproni honvéd-főreáliskola helyén, a régi Scarbantia nyugoti kapujától mintegy 1·5 kilométernyi távolságra 47 római sírra bukkantak; valamivel odább a Bánfalva észak-keleti bejáratánál levő földeket sűrűen borítja a római tégla és cseréptöredék, ugyancsak ezt tapasztaljuk a szomszédos Ágfalva nyugoti földjein, kivált az evangelikus tanító földjén. Az odébb Ny.-ra fekvő Lépesfalva és a K.-re eső Somfalva határai is több izben szolgáltattak már síremlékeket; utóbbi község temetője falában egy *Centurio* föliratos sírkövét találjuk. Még tovább Márcz és Nádasd községek földje is gazdagította a római kor emlékeit; az elsőnek határában dr. Hoernes Móricz még deák korában ásott ki egy római épületet. A tőszomszédos Nagymarton vidékén az utolsó két évtizedben ismételten találtak római sírládákat. Mellékesen jegyzem meg, hogy az itten keresztül folyó Vulka további menténeк mindkét oldalán nemcsak egész római épületek, hanem valóságos községek romjait találjuk így Zemenye, Vulka-Pordány, Darázsfalva és Sércz határában.

Visszatérve a déli vasút vonalához Nagymartontól odább Ny.-ra Rétfalu-Siklós és Savanyukút határaiban is ráakadtak római nyomokra. A Savanyukúttól É.-ra eső Hausberg római őrhelynek bizonyult be. Igy folytatódik ez tovább Ny.-ra, úgy hogy egészen a Lajtáig követhetjük a rómaiak nyomát.

Sajnálatos azonban azon körülmény, hogy a téglák legtöbbje bélyeg nélkül való, meg hogy a feliratos kövek is igen ritkák. Azért a leirandó kövek vidékünkre nézve valósággal eseményszámba mennek.

Lelőhelyük, mint bekezdőleg említém, Borbolya. E kis község a nagymartoni állomástól É.-ra körülbelül egy kilométernyi távolságra fekszik. Itt a Vulkába siető nádasdi patak jobb partján két téglavető van: a felső a Rothermann-Hartig-féle, az alsó Prost Jánosé, mely a múlt esztendőben a benne talált czetnek hét méter hosszú ép csontvázánál fogva vergődött nagy hírre. Ugyanitt

a múlt tavaszszal folytatott betakaró földmunkánál 17 sírra akadtak a népvándorlás első időszakából. Az ezekben talált mellékletek közül kitünik egy diónagyságú gömbölyű füstopál és néhány színes pástával berakott nagyobb üveggyöngy. Megemlítésre méltó azon körülmény is, hogy a legtöbb csontváz jobb lába tövénél tojásnak — a feltámadás jelképének — héjatöredékeit is találták.

A Rothermann-Hartig-féle téglavetőben már 1885-ben kiástak néhány nagyobb faragott követ, melyeket akkoron rómaiaknak néztem. E nézetemet igazolta az idei őszi betakaró földmunka, mert közvetlen közelében e kövek lelőhelyének nagy falmaradványokra bukkantak, melyek határozottan római eredetűek. A falak egy része vastagságuk ellenére is átaldűlt az alattok levőkön; minek oka nyilván az, hogy régebben megesett hegycsuszamlás folytán magasabban fekvő helyről kerültek mostani fekvőjükre.

A zavartalanúl álló falak egyikén rajta feküdt irásával lefelé fordultan egy nagyobb emlékkő; három méternyire odább, de a fal tövében volt a másik. Ezen utóbbi régibbnek látszik. Mindkettő homokkő, alkalmasint a Fertőmelléki dombhátról Szent-Margita tájáról való.

A régibbnek látszó méretei a következők: legnagyobb magassága 193 cm., szélessége 75 cm., vastagsága 25 cm. Háromszögalakú fedél alatt kanülirozott két ioni oszloppal kerített 56 cm. magas és 52 cm. széles négyszögű, kivájt vörös színű alapú mezőben két női fej. A 90 cm. magas és fölül 50, alul 45 cm. széles föliratos táblát két oldalt hármas levelű csokros guirlande diszítésű oszlop kertöli.

Fölirata a következő:

Betűk nagysága:	
7 cm.	DAEIPORA
6 cm	CALAETI · L · AN
6 cm.	XXC · HISPANA
5·5—6 cm.	DEXTRI SERVA
5·5—6 cm.	AN · XXX · H · S · S ·
5 cm	C · PETRONIUS · DOM
5 cm.	ESTICVS · ET · AMBAT
5 cm.	VS · FRATRES · MATRI
5 cm.	ET · AMBATI · CONIVG
4 cm.	POSVERVNT

Olvasom: Daeipora Calaeti Libertina Annorum XXC. Hispania Dextri Serva Annorum XXX. Hic Sitae Sunt. Caius Petronius Domesticus et Ambatus Fratves: Matri et Ambati coniugi posuerunt.

A fölirat semmi magyarázatra nem szorul. A Daeipora név talán a Deborah zsidó nőnév græcizált alakja?

A másik kő méretei: legnagyobb magassága 210 cm., szélessége 68 cm., vastagsága átlag 25 cm. A kő feje fölül háromszorosan tagolt. Közepén csonka és oldalt perforált gula; előlapján holdszarv-alak körülfog négylevelű rózsát; kétoldalt e szarv alatt szintén négylevelű rózsák; mind a három rózsa levele máskép stilizálva. A csonka gulát kétoldalt egy-egy csonka oszlop szegélyezi. A jobboldali (a szemlélő álláspontjáról tekintve) három centiméterrel alacsonyabb, rajta ötlevelű rózsa, a baloldali magasabb és hatlevelű rózsával diszített.

A csonka gula alatti részen 39 cm. magas és 48·5 cm. széles kagylóban 30 cm. magas meglehetős csinosan faragott férfi-fej. Az egyszerű hornyolással diszített párkányba foglalt feliratos tábla 82·5 cm. magas és 44·5 cm. széles. A kő tövén 23 cm. magas lovas domború alakja, jobbja lándzsát forgat, bal karján tojásdad alakú hosszúkás paizs.

Maga a fölirat a következő:

Betűk nagysága:	
7·5 -8 cm.	C · PETRONI
7 cm.	VS · C · F ·
6 cm.	DOMO · MOP
5 5 5 cm.	SISTO · AN · LXXIII
4·8 cm	STIP · XXVI · MISSVS ·
4 cm.	ALAGEMELLIANA
6 cm.	H · S · E ·
5 cm	VRBANA · LIB · ET ·
4 cm.	CONIVX · POSIT · (sic)

Olvasom: Caius Petronius Caji Filius Domo Mopsisto Annorum LXXIII Stipendiorum XXVI Missus. Ala Gemelliana. Hic Situs Est. Urbana Libertina Et Coniux Posuit.

Ez a Petronius valószinűleg Daeipora fia, ámbár ennek kövén harmadik neve Domesticus. A harmadik sorbeli domo vagy hazájára vagy családjára vonatkozik. Mopsium előfordul Thessaliában, Mopsos Ciliciában. Bárminként tekintsük a dolgot, annyi bizonyos, hogy Petronius távol keletről szakadt ide Scarbantia vidékére. Valószinűleg a szövetségesek lovasságánál szolgált.

E kőtől odább D-re november hó 26-án találták a harmadik feliratos követ. Ez 3 m. hosszú és 87 cm. széles finom szemcséjü márványkő. Azon körülmény, hogy K-ről Ny-nak feküdt, legfelső része pedig le volt törve, a fent említett földcsuszamlás mellett szól, minek következtében a kő eredeti függélyes helyezetéből hirtelenűl vízszintes helyzetbe került. Az esés folytán hasadt le legfelső része. A kő faragványokkal gazdagon diszített, de a faragás inkább a kézműves, semmint a művész kezére vall. Alkalmasint Scarbantiában készülhetett. Teteje alatt csinosan faragott guirlande fut két felől össze, belső

végök szélén egy-egy rovatosan diszített madár néz egymással szembe. Ez alatt canulirozott ion stylű oszlopokkal kerített meglehetős szépen faragott kagyló fenekéről két mellkép domborodik, melyek közűl a férfi képe 66 cm., a nőé 65 cm. magas. Jobb kezök szorosan kapcsolódik össze ; a nő bal kezében valószinűleg tükör foggantyuja, míg a férfi gyűrüvel ékesített balja pálczát szorít markában. Ez alatt 15 cm. széles szalag közepén két egymást etető galamb, balfelől egy ló alakja, mely a derekán ülő bögölytől igyekszik szabadulni, míg jobbfelől farkas áll, kivel kölyökfarkas szembe ugrál.

A föliratos tábla maga 1 m. magas és 59 cm. széles ; két rovatos oszlop kertöli, melyek tetején egy-egy hosszú csőrű sas ül. A fölirat a következő :

Betűk nagysága :	
11·5 cm	PETRONIVS
10·5 cm	RVFVS · AN · XX
12 cm	H · S · E ·
8·5 cm.	IVLIA PETRONI · L ·
7 cm.	VRBANA V · F · SIBI

Olvasom : Petronius Rufus Annorum XX Hic Situs Est. Julia Petronii Libertina. Urbana Viva Fecit Sibi.

A kövön bekarczolt vonalakból arra lehet következtetni, hogy még két sor szövegre számítottak, mely abba maradt. A kipontozott Julia nevet vésővel utóbb kivágták.

A feliratos táblára 27 cm. szalag következik, melyen két szemben álló kakas, fölöttük egy madár és balról róka alakja domborodik. A kő töve 38 cm. széles.

Ráakadtak még három törött hamvvederre is, melyek a szokásos anticagliákat (fibulát, tükört, gyöngyöket, üvegcsészét, stb.) tartalmazták. A kövek korát a III. század második felére teszem. *Bella Lajos.*

VI. CSÉPLŐ PÉTER, RÉGÉSZETI ÁSATÁSOKRÓL A BIHARI VÁRBAN. A bihari várat először Béla király névtelen jegyzője említi. Említi kétszer ; először, midőn a honfoglaló magyarok mindjárt a honfoglalás kezdetén, Marót bihari fejedelem birtokára ütöttek ; említi másodszor, csaknem a honfoglalás befejeztével, tehát mintegy 6—7 évvel később, midőn Árpád vezérei, most már a székelyekkel egyesülten, Marót székesvárát Bihart, kemény ostrom után már-már beveszi. Ekkor váratlanul a véres harczoknak a meghódolás és barátságos egyezkedés, vetett véget. Ezentúl úgy okleveleinkben, mint a krónikákban, Biharral folyton találkozunk. Régibb latin, görög íróknál Bihar neve sehol sem fordul elő. Nekünk daczára annak, hogy újabb időkben a névtelen jegyző hitelessége nagyon meg van ingatva, Biharra vonatkozó adatait, teljesen hitelt érdemlő, történeti igazságoknak kell vennünk, mert a honfoglaláskori ethnografiai viszonyainknak egészen megfelelnek és mert történelmünk további fejlődése, azokat igazolja. Kétséget nem szenved, hogy

Bihar a szláv Bielahora szavakból keletkezett, tehát szláv eredetű, vagyis a honfoglalás idején a bihari fejedelem székvárosa szláv nevű és jellegű vala. Más és nehezebb kérdések azok: ki építette a bihari várat? A szlávok-e, kik az avarok elpusztulása után, a Kőrösök vidékén, és a bihari hegyalján telepedtek le? Vagy egy más nép, mely a Kőrösök vidékének ősidőktől fogva birtokosa volt. E kérdésekre, miután irott emlékeinkben azokról sehol említés nincsen, csak szakszerűen vezetett ásatás adhatja meg a kellő feleletet. Eddig tudtomra már kétszer történtek ásatások a bihari várban, de azok semmi eredményre nem vezettek, mert nem volt biztosan meghatározott czéljok, hanem csak esetleg napfényre kerülő régiségek felfedezése. Nálunk ez másodrangú kérdés, hiszen tudjuk, hogy a bihari vár, kincskutatás után való czélból, mindenfelé át van kutatva, tehát kevés érdekes régiség kerülhet már a felszínre, de reánk nézve érdekesebb az, hogy a bihari vár, tulajdonképen földvár volt-e, vagy kőből épült erősség? és bármilyen volt az, nem előzte e meg, egy régibb keletű vár, vagy épület? E kérdésekre, úgy gondolom, a szakszerűen vezetett ásatások, rövid idő alatt majd kielégítő felvilágosítást adnak. A biharmegyei és nagyváradi történelmi és régészeti egyesület választmánya, ez évi márczius hóban tartott ülésén, dr. Karácsonyi indítványára, a bihari várban teendő ásatásokat határozta el és az ásatások vezetésével, Karácsonyi János alelnököt és Cséplő Péter múzeumi őrt bizta meg. A nevezettek ugyancsak márczius 28-án Biharra rándultak és az ásatásokat azonnal megkezdték, miután azokhoz való hatósági engedélyt már előzetesen kikérték. A bihari vár — látszólag tisztán földvár — egy csaknem szabályos nagy négyszöget mutat, melynek minden oldala 117½ méter, belterülete 5·66 katasztrális holdat tesz; a sánczokkal együtt 8 k. holdnál valamivel többet. A sánczok magassága 12—15 mtr. A várnak 4 bemenete van. A déli oldalon 3, az északi oldalon egy. Főbemenetül a déli oldalon mutatkozó nyilás szolgált, ugyanis az a legtágasabb és csak a déli oldal közepét foglalja el; jobbra is, balra is, közel a szegletekhez, egy-egy kisebb nyilás vezet a vár belsejébe. E szerint a déli oldalt vehetjük a vár homlokzatának. A főbejárással szemben, az éjszaki oldalon hasonló bemenet köti össze a belső és külvilágot. A vár közepén áll jelenleg az ezredéves emlékszobor, csúcsán a turullal. Ettől pár m.-nyi távolságban, kelet felé, valami mélyedés mutatkozik, valószínüleg a vár egykori kútjának a helye. Egyébként a vár belseje mindenfelé csaknem egyenletes síkot mutat, leszámítva azon kisebb emelkedéseket, melyek a nyilások közelében, talán épen ezek oltalmazására szolgáltak. Ha jól szemügyre vesszük a vár belsejét, itt-ott egyéb emelkedéseket is látunk és minthogy ezek némelyike, szabályszerű formát mutat, joggal feltehetjük, hogy ezek egykori tűzhelyek maradványai. Milyenek voltak eme tűzhelyek? Nehéz meghatározni. Az bizonyos, hogy sem kő, sem téglaépületek nem voltak, mert ezeknek még ma is nagyobb nyoma látszanék. Annak sem maradt valami egyéb nyoma, hogy ezen lakások egykor tisztán fából, vagy vályogból készültek volna. Legvalószínübb, hogy Bihar őslakói gerendákon nyugvó sátrakban laktak, a gerendák azonban fához voltak erősítve. Ezt mutatja azon nagy homokkő, melynek közepén valami összekötő vasnak nyomai maiglan is világosan láthatók. Ilyen lakásokban

vagy viskókban a bihari várban rendes körülmények közt ellakhatott 3—400 ember, harcz idején 2—3000 ember. Az ásatást egyszerre két helyen kezdettük meg és pedig mind az északi, mind a déli sáncz átvágásával. A helybeliek állítása szerint, ugyanis még nem rég bizonyos üregeket, talán kamarákat lehetett látni az északi oldalon. Azokhoz akartunk behatolni és megtudni, miféle czélra szolgáltak. Kemény sárga agyagos földben $1^1/_2$ m.-nyi szélességben, s több mint 2 m.-nyi mélységben vágtuk át a sánczot, a nélkül, hogy valami jelentékenyebb tárgyra akadtunk volna, vagy a jelzett kamarákhoz értünk volna. A déli oldalon már 1 m.-nyi mélységben, falromokra akadtunk. Az elég széles fal, czementbe merített patakkövekből állott, itt-ott nagy és durva homokkővel vegyítve. A kissé szárazabb, tehát porhanyósabb földben, ember- és állatcsontmaradványok, szén, nagyon korhadt fadarabok és durva, vastag graphitos cseréptöredékek fordultak elő. Czélunk volt a falat a lapjáig kiásni. Ha ugyanis ez csekély eszközeinkkel elérhető. A falnak feltünése ugyanis, nagyon valószínüvé tette azt a feltevést, hogy nem ugyanegy nép építette a bihari várat, hanem más czivilizáltabb nép — ha szabad e kitétellel élni — már jóval előbb egy kőből álló erődöt létesített, melyre azután egy másik, kevesbbé előrehaladott nép, földsánczokat rakott és alkotta a mai napig látható bihari földvárt. Ha ezen feltevésünk igaz, úgy nézzük meg a régi kor irott adatait, melyek Bihar vidékére vonatkoznak. Herodotos agathyrsiseket említ itten. E név Herodotoson kívül másutt nem fordul elő. Midőn a história vidékünkre is kiterjeszti figyelmét, akkor itten a dákok laktak, kik talán egyek voltak Herodotos agathyrsiseivel. Ma még nem tudjuk biztosan meghatározni, hogy a dák nép melyik népcsaládhoz tartozott, de sok jel arra mutat, hogy a dákok a keltákkal rokonságban voltak és legújabban az írók többsége, kik ezen kérdéssel foglalkoznak, ugyanazt vallják. A dákok értettek az építészethez és sok maiglan létező városnak ők tették alapját. Bihar semmiesetre sem római mű, mert eltekintve attól, hogy a római Dáczia a bihari hegység nyugati oldalára nem terjedt ki, kétségkívül, hogy már eddig is valami római eredetű vagy jellegű tárgy kikerült volna, de annak sehol semmi nyoma, a mi kikerült cserép, az mind barbárkori durva, grafitos készítmény. Azok a megvetett és sokszor kigunyolt cserepek, nem ritkán becses argumentumot szolgáltatnak a régésznek. Ez esetben is úgy áll a dolog, mert világosan mutatják, hogy nem római eredetűek. Fel lehet tehát tenni, hogy a bihari vár eredetileg dák mű, mely a dák hatalom bukása után több izben gazdát cserélt, de erről sem a további ásatások nem fognak felvilágosítást adni, sem pedig a középkori íróknak tüzetesebb tanulmányozása. Annyit azonban egész határozottsággal mondhatunk, hogy a népvándorlás végén, a magyarok bejövetelével, a bihari vár, a szlávoknak hódolt. A magyarok bejövetelük után birtokukba vették a fekvésénél fogva kellő biztonságot nyujtó várat és azt földszorosokkal megerősítették. Már korán, talán még a x. században, itten községet alapítottak. A kereszténység befogadásával csakhamar Biharon lelkész volt. Várad emelkedésével, a mi Szt. László idejére esik, Bihar jelentősége hanyatlásnak indult. A végcsapást megadta a tatárjárás, mely után mindenfelé nagy kővárak keletkeztek. A földváraknak többé szerepök nem volt ; de

a hatalmas töltések fenmaradtak, mint az őskor tanui, de úgylátszik üresen. Az ásatások igen kevés tárgyat hoztak napfényre. S a mit napfényre hoztak, ez vagy őskori cserép, vagy Árpádkori érem. Az ásatások mindenesetre bebizonyították annyit, hogy Bihar eredetileg egy régibb kultúrnépnek köszöni lételét. Ezt utóbb valamely kevésbbé művelt nép földsánczokkal megerősítette. Én az elsőt a dákoknak tulajdonítom. Az utóbbit, támaszkodva a hagyományra és egyébb körülményekre, a magyaroknak tulajdonítom. Mi nagyon kis erővel fogtunk a nagyszerű vállalathoz; munkánkkal eddig alig értünk oda, hol egykor az ősvár állott, azért hozott ásatásunk oly kevés tárgyat a felszínre. Ehhez járult az is, hogy a sorok írója, épen az ásatások kezdetén megbetegedett. Ez azonban még nem utolsó szavunk, s ha a jó Isten segít és éltet, az ásatásokat még mindenesetre folytatni fogjuk. És erős hitem, hogy ezek az eddigi homályosabb kérdéseket is kellően megvilágítani fogják.

Nagyvárad, 1900 junius. *Cséplő Péter.*

VII. Dr. KARÁCSONYI JÁNOS ÁSATÁSÁRÓL A BIHARI FÖLDVÁRBAN. Folyó évi április 4., 9—11., 18—19. és május 21—23. napjain saját felügyeletem alatt több irányban végeztem a nevezett várban kutatásokat. Segítségemre voltak ebben egy izben Cséplő Péter, továbbá Tót-Szabó Pál és dr. Péchy Károly urak. A napszámosok felett való felügyeletet több izben Bellavics Antal bihari r. k. tanító úr volt szíves teljesíteni. Az úgynevezett földvári sánczokat négy helyen vágattam keresztül, u. m. a déli, keleti és nyugati nagy sánczokat egy-egy helyen és a kis-, másként leányvár várSánczot egy, és pedig északi ponton. A déli nagy sáncz átvágásánál mindjárt világosan kitünt, hogy e sánczok két részből állanak. A déli oldalon a gerendákkal és faágakkal összekötött földrakásban a föld rendes szinétől mintegy három méter magasságban betonfalra bukkantunk. Ennek most is meglevő része 329 cm. széles és 250 cm. magas. E betonfal cementmészből és patakkőből (kavicsból) vagy törmelék terméskőből készült. Mellette dél felől a fal alapjától 50 cm. magasságban 30 cm. magas égetett, fekete földréteg volt található.

A keleti sánczban nem annyira betonfalat, mint inkább durván összerakott terméskőfal alapját találtuk. A terméskövek hézagait cement tölti ki. Négy négyszögméter területről 34 darab jókora terméskövet szedtek ki a munkások. E faltöredék 300 cm. széles, de csak 40 cm. magas.

A nyugati sánczban a betonfaltöredék mai szélessége 260 cm., magassága csak 25 cm.

Mind keleten, mind nyugaton a falak földből rakott, de gerendákkal összekötött sánczon a föld rendes szinétől 250—300 cm. magasan kezdődtek.

Az északi nagy sánczot keresztül vágni nem volt szükséges, mert hogy annak tetején szintén hatalmas beton volt, az most is szemmel látható.

A leányvár sánczában két faltöredéket találtunk. A belső itt is betonfal, de csak 138 cm. széles s mintegy 20 cm. magas. A külső fal 11 darab, egyenkint 40 cm. széles, csupa terméskőből álló lépcsőből van alkotva s más czélja nem lehetett, minthogy a sánczot az átázástól s leomlástól megvédje.

Ujra különösen kiemelem, hogy először a gerendákkal és galyakkal össze-

kötött földsáncz volt elkészítve, s csak ezután erre a legalább $2^1/_2$ m. magas földsánczra jött a betonfal, s erre az idők folyamán szándékosan elhordott és másutt felhasznált terméskőfal. Gondolni sem lehet tehát arra, hogy talán először a betonfalat építették, s aztán hordták volna e mellé a földet.

A sánczok átvágása közben csakis mintegy tíz darab őskori cserépedénytöredék került elő.

Régebben a keleti sáncz keleti oldalában talált dr. Péchy Károly úr két kis bögrét, s azt ez alkalommal volt szíves múzeumunk számára átengedni. Ezeket és két darab betontöredéket beszállítottam múzeumunkba.

Tudvalevőleg a déli, nyugati és északi sánczok mellett ma is jelentékeny árkok vonulnak el. De hogy eredetileg ez árkok sokkal mélyebbek voltak, azt az egy helyütt megkisérelt ásatás igazolta, mert ott az árok most legmélyebb pontja alatt 180 cm. mélységben még terméskövet találtunk, a mely egykor a sáncz tetejéről hullott az árokba.

A vár belső területén az 1896-ban állított emlékműtől északra kezdettük meg az ásatásokat. Összesen hat, mintegy 100—120 cm. mélységű árkot ásattam, s azok mindenikében épületromokra, terméskövekre és tégladarabokra akadtunk. Nevezetesen az északi árok nyugoti részén egy helyütt 192 cm. széles cementalapra bukkantunk. Ugyanez árok keleti részén 300 cm. széles és 481 cm. hosszú, hordott és lebunkózott földre rakott cementalapot találtunk.

A mintegy húsz méter hosszú árkok mentén itt-ott majd mindenütt találtunk ugyan elszórt embercsontokat, de csoportos temetkezés nyomait csak a nyugati részen fedeztük fel. Igy az északi árok nyugati részében egy helyütt 6—8 össze-visszahányt emberi csontvázra, a déli árok nyugati részén három emberi koponyára akadtunk. Ép sírt csak kettőt tudtunk találni. Ezek a déli és középső árkok közén, de szintén nyugat felé vannak elhelyezve 100—120 cm. mélységűek, s a bennök nyugvó halottak arczczal kelet felé néznek. Biztos tudomást szereztünk arról is, hogy e síroknak délnyugati irányban folytatásuk volt, mert 1896-ban az akkor állított emlékmű alapozása alkalmával ott szintén találtak emberi csontokat.

Az itt állott épület nagyságáról némi halovány fogalmat talán az is nyujthat, hogy egy helyütt a volt épület mesterséges lebontása a használható darabok szándékos elhordása után is 118 cm. magas vakolat-törmelék s némi tégla és terméskő-maradvány található.

E helyütt azonban ércztárgyakat is leltünk. Ez egy ezüstpénz, szerintem sárkányt ábrázoló, aranyozott vörösrézből készült mentekötőt és sok egykoron az épület falába vert vas-szeget. Ezeket, valamint a talált épületrészekből egy-egy mintát, u. m. cement, terméskő és tégladarabot, s a vár területén felmerült cserépdarabokat az egyleti múzeum helyettes igazgatójának átadtam.

A mint ezekből kitünik, a várudvar északi felén állott épület anyaga volt: cement, (úgy, hogy négyszögletes kövekként használható cementdarabokat is leltünk), terméskő, de nem homokkő, hanem mészkő, mésztufa s itt-ott szürke márvány és tégla.

Éles különbség van tehát a sánczokon volt épületmaradványok és a várudvar északi felén állott épületromok között. Az előbbiek anyaga beton és

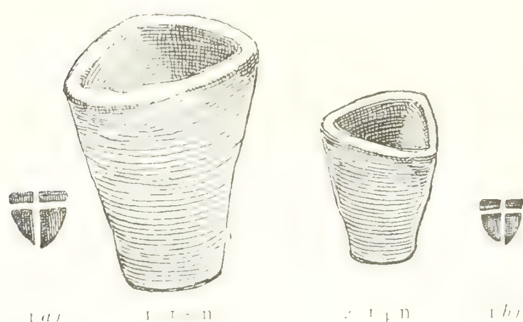
homokkő, a várudvaron levőé tiszta cement, mészkő és tégla, még pedig nem római, hanem középkori keskeny tégla.

Ebből annyit biztosan lehet következtetni, hogy más és más nép alkotása a sánczon volt épület és a vár udvarán rakott épület. A vár udvarán tett ásatásokból előkerült pénz, sárgaréz-tárgy, a téglák és vas-szegek azt is kétségtelenné teszik, hogy e belső épület nem lehet régibb Szent István koránál. Mivel pedig ez épület mellett temető is volt, azt is bizonyosra vehetjük, hogy ez épület nem volt más, mint keresztény egyház, a bihari vár egyháza.

Bihar-Püspöki, 1900 junius 25. *Dr. Karácsonyi János.*

VIII. KUGLER ALAJOS REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSERÉPTÁRGYAKRÓL A SOPRONI MÚZEUMBAN. E folyóiratban már gyakrabban volt szó bizonyos szürke csillámkeverékű bélyeges cserepekről,* a melyeknek magyarázatát eddig nem tudtuk megadni. A soproni hasonló cserepek és edények sem fogják a kérdést véglegesen tisztázni, de anyaguk, alakjuk és lelőhelyűk igen alkalmas támpontokat nyujtanak ahhoz, hogy legalább e gyártmányok rendeltetését és korát nagy valószinűséggel megállapíthassuk.

Már 1893-ban. az új városháza alapozási munkálatainál találtunk tüzálló grafitos agyagból készült, vastag falú, szájuknál háromszög alakra összehajtott bélyeges tégelyeket (1. és 2. ábra), a melyek kétségtelenűl olvasztásra használtattak s a fegyverkovácsok eszközeihez tartoztak. Az egyik most is tele van zöld rozsdával, a mi réz vagy bronz előfordulásának biztos jele. Megemlékezett róluk Bella Lajos is, a ki az akkori összes leleteket e folyóirat 1894. évi folyamának 74—76. lapjain ismertette. A tégelyek $1^1/_2$—2 m. mélyen feküdtek, tehát jóval magasabban a római kor kulturrétegénél, a mely csak 3 m. mélységben kezdődött. A bélyeg az edények aljára van rá ütve és kereszttel ellátott paizsot mutat (*1a*, *1b*). A lelet mindenesetre arra engedett következtetni, hogy a mai városháza körül közel a város tornyához a középkori városi fegyverkovácsoknak mühelyük volt.

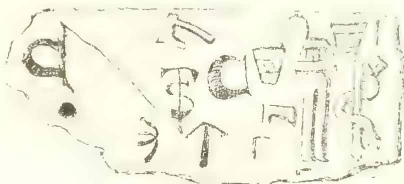


1 *a)* 1. 1 : n 2. 1 : n 1 *b)*

Mikor tavaly a város tornyát restaurálták s a mult őszszel a torony mellett állott úgynevezett toronyőrházikót lebontották, a ház mögött a régi városi bástyából megmaradt földrétegben ismét sok grafitos edénytöredékre bukkantak, a melyek az előbbiektől alakjukra és bélyegeikre nézve eltérnek ugyan, de több körülmény azt bizonyítja, hogy rendeltetésük ugyanaz vagy igen hasonló volt. Ilyen körülmény az edények megegyező anyaga, a korsóalakú edények szájánál alkalmazott támasztó-bütykök és maga a lelőhely. Ugyanis a torony nyugati oldalán, a melyhez a lebontott házikó támaszkodott,

* Arch. Ért. 189 . évf. 287, 377., 1897 évf. 381., 1898. évf. 77

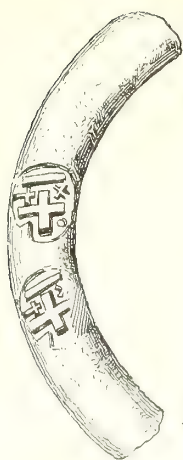
magába a torony falába homokkőtábla van illesztve, a melynek lefelé bizonyára még folytatása is volt s a melybe elég kezdetleges módon több paizsalak és egymás mellett, könnyen felismerhető pallos, pisztoly és dárdavég van bekarczolva. Fájdalom ezt a táblát vakolattal burkolták, mielőtt lerajzoltattam. Vele szemközt és oldalvást is találtunk homokkődarabokat, melyek egyikét sikerült kiemeltetnem és rajzát itt (3. ábra) bemutatom. Egyik kőfal mellett homokkővel ágyazott szűk sikátor-féle volt, a mely alig lehetett más, mint valami kemenczének felső része. Szóval minden körülmény arra mutat, hogy megtaláltuk a soproni középkori puskamesterek (puchsenmaister) műhelyét. A mi a históriai igazsággal is teljesen megegyezik, mert tényleg a puskamesterek a torony melletti falközben (Zwinger) tartózkodtak, a mint azt a többi között az 1612. évi községi jegyzőkönyv 25. pontja is bizonyítja, a mely talán a közölt rajz magyarázatához is hozzájárul és szóról-szóra így hangzik: «Es khumbt einer Ehrsamen Gemain fur, wie dasz sich in dem Thurn bey den Thurnern vndt auch in dem Zwinger bey dem Puxenmaister allerley gesind vndt etliche Junge burgersz Sön auffhalten thun, daselbsten prassen vndt dobolieren, dardurch die Jugent geergerdt vndt verfürdt wirdt, Bitt ein Ehrsame Gemain ein Ehrsamer Radt wolle solchesz mit ernst abschaffen.» A tanács felelete: «Ist abgestelt.»



3 cca 1 2 n

Kétségtelen dolognak tartom ezek után, hogy a torony mellett talált edények is a puskamesterek eszközeihez tartoztak és csak az a kérdés, hogy mire használták őket. A torony keleti oldalán talált olvasztó-tégelyek, azt hiszem, régiebbek, mint a nyugati oldalon lelt vékonyfalú grafitos edények, mert ezek sokkal magasabb kulturrétegben feküdtek. Városi úgynevezett «községi jegyzőkönyveink» (Gemainer Stadt Betrachtungen) és régi számadáskönyveink csak a XV. század első felébe nyúlnak vissza s ezek tanúsága szerint városunknak akkor volt egy «puchsenmaister»-je s egy «zinngiesser»-je, a kiknek csak az volt a teendőjük, hogy a lőszerszámokat jókarban tartsák és lőport készítsenek. Moser Oswald 1440. évi számadása szerint Trautmannsdorfból a Pielachertől és Neustadtból (Bécsujhely) hozzák a «puchsent» a «grosse puchsent» a «Törraspuchsent», az 1546. évi «Puchsenmaisters Bestellbrief»* pedig világosan kimondja, hogy a puskamesternek csakis a lőszerek tisztántartása és lőpor készítése képezi kötelességeit. És így grafitos edényeinket, ha ebből a korból valók, leginkább erre a czélra használhatták, a mit a már említett Moser 1439. évi számadásának következő kiadási tételei is bizonyítani látszanak: «Item am Sambeztag nach Elizabeth hab ich geben Erhartendem zingiesser darumb er Hefen solt bestelen zu puluer chol LXII den.» «Item des Suntags nach Elizabeth hab ich auer geben maister Erharten vmb Hefen zu puluer chol XL den.» «Item desselben tags hab ich geben vmb kol den

* Protocollum iudiciarium 1533—1565. 6. p.



4 cca 1/3 n



4 a)



4 b)



5 cca 1/3 n



5 a)



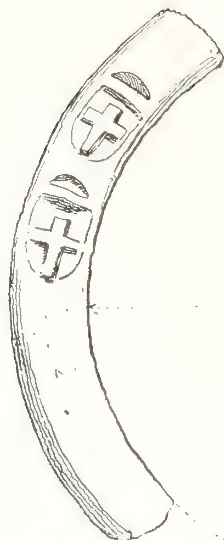
5 b)



6 cca 1/3 n



7 cca 1/3 n

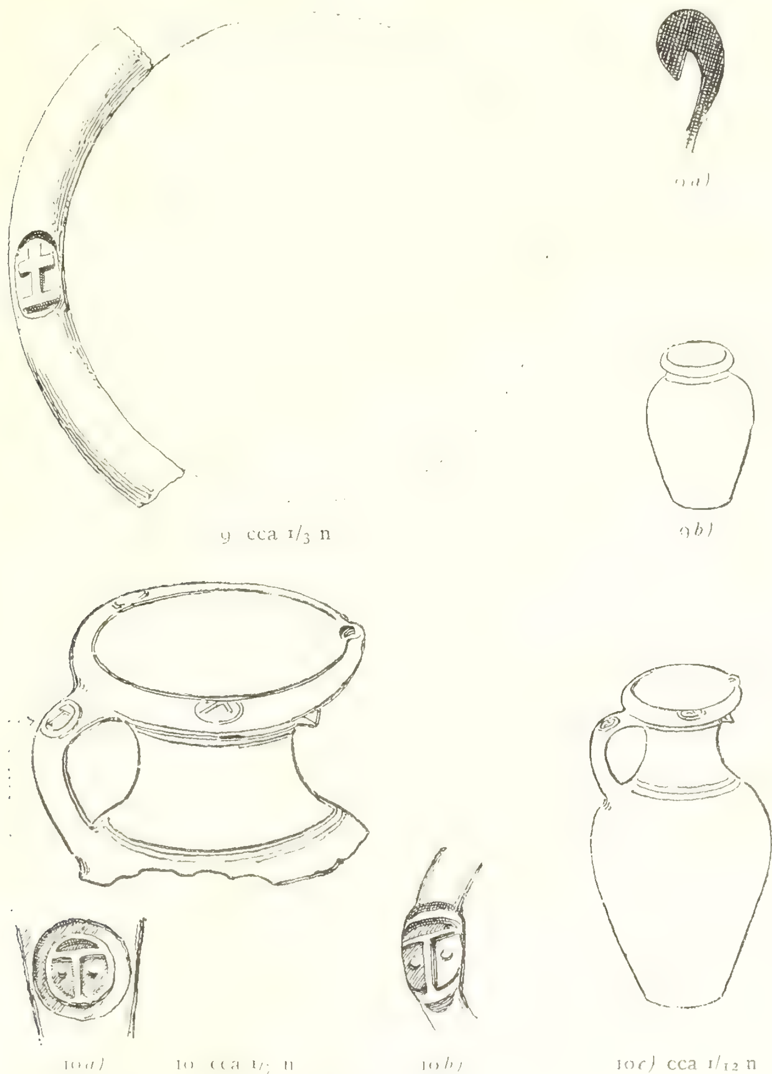


8 cca 1/3 n

BÉLYEGES CSERÉPEDÉNYEK A SOPRONI MÚZEUMBAN.

Storno Károly rajzai szerint.

puchsenmaister Bleychugel in dye puchsen giessen III s. den.» «Item an sambtztag an sand Dorotheatag hab ich geben fur hundert vnd XXIIII Häfen zu geczeug fur stuerm ye atn fur ain den facit VII s. IIII.» «Item desselben



BÉLYEGES CSERÉPEDÉNYEK A SOPRONI MÚZEUMBAN.

Storno Károly rajzai szerint.

tags hab ich geben dem Paul Hafner fuer Hefen den puchsenmaistern vnd von dem Quen ze machen in der Rat stuben LXX den.»

A nagyobb számú edénydarabokból nagyságra és bélyegre elütő hétféle tipust lehet megállapitani. (4., 5., 6., 7., 8., 9. és 10. ábra). Alakjukra fazekak és korsók, a melyek átmérője az edény szájánál 16—17, 20—21 és 22 cm. között váltakozik, a mi tulajdonképen csak kétféle nagyságra, egy nagyobb és

kisebb tipusra vezethető vissza. Csak a bélyeg mind a hét edényen különböző, valamint az edényfal vastagsága egyenlő nagyságú edényeknél sem egyforma. Fülük úgylátszik, csak a korsóknak volt, mert a fazekak maradványainál fülnek nyoma nem akad. A korsók szájánál majd jobbról, majd balról kiálló bütykök vannak, melyek csakis támasztásra valók lehettek s azt bizonyítják, hogy a korsókban sűrű, nehéz folyadékot tartottak. A bélyegek a fazekaknál a peremén többnyire ismételten, a korsóknál kétszer a peremén s azonkivül a fül felső részén fordulnak elő, csak egyik korsón nem találok jegyet, noha egész felső része megvan. Különben a bélyegek magyarázatába nem bocsátkozom, csak egyszerűen ráutalok a soproni grafitedények s az e folyóirat hasábjain eddig közölt hasonló cserepek bélyegeinek feltünő rokonságára.

Kugler Alajos.

IX. KEMÉNY LAJOS A KASSAI FEGYVERGYÁRTÓ CZÉHEKRŐL.

Kassán a *pánczélgyártók* czéhe 1461 óta s kezdetben a lakatosokkal, sarkantyúsokkal és csiszárokkal egyesülten állt fenn. A római császári seregek nyomában a XVI. század közepén Kassát, a felsőmagyarországi főkapitányok székhelyét, külföldi pánczélgyártók is felkeresik árúikkal, így 1569-ben Haller Wolf nürnbergi pánczélgyártó segéde Hellem Lukács.[1] 1600 óta a *fegyverderékkészitőkkel (Platner)* vannak egy czéhben. A két mesterség közt való különbséget az 1633. évi árszabályzat tünteti fel; a pánczélmű ú. m. merő (= teljes) pánczél, ujj, sisak és keztyű vagy aprószemes s ekkor drágább, vagy öregszemű; a fegyverderékmű aczélos pléhből való s vagy fényes, vagy feketezománczos fegyverderék, sisak és karvas. A különbség szembetűnik Pankaly Péter platner és Demut Valten pánczélgyártó 1619-ben használatos pecsétjükön; az elsőén sisak, az utóbbién sodronyos pánczéling van bevésve.[2] A Pánczélgyártó Bálint (1625—1628)[3] és Fegyverderékcsináló Bálint (1631) neve arra utal, hogy ugyanaz a mester mindkét mesterséghez is érthetett.

Ez a mesterség a XVII. században fokozatosan hanyatlik, a mint a városi jegyzőkönyvek bizonyítják:

«1626 febr. 5. Az fegyverderék és pánczélgyártók suplikálnak, hogy mivel kevesen vannak, az óragyártókat közikben vehetnék, engednék meg az nemes tanács. Deliberatum: Megengedik.»

S ugyanabban az órában adja tudtára a város birája a nemes tanácsnak, hogy a fejedelem, Bethlen Gábor, közelgő lakodalmának alkalmából meghagyta, hogy «az quintana (= lovagjáték) és gyűrű ökleletnek helyét fövenynyel meg kell hordani.»

1630 november 28. «Pánczélgyártó György supl. az céh ládájának magánál való letételejért, mivel egyedűl vagyon. Delib. Ott hadgyák.»

1652-ben Pánczélgyártó János «az céhben csak egyedül van.» Kassai mesterek: Berg János pánczélgyártó (1580);[4] Platner Márton, a kitől 1605-ben

1 Kassa v. lt. 2938. sz.
2 U. o. 5389. sz.
3 6108. sz.
4 U. o. lajstromozatlan.

«14 naie sturmhauben, drunter aine wais gepolirt» elkoboznak; Pauszner György pánczélgyártó 1624. a kassai polgárok sorába lép. 1616-ban János György, a szász választó drezdai hofplatnerénél Paschau Bartelnél dolgozik a kassai Schmid Márton.[1] Gulden Valten, a brandenburgi herczeg zeugschmidjének fia, Jakab kannagyártó mester 1627-ben Kassa város polgára.[2] *Czéhmesterek:* Veit panzermacher és Joachim Platner (1600); Peter Platner és Valten Demut (1617, 1619, 1622—1625.); Valten Demut, Georg Panczermacher (1626—1627); Platner Péter és Georg Panzermacher (1628—1630); Pánczélgyártó György és Fegyverderékcsináló Vid (1631); Pánczelgy. Gy. és Wittus Panchaly (1632—1638); Fait Pankali 1639—1641); F. Pankaly és Hans Sury (1642—1644); Hans Zur (1646—1647). A *paizsgyártók*nak (scutipares) 1532-ben kelt szabályzata[3] szerint a ki mesterré akar lenni «laborare debebit suis propriis manibus unam hastam cavatam more huzarorum, aliam more armigerorum similiter cavatam, insuper *scutum* unum, quæ nos solito vocabulo mesterremek appellare solemus sat.» Az 1533. évi összeirásban Petrus Pavesznerre bukkanunk.

1566-ban a nyereggyártókkal állnak össze s czéhmestereik: Jacob Satler és Paizsgyártó Márton. Ez évben a czéh megkeresi volt mestertársukat, az Eperjesen lakó Paizsgyártó Gergelyt.

1613-ban Forgách Zsigmond főkapitány Paizsgyártó Jánostól 168 kopját vesz 55 frt 40 denáron, Lakatgyártó Oláh Tamástól pedig 44 szál kopját 7 frt 92 denáron.[4]

A czéh hanyatlásáról szól a városi jegyzőkönyv: «1621 deczember 2. Paizsgyártó György suplikál, hogy az mely adaja vagyon az házon, azt ő örömest mivével fizetné meg, kopjákkal. Delib. Beveszik tőle az mívet.» 1580-ban kassai paizsgyártók Sebestyén és Márton; *czéhmesterek:* Paizsgyártó Sebestyén (1600); P. János (1617). A *puskacsinálók* 1627-ben a lakatosokkal együtt nyújtják be a városi tanácsnak árszabályzatukat. Készítenek pisztolyt, pisztolypuskát, bányai puskát «az ki csontos az agya és rézzel boritott», karabin puskát, puskakereket és puskakulcsot. 1628-ban Schindler János esztergályos és «pixenmeister» kassai polgár.[5] Czéhmestereik: Schirger Orbán és Knol Wolf (1637), Smitthon Mihály és Menczl János (1638), Menczl János és Sürger Orbán (1639), Sirger Orban és Knol Wolf (1640), Sirger O. és Mentzel J. (1641), Sirgher O. és Schwab Kristóf (1642), Sirger O. és Menczel J. (1643), Menczel J. és Smitthon Mihály (1644—1645), Menczel J. és Schmidt János (1646—1647), Óragyártó János! Lakatgyártó Szász János! (1650).

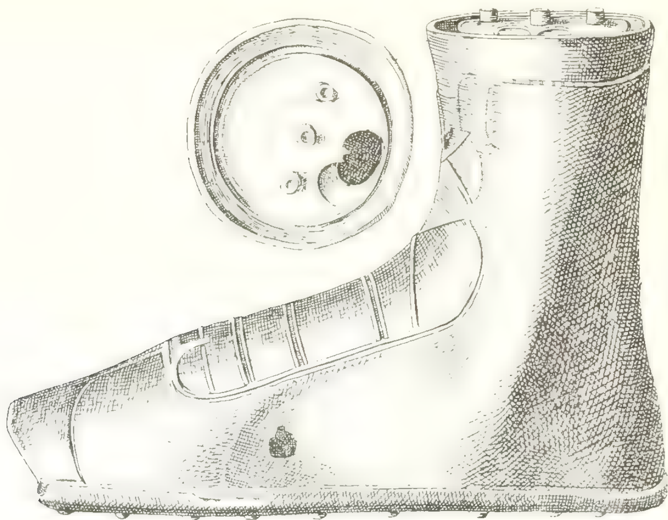
A *kardcsiszárok* nevében 1549-ben Somogyi Csiszár István czéhmester, Kassai Cs. Péter, Csizi Cs. Albert, Porcsalmai Cs. Jakab és Berekszászi Cs. János, okul felhozván, hogy számuk megsokasodott, a városi tanácstól engedélyt kérnek és nyernek külön czéh alkotására. Mesterremekül pedig készítsenek «unam frameam simul cum vagina, capulam more Bajarorum habens; unum

1 5703/38., 5782/1. és 5782/108. sz.
2 6196/42. sz
3 1550. sz.
4 5534. és 5535 sz
5 6199. sz.

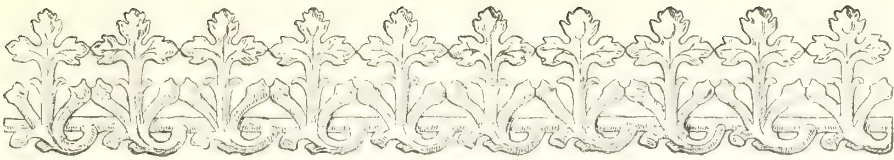
gladium veterum more cum vagina levigata; novum similiter gladium, quales moderni gestare solent vulgo hegyestőrt.» A XVII. századbeli árszabás szerint a kassai csiszárok készítenek szablyát, pallost, sásélű és négyélű — másképp *négyszögű tőrök*nek is nevezett — hegyestőröket, ez utóbbit csetneki és iglai vasból, a többit csetnekiből. A divat változásáról szól az 1690-ben Kajner György csiszármester kérelmére megujított czéhlevél 3. articulusa: «Minek előtte pedig az böcsületes czében annectáltatnék, tartozik az ő mesterségit nyilván megmutatni és három remeket csinálni, elsőt egy tisztességes hegyestőrt portai formára. Másodikat egy tisztességes kardot három helyen tizennyolcz — nyolcz kötővassal általkötve. Harmadikat egy pallost hívelyestől, mely hivelyt keze körül körültekerhesse, semmi varrás ne tessék rajta.»

Az Archæologiai Értesítő múlt számában egy tévesen értelmezett mondat alapján a kassai csiszárok művének tulajdonítottam a farkasjegygyel bélyegzett kardokat. A városi jegyzőkönyv latin szövege palost emleget, melyet a felfedezés felett való indulatomban vulgo pallosnak néztem. Az idézett helyen szőlőkarókról van szó s így urbi et orbi hirdetett felfedezésem semmivé lett. De szolgálok egy ujjal. Az árszabás *tótországi* vasakat emleget. A farkas vagy kutya nem egy-é a Szlavonia czímerében levő menyéttel?

Kassán, 1900 május hó 20-án. *Kemény Lajos.*



CZIPŐ IDOMU ROMAI BRONZEDÉNY BUDAPESTI MAGÁNGYŰJTEMÉNYBEN.



IRODALOM.

III. BÉLA MAGYAR KIRÁLY EMLÉKEZETE. *Forster Gyula* mint a műemlékek országos bizottságának másodelnöke és a koronázó templom építési bizottságának elnöke. III. Béla magyar király emlékezete. Dicsőségesen uralkodó utódja I. Ferencz József császár és apostoli király legmagasabb segélyével. A magyar kormány megbizásából. Budapest. 1900. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája. Nagy negyedrét alak 358 lap. 13 tábla és 211 képpel. «Azon kegyelet által indíttatva — mondja dicsőségesen uralkodó királyunk a miniszterelnökhöz intézett iratában, — melylyel elődeim emléke iránt viseltetem, felhivom Önt, hogy boldogemlékű III. Béla király és hitvestársa Antiochiai Anna királyné tetemeinek az itteni koronázási templomban czélba vett nyugalomra helyezése, valamint ugyanott egy méltó síremlék felállítása iránt haladéktalanul intézkedjék, megjegyezvén, hogy a síremlék költségeit magánpénztáramból viselendem.»

Valóban királyi szavak, melyek az egész nemzetben a lelkesedés, öröm és hála érzéseit keltették föl.

Miután a koronázó templom restaurálása s benne a király óhajához képest az emlékszerű síremlék elkészült s a temetés országos pompával végbe ment, — a kormány e történelmi jelentőségű tényeknek az irodalomban leendő megörökítéséről is gondoskodott, minek eredménye gyanánt jelent meg most Forster nagyértékű, monumentális műve.

És e művet Forster valóban a történelmi jelentőséghez méltóan alkotta meg, úgy tudományos belértékét, mint a mű kiállítását illetőleg, melyhez hasonló fényes kiállítású mű, történelmi irodalmunkban alig van. A szerkesztő páratlan lelkiismeretessége, buzgalma, nagy tudása és széleskörű összeköttetései kellettek ahhoz, hogy a történelmi adatok halmazát, gyakran messze külföldről egybegyűjtse s számos új adatával középkori történetünk és régészetünk számára is új forrásokat nyisson.

A mű elsősorban a sírba helyezésre vonatkozó királyi elhatározást, a III. Béla tetemeinek fölfedezésére, viszontagságaira vonatkozó adatokat, a síremlék terve és leírása kiséretében tartalmazza. Az egész mű központja III. Béla. Az ismertető czikkek Fehérvárról, Szent István bazilikájából indulnak ki, hol földi maradványait megtalálták és a budavári koronázási templomban végződnek, hol azokat újra eltemették. E keret tartalmazza a czikkeket, melyekből megismerjük III. Béla és hitvese családját, Bélát mint királyt, ki által a magyar állameszme azt az alakot nyeri, melynek körvonalaiban az a Habsburgok jogara alatt, a jogi és a tényleges állapot szerint ma is jelentkezik.

A magyar állameszmét a szent korona fejezi ki, melyet eredetileg a fehérvári bazilikában őriztek a koronázási palásttal együtt, mely mint miseruha István és Gizella ajándékából jutott a koronázó egyházba. Külön czikk ismerteti hazánknak e két drága kincsét.

Folytatólag megösmerjük az ország közművelődését Béla alatt. Kanczelláriáját, pénzrendszerét, építő művészetünk főalkotását, az esztergomi templomot.

A következő czikkek Bélának és hitvesének, az Árpádok házából a nemzeti kegyelet számára fenmaradt tetemeit ért viszontagságokról, továbbá a velük eltemetett királyi jelvények és ékszerekről szóló ismertetéseket tartalmazzák.



I. ARANYOZOTT BRONZFESZÜLET SZÉKESFEHÉRVÁRI SÍRBÓL.

Forster 10. l.

Miután pedig nincs Európában régi uralkodó család, melynek tagjai III. Béla leányági ivadékai közé nem tartoznának, külön czikk ismerteti azt a leszármazást, a melynek révén Európa uralkodóházai az Árpádokkal vérségi összeköttetésbe jutottak s a mely összeköttetés arról tanuskodik, hogy mennyire iparkodtak Európa fejedelmei a magyar királyokkal családjaikat házasság útján vérségi kapcsolatba hozni.

Külön három fejezetre osztott czikk szól azokról az emlékekről, a melyek királyaink és családjaik tagjainak elpusztult sírjaiból fenmaradtak. Szó van itt Váradról és Szent László király ereklyetartójáról, továbbá az itt-ott külföldön elszórva levő emlékekről.

A mű befejezését természetszerűleg a budavári koronázó templomban találja, hol Bélát az ő királyi utódja és nemzete másodszor temettette el. Hosszasabban van szó a koronázó templomról nemcsak ezen az alapon, hanem

azért is, mert épen ez a templom hazánknak az a nevezetes építészeti emléke, melylyel a műemlékek fentartásának és helyreállításának rendszeres munkáját a kormány királyunk uralkodásának negyedszázados évfordulójára megkezdette. A III. Béláról szóló műben ennélfogva ismertetni kellett nemcsak magát az emléket, mely az ő tetemeit befogadta, hanem azt a templomot is, melynek helyreállítása az ő királyi utódja által állított síremlékkel kiegészítést nyert.

A mű egyes czikkeit Forsterrel együtt legkiválóbb szakférfiaink irták. A czikkek, ha részben tág körben érintik is III. Béla korát s ha irodalmunk-

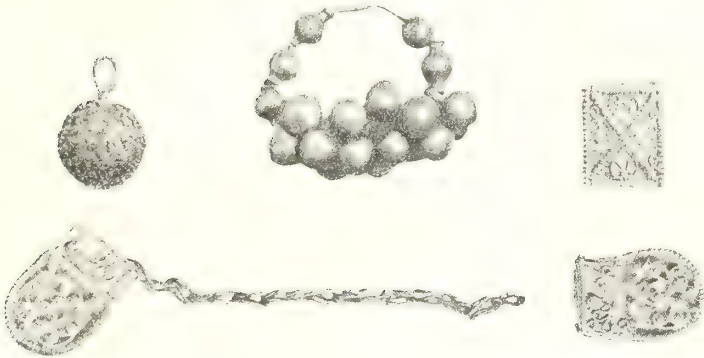




2. EZÜSTGYŰRŰ A SZÉKES-FEJÉRVÁRI SÍRBÓL.
Forster 13. l.



3. ARANYGYŰRŰ GRÁNÁTBÓL.
Forster 1 . l.



4. SZÉKESFEJÉRVÁRI SÍRBAN LELT ARANYÉKSZEREK.
Forster 15 l.

ban több feldolgozásban ismeretesek is, mind a mellett nem egy új adatot tartalmaznak a középkor azon századaira s magok a szakférfiak előtt már jó részben ösmert régészeti és történelmi emlékek is nyernek becsben az új és kitünő reprodukcziókban.

A bevezetés után a czikkek sorozatát is Forster nyitja meg «Székesfehérvár koronázó templomáról» írván. Ismerteti az ide vonatkozó történelmi följegyzéseket, Hartvik adatait, a romok történetét s Érdy és Henszlmann ásatásainak eredményeit.

Bauer szerint a mult század végén a régi bazilika maradványaiból még a Corvin-kápolna állott, mely a püspökség felállítása alkalmából még ünnepély

színhelye is volt. Innen indult ugyanis ki 1777 augusztus 14-én a körmenet a székesegyházzá tett plébánia templomba, mely utóbbinak építéséhez úgylátszik a régi bazilika anyagát is használták. Nem a török pusztította tehát el teljesen ősi koronázó és királyi temetkezési templomunkat.

A kiásott alapzatok között talált sírok leleteiből több ékszert mutat be Forster rajzban is (1—4. ábra) és czikkét azzal végzi, hogy «nem indokolatlan az a nézet, hogy kétségtelen bizonyságot nyujtó adatok hiányában ma sem a bazilikának III. Béla alatt történt átépitése, sem a királynak sirhelyére vonatkozó kérdés teljes biztossággal el nem dönthető».

A következő czikk dr. Czobor Béláé, a műemlékek országos bizottságának előadójáé, a ki hivatali elődének, Henszlmannak, a székesfehérvári királysírokat feltakaró ásatásainak ösmertetését birálja, különösen elitélvén a sírok egy részének önkényes meghatározását. Igen helyesen mondván: «Általán a sírhelyek megállapitásánál követett ötletszerű, — mondhatni játszi eljárástól komoly archæologiai eredményeket nem várhatunk. De nincs is szükségünk reá, hogy adatok hiányában azt is megállapitani véljük, a mit megállapitani nem lehet. Az ily törekvés sokat le szokott vonni a dolog komolyságából.»

Ezután Pauler Gyula történetirónk foglalkozik a nála megszokott alapossággal III. Béla családjával, elmondván, hogy a franczia származású Châtillon Anna neki első neje volt, kitől hét gyermeke származott. Második neje Margit, VII. Lajos franczia király leánya volt.

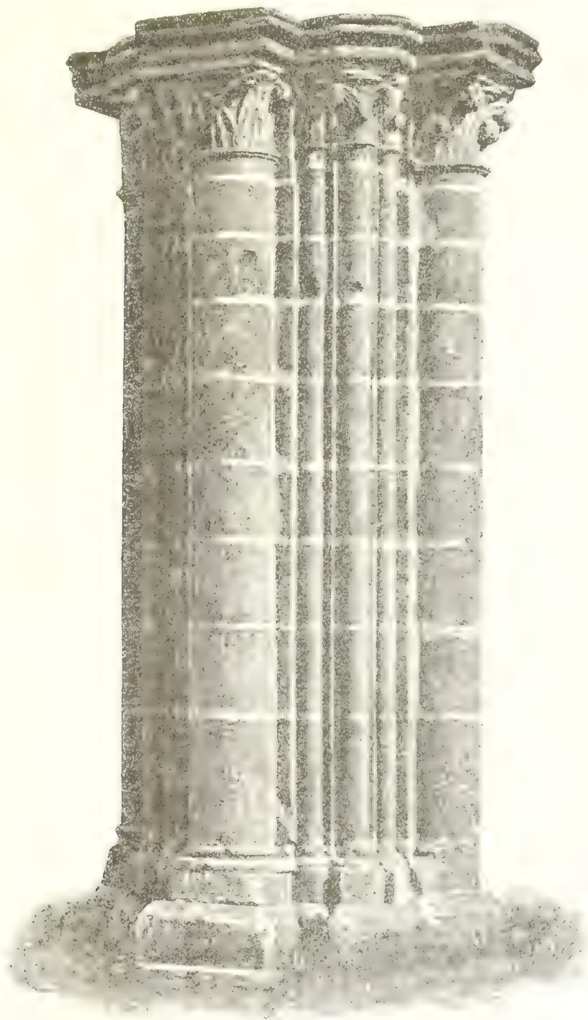
Majd újból Forsterrel találkozunk a kötetben, a ki szorgalmas külföldi tanulmányok alapján Anna királynéról és családjáról értekezik. Atyja Rajnald lovag Antiochia későbbi fejedelme s a keresztes hadak egyik legvitézebb lovagja volt. Családi czímerükről, mely vörös mezőben három evetbőrös czölöpből áll, érdekes dolgot mond el. Három előkelő franczia fivér több lovag kíséretében 1090-ben a szentföldön harczolt. Az ellenség egy alkalommal meglepte őket. Nem volt már idejük harczi ruházatukat felölteni és zászlóikat kitűzni. Kénytelenek voltak prémes skárlát köpenyegeiket szétvágni s kiosztani a lovagok között, kik a szétosztott darabokon kardjukkal nyilást vágtak, hogy azokat fejükön át testükre vehessék. A kivívott győzelem után a lovagok, kik között Châtillon Rajnald is volt, fogadalmat tettek, hogy nem fognak más czímert használni, mint azon fémből és színekből, melyeket a prém és skárlát jelent és melyeket *Magyarország herold királya állapitott meg.*

A könyv egyik legbecsesebb tanulmánya azonban Thallóczy Lajos dolgozata «III. Béla és a magyar birodalom» czím alatt.

Behatóan foglalkozik Béla byzanczi tartózkodásával és neveltetésével. «Minket e vázlat megirásában — úgymond Thallóczy — az a czél vezet, hogy megkisértsük lélektani rajzolatát ennek az idegenbe szakadt, félig árva Árpád-királyfi fejlődésének, a ki alatt legjobban érvényesült a magyar állam külső vonatkozásaiban. Nagyjából pedig meg akarjuk mutatni, hogy mi szerep jutott e királynak, mikor birodalmát nemcsak igazgatta, de függetlenségében, kifelé hatásában megerősitette.»

Mánuel Byzancz császárja azért vette magához Bélát, hogy leányát nőül adja neki. Megérkezésekor ünnepélyesen fogadták s a császár csakhamar desz-

potává tette, a melylyel Felség czím járt. Az avatási ünnepély fényes volt, mely alkalommal Béla a deszpota süveget viselte, mely gyöngyökkel vala ki varrva, bélése aranynyal hímes és neve is bele vala iktatva, kétfelől gyöngyös kösöntyük lógtak le róla, s csak abban különbözött a császárétól, hogy a csücs-



5. A ZIRCZI APÁTSÁG RÉGI EGYHÁZÁNAK PILLÉRE.

Forster 134. l.

kén nem volt drágakő. Tunikája skárlátszínű volt, mint a császáré, belé szőtt virágos és alakzatos díszszel, csak épen a hadi ékítményt nem viselte. Köpenye bibor, gyöngyökkel ékes, olyan a saruja is, lábfedője violafehér szín, két oldalt a bokáján gyöngyös sas van rajta. Két színű szíjjal kötik fel a sarkantyúját. Nyerge olyan, mint a császáré, kantárszárán apró csellengők vannak, lova fején nincs forgó, nyeregtakarója fehér és veres színű sasok voltak reá hímezve.

Ünnepnapokon gyöngyökkel ékes, aranynyal átszőtt köpenyeget, vértje fölött pedig viola, vagy vörös színű felöltőt hordott.

Az egész kötet egyik legszebb és legbecsesebb illusztrácziója, a vatikáni könyvtár egyik codexe után Mánuel császár és neje Poitiers Margit színes miniatur arczképe. E kosztümtani szempontból elsőrangú emlék, körülbelül fogalmat nyujt Bélánk kinézéséről is.

Béla tíz évig élt Byzanczba s ez az idő műveltségére bizonyára nagy hatással volt és befolyásolta későbbi culturális tevékenységét, de az kétségtelen, hogy a mint újra magyar földre lépett, a görög császárjelöltből igaz magyar király lett.

Czobor Béla a magyar szent koronával és koronázási palásttal foglalkozik. Bár, úgymond, történelmi adatokkal nem tudjuk támogatni azok véleményét, kik III. Béla királyunk nevét fűzik a szent koronához, mely már alakját tőle nyerte volna: mégis helyén levőnek tartjuk itt a szent korona rövid ösmertetését.

Czobor, Ipolyival és Bockkal szemben kifejti, hogy a korona nem zárt sapka alakú, hanem nyilt korona volt eredetileg, olyan mint a lombardiai vaskorona.




6. ANNA KIRÁLYNÉ GYŰRŰJE ÉS A BELÉVÉSETT SYRÉN.
Forster 217. l.

A koronázási palásttal is behatóan foglalkozik Czobor s a róla adott színes részletképek a legjobb archæologiai illusztracziók e tárgyról irodalmunkban.

A palást byssus szöveten levő pannonhalmi másodlatáról, szemben az eddigi véleménynyel, hogy t. i. az előmintának készült volna az eredeti himzéséhez, — azt tartja, hogy az ellenkezőleg az eredeti koronázási palástnak egy régibb keletű másolata, mely akkor készülhetett, a mikor a székesfehérvári miseruhát palásttá alakították át s előbb ezen a másolaton kisérlették meg az átalakítást.

Értékes tanulmányt közöl ezután Békefi Remig a magyar nemzet művelődéséről III. Béla korában. Foglalkozik az egyház kulturális hatásával s ezzel kapcsolatban a franczia czisztercziták által meghonosított új építő művészettel (5. ábra), továbbá általában a szellemi élettel, az iskolázással, a jogélet és nemzetgazdasági viszonyokkal. Felemlíti, hogy a kereskedelemre nálunk is nagy hatással voltak a keresztes hadjáratok. A németországi városokkal Bécs, Regensburg és mások, sőt még a flandriaiakkal is megvan a kereskedelmi összeköttetés. Ezen utóbbiak raktáraiban különféle magyar bőröket találunk. S viszont hozzánk is oly remek műdarabok kerültek, mint az a sátor, melylyel Margit királyné Barbarossa Frigyes császárt megajándékozta. A sátor alig fért föl három szekérre. Volt benne négy szoba; mindegyiket skárlát posztó takarta. A szobákban egy elefántcsont szék, remek esztergályozással; díszes himzésű ágy és végül keleti szőnyegek, melyek egyikére kis fehér kutya volt himezve, a mint fut.

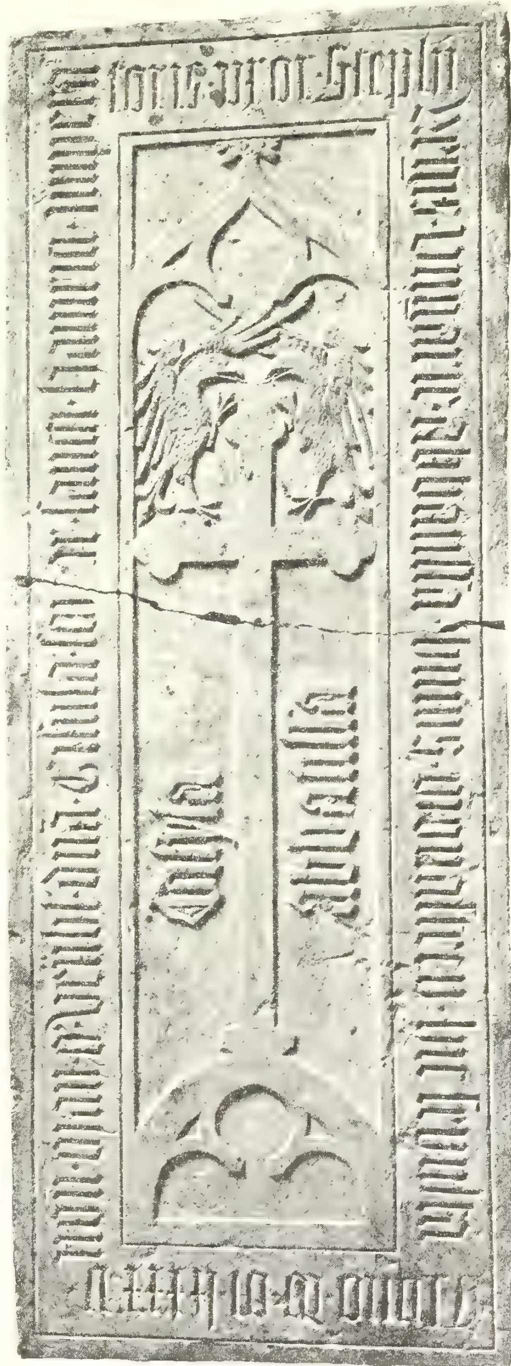
Majd Fejérpataki László ösmerteti Béla király oklevelét, bemutat két kiadatlan oklevelet, ismerteti aranybulláját s kanczelláriai gyakorlatát.

Az okleveladás terén III. Béla zavaros állapotot, ingadozó gyakorlatot

vett át elődjétől; de jól megválasztva kanczelláriája vezetőit és a nyugati mintákból a legjobbakat követve, rendes szervezetet, megállapodott okleveles gyakorlatot hagyott örökül utódjára. Ez az oka, hogy III. Béla uralma a magyar királyi kanczellária s általában a hazai oklevéladás történetében korszakot alkot.

Réthy László királyunk érmeit ösmerteti, melyeken a byzanczi éremverés hatását mutatja ki.

Czobor Béla az esztergomi bazilika multjával foglalkozik, mely építészeti alkotáshoz szintén királyunk neve fűződik. A bazilika 1138-ban tűz által elpusztult, de Joób esztergomi érsek által újból felépíttetett. Az épület remekmívű nyugati főkapujának (porta speciosa) képe a szerkesztő gondossága folytán szerencsésen megkerülvén, a kötet egyik legbecsesebb színes melléklete. Műtörténetünknek egy fényes fejezetet ajándékozott Forster könyve ez egyetlen publikáczióval is.



7. GIZELLA KIRÁLYNÉ SÍREMLÉKÉNEK FELSŐ RÉSZE.
Forster 331. l.

Forster Gyula három önálló czikkben elmondja a királyi tetemek viszontagságait, ezeknek visszavitelét a koronázó templomba, miközben leírja a restaurált Mátyás-templomot. Majd két becses czikkelyt nyujt Szent László király váradi egyházáról és Árpádházi síremlékeinkről, melyben kiadja Gizella királyné, I. Endre, Salamon, Vekenga királyné, Katalin és Margit IV. Béla leányai, III. Endre leányának Erzsébetnek és magyarországi Klementina királynénak síremlékeit.

Török Aurél anthropologiai szempontból leírja s rajzokban kiadja a királyi pár csontvázát.

Czobor Béla leírja halotti ékszereiket, melyek a nemzeti múzeumból s korábbi publikácziókból szakembereink előtt ismeretesek (7. ábra). Ezúttal különösen ki kell emelnünk a kitünő színes reprodukcziók kecsét.

Nagy Géza III. Béla fegyverzetét és az Árpádházi királyok jelvényeit ösmerteti, miközben Szent István prágai kardjáról a szerkesztő páratlan buzgalma folytán végre teljesen hű és megbizható színes képet kapunk. Ugyanő ír III. Béla ivadékairól az európai uralkodóházakban ; illetőleg a mai napig való leszármazásáról.

Czobor Béla leírja Szt. László király ereklyetartó mellszobrát, miközben azt az érdekes combinátiót veti föl, hogy e herma azon két XIV. századbeli kolozsvári művész alkotása, a kik a prágai hires Szt. György lovas-szobrot készítettek. Forster Gyula közli a fönmaradt Árpádházi síremlékeket (7. ábra). Végezetül Békefi Remig írja le a királyi tetemek újbóli ünnepélyes temetését.

A mű stylszerű fényes kiállításáért elismerés illeti a Hornyánszky nyomdáját s a szintén stylszerű kötés tervezőjét, Förk Ernőt.

Részünkről csak egyet sajnálunk. A mű csekély számú példányban készült. Igen kevés került belőle könyvpiaczra s bizonyára igen drága lesz. Az ilyen becses irodalmi műnek inkább hivatása lenne a minél szélesebb körű elterjedés, semmint a ritkaság kétes értékű hire.

Lelkesülten mondja Forster III-ik Béla királyról, hogy: «Az új évezred koronázó templomában most már nyugton alhatik a nagy király. Uj sírban, újra nyugalomra leltek hamvai. És e nyugalomból, az új évezred első koronás királya által ősének állított e síremlékből a megnyugvás érzete, a jövő reménye árad ki a nemzetre.»

Ha pedig e tények történelmi ösmerete hozzájárúl a nagy király emlékének minél további fennmaradásához és becsüléséhez, úgy ebben Forster lelkes munkájának is része leend. *Dr. Szendrei János.*

VÁLASZ VARJÚ ELEMÉR ÚR BIRÁLATÁRA.* Az Archaeologiai Ertesítő 1900 november 15-iki számában Varjú Elemér barátom megbirálta s mondjuk ki egész őszintén, ugyancsak lerántotta a magyar viseletről Nemes Mihály festőművész úrral együttesen készített munkámat.

Erre a birálatra volna egy pár szavam.

Van subjectiv, van objectiv szempontból is. Nem akarom a kettőt összezavarni s azért válaszomat két részre osztom, hogy a kérdés tudományos oldalát a birálat hangja által be nem folyásolva, elfogulatlanul vehessem még egyszer vizsgálat alá!

De épen azért először is a subjectiv szempontokkal akarok végezni, mert megvallom, nagyon kellemetlenül lepett meg a biráló úrnak az az eljárásmódja, hogy egyes állításaimmal s az övétől eltérő felfogásommal szemben olyan

* A szerkesztőség több felől vett kérdésekre válaszúl kijelenti, hogy Varjú Elemér úr birálata nem a szerkesztőség, hanem Nagy Géza úr fölszólítására készült és Nagy Géza úr előleges tudomásával jelent meg az «Arch. Értesítő»-ben. Egyúttal kijelentjük, hogy a «Választ» azért nem csatolhattuk a birálathoz, mivel kéziratát csak 1901. január 30-ikán vettük kézhez. *A szerkesztőség.*

pamfletszerű hangon, olyan szembetűnő animositással hord össze minden lehetséges és lehetetlen kifogást, mintha csak az lett volna a czélja, hogy minden áron diskreditálja az egész munkát.

Ime, egy pár példa a biráló úr eljárásának jellemzésére.

A byzanczi taktikusokkal szemben a szerint változtatja az álláspontját, a mint azokat ellenem használhatja-e fel, vagy sem. A mikor a nagyszentmiklósi kincs vitézéről van szó, melyről azt állítottam, hogy avar, akkor nagyon alkalmasnak találja a Maurikios-féle taktikát, hogy az avar hadi viseletről szóló leirását a fejemre olvassa. (Arch. Ért. XX. 412.). De mikor én a honfoglalókról Bölcs Leo taktikájára hivatkozom, akkor már hitelüket vesztik a byzanczi taktikusok (u. o. 415), jóllehet épen Bölcs Leo volt az, a kit az Árpád és Kurzán, meg Levente által vezetett magyar csapatok segítettek a bolgárok ellen s épen ő neki volt rá alkalma, hogy — mint maga is mondja — személyes tapasztalatai után ismerje meg a honfoglalók harczmódját és fegyvereit.* Hogy aztán a Maurikios- és Leo-féle taktika Salamon Ferencz szavaiként mennyire «egy tőrül nőtt hajtás», mennyire az volt a czéljuk, hogy a hadvezérek «egy mindenki által gyakorlati czélra használható utasítást» nyerjenek, nem pedig az, hogy «az egykorúak mulattatására, vagy az utókor tendentiosus félrevezetésére» szolgáljanak s az idegen népek harczmódjának és fegyverzetének leirását is csak azért szőtték a taktikákba, hogy esetleges ellenségeskedés esetén pontosan ismerjék s tudják magukat mihez tartani, másfelől pedig, hogy az ellenségtől is tanuljanak: mindezt itt nem akarom tárgyalni, nagyon jól kifejtette azt boldogult Salamon Ferencz, a kinek *A magyar hadi történethez a vezérek korában* czímű munkáját melegen ajánlhatom a biráló úr figyelmébe, hogy tisztább fogalmat szerezzen a byzanczi taktikák kútfői értékéről.

Egy másik esetben a biráló úr nevetségessé igyekszik tenni azon felfogásomat, hogy egy X—XI. századbeli byzanczi evangeliarium bizonyos lovas csapatát, mely a byzanczi harczmóddal ellentétben minden ostromgép nélkül, csupán kopjákkal támad meg egy erődítményt, magyarnak, vagy más rokonfajta X—XI. századbeli keleteurópai turán népnek állítottam (Arch. Ért. id. h. 413. l.). Hát ez eddig nem volna baj; joga van a biráló úrnak azt hinni, hogy a byzanczi evangeliarium lovasainak szükségkép byzancziaknak kell lenniök. Hanem akkor mit szóljak ahhoz, a midőn a biráló úr az ugyanezen lovasok után szinesen előállitott alakra (V. színes tábla, A. 8.) nagy hangon kimondja az itéletet, hogy az — *XVII. századbeli tatár*. Mi ez? malitia, vagy felületesség? Ha már XVII. századbeli tatárnak nézte, nem volt-e rá kiváncsi, hogy miként kerülhetett az az Árpádkori magyarok közé? Hiszen ott a tábla magyarázata, megtalálta volna a szükséges felvilágosítást. De persze, akkor vége van egy sereg malitiosus megjegyzésnek. Akkor tárgytalanná válik mindaz, a mit előbb a byzanczi evangeliarium lovasairól mondott, mert ha saját magával megeshetett, hogy a X—XI. századbeli byzanczit XVII. századbeli tatárnak hitte, akkor

* Miután a turkokat említők, nem tartjuk céltalannak megmagyarázni, miként rendezik hadaikat s miként kell ellenökben rendelkezni, *mit azon alapos tapasztalásból tanultunk*, midőn mint szövetségeseket használtuk őket a bolgárok ellen. (Szabó Károly ford. *Kisebb* tört munkái. I 83).

talán mégsem olyan nevetséges az én föltevésem, mint a hogy a biráló úr szeretné elhitetni.

Ép ilyen tendentiosus ferdítés van abban is, a mit az V. tábla nehány más alakjáról mond (u. o. 420 l.). A *B.* csoportozat 3. sz. alakja biráló úr állítása szerint szintén *XVII. századbeli tatár*, holott azt a festőművész úr, mint a táblamagyarázat világosan megmondja, azon déloroszországi csészetartó szobrok után készítette, melyeknek eredetijeit a 20. fekete tábla 1—6. száma alatt közöltük. E szobrok pedig már a XIII. század derekán megvoltak, a mikor t. i. Rubruquis azon a vidéken járt a tatárokhoz való utaztában és szerinte a kunok állították az elhunytak sírhalmai fölé. Állíthatta volna-e tehát elfogultság nélkül a biráló úr, hogy az az alak XVII. századbeli tatár?

Hát a kölni Sz. Gereon kripta XII. századbeli mozaikjáról vett alakot (V. tábla B. 8.) miért kellett *modern kaukázusi vitéz*nek tenni meg (ll. o. 420. l.)? Hanem persze, a frázishoz, hogy az Árpádkori viseletre vonatkozó «színes (rekonstruált) képek az egész műben a legrosszabbak, képviselve van rajtuk minden kor divatja», egy pár kirívó anachronismusra is szüksége lett volna a biráló úrnak, azért kellett statisztákul föllépteti a XVII. századbeli tatárt, meg a modern kaukázusit. De az utóbbival ép olyan furcsán járt a biráló úr, mint a XVII. századbeli tatárnak képzelt X—XI. századbeli byzanczi lovassal. Ő maga igazolta a festőművész úrnak a felfogását, ki a kölni mozaik Dávid király testőrét ábrázoló alakjában keleties jelleget látott s úgy gondolta, hogy a XII. századbeli kölni művész első sorban is a magyarokról vehette a mintát s e felfogásban aligha több igazság nincs, mint a biráló úréban, a ki a kaukázusiak közt kereste a mintát, még ha a XII. századbeliekre gondolunk is és nem a modernekre, a hogy a biráló úr mondta.

Az is furcsa, a hogy a biráló úr a ruhadiszítésről Huszka Józsefnek általam idézett véleményéről nyilatkozik. «A mit könyvünk a ruhadiszítésről Huszka után ad — mondja — azt mint magánvéleményét Huszka József elmondhatta, hanem ezeket a dolgokat alapigazságul, egy a nagy közönségnek szánt könyvben feltálalni nem volna szabad.» (Arch. Ért. id. h. 415.). Hogy is tetszik ezt érteni?! Valami olyat sejtek, mintha a biráló úr azt akarná ezzel mondani, hogy a munkában Huszka véleményére hivatkozva, egyszerű privát diskurzust használtam fel. Nem, tisztelt biráló úr, nem úgy van a dolog! A IV. színes táblán először is közöltük Huszka után a magyar ruhadiszítésnek és a Szasszanidakori perzsa diszítésnek egy *A székely ház* cz. munkából átvett összeállítását, ezt a szöveg 46-ik lapján én újra megemlítem, hivatkozva Huszkának említett művére, a hol erről a «magánvéleményről» is lehet egyet s mást találni, a szöveg ezen részére vonatkozó 65-ik jegyzet alatt pedig *A székely ház*on kívül még idézem Huszka J. *Magyar Ornamentika* és *Tárgyi ethnographiánk őstört. vonatkozásai* czímű munkáit is. Tudományos gyakorlat szerint ez annyit jelent, hogy Huszkának ezen műveiben kifejtett véleményét egészben véve elfogadtam s jogom volt azt Huszka jogainak tiszteletben tartásával a magam tudományos czéljaira felhasználni. Tetszik tudni már most, hogy miben áll Huszka «magánvéleményének» a dolga?

Az sem utolsó, a hogy a biráló úr szóba hozta a gyulafehérvári Hu-

nyadi János-féle síremléket (Arch. Ért. 428. l.). Tudni kell a továbbiak megértése végett, hogy e síremlékről Boncz Ödön úr a Turul 1886-ik évfolyamában (8. és 112. l.) röviden úgy nyilatkozott, hogy a rajta levő Kendy-czímer után valamelyik Kendyé lehetett. Mikor én a síremléket 1897-ben megnéztem, nem ismertem Boncz úrnak ezen véleményét s azért a Kendy-czimernek nem is néztem utána, csak mikor már Boncz úr szóbelileg felhozta, akkor kezdtem a kérdés ezen oldala iránt érdeklődni; mivel pedig Bunyitay Vincze művében (A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei) azt találtam, hogy míg a Hunyadiaknak tulajdonított 3 síremlék vörös márványból van, a Kendy-czimer s egy pár renaissance-részlet fehér márvány s nyilván későbbi betoldás, a kérdés ezen stadiumában fölkértem az épen akkor tájban Gyulafehérvárra utazó Varjú Elemér urat, hogy nézze meg jól a három síremléket, különösen pedig, hogy miben áll a Kendy-czímer dolga. Varjú úr meg is tette, tapasztalatait, melyeket aztán az Archaeologiai Értesítő 1899. évf. 28. s köv. ll. közre is bocsátott, szives volt velem közölni s ennek alapján írtam meg *A Magyar Vitézek Története* 122—123-ik lapjain a Hunyady János-féle síremlékről alkotott véleményemet. Ez a szöveg aztán napvilágot látott s arra Boncz Ö. úr a régészeti társaság egyik ülésén az Arch. Ért. 1899. évf. 97. s köv. ll. megjelent értekezésében állást foglalt az én — természetesen már előbb közzétett nézetem ellen és ujabb érvekkel állt elő, hogy a síremlék XVI. századbeli voltát igazolja. Már most lehet az a biráló úrnak a véleménye, hogy «óriási hibát» követett el, a mikor «a nyilvánvalóan XVI. századi tumbát elfogadta a kormányzó valódi emlékének, XV. századinak»; de micsoda tendentiosus felforgatása az a dolgok egymásutáni sorrendjének, a mikor Boncz úr tanúlmányának méltatását e szavakkal fejezi be: «Mégis szerzőnk nem ezt a jól megokolt véleményt tette magáévá, hanem az én téves nézetemet s a Mátyáskori kosztüm jellemző példájáúl állítja, oda a lengyel süvegű, sarkos csizmájú alakot» (Arch. Ért. 428. l.). Nem lett volna szives mindjárt azt is megmagyarázni a biráló úr, hogyan képzeli el a «filius ante patrem» lehetőségét?

Hogy a biráló úr velem szemben tartja szükségesnek több izben hangsúlyozni, hogy a magyarság nem viselt pánczélt s nehéz fegyverzetet (415, 419, köv., 427. l.), ez egy kicsit komikusan hangzik, a mikor úgy a «Magyar Viseletek Történetében», mint egyéb műveimben is folyton azt hirdetem, hogy ez csak az előkelő osztálynak volt a hadi viselete. Hanem a biráló úr megint egy kicsit hamiskodik. Teteti magát, mintha nem tudná, hogy én mindig csak az előkelő osztályt értem, a mikor pl. arról beszélek, hogy milyen volt, vagy milyen lehetett a honfoglalók pánczélja, paizsa stb. s előáll olyan kifogásokkal, hogy még eddig egyetlen egy Árpádkori sírban sem leltek érczpánczél-töredéket, sem paizsot, sem sisakot (u. o. 415.), mintha bizony olyan közönséges dolog volna még ott is, hol a pánczélzat stb. sokkal általánosabban el volt terjedve. Ugyan hány római kardot tud a biráló úr a nagy birodalom egész területéről a különböző múzeumokban összeszedni? Talán valami tizet. Pedig az mégis csak közönséges római fegyver volt.

De e helyen nem szándékozom a biráló úr tárgyi tévedéseinek és botlásainak tárgyalásába bocsátkozni. Nem terjeszkedem ki az olyan argumentálásokra

sem, a mikor pl. az elől nyitott felöltőnek 1300 előtti nyugoteurópai divatját vitatva, ennek igazolására az emlegetett byzanczi, francziaországi, délnémetországi és itáliai — 1300-nál korábbi képek közül kiválasztja a Nagy Theodosius oszlopán ábrázolt gótok viseletét (v. ö. id. h. 418. és 422. l.), a kik épen 900 évvel előbb szerepeltek a szóban forgó nyugoteurópai divat kezdeténél s azonkívül Nagy Theodosius korában — a mi talán nem épen lényegtelen — nem is tartoztak a nyugoti, hanem a keleti népek sorába s akkori viseletük egy kissé módosított szkitha-szarmata viseletből állt. Vagy a mikor Wolfram von Eschenbachot megteszi XI. századbelinek (u. o. 422. l.). Holott, ha már nem estek a keze ügyébe a német tudósok munkái, Heinrich Gusztávnál (A német irodalom története. Budapest, 1886. I. k. 401—403. l.) is megtalálhatta volna, hogy Eschenbachi Wolfram a XII. század második felében, legkésőbb 1170—75 közt született, 1220—25 közt halt meg s élettörténetének egyik fontos mozzanata az, hogy épen abban az időtájban, mikor II. Endre magyar király leánya Sz. Erzsébet Thüringiába került, 1212—17 közt ő is a thüringiai udvarban tartózkodott, sőt, ha már Heinrichnál sem nézett utána, a lényegesebb adatokról a Pallas Nagy Lexikona is tájékoztatta volna. (XVI. k. 1071. l.) De ismétlem, ezeket most mellőzöm; később — a mennyiben a tárgy természete elkerülhetetlenné teszi — úgy is vissza fogok rájuk térni.

Most csupán az volt a czélom, hogy a biráló úr eljárásának tendentiosus voltát kimutassam s épen azért legyen még szabad egy pár intimebb természetű dolgot is fölemlítenem.

A velenczei Szent Márk templom scythákat és indusokat ábrázoló mozaikjairól szólva a biráló úr ironikusan jegyzi meg: «S most mondjunk el valamit, a mit a *Magyar Viseletek Történeté*nek igen tisztelt szerzője — úgy látszik — nem tudott. A szóban forgó két kép egy négy részből álló cziklusba tartozik» stb. (Arch. Ért. 417. l.). Hogy tudtam-e, vagy sem s ha nem tudtam, miért nem terjeszkedtem ki az egész cziklusra: az a jelen esetben mellékes. Nekem csak arra az ironikus hangra van megjegyzésem, a mi nagyon különös színben tünteti föl a biráló urat, tekintve azt, hogy a mikor már semmikép sem tudott ezelőtt valami félévvel nyomára jutni, hol találhatná meg a velenczei mozaikoknak valamely pontosabb reproductióját, *hozzám fordúlt s én tudattam vele, hogy a «Mosaici della Basilica di San Marco in Venezia» czimű 1881-ben megjelent nagy munkában, — a scythákat és indusokat megtalálja a XLV. és XLVIII. táblán, magát a munkát pedig az országos képtárban.* Nemde biráló úr, így volt? S mivel a XLV. és XVIII. táblát mégis csak látnom kellett, úgy-e a két közbeeső táblánál behunytam a szememet?

Az is nagyon érdekes, hogyan tanít meg a biráló úr arra, hogy a Képes Krónika keleties jellegű viseletet feltüntető alakjaiban nem kell kúnokat keresni, mert az tulajdonkép a régi magyar viselet, mert hiszen «ebben az állítólagos kún-köntösben vannak ábrázolva (többek között) Attila, Árpád, az áldomást ivó honfoglalók, Örs vezér, I. Endre udvarának alakjai, a nisszai görög követek, a ruthének, Szent László, midőn eltemetik, egy főúr III. István koronázásánál, III. István és Kún László királyok, a tatárok, egy Károly királyhoz érkező követ stb. (Arch. Ért. 424. l.) s hozzáteszi aztán: «ha a hosszú

köntöst a miniátor kún-ruhának tudta, miért festette mindezeket abban s nem a magyarnak mondott kurta kabátban?» Hát már most nem tudom, az én emlékező tehetségemet tartja-e a biráló úr olyan rövidnek, vagy ő feledkezett meg róla, hogy ezelőtt szintén valami félévvel *épen én kérdeztem ilyesformát a biráló úrtól, még pedig az általa most velem szemben felhozott példákra hivatkozva, a mikor ő azt vitatta, hogy a Képes-Krónika Nagy Lajos udvarát feltüntető czímképén a bal felől álló urak kúnok, tatárok, vagy mik, de semmiesetre sem magyarok, mert a Czobor B. által «Magyarország Történeti Emlékeiben» közzétett fényképi másolat csupa szerecsen forma, erősen keleti tipust mutat.* Akkor mondtam azt — *én*, a *biráló úrnak* — hogy ha a XIII. század derekán beköltözött kúnok viseletének nem lettek volna régebbi magyar analogiái, nem zavarták volna össze a kettőt a XIV. században úgy, hogy a nyugotias jellegű viselettel szemben a régi magyart is kún viseletnek mondták, mert ha ez a viselet csakugyan olyan kizárólagosan kún lett volna, akkor a Képes Krónikában, nem volna Attila, Árpád, Örs vezér, stb. stb. kún viseletben feltüntetve, hanem olyanban, a mit Nagy Lajos korában régi magyarnak tartottak. A tanítás — látom - fogott a biráló úron. Az előzményekről azonban kár volt megfeledkeznie!

Az ilyen és más hasonló példák teszik gyanussái bráló úr objectivitását s ha tendentiosusnak tartom és mondom azt a folyton kicsinylő és mindenben gáncsoskodó hangot, a mi egész birálatán végig húzódik, hát ezek után ne csudálkozzék rajta. Ez pedig annál kellemetlenebbül lepett meg, mert bárki mástól inkább, csak Varjú Elemértől nem vártam volna.

Még csak a munka létrejövetelének körülményeiről akarok pár szót szólni s aztán végzek a subjectiv dolgokkal.

A Magyar Viseletek Történetének létrejövetelét elég hiven mondta el a biráló úr.

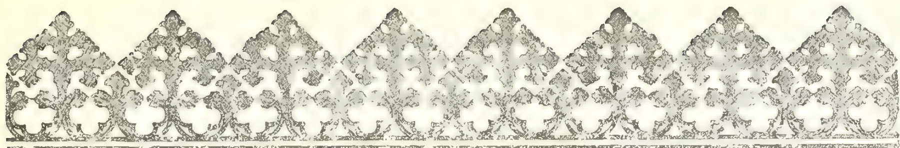
Nemes Mihály úr fáradhatatlan ügybuzgalma, sokféle utánjárása, vállalkozó kedve s tegyük hozzá, merészsége kellett a végből, hogy a magyar viseletekről töredékes és szétszórt adalékok helyett valahára egy egységes és összefoglaló munka lásson napvilágot, melynek hiányát legjobban azok érezték, a kiknek, mint a színházaknak, festőknek, szobrászoknak stb. gyakorlati szempontból volt szükségük egy ilyenforma munkára s eddig nem volt hová fordúlniok. E szükségszerűségnek szinte természetes következménye volt, hogy festőművészben fogamzott meg az eszme e hiány mihamarabbi pótlására, a kinek nem elég az, hogy pl. Árpád magyarjánál csak a fegyverek, ékszerek s a lófelszerelés érczből készült s a földben el nem porladó formáit ismerjük, hanem — ha már biztosat nem is tudunk, valami megközelítő képet mégis akar szerezni a honfoglalók és ivadékaik egész külső megjelenéséről. Igy készültek a képek, a hol voltak, egykorú emlékek után, a hol az emlékek hiányoztak, reconstructio után. Végre is azt az űrt, a mi van — mondjuk — Attilától Nagy Lajosig, valami módon ki kell tölteni. Az a színész, a ki pl. Jókai avarkorbeli drámájában, a «Dalmá»-ban, vagy Csiky Gergely «Jánusá»-ban föllép, nem jelenhet meg a színpadon olyan formán, hogy egyedül *a régészeti leletek hiteles emlékeire* támaszkodjék viseletében: nagyon furcsán járna, a ki ennyivel megelégednék. Ezért tartotta szükségesnek Nemes Mihály úr a reconstructiót.

Természetes, hogy a mű létrejövetelének ezen módja, hol a képek előbb készültek és csak azután a szöveg, tudományos szempontból különféle hátránynyal járt. Abban teljesen igaza van a biráló úrnak, hogy megfordítva kellett volna a dolognak történnie. De a helyzetet úgy kell venni, a hogy van, a hogy a mi viszonyaink között egy ilyen régtől fogva nélkülözött munka létrejöhetett.

Ha pedig már úgy alakultak a körülmények, hogy a képek nem a szöveghez készültek, a szöveg pedig az egyszerű képmagyarázaton kívül egyébre is kiterjeszkedett, számolni kellett azzal is, hogy két embernek a bár párhuzamosan haladó, de a főbb szempontok figyelembe vétele mellett is bizonyos fokig egymástól mégis csak független, vagy legalább egymás alá nem rendelt munkája közt lesznek bizonyos eltérések. A biráló úr, ha a hibavadászat sportjában találja a gyönyörűségét, szó sincs róla, hogy ne födözhetne föl ilyen eseteket. Összeszedheti s felsorolhatja valamennyit. De említse a maga helyén. Ha én, mint szövegíró, a XII. századbeli magyar viseletet találom a velenczei Sz. Márk templom scytháiban és indusaiban: ezt a felfogásomat ne keverje bele a festő úr munkájába (u. o. 420. l.), a ki régesrég elkészítette már az ide vonatkozó s az V—VIII. színes táblán, a munka 3. és 4-dik füzetében közölt képeket, a mikor én a szöveg megfelelő fejezetének megírásához fogtam, melynek a szóbanforgó velenczei mozaikképekről szóló része a 7. és 8-ik füzetben jelent meg. A dolog egyszerűen úgy áll, hogy mire felhívtam volna a festőművész úr figyelmét erre a képcsoportozatra az Árpádkori viselet rekonstruálásánál való felhasználás végett: a festőművész úr olyan helyzetben volt, hogy nem tehette, a már előzőleg egy más forum által jóváhagyott és teljesen kész színes táblákra többé nem lehetett beszorítani semmi újabb képet. Ez egyszerűen annak a helyzetnek volt a következménye, a melyről maga a biráló úr úgy nyilatkozott, hogy «előbb a képeket rajzolták meg s a könyvet az ábrákhoz írták, a helyett, hogy a műhöz készítettek volna illusztrácziókat» (id. h. 410. l.). Ha pedig ezt tudta a biráló úr, hogyan egyezteti össze az elfogulatlansággal azt a malitiosus megjegyzést, a mivel a föntebbi körülményt szóba hozta?

Ezzel a dolog subjectiv részét befejeztem. A mi a biráló úr kifogásainak tudományos oldalát illeti, nevezetesen: Van-e helye a scytha-szarmata viseletnek a magyar viselet történetében? visszavihető-e a magyar gatya a scytha-szarmata korba? miféle pikkelyekkel voltak bortíva a szarmaták lovai? mi volt a népvándorláskori turán viselet s helyet foglalhat-e abban a déloroszországi Sasszanida-stilü csészének visszafelé nyilazó fejedelme, meg a nagyszentmiklósi kincs lovas vitéze? mik az ősi ruhadarabok, milyen módszerrel lehet fölismerni s mennyiben alkalmasak a honfoglaláskori viselet megállapítására? kiket ábrázolnak a velenczei Sz. Márk-templom scythái és indusai s mennyiben tekinthetők XII. századbeli magyaroknak? volt-e a XIII. századbeli magyar viseletnek befolyása a nyugoti viseletre? stb. mindezen kérdéseket a subjectiv szempontok teljes mellőzésével egy másik czikkben fogom megvizsgálni.

Nagy Géza.



KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT múlt évi november hó 27-én kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak: Forster Gyula elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő, Vásárhelyi Géza, Mihalik József, Halaváts Gyula, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, Gohl Ödön, Nagy Géza és Huszka József igazgató választmányi tagok, továbbá dr. Kuzsinszky Bálint, Pintér Pongrácz, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok és hét más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Hampel József* mutatta be a budapesti eskütéri híd alapozási munkálatai közben talált nagybecsű ókori sisakot. Értekezését folyóiratunk közlé.

Elnök a hídépítés vezetőségének a társulat hálás köszönetét nyilvánítja a lelet megmentéseért.

Ezután *dr. Szendrei János* mutatta be a m. n. múzeum régiségtárának egyik legújabb szerzeményét, egy XV. századbeli női övet, melynek kapcsán ugyancsak a m. n. múzeumból még más három ezüst övet mutat be, köztük egyet 1538-ból, miközben az övek fejlődésének történetét s annak különösen hazai viseletünk körében való szereplését ismerteti.

Titkár jelenti, hogy Rómer Flóris szobrát Strobl szobrász már elkészítette s így annak felállítása nem sokára várható.

Csávolszky József váczi kanonok a társulat rendes tagjává megválasztatik.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Mihalik József és Halaváts Gyula urakat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak: Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Vásárhelyi Géza, dr. Réthy László, Nagy Géza, Szumrák Pál, Huszka József, Kunvári Fülöp, Semayer Vilibáld ig. választmányi tagok, a titkár és öt más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Éber László* értekezett a tisza-tarjáni ókori arany leletről, magát a kincset is bemutatva. Folyóiratunk közli.

Ezután *dr. Finály Gábor* ösmertette s mutatta be az apahidai római leleteket.

Végül titkár ajánlata alapján a társulat tagjai sorába beválasztattak a *békés-csabai múzeum-egylet* és *Kováts Ede* Kolozsvárról.

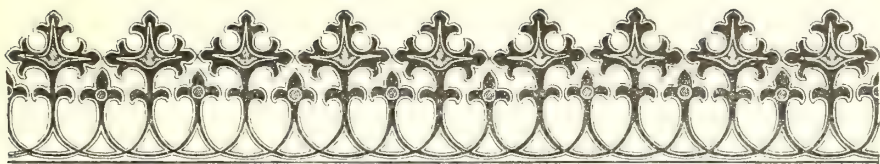
Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Nagy Géza* és *dr. Réthy László* ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

SZABADKAI LELET. A Szabadka mellett levő Macskovics téglagyárban a földmunkálatok közben már többször akadtak igen érdekes leletekre. Ezek egyikéről a mult év folyamán e folyóiratban Gohl Ödön értekezett, bemutatva több e telepről származott fekete, római edényt. Nagyobb lelet ez idő óta nem fordult elő. Egyes alkalommal elszórt tárgyak, leginkább edény-töredékek, cserepek fordulnak elő. A hely úgy látszik temető volt. A sirok, melyek a földmunkálatok közben napfényre jönnek, legtöbbnyire 1 vagy $^1/_2$ m. mélyen vannak a föld alatt s hamu s fekete föld tartalmukkal erősen kiválnak a sárga agyagtalajból. Alakjuk rendesen négyszög vagy kúp alakú. Tartalmuk hamuval vegyes föld. A hamu rétegenként fekszik. Csont ritka, néha fordul elő emberi csontdarab. Egész csontváz csak egyszer fordult elő, ülve guggoló alakban. A sirokban előforduló tárgyak rendesen cserépedény, őrlőkő, fonószék, néha-néha ék vagy háló suly, kőeszközt még nem tudok. Ércztárgy kevés, csak elszórva, de leggyakoribb a cserép darab, ép edény ritka. Ugy látszik sírba tétel előtt rendesen összetörték. Legujabban négy érdekesebb tárgy fordult elő: 1 Kerek örlőkő, közepén átfurva, alsó lapja sima, teteje domború. Anyaga trachit. Átmérete a kő kerületének 36 cm. Maga a kő négy darabra volt törve s három összeilleszthető darab megvan. Ilyen örlőkő darabok, rendesen egy kő negyed része, több sírban fordúlt elő. Ugy látszik egész darabba szállították s a helyszinén törték el. — 2. Szintén örlőkő. Alakja hosszas elypsis. Hossza 44 cm. szélessége 27 cm. Nincs átfúrva. Anyaga vöröses homokkő. 3. Alaktalan sötét olajzöld kő, több kagylós törés nyoma. Valamely eszköz alkatrésze volt, vagy magkő. — 4. Rosszul égetett, korong nélkül készült agyagedény töredék. Az edény nyaka s felső peremének egy része. A lapos nem nagyon kihajló széle át van fúrva. A lyuk az edény belsejébe nyilik. — 5. Kis agyag, kézzel készített csupor. Széle becsorbult. Közepe táján egyenes vonal fut végig rajta. Egy fülü. Magassága 9 cm., talpánál 3 cm. átmérő, közepén kerülete 24 cm., nyakán át 16 cm., szájnyilásánál a két szél távolsága 7 cm.

Szabadka, 1900 július. *Bibó-Bige György.*





EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KRISZTUS-ÉRMEK.

I.

Mintegy két évvel ezelőtt a napilapokat, az időszaki sajtót és a szakfolyóiratokat bejárta az az érdekes hír, hogy Rómában nevezetes Jézus-érmet fedeztek fel.* Nálunk is nagy volt az érdeklődés az érem iránt és azért indokoltnak tartom a fölötte való eszmecserét, melyhez a magam részéről is hozzá járulhatok nehány adattal.

A felfedezés úgy történt, hogy *Boyer d'Agen* úr, XIII. Leó pápa történésze és leveleinek kiadója, a régi Róma nagy kedvelője, midőn 1897. tavaszán egy szerdai napon, a mikor a zsidók a campo dei fiori-n árúikat szokták kinálgatni, sétálgatott, egy zsidó ószeres sátrában földdel és patinával borítot medáliát pillantott meg, melyet meg is vett 10 centesimin, azaz mintegy 9 filléren. Az érem bronzból való és átmérője 35 mm., előlapján oldalt-néző férfi fej van, válla leomló dús hajzattal és körülötte egy pár héber betű áll, hátlapján ötsoros héber nyelvű legenda látható.

A szerencsés felfedező hajlandó volt és még ma is hajlandó a felfedezett éremnek nagy értéket tulajdonítani. D'Agen úr a typus szépségéből és az inscriptióból indult ki, melyek, szerinte, ezt a példányt kiváló értékűvé teszik, mert habár hasonló érmek elég sűrün fordulnak elő, a római példány mégis mindannyinál becsesebb és régibb mivel a Krisztus-fő nélkülözi a nimbust, finomságánál fogva nem illik be a Constantinus-æraba, azért állítólag csak az I. századba tehető a keletkezése. Az érmet őskeresztény *tesseranak* magyarázták és a kereszténységre tért zsidók e jelről ismertek volna egymásra (l. Revue de l'art chrétien 1899, X, 418—423.) A római példány tényleg hordozható volt; megvan az érem felső részén a bekapcsolásra szolgáló gyűrű is, minő nincs egyes hasonló érmeken.

Az I. századból való keletkezéssel a tulajdonos magára maradt; ő maga mondja, hogy azzal az igénytelen éremmel Európa összes numismatikai múzeumai és társulatai foglalkoztak, de nem akadt egy sem, mely az éremnek

* Az érem képmását többé-kevésbbé találó fejtegetéssel közölte egyebek közt a «London News» 1899. ápril 15-én a 16. számban; «Leipziger Illustr. Zeit.» 1899. jan. 5-én; a magyar lapok között «Uj Idők» 1899. jan. 22-én; «Ország-Világ» 1899. május 21-én. Ez utóbbi közlésből azt is megtudjuk, hogy ily Jézus-érem Magyarországon is találkozik Domány József úr birtokában Aradon. A «Vasárnapi Ujság» 1901. évi husvéti számában megjelent czikket szerző már nem használhatta.

ily nagy multat tulajdonított volna; az általános vélekezés az, hogy az az érem a rokonérmek egész sorával együtt, a renaissance korból való.

A vitatkozók egyike sem tette szóvá a Jézus-érmen levő héber betük sajátos jellegét. Ezek négyzetes betűk és modernek, holott a régi zsidó érmeken csakis *óhéber* írás látható. Ily óhéber feliratú zsidó érmeket vertek még Kr. u. 135-ben is a Bar-Kochba lázadás alkalmával, de *négyzetes* írású betűkkel nem találkozunk sem érmeken, sem pecsétnyomókon, sem gemmákon, habár a közéletben már az uj héber írás, az u. n. négyzetes irás, divott (l. M. A. Lewy, Gesch. der jüd. Münzen, Leipzig 1862, p. 139 kk., u. o. «Schrifttafel»; illustratiók *Madden* művében: A history of Jewish Coinage, továbbá a most készülő amerikai «Jewish Encyclopedia» prospectusában). Az I. századból való keltezés tehát teljesen ki van zárva, de ki vannak zárva a következő századok is, mert ez időben nem készítettek emlék érmeket.

A Jézus-érmek zsidó eredetét csak a héber felírás bizonyítaná, a mi azonban nem lehet döntő bizonyíték. Olyan nézet is van, hogy ez érmek eredetije ajándéknak készült a pápa számára és arról ismételték volna; mások szerint a renaissance korban készíthette valamely művész, hogy emlékérem legyen zsidó neophyták számára, a midőn aztán más kikeresztelkedés alkalmával is hasonló emlékéremmel ajándékozták volna meg a kitérőket. Mindez üres feltevés és megczáfoltatik egy határozott adat által, melyre a szakkörök csak azért nem akadtak rá, mivel olyan helyen van, a hol létezését nem is lehet sejteni. *A. Zanolini*, a XVIII. században a páduai kath. szemináriumban a keleti nyelvek tanára, Lexicon chaldaico-rabbinicum czímen (Pádua, 1747) az összes zsidó dolgokat meg akarja a keresztényekkel ismertetni és e czélból a «Jézus» czikkben (p. 201.) a többek közt a Jézus-érmekről is szól: «Vidi ego non semel nummos adulterinos ab Hebræis in contemptum Christi cusos, in cuius altera parte eiusdem effigies apparebat cum hac inscriptione ישו" . . . (láttam én nem egyszer Krisztus gyalázatára a héberek által vert hamis érmeket, a melyeknek egyik oldalán ugyancsak az ő képe látszik ezzel a felirattal: Jésu»). Hogy mi volt az érem másik oldalán, azt, sajnos, a szerző nem mondja meg; de abból, a mit mond, már is kitetszik, hogy a szóban forgó érem-typust gondolja, mert itten is az egyik oldalon a Jézus-ábrázatot a «Jésu»-féle legenda veszi körül. Zanolini, a ki ebben a dologban bizonyára hitelt érdemlő tanu, két biztos dologról értesít bennünket, arról, hogy az illető érmeket Páduában is lehetett látni, és arról, hogy azokat zsidók gyártották. Ez utóbbi körülménynek tehát *irodalmi* nyoma is van, a mi művészeti kérdésekben mindig nagy haszonnal jár.

Kétségtelen lévén immár, hogy az egész érem-typust zsidók gyártották, hozzáfogunk a legenda megfejtéséhez. Az avers oldal nem igen okoz nehézséget; a fej előrészén világosan ישו = Jésu olvasható, ép ily világos az א = a betű a fej hátsó része mellett, csak az lehet kérdés, hogy ez mit jelent? Sejtik, hogy ez kezdőbetűje az «Adonai» szónak, mely héberül az Urat, Istent, jelenti. Erre A. Battandier ezt jegyzi meg (Revue de l'art chr. i. h.): Cette interprétation cependant ne semble pas claire, et n'est nullement dans les habitudes juives». Véleményem szerint ez nem helyes okoskodás, mert ha a

zsidók a keresztények használatára gyártották az érmet, akkor nem zsidó felfogást, hanem keresztényt kell rajta keresni, és keresztény szempontból Jézus csakugyan «úr». Azért a magános א betüt én is így magyarázom, de nem «Adonai» szó kezdetének, hanem «Adon» (= úr) vagy «Adōnénú» (= urunk) kezdetének tartom, a mi az érem közfelfogásának egészen megfelel.

Több vitára ad alkalmat az érem hátlapja. Itt voltaképen csak az első négy szót lehet teljes biztossággal olvasni: mĕšiach mélech bá bĕšálōm (a messiás király eljött békében). Erre nézve megegyezésre jutottak az archæologusok. Hátra van még a legendának körülbelűl fele, melyre nézve eddig vagy hat megfejtést tettek közzé. Battandier azért így fejezi be a vitát: «La seconde partie reste encore dans l'obscurité, et les divergences entre les différents inteprétateurs sont telles que je renonce á les concilier.» Ezzel a lemondással szemben hangsulyoznom kell, hogy az olvasás már rég kielégitő módon meg van állapítva, csakhogy, a saját kárukra, az archæologusok nem ismerik kellően a zsidó szerzők műveit. Az olvasás kérdéses része így hangzik: ĕlōhim Ádám ászuj (isten emberré változott), l. Levy i. m. p. 162. A hamburgi zsidó múzeum (l. erről jelentésemet, Ethnographia IX. 326) szintén őriz egy Jézus-érmet ugyanazon felirattal (Mitteil. der Gesellsch. für jüd. Volkskunde, Hamburg 1898, III, 60). Levy azt mondja, hogy ilyen érem nagyon gyakori, és ő, a phöniczíai érmek híres megfejtője, bizonyára helyesen itél, midőn e gyártmányokat hamisoknak, azaz nem Jézus-korabelieknek tartja. Érdekes, hogy sem a Levy-féle, sem a hamburgi Jézus-érem nem mutatja az avers oldalon a már megbeszélt *a* betüt; ez tehát annak a római példánynak speciálitása volna.

Ép úgy nem találom a Levy-féle és a hamburgi érmen a római példánynak utolsó két betüjét, mely egymaga teszi ki az ötödik sort, azt a két betűt, mely alkalmasint ה (= h) és י (= j) jegye. Ezt a két betüt semmiképen sem lehet az előbbi szavakkal összekapcsolni. Én azt tartom, hogy e két betü az évszámot adja, még pedig héber számértékben 15-öt, mely a folyó ötödik évezred 15. évét jelentené és megfelelne a keresztény időszámítás 1255. évének. Hogyha az érmek ebből a relativ magas korból valók, könnyebben értünk meg némely feltünő jelenséget, azt a sajátságot, hogy a héber szavak, a mennyiben *egy* sorban nem fértek el, a másik sorba irattak, holott tudva van, hogy későbbi időben a héber szavakat nem szokták két sorba elválasztani; továbbá azt a körülményt, hogy ez érmek első keletkezése elvész a régiség homályában, holott a renaissance kornak egy terméke alkalmasint nyomban észrevétetett volna; végre azt, hogy ez érmek belekerültek a különböző múzeumokba, és habár kétségkívűl Olaszország a hazájuk, meglelhetők p. o. Németországban is, a mihez mindig bizonyos idő kell. Cork-ban, Irországban, 1812-ben egy apátság romjai alatt találtak ilyen érmet, és habár nem tudom, mikor dőlt romba az az apátság, ilyen körülmények között az éremnek már is réginek kell lennie.

Ámde ez a feltevés ellenkezik a szakértőknek azzal a megfigyelésével, hogy az érmen ábrázolt Krisztus-fő Leonardo da Vinci (megh. 1519.) híres Urvacsorája mintája szerint készült. De ez csak puszta feltevés, a mi épenséggel nem mondható valószinűnek, mert e Jézus-érmek, melyek kétségkívűl vásári

termékek, alig törekedtek a képírás egy főművének utánzására. A Jézus-érmek művésze — vagy, ha tetszik, kontárja — számtalan Krisztus-ábrázolást ismerhetett és valósággal dúslakodhatott a mintáiban. De bármint is álljon a dolog, annyi bizonyos, hogy a Jézus-érmek készítője ideálisan fogta föl a Megváltó ábrázatát, olyannyira ideálisan, hogy némelyek, mint megjegyeztük, egyenesen da Vinci utánzatát látták a művében. Ez is d'Agen úr felfogása ellen szól, mert a régi egyházban épenséggel nem idealizálták a Megváltó alakját, és p. o. alexandriai Cyrillus még az v. században is azt követeli, hogy Jézust csak rút embernek szabadjon ábrázolni. E felfogás egy régi jövendölésen alapúl, melyet Jézusra vonatkoztatnak: «mivelhogy az ő ábrázatja rútabb volt, hogynem mint valamely emberé» (Ezsájás LII, 14 Károli fordítása). Ettől a szabálytól csak később tértek el, mint azt ujabban bőven tárgyalja Dobschütz, Christusbilder czímű művében. Az a zsidó művész tehát, a ki a Jézus-érmet készítette, vagy ügyetlen csaló volt, mert nem ismerte az antik Krisztus-képek természetét, vagy pedig nem is volt a szándékában, hogy művét réginek adja ki, azaz nem volt csaló. Művészünk ennélfogva bona fide is járhatott el. Különösen ki van zárva az, hogy a zsidók Krisztus gyalázatára készítették volna ez érmeket, mint Zanolini hiszi; egy idealizált Krisztus-fő, keresztény használatra szánva, hogy akarná Krisztust meggyalázni? Az érem legendája is teljesen keresztény szellemű, és csak csodálkozhatunk oly művészen, a ki üzleti szempontból megtagadta magát és vallását és keresztény felfogású ábrát és legendát állított elő.

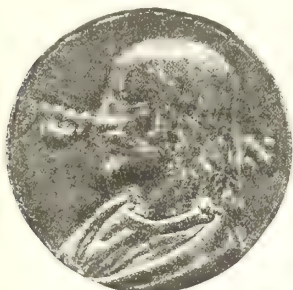
Az akkori idők szigorú felfogása mellett mindenesetre nehéznek tetszhetik nekünk két dolog. A vallását híven megőrző zsidó hogy készíthetett keresztény kultusz-tárgyat? És a szintén hithű keresztény hogy vásárolhat olyan kultusz-tárgyat, melyet zsidó készített? E kérdések oly erősen vágnak a vitába, hogy miattok azon egész theória ellen, mely ez érmeket zsidó gyártmánynak tartja, alapos kifogásunk lehet. A mi a keresztény hivőnek magatartását illeti, azt lehet válaszolni, hogy ha az érmet zsidó kézből vette is, azért nem kellett tudnia, hogy zsidó a készítője is. A zsidónál azonban maga az üzleti érdek nem magyarázza ki az e tárgyban tanusított szabadelvű gondolkodást, ilyesmi nem létezett a régi időben. Föltehetjük azonban, hogy a Krisztus-főnek ideális ábrázolója inkább művész volt, mint törvénytudó, azaz nem tudta, hogy cselekedete vallásos tilalom alá esik. E föltevésünket támogatja azon körülmény, hogy az éremnek legendája bizony-bizony nagyon silány héberséget árul el, a szerzője tehát nem volt lumen ecclesiæ. Azok, a kik az érmet csalásnak minősítik, erre tán azt mondanák, hogy a rossz héberség hozzátartozik a csaláshoz, mert csak így áll elő a régiségnek látszata; ez azonban téves felfogás, mert a magas régiségben jobban tudtak héberül mint később, a csalni akaró művésznek tehát az lett volna az érdekében, hogy *helyes* héberséget írjon a művére, de miután ezt nem tette, ismét csak arra térhetünk vissza, hogy nem is tehette, mert nem volt hozzá elég jártassága.

Culturtörténeti szempontból még megjegyezzük, hogy a keresztények, akár tudatosan, akár nemtudatosan, amoulette-nek vagy emlékéremnek hordtak zsidók által készített cultus-tárgyat, alkalmasint csak azért, mivel *héber* betű-

ket láttak rajta; viszont manapság a zsidók missionáriusok által áruba bocsájtott amoulette-ket hordanak, csak azért, mivel ezek a tízparancsolatot ábrázolják és héber feliratuak. *Dr. Krausz Sámuel.*

II.

Több oldalról és különböző szempontokból intéztek már hozzám kérdéseket a Campo dei fiori-n fölmerült héber feliratú Krisztus-érem iránt, melyet pár év előtt a napi és időszaki sajtó is többször ismertetett. E kérdésekre, röviden összefoglalva, az alábbiakban válaszolok:





Előlap. 1 Hátlap





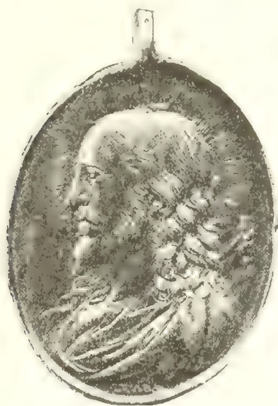
Előlap. 2. Hátlap.

A kereszténység első századaiban, még az üldözések korában, talán a pogány római babonás bullákkal és amulettekkel kapcsolatban terjedt el a keresztények közt a vallásos érmek viselésének szokása. A neophyták keresztségük alkalmával kaptak ilyeneket. E szokás mintegy a VII. századig kimutatható. E fajta érmeket G. B. Rossi ismertetett, de jellegük, technikájuk teljesen kizárja, hogy a kérdéses Krisztus-érmet közéjük sorozzuk. — A XV. századi, valószínűleg velenczei (Da-Sesto-féle) jetónok közt is vannak vallásos tárgyú darabok (szt. György képével). Ezek is teljesen más kategóriába tartoznak. — A XVI.—XVII. században a medáliák egyéb nemeivel együtt a vallásos érmek is közkedveltségnek örvendettek, sőt nemcsak szokás, hanem divat is volt, ilyeneket tartani, ajándékozni, viselni. Különösen a német éremvésők foglal-

koztak ilyesmivel. Hans Reinhardt, Seb. Dattler, úgy látszik a két (V. és C.) Maler is, továbbá a XVII. század legjobb nevű német mesterei, de olaszok is, mint Ant. Abondio, hagytak reánk ilynemű műveket. Krisztus-fejes, u. n. «Salvator Medaillen» érmeket Bécs hatósága már ez idő óta osztogatott kitüntetésképen. A Krisztus-érmek különböző változatai pedig ez idő óta rengeteg tömegben terjedtek világgá. Ezeknek egyik válfaja a héber feliratú Krisztus-érmek, melyeknek maga a m. n. múzeum öt különböző változatát bírja. Tájékozásul itt adom leirásukat: 1. Két példány, egy 38 mm. átméretü bronz és egy 35 mm. ezüst példány (fül nyomaival) a Campo dei fiori-i typus hű hasonmása Av.) Krisztus-fej balra, a mezőben a̲ ȇs *jesu* Rev.) mešiaḫ /meleḫ ba beša-/ lom veaḫ mea- /dam asuj/ ḫaj (dr. Mahler E. olvasása. 2.) Ovalis aranyozott bronzérem, lyukkal, XVII. századi munka. Av.) Kr. mellk. balra, sugarak nyomaival. A mezőben: SALVATOR MUNDI, lenn héber betűkkel, *egy szóban* ajašar. Rev) U. a. felirat mint az előbbieken, de 4 sorban, ez alatt 2 kereszt, köztük ⁑, sarkaikban W, V, ⊢, ⊣, illetve 4 kereszt, körűl koszorú. 3) Kr. mellk. balra, sugarakkal, mögötte, függőlegesen jesua (héberül), lenn AN AB. (Antonio Abondio, 1567—1587 Rudolf és II. Miksa császárok udv. éremvésője) Rev.) A megkínzott Jézusra két angyal palástot ad. Aranyozott ezüst érem füllel. Ovalis; 45 és 36 mm. — 4) Av.) Kr. mellk. balra, a mezőben a — jašar (héber betűkkel) körűl: Jesus · nazarenus · unio · et · virtus · ★ · Rev) kínzó eszközök, stb. és Kr. félteste a kereszttel. × X P f factus est pro nobis obed usq admort/ Bronz. 37 mm. lyukkal. A mellképek valamennyi érmen, ugyanazon mintát vagy előképet utánozzák! Megemlítem még, hogy két, az egyházi jubiláris év római ünnepére készült Kr.-érem van a m. n. múzeumban, egyik az 1625-iki jub. évre «cum privil. s. pon.» (pápai engedélylyel), a másik is XVII. századinak látszik.

Visszatérek a Campo dei fiori-i érem-typusra. Antik és középkori nem lehet, mert az arczkép felfogása, az érem általános karaktere, a maga adott összességében, a lapka nagysága, vastagsága, a kizárólag felirattal borított hátlap, a technika, sem a Kr. u. I—V, sem a X—XIV. századba nem engedik besorozni. A XV. századról fönnebb szóltam. A közbeeső századokra még kevésbé gondolhatunk. A római «eredeti» példány nem volt kezemben, authenticzitását (vagyis hogy nem ujabb hamisítvány-e), nem kutathatom, hanem az eddigi publikácziók alapján egyelőre csak föltételezem. A nemz. múzeum példányai nem zárják ki teljesen a kételyt. Minthogy tehát az egyszerű hamisítás, illetve csalás esetétől eltekintve a XVII. és XVIII. századok egész biztossággal számításon kívűl hagyandók, érmünket csak a XVI. századba oszthatjuk be és az anyag, technika, az arcz felfogása, a szegély, a hátlap mineműsége mind olyan körűlmények, melyek e kormeghatározás mellett szólanak. Hogy mi czélra, kicsoda készítette, az más kérdés. A legtöbb példányon fül nyoma, vagy zsinórnak való kerek lyuk van, tehát nyakba vagy olvasóra akasztva hordták, mint kegyeleti érmet vagy esetleg jámbor társulati jelvényt, mint később a szt. háromság- vagy szt. Mihály-érmeket. A felirat tartalma és citatumszerű biblikus jellege kizárja a lehetőségét, hogy a satiricus, vagyis gúny-érmek közé soroljuk. Hogy ki készítette, eddig senki sem mondhatja meg bizonyossággal, mert nincs rajta sigla, és hogy csakugyan valamelyik pápa számára készült volna, mint írták, erre

nézve nem mutatható ki az azonosság. Sokkal ismertebb renaissance-érmek nagy számának nem ismerjük a mesterét, ebben tehát ne akadjunk fön. Hogy zsidó csinálta volna, azért, mert az érem héber feliratot visel, nagyon merész állítás és nincs rá semmiféle elfogadható bizonyíték. A prágai Judenpfennig-ek nevét is inkább a szóhagyomány tartotta fönn, mert az Ekhel előtti numismatikai források, köztudomás szerint, csekély kivétellel megbízhatatlanok és felülbirálásra szorúlnak. A renaissance korában, az antiquitás tanulmányozásának hatása alatt nem ritkán találunk az érmeken görög és olykor héber feliratot is. Csak





Előlap. 3 Hátlap





Előlap. 4 Hátlap

Cesatira (il greco) utalok és említem az 1507—1557-ig élt Widmanstatt János Albert állítólag pozsonyi kanonok érmét, melynek előlapján latin, hátlapján görög és héber felirat olvasható. Ha az a hátlapi felirat a Krisztus-érmünkön nem citatum, akkor valószínű, hogy az imént jelzett okból került oda ; az sem lehetetlen, hogy nagyobb régiség látszatával akarták kelendőbbé tenni az érmet. Krisztus képe mellé pedig legalább is annyira illik a zsidó felirat, mint egy római császár képe mellé a latin ! — Ez azonban már azt a kérdést is illeti, vajon csalási szándék forgott-e fönn, vagyis hogy antik érem gyanánt hozták-e forgalomba már eredetileg? Nehéz ezt eldönteni, hanem idevágó analógia gyanánt említem Giovanni Cavino érmeit, a héber feliratú Mózes-érmeket és a sekel Israel szabadon utánzott változatait. Mindezekkel sok vissza-

élés történt. (Cavino is csinált Krisztus-érmet Molinet szerint). Másrészt, mint a nemz. múzeum föntebb leírt héber feliratú Krisztus-érmeiből látjuk, ennek az éremtypusnak többféle, többé-kevésbbé szorosan csatlakozó változata volt ismeretes már a XVI—XVII. században. Olyan fölkapott művész is, mint Ant. Abondio, a ki császárok udvarát lakta, foglalkozott ilyesmivel! Ez elég fontos körülmény az apokryph volta ellen! Vessük össze e tényt azzal, hogy a fülek és lyukak bizonysága szerint ezeket nyakban vagy olvasón hordták, aztán tekintsük ezen érmek relativ gyakoriságát, (helyben is több példányt láttam magánkézben, a Campo di Fiorin pedig régebben $1^1/_2$ lira volt a piaczi áruk, hiteles forrás szerint) és azon valószínű eredményre jutunk, hogy nem valami homályos származású, hanem ellenkezőleg egy közkedveltségnek örvendő, ismeretes kegyeleti éremmel van dolgunk, melyet, ép úgy mint a szt. Benedek vagy szt. Ulrik keresztjét-, különböző tetszetős változatokban utánoztak és árultak. Hogy e változatok *melyike volt az első*, (és hogy némelyikük esetleg valamely konkrét alkalomra vagy különös, pl. társulati czélra készült-e,) ez még megállapítandó és ismét összefügg a csalási szándék és az egyes példányok authenticitásának kérdésével. A campo di fiori-i typus volt minden valószínűség szerint a többinek mintaképe. Végül, hogy Boyer d'Agen e typust 1897 előtt nem ismerte, az a véletlen dolga! A nemz. múzeumban és egyebütt láthatott volna régebben is nem egyet, de sokat; sőt még a Vatikánban is 6 db van belőle. Különben, a kegyeleti érmek és a jetónok elhanyagolt terén még sok meglepetés érheti a numismatákat, de nem minden esetből csapnak annyi fontoskodással akkora reklámot, mint ebből.* A ki barátja az ilyen olvasmánynak és ilyen nagyrészt kevéssé biztos alapon álló találgatásoknak, az 1887, illetve 1889 óta megjelent túlnyomóan hirlapi czikkekben untig való kielégítésre található. *Gohl Ödön.*

TANULMÁNYOK A RÉGI HAZAI ÖTVÖSSÉG KÖRÉBŐL.

I. *A szepesváraljai kehely.* Ide-oda tíz esztendeje, hogy az Archæológiai Értesítőben** *Hampel József* annak ötletéből, hogy a klosterneuburgi kelyhen a sodronyos rekeszekben lévő színes anyag nem zománcznak, de megfakult, zsíros felületű s a lángban elégő színes anyagnak bizonyult, azt a nézetét fejezte ki, hogy középkori sodronyzománczos ötvösműveink összes példányait, a díszítő anyag mibenlétének megállapítása czéljából, szigorú vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy igaz képet nyerjünk arról, melyek vannak valódi zománczczal s melyek ilyen zománczot pótló anyaggal diszítve, a mely anyagot a régi ötvösök talán csalási szándékból, vagy talán csak olcsósága miatt alkalmaztak az ötvösműveken.

Hogy mily életrevaló s a középkori magyar sodronyzománcz kérdésének

* Falize párisi ékszerész pár év óta készítetti és árulja ezen érem utánzatait.

** Új folyam, XII. kötet, 22. lap.

tisztázása szempontjából mennyire fontos Hampelnek ez az indítványa, eclatáns módon bizonyítja a szepesi káptalannak ama pompás kivitelű XVI. századbeli kelyhe, a melyet szakközönségünk már az 1876-ban Budapesten az árvízkárosultak javára rendezett kiállítás óta ismer s a melyről azóta egy egész irodalom keletkezett.

Igy, hogy csak néhány adatot említsek, az 1884. évi magyar történeti ötvösműkiállítás ötletéből Pulszky Károly foglalkozott vele s úgy írja le, hogy talpának mezőit «sodronyos zománczú virágok, áttetsző zöld zománcz alapon, diszítik», hogy a kupán a talp «mezőihez hasonló sodronyzománcz van», hogy a kelyhen «az előforduló zománczszínek az áttetsző vörös, az át nem látszó világos zöldkék és a fehér» s végül, hogy «a nagyobb fehér virágok szirmai kék és piros zománczczal árnyékolvák».

Az ötvöskiállítás remekeiről írt két kötetes nagy munka tudós szerzői is így szerepeltetik a kelyhet s hozzá teszik, hogy a kehely a magyar zománcz fejlődési történetének legtanulságosabb emléke, mert «ezen találkozunk először a festett zománczczal» s hogy annak e kelyhen látható «mesteri kezelése sejtetni engedi azt, hogy a festett zománcz használatát hazánk ötvöseinek már a középkor végén ismerniök kellett».*

E véleményeket bona fide elfogadván, ilyen értelemben ismertetem magam is a kelyhet a zománczról megjelent munkámban,** mivel a kehelynek autopsia útján való tüzetes tanulmányozása munkám megjelenése előtt módomban nem állott.

Most, hogy a kehely a párisi világkiállításról haza került, a magyar történelmi csoport végrehajtó-bizottsága elnökének szivességéből alkalmam nyilt annak alapos megvizsgálására.

Hampel fentebb említett indítványáról meg nem feledkezve s a kelyhen használt diszítő anyag mibenlétének megállapítását tűzvén ki magam elé főczél gyanánt, konstatáltam, hogy az érdekes kehely színes diszítő anyaga *nem zománcz*, de puszta festék, az úgynevezett hideg lakk, mely lángban elég, tehát egy szerves anyag, összetételére nézve bizonyára az a keverék, mely a fémek diszítésénél *hideg zománcz* néven már a középkor óta szerepel s a mi édes tejben feloldott enyvből, finom porrá tört gubacsból, üvegporból, czementből és lenolaj-firniszből álló keveréknél egyéb nem lévén, zománcznak nem minősíthető.

Ez a lakkfesték tompa-kék, fehér, vörös és kékes-zöld színben fordul elő a szepesi kelyhen. Közülök a kék, a fehér és a kékes-zöld látszik tartalmazni a szervetlen részeket (üvegport és czementet), mert ezek a színek iszap módjára vannak a sodronyok rekeszei közé lerakódva, ellenben a vörös csaknem teljesen áttetsző és nagyon vékony ; olyan, mint egy szerfölött finom hártya, melyen az ezüstfémnek aranyozott felülete keresztül csillámlik. Meggyőződésem szerint ez a kehely eredetileg tisztán filigrándíszítésű volt s csak utólag vonták be annak mezőit színes lakkfestékekkel. Ennek a véleményemnek a helyességét legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a hol a filigrán-

* Az ötvösműkiállítás remekei. I. köt. 105. lap.
** A zománcz. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1900. 116. lap

drótból egyes részletek letöredeztek s még ma is hiányzanak, ott a kelyhet kiszinező egyén a virágmotivumnak csupán csak a konturvonaltól befelé eső lapját vonta be festékével, a drótfiligránnak kitöredezett s hiányzó darabkáit pedig az alapfém aranyozott szinével pótolta, miáltal ezeken a részleteken a körrajzot nem drót, hanem a fémalap vékony aranycsíkja alkotja.

Ez csak úgy állhatott elő, hogy a színes lakkokat nem a kehely készítésével egyidejüleg, de később, a mikor arról egyes részletek már letöredeztek, festették rá a kehelyre.

A fehér virágok szirmai vörös és kék színnel vannak felülfestve, Kecskeméti̇nk szerint: luminálva. Ez az eljárás is későbbi eredetünek látszik előttem, a mely véleményemet egyrészt a luminálási technikának hazánkban a XVII. században való fellépésére, másrészt arra alapítom, hogy a luminálásra használt vörös szín nem az a transllucid, a melylyel a sodronyok rekeszeit diszítették, de egy más, ibolyába játszó kékes-vörös festék, a melynek jellemző színét a XVIII. századtól holicsi fayence-edényeinken látom megjelenni, a nélkül azonban, hogy a kelyhen lévő festéket a holicsiéval összekötném. A luminálásra használt kék szín is sötétebb a sodronyok között lévőnél s a kék festéknek ahhoz a neméhez áll legközelebb, a mit ma berlini kéknek nevezünk.

Mindezek alapján, habár egy kedves illuzió foszlott is szét vele, a magyar műtörténet adatainak szabatos megállapítása s az igazság okáért ki kell mondanom, hogy *a szepesi kehely nem tartozik sodronyzománczos műveink sorába;* még kevésbé lehet azt a festőzománcz hazánkban való fellépésének legkorábbi s legfontosabb emléke gyanánt tekintenünk, mivel a kehely merőben aranyozott művészi diszítése eredetileg pusztán a filigránra szorítkozott s csak később, nézetem szerint a XVII. század második felében, a midőn hazai ötvösműveinken a luminálás az ú. n. erdélyi zománcz kapcsán általánossá válik, lettek a filigránmezők lakkfestékekkel kiszínezve s egyes részleteikben luminálva, nyilván olyan czélból, hogy a kelyhet, a becses s közkedveltségben álló középkori sodronyzománczos ötvösművek mintájára, színhatásában élénkebbé tegyék.

II. *Az esztergomi lypsanothéca.* Elágazó nézetekre és sűrű irodalmi véleménynyilvánításra szolgáltatott alkalmat az a kérdés, egykorú s ugyanegy származású mű-e az esztergomi typsanothéca keretelése lemezével s egyáltalán összetartozó két darab-e a kettő, vagy csak úgy lett az idegen keret a rekeszzománczú képhez hozzáillesztve?

A vita bőséges irodalmának és az abban kifejezett nézeteknek felsorolása nélkül a következőkben csupán olyan momentumok előadására szorítkozom, a melyekkel a lypsanothécáról értekező közlésekben nem találkoztam s a mikből a kérdés tisztázására bizonyos eredményeket lehet levonni. A kik a keretet idáig leírták, az arabeszkek ágyaiba helyezett zománczot vagy zöldnek, vagy kéknek mondották, azt a tényt pedig, hogy azon a zöldön kívül sötét-barna zománcz is előfordul, Radisics Jenőn kívül, ki az Ötvösség remekeiben foglalkozott a lypsanothécával, a többi műtörténetíró nagyobbrészt figyelmen kívül hagyta, holott az igazság az, hogy a keret fonadékos díszei között *egymással váltakozva*, zöld és barna színű champlevé zománcz látható. Hogy a zománcz felülete, mint a champlevénél lenni szokott, a kereten nincsen lecsiszolva, nem

lehet érv a zománcz champlevé karaktere ellen, mert itt e csiszolást az arabeszkek természete akadályozta meg, a mint azt már a régi egyiptomi emlékeken, például Ahhotep királyné karvalyfejeket ábrázoló ékszerein a XVII. dynastia korából látjuk, a melyek szintén csiszolatlanok.

A keret zöld színű zománczának a középső képes mező zöld zománczával való figyelmes összehasonlításából kiderül, hogy a keret zománcza merőben különbözik amattól, mert míg a rekesz-zománcz színe a *kékbe hajló smaragdzöld*, ezé világosabb s egy határozottan *sárgába játszó* változattal biró olyan zöld, a mely az úgynevezett «Saftgrün»-höz áll legközelebb. A keretnek ez a zománcza áttetsző, ellenben a barna teljesen opák. Sem ezzel, sem a sárgászölddel megegyező színt a belső lap rekeszei között nem találván, kétségtelenné válik, hogy a két mű *nem egy kéztől*, *nem egy műhelyből* ered, a minek megállapításával az *egyidőben* való keletkezés kérdésének a vitatása is ezután már az eddiginél biztosabb és technikailag is támogatott alapokon nyugodhatik.

A lypsanothéca belső mezejének cloisonné zománczai között, ha kis mértékben is, a valóságos, tipikus champlevé zománcz mégis előfordul, a mi tanulságos példáját nyujtja annak, hogy a cloisonnékat készítő s nyilván byzánczi mester egyidejüleg a champlevé zománczot is ismerte s annak készítésével gyakorlatilag foglalkozott is. Ugyanis, ha a lemez jobb alsó sarkában ábrázolt keresztről való levétel jelenetében látható létra hosszabb szárát tüzetesen szemügyre vesszük, kitünik, hogy annak egész hosszában a zománcz rekeszek nélkül, kifogástalan champlevé módjára van alkalmazva, a mit az ötvös úgy eszközölt, hogy a recipiens gyanánt szolgáló fémlemezt a létra szárának területén bemélyítette s az így keletkezett vályúalakú ágyba a zománczot egyszerüen beolvasztotta. Fontos ez, mert bizonyítékul szolgál ama sokat vitatott kérdés eldöntésében, készítettek-e a byzánczi zománczozók a rekeszzománczczal egyidejüleg champlevé zománczokat is, mert, tudtommal, a szakírók által idáig teljesen figyelmen kívül hagyott ezen momentum, ha mindjárt arról tesz is bizonyságot, hogy a fényes és becses cloisonné mellett a champlevé csak alárendelt szerepet vitt a görög fővárosban, mégis azok javára billenti az igazság mérlegét, a kik a két zománczozási nemnek Byzánczban való egyidejű gyakorlata mellett kardoskodtak. A champlevének a cloisonnéval való ilyetén társulása egyúttal teljesen meddővé teszi azoknak a vitáját, a kik a lypsanothéca belső képe s kerete egyidejű, vagy nem egyidejű keletkezésének eldöntését a keret champlevé zománczának jelenlétére alapítják, mert az előbbiekben láttuk, hogy a két zománczozási fajnak együttes szereplése a specziális kérdés tisztázásában döntő semmiképen sem lehet.

III. *Egy ismeretlen rozsnyói ötvösmű.* A párisi világkiállítás magyar történelmi csoportjában láttunk a magyar ötvös-művesség történetére több szempontból érdekes czukortartó edényt, melynek testét kókuszdió alkotta, foglalata pedig ezüstből készült. A kókuszdió ketté fürészelt testének öblösebb része a tulajdonképeni edény, kisebb része pedig annak fedele volt. Az előbbi négyujjban végződő, madárlábat ábrázoló négy lábacskán nyugszik ; a madárkarmok gömböket tartanak, a lábszár felső része pedig egy-egy növénylevélben végződik, a melyeket rombuszalakban haladó síma pántok kötnek egymással össze

a kókuszdió alján. Az edény peremét síma pánt szegi be s alatta az egyik oldalon egy háromlapú szabálytalan gúlaidomú bütyök, a másikon, ezzel szemben, három rózsaidomú virág ül az edény testén. Ez utóbbiak rétegesen egymás fölé helyezett, ezüstlemezből kinyírt s felületükön egyszerű vonaldíszszel czifrázott sziromlevelekből alakíttattak. A fedélke alsó peremét felében rézsút szembe álló, bemetszett vonalkákkal diszített, felében síma pánt fogja körül, míg felületét egy, az alsó rész öblén lévő rózsához hasonló virág s egy nagyobb csokor diszíti, melynek tömören öntött szárai hengeralakuak, levélkéi ezüstlapból kinyirvák s érdesre ponczoltak. A virágok itt is több rétegű szirmokból vannak összerakva.

Az egész mű csinos arányaival s ügyes kidolgozásával kedvező benyomást gyakorol s bár a XIX. század elejéről a magyar ötvösség teljes elhanyatlása idejéből való, mégis jelentékenyebb műbecscsel bír. Fokozza ezt a fenék lemezébe vert két bélyeg, melyek közül az első *Rozsnyó város ötvösczéhének hitelesítő jegye*, a második pedig a szelenczét készítő *Libay András* (Andreas Libay) ötvösmesternek a bélyege. (AL) Úgy a rozsnyói hitelesítő bélyeg, mint a mester s ennek jegye, idáig teljesen ismeretlen volt szakirodalmunkban. Magánértesülés útján közölhetem, hogy Libay András a XIX. század elején élt s működött Rozsnyón s hogy a leírt szelencze az ő munkája, mert a mióta elkészült, ugyannak a családnak a tulajdonában van s e családnak egyik idősebb tagja magát a mestert is személyesen ismerte.



A hitelesítő bélyeg felső részén kiemelkedő paizsalakú mezőbe zárt rózsát tüntet elő, mely alatt az ezüst finomságát jelző 13-mas szám látható. A rózsa-alak itt is, mint sok más ötvösczéhünk hitelesítő jegyeinél, a város czímeréből van kölcsön véve, a mely czímer angyal által tartott paizsban háromszárú rózsavirágot s ennek száraira keresztbe fektetett éket és kalapácsot (Schlägel und Eisen) ábrázol. Ez az utóbbi két szerszám Rozsnyó bányaváros voltát jelzi.

IV. *A kassai ötvösség történetéhez.* Bethlen Gábor első hadjáratának befejezésével 1620 január hó 16-án Ferdinánd királylyal fegyverszünetet kötvén, Pozsonyból Kassára utazott. Míg innét eltávozva, a mondott év tavasza és nyara folyamán a beszterczebányai országgyűlésen tartózkodott, az ő «szíves asszonykája», Károlyi Zsuzsánna, Kassán maradt, a hol julius hó 30-ika előtt történt meg vele az alább,* érdekességénél fogva szó szerint előadott eset, mely a város egyik jegyzőkönyvében van megörökítve.

* «1620 jul. 30. in domo Domini Judicis. Dominus Judex proposuit: Tegnapi napon hivata eő Felsége az mi kegyelmes Asszonyunk, jelentvén először, hogy szégyen dolog — úgymond — hogy: immár egynéhány ezüst tálaink elvesztenek és soha végére nem mehettünk, hová lesznek. De immár mostan csudaképpen kijelentődött, hogy az kegyelmetek városi embere az tolvaj és órgazda, azért jó biró uram ezen lator(t) előmben hozatván egy inast és az ötvöslegényt és mondá: Én ezt az inast mingyárast holnap felakasztatom, hanem kegyelmed is mingyárast tegyen és látasson törvényt érte, mert semmiképen nem engedem. Én látván, hogy ő Felsége igen megharagudt legyen és hogy előle mingyárast mind az kettőt az tömlöczben akarom küldeni, mondék: Felséges Asszonyom, adja az mi fogságunkba Felséged, mert ez szabadságunk ellen volna és én holnap az tanács eleiben adom az dolgot, ő kegyelmék (t. i. a tanácsurak) meglátják (mit tegyenek vele). Ő Felsége iterálván egyné-

A mennyire a szűkszavú s helylyel-közzel zavaros feljegyzésből a valódi tényállás körülményeit kihámozni lehetséges, az eset foglalatja az, hogy Bethlen Gáborné bizonyos kassai ötvöstől elsőben egy ezüsttálat vásárolt s annak árát az azt hozzá vivő ötvösinas kezeihez kifizetvén, még több hasonló tálnak az áthozatalára utasította őt, a mit az inas meg is tett, de a fejedelemasszony, «nem lévén az anyja otthon», pénz híjában *a saját vagy férjének kimetszett czimerét* adta át neki, nyilván oly czélból, hogy azzal a tálak átvételét elismerje. A jegyzőkönyv ide vonatkozó részének nagyon homályos adataiból úgy veszem ki, hogy a tálakat szállító ötvös a vásárlás ilyen formájába nem nyugodott bele s mert tálait féltette, vagy mivel attól tartott, hogy az értök járó pénzt egyhamar meg nem kapja, valamely okkal-móddal s egy «városi ember» közbenjöttével a tálakat a fejedelemasszony udvarából visszacsente. Az eset miatt felháborodott fejedelemasszony mind a két embert fel akarta köttetni, de a biró a város szabadságaira s szokásaira való hivatkozással szerencsésen elsimította a kényes ügyet s bár a két bűnöst fogságra vetette, a dolog komoly s végzetes kimenetelét a tanács azzal az indokolással, hogy «aratás idején szünetel az itélkezés» s hogy «a mi múlik nem késik» bölcsen megakadályozta, nyilván abban a hitben élvén, hogy a fejedelemasszony nem egészen jogos és indokolt mérge az ügyes fogásokkal kimesterkedett halasztások folyamán elmúlik s a két fogoly grácziát nyer. A mi bizonyára így is történt, mert az ügyről mit sem beszél többé a városi jegyzőkönyv.

Hogy ki volt az az ötvös, a ki a tálakat a fejedelemasszonyhoz felszállíttatta s a kivel ez a kaland megesett, megmondanunk nem lehet, mert az általánosságban tartott jegyzőkönyv neveket nem említ, Kassán pedig ebben az időben tizennégy ötvösmester, névszerint Szegedi Ferencz, Szécsényi Boldizsár, Becskereki Ferencz, Tordai Boér Ferencz, Kolozsvári Forintverő István, Ujfalusi Mátyás Balázs, Nagybányai István, Kolozsvári Egri Mátyás, Kőrösi Nemes János, Békési István, Hunyadi Bárdi István, Debreczeni János, Genfi Konte János és Füzesi Péter működött.*

V. *A pozsonyi ötvösség történetéhez.* Boldogult Könyöki József, a pozsonyi városi muzeum volt igazgatója, egy izben valamely pozsonyi család tulajdonában lévő régi ezüstöt mutatott nekem, melynek pozsonyi mester által készített volta kétséget nem szenvedhetett, mert a család egyik tagjának közvetlen megrendelésére készült a XIX. század harminczas éveiben. A szerényebb tárgy műbecsre ugyan nem tarthat igényt, de szakmánkra annyiban fontos, hogy azon

hányszor szavát: Bizony mind az kettőt felakasztatom. Kérdezni kezdém az inasokat, hogy hogy volt. Mondá az inas, hogy elsőben egy tálat vittem oda, megvevén tűlem, azt mondotta, hogy többet hozzak vigyek még neki, azt is megveszi. És hogy ezt oda vittem, nem volt pénze, azt mondta, nincs az anyám itthon és *kimeczvén az ő Felsége czímerét*, énnekem ada, mondván: jöjj továbbá, megadom az árát. Ugyan így volt? kérdettünk. Mondá az inas: Ugyan így volt, szemtűl szembe az legénynek. Kegyelmetek ezért lássá(k), mit kell cselekednünk, mert ő Felsége igen parancsolta, hogy törvényt lássunk reá. *Del(iberatum).* Ő Felségét meg kell találni és kérni alázatosan, hogy szabadságunkban és szokásunkban kegyelmesen tartson meg, mert tempore vindennie most és diete silent Jura, mind azáltal quod differtur non aufertur, hanem aratás után (ha grácziát ő Felsége nem ad) megbűntetődik.»

* Kassa város ötvösségének története. 332. lap.

konstatáltam első ízben a *pozsonyi ötvösczéh hitelesítő bélyegét.* Ennek alakját a mellékelt ábra mutatja be. A bélyeg elkopott állapotban van ugyan, de azért elég jól lehet észlelni, hogy az négyszögű keretben három toronynyal ellátott kapus várfalat tüntet elő a maga typikus egyszerüségében. Ez az alak itt is, mint egyéb ötvösbélyegekben, a város czímeréből van kölcsön véve.

Ezt konstatálva, az 1884-ik évi magyar történeti ötvösműkiállítás alkalmával bemutatott s a Szűz-Máriáról czímzett Szent-Ferencziek pozsonyi rendháza tulajdonában lévő csúcsíves ízlésű kelyhet* a most közölt hitelesítő jegy és ennek hitelesítő bélyege analógiája alapján pozsonyi ötvös munkájának tartom.

A kehely a csúcsíves ízlés egy késő alkotása s felirata szerint 1619-ben készült; két bélyeget visel, melyeket az Ötvösműkiállítás Lajstromából itt reprodukálunk. Az első bélyeg fölfelé szélesedő négyszögben, a fentebb leírt hitelesítő bélyegnél stilizáltabb alakban tünteti fel a háromtornyos várfalat, de a számtalan hazai ötvösművünkön előjövő ilynemű bélyegektől élesen megkülönböztethető, mert itt a várfal tornyainak csúcsain, toronysisakok gyanánt, egy-egy kerek dísz ül. A bélyegnek ez a sajátságos eleme merőben elüt minden más, főképen erdélyi ötvösműveinken fellépő és szintén tornyos várfalat ábrázoló bélyegektől, a melyeknek változatos sorozatából egynéhány mindenesetre a kolozsvári ötvösczéhet illeti meg, de a mely bélyegek provenercziája és hovátartozása eddigelé még teljesen autentikus alapon felderítve nincsen.

A pozsonyi kehely mesterét, a pozsonyi ötvösczéh történetére vonatkozó kutatásaim alapján, *Hans Ruprecht* személyében állapítottam meg, a ki a czéhnek 1575-től vezetett regesztroma szerint mint ifjú legény 1613 julius 8-án jelenik meg elsőben a czéh előtt, kérvén mesterremekének kijelölését; ez megtörténvén s a mesterremek a bemutatás alkalmával jónak találtatván, Ruprecht Jánost a mesterek sorába még abban az évben beiktatják. Mesterjegyét a második hitelesítő jegy kapcsán közölt bélyegben látjuk.

Mihalik József.

SZKITHA-SZARMATA MARADVÁNYOK A MAGYAR VISELETBEN.

A magyar viseletre vonatkozó közvetlen adatok a Nagy Lajos korabeli Képes Krónika miniaturejeivel kezdődnek. Vannak ugyan egyes ábrázolatok a korábbi időkből is, mint pl. a pécsi szobrok, a szepesváraljai falfestmény és egyebek, de ezek nem a magyar nemzeti, hanem az általános európai viseletet tüntetik föl, akár azért, mert az európai divat háttérbe szorította a nemzeti viseletet, akár pedig azért, — a mi valószínübb — mivel a képek túlnyomó részének vallásos jellege miatt a külföldi vagy legalább is nem magyar eredetű művész előtt semmi olyan különös ok nem volt, a mi arra indította volna, hogy eltérjen attól a viseletmódtól, a mit a többi olasz vagy német művész

* Leírva: A magy. tört. Ötvösmükiállítás Lajstromában, II. terem, 90. lap, 75. sz. tárgy.

alkalmazott ilyen esetben és belevigye a magyar viseletet, a mit épen a tárgynál fogva a Képes Krónika művésze vagy művészei nem nélkülözhettek.

A korábbi idők magyar viseletéről tehát csak közvetett úton tájékozódhatunk s e tekintetben többféle segédeszközhöz fordulhatunk. Vizsgálat tárgyává tehetjük azon népek egykori viseletét, melyeknek környezetéből a magyar kiszakadt; kereshetünk egyes nyomokat olyan byzanczi és nyugot-európai képzőművészeti emlékeken, a hol azok valamely közelebbről nem ismert keleti népet akarnak feltüntetni, abból indulva ki, hogy a keleti jellegre a mintát legközelebb az egykorú magyarokról vehették. Felhasználhatjuk s fel is kell használnunk mindazon tanuságot, a mit az archæologia, összehasonlító nyelvészet, ethnographia és egyes történeti följegyzések szolgáltatnak.

Ilyen módon igyekeztem valami módon képet adni «A magyar viseletek történetében» a Képes Krónika idejét megelőző magyar viseletről, kezdve a legrégibb időkön, a mikor a szkitha-szarmata viselet mutatja, milyen elemekből állhatott az ősmagyarok viselete s milyenekből fejlődött és alakult tovább a népvándorlás korában, a honfoglalás idején s aztán a mai hazában. Varjú Elemér úrnak e tekintetben egészen más a felfogása, a minek munkámat birálva az esetek egész sorozatával kifejezést adott az Arch. Értesítő múlt évi utolsó füzetében, néhol egy pár érvet is hozván fel, máskor pedig elégnek tartván az egyszerű kijelentést, hogy a mit én állítottam, az szóra sem érdemes.

Varjú úr birálatára már a multkor megtettem észrevételeimet s nem szándékozom rá még egyszer visszatérni, hanem kiveszem belőle azt, a minek tudományos magva van s a munkámban kifejezett, de Varjú úr által megtámadott felfogásomat, a mennyiben újabb szempontokat és érveket tudok mellette felhozni, újra ki fogom fejteni, vagy a mennyiben módosult volna felfogásom egy és más tekintetben, ehhez képest fogom a kérdést, illetőleg a fölvetett kérdések sorozatát még egyszer tárgyalni.

Egy ilyen kérdés, a miről ezen czikkem szól, a szkitha-szarmata viseletnek a magyarral való kapcsolata.

Varjú úr felfogása szerint a szkitha-szarmata viseletnek nincs helye a magyar viseletek közt, mert úgy véli, hogy a szkitha-szarmata rokonságnak alig van valami alapja.

Az én felfogásom pedig az, hogy van helye nem csak azért, mert volt rokonság a magyar, meg a szkitha-szarmata nép között, a mire nézve különböző helyeken és alkalommal többféle adatot és érvet hoztam föl,* de még inkább van helye egyéb okokból.

A mi a rokonság fokát illeti, e helyen, a hova különben sem tartozik ethnologiai kérdések vitatása, elégnek tartom Varjú úrnak eddigelé még ki nem fejtett s érvekkel meg nem okolt kijelentésével szemben, hogy t. i. «a

* Lásd ide vonatkozó tanulmányaimat és fejtegetéseimet az «Ethnographia» 1894-ik évfolyamában s *A szkithák nemzetisége* czímmel külön lenyomatban (mint a «Néprajzi Füzetek» 3-ik száma), aztán «A magyar nemzet története» czimű, Szilágyi Sándor által szerkesztett munka I. kötetében (CCLVII. s köv. ll.), hozzászóltam még a kérdéshez a «Századok»-ban (1896. évf. 235—246. l. és 1897. évf. 427—433. l.), a «Budapest Régiségei»-ben (V. k. 89—91. l.), s legutóbb a «Keleti Szemlé»-ben (1900. évf. 1. sz. 60. l.)

szkitha-szarmata rokonságnak alig van valami alapja», egész röviden megemlíteni azon főbb eredményeket, a mikre egyes tanulmányaim alapján eddig jutottam. Nézetem szerint ugyanis a szkithák vagy szakák minden kétségkivül turánok voltak, minden, a mit csak tudunk róluk, szokásaik, életmódjuk, erkölcseik, testi és lelki tulajdonságaik erre vallanak, — és pedig uralkodó törzsük a törökséghez tartozott, ez a törzs azonban Kelet-Európában finn-ugor, vagyis csud-magyar népelem fölött helyezkedett el s további ethnikai alakulása újabb és újabb finn-ugor elemek hozzájárulásával olyan irányt vett, hogy abból, mint ethnikai produktum, utóvégre a magyarság egyénisége bontakozott ki, melynek a honfoglalást megelőző faji története épen a régi szkitha területen folyt le.

Ezt az utóbbi körülményt tartom én a fontosabbiknak, nem pedig a rokonság közelebbi vagy távolabbi fokát. Ilyen szempontból a szkitha viseletnek még oly népnél is lehet helye, a hol nem fejlődött ki az ethnikai kapcsolatnak az a bensősége, a mi a magyarságnál; Hottenroth p. *Handbuch der deutschen Tracht* cz. művében a fekete tengermelléki keleti gótok viseletének rekonstruálására használta fel a szkitha viselet emlékeit.* A mi eljárásunk és Hottenroth eljárása közt azonban az a különbség, hogy mi a szkitha viseletet meghagytuk szkitha viseletnek, Hottenroth pedig egész egyszerűen lefoglalta a gótok részére s a Meroving-kori germán karddal és paizszsal ellátott szkithára, a kit a kulobai elektron edény egyik alakjáról vett, minden további magyarázat nélkül rá mondja, hogy «fekete tengermelléki keleti gót». S Hottenroth eljárásának csakis ezen utóbbi oldala eshetik kifogás alá. A keleti gótok tényleg sokat vettek át a kelet-európai szkitha-szarmata viseletből. Világos bizonyitékul szolgálnak erre a Nagy Theodosius oszlopán ábrázolt gótok, a kik elől felhasított kabátot és félreismerhetlenül gatyát viselnek, a mit később Italiában és Hispaniában a római viseletmóddal cseréltek föl. Varjú úr is említi birálata egy helyén (Arch. Ért. 1900. 422. l.) ezt a gót viseletet, éppen erre hivatkozván azon nézetének a bizonyítása végett, hogy «az elől felhasított kabát a Nyugaton igen korán ismeretes volt», csak éppen azt az oldalát nem vette észre a dolognak, a mi e kérdésben a lényeges, hogy a Nagy Theodosius korabeli gótok — a hogy már említettük is a mult alkalommal — nem a nyugoti, *hanem a keleti népek közé tartoztak.*

De még fontosabb a szkitha viseletnek a magyarral való viszonya tekintetében az a körülmény, hogy a szkitha kulturális kör kiterjedt a dél-szibériai, közép- és belső-ázsiai nomádokra is, vagyis az, a mit szkitha-kulturának nevezünk, tulajdonkép nem egyéb, mint a turánok kezdetleges kulturája. Bizonyítják a régészeti leletek, melyeknek szkitha csoportjával Hampel József és Reinecke Pál foglalkozott tüzetesebben az «Archæologiai Értesítő» és a «Zeitschrift für Ethnologie» hasábjain. E tanulmányokból kitünt, hogy az ú. n. szkitha régiségek csoportja Dél-Oroszországból egyfelől Magyarországig, másfelől pedig Dél-Szibérián és a közép-ázsiai pusztaságon át egész az Altaji hegységig, meg a Baikal-tóig terjedt. De bizonyítják az ó-kori irók is, a kik közül

* Említett müvében 38-ik lap, 13. ábra, 2. sz. a. és 56-ik l., 16. ábra, 5. sz. a. (Ugyanezt l. *A magyar viseletek történetében* az 1. sz. fekete tábla 5-ik ábráján s az I. színes táblán 4. sz. a.)

pl. Herodotus azt mondja a közép-ázsiai masszagetákról, hogy «hasonlókép élnek és *ruházkodnak*, mint a szkithák». (I. 215.)

Álljunk csak meg egy kissé a masszagetáknál! Ez a nép különös figyelmet érdemel a magyar őstörténet szempontjából.

A masszageták északi szomszédaik, az uralvidéki thysszageták, meg a velük egy vidéken, tőlük keletre tanyázó jyrkák vadásztörzseivel együtt egészben véve a mai kirgiz pusztaságot foglalták el Herodotus korában a Kaspi és Araltóig, meg a Jaxartesig vagyis Szir-Darjáig, dél felé az irán, délnyugotra a kaukázusi nyelvterülettel érintkezve, a nyugot felé tanyázó szarmatákkal pedig annyira összekavarodva, hogy az ó-kori írók a mindenesetre rokon két nép között nem mindig tudnak eligazodni s majd a nyugot felé tolt masszagetákat zavarják össze a szorosabb értelemben vett szarmatákkal, majd pedig a szarmaták keleti törzseit a masszagetákkal.

Ha már most számbavesszük, hogy a magyar-ugor néptörzs ősi területe az Uralvidéktől (Baskiria) Dél-Szibérián át az Irtis és Ob forrásvidékéig nyult el, hol a vogulok és osztyákok mind a mai napiglan megmaradtak az ősi kezdetleges életviszonyok közt, dél felé pedig lenyult a határ, a mint azt a magyar-ugor nyelvcsoportban levő közös és nagyon régi érintkezésre valló nyelvi bizonyítékok mutatják, egyfelől a kaukázusi népekig, másfelől az iránokig és pedig az iránságnak nem csupán a kaukázusi ágáig, az osszetekig, hanem kelet felé a baktriai zendekig s a pamiri iránokig is, sőt a magyar nyelvben még a khinai és tibeti elemmel való érintkezésnek is van nyoma: más eredményre nem juthatunk, mint hogy a magyar-ugor ősi terület egy és ugyanaz az ó-kori masszageták, thysszageták és jyrkák területével, a mi máskép kifejezve annyit jelent, hogy az ó-kori írók az említett nevek alatt a magyar-ugor népcsoport azon időbeli fő népeit emlegették, a mire különben föntebb idézett tanulmányaimban egy pár nyelvi bizonyítékra is hivatkoztam, többek közt azt is felhozva, hogy a «massza-geta» (az örmény íróknál masz-kit, masz-kut) előrésze megfelel a vogulok nemzeti nevének, a «manyszi»-nak, meg a «magy-ar (mogy-eri)» előrészének, a «nép- vagy ember»-jelentésü utórész pedig a vogul-osztyák «khut = emberek» szónak.

Ebben a megvilágításban pedig talán mégis van némi jelentősége Herodotus ama szavainak, hogy a masszageták olyan módon ruházkodnak, mint a szkithák s ilyen formán nem egészen fölösleges a szkitha viselet fölvétele a magyar viseletek közé.

Már most a szkitha viseletben kétféle elemet kell megkülönböztetni.

Egyik az ősi elem, a mit a turán népek közös tulajdonának vehetünk fel.

Ide tartozik a jellemző szkitha süveg, mely ezer évvel később is feltalálható az altaji turkoknál, mint bizonyítják az Orkhon vidékén az asz-khetei síremlék alakjai (4. ábra),* meg volt még később is a kirgizeknél,** de nem volt ismeretlen a magyarság előtt sem, többször előjön a Képes Krónikában s így van ábrázolva a Nádasdy-féle mausoleumban Béla hunn vezér. De azt mondja

* Dr. W. Radloff: *Atlas der Alterthümer der Mongolei.* Szt.-Pétervár. 1892. XV. t. 2. sz. (A magyar viseletek történetében. 4. tábla 6—7. sz.)

** Hottenroth: *Trachten der Völker alter und neuer Zeit.* Stuttgart, 1884. I. k. 112. t. 12.

Varjú úr a Képes Krónika magyarjainak szkitha süvegjére: «Jobban megnézve ezt az ősi fejfedőt, azonban kisül, hogy az nem más, mint egy széles, két oldalt hasított karimájú posztó-süveg, a melynek hátsó karimáját néha le szokták volt hajtani.» (Arch. Ért. 1900. 426. l.) Volt ilyen is s ez a szkitha süvegnek a legfejlettebb változata; a közbeeső változatnál a hátsó részt már bajos volna egyszerűen karimának tekinteni, elől azonban van egy kis karima, a mire néha érczlemez volt erősítve; — erről azonban más helyen fogok szólni. Mindebből azonban én csak annyit látok, hogy a szkitha süveg, melyet mindenféle más süveg-, sipka-, kalap-, kalpag stb. typustól megkülönböztet a tarkót is eltakaró főkötő-szerű jelleg, nem maradt megkövesült állapotban a Kr. e. századoktól a VIII. századbeli turkokig s a XIV—XV. század magyarjáig, hanem itt is, ott is némi átalakuláson ment keresztül. Itt adom a szkitha, az altaji turk és a megfelelő magyar süveg rajzát a kulobai elektron edény (1. ábra), az asz-khetei síremlék (4. ábra), a Képes Krónika (2. ábra) és a Nádasdy-féle mausoleum (3. ábra) után s minden szószaporítás helyett az olvasóra bízom az összehasonlítást. Csak annyit teszek hozzá, hogy a földközi tengermelléki és nyugot-európai népeknél, sem a Balkánon, sem Italiában, sem a germánoknál, sem a keltáknál sehol semmi nyoma a XIV—XV. század előtt ennek a süvegtypusnak, a mint hogy nyugaton, mint Falke mondja,* a népvándorlás korában, a Karolingok alatt, sőt még a X—XI. században is be egész a XII. századig, a fej többnyire födetlen volt, a mi föveget mégis használtak, az vagy sisak, vagy phrygiai sapka vagy szalmakalap volt.



1 2. 3



4

A másik ősi szkitha ruhának tarthatjuk a szűk, bőr nadrágot, melyhez a Feketetenger mellékén egy bő vászon lábra való is járult. Bőr nadrágban vannak ábrázolva a kulobai elektron edény szkithái, aztán két nyilazó szkitha, egymásnak háttal támaszkodva, arany lapon kiverve, ellenben a csertomlycki edény szkithái, a kulobai királyi sír lovas szkithában végződő arany torquesé-

* «Es war in der That eine Kopfbedeckung, für den Krieg, wie für den Frieden. verhältnissmässig eine Seltenheit.» (*Zur Costümgeschichte des Mittelalters.* A bécsi «Mittheilungen d. Central-Commission» 1860. évf. V. k. 186. l.)

nek alakjai, a kulobai csészetartó szkitha stb. alul megkötött, sűrű ránczokat vető bő lábravalót viselnek.* Hogy Varjú úr ezt is bőrből készült nadrágnak nézi (Archæologiai Értesítő 1900. 411. l.) s nem vászonruhának, ezen csakugyan csodálkozom.

Ezt a bő vászon lábravalót, mint említettem s mint a Magyar viseletek történetében is kiemeltem, «alul a bokánál buggyosan összekötötték» s alakját tekintve, «még legjobban megfelel a török salavárinak». (5. l.) Mind a mellett a salavárinak sem felel meg egészen. A salavári, a hogy a Balkán félszigeten általánosan elterjedt, fönt bő, alul szűk. Ez a változata meg volt már az ó-korban is Perzsiában és Örményországban, a mire kétségtelen bizonyítékul szolgál az ide mellékelt ábra, a térdelő alak örmény Augustus (5. ábra), az ülő pedig parthus Marcus Aurelius (6. ábra) érméről.** A szkitha lábravaló azonban végig egyforma bő s a gatyától csak annyiban különbözik, hogy alul össze van kötve. Már a szarmatáknál ez az alant nyitott bő lábravaló volt divatban, a mi egyenesen a magyar gatyának felel meg.


5

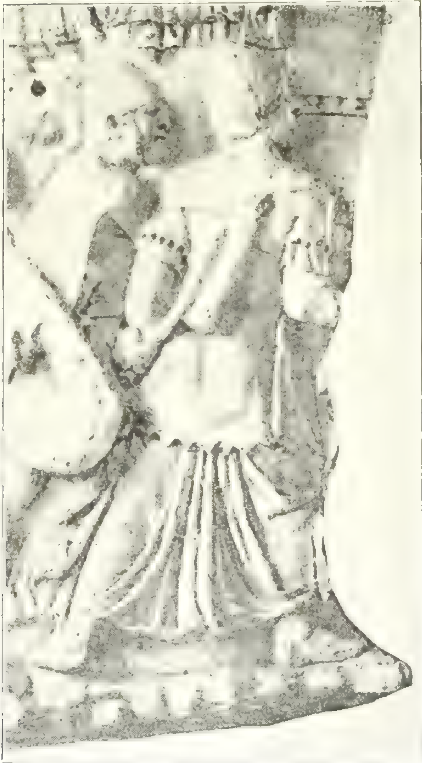
Hogy a parthusoknál is meg volt ez a változat, arra a Magyar viseletek történetében bizonyságul hoztam fel az 1. sz. fekete tábla 11. sz. alakját, a jazig-szarmata gatyánál pedig hivatkoztam a Traianus-oszlopára, bár «nem lehet egész pontosan kivenni, hogy esetleg szoknyaszerű ruha volt-e vagy pedig csakugyan kétszárú gatya?» (Magy. vis. 7. l.) Tekintve azonban, hogy a jazigok szoknyaszerű ruhája egészen kiválnék abból a környezetből, a melyben a jazigok éltek, sem a szkithák, sem a parthusok, sem az Antoninus-oszlop szarmatái nem viseltek szoknyát, hanem két szárral ellátott lábra valót: a Traianus-oszlopán ábrázolt szoknyaforma «bokáig érő bő köntöst» szoknyának semmi esetre sem tarthatjuk, hanem föl kell tenni, hogy annak is két szára volt, mint a szkitha, parthus stb. lábravalónak, vagyis csakugyan gatya volt. S ha Varjú úr a Traianus-oszlop jobbnál-jobb fényképi másolatain hiába kereste a gatyás jászokat, hát figyelmébe ajánlom a Magyar viseletek története 2. táblája 2. sz. a. közölt alakjának Cichorius által (Die Reliefs der Traiansäule. II. köt. LXXX. tábla, CVIII. kép, 289. sz. a. jelenet) közölt reprodukczióját, melynek pontos cinkografiai másolatát különben itt adjuk (7. ábra). Itt már a ránczvetés módja világosan mutatja, hogy annak a köntösnek két szára van, vagyis gatya és nem szoknya s a Traianus-oszlop művésze épen olyan módon fogta fel a jazig gatya lényegét, mint a magyar művész a magyar gatyáét, a melyről kép után szintén bajos eldönteni, hogy szoknyaféle


6

* Antiquités du Bosphore Cimmerien. Szt.-Pétervár. 1854. VIII. t. 1. XX. t. 6, 9. XXXII. 7. XXXIII. (V. ö. Magyar vis. tört. 1. sz. fekete tábla, 1—7. sz.)

** Augustus érme: A/ Turpilianus III vir. Feron(ia), R/. Cæsar Divi F(ilius), Arme(nia). Capta. (Babelon II. k. 298. l.) M. Aurelius érme: A/ M. Antoninvs Avg. Arm. Parth. Max. R. Tr. P. XVIII. M. P. IIII. Cos. III. és SPQR. Vic. Parthicæ. (Froehner W. Les médaillons de l'empire romain. 92. l.)

«bokáig érő bő köntös-e» vagy pedig két szára van? Felhozom például Than Mór festményét, a «Toborzást» vagy Izsó Miklós szobrát, a «Búsuló pásztort», pedig az utóbbi már nem is relief, mint a Traianus-oszlop jelenetei. A külföldi művész egészen máskép látja a gatyát, az megcsinálja a két szárát, csakhogy aztán a hortobágyi csikósból lesz is hamisítatlan felvidéki tót. A mikor ezt a jelenséget ma is tapasztalom, más eredményre csakugyan nem juthatok, mint hogy a Traianus-, meg az Antoninus-oszlop művésze ugyanazon egy szarmata viseletet ábrázolta, csakhogy amaz a kétszárú lábravalót olyannak látta, a milyennek a magyar, emez meg, a milyennek a német művész látja a magyar gatyát. Amaz megcsinálta bő gatyának, emez pedig szűk vászon nadrágnak. Mert hogy ennek a bő köntösnek két szára volt, azt a közölt képen a lábravaló közepén végig vonuló kettős redőzet, mely alant két felé válik s a két láb irányát követi, kétségtelenné teszi.



Ha a vászonból készült bő és a testhez simuló bőr lábravalót, modern elnevezéssel élve a gatyát és nadrágot egymással szembeállítjuk, a dolog természeténél fogva amannak eredetét délibb, emezét északibb vidéken kell keresnünk. Sem a keleti, sem a földközi tengermelléki művelt népeknél az ó-korban nem volt ilyen a lábszárat is beburkoló nadrágszerű ruha, viselete tehát az északi barbárságtól indult ki. De melyiktől? Az európaitól vagy az ázsiaitól? Azt lehetne mondani s mostanság nagyon is szokásos az ilyen magyarázat, hogy az egyformán hideg éghajlat úgy Európában, mint Ázsiában szükségessé tette a lábszár beburkolását, a viszonyok tehát egyformán kifejlesztették itt is, ott is az északi néptörzseknél a nadrágféle ruhát. Hanem ethnografiai szempontból tekintve a dolgokat, nem olyan szükségszerű ez a fejlődés. A földön négy olyan egymástól többé-kevésbbé önálló terület van, hol a hideg elleni védekezés nagy befolyással volt a ruházat alakulására: Európa, Ázsia és Amerika északi része, aztán meg Dél-Amerikában a Tűzföld. Már most azt látjuk, hogy a tűzföldiek, a kik pedig sokat szenvednek a hidegtől, egyáltalában nem ismernek a nadrághoz hasonló ruhát. Ismernek az észak-amerikai indiánok, meg az eszkimók, aztán az összes észak-ázsiai néptörzsek, ellenben az észak-európaiak ról az ősidőkre alig mutatható ki. Az újabb tudományos magyarázatok mind valószinübbé teszik, hogy a kjökken möddingek népe alkotja magvát az árjaságnak s a Balttenger vidéke volt az, a honnan

valamennyi árja nép kiindult. Már pedig sem az ős-görögök, sem az italikus néptörzsek nem vittek magukkal Hellasba és Italiába olyan ruhát, a mit nadrágnak lehetne mondani. Ha vittek volna, valami átalakult formában bár, de megmaradt volna, a hogy megmaradt Kis-Ázsiában a thrákokkal rokon phrygeknél. De római szoborműveken a germánok is igen gyakran meztelen lábszárral vannak ábrázolva, ellenben a kelták és a thrák-phryg rokonsághoz tartozó dákok mindig nadrágosak. Ebből az tűnik ki, hogy a görög-italikus néptörzs vándorlásainak korában az árjaságnál még nem volt ismeretes a nadrág, elterjedése csak a keltathrák vándorlások korával hozható kapcsolatba vagyis éppen azzal a korral, a mikor északkelet felől megindult a szkithaság terjeszkedése dél és nyugot felé, úgy 700. körül Kr. e.

A szkithaság körén belől azt tapasztaljuk, hogy a bő vászonruhás alakok főleg a kercsvidéki leletek ábrázolatain fordulnak elő, ellenben a Dnyepermelléki csertomlicki edényen csakis a bőr nadrágosak. Tapasztaljuk azt is, hogy a bőr nadrág, melyet a rövidebb vagy hosszabb szárral ellátott lábbelibe gyürtek, végig kisérhető az északi turánság legkeletibb törzseiig — ez tehát az őstsurán viseletmódhoz tartozik. Ellenben a bő vászon lábravaló, melynek t. i. szára is van és nem szoknya, csak az Aral, Káspi, Azovi és Feketetenger melléki népeknél fordul elő, keleten a parthusokig, nyugaton pedig a tiszavidéki jazygokig, az utóbbiak azonban az Azovi tenger mellékéről költöztek az Alföldre, a Kr. e. II. század körül pedig még az Aral vidékén nomadizáltak. A gatya eredetét tehát itt kell keresnünk, míg nyugotibb területen, a thrák-kelta s később a szláv-germán népeknél már a szűk vászon lábravaló járta. Mindegyik azonban a szkitha bőr nadrágból keletkezett és fejlődött tovább, mert ez végeredményében az észak-ázsiai és észak-amerikai néptörzsek közös alapból kiinduló viseletével függ össze.

A magyar viseletek történetében még fölvettem azt a lehetőséget, hogy a gatya eredeti szkitha ruha, melynek elnevezése is a magyarral és finnel rokon nyelvek területén keletkezett, bár már ott is megjegyeztem, hogy a vad kenderből készült vásznat aligha maguk a szkithák állították elő, hanem esetleg rabszolgáikkal készíttették. (3. l.) Munkácsi Bernát azonban *Árja és kaukázusi elemek* czímű, sajtó alá készülő művében, melynek nehány kinyomatott ívét szives volt rendelkezésemre bocsájtani, kimutatja (285—289. l.), hogy az elnevezés a kaukázusi népektől származik, mert a «nadrág», «alsó-nadrág»-jelentésű *ghonseg*, *khacsi*, *getlu* stb. szók világosan a «láb»-at jelentő *koncsu*, *khvacs*, *kas*, *khheti* szókkal függnek össze vagyis az elnevezés alapértelme a. m. *lábravaló*. Ez tehát annyit jelent, hogy az észak-ázsiai eredetű szkitha-turán bőr nadrágból kaukázusi népeknél alakult egy vászonból készült bő lábravaló s ennek azt a változatát, mely legelőbb a parthusokkal és jazygokkal tünik föl az Aral vidéke körül, a magyarság őrizte meg leghivebben. Maga a *gatya* elnevezés is, melyet minduntalan szláv eredetűnek hirdetnek, a különböző kaukázusi nyelvalakok közül az avar «khheti» = láb s a dido «getlu», «ghethlu» (nadrág, alsó-nadrág), szókkal vagyis a Kaspi melléki népeknél fennmaradt formával függ szorosabban össze, innen való a finn «kaatia», «kaatio», karél «koagyiat», vepsz «kadjad» is, ellenben a csecsen «khacsi», «khecsi», lák

«khasa», «khazsa», meg az ezekkel rokon többi kaukázusi nyelvalakokból valók egyfelől az uralvidéki finn-ugoroknál (zürjén: gacsj, vogul: kás, osztják: kászj), másfelől az árjáknál (szláv: gacsi, gasti, gacse, gacie, litván: gaizsesz, germán: hose) elterjedt elnevezések.

Így áll a gatya eredetének kérdése, ha egy kissé magasabb álláspontra helyezkedünk s onnan vizsgáljuk a különböző jelenségek egybefüggését.

Nagy Géza.

A NISI EZÜSTCSÉSZÉK.

I.

Az 1900. év végén *Nis* mellett a vár és a Winik hegy közti területen, melyet «Rawna poljenak» (sík mező) hívnak, egy paraszt földjén munka köz-



ben 3 ezüstcsészét talált. Az egyiket állítólag egy nisi ezüstműves beolvasztotta, a második jelenleg Bécsben Bachhofen v. Echt birtokában van, a harmadik pedig szerencsés véletlen folytán Pancsovára, Weifert Ignácz úr tulajdonába került. Nagy kár, hogy az egyik példányt oktalan kezek a tudományos vizsgálat elől elvonták s így nem lehet egész biztosan megmondani, vajon mind a három egyenlő volt-e?

A kik még Nisben a találónál látták mind a három csészét, azt állítják, hogy nem volna köztük különbség. Azonban csak két csészéről mondhatjuk biztosan, a mint alkalmam volt tapasztalni, hogy egészen egyenlő; csak az a különbség van köztük, a mi tudományos szempontból nem lényeges, hogy a

bécsi példány nincs olyan jó állapotban, mint a pancsovai, sőt az előbbi meg is van repedve. Máskülönben a felirat, a bélyeg (Naiss), nagyságuk stb. mind egyenlő.

A lelőhely a Nisava folyótól nincs távol, épületmaradványokat nem találtak a környéken, azt sem lehetett kikutatni, vajon találtak-e ott már más régiségeket is. Egyáltalában a megtalálás körülményeiről nem lehetett eddigelé semmi közelebbit megtudni, még azt sem, vajon szabad földben vagy kövek között stb. feküdtek-e? Nis környékén és magában a városban is, az utóbbi időkben sok érdekes régiséglelet fordúlt elő s így őszszel egy híd alapozása alkalmával, egy nagyon szép Constantinus-féle bronz mellszobrot találtak.

Nagyon sajnálom, hogy többet nem tudhattam meg, de a szerbiai értékesebb leletek legnagyobb részét mysticus ködhomály által van elborúlva.

Budapest, 1901 márczius 20. *Gramberg Nándor.*

II.

A nisi csészék több tekintetben érdemlik különös figyelmünket; bár idomuk nagyon egyszerűen gömbszelvény formáját mutatja és a művészi diszítés is egy meglehetős sovány koszorúra szorítkozik. A szerény csészék érdekességét azonban tetemesen fokozzák a bevésett föliratok és a történeti háttér, melyre e föliratok utalnak.

A csésze lefelé hajló oldalán kettős párhuzamos vonalkörbe vésve ez üdvözletet olvassuk: LICINI AVGVSTE SEMPER VINCAS, vagyis Licinius császár mindig győzedelmeskedjél. Szintén a csésze belsejében közepett vonalkörben és koszorúban két sorban: SICX SICXX. a tízéves uradalmi évforduló alkalmából a császár jóléteért bemutatott üdvkivánatot és azt az óhajt jelenti, hogy húsz évi votumra is legyen alkalom. Végül még egy vonalkörbe foglalt apróbetüs kétsoru fölirat NA | ISS (VS) igényli figyelmünket, ez a város neve, Naissus, a hol e votiv csészék készültek, t. i. a mai Nis délszerbiai város helyén egykor létezett római colonia, mely déli Mœsiának legtekintélyesebb városa volt. A három fölirat nagy valószínűséggel engedi megállapítani a történeti helyzetet, melyet az áldozati csészék mintegy megörökítenek.

A római birodalom egyik császárja, az, kit a csészén olvasható üdvözlet röviden megszólít, Imperator Cæsar Valerius Licinianus Licinius Augustus 307-ben Kr. u. nov. 11-én kapta az augustusi méltóságot; uralmának tizedik évfordulója, tehát 316 nov. 11-ikére talál s így ez a közelebbi ok, a mely miatt a csészék készülhettek és a jó kivánat, melylyel a naissusi tanács és nép ez alkalommal az istenekhez fordúlt, nem pusztán a közönségesen elfogadott jelentőséggel birt, ellenkezőleg az óhajnak, hogy a császár mindig győzzön, éppen ez időtájt nagyon indokolt, mély értelme volt. A római világnak ekkor ugyanis két ura volt, Constantinus és Licinius; ez utóbbi a birodalom keleti felét birta, versenytársa a nyugotit.* Mind a két uralkodó csak az imént 313-ban kerekítette volt ki a saját birodalmát, a nyugoti imperator Maxentius, a keleti

* Az itt röviden elmondott eseményekre nézve lásd H. Schiller, Gesch. der röm Kaiserzeit. II. k. 1887. 194 s k. ll.

Maximimus legyőzésével. Most mindegyik uralkodónak már csak a társa volt útjában, pedig mindkettőnek féktelen volt a hír- és becsvágya ; így érthető, hogy a világbéke egy évig sem tartott. A viszály a keleti birodalom katonailag legfontosabb részének, a Balkánvidéknek, birtokáért tört ki ; már 314. október 8-ikán Cibalisnál (a mai Vinkovcze táján) ütköztek össze először, a második ütközet Thraciában volt, mind a kettőben Constantinus győzött ; lehet, hogy Licinius is előnyben volt egyik-másik kisebb összeütközésben, azonban tény, hogy kénytelen volt vetélytársának békét ajánlani és neki Noricumot, Pannoniát, Saviát, Dalmatiát, Dardaniát, Daciát, Epirust, Macedoniát, felső Mœsiát és Illyricumot átengedni ; birodalmának európai részéből csak Mœsia déli csücske (Naissus fővárossal) és Scythia minor maradt meg birtokában.

Ennek a békekötésnek az utójátéka folyt le a következő évben Serdicában, (a hol mainap Sophia áll), a hová eljött Constantinus. Közös határozattal abban állapodtak meg, hogy 317 márczius 1-től kezdve mindegyik császár trónutódjáúl nevezi ki *fiát* és azokat kölcsönösen elismerik. Igy lett Licinius hasonnevű fia Augustus. A csészék csak egy uralkodót üdvözölnek, így tehát bizton tudhatjuk, hogy keletkezésök megelőzi 317 márczius elejét, mert e napon innen már két császárt üdvözöltek volna.

Tudjuk, hogy Licinius nem ülhette meg húszéves uralkodói jubileumát, hat évvel első jubileuma után elvesztette uralmát és csatában sem győzött többé, mert három elvesztett ütközet után bukott meg. Igy tehát a naissusiak kettős fogadalmának nem volt foganatja. *Hpl.*

A JÁSZ-ALSÓ-SZENT-GYÖRGYI SÍR.

A Jászságban körülbelül ötven olyan nagyobb halmot ismerek, mely meggyőződésem szerint emberi kezek műve. Ezek eredeti rendeltetésük szerint különbözők. A jász-détai «Nagy Boldogasszony-halom» szabálytalan fensíkjával és kősánczával, a szihalmihoz és tószögihoz hasonlítva, megadta a késő neolitkori torramarák typusát, bár az ilyen hasonló alakúak között is a «Telek-halmok» régi magyar falvak szemfödőinek fognak bizonyúlni. A többé-kevésbbé szabályos kúp alakú halmok — és ez a nagyobb rész, — egyenlő külsejükben nem jelzik sem korukat, sem rendeltetésüket. Lesznek közöttük tumulusok, kurgánok, őshalmok, az újabb középkori, sőt újkori csatákban elesettek temetkezési halmai és józanúl praktikus határdombok.

A jász-alsó-szent-györgyi «*Borsahalom*» e szabályos kúpok közül való. Ha nem is a legnagyobb, de mindenesetre a jelentékenyebbek, a szembeötlőbbek egyike. Magasságán kívül különösen felébresztette a figyelmet rendkívüli szabályossága, melyet igazolni fognak az alább felsorolandó részletes adatok. Dr. *Grünhut* Ferencz, alsó-szent-györgyi orvos, 1899. évi október 28-án értesített, hogy a Borsahalmát környező három kisebb halmok egyikét Bajzáth Gábor úr, a föld tulajdonosa, felásatta, abban több csontvázat és különböző tárgyat talált, melyekből levéliró egy bronz lánczocskatöredéket, vékony, átlátszó, kissé iritált

üvegszilánkokat, több oxydálódott vasdarabot küldött be — és a tulajdonos nevében úgy a Borsahalmot, mint a még ép mellékhalmokat ásatás és kiaknázás végett a jász múzeumnak, vagy a magyar nemzeti múzeumnak ajánlotta fel. Miután a szervezés alatt álló jász múzeum még ezidőszerint ásatással nem foglalkozhatik, október 29-én beküldtem a hozzám jutott tárgyakat a nemzeti múzeumhoz és kértem az ásatásnak haladéktalan elrendelését, mert félő, hogy avatatlan kezek a tudomány nagy kárára a halmokat legközelebb fel fogják hányni.

Csakugyan, Bajzáth Gábor úr november 2-án a második mellékhalmot is felhányatta és abban egy csontvázat, urnát más egyéb sirmellékletekkel talált. A magyar nemzeti múzeum legott dr. *Éber* László asszistenst és engem bizott meg az ásatás eszközlésével.

Mindenekelőtt a felásott két mellékhalom fekvésének, tartalmának, a talált tárgyak eredeti elhelyezési módozatainak lehetőleg pontos megállapítására törekedtünk.

A Borsahalom Jász-Alsó-Szent-György községétől a tájoló 15. fokának megfelelőleg fekszik északon kelethez légvonalban 4080 m. távolságra, az északi szélesség 47° 25′ 55″ és Ferrótól számított keleti hosszúság 37° 45′ 13 másodpercz alatt. A vidék általában sík, melyen alig észrevehető hullámokat régi időkben a közeli Zagyva, a távolabbi Tisza kiöntései és az annak idején mindenféle kalandozó belvizek szántottak. Maga a Borsahalom közvetlen környéke a magasabb részekhez tartozik és vagy másfél századdal ezelőtt erdő fedte, melynek maradványa a délre elterülő «Borsaerdő», mely szinte Alsó-Szent-György határához tartozik. Csúcsán kőoszlop jelezte a háromszögelési pontot és innen indúlva a tájékoztató 83. fokának megfelelőleg (keleten északhoz) 60 méter távolságban feküdt az első mellékhalom, a tájékoztató 103. foka irányában (keletre délhez) pedig 58·90 méternyire a második mellékhalom, melyeket a föld tulajdonosa már előzőleg fölásatott.

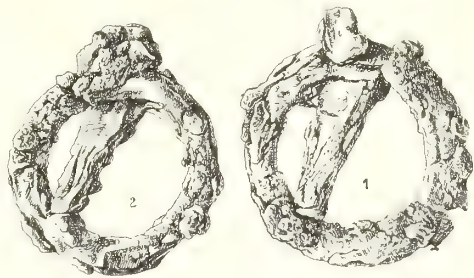
A kezdetleges ásatást vezető embertől a következő, többé-kevésbbé hiteles adatokat kaptam. Az *első halom*-nak felületét — mely mintegy 36 □-méter területet foglal el. — 50 cm. mélyen lehordatva, feltűnt egy, a világtájak szerint meglehetősen orientált négy méter széles és öt méter hosszú szabályos négyszög, mely sötétebb szinezetével elárulta, hogy hányt föld és egy ásott gödör betöltésére szolgált. E hányott földben két méter mélységre hatoltak, midőn felszínre kerülő embercsontok árulták el, hogy itt, egy annak idején több holttestet magába fogadó, sírra bukkantak. Az egész űrnek egyenletes feltárása: négy hanyat fekvő «*fejnélküli*» csontvázat hozott napvilágra; a négy koponya a sír északi oldalán volt egymás mellé sorba rakva, míg a csontvázak az átlók irányában voltak elhelyezve, lábaikkal a központ felé fordítva. Az északnyugati, északkeleti és délkeleti sarokban lévők teljesen ki voltak nyujtóztatva és karjaik is párhuzamosan feküdtek a törzsökkel, míg a délnyugati negyediknek térdei fel voltak húzva. Az északkeleti csontváz bal oldalán, a térdizülettel egy vonalban a sír széle felé, két nagyobb bronzgombot és ugyanolyan két korongot találtak (1. ábra). A felső kerek korong 25 mm. átmérővel bir, vastagsága: 4 mm. A ráforrasztott ívalakú fül 20 mm. hosszúságot hidal át, belsejének magassága


1 ábra.

7 mm., maga a négyélű, alsó részén ivezett sodrony, melyből készült: 3 mm. vastag. Találtak továbbá egy legömbölyített sarkú hossznégyzetalakú kézi őrlőkövet, mely alatt déli irányban 65—70 cm. hosszú és 4—6 cm. széles vas kardél feküdt, de annyira elpusztította a rozsda, hogy csak apró darabokban tudták kiszedni. A délnyugati felhúzott térdű csontváz jobb könyöke mellett apró átlátszó, irizált üvegcserepeket találtak, melyek ugyan nem illeszthetők össze, de valószínűleg egy igen kis, vékonyfalú szilke darabjai. Ugyanezen csontváz jobb vállánál egy bronzláncz foszlányai feküdtek, igen oxydálódott állapotban. Az egyes ∞ egymásfelé forduló kettős horgú szemek két milliméter vastag huzalból készültek, 16 mm. hosszúak és horgaik 8 mm. átmérővel birnak. Egy hozzátartozó kerek véggyűrűt is találtak, (milyen a La-Tène kardkötőkön látható) 4 mm. vastag bronzsodronyból, melynek átmérője 20 mm.

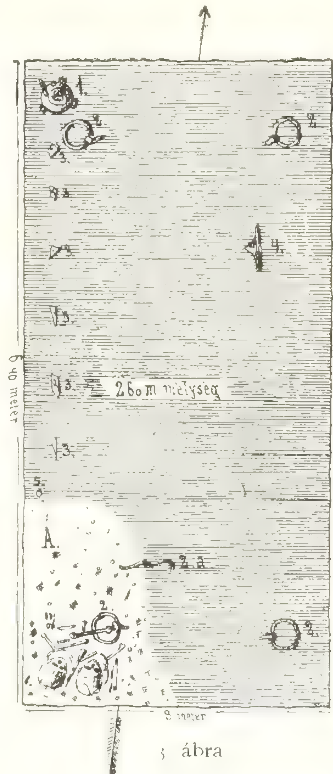
A második mellékhalomnál — (melyet 1899. november 2-án ástak fel) — szintén 6 méter hosszú és ugyanolyan széles területen takarították el a dombfelületet és ugyancsak 50 cm. mélységben megtalálták a sötétebb színű hányott föld által jelzett sírgödröt, mely az előbbivel teljesen azonosan orientálva, szabályos négyszöget képezett 4·5 méteres oldalakkal. 50 cm. mélységben az északi oldal nyugat felé eső részén találtak egy nagyobb téglavörös színű, apró darabokra roppant urnát, mely elég finom gyúrt agyagból korongon készült, de oly rosszúl volt égetve, hogy a törési élek mindenütt gömbölyűre mállottak és így összeállítását megkisérleni sem lehetett. A nyugati oldalon pedig egy, a bal oldalán fekvő, zsugorított csontváz került felszínre, mely teljes kalczinácziója folytán, az ásatók kijelentése szerint kiemelhető nem volt. A koponyát azonban földdel együtt kivették és később nekem bemutatták. Szakszerű mérőeszközök hijával azonban csak annyit állapíthattam meg, hogy a norma verticalisban legnagyobb hossza: 176 mm., legnagyobb szélessége: 136 mm., így hosszszélességi indexe: 77·02 volt; 1886 márczius havi nemzetközi megállapodas szerint tehát a mesocephal főcsoportba sorozandó. Egyébként férfikoponya volt, a fogakról és varratokról itélve: 30—40 év közötti életkorában temettetett el. Más irányban nem vizsgálhattam meg, mert már csak a beletódúlt nedves föld tartotta össze, mely a meleg szobai levegőben csakhamar kiszáradván, az egész összeomlott. — Maga a sírgödör, ép úgy, mint az előbbi, 2 méterre mélyedt az eleven földbe és fenekén, az északnyuyati sarok táján, egy szabályos oválís alakú vöröses-barna korhadási réteget mutatott, melynek hossztengelye mintegy 100, kereszttengelye: 75 cm. volt. Ez elkorhadt paizs közepén boglárt találtak, oly erősen élegülve, hogy ezt is csak darabokban tudták kiszedni. (Különben, mint mondják, ők nyerget láttak benne, mely megjegyzés arra enged következtetni, hogy már összeomlott helyzetben találták; miután vizszintesen feküdt és a fokozatos oxidáczió által eléggé meggyengült: darabokra roppantotta a ránehezedő földtömeg súlya. E kúpalakú alul kerek, lapos peremű pajzsboglár hármankint csoportosított, ezüsttel borított, gömbölyű fejű szegekkel volt a pajzshoz erősítve. Vasból készült, de némi nyomok arra engednek következtetni, hogy az egészet vékony ezüst kéreg vonta be. Az összeilleszthető darabokból következtetve, e pajzsdúdor átmérője: 72 mm., magassága a csúcsnál: 40 mm. volt.

A középtől kissé keletnek, az északnyugot, délkeleti diagonálisnak megfelelőleg, egy emberi bal felsőlábszárcsont feküdt, — de sajnos, azt kipuhatolnom nem sikerült, hogy a talajban akadtak-e a csontváz többi részének nyomaira. Ugyanezen a vonalon, közel a délkeleti sarokhoz, három zöldszínű üveg darabot találtak, melyekből azonban egy cserepet sem sikerült megszereznünk, állítólag már bent a háznál elhányódtak. A délnyugati sarokban három sasszegekkel ellátott vaskarika került felszínre, (melyek hű rajzai a 2. ábrán láthatók). E karikák közül kettőt, nagyfokú elrozsdásodásuk daczára, meglehetős épen vettek ki, a harmadik azonban összeomlott. Az ép karikák átmérője: 114—126 mm., belsejük: 90—110 mm., vastagságuk: 16—24 mm. A rajtuk lévő sasszegek hossza a forgógyűrű belső felületétől számítva: 112—114 mm., a karikától számítva: 65—66 mm., vastagságuk a karikát átfogó gyűrűnél: 20—24 mm., lecsonkúlt hegyüknél: 10—14 mm. (3. ábra).



2. ábra

November 6-án reggel hozzáfogtunk az ásatáshoz. A *Borsahalom* abszolút magassága az ásatás előtt 7 m. volt, de keresztül vágatásánál az eleven föld 5 m. 20 cm. mélységben megtaláltatván, bebizonyúlt, hogy e domb 1 m. 80 cm. magas természetes emelkedésen halmoztatott össze. Kerülete igen szabályos volt, mert az iránytű segélyével világtájak szerint kikeresett félátlók északon: 19 m. 50 cm.; keletre: 20 m. 40 cm.; délen: 18 m. 10 cm. és nyugaton: 21 m. 11 cm. hosszúságot mutattak a csúcson felállított háromszögelési kőoszloptól számítva.



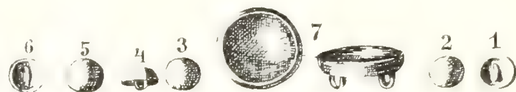
3. ábra

Elhatároztuk, hogy a halmot pontosan a világtájak szerint orientált két 3 m. széles, egymást keresztező árokkal kutatjuk föl. Időközben, minthogy a munka az agyagos föld keménységénél fogva igen lassan haladt, a harmadik mellékhalom fölásásához fogtunk.

E halmocska oly kevéssé emelkedett már ki a terepből, hogy a környező síkon északfelől észre sem lehetett venni. A Borsahalom tetejéről kellett igazgatni az embereket, hogy megtalálják.

A 30—40 cm. vastag humuszréteg letakarítása után itt is egy hosszas téglányalakú hányott földje által az eleven talajtól elváló gödör mutatkozott, mely az előbbi kettőtől orientálása és méretei által különbözött. Hossztengelye az iránytű északjától 8 foknyira hajlott el — nem kelet felé, mint az eddigiek -

hanem *nyugoti irányban ;* hossza: 6·40 m. szélessége: 3 méter volt; tehát nagyobb hosszaság mellett, kisebb szélesség által ütött el a másik két mellékhalom sírjainak alakjától. Már egy méter mélységben kezdett kibontakozni a sírgödör tartalma. Két erősen kalczinált koponya mutatkozott mindenek előtt, de annyira el voltak pusztúlva, hogy sem egészben kiemelni, sem róluk csak a legegyszerűbb méreteket venni nem lehetett. Mint a 3. ábra mutatja, a sírgödör délnyugati sarkánál a föld színe teljesen különbözött, — lásd A alatt, - úgy az oldalak eleven rétegeitől, mint a többi hányott földtől, sötétebb volt és nagyobb fekete foltok tarkították. A koponyáktól mindig lejebb kerültek elő a csontvázak egyes részei, de oly rendetlen állapotban, hogy könnyen merűlhetett fel az a feltevés, miszerint ez a halom már meg volt bolygatva. Dr. Éber László, az első benyomás alatt, ez értesítő 1899 deczember 15-iki számában kifejezést is adott e nézetének. Én ezt a jelenséget az *ülve* eltemetett hullák természetes összeroskadásából is ki tudom magyarázni, sőt kell is, mert elsősorban: a később említendő kéklepel a lábporczokig leérő folytonossága, másodsorban: a sírnak egyéb zavartalan situszai és mellékletekben aránylag gazdagsága alig egyeztethető össze a kiraboltsággal. Ez az elütő folt a déli

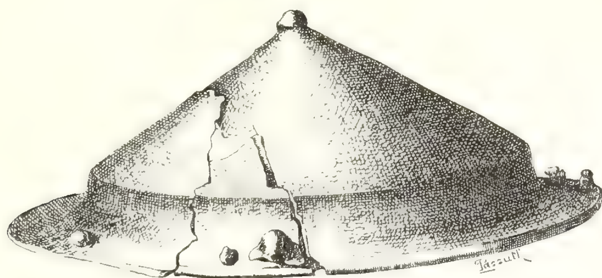


4. ábra.

oldalból 1·50 m., a keletiből: 2 m. hosszúságot foglalt el és mintegy 2 méter mélységig átlag 1 m. 25 cm. széles volt. Azonnal feltűnt benne valami sajátságos liláskék festanyag, mely szövet maradványának bizonyúlt; ez a szövet mindenféle arany paszomántokkal volt díszitve, melyből nagy óvatossággal és fáradsággal sikerült néhány darabot megmenteni. De még ennél is nagyobb gondot igényelt és munkát okozott annak a temérdek apró arany pitykének kivájása és összeszedése, melylyel a fekete csontok úgyszólván telítve voltak. Ezeket az anyagi értékkel alig biró, de az ókori ötvösök ügyességének annál nagyobb dicsőséget szerző parányi remekműveket 4. ábránk 1—6 számai mutatják egyszeres nagyitással. (Azért így, mert természetes nagyságban alig lehetett volna kellő óvatossággal megrajzolni.) E piczinségnek valamennyinek megvan a maga forrasztott füle, melynél fogva disznek kétségtelenül a fentebb említett kék szövetre voltak felvarrva. Korongjuk átmérője: 2·5 mm., kúpmagasságuk: 1 mm., a fülek külső átmérője: 1·5 mm., belviláguk szélességben: 0·8 mm., magasságban: 1·6 mm., a sodrony vastagsága, melyből a fülek készültek: 0·4 mm. *Tiz darabnak súlya: 6·5 centigramm.* Ilyent 468 darabot tudtunk másfél nap alatt összegyüjteni, de kétségtelen, hogy ezen számra borították ezt a szemfödőt, melybe a hullák takarva voltak. Mert, hogy e kék szövet halotti lepel volt, bizonyította az a körülmény, miszerint a csontvázakat egészen körülfogta 1—2·60 m. mélységig, hol az utolsó paszomántdarabok és pitykék felett találták a végső lábperczeket. E pitykén kívül 17 drb nagyobb

kétfülű kerek aranygomb is került elő, melyek felületét rekeszbe foglalt zöld üveglapocskák (verreterie-cloisonné) diszítik (l. 4. ábra 7.). Korongjuk átmérője: 6 mm., az üveglapé: 5 mm., a gomb vastagsága: 0·6 mm. A fülek 3 milliméternyire vannak egymástól, magasságuk, belsejük: 1—1 mm., vastagságuk: 0·5 mm., súlyuk: 12—14 centigramm.

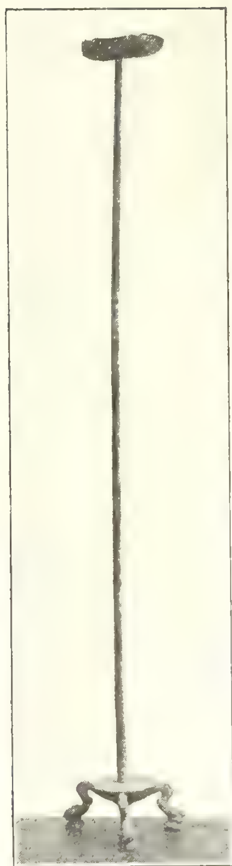
A négy sarokban 2—2·60 m. mélységben ugyanolyan sasszeges vaskarikákat (3. ábra 2. sz.) találtunk, mint a milyeneket a második mellékhalomból, vagy később a Borsahalomból kerültek elő, de a rozsda ezeket annyira megtámadta, hogy csak apró darabokban voltak kiszedhetők, mely sajnálatos körülmény meghiúsította méreteik megállapitását, de szemlélet után bátran állíthatjuk, hogy valamivel nagyobbak voltak a II. mellékhalomban találtaknál, ha talán nem is érték el a Borsahalom karikáinak nagyságát.



5. ábra.

Az északi oldaltól 1·80 méternyire délfelé és a keleti oldaltól 75 centiméternyire, nyugatra egy pajzsboglár (3. ábra 4. sz.) került elő 2 meter mélységből. E kúpalakú erősen oxydálódott fegyverrész — lásd 5. ábrán — két milliméter vastag vaslemezből készült és külső felületét vékony aranyozott ezüst lemez borítja. A sírban élére állított pajzshoz, melynek korhadási nyomát a sárgás agyagban alig lehetett észrevenni, a peremébe vont domború fejű vasszegek erősítették. A pajzsdúdor átmérője szabályos köralakú alapján 157 mm., a perime: 20 mm. széles, a gombszerű csúcsa 72 milliméternyire emelkedett ki a pajzs felületéből. Bármennyire is igyekszünk épségben megtartani és bár gyapotba csomagoltuk, a levegő néhány napi behatása alatt több darabra omlott szét.

Az északnyugati sarokban a talajba mélyedt, kerek bronzpálcza 13 mm., vastag, érdes törési felület tűnt elő. Kissé mélyebben hatolva, 12 centiméterre az előbbitől északra, egy másik hasonló rúd bontakozott ki az agyagból, melynek átmérője csak 10 mm. volt és a végén 8 mm. átmérőjű, 1 mm. hosszú csappal birt. Tovább ásva, e pálczáknak mind hosszabb darabjai szabadúltak ki és a rövidebb 23 foknyi irányban közeledett. Újabb rétegök leszedése után egy közvetlenül a pálczához támaszkodó bronzcsésze mutatkozott. Végre egy kerek korongot tartó kecskelábas triposz jutott felszínre. (l. 3. ábra 1. sz.). E korongon nyugodott, végeikkel szorosan egymás mellett, a két pálczadarab alsó vége és ugyancsak melléjük símult a csésze is. Teljes kiszabadítás után egy római modorban készült bronz kandeláber állott előttünk, melynek szára



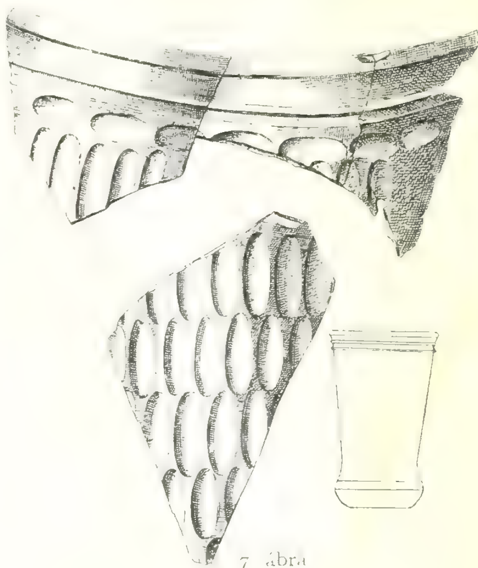
6. ábra

a föld nyomása folytán kettétört, a felső csésze pedig függőlegesen a talapzatra sülyedt, míg megmagyarázhatatlan oldalnyomások széleit három helyen felgyűrték. E könnyen helyreállított darabot a 6. ábra mutatja. A felső csésze átmérője: 125 mm., magassága: 20 mm. ott, hol a szélek fel vannak gyűrve: 88 mm. Az egyenes szár hossza: 1000 mm. a triposz magassága: 60 mm., — így a kandeláber egész magassága: 1098 mm. Az egyenes szár felül a csészénél: 11 mm., alul: 17 mm. vastag. A triposzon nyugvó önálló korong, melyet csak a szár csapja tart oda, 98 mm. átmérővel bir, vastagsága kissé domború körületén: 2 mm. A három egydarabban öntött kecskeláb a középső törzsnél 4 mm. vastag, tovább 3—2 milliméterre vékonyúl, a talpaknál ismét 3 mm. Minden láb egy-egy 13 mm. magas pataszerű alapon nyugszik, melyek alul 28 mm. átmérővel birnak. A lábak közötti távolság 170 mm. Az egész kandelábert kékes zöld patina borítja.

Ugyancsak 2·60 m. mélységben, a sír nyugoti oldalának hosszában 22 drb ugyanazon üvegedényhez tartozó zöld cserép volt elszórva. Lásd 4. ábra 3. sz. és a 8. ábrát. Az üveg finom római munka, csiszolt, vonalas széldíszszel, az edény testét pedig homorúra köszörült babok borítják. Alakja az analógiákra támaszkodva, a 7. ábrán látható vázlatnak felelhetett meg.

Több apró és nagyobb, igen elrozsdásodott, különböző alakú vasdarab között egy kétsoros «S» formára görbített 55 cm. hosszú 4 cm. széles és 5 mm. vastag vaspánt (3. ábra 2. a.) vonta különösen magára figyelmünket, mely keleti végével a sírgödör tengelyét érintette és e ponton a déli oldaltól 1·40 méternyire feküdt, míg a másik végével 95 centiméternyire közelítette meg a sír nyugati szélét.

A sírgödörnek egészen a nyugati szélén — 2·35 m. mélységben, — egy emberi lábujporcz tőszomszédságában, kicsi ezüst pénzdarabra bukkantunk. A lelet korának meghatározását elősegítő ez érem 15 cm.-nyire feküdt a nyugati és 2·65 méternyire a déli oldaltól, azonban annyira élegülve volt, hogy eleinte alig reméltük származását kibetűzhetni. Méretei (18 mm. átmérő 0·6 mm. vastagság) arra engedtek következtetni, hogy római dénár jutott kezeink közé. A logirozás rosszabbo-



7. ábra

dása pedig *Hadrianus* utáni korra mutatott. A további vizsgálat *Antoninus Pius* (138—161) vagy utóda *Marcus Aurelius* (161—180) pénzének mutatták.

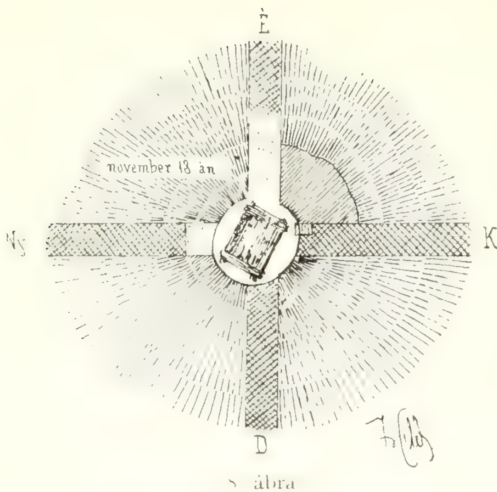
Időközben munkaerőnk zöme a *Borsahalom* átvágásával volt elfoglalva. Felül az egész dombot 1—1·20 m. vastagságban humusz takarta, alatta 20—30 centiméternyi sárga agyag terült el majd 40—60 cm. vastagságban a sárga agyag fekete foltokkal volt sűrűn tarkítva, ezt ismét 50—58 cm. vastag tiszta sárga agyag váltotta fel, majd egy átlag 12 centiméteres, vékony, fekete agyagsár következett, alatta a harmadik 20 centiméteres sárga agyagréteggel. Ezt a harmadik sárga agyagréteget ujból fekete agyag követte 22—27 cm. vastagságban, melyben több helyen apró sárga szigeteket észleltünk. Ez alatt 10—15 cm. vastagságban ismét tiszta sárga agyag — immár a negyedik réteg — terült el és úgy végre egy újabb fekete réteg következett 0·70—1·80 m. vastagságban, mely a domb összehordása előtt az eredeti humuszt képezte. E rétegek a központ felé annyira vastagodtak, hogy közvetlenűl a halom csúcsa alatt együttesen 5 m. 20 cm. magasságot tettek ki.

Körülbelül 2·50 méter mélységig mindenfelé zavartalanok voltak a rétegek, csak az északi részen épségben meghagyott tömb keleti oldalán mutatkozott a felső humuszlepel áttörése után az egyes földnemek vízszintes sávjainak megszakítottsága, eleinte mintegy harmadfél méter szélességben, később mind keskenyebb területen. Ez a rész hányott és rendkivül összekèvert föld benyomását keltette. Ugyanakkor az érintetlenül hagyott gömbháromszögek csúcsainál nagy repedések vonták magukra figyelmünket, melyek egy körülbelül nyolcz méter átmérőjű kör kerületének látszottak megfelelni. A talajnak a körön-belül eső részét, a rétegsávok lecsuszamlása, megsülyedtnek bizonyította. Ez a sülyedés kétségtelenné tette, hogy a halom közepén űr, valami kamara volt, mely az idők folyamán a föld nagy súlya alatt összeroskadt.

(Ez ásónyomok kétségtelenné tették, hogy eleven földhöz értünk, tehát a domb emberi kéz által felhalmozott rétegei a középen 5·20 m. magasságot képeztek. Most már az őstalajban kellett tovább kutatnunk.) A dombtetőtől számítva 5·20 m. mélységben, a halomfenék kellő közepén, a világtájakhoz orientálódva — a hogy bevágásainkat készítettük, — és *épúgy, mint a két szomszédos mellékhalomnál*: *északtól 20 foknyira keletfelé eltérve*, mutatkozott a hányott föld hosszúkás négyszöge, mely sötét szinezetével élesen elvált. a világos, szürkéssárga környezettől.

Az északi oldalon 5 méter 60 centiméter mélységben, tehát 49 centiméternyire az eredeti földszin alatt, egy hatalmas fatörzset találtunk, mely nyugatkeleti irányban vízszintesen volt lefektetve. (Most már néhány legügyesebbnek tapasztalt munkással magunk fogtunk a letakaráshoz). Csakhamar második, harmadik fagerenda bontakozott ki a földből, majd e keresztgerendák után megtaláltuk a hosszoldalakat.

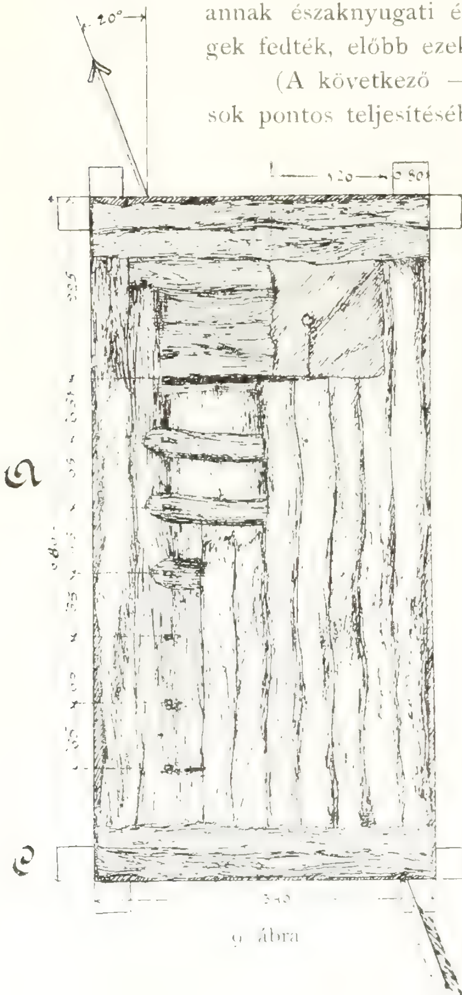
Hosszú, vastag gerendákból durván összeróva egy roppant sírszekrény feküdt előttünk, elég szabályos téglányalakban, melynek hossza: 6·80 m., szélessége pedig ennek fele, azaz 3·40 volt. Az egész szálfákból ékkel a helyszinén (ez a terület még a XIX. század elején is őserdő volt) repesztett gerendák kérgének és sejtszövetének rajza, szinezete oly élénken megmaradt, hogy a



8. ábra

tölgy (Quercus Robur L.) és a nyárfát (Populus alba L.) teljes bizonyossággal meg lehetett különböztetni, a legpuhább fanem azonban szurkos, zsíros tapintatú, sűrű fekete földdé korhadt, melyen megállapitani nem lehetett, hogy mily fanemből származott. Az északi oldal keleti sarkán, a már többször említett tölcsér alsó torkolatának megfelelőleg 1·30 m. szélességben és 1·20 m. hosszúságban a gerendázat megszakadt és e lyukban: egy emberi jobb felsőlábszárcsont feküdt. A mint a felület letisztázásához fogtunk, mindenfelé különböző nagyzágú és alakú, erősen oxydált vasrészek: karikák, horgosszegek, pántok, rudak stb. kerültek felszínre. Ezt a munkát azonban abba kellett hagynunk, mert a sírkamra — épúgy, mint az I. és II. mellékhalom sírjai — a világtájaktól 20 foknyira eltérve, annak északnyugati és délnyugati sarkait még hatalmas földtömegek fedték, előbb ezeket kellett kiszabadítanunk.

(A következő — november 18-áig terjedő hét — ez utasítások pontos teljesítésében telt el.) Miután az északi folyosóban eddig épen nem hagyott földtömböt eltávolítottuk, az egész sírt minden oldalról hozzáférhetővé teendő, a környező őstalajba) mintegy 70 centiméter mélységbe leástunk és így a sírkamra tetejét és négy oldalfelületét teljesen kiszabadítottuk, azután eredeti helyzetéből semmit ki nem bolygatva, az egészet a legapróbb részletekig kidolgoztuk, hogy az fényképek, rajzok és színvázlatokban megörökíthető legyen. Kitűnt továbbá, hogy a gerendsír sem egészben, sem nagyobb részletekben nem lesz elszállítható és így arról a tervünkről, hogy egészben, vagy darabokban beszállítsuk a nemzeti múzeumban, le kellett mondanunk. A készítése óta lefolyt évszázadok teljes sikerrel befejezték korhasztó munkájukat. Nem maradt ott a falalkatrészekből egy szilánk sem, az, a mi előttünk feküdt, már csak agyag volt, mely az összeroskadás által szorítva, tökéletesen kitöltötte az el emésztett hasábgerendák helyét és azoknak csak színét, festanyagát tartotta meg magán, mint



9. ábra

rendkívül vékonyságú borító hártyát. A mint azután egykét napig a felületek a szabad levegő behatásának ki voltak téve, a színek elhalaványultak, megfakúltak, az agyag pedig sürün megrepedezett, szétnyílt és apró törmelékekben kezdett széthullani.

(Ezek a jelenségek mihamarabb kétségtelenné tették, hogy a gerendasírt kiemelni, elszállítani, a nemzeti múzeumban újból összeállítani és így konzerválni lehetetlen.) Meg kellett elégednünk minden részletnek lehetőleg pontos megörökítésével irásban és rajzokban.

November 18-án a sír — mint a 8. és 9. ábra mutatja, — teljesen ki volt szabadítva, egy 70 cm. magasságú padmalom állott és minden oldalról hozzáférhető volt. Fedőlapját egészen tisztára takarítottuk, úgy, hogy a gerendázat, az azt összetartó kampósszögek, más vasalkatrészek, északkeleti sarkán a gerendázatba vágott négyszögletű lyuk és annak közepén a már említett emberi felsőlábszárcsont tisztán láthatók voltak. Nem maradt egyéb hátra, mint mérnökkel pontosan felvétetni a gerendaszerkezetet, azután a kamra belsejébe behatolni és megmenteni azokat a sírmellékleteket, melyeket az ókori rablók feledékenysége esetleg benne hagyott. Mert a halom földrétegein átmenő tölcsér torkolatánál a gerendázatba vágott nyílás immár *kétségtelenné tette*, *hogy e fejedelmi sír ki van rabolva.*

László Manó, m. kir. államvasúti mérnök úr — ki szíves volt a sír gerendázatát műszaki szempontból fölmérni — vizsgálatainak, méreteinek és a konstrukczió megállapítására vonatkozó nézeteinek eredményét velünk közölte, mely utóbbiakkal azonban két tekintetben nem osztozhatunk. A mérnök úr véle ménye szerint ugyanis először: a sírkamra szabályos, négyzetátmetszetű és simára megmunkált, tehát fűrészelt, vagy legalább is bárdolt gerendák és pallókból készült, melyet messzeföldről hoztak a helyszínére, mert hegyi erdőségekből származó faanyagot vélt konstatálhatni. Mi reánk, az ásatókra, a helyszinén a közvetlenűl környező alföldi erdőségekből kivágott és ékekkel széthasított durva hasábok benyomását tették. Másodszor a mérnök úr a sarkokon mindenütt rendszeres, szabályos összeeresztéseket látott, mi azonban a parasztságnál ma is divatos «rovott» (Blockban) összeeresztést állapíthattunk meg: — ugyancsak a mérnök úr a tető keresztgerendáit a rámába négyszögletesen bevésettnek gondolta, míg mi meggyőződtünk róla, hogy azok ékszerűen voltak becsapolva, mi a kezdetleges fejszemunkának jobban is megfelel.

A sírkamra szerkezetének megmagyarázására álljanak itt a következők. A fenéken egymástól 75—75 cm. távolságban, egymástól párhuzamosan négy, egyenkint 610—620 cm. hosszú párnafa feküdt, melyekből a két középső 20—30 centiméteres átmérővel birt, míg a két szélső 40/50-es vastagságnak felelt meg és egyúttal a hosszoldalak gerendázatának alsó sorát képezte. Ugyanilyen vastagságú 430—450 cm. hosszú hasábok alkották a rövid oldalak alsó sorát. A sarkakon félvastagságra bevágott nyakakkal, derékszög alatt úgy voltak ezek az ugyanígy nyakalt, hosszoldali gerendákkal összeróva, hogy a sarkakon mindegyikből egy-egy 30 cm. hosszú vég állott ki. E párnafákra, egy most már megállapíthatatlan vastagságú, de 10—15 centiméternél alig vastagabb, pallózat volt szögezve. A fenékrámára minden oldalon négy sor 40—50 cm. vastag-

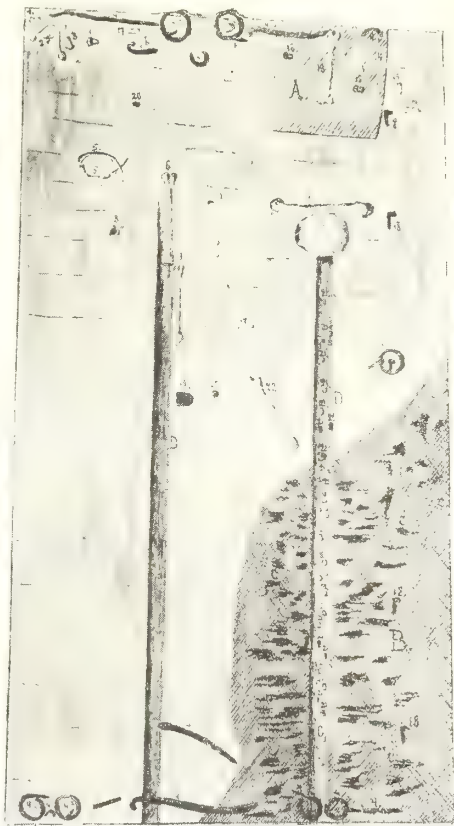
ságu hasábfa volt illesztve, melynek felső sorára, a hosszgerendákba ékszerűen bevésett végekkel 8 egyenkint középmértékben: 360 cm. hosszú, 25—30 cm. vastag keresztgerenda volt szögezve átlag 21 cm. hosszú, 2 cm. vastag és felső végükön 5 centiméteres kampókkal ellátott szegekkel és így a sírkamra fedelének szolgáltak támaszúl. A fedelet nyolcz egymás mellé párhuzamosan fektetett 25—30 cm. vastag, átlag 6 méter hosszú hasáb képezte, melyet egy 30—50-es négy gerendából egymásba rovott felsőráma fogott össze. A menynyiben a romokból és a rétegek fentebb már említett sülyedéséből következtetni lehetett. — 530—540 cm. hosszuság és 180—190 cm. szélesség mellett — a sírkamra belvilágának magassága 120—150 cm. volt.

A sírkamra külső felületére nézve, a már említetteken kívül, a teljes elkorhadás és az összeomlás kevés egyéb megállapítható részletet hagyott hátra, A felső ráma külső szélessége északon: 443 cm., délen: 431 cm. — hosszúsága nyugaton: 800, keleten 780 cm. volt. A beszakadás folytán a tetőt támasztó gerendák közepük táján — mintegy 165 centiméternyire támaszpontjuktól — mind kettétörtek és mint azt az északi végtől harmadiknál megállapítanunk sikerült, a törési végek 45 centiméternyire sülyedtek. Északtól számítva az első és második keresztgerendát, négy rajtuk fekvő hosszgerendával együtt, annak idején a sírrablók keresztültörték és így egy átlag 120—130 centiméter hosszú oldalakkal biró négyszögletes lyukat nyitottak a sírüregbe. A földdel kitöltött e nyilás közepén akadtunk (mint már említettük) a sír tartalmának első darabjára: egy emberi jobb felsőlábszárcsontra. Az elkorhadt és a festanyagot leszámítva, teljesen megsemmisült farétegeken több helyen különböző vasdarabok törtek keresztűl, melyeket azonban a sír tartalmának leirásánál fogunk részletesen ismertetni.

Megkezdvén a sírkamra szétbontását, mindenekelőtt a keretet vágtuk le, hogy tisztán a sírkamra belseje maradjon előttünk. Már a keret lebontásakor — mindenfelől a metszetet találva, — sajnosan tapasztaltuk, hogy egyrészt az egész sírkamra elképzelhetetlen laposra van összeszorítva és így aligha dicsekedhet valami gazdag tartalommal, másrészt az összeszorúlás folytán, az eredetileg különböző mélységben feküdt tárgyak egy színtájon kerültek össze és így azok eredeti alkalmazási helyének meghatározása is kérdésessé válik. Miután lehámoztuk a felső faréteges agyagot a 10. ábrán rögzített kép tárult a szemlélő elé. Az *A*-val jelölt, jobbrúl balfelé haránt csíkolt négyszög a sírrablók aknájának torkolatát mutatja. A délkeleti sarkon *B*-vel jelzett, jobb és balfelől induló harántvonalakkal keresztbe czikezett rész, melyet fekete foltok tarkáznak, égési termékökkel: hamvval, pernyével, széndarabokkal volt borítva, míg az ugyanitt *C*-vel megírt világosabb foltok: egy ilyen színű és mákszem nagyságú aranyszemcsékkel fröcskölt szövet festanyagának maradványai. D. alatt a középső két párnafa elkorhadása, részben elégése után létrejött vályúszerű mélyedések láthatók, miután azok a betódúlt egyéb korhadvány és agyagtól megszabadíttattak. A teljesen letakart síkon a különböző csontok, vas-, bronz-, ezüst, aranyrészek és ékkő utánzatok rendkívül szétszórt helyzete azonnal elárulta, hogy e kétségtelenűl nagyon előkelő halott utolsó pihenését barbár kezek ugyancsak durván megzavarták és a szembeötlőbb, nagyobb, értékesebb

tárgyakat — mert hiszen a hogy Theodorik király Juda végrehajtóinak írja: «Az arany igazságosan vétetik el a sirokból, hol tulajdonos többé nem létezik; sőt a vétségnek egy neme haszontalanúl hagyni azt a halottat rejtekeiben, a mivel az élők élete fentartatik,» — alkalmasint igen nyugodt lelkiismerettel elemelték.

A sír tartalmának leirását — folyton a 12. ábrára utalva, — a *vasalkatrészeken* kezdjük, melyek túlnyomó részét képezték a leletnek. Szorosan a sír északi széle mellett haladva (10. ábra 4. sz.) sűrűn találunk mindenféle alakú vasdarabokat, emlyekből mindenekelőtt a II. és III. halomból már ismeretes és jellegzetes sasszeges vaskarikák tűntek fel függőleges helyzetben. A közepe táján 82 centiméternyire a nyugati és 95 centiméternyire a keleti széltől, állott a 11. ábrán lerajzolt karika és annak közepén félköralakú vaspánt, melynek belső felén mutatkozó korhadmány világosan mutatta, hogy valami faalkatrészre volt erősítve. A sasszeges, kissé eliptikus vaskarika átmérője: 158—174 mm.; belseje: 125—140 mm.; vastagsága: 18—29 mm.; a sasszeg hossza a forgó gyűrű belső felületétől számítva: 114 mm.; a karikától számítva: 74 mm.; vastagsága a karikát átfogó gyűrűnél: 22 mm.; lecsonkult hegyénél 8 mm. A karika közepén talált pánt, mint görbületéből következtetni lehet, 75 mm. átmérőjű fadarabot vett körül; szélessége átlag: 40 mm.; vastagsága: 2—9 mm., olyformán, hogy törési felülete ékalakot mutat. Az északi szélen, az említett vaskarikától jobbra és balra még hasonló nagyságú két másik sasszeges vaskarika állott, az előbbitől számítva egyik a nyugati oldal felé 55, a másik keleti sarok felé 60 centiméternyire, a kirablási akna torkolatának területén. Hogy különben a karikákkal és pántokkal végezzünk: a keleti sírszél mentén — attól 35, az északi sírszéltől befelé 230 centiméternyire: egy; a déli sírszélen pedig párosával egymás mellett még négy, összesen nyolcz sasszeges vaskarikát találtunk, mind függélyesen álló helyzetben. A keleti sírszél mentén talált sasszeges vaskarika mellett közvetlenül a sírkamra tetejét tartó horgosszegek egyike volt benne. A délkeleti sarok közelében álló sasszeges vaskarikák keletibb példányát a 12. ábra 3. száma mutatja be. E karika átmérője: 182—188 mm.; belseje: 159—161 mm.; vastagsága; 20—30 mm.; a



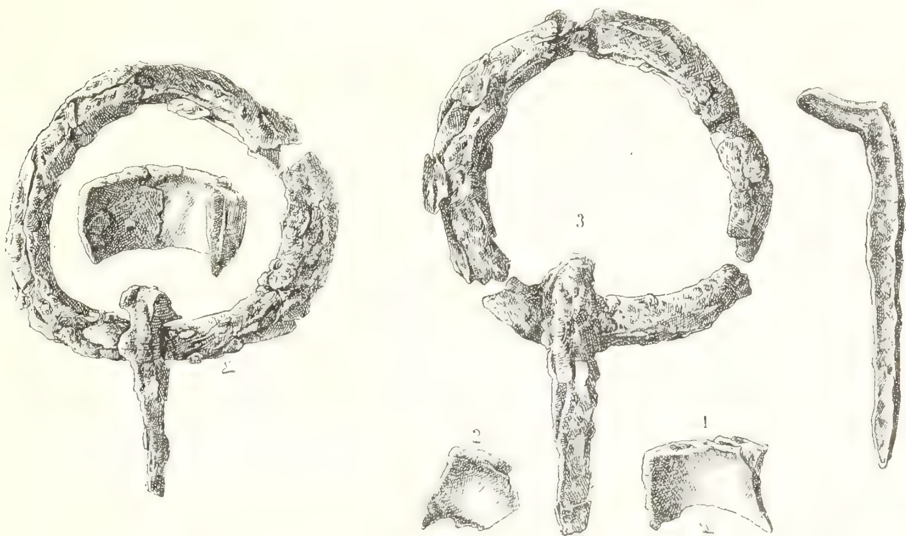
10 ábra.

sasszeg hossza a forgógyűrű belső felületétől számítva: 151 mm.; a karikától számítva: 103 mm.; vastagsága a karikát átfogó gyűrűnél: 29 mm.; lecsonkúlt hegyénél vastagsága: 16 mm.; ez a legnagyobb. A legkisebb a délnyugati sarkon állott, ennek átmérője: 138—140 mm.; belseje: 118—120 mm. vastasága: 18—22 mm.; a sasszeg hossza a forgógyűrű belső felületétől számítva: 110 mm.; a karikától számitva: 76 mm.; vastagsága a karikát átfogó gyűrűnél: 14 mm.; lecsonkult hegyénél: 11 mm. A fennebb leírt pánthoz hasonlót — milyeneket a 12. ábra 1. 2. számai is mutatnak, — kisebb nagyobb darabban összesen 12-őt találtunk 40—120 mm. szélességgel; megjegyzendő, hogy a legtöbbön észlelhetők voltak famaradványok és valamennyi a sasszeges vaskarikák közelében fordúlt elő. Ugyancsak e sasszeges karikák közelében rövidebb, hosszabb vaslemezek feküdtek, hullámos hajlásaikkal különösen kettő kinyújtóztatott «S» betűhöz hasonlított. Átlagos szélességük 60 mm., vastagságuk: 5 mm., hosszaságuk 800—1200 mm. volt. Egyikük az északi középső sasszeges karika mellett kelet felé nyúlva; a másik, a nagyobb, a déli sírszél közepe táján, a két karikapár között feküdt. Egy, körülbelül 800 mm. hosszú, szélességben és vastagságban az előbbiekkel egyező, jobbára egyenes, csak egyik végén kissé hajlított lemez az északi sírszél nyugati sarkától az első sasszeges karika mellé húzódott; míg a déli sírszél közelében, attól 75 és 125 centiméternyire, a nyugati sírszéltől pedig két méternyire, nyugotészaki és délkeleti irányban, egy kissé hajlított, mintegy 80—90 cm. hosszú lemezt találtunk, mely az igen nagymérvű oxdálódás daczára is, azt a gyanút ébresztette bennünk, hogy kardéllel van dolgunk. Hasonló szélességű és vastagságú, de az említetteknél sokkal rövidebb lemez (10—50 cm. hosszúsággal) még nyolcz került kezünk közé és ezeken kívül még számtalan darabka és rozsdafolt mutatta, hogy eredetileg itt igen sok vas kézmű került a föld alá. Legsajátságosabb volt valamennyi közt, egy az északnyugati sarkon — a nyugati széltől 100, az északi széltől 50 cm. távolságra — fekvő, felét emelő kigyóhoz hasonló vaslemez (10. ábra 4b), melynek finomabb kivitelű mása a mai magyar parasztkocsi oldalának felső peremén látható; a gyeplő megakasztására használják és «rakoncza» nevet visel. Mint már előbb említettük: a sírkamra fedelét és az ezt tartó nyolcz keresztgerendát 16 erős kampósszeg fogta az oldalakhoz, azonban csak 8 drb volt, többé-kevésbbé csonkúltan, de mégis egy-egy darabban megmenthető. A 13. ábra mutat be egy ilyen szöget. Hosszúságuk 170—220 mm., vastagságuk: 24—30 mm. között váltakozik, a kampó magassága pedig (26—30 mm. vastagság mellett) kívül 40—45 mm., belül: 25—30 mm. Ha még említjük azt a számtalan apró és nagyobb — átlag 5—32 mm. hosszú és 2—12 vastag — lapos-, kúp-, gömb-, gula-, sasfejű szöget és szögecskét, melynek túlnyomó része *minden terv nélkül, valaminek összetartása czélzatát teljesen kizárva*, volt a gerendázatba verve (kettő a 14. ábra 8. és 10. számai alatt látható), vagy alkalmazási helyükből kihullva hevertek szanaszét, — végeztünk a vasrészekkel, melyeket annyira szétmart a rozsda, hogy aránylag csak igen kevés volt az eredeti alakjában megtartható, a többi néhány nap múlva porrá mállott.

A többnyire apró és ugyancsak megrongált bronzleletek közűl említen-

dők azok a sasszögek, a melyeket a 14. ábra 13. és 14. számai ábrázolnak. Ilyent ép állapotban ötöt találtunk, hosszuk átlag 32 mm., készültek 4 mm. széles és $1^{1}/_{2}$ mm. vastag lemezből. Ugyanazon ábra 12. száma ugyanilyen lemezből egy összenyomott karikát mutat, mely így 31 mm. hosszú.

Ezüstből több külömböző méretű, kisebb lapocskán kívül 2 drb. meglehetősen ép csatot találtunk, mindannyit az északi szél közelében, (lásd 10. ábra 12. és 14. ábra 5. 6. szám alatt) e csatok hossza átlag: 28 mm., szélességük 22 mm., a csatkarikák átmérője: 15—20 mm., e peczek hosszúsága: 18 mm.; valamennyit két aklaszeg erősített a 2—3 mm. vastag szíjvéghez. Ezen ábra 7. száma egy ezüst pántocskát mutat be, 1 mm. vastag lemezből 18 mm.



11. ábra. 12. ábra 13. ábra.

hosszúsággal és 15 mm. szélességgel, melyet két aklaszeg alkalmasint szinte szíjhoz szorított és 3 mm. átmérőjű csöves részében minden valószínűség szerint karika forgott. A 11. sz. — ugyanazon az ábrán — bronz kettős korongú (modern elnevezéssel) «vendéggomb»-ot ábrázol, melynek magassága 4 mm. korongjainak átmérője pedig 6—7 mm.; kétségtelen, hogy ez is a szíjszerelék egyik alkatrészét képezte.

Technikai szempontból a lelet legérdekesebb darabjai közé tartozik négy, övről való, parallelogram alakú pánt ezüstből (az egyik ketté van törve). Mellső oldalukat vékony aranylemez borítja, mely a pántok szélein körülbelül 3 mm.-nyire hátra van hajlítva. Ez aranylemezeket az erős ezüstchlorid képződés sötét színnel vonta be. Az elülső oldal a szélektől 2 mm.-nyire egyenes vonalú, bemélyített kerettel van ellátva. A pántokat, melyeknek hossza 5·5 cm., szélessége 1·5 mm., fölül és alul egy-egy gömbösfejű szög erősítette az övhöz.

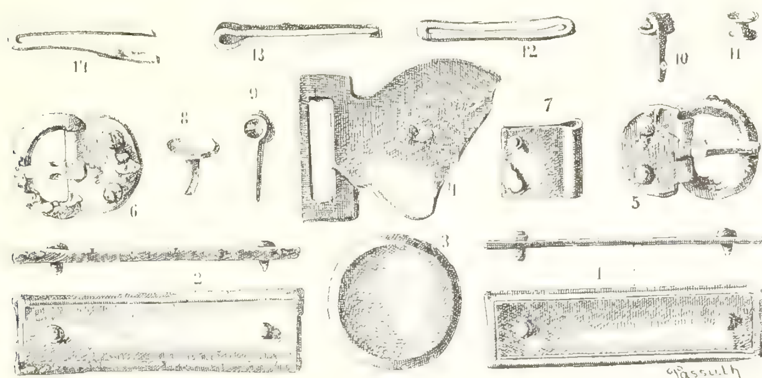
Azonkívül még négy ezüst tárgy került ki a sírból. Három 1 mm. vékonyságú korong, (l. 16. ábra 3. sz.) 2 mm. széles lejtős széllel és kissé homorú lappal 26 mm. átmérő nagyságban és egy korongos nősténykapocs (l. 14. ábra

4. sz.), melynek egy része meg van csonkítva. A hossznégyszögű kapocsoldala 30 mm. magas és 11 mm. széles, a kapcsolásra szolgáló rés benne 20 mm. magas, 4 mm. széles és nincs szimetrikusan levágva, mert míg három oldalán átlag 5 mm. széles keret veszi körül, ez a negyedik oldalon, épen azon, mely a használatban az ellenállási erő kifejezésére van hivatva, 3 milliméternyire vékonyúl ; ezt a kapocsrészt 18 mm. széles nyak köti a 33 mm. átmérőjű koronggal össze, mely alkalmasint ott tört csorbára, hol az aklák lyukai gyengítették.

Aranyból a már említett és az égés által megrongált délkeleti sarokban tömegesen feltűnt mákszemnyi szemcséken kívül, egyetlen darabot sikerült találnunk. Ennyit hagytak az ősfosztogatók, de ez a tudományos nagy értékű jellegzetes maradék sokért kárpótolt. A sírkamra közepe táján (10. ábra 19. szám) egy karakterisztikus művű, félköralakú arany szíjvégdísz került kezünkbe, melyet a 15. ábra kétharmad nagyságában mutat be. Magassága: 37 mm., szélessége: 47 mm., vastagsága: 1 mm. Két 0·3 és 0·4 milliméter vastag lemezből van összeforrasztva, oly módon, hogy a középső lemez csak 30 mm. magas és így a szíjvégdísz alsó végén a két fedőlemez között 47 mm. hosszú, 7 mm. széles és 0·4 mm. magas rovátka maradt az ugyanilyen méretű szíj befogadására, melyet azután három aklaszeg fogott át. Ez 5 mm. hosszú, 3 milliméteres fejjel ellátott, 2 mm. vastag szegecsek máig is helyükön vannak. Az alsó széltől a bal és középső szegecske feje: 1, a jobbé 1·5 milliméternyire, — a bal szegecs feje a széltől 2·5 milliméternyire, a középsőtől 14 milliméternyire van, míg a középső szögecs fejét a jobboldalitól 17 mm. távolság választja el, a jobb pedig 1 milliméternyire van a széltől. Ha az alsó széllel párhuzamosan, 5 mm. magasságban, egy képzeleti vonalat húzunk, balról számítva, a vonal 7-ik, 22-ik és 39-ik milliméterén ujabb három aklalyukat találunk, melyek azonban nem voltak felhasználva, mert különben az arany szögecsek ép úgy megmaradtak volna, mint a külső három. Valószínű, hogy a készítő csak a megfúrás után vette észre, mikép a lyukak közel esnek a befoglalandó szíj végéhez és az utóbbi így könnyen kiszakadhatott volna, ez az észlelet indította azután az aklázások küljebb helyezésére. E szíjvégdísz ékítésének leirásánál mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy ennek formája egy 24 milliméteres sugárral írt félkör és egy 47 mm. hosszú, 13 mm. széles téglány egyesítéséből áll, és a diszítés is e szerint tagolódik. Miután az egészet, a széltől egy milliméternyire, egy sekélyen karczolt vonal köríti, attól ismét 6 mm. távolságban egy kissé szabálytalan, másik karczolt vonal különíti el a félkörű rész szélzetét. E hat milliméternyi belső szélzetet jobbról balfelé egy tízszer hullámos inda — minden öblözetében rövid száron álló (összesen 4) almamag alakú levélkével, — tölti ki. Az apró szabálytalanságokat felmutató rajz kezdetleges, mert kettős vonalakkal csak a kontúrokat írja körül. Az e szélzeten belűl fekvő félkörmező egészen síma, csak külső szélét az ívben 27 drb. 2 mm. magas 1·5 milliméternyi homorú vonalú alappal biró, két vízszintes vonallal vágott, hegyénél sugárszerűleg befelé forduló ék, az alapvonalon pedig 18, egyenkint 1·5 mm. átmérőjű kettős köröcske határolja. E köröcskék baloldali elsejétől és a jobboldali másodiktól a téglány két alsó sarka felé, diago-

nálisban öt—öt ilyen kettős köröcske sorolódik és mindkét saroknál az utolsót az aklaszegek részben elfedik. Az alapvonal mentén, az aklák között 16, a fentiekkel azonos ékecske képezi a díszitést olyformán, hogy a bal és középső szögecs közé 7, a középső és jobb szögecs közé 9 ék esik. Ez a szíjvégdísz tiszta színaranyból készült és 28 grammot nyom.

A lelet egyik legérdekesebb részét képezik az *ékkőutánzatok*, melyeket nagyobbrészt az égési nyomokat viselő délkeleti sarokban, a második fenékpárnafa elkorhadásainak vályujában (lásd 10. ábra D. és 21.) találtunk. Összesen 30 drb. ilyen üvegből készült, mindenféle színű, nagyságú és alakú került kezünkbe. Alakra nézve: 11 kerek, 10 téglány és 9 tojásdad. Átmérőjük, vagy hosszúságuk: 11—25 mm., szélességük: 4—20 mm. és vastagságuk 1—6 mm. között váltakozik. Szinük kék, sárga, zöld, lila, vörös. A legkisebb egy átlátszó, színtelen, félmandulaalakú, facottère köszörült gyémántutánzat. Legfeltűnőbb kö-

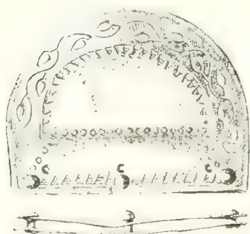


14. ábra

zöttük két onyxutánzat, melyeknek belső kék mezejét fehér gyűrű fogja körűl, míg a külső kör zöld. Ezek az utánzatok teljesen azonosak azon ókori sisak üvegkévéivel, melyet 1898. évi június hó 25-én Budapesten a Duna medrében, az épülő eskütéri híd balparti oszlopának felső caissonjában találtak.

Hátra van még a *csontmaradványok* ismertetése, melyek azonban rendkívüli szétszórtságuk, keveredettségük és elmállottságuk folytán, nem hogy felvilágosítanák a leletet, sőt inkább újabb kérdőjelekkel faggatják a kutatót. A sírkamra északnyugati sarkán (10. ábra 1. 2.) egy csomó mindenféle vegyes csont volt összehányva. A rablási akna nyilásában — mint már többször említettük — egy emberi jobb felső lábszárcsont és mellette egy meghatározhatatlan kalczinált csontszilánk feküdt. Az északkeleti sarokban egy emberi jobb kulcscsontot és ennek közvetlen közelében egy alsó állkapcsot (10. ábra 14. 15.) találtunk. A nyugati szegélytől nem messze (10. ábra 5. és 8.) egymást keresztezve két emberi borda és közelükben egy lócsigolya hevert. A nyugat felőli párnafa vályújának északi végénél két lólábszárcsont (12. ábra 6., 7.) került elő. Ezektől nem messze keletre (10. ábra 9.) egy emberi felkarcsont töredékére bukkantunk, ettől délre (10. ábra 10.) több csonttöredék volt szétszórva. A sírnak majdnem kellő közepén (10. ábra 22.) egy lólábszárcsont feküdt.

Tovább keletre, az ez oldali párnafa helyének északi végén, a keleti széltől 83, az északi széltől 105 centiméternyire — egy nyugotról keletnek orientált hatalmas lólábszárcsont mellett, azt a jobbfalával közvetlenűl érintve, — a norma verticalisban egy *emberi koponyát* találtunk. (10. ábra 11. és 12.) az egyetlent az egész sírban. Eredeti szituszban kitisztitásakor már észleltük, rendkívül kilugzott, szétmáló állapotát és így törekedtem, ott eredeti fekvésében formáját lehetőleg meghatározni. Legnagyobb hossza (Blumenbach schemája szerint) 175 mm., szélessége: 138 mm., tehát hosszszélességi indexe 79·2 volt és így középhosszúnak (de a hosszú koponya határvonalán) minősítendő. Miután pedig a felső állkapcson meredek fogállást, a függőlegeshez közelítő homlokot és kevéssé dúdorodó szemöldiveket találtunk, bízvást állíthatjuk, hogy a koponya orthognath mesocephal (majdnem delichocephal) volt, általános nagyságából, a falak vastagságából, érdességéből, a varratok összeforrottságából itélve, éltesebb férfié lehetett. A koponya csakugyan nem volt egészben kivehető, de darabjaiban a többi csontokkal együtt a magyar nemzeti múzeum néprajzi osztályába került.


15. ábra

Miután ezekben lehetőleg kimerítő részletességgel, pontosan megírtam az 1899-ikki jász-alsó-szent-györgyi ásatás lefolyását, eredményét, legyen szabad szerény nézetemet e nagyértékű leletről néhány szóban elmondani.

Mindenekelőtt sietek megjegyezni, hogy az idő pusztításánál — habár ebben is sok század derekasan fogott össze — még sokkal jobban megnehezített minden következtetést az a rombolás, melyet a sírrablók elkövettek akkor, midőn még a sírkamra nem volt összeroskadva, másfél, vagy két századdal a temetés után. A sokszor említett aknán hatoltak be, fáklya világánál dolgoztak lázas gyorsasággal, mert a füst, minél tovább maradtak, annál inkább megfullasztással fenyegette őket. Törtek, zúztak, szaggattak, míg csak kibirták, mikor azután nem állhatták tovább, a fáklyát a délkeleti sarokba dobták és kimásztak, vagy vigyázatlanúl a sarkot kigyújtva a tűz elő menekültek. A gyúlást nem táplálta elég levegő, messze nem terjedhetett, de lassú izzásában is oly nagyfokú hőt fejtett ki, hogy nemcsak hamvasztott, de olvasztott is, mint a hátramaradt aranyszemcsék és a foglalat nélküli ékkőutánzatok mutatják. A mit tehát a rablók és századok el nem pusztítottak, annak valószínűleg a javát megsemmisítette a tűz. Azonban így is nagy értékű az az eredmény, hogy egy ilyen gerendasír strukturáját itt ily pontosan, minden részletében meg lehetett állapitani, mi eddig sehol sem sikerült. Továbbá a gyér maradványokból is ki lehet egyet-mást magyarázni.

A legfontosabbal: *a kor megállapításával* foglalkozva, mindenekelőtt bátran lehet állítani, hogy *mind a négy sír egykoru.* Ezt fényesen igazolják az azonos tárgyak, melyek az egyik sírt a másikkal összekötik. Az I. halomban talált bronzkorongok teljesen egyeznek a gerendasírban talált (14. ábra 3.) ezüst korongokkal. A II. halom pajzsdúdora egészen egy formára, egy modorban, egy technikával készült a harmadik halomban talált pajzsdúdorral míg a sasszeges karikák azonosak a harmadik és főhalom karikáival (11. és

12. ábra). A III. halmot ugyancsak a sasszeges karikák, de ezeken kívül az aranynyal díszített kék lepel is összeköti a főhalommal. (Valószínő tehát, hogy az eltemetett fejedelem mellett udvarnokai, (III. halom) kedvelt harczosa (II. halom) és négy, másvilági szolgálatára feláldozott hadifogoly vagy rabszolga (I. halom) tértek örök pihenésre. (Az előbbiek talán önkényt, az utóbbiak bizonyosan szándékuk ellenére).

A kor egyik határának kitűzésére első sorban a III. sírban lelt Antoninus Pius, vagy Marcus Aurelius-féle denár szolgál. E fejedelem Kr. u. 161—186-ig uralkodott, *a sírok tehát a II. század második felénél régebbiek nem lehetnek.* Sokkal nehezebb azonban a másik határt kiczövekelni.

Az ugyanott talált bronz kandelláber, minden valószínűség szerint római munka. Csészéjében pedig, a kivételkor jól konstatálható, illatos gyanta elégetésének nyomai mutatkozván, ilyen alkalmazása a temetésnél római szokásra vall ép úgy, mint az a temérdek, látszólag czéltalanúl bevert szeg, melyet a nagy halom sírjának gerendáiban találtunk. *Suchier* Rajnáld: «Die Nägel in Römergräbern» czímű értekezésében («Philologus» XXXIII. 335—343. lapjain) kimutatta, hogy ezek beverése a gonosz hatalmát megakasztja, hogy tovább ne ártson. Kimutatja továbbá, hogy nem a szegnek magában véve, hanem a bevert szegnek volt e bűvös hatása. Suchier nézete szerint a szegeket a koporsóba verték. Kinek sok barátja volt, annak koporsójába sok szeget vertek, kinek senkije sem volt, az legalább az okvetlenűl szükséges egy szöget kapta. E kérdésnek megvitatására a hanaui római sírok 1872-iki megásatása adta az első impulzust, és e *sírok korát a II—III. századra tették.** Római gyártmány az az üvegedény is, melynek cserepeit (12. ábra) a III. halomban találtuk. Maga a cserépdobás a sírba szinte római babonás szokás. — Végre a sasos vaskarikák, a faalkatrészek nyomait magukon viselő pántok, az abroncs minőségű hosszú vaslemezek, a rakonczavas, egyáltalán a III. és különösen a nagy halomban talált rendkívül sok vas, a csatok, lemezek, sasszegek és az ezekkel vegyült lócsontok tömege arra enged következtetni, hogy kocsitemetéssel van dolgunk; habár be kell vallanom, hogy korántsem találtunk oly meggyőző maradványokat, mint a milyenek Loókon, Tétényen, Sár-Szt. Miklóson, vagy Somorodon felszínre kerültek. *Pulszky* a kocsitemetéseket galata népnek és a *II. századnak tulajdonitja.*** *Tacitus* («Germania» 42.) szerint e vidéken ózok és katinok laktak, a katinok nyelve gallus, az ózoké panonn, mert az ózok a pannoniai eraviszkokkal egynyelvűek. A Pest- és Fehérmegyében lakott eraviszkok pedig a kocsiknak «par excellence» kedvelői, tökéletesítői, sírköveken is szerepel, ez a kocsitemetések népe. Kétségtelen, hogy az a nép, mely ezekkel az eraviszkekkel egy nyelvet beszél, más szokásokban is egyezik velök és mert ez elrómaiasodott törzsrokonokkal fentartja az összeköttetést, — sőt alig néhány kilométernyire Borsahalomtól, ugyanazon őszön a «Tetemház» halomnál sikerült két római feliratos követ és egy római őrtorony alapfalait kiásnunk, könnyen megmagyarázható a római szokások és babonák átvétele is.

* «Arch. Ért» X. K. 1876. május 31. 5. füz. 141—144. l.

** «Magyarország Archaeologiája.» II. K. 191. l.

Még két másik érv is kinálkozik az ez irányban következtetőnek. Az egyik az aranyszíjvégdísz geometrikus diszítésének vegyülése a növényi motivummal, sőt annak drága anyagon (aranyon) kezdetleges kivitele, mi így együtt a II. század felé szorítja vissza. A második pedig a nagy halomban talált 39 drb ékkőutánzat, melyek teljesen azonosak az eskütéri híd alapozásánál kiemelt jazyg sisak díszitésébe foglalt üvegkövekkel. Ezt a sisakot pedig *Hampel a II. századba viszi vissza.** Ha még az e leletben mutatkozó egymástól elütő és korban is két-három századnyi távolságban álló különböző izlések esetleges összeegyeztethetése végett hivatkozom *Domaszevszki* Vilmos azon térképére, melyet Magyarország népeinek II századbeli lakóhelyeiről összeállított** és melyben e vidéken kelta: katinok, illyr: ózok, germán: burok lakrinyok és turáni jászok vannak bemutatva, mely utóbbi nép mind egymásután (a jászok legtöbb) a Pontus vidékéről, az e lelet koraiságának ellenszegülő kultura bölcsőjéből hullámzott ide, tehát azt korábban is hozhatta magával — nem követek el könnyelműséget, ha *a borsahalmi fejedelmi sírt egy második századbeli, vagy a III. század elején élt törzsfő temetkezési halmának minősítem.*

Vannak azonban ezt kétségessé tevő oly jelentőségűek is, melyeket nem szabad elhallgatni.

Ha erőt vesz rajtunk a kétely a kocsitemetéssel szemben, akkor kénytelenek vagyunk súlyt fektetni arra a körülményre is, hogy az analógiák mindég újabb korokba szorítanak előre. A herpályi pajzsdúdort, mely a borsahalmiaknál észlelhető, hasonló plattirozó technikával készült, — ha ezeknél sokkal díszesebb is, a tudomány a *III. század második feléből* származtatja, habár Undset ezt a pajzsdúdort keltának és La Tènekorinak, tehát korábbinak minősíti. *Mestorf* a thorsbergi láp leletei után egy *III. századbeli* germán törzsfőnök, ruházatát, fegyverzetét rekonstruálta és ennek pajzsán is az alsó-szentgyörgyiekhez hasonló pajzsdúdor szerepel. A 6. ábrán 7. sz. alatt bemutatott «verreterie claisonné» modorban készült 17 drb zöld üveglapos arany gombocska *Lindenschmit*, *Lasteyrie* szerint szinte germán ékszer, azonban *De Linas* kimutatta, hogy *a legrégibb ilyen eddig Európában ismert rekeszötvösmű*, a wolfsheimi övrészlet, melyet *Cohausen* tett közzé, szasszanida eredetű és a *III. század közepéről* származik; Hampel pedig beigazolta, hogy a góthok és egyéb germán rokonaik a Pontus mellől hozták magukkal műformáikat, de itt Magyarországon ezek a formák és így a «claisonné» is csak a *IV. században* terjednek el.

Hild Viktor.

EMLÉKEK A RÉGIBB VASKORBÓL MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN.

(Első közlemény.)

Minél többet foglalkozom Munkács vidéke őskorának felderítésével, minél többet járom annak termékeny lapályát és azt észak-keletről félkörben övedző szelid lejtésű előhegyeit, annál inkább meggyőződöm, hogy annak minden részein,

* Arch. Ért.» 1900. nov. 15. Uj folyam XX. kötet 372. lap.

** «Die Marcus Säule». Erleuterungsband: 108. l.

a magaslatokon épen úgy, mint síkföldjén a felderíthetetlen őskorba benyuló neolith időben épen úgy, mint később a bronz- és vaskorszakban tanyáztak emberek, még pedig nem csak átmenőleg, hanem hosszabb ideig is, mint azt a napról napra mind sűrűbben napfényre kerülő emlékeik kétségtelenül igazolják. Jelen értekezésem főtárgyául szolgáló *Lovácska-* és *Gallishegy* kizárólag *trachitkőzetből* áll. Lovácska magas, meredek, csúcsban emelkedik, de lefelé terjedező alja különösen északi oldalról lapul, míg nyugati oldalával vele egybekapcsolt Gallishegy úgy a déli, mint a nyugati oldalán meredek és hosszan terjed észak felé; ennek felső orma déli sarkán csak egy-két lépésnyi széles és így helyenkint, különösen a kőtörések helyein, veszélyes is. Ily sokszor nyaktörő helyeken tett bolyongásaim közben a Lovácska és Gallishegynek sziklás ormain, vízmosta árkaiban s forgatott lejtőin rájöttem, hogy a neolithkorban *itt* az ismeretlen ősember leginkább *fent a hegyormon szeretett tanyázni;* itt ugyanis számos helyen akadtam kulturrétegre, égetett, fekete helyekre, melyek úgy 50—60 cm.-nyire mélyen feküdtek a felszintől s mennyiben a tűzhelyt képezett néhány kisebb-nagyobb kövön és agyagtapaszon kívül más oly jelenségre nem akadtam, mely a kunyhó alakítására biztos fényt vetne, úgy itt is csak képzelém, hogy a lakásul kiásott vermet ágakkal és galyakkal befedték s a hideg elleni védekezésül földdel boglyaszerűen feltölték. Természetes, hogy az ily faváznak nyoma sem maradt meg, mi nem is várható, ha látjuk, hogy az egyes még itt-ott található állati csontoknak s még fogaknak is csupán félig elmállott csekély töredékei maradtak meg. De annál nagyobb mennyiségben és teljes épségben megmaradtak az általok készített és használt, különféle tűzkőből pattintott műszerek, fegyverek és ezeken kívül agyagedények cserepei is. Akadnak obsidiánból készített késpengék és nyílvégek, mely kőzetet ők bizonyára távolból, talán a zempléni Hegyaljából hoztak; de legtöbb eszközt csináltak a szürke és barnás szarukőből, kovából és más kemény kőből, melyet a Latorcza folyó medréből is szedhettek, honnan egyes használatra alkalmas görelyeket is felhoztak s részint meglevő állapotban parittya és hajító súlyokul, részint átidomítva ütő és vágó szerszámul felhasználták. Érdekes a többi közt egy itt lelt, pattogtatás által idomított kőszekercze, mely 13 cm. hosszú, fent a fogásnál 6, lent pedig félkörű éles vége 9 cm. széles és felül 2—3 cm. vastagságú. Egy más ily töredékes tárgy lándzsahegyül szolgálhatott, lévén az most 9 cm. hosszú, 2—3½ cm. széles, míg fogantyúja keskenyebb, 2½ cm. széles és 3 cm. hosszú; egy silexből, sárgás, átlátszó kovából pattintott késpenge, 8 cm. hosszú és 2 cm. széles; egy másik kétélű, 7 cm. hosszú és 1—3 cm. széles. Egy ily silexből fennmaradt kőmag 350 gr. súlyú, 6 cm. széles és 10 cm. hosszú. Egy másik kulturrétegen találtam egy 9 cm. hosszú és 4½ cm. széles kétélű lándsahegyet silexből; egy 6½ cm. hosszú késpengét; egy 5 cm. hosszú és 4 cm. széles kétélű nyílhegyet; egy másik volt 6 cm. hosszú és háromszögű, míg egy másik hasonló, csonka végű. 1899. május 12-iki kirándulásomkor egy harmadik tanyahelyen számos kétélű késpengét és nukleust leltem; július 11-ikén pedig szintén különféle vastagságú és színű cserepekkel együtt késpengéket; ezek közt volt egy 5 cm. hosszú és 4 cm. széles egyélű faragó-féle eszköz kovából, nyílhegyeket és egy 7 cm. hosszú és 2—3 cm. széles opalizált fakövületet,

jeléül annak, hogy az itt lakott ősemberek a vidék különféle távoli helyeit átkutatták s a nekik alkalmasnak tetszett vagy alakja miatt feltünt kőzetet tanyájukra hordták. Egy barna tűzkőből pattintva 9 cm. hosszú, 6 cm. széles és a közepén 3 cm. vastag véső-alakú eszköz 200 grammot nyomott; volt egy 7 cm. hosszú és $4^1/_2$ cm. széles vakaró-féle penge; és az október 11-ikén találtak közt számos cserép, egy igen szép, 9 cm. hosszú s közepén 2 s fogantyúján 3 cm. széles kétélű késpenge barna tűzkőből; több nyílhegy kovakőből, késpenge, nukleus és szilánk; valamint egy szarvasfog, mely kezemben szétbomlani kezdett s így sodronynyal körülcsavartam.

Az agyagedényekre nézve megjegyzem általában, hogy azoknak különfélesége miatt határozott jelleget megállapítani nem lehet; mert vannak a cserepek közt nemcsak egészen durvák s olyanok, melyekbe homokot és fövényt vegyítettek, hanem viszont olyanok is, melyeknek fala vékony, síma, finom s nem csak jól kiégetvék, hanem különféle mértani és körülfutó vonalakkal, benyomásokkal és karczolatokkal ékítvék, sőt némelyiken levéldísz is előfordul. Így április 30-ikán fent a Gallishegy ormán találtam egy centiméternyi vastag, vörös és szürke színű cserepeket; némelyike kívül-belül vörös volt, másika feketés. Augusztus 16-ikán kőszerekkel együtt leltem egy 10 cm. hosszú, fent 9 cm., alul 4 cm. átméretű, 4 cm.-nyi hengeres füllel ellátott, kívül barnás, belül fekete égetésű s finom fövénynyel vegyített agyagból szabadkézzel formált csupornak fele részét; egy másik ily durva agyagedénytöredék kiálló dudorral volt ellátva; másik ismét egy centiméternyi sávval volt a nyakánál ékítve, mely sáv más edényeken keskenyebb volt és körömbenyomásokkal diszített. Egy fehér kvarczfövénynyel vegyített fekete színű agyagból készült edénynek 9 cm. hosszú, 5 cm. széles és $^1/_2$ cm. vastagságú töredékén egy $1^1/_2$ cm.-nyi magas átlyukasztott fül volt s szélein kanyarulatos, domború czifrázattal.

Április 27-ikén tett kutatásom alkalmával a Gallishegy nyugati oldalán, hol egyik nyulványa a Klacsánó falu felé terjedő erdőcske torkollik, egy rigolirozott szőlőtalajon egy *czukorsüveghez hasonló*, agyagból gyúrt és jól kiégetett 21 cm. magas úgynevezett *tüzikutyát* találtam, melynek lapos feneke $9^1/_2$ cm. átméretű s így fölfelé vékonyodik $3^1/_2$ cm.-ig, míg felül 1 cm.-nyi kerek lyukkal van átfúrva. Súlya 2 kiló és 150 gr. Hogy nagy tüzelésnél használták egykor, onnét tünik ki, hogy nem csak helyenkint keményre kiégettetett, hanem rajta hólyagos kidomborodások is látszanak. Mennyiben ily kúpos hengerek nagyobb számmal szoktak előfordulni, itt is kutattam utánuk, de sikertelenül, mert a hantok közt csupán tüzkőből pattintott 10 cm. hosszú, 3—4 cm. széles kétélű és hegyes késpengét, ilyen gyaluféle eszközt és egyéb kőszereket és cserepeket találtam.

Hogy egyébiránt itt a neolithkori emberek már a magok feltörését illetve megdarálását ismerték és gyakorolták, sejtem onnan, hogy április 30-iki kirándulásomkor a Gallishegy ormán egy ily kulturrétegben trachitból durván idomított *kézi őrlőkő*-darabra akadtam, mely 16—24 cm. terjedelmű és 1—3. cm. vastagságú; egyik kissé domború lapja síma, míg a másik érdes. A neolithkorbeli kézi őrlőkő-dúczok általában egyszerűek, durvák, átfúrt lyukak nélkül, csupán a használati oldalukon simítottak, míg a későbbi kornak, mint látni fogjuk,

egészen másfélék s ízlésesen és csinosan kidolgozottak; jóllehet akkori primitiv használati módjuk szintén nem csekély idő és erővesztegetést igényelt.

Kőkorszakbeli őrlőköveket, cserepekkel és tűzkőszerekkel közelebb a Munkács melletti *Nagyhegyen* is találtam s így a lelethelyek száma ezzel is szaporodott.

Miért választák maguknak az akkori emberek épen e meredek és magas ormokat tartózkodási helyekül, bajos meghatározni. Itt a kényelemben nem igen részesülhettek, már csak azért sem, mert az ivóvízhez sem férhettek egykönnyen. S a hegy lábánál elterülő síkságot, mely akkor bizonyára posványoktól, folyóktól és patakoktól át és át lehetett hatva s rengeteg erdőséget és bokrokkal s cserjékkel benőtt vadonságot képezett, nem csekély fáradsággal érhették el; a 2—300 méternyi meredekségen való le- és felhatolás, főleg szélvész idején, nem kis erőködést igényelvén. Azonfelül fent a légáramlatnak kitett ormon, főleg annak északi oldalán, az itt uralkodó dermesztő hideg és fagy miatt, a tartózkodás kényelmetlen lehetett, habár tüzelő fában nem szükölködhettek.

S épen azért úgy vélem, hogy e nép aligha hosszú ideig tartózkodott itt s valószinű, hogy csakhamar áttelepült a fentebb említett, a mostani Munkács várost délkeletről környező alacsonyabb és szendébben fekvő előhegyekre, különösen a Szarkahegy, Pálhegy és *Kishegy* lejtőire, hol, mint többször közlém e becses lapokban is, számos progloditszerű földalatti lakhelyeket feltártam, melyekben terjedelmes tapasztott tűzhelyek tömérdek agyagedénytöredékekkel s itt-ott őrlőkövek darabjaival is kerültek napfényre, kizárólag tűzkő és obsidián eszközökkel, de az ércznek teljes hiányával.

Bronzkor és a vaskor kezdete. A bronzkorbeli emberek itt fent a Lovácska és Gallishegyek ormain s lejtőin nem tartózkodtak, ennek itt nyoma nem tünt fel, de annak igen, hogy a hegyek közelében az alacsonyabb lejtőket és nyulványokat kedvelték. Igy a közelfekvő *Klacsánó* helység lejtőjén nehány év előtt az *Obücs* nevű szántóföldön vetett ki az eke egy csomó bronzeszközt, tokos vésőket és lándzsát, melyek gyüjteményemben vannak; a szomszédos Vereshegyről pedig e nyáron kaptam egy kis bronzvésőt, mely ott földforgatás közben találtatott. S így, ha a jelen leírásom főtárgyát képező Lovácska és Gallishegy meredek lejtőit a bronzkorbeliek mellőzték is, az utánok következett egy új nép, mely ég tudja, mily módon, honnan és mikor vetődött ide s mely a műveltségnek már meglehetős magas fokán állott, a Krisztus előtti századokban fölkeresé azokat s *mindkét hegynek közepe táján* s minden oldalain megtelepült s itt állandó tanya- és lakhelyeket magának készítvén, bizonyára *hosszabb ideig tartózkodott.*

E kétségtelenül már rendes családi és társadalmi életet folytatott s mezei gazdálkodással, szántással, kapálással és ásással foglalatoskodó nép, melynek nagy számban itt napfényre került vaseszközei, előhaladt kéziipara, faragásra és kovácsolásra valló szerszámai a La Tène-ízlést igazolják, mért választá lakóhelyül épen és kizárólag e két hegynek meredek lakálytalan oldalát s mért nem inkább az alatta elterülő lapályt vagy szelidebb lejtők, fensíkok és hegynyulványok kényelmesebb területeit, valóban nehéz megfejteni, annál inkább,

mert annak nyoma, hogy ők a két hegyen kívül a megyében és távolabbi környékén másutt is laktak volna, eddig sehol fel nem fedeztetett s én szerencsés valék meggyőződni arról is, hogy mennyiben hasonló vastárgyakat és edényeket az abauj-tornamegyei *Szádelőnek* nevezett szűk völgyben, voltaképen sziklahasadékban szintén kiástam s gyüjteményembe helyezvén, most a Gallis-hegyen találtakkal tett összehasonlítás folytán teljesen egyenlőknek találtam: *ily nép ott is*, szintén meredek sziklák közt, *mintegy rejtett búvó helyen tartózkodott* s így a közös jelenség mintegy arra mutatva, hogy e nép leginkább *önbiztossága tekintetéből* választá ki épen a legnehezebben megközelíthető helyeket tanyájául.

Pedig e nép, mint a napfényre került tömérdek ereklyéiből, emlékeiből látható, a jólétnek kifejlett fokán állott s a mellett, hogy önfentartása végett vadászatból, halászatból, állattenyésztésből és gazdálkodásból élt, gyakorlott, képzett iparosokkal és kézművesekkel birt, kik szükséges műeszközeit elkészíték s kik fényűzési és házi szükségletein felül, hadászati és vadászati fegyvereit is kovácsolták, még pedig, mint a súlyos harczi kaszákból (Schlachtsichl), szekerczék, lándzsa- és nyílvégekből kitűnik, izmos és erős férfiak számára, kik lovon is nyargaltak, s talán mint lovasok harczoltak is. Úgy látszik különben, hogy e lovasok még nem ismerték a nyerget és a kengyelvasat, mert erre vonatkozó nyom még nem fordult elő, de *azonkorú itt talált ezüstérmeken* is az idomtalan lovas nyergeletlen lovon ül. A zabolákból ellenben hét példányt találtam s ezek mind egyenlők, tudni illik oly mostani czigányzabola-félék, melyeknek két terjedelmes karikáiban, melyek a kantárszíj befogadására is szolgáltak, két a közepén összekapcsolt ∞ alakú tagozat van, mi a paripa vagy gebe szájába illesztetett. *Patkolás* divatban akkor nem igen lehetett, mert annak nyoma nem mutatkozik. E nép, melynek férfiai nemcsak iparűzők és földmívelők, hanem jól fegyverzett harczosok és vadászok is valának, mint mondám, a meredek két hegy közepe táján készíte magának kisebb-nagyobb távolságban egymástól, a déli enyhe oldalon épen úgy, mint a nagyobb hideget árasztó északi lejtőin *lakóhelyeket*. Úgy hiszem, hogy meddő fáradság lenne, itt azt feltüntetni akarni, mily alakú és szerkezetű volt az a kunyhó vagy lakház s épület, melyet e telepesek magoknak itt kétezer év előtt készítettek és használtak; helytelen és meddő lenne a felett dissertálni s tudósainkat ama sokszor komikus hatású vitatkozási térre követni, hogy a finnek kotája, vagyis vékony rudakból vagy hasábokból alkotott kúpalakú kunyhó-idomú volt-e, vagy hogy az a félig vagy egészen fedett, nyilt vagy zárt cserényszerű, vagy a mostani magyar csőszkunyhóból alakult, gyeppel fedett izik, gurgyec, kutyec, vagy putri-féle, vagy épen boglyaalakú pásztorkunyhó-féle lehetett-e? Szerény véleményem és nézetem e tekintetben az: hogy azon emberek — *nevezzük keltáknak*, *galloknak*, *germánoknak vagy szittyáknak* — kik oly czélszerű és praktikus fegyvereket, finom műszereket, házi és ipari műeszközöket, ildomos, ízléses és becses keramikai műveket, edényeket tudtak késziteni és használni, s kik a fényüzést és piperét is kedvelték, bizonyára nem sokat kisérleteztek s okoskodtak azon, mily sejtből fejlődjenek hajlékaik, melyik idomot vegyenek mintául, hanem természetes józan észszel alkalmazkodtak a körülményekhez és helyi viszonyokhoz, s

jól tudván s belátván azt, hogy az okos embernek lehetőleg menekülnie kell az elemi csapások elől, s hogy csak buksi fejű ül ki fagyban, hóban és viharban, nyilt oldalú és fedetlen cserény alá, s hogy csak oktalan különcz áll ki viszont nyár közepén bundában, vagy nehéz szőrmés ködmönben, önként a nap égető és hevítő sugarainak, bizonyára felhasználták a helyi viszonyokat s készítettek magoknak oly hajlékot, mely őket az elemi viharoktól és téli hidegektől alaposan megvédje s melyben az egész család jól és kényelmesen megférjen s élelmi készleteit is a megromlástól és megkeményüléstől megóvja. Hajléka tehát olyan lehetett, melyben mozoghatott és dolgozhatott is, mert a férfiak, úgy mint asszonyai bizonyára munkakedvelők valának, mire őket különben a szükség, természeti ösztön és kényelem utáni vágy is vezeté. Tavaszkor és nyárban minden bokor és lombos fa nyujtott ugyan árnyat a nap sugarai ellen s így bizonyára az enyhe idő legnagyobb részét künn a szabad ég alatt töltötték, míg a téli fagy, hó és viharok elől bevonultak biztos hajlékaikba, melyeket nézetem szerint úgy készíthettek, hogy a hegylejtőn kiásott gorcznál tervezett hajlék hátsó része a hegyoldalba volt vájva s pinczeszerűen beásva, míg a bejárat előtt emelkedett egy 60—100 centiméternyire mélyen a földbe vájt veremből kiálló s tapasztott fövény vagy hasított fából összerótt putriszerű lak, földbe eresztett hajlék, mely egyszersmind konyhául, tüzelőhelyiségül szolgálhatott s mely, mint a helyenkint feltűnt nagy terjedelmű égetett, szénfekete és hamvas kulturrétegből kivehető, 5—6 méternyi kiterjedésű lehetett. Ez akár fűvel, kéreggel vagy fahasábokkal, vagy mi még valószinűbb, rudakra fedélszerűleg borított földdel s gyeppel volt befedve, kürtővel volt ellátva, melyen a füst kitakarodott, s a kürtőn fa- vagy vasrúd volt keresztül fektetve, melyről a horgos, kampós végű láncz csüngött alá a bogrács felakasztására. Egy ily hamvas, szenes tanyahelyen találtam három darab Λ ékalakú hajlított 3 cm. széles *vasráfot*, melyek közül az egyik 31, a másik 28 és a harmadik 25 cm. hosszú szárú s alsó nyilásuk 16—18 cm.-nyi, s mindeniknek végén egy-egy félcentiméternyi lyuk van átverve, minél fogva azok fent, talán a fedél ormán felszögezve lehettek; de volt egy vasráfból készült 65 cm. hosszú, $2^{1}/_{2}$ cm. széles és 1 cm. vastagságú horgos végű 2————/ pánt is, melynek végén 11 cm.-nyire kiáll a korongban végződő horog, mely valószinűen a kürtőnél alkalmaztatott. De ezeknél érdekesebb az 1. sz. a. ábrán is feltüntetett, itt teljesen ép állapotban kiásott kétágú kampós bográcsláncz (gangó), mely a tüzelőhely felett csünghetett és a bogrács felakasztására szolgált. Egész hossza ezen három helyen hosszabbító kampókkal ellátott függőláncznak $148^{1}/_{2}$ cm. hosszú és 1.600 kgr. súlyú. Felső része két ágból áll, melyek 1 cm. vastag négyzetű, de csavarszerűleg diszített rúdból készítvék úgy, hogy a közepén egy-egy karikába illesztvék s felső végükön 3 cm.-nyire kiálló s 2 cm.-nyire lapított horgos kampóval ellátvák; a két rúd azután tizenegy darab $4^{1}/_{2}$ cm. átméretű szemű s összesen 28 cm. hosszúságú lánczba van foglalva, melyről ismét az alsó mindkét végén 7 cm.-nyi kampóval ellátott rúd csüngött, melyre a bogrács vagy más kalantyús főzőedény akasztatott. E szerint ezen itt-ott gangónak nevezett, de most már a régi nyilt konyhák átalakítása és úgynevezett takaréktűzhelylyel való ellátása következtében a divatból teljesen kiment, bográcslánczhoz hasonló

ősrégi eszköz, négy rétbe volt összehajtható, valószinűen azért, hogy költözködés alkalmával könnyebben összerakható legyen; de ez érdekes tárgy egyszersmind azt is igazolja, hogy egykori használói elég magas hajlékokban laktak, mert az 148 cm. hosszú lévén, ha felteszszük, hogy a rátett bogrács a kalantyúval együtt legalább 40—50 cm.-nyi s az alatta emelkedő tapasztott tűzhely, tőcze, legalább 15—20 cm.-nyi magas volt, úgy a hajléknak 2·18 méternyinél magasabbnak kellett lennie. Egy ilyen gangónak nyomait, töredékeit más tanyán is találtam s azok egyikének ábráját az V. tábla 1. száma is mutatja. E horogszerű vaseszköz szintén 1 cm. vastagságú rúdnak 8 cm. hosszú töredéke, végén horogja, inkább kampója 6 cm.-nyire kinyulik. Egy másik töredék $8^1/_2$ cm. hosszúságú, hengeres rúdja 1 cm. vastag s kampója $3^1/_2$ cm. terjedelmű és $2^1/_2$ cm. széles lemezű; végre egy harmadik töredék a kétfelé ágazó rúdnak része. Találtatott egy három darabból álló $1-^2/_3$ cm.-nyi széles vaspánt, melynek egyike kampóval van ellátva; összes hosszaságuk 44 cm. Talán az a 83 cm. hosszú és 1 cm. vastagságú, itt-ott behajlott négyélű *vasrúd* is, mely egy ily tanyából előkerült, ily czélra szolgálhatott. Úgy látszik, hogy lakhelyeiket elzárható ajtókkal is ellátták; több oly szemes szöget találtam ugyanis, melyek arra engednek következtetni, hogy sasra alkalmazott rekeszekből valók. Az egyik ilyen sas 8 cm. hosszú és a 3 cm. átméretű szeménél 1 cm. vastag, vége pedig hegyes, s egy másik $8^1/_2$ cm. hosszú, 1 cm. széles, 2 cm. átméretű szemes fejjel és hegyes véggel. A különféle póczhorgok, párkánykampók és kávás póczfoglaló vasak bizonyára szintén házias czélra szolgáltak.

A *tűzhely* többnyire úgy volt alkotva, hogy mintegy félméternyi átméretű körbe kőduczokat helyeztek s azt agyaggal kitapasztották. Az ily tüzelőhely, azt hiszem, képezé a család gyülő központját, mely különösen zimankós és zivataros időben, vagy télvész idején alvó, tartózkodó és foglalkozó helyül is szolgált, mint melynek melegítő lángjánál egyszersmind pihengettek és az üdítő álmot élvezték; a mellett, hogy a tűz és parázs felett függött bográcsban párolgott az éhség csillapítására főtt eledel. A tűzhely mellett volt elhelyezve egy terjedelmes *laposkő*, mely asztalul szolgált (s minő itt-ott feltűnik is) a sujkó, melyen az *őrlőkő-bokor* állott, s melyen a naponkénti lisztet, vagy inkább darát aprózták a felső lyukas kőlapnak fel-le való dörzsölése által. Itt lehetett a szerszám fafaragásra, simításra és gyártásra szükséges műpad is, valamint az illető iparosnál a kovácsműhely és bronzöntő helyiség, számos üzleteikhez szükséges szerszámaival, fogó, véső, faragó, ágvágó és kerékgyártáshoz való különféle balták, szaluk, fejszék és szekerczék, melyek még mind oldalnyiló vagy felülről lefelé ható tokkal valának ellátva; a varga és szijgyártó itt tartá szükséges sajátlagos műszereit, félkörű bőrvágó késeit és dikicseit, valamint a mai juhnyirókhoz hasonló kisebb-nagyobb ollókat, melyek oly jó anyagból valának készítve, hogy még most is ruganyosak és jól mozgathatók. S bizonyos, hogy az ily eléggé terjedelmes helyiségekben tartózkodók nem csak a tűzhelyen rakott lángtól nyerték a sötétség beálltával a megkivántató világosságot, hanem e czélra már csinosan kidolgozott *agyagmécseseket* is használtak, melyekbe faggyú- vagy zsírba kanóczot tevén, így meggyújtották. Több így a lángtól és zsírtól megfeketedett agyagtálacskák töredékeit találtam, de 1900 július 16-ikán

feltárt tanyahelyen egy ép, sárgás-vöröses színű, behajlított karimájú $5^1/_2$ cm. átméretű és 4 cm. magasságú finomul kidolgozott agyagedénykét is, mely fogantyúval volt ellátva, s melynek egyik oldala a füsttől és lángtól feketés. S bizonyára e helyiségben s az abból a hegy oldalába nyiló vajnában tarták még az élelmezésükre szükségelt gabonát és egyéb magokat, valamint a földmívelésre való különféle ásókat, kapákat és sarlókat, s a vadászathoz és halászathoz szükségelt eszközöket, hálókat, horgokat és súlyokat; nemkülönben a vászonkészítéshez szükséges, bizonyára kezdetleges, de a gyakorlathoz idomított egyszerű megfelelő gépezetet, melyeknek egyes részei, pántjai, horgos és kampós részei megmaradtak; úgy a fonáshoz és kötéshez súlyokul alkalmazott különféle átlyukasztott orsó- és egyéb gombokat. Az így fenmaradt műeszközök világosan igazolják, hogy az itt sokáig élt és tartózkodott lakók mind ruházatukra, mind fentartásukra, élelmezésökre és védelmökre szükséges eszközeiket magok készíték, s hogy bizonyára akadtak köztök a szakszerű iparosokon kívül még olyanok is, kik kereskedéssel is foglalkoztak, s innen koronkint nagy útra kelvén, messze keleti és nyugati földbeliekkel, talán tengerentúli emberekkel is érintkeztek, s onnan borostyán, üveg, ércz, réz, ón, ezüst, arany, grafit s egyéb árúkkal és kész érmekkel s ékszerekkel visszatérvén, így a fényüzést és kényelmet sorsosai közt terjeszték s meghonosíták. Az is bizonyos, hogy az ily kirándult kereskedők a messzi távolban sok újat és czélszerűt észlelvén és tapasztalván, magokkal nem csak új bő ismereteket és tapasztalatokat, hanem kész műtárgyakat, fényüzési czikkeket, fegyvereket, grafitedényeket és egyéb műszereket hoztak s azokat itthon is czélszerűbbeknek találván, az előbbi régi elavult és kevésbbé előnyösök helyébe alkalmazták és terjesztették, mi immár egyszersmind magyarázatául szolgálhat annak, hogy az itt most lelt művek és fegyverek egyidomúak azokkal, melyeket a távol keleti és nyugati s más világrészeken találnak, s melyek e szerint, ha nem is *egységes népnek, de bizonyára egy kornak szüleményei s alkotásaiul tekinthetők.*

Az itt napfényre hozott ereklyék sokasága és különfélesége, a háztartási, földmívelési és iparüzleti műszerek temérdek és ép volta, azt látszik igazolni, hogy használóik s birtokosai itt hosszabb ideig tartózkodtak s nem csak átmenőleg telepedtek meg; s mennyiben szerencsés valék azok lakhelyeire akadnom s több tanyáikat alaposan megvizsgálni, nem egy izben gondolkodtam a felett, hol és mikép temették el halottaikat, kiket bizonyára kegyelettel és fájdalmas érzéssel kisértek ki s helyeztek el végnyugalmukra; de azért is óhajtottam a sírmezőre akadni, hogy annak módja s mellékleteiből is némi tanuságot merítsek multjok iránt. Rendszeres és határozott sírmezőre nem akadtam ugyan, de mégis vannak némi észleleteim s támpontjaim, melyek megerősítenek ama nézetemben, hogy nálok a halottégetés és váltakozva a hulla eltakarítása is szokásban volt. Ugyanis még az 1844. évben, mint hitelt érdemlő értelmes egyéntől, Horváth Alajos, munkácsi ügyvéd és klacsanói birtokostól értesültem, kőtörők a Gallishegy déli lejtőjén egy lapos kövekből összeállított sírra akadtak, melyben kinyujtóztatott férfi csontváza feküdt s mellette mintegy harmincz vastag ezüst, úgynevezett barbár érem, melyeknek domború oldalán idomtalan sisakos fej, a másik homorú oldalán pedig vastag testű lovon ülő vékony férfi

látszik. Arra, hogy a hulla mellett más kegyeleti tárgyat vagy fegyvert is találtak volna a munkások, nem emlékezett. Igaz, hogy ez csak egyetlen s így szórványosnak tekinthető eset; de a Gallishegynek észak-nyugati gerinczénél, hol nyugot felől a Klacsanó felé húzódó Obücs nevű hegyhát kezdődik, a sűrű tölgyerdő és cserjésben elszórtan több apró halom emelkedik, melyek közül néhányat felásattam, de azokban némi durva cserepen, szén és hamunál egyébre nem akadtam s így feltehető, hogy ezekbe a halottégésnél fenmaradt hamuval megtöltött urnákat elhelyezték volt. Különben a Klacsanón túl fekvő Iványi és Lauka helységek, Obücs és Szunyoghegy, Bar-Bia és Lavoczkipatak és Lazi körüli hullámos vidéken, melyet a ruténség *Mohilkának* nevez, szintén számos kisebb-nagyobb halom tünik fel, melyek azonban, mint megkisérlett kutatásaim közben meggyőződtem, cserépnél és hamunál egyebet szintén nem tartalmaznak.

A tárgyhoz illőnek találom itt felhozni, hogy a berlini királyi múzeum történelem-előtti osztályában, a németországi Schreck, Siegburg, Ravensberg, Leidenhausen, Heumor, Delbrück, Hardt, Duisburg, Rheindahlen, Kalbeck, Pfalzdorf s más helyeken levő halmokból és sírmezőkről kiásott urnák őriztetnek, melyekben égetett csont és hamun kívül mellékletül részint bronz-, részint vastárgyakat találtak; C. Rademacher, kölni tudós, Althenrath, Thurn, Dünnwald, Moorsbruch, Goch s más németországi helységekben szintén számos halmot és sírmezőt felkutatott s azokban grafitos edényeket, bronzlemezeket, kar- és újjgyűrűket bronzból és egyéb vastárgyakon kívül hosszúkás, vésőszerű, tokos *vasländzsacsúcsot*, Havensburgnál pedig egy 40 cm. hosszú ***harczi sarlót*** talált, melyet ő «*Schlachtsichel*»-nek nevez, s mely a gyüjteményemben levő számos itt kiásott ily fegyverekhez teljesen hasonlít. Ő, valamint a többi kutató, e sírokat és ereklyéket *ó-germánoktól* eredetteknek tartja, s így magam is hajlandó vagyok az itteni hasonló maradványokat *ó-germánokéinak* tekinteni. Az említett németországi sírokban még kőlándzsa s egyéb kőeszköz is fordult elő, mit valóban itt is tapasztaltam, mert obsidián és kovakéspengéken s ily nyilakon kívül találtattak helyenkint quarcitből s egyéb keményebb kőzetből is idomított vésők és átlyukasztott fokos-féle ütőeszközök is.

Lehóczky Tivadar.

A «PETRIS-I» ŐSTELEP SZAMOS-ÚJVÁRT.

(Második közlemény.) *

II. EDÉNYEK. A Petris telepen is — mint mindenütt — legtöbb az edénycserép; teljesen ép edény egy sem került felszínre, ellenben az eredeti ép alak conturjainak kiegészítését megengedő többé-kevésbé csonkúlt példány 17 drb. találtatott. A cserepek között két különböző kultura nyomait találtam, u. m. a tulajdonképeni praehistoricus keramikát és egy későbbi időre akár egy magasabb culturára valló cserépedény készítményeket. Az őskori edények kivétel

* Az első közleményt lásd Arch. Ért. 1901. 17—28. l.

nélkül mind korongolatlan technikával birnak ; a nagyobb edények többnyire durva szövetüek, mesterségesen belekevert homok- és apró fehér quarzkavicsszemeket tartalmaznak, vagy esetleg ritkábban földes szövetűek ; a kisebb edények rendesen gondosabb megmunkálásban részesültek, mert anyaguk finoman iszapolt s így kavics-szemeket, vagy durvább homokot sem kevertek beléjük. A durva és finom anyagú cserépdarabok k. b. egyenlő mennyiségben szerepelnek. Színre nézve a téglavörös, szürke, barna és fekete árnyalatait viselik magukon ; jelentékeny számban vannak m. e. 200 drb. többé-kevésbé fénylő fekete, graphitmázos cserepek, ellenben csak 28 drb. akadt olyan cserép, a melyeknek felülete pecsétviasz-szerű fényes, vörös, mintha festve volnának, de a melyekről Reinecke egyik értekezésében * azt bizonyítja, hogy az ilyenek fényesre kicsiszolt felületű edények voltak. Ugyanilyenek a bácstoroki őstanya vérpiros edénycserepei is,** valamint gyűjtöttem még hasonlókat Tordosról, és Alvincz «Gobli» nevű ősteleperől.*** A petrisiek anyaga a jobban iszapolt cserepek közé tartozik s felületük mindeniknél fényes, vörös, ritkán sárgásba vagy barnásba hajló színű. — A részben fénylő, de legtöbbnyire homályos fekete graphitos cserepeken kívül van még 20 drb oly cserép, a melyeknek nemcsak külső felülete graphitos, hanem egész belső anyaga is homokos, földes, tisztátalan graphitból áll. E sajátságos szerkezetű cserepek felületükön öntött vashoz hasonló fémes kinézésűek, homokot bőven tartalmaznak s más tekintetben a többi edénycserepekkel megegyeznek. Hét különböző vastagságú perem jelenlétéből hét ily graphitedényt constatáltam ; az őskori telepeken különben mindennapos jelenségek. — A cserepek égetését illetőleg azt tapasztaltam, hogy a fekete színűek és általában a sötét árnyalatúak rosszúl vannak kiégetve, mert néhány ily cserepet tűzbe dobva egy órányi idő alatt kívül-belül egész anyaguk téglavörössé változott. Kevesebb számban vannak egyszínű vörös cserepek, melyek több tüzelést szenvedtek, ellenben a a tökéletlen égetésnek számos példáját és egyben érdekes bizonyítéhát nyujtják a két és három színréteggel biró cserépdarabok, melyek között a három színesek gyakoriabbak. A kétszinű cserepeknél a vörös színt majd az edény külső, majd ritkábban a belső oldalán találhatni, a szerint, a mint ezek égetését szabad tűz által kivülről, vagy belülről eszközölték, míg a három színrétegesek középső, vastag, tökéletlenűl égett, tehát feketés anyagát kívül-belül egy-egy vörös égetési kéreg borítja 1—2 ritkán több mm. vastagságban, miből következőleg kétségtelen tény, hogy a cserepek két külső piros kérge a két oldalról végzett nyílt tüzelési eljárásban leli magyarázatát. — A cserepek vastagságának legszokottabb mérete : 8—12 mm., a legvékonyabb = 3 mm., a legvastagabb = 24 mm. — A korongolatlan ősemberi cserepek közt elenyésző csekély számban korongolt darabok is fordúlnak elő, de mert ezek sokkal finomabbak, kavicsmentesek, homokosak, vékonyabbak, hamuszürke színűek, díszitést nélkülözők, továbbá a perem és fenék forma,

* L. Arch. Értesítő, 1898. évf. 97—98.

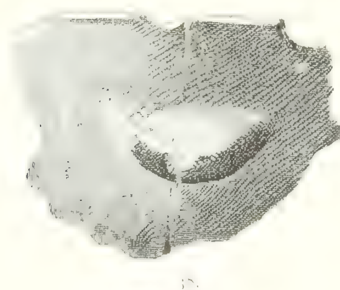
** L. Erdélyi Muzeum, 1900. évf. 31.

*** A «Gobli» nevű érdekes őstelepet Herepey Károly tanár úr fedezte fel s ugyan ő ismerteti a megjelenés alatt lévő Alsó-Fehér vm. monographiájában. Ennek megjelenése után magam is fogom a saját kutatásaim által elért eredményeket e telepre vonatkozólag közölni.

1 cserép fehér festésdísze, az edényt körülővező dudorszalag mind újabbkori cultura emlékei. A 32 db. közűl 2 cserép egy nagy római edény töredéke A felszíntől 30—35 cm. mélyen magam is találtam egy korongolt cserepet a culturrétegben.* A keramika általános jellemzése után lássuk azokat az edényrészleteket, a melyek az edények idomainak alkotásában, mint a leglényegesebb kellékek szerepelvén, a tanúlmányozás figyelmére is méltók ; ezek a perem, fogantyú és fenék.

Az összegyűjtött peremdarabok száma: 1386, a melyek között a perem következő alakját találtam:

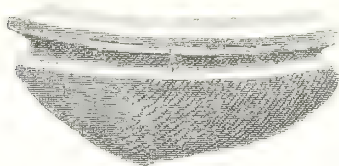
1. *Felálló perem* az az idom, a midőn a perem az edény felső részén a nyaknak nevezett összeszűkülés nélkül egyenesen felemelkedve függélyes állásban végződik. (38. ábra.) Ha a perem irányát az edény fala fenékig megtartja, hengerded idomú edény keletkezik, a minők e töredékek közt is észlelhetők. A felálló perem különösen jellemző a lánczdudor díszes durvább edényekre ; leginkább tartó edényeknél, nagyobb fazekaknál és ritkán tálaknál is alkalmazták. Különválogattam 570 darabot.



38.

2. *Félig kihajló perem* alatt értem az oly alakot, a mely a függélyes iránytól legfeljebb 45°-ra hajlik kifelé.

Az ilyen peremű edényeknél már az oldalak is hajlékonyabbak s az ily edény falának keresztmetszete a peremtől a fenékig megnyúlt (ʕ) alakot mutat. Bár ilyen perem a nagy, durva edényeknél is használatos, mégis e peremalak inkább a kisebb, csinosabb és díszesebb fazekak, bögrék, csuprok, sajátja, mivel a vékonyabb edényfal inkább megengedte a hajlításokat. E peremfajból találtam 534 darabot.



39.





40.

3. *Gallér perem*, mely akkor áll elő, ha a perem 45°-nál nagyobb szög alatt hajlik kifelé s az edény szája körűl 1—4 cm. széles vízszintes irányú gallért formál, mely peremalak különösen a régibb középkori, nevezetesen a római és népvándorláskori nagy urnákon divatozott. (39. ábra.) Képviseli 15 db.

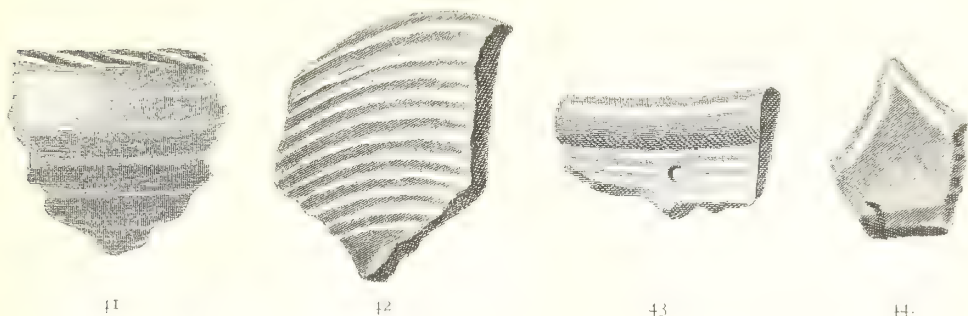
4. *Behajló perem* az az alak, a mely az előbbiekkel ellentétben az edény belseje felé hajlik s ezáltal az az edényeknek tálalakot kölcsönöz. (40. ábra.)

* A korongolt cserepek az ezután következő leirásokból mindenütt mellőzve lesznek.

Teljes analogia Wosinszky id. m. I. k. LXXXVIII. t. 1. sz. A behajló perem olyannyira a tálak jellegét képezi, hogy a mely cserép ilyen peremű, az szükségszerűleg mind tálszerű edényektől származik. M. e. 224. perem. A behajló peremű tálak közt m. e. 45 db. cserépnek pereméle sajátságos csavarulatos diszítéssel bir, a mi szintén a tálak egy részének jellemző tulajdonsága, mivel másféle edények peremén nem fordul elő.* (41. ábra.)

5. *Ferde perem* név illeti azt az alakot, a mely az edény oldalának egyenesen ferdülő irányát követi, miáltal az ily edények a fenéknél a legkisebb, a peremnél a legnagyobb átmérővel birnak s egészen nyilt öblű táblákat eredményeznek. (42. ábra.) M. e. 35 perem.

6. *Hengeres perem*, mely az edény külső oldalán a függélyes irányú falnak hengeres idomú megvastagodása által keletkezett. (43. ábra.). Jellemző, hogy csak a graphitanyagú edényeken fordúlt elő. Későbbi cultura szokásos alakja, mely különösen a római és népvándorláskori keramika sajátja. Előkerült



41 42 43 44.

8 drb. ily graphit-edényperem. A felálló, félig kihajló és behajló peremek néha nem vízszintes élűek, hanem helyenként részint hegyes, részint tompa csücskökben kicsucsosodnak, a mint ezt a kécsai őstelepen is felemlítettem.** 20 db. ilyen csücskös perem tálaktól ered. (44. ábra.) Fémkori, kivált bronzcultura jelensége, melynek egy analogiáját Wosinszky id. m. I. k. LXXXIII. t. 1. sz. mutatja.

A cserepek között m. e. 380 edényfogantyú lett összeszedve, a melyek a következő formákra voltak különíthetők.

1. *Bütyökfogantyú*. A perem alatt az edény falából 2·5—7 cm. alaphosszúságban és 3·5 cm. legnagyobb magasságban formált tömör bütykök vízszintes irányú állásban, mint a legkezdetlegesebb fogantyúk a legnagyobb és legdurvább edényeken jelentkeznek. (78 db). (38. és 45. ábrák.).

2. *Csipkés bütyök*. Ha az előbbi fogantyút 1, 2, 3, 4 barázda által tagozták, előállott e csinos edényfogantyú, melyből 44 példányt registrálhatok. (46. és 47. ábrák.).

3. *Csücskök*, csak k. b. mogyorónyi nagyságban és kúpalakban a perem

* Analogia: Voss. id. m. LXXXI. t. 3. sz.

** L. Erdélyi Muzeum. 1896. évf. 63.

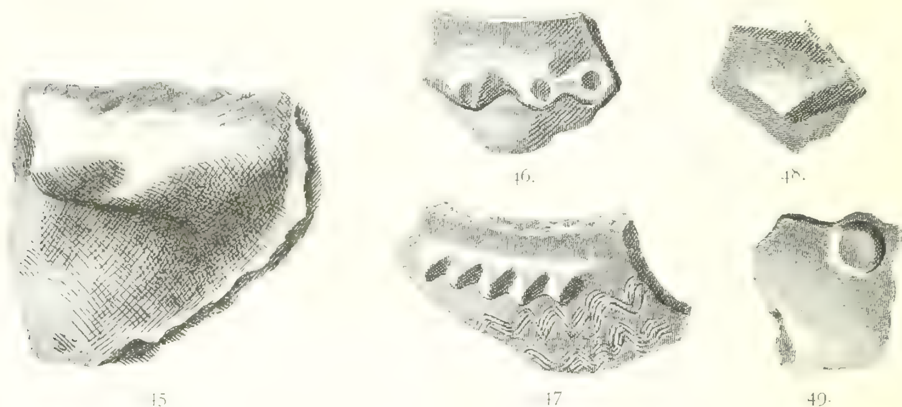
alatt alkalmazva. Az 1·5 cm.-nyi magas csücskök, mint fogantyúk és díszitések egyaránt szerepelhettek. (14 db.) (48. ábra.)

4. *Gombfogantyú.* A perem alatt levő 2 cm. legnagyobb magass. és 15—25 mm. átm. kerek, lapos tetejű gombokról nevezhetők így, melyből 12 példány volt jelen. (49. ábra.) Analogia: Wos. id. m. I. k. LXXXIX. t. 5. sz.

5. *Peremgomb.* A perem élén kiemelkedő 1 cm.-nyi magass. gombfogantyú 1 lapos tálon és 1 szegletesen végződő (csolnakorrú) edényen látható; ez utóbbinál a csolnak orrán. (119. és 124. ábrák.) Analogia: Hampel. Bronzkor. LXXIX. t. 1. sz.

6. *Léczdudor.* Az edény oldalán levő egyenes, vagy lehajló íves, keskeny, 1—2 cm. magas léczek szintén fogantyúk lehettek. (3 db.) (50. ábra.).

7. *Átfúrt fülek.* Ezek szalagmódra alakított bütykök kis pálczikával átfúrva, tehát mind köralakú fülnyílással, a mi egy cm.-nél nem nagyobb, tál, bögre, csuporféle kisebb edényeken alkalmazták. (17. db.) (51. ábra.) Analogia: Wosinszky id. m. LXXIX. t. 13. sz.



46. 48. 45. 47. 49.

8. *Körfül* szintén köralakú fülnyílással, de ezek egy hengeres pálczikára történt hajlitás által készítvék szélesebb agyagszalagból. Nagyobb csuprok, bögrék és fazekak sajátja. (33. példány).

9. *Szalagfülek* ovális fülnyilással. Ezen szabályos idomú fülek a legcsinosabb csészék, bögrék, csuprok és fazekak tulajdonai. Vannak széles-lapos keskeny, hengeres és felületükön gerinczczel szegélyezett csinosabb fülek is, melyek többnyire a perembe olvadnak be. (összsen 106 fül.) (52. és 53. ábrák.) Analogia Wosinszky id. m. LXXIX. t. 12. sz. 10. fül csappal volt alul az edényhez erősítve.*

10. *Gombos szalagfül* keletkezett, ha az előbbi idom felső részét a szalagból kiugró 1—2 cm.-nyi gombbal diszítették. (54., 55. és 56. ábrák.) Az edényfülek e legszebb fajából van. 5 db.**

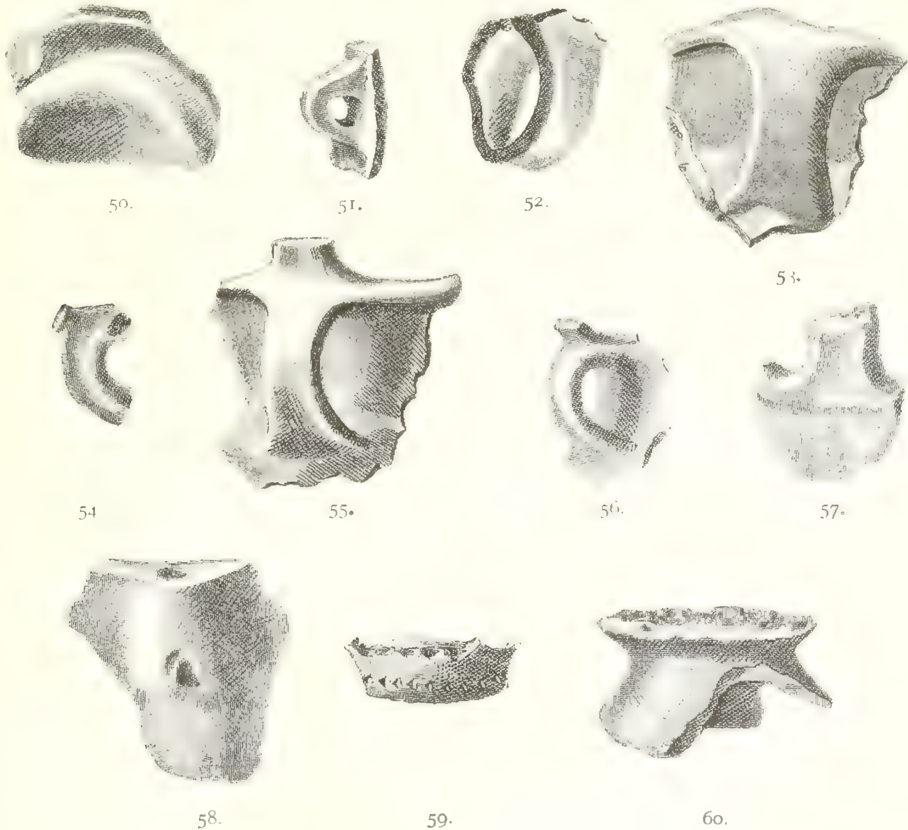
11. *Lyukfül.* A perem alatt az edény falának 2 cm. átm. átlyukasztása

* Ily csapos fület közöl Br. Miske K. a lovasberényi urnákról, valamint említi Boszniából is. L. Arch. Értesítő. 1898. évf. 319—320.

** Analogia: Wosinszky id. m. I. k. CIV. t. 1. és 3. sz. alatt Manico cornuto nevezettel.

is az edény megfogására és hordozhatására szolgált, a mint ez a kécsai telepen is előfordúlt.* (57. ábra.) (Egy edénytől származó 3 db.) A 2—2 lyuk közötti tér 2·5—3·5 cm.

12. *Peremlyukfül* egy oly sajátságos alakja az edény fülnek, mely a vízszintes és sima élű perem megvastagított testébe fúrva 4 cm. hosszú és 12 mm. átm. függélyes lyukat formál és ezen üreg az edény külső oldalára nyílik. (58. ábra.) Ilyen fület viselő épebb edényt Kécsa vaskori telepéről közöltem,**



50. 51. 52. 53. 54 55. 56. 57. 58. 59. 60.

a hol egy 4—5 dcm. átm. üstforma edény két ellentett oldalának peremén volt ugyanezen fülidom 1—1 példánya. Minthogy ezen üstnek más füle nem volt, felfüggesztett használatot tételeztem föl, a mit mostan ismételnem lehet. Ezt a fültypust Temes-Kubinból is birom Bella Lajos tanár úr ajándékából, ki azt az ottani gazdag és érdekes lelhelyeken*** gyűjtötte, de közleményében figyelemre nem méltatta; szóbeli nyilatkozata szerint La Tène alak volna-e. A petrisi telepen 4 ily peremfül volt. Az előbbiekben sortirozott edényfogantyúkon kívül m. e. 60 db. töredék volta miatt osztályozhatatlan maradt. Nem tekinthetjük véletlenségnek, hogy míg 518 félig kihajló peremű edénycserép között csak 6

* L. Erdélyi Muzeum. 1896. évf. 63. sz. 1.
** L. Tört. és Rég. Ért. Temesvár. 1897. évf. 88. a.
*** L. Arch. Ért. 1898. évf. «Aldunai leletek.» 103—114.

bütyökfogantyú, 10 körfül és 12 ovális szalagfül összesen tehát csak 28 edényfogó részlet mutatkozott, addig 560 felálló peremű cserép közt 50 bütyök 1 átfúrt bütyökfogantyú, 8 körfül és 12 ovális szalagfül összesen tehát 71 db. fogórészlet van jelen, minek oka egyrészt abban keresendő, hogy a felálló peremű edények kevésbé hajlós oldalúak lévén, inkább volt szükség az edény falából kiálló fogórészre, másrészt pedig a felálló peremüek durvább részletei inkább ellenállottak a használatból kifolyó viszontagságoknak, mint a vékonyabb edények gyengébb fogórészletei.

Edényfenék töredéke összesen 435 db. volt tanúlmány alatt s ezek két csoportra voltak különíthetők, u. m.

1. *Lapos fenék*, sima és kisebb-nagyobb vastagságú aljzattal (390 db.) (59. ábra.)

2 *Karimás fenék*, mindaz, a mely egy 4—18 mm. széles alacsony körpárkánynyal, vagy 4 cm. legnagyobb magasságot érő kis csőszerű karimával van ellátva, úgy, hogy ezek alacsony talpcsöveknek tekinthetők. (60. ábra.) A legkisebb talpcső átm. 4·7 cm., a legnagyobbak töredékek lévén, nem mérhetők meg, de 10 cm.-nél nagyobb egy sem volt. Csinosabb fazekakon és kisebb edényeken alkalmazták. Közöltem a kécsai és ujvári bronzkori telepekről.* A körpárkányos fenék a bronzkortól kezdve különösen az újabb culturkorszakokban divatozott, de a legjellemzőbb fenékidoma a római és népvándorláskori edényeknek. (Petrisből m. e. 45 db.)

A nagyobb töredékekből kivehetőleg az ősedények, fazekak, bögrék, csuprok, csészék, tálak szűrők és tartó edények voltak; ezeken kívül van: 3 osztályú kis edény, serleg és több gyermekjátékszerű apró edényke. — A tálakat legjobban jellemzi a behajló perem, a mely gyakran csavarulatosan barázdált díszitésű, de a ferde oldalperemek is tálak töredékei s ezek abban különböznek az előbbiektől, hogy a többnyire graphitos és belül újjal barázdált díszítésű edények szélesebb öblű szájnyílásúak voltak. A behajló peremüek oldalai diszitetlenek, a ferde peremüek a párhuzamos ujjbarázdákon kívül minden más díszt nélkülöznek. — Nagyobb figyelmet érdemelnek az aprón és sűrűn átlyukgatott cserepek, a melyek szűrőktől és lángborítóktól származhatnak; előkerült összesen 14 db. Anyaguk többnyire kavicsmentes, de mind finom, homokos agyag, korongolatlan és mind sötét színű. A legvastagabb cserép = 20—21 mm., legvékonyabb = 7 mm. 2 perem behajló, domború oldalú táltól ered; 4 perem felálló s ezek is inkább tálforma szűrők, semmint lángborítók maradványai lehettek. Tálalakú szűrőedény voltukra bizonyító értékű adat egy oly cserépdarab, mely az edény oldalának és fenekének is egy kis részletét egyesíti magában és ezen a fenéklap nem lyukas, míg az oldal körös-körűl le a fenék széléig átlyukgatott. A legapróbb lyukak 2 mm. átm., a legnagyobbak 4—5 mm. Általában szabálytalanúl vannak hengeres kis fapálczikával kivülről befelé beszurkálva, némelyiknél még a legfelső sor is rendetlen elhelyezésben. Az ép szűrőedények nagysága úgy átmérő, mint magasságra nézve k. b. 20 cm.-nyi lehetett és füllel nem voltak ellátva. (61. ábra.) Wosinszky id. m. XCIV.

* L. Erdélyi Muzeum. 1896. évf. 64. — Tört. és Rég. Ért. Temesvár 1895. évf. 73.

t. 6. és 7. ábra is mutat szűrő cserepeket Lengyelről, de ezeknél épen ellenkezően a fenék van átlyukgatva. — Több cserépdarab ismeretlen edényrészletek töredékeit képezi. — Az edényrészletek leirása után azok idomainak változatos sorozata mellé méltóképen sorakozik a telep keramikájának még gazdagabb változatokkal bővelkedő szép és tanúlságos ornamentatiója. Oly érdekes és tanulságos képet nyújtanak a cserepek e decorativ emlékei, hogy valóban a képzőművészetek eme szakasza őstörténelmének egy külön typikus phasisát lehet bennök feltalálni. Képviselve vannak itten nemcsak a régibb kulturkorszakokból megmaradt és általánossá vált ornamentikai motivumok, hanem olyan decorativ jelenségekkel is találkozunk, a melyek a telep korának tüzetesebb meghatározását is lehetségessé teszik, s épen ezen szempontból tehát eléggé okadatolt az egyes önállóbban alkalmazott diszítési módozatok vagy motivumok jellegeinek az alábbiakban adandó rövid és pontos leirása.

1. *Lánczdísz.* E díszfaj a perem alatt körben az edény körül elhelyezett keskeny agyagszalag, mely egyenlő távolságban ujjal, vagy pálczikával sűrűn be van nyomkodva s a lánczhoz tökéletesen hasonló. (62,. 63. és 64. ábrák.) Az agyagszalag részint az edény testéből, részint egy különálló s reáragasztott hengeres darabból van formálva, melynek legnagyobb szélessége 2 cm. és legnagyobb magassága 1·5 cm. lehet. A lánczdíszt kisérő díszfajok a peremvessződísz, csücsök és Δ pecsétbenyomat. A legdurvább fazekakon és tartó edényeken fordul elő a bütyökfogantyú kiséretében. (220 cserepen.) Analogia: Wosinszky id. m. XXVIII. t. 1., 2., 3., 5. és 7. sz., továbbá Darnay K. Sümegh és vid. ősk. XXII. t. 5. sz., melyet közlő egyszer «domború gyöngyös diszítés», máskor meg «domború gyöngyös koszorú-diszítés» néven említ.*

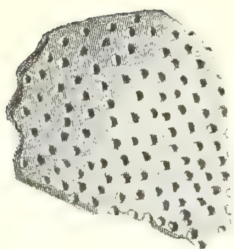
2. *Vessződísz.* Ez leggyakoribb a perem élén, hol jobbról balra ferdén lehúzódó állásban az edényt körülfogó vízszintes sor gyanánt szerepel, mely igen gyakran a lánczdíszhez hasonlóan tagozott, azonban a keskeny bekarczolások, vagy tompább benyomkodások nem külön szalagdudoron, hanem az edény falán állanak. A vessződíszt egyenes vonalak, pontok, hullámdísz stb. kisérik, de legtöbbnyire önmagában jelentkezik. (216 cserép.) (65., 66., 67. ábrák.) Analogia: Wosinszky id. m. XXVIII. t. 7., 9., 11. sz. A vessződíszhez tartozik a keresztező változat. (68. ábra.)

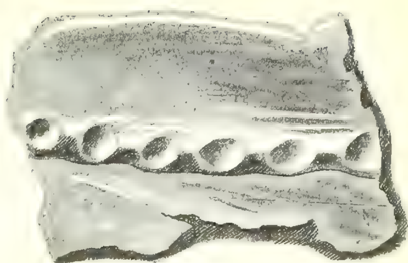
3. *Egyenes vonalú dísz* s enek többféle összealakulata m. e. 245 db. cserepen volt észlelhető. Egyenkörű vonal tört- vagy szövegvonalak, hálódísz stb. alakjában. (69., 70., 71., 72., 73., 74., 75., 76., 77., 78. és 79. ábrák.).

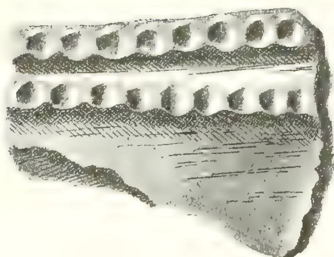
4. *Pontdísz* tompa végű pálczikával benyomkodva sorban, vagy más díszelmekkel összalakulatban. (80., 81., 82. és 83. ábrák. Mintegy 50 cserepen). Inkább a kisebb és csinosabb edények sajátja a perem élén vagy külső oldalán alkalmazva.

5. Δ *pecsét*-dísz vagy Δ benyomat. Ez háromoldalú kis pálczahasáb végének lenyomatát mutatja többféle nagyságban. A hasáb végének lenyomatai oly szép szabályos elrendezésben sorakoznak, hogy hihetően nem egyenként, hanem a Δ idomot többszörösen magánviselő pecsétlővel bélyegelhették. Ren-

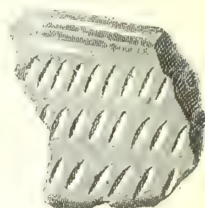
* L. Sümegh és vidékének őskora. Arch. közl. XXII. köt. (1899.) 59 és 74.

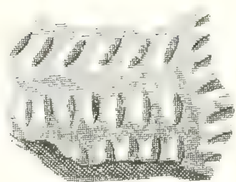

61


62.


63.

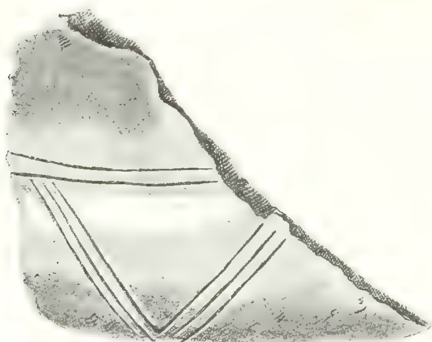

64.


65.

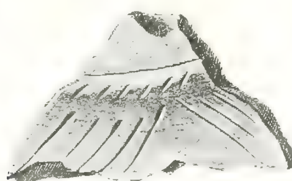

66.


67.


68.

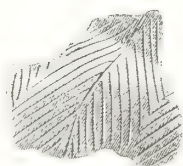

73.


69


70


74


72.


75


71.

desen kétsorban egymás ellen irányított elhelyezésben a perem oldalai, az edény nyakán, 2 edényfülen, 3 fenékszélen állanak. Csücsök, ujjbarázda, tüzdelt dísz, maeander, párhuzamos egyenes és íves görbe vonalú díszelemek is kisérik. (20 db.) (84,. 85. és 86. ábrák.)

6. *Maeander*, ez az ornamentika legérdekesebb motivuma. A bekarczolt egyenesek közt levő 4—8 mm. széles szalagok váltakozva simák és igen apró tűhegynyi pontocskák ferdén párhuzamos soraival tüzdeltek s a szalagok e kétféle jellege alakítja a csinos maeander diszítést, a mely 27 db. cserepen fordúlt elő. A szalagidomok általában véve egyenetlenek, különösen a fordulatok szögletei szabálytalanok, némelyeknél tompák, vagy hegyesek. Kisérő díszelemek nehány cserepen: a pontsor, ferde vessző-sor és a Δ dísz. (87., 88. és 89. ábrák.)

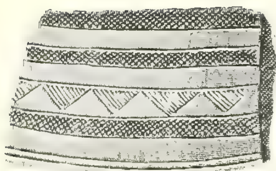
7. *Ives görbe* vonalú dísz 38 cserepen volt észlelhető. Többnyire párhuzamosan összeszögellő ívekben jelenkezík, a mint erre a Szolnok melletti? Rákóczi pusztai óriási cserépurna diszítése mutatja az analogiát,* de kisebb-nagyobb egyes és többes concentrikus körökben, párhuzamos egyenesek, apró csücsök, pontdísz, vessződisz Δ benyomat, egyenesek párhuzamos keresztezései és aprón tűzdelt szalagok társaságában is jelentkezik. Mint teljes körvonal gyakran diszíti a kisebb edények fenekének külső vagy belső oldalát. (90., 91. és 92. ábrák.)

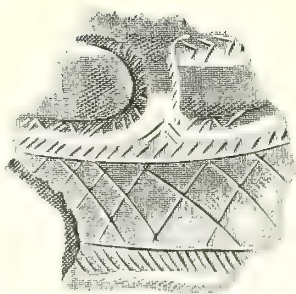
8. *Hullámvonal* az a díszfajta, a mely az edény nyaka alatt körben az edény körűl, rendesen több egymás fölött egyenközűen haladó és többé-kevésbé szabályos menetű hullámgörbület rajzát mutatja. Az egyes csoportokban 2, 3, 4, 5, 6 és 10 hullámvonal szokott lenni; legtöbb cserepen a 4-es számú csoport jő elő s a legtöbb (10) hullámvonalból álló csoport csupán egy cserepen mutatkozott. A hegyes végű fácskával vagy csonttal vonogatott hullámok társaságában csak lapított csücsökdísz (4 cserép) és pontdísz (2 cserép) volt feltalálható. Érdekes jelenség, hogy az egy és ugyanazon cserepek hullámcsoportjai egymás között úgy a vonalak számára, mint azok vastagságára nézve teljesen megegyezők, minek magyarázatát abban találom, hogy a hullámcsoportok minden változatának megfelelő oly eszközzel karczolták be azokat, a melyek gereblyéhez hasonlóan a hullámvonalak számának megfelelő számú kis foggal voltak ellátva. Összegyűjtetett m. e. 100 db. hullámos cserép. Mindeniknek anyaga, technikája s egyéb tulajdonsága is megegyezik a többi praehistoricus cserepekkel s feltétlenül ugyanezen culturkornak és népnek emlékei, mit azért kell vala kiemelnem, mert a hullámdíszes edények rendszerint népvándorláskoriak, melyeknek oly tanúlságos példáit szemlélhetjük Wosinszky úr Tolna vm. monographiájában,** s mert még tovább menőleg a hullámvonalas dísz, mint a római kornál későbbi időbe tartozó szláv népies agyagművességet jellemző diszítésmód említtetik az archaeologiában.*** A hullámdíszről még röviden csak annyit jegyzek meg, hogy eddigi kutatásaimban mindenkor a vaskort jellemző leletekkel találtam együttesen s a birtokomban levő erre vonatkozó nagyszámú adatokat máskor fogom közzétenni. (93., 94. és 47. ábrák.)

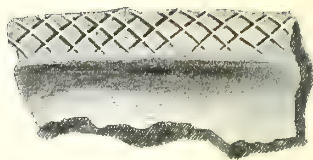
* L. Hmpl. Bronzkor. CXXXIX t

** L. Wos. id. m. II. köt. CLXXXX., CCXX., CCXLV., CCL., CCLII. és CCLV tábláinak idevonatkozó edényeit.

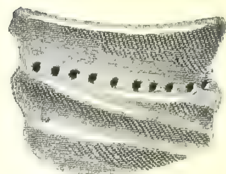
*** L. Arch. Értesítő. 1898. évf. 40. «A bihari római kori cserepek közt» stb

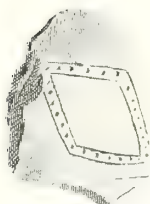

76.

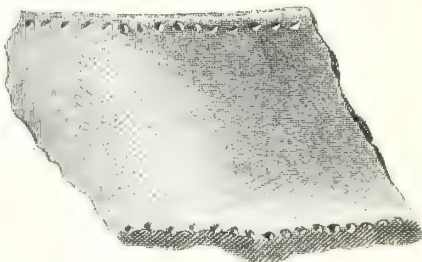

77

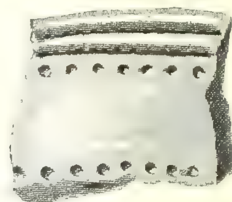

78.


79

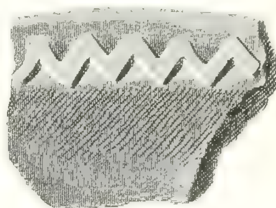

80.


81

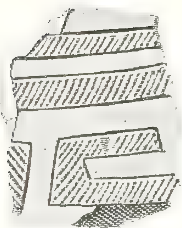

83

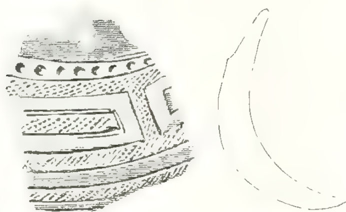

82

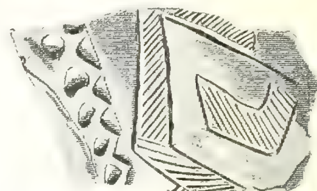

84


85


86

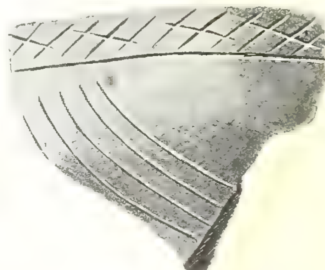

87


88.


89.


90

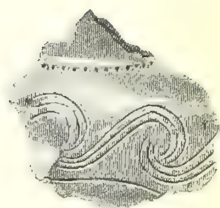
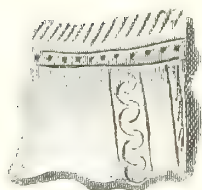
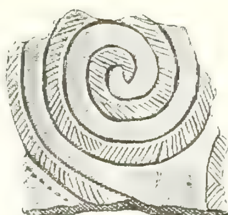
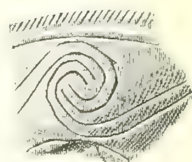

91.


92.

9. *Spiráldísz.* Ezen szép diszítési motivum kétféle kivitelben van jelen, u. m. fácskával készített rajzban 18 cserepen és újjbenyomással vont mélyedésben 10 cserepen. A rajzolt spirálisok az edény körűl körben futó összefüggő láncz gyanánt jelenkeznek, melynek fekvő ∾ alakú tagjai a tekercs fejének közepében két egymásba fogódzó kampóban végződnek. (Futó kutyadísz). A töredékekből kivehetőleg felismertem 1 vonalú spirálist 3 dbot, 2 von. sp. 5 dbot, 3 von. sp. 5 dbot és 4 von. sp. 1 dbot s eszerint az 1 vonalú spirál feje 4, a 2 von. 8, a 3 von. 12 s a 4 vonalú tekercs feje 16 ívrétegből alakúl. A vonalszámok ezen feljegyzése csak a rajzolt spirálisokra vonatkozik, mert ezekből egy kisebb cseréptöredéken egy teljes spirálfej is elfér és könnyen felismerhetők a csigavonal csavarulatainak számai, ellenben az újjbenyomatú tekercsek sokkal nagyobb tért igényeltek, durvább edényeken alkalmazták, kevesebb csavarulattal birnak, esetlenebb idomúak s a spirálfejnek csak töredék részeit tartották meg. A vékonyabb és csinosabb edényekre rajzolt spirálisok közül kettő az edény belső oldalán foglal helyet, kettő az edényperem belső felén áll s egy cserepen az apró «futó kutya» sor a peremtől lefelé függőleges irányban halad. A 28 db. csigavonalas díszű cserepek némelyikén mint kisérő díszmotivum szerepel: a pont, vessző, párhuzamos egyenes, átmetszett vonalkák hálózata, apró tűzdelés és az újjbenyomatúakon még a tekercsmélyedést követő spirál rajzolt vonalak is előfordúlnak. A spirális dísz kiterjedése Hoernes szerint: Egyptom, Görögország, Bosznia és Magyarország; időtanilag pedig a kőkorig felnyúlik, mire nézve a legszebb analogiát Wosinszky id. m. XXXIII., XXXIV., XXXV. és XCIX. táblái szolgáltatják a lengyeli neolithikus telepről; a bronzkorban még gyakoribb jelenség ez a — bronzkort annyira jellemző — diszítésmodor, melynek érdekes példáját és egyben teljes analogiáját Hampel: Bronzkor LXXII. t. 4. sz. edényén (ez kétvonalú spirális) találhatjuk föl, míg u. e. tábla 5. és 6. sz. edényei a petrisi telep ujjbenyomásos tekercsdíszeivel megegyezők. A petrisieket lásd a 95., 96., 97., 98., 99., 100., 101. és 102. ábrákon.

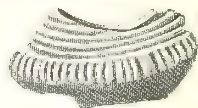
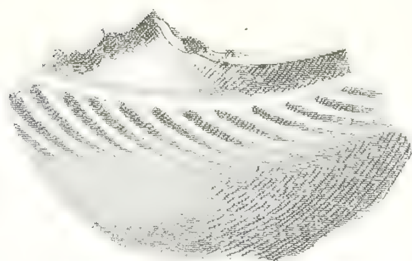
10. *Ujjbarázda dísz* az a motivum, a mely az ujjak begyének mindenkor párhuzamosan hosszanti benyomatait mutatja az edényt körülfutó részint vízszintes barázdák, részint ferde kisebb sorok alakjában. Nem hiányoznak azonban ezen vízszintes irányú soroktól lefelé haladó függőleges állású barázdák sem, valamint vannak oly keskeny benyomatú példányok is, a melyeket nem az ujjak hegyével, hanem tompa végű fácskával húzogattak csoportosan a jelzett irányok megtartásával. A ferde peremű táláknál mindig az edény belső oldalait diszítették, míg a csinosabb idomú edények e diszfalt külső részeiken viselik. (103., 104., 105., 106., 107. és 108. ábrák.) M. e. 180 db. barázdadíszes cserép között 158 ujjbenyomatos, 22 pedig fácskával mélyített díszű; jellemzi még e cserepeket a graphitos külső gyakorisága, mert k. b. 100 db., tehát az összes graphitos cserepeknek épen fele a barázda diszesek közé tartozik. A legszélesebb ujjbarázda 15 mm., s a legkeskenyebb pálczikabenyomat szélessége 1·2 mm. Kisérő díszelemek: a pont-, vessző-, párhuzamos egyenes, vessző-keresztezés, Δ benyomat és a csücsökdísz. — Az edény domborulatán ujjal bemélyített, részint vízszintesen egymás alá sorakozó, részint csavaralakban húzódó barázda diszítés teljes analogiáit kapjuk Darnay tartalmas füzetében a 66-ik lap 9. és

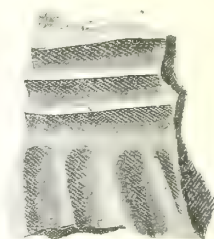

93.

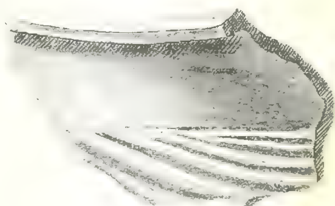
94

95

96

97

98

102

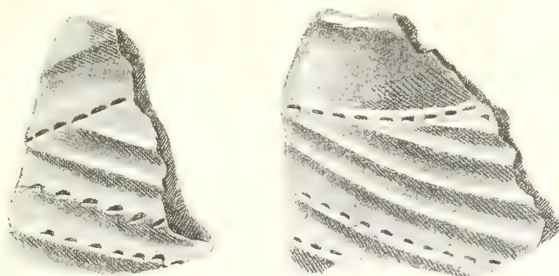
100

99.

106.

107

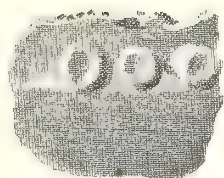
101

103.

104

105

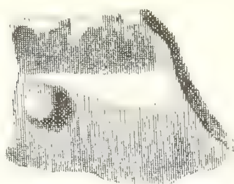
10., a 75-ik l. 2., a 76-ik l. 2. és a 83-ik l. 2., 3., 4. sz. ábráiban,* továbbá Wosinszky id. m. LXXXVI. t. 4., 5., 6., 7. sz. és CIV. t. 2. sz. edényein. Darnay



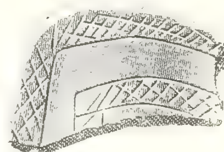
108.



109



110



111

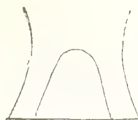


112.

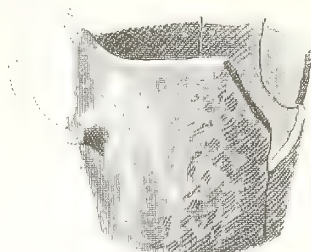


113





114.



115

szerint a hallstatti és La-Tène kor edényeinek ez a leggyakoribb díszmotivuma. (L. id. h. 74. l.).

11. *Csücsökdísz* többnyire szórványosan mutatkozik az edény nyaka alatt,

* L. Sümegh és vidékének őskora. Arch. közlem. XXII. kötet (1899).

ritkábban a perem oldalán is látható. Nagyobbára mogyorónyi nagyságúak és kúpdad, gömbded vagy lapított alakúak, melyek közül azonban már a nagyob-



a)



b)

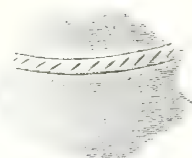


c)



d)

110



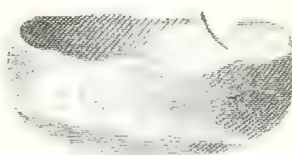
117



118



119



120

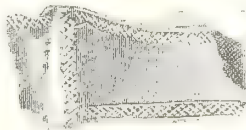
bak fogantyúként is szolgálhattak. A kisebb-nagyobb csücskös cserepek száma 45, a melyeken másfajta motivumok is ékeskednek. (109. és 110. ábrák. Analogia: Wosinszky id. m. LXXXII. t. 6. sz. LXXXIX t. 5. sz. stb.

12. *Mészbetét* egyetlenegy kicsúcsosodó peremdarab külső oldalán került elém, a melyen a maeanderszerűen váltakozó sima és vesszőkeresztezésekkel szabdalt szalagok keskeny mélyedései tiszta fehér mészanyaggal vannak kitöltve. Bár számra nézve jelentéktelen e diszítő motivum, mégis érdekes adatúl fog szolgálni a mészbetétes edények egykoron megirandó monographiájához. (111. ábra.)

Az előbbi számok alatt leírt diszítési módozatokon kívü megemlítem még az edény körűl haladó domború szalag-díszt (20 db.), szalma, vessző, stb. összekuszált benyomatú díszt (8 db.), a perem alatt lévő 4 mm. átm. kifúrást (12 db.) (43. sz.) és végül egy tálcserepen több sorban az edény körül betüzdelt nád (Phragmites c.) végének 7–8 mm. átm. köralakú benyomatait, (112. ábra) mint a melyekkel együtt a petrisi telep eddig összegyűjtött agyagműveinek ornamentatióját teljesen kimerítettem.


121.

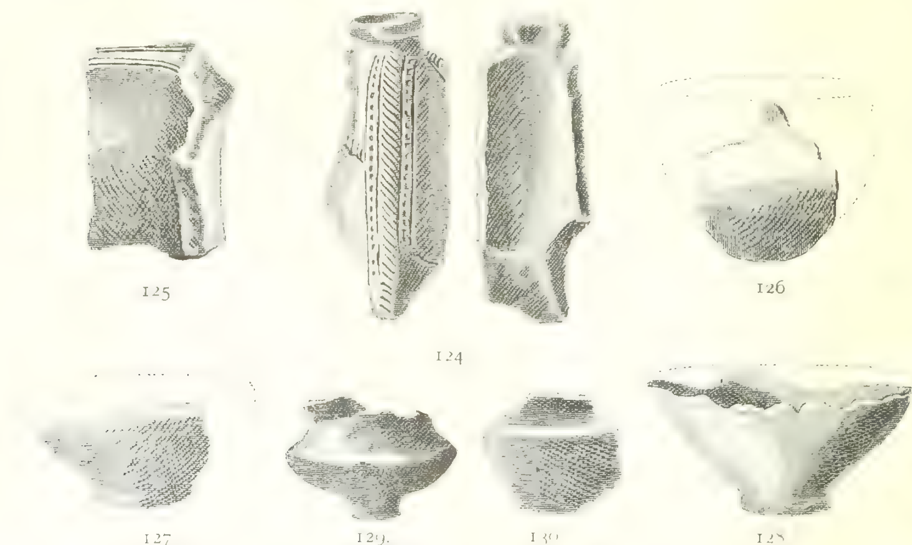

122.


123.

Hátra van még az eredeti ép alak conturjait feltüntető edények bemutatása, ezek a következők: 1. Asztali füszertartóhoz hasonló 3 osztályú füles edény, melynek két válaszfala átlyukasztott, miáltal az egyik öblönybe öntött folyadék a másik kettőbe is átjut. Mag. 4·5 cm., egy öblöny szájátm. 5 cm. A perem fölé emelkedő szalagfüle letört. Feneke 3 csúcson áll. (113. ábra.) 2. Kis talpcsöves, harangidomú serleg. Mag. 8·4 cm. peremátm. 10 cm. Fenékcső mag. 4 cm. (114. ábra.) * 3. Felálló peremű, egyfülű csopor, füle letört. Mag. 8 cm., peremátm., 9 cm. (113. ábra.) 4. Karimás-talpas, széles peremű, öblös tál töredéke. Az igen csinos alakú fületlen edény finoman iszapolt, belső falán graphittal fényes feketére mázolt, gondosan és ízlésesen diszített, korongolatlan fekete anyagból áll és a telep keramikájának ez a legszebb productuma. A perem felső lapját körülfutó 2 körvonal közötti mezőt két egyenközű czikczak vonal és ehhez csatlakozó párhuzamos vonalkák töltik ki; a perem szélén 1 sor ferde vessző, élét 1 sor pont, oldalát 3 párhuzamosan körülfutó vonal közt pontokkal töltött háromszögsor és halgerinczfüzér diszíti, mely utóbbi alul

* Analogia: Wos. id. m. XCI. t. 3. á. 4., 5., 6. sz.

ismétlődik; végül a fenék karimáján ferde vesszősor áll. A tál mag. 4·8 cm., peremátm. 18—20 cm. volt. (116. ábra *a*, *b*, *c*, *d*.) 5. Felálló peremű öblös csésze töredéke, mag. 5·8 cm. Feneke lapos. Oldalán 2 körülfutó párhuzamos egyenes között ferde vesszősor díszíti. (117. ábra.) 6. Kevéssé kihajló peremű, széles öblös tál fele. Szeliden domború fenekének közepe behomorított. Mag. 4 cm., peremátm. 15 cm. Peremét és oldalát párhuzamos egyenesek közötti vonalkeresztezések ékítik. (118. ábra.) 7. Felálló peremű, 2.3 cm. magas kis tál vagy tányér töredéke, melyen egy kiemelkedő «peremgomb» fogantyú látható. Diszítése: vesszőkeresztezés és párhuzamos vonalkák. (119. ábra.) 8. Felálló



peremű, laposan domború fenekű, diszítetlen durva tál. Mag. 4·5 cm., külső peremátm. 12 cm. Füle nem volt. (120. ábra.) 9. Közepes nagyságú, felálló peremű durva fazék töredéke. Mag. 21 cm. Ellentett oldalain 1—1 csücsök fogantyúval volt ellátva. (121. ábra.) 10. Felálló peremű, függélyes falú sima edény töredéke. Mag. 12 cm. (122. ábra.) 11. Négyzetidomú ?, 9—10 cm. széles és 4—4·5 cm. magas edény fele, melynek fenekén 4—5 mm.-nyi párkányt alakítottak, hogy ezt a négy szögleten 3 mm. átm. kis lyukkal vízszintes irányban, átfúrhassák kétségtelenűl fonál átvezetése és felfüggesztés czéljából. Minden oldalának széleit vesszőkeresztezés fogja körül. (123. ábra.) Ezen érdekes alakú és speciális rendeltetésű edényeknek már eddig is több analogiája ismeretes, nevezetesen a szelvény-vadasi négyszögű virágvederhez hasonlító edény,* vele megegyező példányt ismer Tordosról dr. Reinecke,** gyüjteményemben van egy ép példány a már fentebb említetett alvinczi «Gobli» telepről, s egyet Wosinszky mutat be a lengyeli telepről,*** mely az előbbieknél annyival fontosabb adat, hogy ezen is megtaláljuk a felfüggesztésre szolgáló 4 kis szögletlyukat.

* L. Arch. Ért. 1898. évf. pag. 137. és 157. ábráit.
** L. Arch. Ért. 1898. évf. pag. 255.
*** L. Wos. id. m. XCIII. t. 3. sz. alatt.

Rendeltetésöket illetőleg még nem koczkáztatok véleményt felőlök, mert ez még korai volna. — 12. Három db. cseréptöredék csónakidomú edénytől való eredetre mutat. A csónak orrának tetején alacsony gombfogantyú van alakítva és egyik db. orrán 2 sor pont között ferde vessződiszítés látható. (124. és 125. ábrák.)13. Fületlen (?) felálló peremű kis edény (csésze), mag. 6·5 cm. (126. ábra.) 14. Behajló peremű, fületlen kis tálacska, mag. 4 cm. (127. ábra.) 15. Csorbult, fületlen gyermekjáték tálacska, mag. 3 cm. peremátm. 7·5 cm. (127. ábra.) 16. Kihajló peremű, körpárkányos fenekű, gyermekjáték kis bögre, mag. 4·5 cm. Füle nem volt. (129. ábra.) 17. Sima oldalú kis csésze dbja, mag. 4·3 cm. 18. Gyermekjáték kis bögre fele, mag. 5 cm. (130. ábra.)

A Petris telep keramikájában, úgy a technikai kivitelben, mint az edényrészletek formáiban, valamint a diszítő módozatokban megnyilvánult nagy változatosság érdemessé tette a tüzetesebb tanulmányozást, melyre itten annál nagyobb szükség volt, mivel a nagy mennyiségben összehalmozott edénycserepeket feldolgozás után is együtt megtartani lehetetlen s így tehát e dolgozat van hivatva megörökíteni egy oly érdekes és összehasonlításokra tanulságos keramika jellegeit, mely idővel hasonló tüzetes leirásokkal egybevetve, becses adatokat szolgáltathat az őstelepek művelődési és kortani viszonyait illetőleg.

Orosz Endre.

AZ EMBERTANI ÉS ŐSRÉGÉSZETI CONGRESSUS XII. GYŰLÉSE PÁRISBAN.

A párisi nemzetközi kiállítás kedvező alkalomnak látszott, hogy az a nagy múltú congressus, melyet még a hatvanas években Speziában alapítottak és a mely azóta Európa különböző fővárosaiban 11-szer összegyűlt, hosszabb megszakítás után az európai szakembereknek ismét találkozóúl szolgáljon.

Három előkelő franczia tudományos intézet egyesült, a Musée Saint Germain, az École anthropologique és a Musée d'histoire naturelle vezető férfiai előkészítő bizottsággá állottak össze és Alexandre Bertrand elnöklete és dr. Verneau főtitkársága alatt meghívták augusztus 20—25-ik napjaira a világ szakembereit.

A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium meghagyása és támogatása következtében részt vettem e gyűlésben és ez alkalommal szerzett tapasztalataimról röviden számot adok.

A congressus alkalmat nyujtott ismeretek gyűjtésére és szép számmal gyülekeztek szakemberek, kikkel a személyes érintkezés sok szellemi hasznot nyujtott, a főczélt tehát, mely az ilyen nemzetközi tudományos gyűlésekkel együtt jár, bizonyos pontig el lehetett érni ; de a congressusi folyamatnak két oly fogyatkozása volt, mely nem csekély hatással csorbította belső sikerét. Egyik baj az ülési napló hiánya volt, milyent p. o. ugyanezen congressus VIII. gyűlése alkalmából, minden nap az előtte való ülésről, Budapesten (1876-ban) kiadtunk. Még nagyobb hiány volt, hogy nem kaptuk előzetesen

kézhez minden ülés napirendjét; legtöbbnyire azzal érték be, hogy az ülés előtt közvetlenűl, vagy az ülés alatt ragasztották ki, sőt néha teljesen el is maradt az ily hirdetés.

Fölösleges e két hiány hátrányait részletezni, szóba kerültek a congressuson, de nem lehetett rajtuk segíteni, mivel nem volt a congressusnak kellő költsége az állam részéről, a kétszáz és 60 bejelentett tagnak a díja pedig a congressust tárgyaló kiadványra volt szánva.

Egyéb fogyatkozások a vezetésnek rovandók föl. Meg volt ugyan szabva az egyes előadások időtartamának maximuma 15 percz, mindazonáltal félórákig sőt néha egy-egy egész óráig tartó előadásokkal gyötörtek bennünket és a mellett némely közbevetőleg fölszólaló szaktársnak túlságos sűrűn adták a szót. Igy semmelyik ülésen sem végezhettük a tárgysort és legtöbbször nem úgy folyt a tárgyalás, a hogy egyik-másik tudományos kérdés szempontjából kivánatos lett volna. Az sem volt a congressus előnyére, hogy a vezető franczia szakférfiak vagy ugyanazon napok alatt, vagy közvetlenűl ezen congressus előtt, vagy utána más hasonló nemzetközi gyűléseken is kénytelenek voltak szerepelni; e sűrű elfoglaltság szintén volt egyik-másik tekintetben ezen congressus ügyeinek a vezetésére hatással.

Végűl teljesen egyéni benyomásom az, hogy franczia szaktársainknak túlságos előtérbe nyomulása e nemzetközi congressusnak nem vált előnyére. Nem gáncsolhatom, sőt talán dícsérnem kell őket azért, hogy annyi franczia kutatót hallgathattunk, a ki az ő kis területére szorítkozó tapasztalatait bocsájtotta a világ elé; azonban nagyon leszállította az ő előadásaik iránti érdeklődésemet és úgy hiszem nem franczia szaktársaim érdeklődését is, az a tapasztalásunk, hogy a legtöbb ily detailkutató a rokon jelenségekről szóló, Francziaországon kívül termett szakirodalomról sokszor halvány sejtelemmel sem bír s így az ő apró részleges megfigyeléseiket nem bírták hasonló európai jelenségekhez fűzni.

Természetes, hogy egyes előadók ily korlátolt körű fölfogása, azért, mert nagyobb számmal szerepeltek, mint a hogy ily világra szóló gyűlésen szokás, bennem azt az érzést hagyta hátra, mintha ez a párisi congressus nem állott volna korábbi elődeinek tudományos magaslatán: sőt igen sajnos tünemény gyanánt kell említenem, hogy a congressus kénytelen volt p. o. oly két előadást is meghallgatni, egy franczia és egy német dilettansét, a melyek még a legutolsó vidéki régészeti társulat színvonalához sem illettek.

Nem kedvezően illusztrálták e jelenségek a congressus egyik vezérének azon szavait, melyek szerint a jelen párisi XII. congressus kezdi meg a világcongressusoknak új sorozatát, mely függetlenűl kormányok és országok tekintélyétől és támogatásától, pusztán a tudomány eszközeivel kiván hatni és csak a tudományt szolgálja.

Nézetem szerint tudományos gyülekezetnek mindig nagyobb hasznára van, hogyha az állam anyagi gyámolításában részesűl, mintha dilettansok sietnek segítségére: a jól fölhasznált anyagi segély tetemesen emelheti a színvonalt, a kétes értékű dilettantismus mindig leszállítja.

*

A világkiállítással szorosan véve csak az ünnepélyes megnyitó ülés kötötte össze a congressust. Ezt az ülést augusztus 20-ikán a «palais des Congrès» egyik üléstermében, másfél tuczat congressussal egyidőben, mely ugyanez épületben ülésezett, Alexandre Bertrand nyitotta meg. A titkári jelentésből megtudtuk, hogy 260 aláirója van a gyülekezetnek, közte 153 idegen és a tagok között 24-en képviselnek kormányokat vagy tudományos testületeket. A tagok lajstroma 23 országot nevez meg, ezekből egészben talán mintegy tizenöt országból lehetett jelen 60—70 tag.

A közgyűlésen e congressusok alapítója, Capellini bolognai tanár is jelen volt és mint díszelnök szerepelt.

Üdvözlő beszédek elmondása után az elnökök, alelnökök és igazgató választmány megválasztásával végződött az ülés.

Az egész gyülés lefolyásáról Capitan tanár tollából még a múlt évi november havában jelent meg hivatalos följegyzések fölhasználásával, melyek nekem nem állottak rendelkezésemre, egy elég terjedelmes jelentés. Ezt letettem közhasználatra a n. múzeum régiségosztályának a szakkönyvtárában. Jelen áttekintésem szerkesztésénél is fölhasználtam, bár azt tapasztaltam, hogy itt-ott nem elég hiteles. Megtörtént ugyanis, hogy föl nem olvasott vagy elő nem adott értekezésekből is ad kivonatokat, sőt épen velem esik meg benne az a furcsaság, hogy Récsey Viktor jelenlevő tagnak egy bakonyi ásatásáról szóló, *elő nem adott* jelentését emliti s ez ásatást *nekem* tulajdonítja a jelentést tevő író.*

Azonban ily alkalmi hibáktól eltekintve, annál inkább kell Capitan úr munkáját becsülni, mivel a congressusnak nem voltak hivatalos gyorsírói, csak közönséges jegyzői és így a főtitkár úr meg Capitan úr is jelen dolgozatánál azokra a kéziratokra voltak utalva, melyeket minden fölszólaló azonnal nyilatkozatának megtétele után az irodának beadott.

Jelentésemben tehát fölhasználom Capitan úr közleményét, azonban csak azokról a mozzanatokról adok számot, melyekről személyes tapasztalásaim vannak és melyek egyéni fölfogásom szerint kedvező vagy kedvezőtlen értelemben a velök való foglalkozást megérdemlik.

*

Mindjárt az első ülésen hallottunk egy marseillesi tagtárstól, Rémondtól oly előadást, mely meglepte a gyülekezetet. Azzal a kisérlettel állott a nyilvánosság elé, hogy 2900 méter magas folyóvízi lerakodásnak 157 rétegéből Mons táján kiszámította a régibb præhistorikus korszakok régiségét. Igy 1200000 évre tette a chellesi korszakot, sőt merészségében tovább ment, a földkéreg lerakodásait is kiszámította és megnevezett egy számot, mely jóval túlhaladja a három milliard esztendőt. Természetes, hogy a congressus visszautasította az ily kísérletet. Evans figyelmeztette előadót, hogy egy partnak a rétegei alapján nem szabad ily fajta általános következtetéseket koczkáztatni.

Th. Wilsontól hallottunk ezután az amerikai őskorról egy tájékoztató előadást, melyből mint legfontosabb észleletet idejegyzem azt, hogy Ame-

* Tisztelt olvaóinknak van tudomásuk ez ásatásról, leirását dr. Récsey Viktor közölte e folyóirat 1900. évi kötetének 84—87. lapjain.

rikában a palæolithikus kor nyomát még nem lehetett egész hitelesen megállapítani.

Figyelemre méltó eszmecserére adott alkalmat Voss javaslata őskori leleteket föltüntető mappák szerkesztésére. Az ily abroszok készítése ez időszerint még korai volna és azért a gyülekezetnek az a fölfogása volt, hogy azt el kell halasztani.

Mecklenburgról Beltz mutatott a congressusnak négyféle præhist. mappát, mely a négy præhistorikus korból e tartományban fönmaradt emlékek lelőhelyeit külön-külön teszi szemlélhetőkké.

Capitan előterjesztése alapján megismerkedtünk Munck belga kutató szorgalmas munkájával, melyből kitűnik, hogy a præhistorikus (kőkori) rétegek Belgium déli vidékein összetalálnak Francziaország éjszaki vidékeinek hasonló rétegeivel.

Ugyancsak a belgiumi kőkorral foglalkozott A. Rutot belga geologus, kinek fejtegetései hosszú eszmecserére adtak alkalmat, mely azonban csak a helyi specialistákat érdekelhette közelebbről. Ezúttal is mint oly sokszor, bizonyos kőkori emlékek nem eléggé szabatos idoma és technikája adott okot erős kételyekre: vajjon a folyó vagy a tenger vize, tehát természeti erők, nem okozhatnak-e oly változásokat a hömpölyköveken, minők zavarba ejthetik a kutatókat.

*

A második ülésen egy dilettáns a Szajna völgyéből gyűjtött furcsa idomú kavicsokat mutatott be mint őskori szobrokat. A buzgó ember madár, hal, teve s emberi fej formákat vélt azokban fölismerni. A franczia kutatók bizonyos elnézéssel viselkedtek M. Thieullen naiv fejtegetései iránt, mert már ismerték, annál meglepőbb volt Th. úr föllépése reánk, külhoniakra és e meglepetésnek ismét Evans és utána Montelius adtak élénk kifejezést.

Érdekesebb volt O. Schoetensack közleménye az ismeretes Kesslerlochban újabban talált palæolithikus csontfaragványról.

Az afrikai kőkornak volt szentelve két előadás, egyik Hamyé a franczia Guinéaban lelt kőkori maradványokról és Taramelli dolgozata a szabad Congó államban folytatott kutatásokról.

Elég élénk vitára adott alkalmat dr. Cancalon javaslata a quaternär telepek föntartása iránt. A vita nemcsak a meglévő telepek föntartására irányult, a miben nem igen volt véleménykülönbség, de egymástól eltérő nézetek nyilvánultak az arch. ásatásoknak szintén szóba hozott korlátozása dolgában. A vita eredményének szabatos fogalmazását a congressus választmányára bízták.

*

A harmadik ülés is még teljesen a kőkornak volt szentelve. Igen terjedelmes, a negyedórát háromszorosan is meghaladó előadást kellett meghallgatnunk, melyben Putjatin orosz herczeg a Bologojo környékén tett kutatásairól adott számot. Elhozta az ott lelt kőszerszámokat s egyéb kőkori termékeket, melyek bizonyítják, hogy egy adott időszakban Európa sok vidékén egészen hasonló volt az emberiség műveltségi állapota.

Lehmann Nitsche Argentinában tartózkodó német geologus fejtegetéseit nem fogadta a congressus oly türelemmel.

A gyűlés geologusai sorban tiltakoztak az ellen, hogy Dél-Amerikában az ember quaternær állatokkal egykorúlag létezett volna; ellenben ismét végtelen türelmet tanusított a hallgatóság Parat abbé igen hosszúra nyúló előadása iránt a Szajna völgyi barlangokról, melyeket egyenként leírt, említvén minden egyes barlangról, hogy mily állati csontok voltak benne s mily emberi szerszámokat bírt bennök összegyűjteni. A szokatlan hosszú értekezés még hoszszabbra nyúló fejtegetések sorozatára adott alkalmat, melyekben leginkább az elefánt és viziló különböző præhistorikus fajairól volt szó.

Ugyancsak a szajnavölgyi kőkori leletekre vonatkozott Laville előadása, mely ismét alkalmat adott franczia szaktársainknak helyi érdekü sűrű fölszólalásokra.

Csak egy idegen szaktársunknak, Virchownak jutott alkalma egy rövid fölszólalásra a Harz vidékén legutóbb előkerült jadeit leletekről és kagylókról, melyek az indiai oczeánból származtak.

*

A congressus munkatervében igen bölcsen két fél napot szúrtak a végnélküli előadások áradata közé, a midőn a congressus zöme szakértő vezetés alatt szemleútra indúlt.

Augusztus 22-ikén délután S. Reinach vezette a társaságot a saint germaini múzeumban, 23-ikán pedig Hamy tanár a trocaderoi néprajzi múzeum termein végig űzte a hullámzó tömeget és bár kevés volt az időnk, még a Trocadéroban rendezett anthropologiai és ősrégészeti kiállítás is napirenden volt.

Mindenki tudja, hogy 60—70 vándorló embernek nem lehet múzeumot mutatni. Még oly jeles szakférfiak, mint Reinach vagy Hamy sem művelhetnek csudákat. Azonban mégis, miként egy nyilvános alkalommal, a mikor társaim nevében megköszöntem e két szaktársnak a vezetést, kijelentettem, hogy többet tanulhattunk e néhány órai vezetés alatt, mint a congressus félnapokig tartó ülésein.

*

Ez a megjegyzés nem illetheti a negyedik ülés első előadását, mely mindenkire igen tanulságos volt. Montelius a fémek korának chronologiáját tárgyalta vetített képekkel, melyek minden egyes korszak typusait mutatták. Montelius az utóbbi években többször behatóan indokolta az ő időhatározásait, az irodalom foglalkozott is velök, mégis hálára kötelezte a congressust azzal, hogy most ügyesen összeállított képsorokban szemünk elé hozta az összes jellemző typusokat és mutatványait magyarázó szavakkal kisérte.

Más becses előadást köszönhetünk abbé Hermetnek. Kezdetleges művészettel faragott kőszobrok egész sorát ismertette Aveyron, Tare és Hérault vidékeiről, férfi és női szobrokat, melyeknek a gipszmásolatait a kiállításon is láttuk. E primitiv szobrászat kora még nincs végleg megállapítva. Hermet a bronzkorból származtatja, Mortillet a dolmenek szobrászatához hasonlítja és kőkoriaknak véli, Reinach a rajtuk látható bronzformákat utánzó diszítmények miatt bronzkoriaknak véli és hivatkozik e szobrok legalaposabb kutatójára,

M. d'Acy-ra, a ki Mykeneben és a phoenikieknél leli hasonmásaikat. Végül Bobrinskyt meglepte, hogy a franczia szobrok mennyire hasonlítanak az oroszországi kamenebabas-hoz.

Ez átalános érdekű előadások után következett majdnem másfél órán át több oly értekezés, mely szorosan franczia érdekű kérdésekbe mélyedett. Ilyen volt a chellesi és st. acheuili korban dívó bizonyos szerszámformának, a «coup de poing»-nek nevezett typusnak a magyarázata, mire nézve a helyi kutatók közt élénk vita keletkezett. Ugyancsak szűk kör érdeklődött a Catency és Compignyban lelt kőszerszámok közelebbi korhatározása iránt, mely ismét végnélküli vitára adott alkalmat, a nélkül, hogy a fölszólalók bárkit meg bírtak volna győzni az ő véleményük egyedüli helyességéről.

E fárasztó kőkori egyhangúságban csak egy élénkebb mozzanat volt, melyet Schoetensacknak köszönhettünk. Bemutatott egy eszkimo medvebőröltönyt és megmagyarázta rajta az őskori archæologiában eddig u. n. commandóbotok használatát. Ez a bot sajátszerű módon összetarthatta a bőröltönyt.

*

Augusztus 24-kén az egész délelőttöt a Musée d'histoire naturelle két múzeumának szentelte a congressus. M. Hamy megmutatta az ő anthropologiai gyűjteményét, azután pedig Gaudry az ő palæontologiai osztályát magyarázta. Mind a két intézet modern igényeknek megfelelő új épületben mintaszerű elhelyezésben elragadta a szakértőket külső csinjával és még inkább bámulatos gazdagságával.

*

Az ötödik ülésen a congressus dr. Cancalon javaslatára, melylyel időközben a congressusi tanács is foglalkozott, érdemleges határozatokat hozott. A congressus 1. javasolja a közhatalmaknak, hogy törvényileg tartsanak fön néhány barlangot, mely a præhistorikus embernek lakhelyül szolgált valaha; 2. azt javasolja, hogy a Svédországban már két század óta fönálló törvény mintájára kössék hatósági engedélyhez az archæologiai ásatásokat. Néhány congressusi tag ugyan az ásatások föltétlen szabadsága mellett foglalt állást, de a congressus mind a két pontot szótöbbséggel elfogadta.

Más congressusi határozat az 1903-ban tartandó XIII. gyűlés iránt rendelkezik. E szerint Bécs lesz a következő gyűlés székhelye és rendezésével megbízták Andrian báró elnöksége alatt egy bizottságot, melynek tagjai Hœrnes, Szombathy, Hörman, Heger és Much.

Az előadások ezen az ülésen újból és majdnem kizárólag a kőkorra vonatkoztak. Franczia szaktársainknál méltó föltünést költött mindenek előtt Maska az ő ismeretes predmosti palæolithikus leleteivel, melyeket tizenkét éven át (1882—1894) gyűjtött és már több mint egy évtizede az irodalomban hirdet. Ezúttal e ritka gazdag lelhelyről érdekes mutatványokat hozott Párisba, melyekről franczia szaktársaink azt találják, hogy ez a míveltségi fok az ő szerintük Solutréennek nevezett foknak felel meg; ezután tehát biztosra veheti a fáradhatlan morva kutató, hogy franczia szaktársaink is fognak az ő kutatásai iránt érdeklődni.

De Loé is értekezett ezután, ismertetvén abbé Clærhout kutatásait egy kis flandriai folyó (Mandel) táján, Denterghem városa közelében, czölöpös telepen. A leletek azt tanusítják, hogy ott a kőkortól a római időkig, sőt azon túl is laktak emberek.

Flandriából Chil y Naranjo a kanári szigetekre vezetett. Érdekes fényképi fölvételek kiséretében szólt az ottani megalithikus emlékekről, kőkori szerszámokról, sziklaföliratokról és agyagpecsétlőkről (pintaderas), melyek arra szolgáltak, hogy a régi lakók színes mustrákat nyomjanak velük testükre.

Ezután egy franczia orvos, dr. Bloch által tárgyalt kőkori koponya alkalmából megeredt egy élénk, de eredménytelen vita arról a kérdésről, vajjon hogy viszonylanak a kőkorban a doli- és brachykephál koponyák egymáshoz és vajjon van-e sőt lehetséges-e az átmenet egyik typusról a másikra. Különösen S. Reinach vetette föl e kérdést, melyről azt tartja, hogy a «questions brulantes» közé tartozik. Úgy látszott, hogy a sok fölszólaló anthropologus nem tartja a kérdést döntésre elég megérettnek s azért áttért az ülés a napirendre, melyben soron voltak Mac Curdy tanulmányai az aztekok obszédián-borotváiról. Apróra menő vizsgálatai azt tanusították, hogy az obszédiánkés a legélesebb vágószerszám volt az őskorban a vas megjelenése előtt, miről egyébként hazánkban is már régen meggyőződtünk.

Az ülés befejezése előtt a congressus még kénytelen volt meghallgatni egy poroszországi dilettanst, dr. Zenkert, a ki az Odera folyó diluviumában hömpölykavicsokat gyűjtött és azokat mint emberi készítményeket mutatta be a tudós gyülekezetnek. Természetes hogy franczia társa M. Thieullen nagyon megörűlt az oderabeli analogiáknak és úgy találta, hogy azok közt «igen figyelemre méltó példányok» vannak. Azonban a józan közvéleményt kifejezésre juttatták Chantre és Montelius, azt jelentvén ki, hogy itt nem emberek művei, de a természet munkája van előttünk.

*

Az ülés után dr. Capitan vezetése alatt átvonúlt a congressus nagy része a Collège de Franceból a Sorbonne földtani amphitheatrumába. Ott M. Gentil színes vetítésekkel lepte meg a szakértőket és laikusokat. Bemutatott másfél milliméternyi vastag kőkorongokat a polarizáló mikroskopium segítségével, miáltal teljes élességben és természetes szineik szerint mutatkoztak a tömecsek. Ezt a vizsgálati módot alkalmazták kőkori csiszolt eszközök anyagának megállapítására és a módszer oly biztos, hogy voltak esetek, mikor a sziklafalakat is meg lehetett jelölni, a honnan a megvizsgált kőszerszámhoz való anyagot szerezték. A milyen remekek voltak a mutatványok, oly végtelen fáradsággal jár azok előkészítése és alig hihető, hogy a belőlük származó igazi tudományos haszon arányban áll vele.

*

A hatodik ülés kezdetén kitűnvén, hogy ez utolsó napon (augusztus 25.) még oly számos előadó tart igényt a szóra, hogy a congressusnak ketté kell válnia, hogyha az anthropologiai előadók is kivánnak érvényesűlni, párhuzamos ülések tartása látszott indokoltnak. Az anthropologiai szaktársak tehát külön váltak és e sectio üléseiről csak azt tudom, hogy tagtársam dr. Jankó

János bemutatta a magyarországi néptipusokról készült fényképi fölvételeket és azokat a kormány és a n. muzeumi igazgató megbizásából a congressus tulajdonába bocsájtotta.

Egyébként a két sectio egyidejüleg tartván meg üléseit, természetesen megmaradtam az archæologiai sectioban.

Az előadások sorát ez utolsó napon megnyitotta Mortillet. Nem tudom autopsia alapján-e vagy idegen kézirat segítségével tárgyalta a kukuteni-i őstelep leleteit? Ez az ásatási hely, mely gyorsan nagy hírre jutott, Oláhországban van és a kutatás, miként maga az előadó bevallotta, nem folyt le épen nagyon módszeresen. Átlag két méter vastagságú culturrétegből kerültek elé agyag-, kő- és fémrégiségek s ezek közt legtöbb figyelmet igényelnek az apró durva agyagszobrocskák, milyenek hasonló őskori telepeken másutt is elég nagy számmal találtattak. A rokon telepek közűl némelyek ismerik a tordosit, Reinach reá is utalt és a congressus szine előtt alkalmat vett magának, hogy mintegy számon kérje tőlem, hogy hová lettek a tordosi régiségek? Válaszom könnyű volt, jó helyre kerűltek, a kolozsvári múzeumban őrzik és megnyugtattam a congressust az iránt is, hogy már a legközelebbi években lesz róluk megfelelő publicatio. Most* már hozzátehetem, hogy az Akadémia arch. bizottsága részéről az illető kolozsvári intézőkkel folytak már tárgyalások e kiadvány dolgában, birjuk dr. Pósta Béla igéretét, hogy a tordosi gyűjteményt szakszerűen leirja és nem mondok le a reményről, hogy 1903-ban a bécsi XIII. congressus ülésén már be lehet majd mutatni a Tordosnak szánt akadémiai kiadvány rajzait.

Volkov Th. az ukraino-ruthen ethnologia párisi állandó képviselője, sommás áttekintést adott azokról az őskori kutatásokról, melyeket a legutóbbi évtizedekben Khvojka, Belachevsky, Domanytzky és mások Kiev környékén és keleti Galicziában folytattak. A múlt évi kievi congressus alkalmából dr. Jankó János ezekről a fontos kutatásokról az Arch. Értesítőben kimerítő áttekintést adott, a miért elég itt Volkov előadásának végső eredményére utalni, mely mindazokban az őskori telepekben Mykene előtti telepeket lát, az ukrainai telepek tehát kelet felől kapták a maguk ősi miveltségét.

A bemutatott képek nyomán megindúlt az összehasonlítgatás. Chil y Naranjo talál a kievi és canariai edények és díszítések közt rokonságot, Verneau is látja és reá utal az éjszaki Afrikán végig vonuló útra, mely a kelethez fűzi e távoli pontot. Capitan a világ ellenkező végére Japánra figyelmeztet, a hol a Kamegaoka tó mellékein folytatott ásatásoknál is több rokon alaku és díszítésű edény került elé. Putjatin herczeg ugyan azt hiszi, hogy a japán és orosz civilisatio kezdetei között nehéz meglelni a közös kapcsokat, de talán Koreaba kellene elmenni és az Ainos törzsöt meg Indiában a todas törzsöt kellene tanulmányozni.

Bobrinsky a messze vándorló képzelmet ismét vissza térítette a Khvojka jeles munkásságára és elismerést szavaztatott meg neki a congressus által.

Valdemar Schmidt értekezvén a dánországi rég. ásatásokról figyelmébe ajanlja a congressusnak Sarauw nevében az őskorból maradt magneműeket és

* 1901. évi április elején

kéri a jelenlévő szaktársakat, küldjenek a nevezett kutatónak magszemeket, a minek nyomban volt is foganatja. Capitan igérte, hogy M. Salmon által egy dolmenben lelt szenesedett buzamagokból szivesen állít Sarauwnak rendelkezésére példányokat. Mortillet kijelenti, hogy apjának jelentékeny gyűjteménye volt őskori veteményes magokból, melyet legközelebb közzé fog tenni, Collin pedig figyelmeztet, hogy egy igen tanulságos ilyfajta gyűjteményt lehet látni a nemzetközi kiállítás német osztályában. Végűl Piette, az ismert ásató és gyűjtő elmondta saját tapasztalásait arra nézve, hogy a különböző terménymagok mely korokban és minő culturrétegekben tüntek elé legelébb.

Igen tanulságos volt ezután Dorsey előadása a kőkorról Éjszak-Amerikában, melyről állítja, hogy Éjszak-Amerika nyugati szélén mai nap is érvényben van néhány törzsnél. Két nagy terem a chikagói múzeumban tele van e kőkori maradványokkal, melyek teljesen megegyeznek ugyan e területeken fölásott ősrétegekből előkerűlt szerszámokkal és fegyverekkel.

Montelius megjegyzi, hogy a kőkor mellett Amerikában a rézkornak is maradtak tanuságai, sőt Mexicóban a bronzkor is hagyott nyomokat. Mortillet kétségesnek véli, vajjon igazán létezett-e bronz Peruban és Mexicóban mielőtt ott európaiak letelepedtek, nem-e inkább rézből valók a bronzoknak tartott régiségek? Verneau evvel szemben hivatkozik egy perui tintinabulumra, melyet Damour analizált, s a melyben 7—8% óntartalmat talált. Végül Montelius utal arra, hogy Amerikában ónbányászat is volt az Európaiak érkezése előtt.

Auneau de la Grancière a nyugati Bretagneban lelt réz- és bronzleletekről értekezett.

Abbé Breuil az Aisne, Oise és Somme megyékben tett tapasztalatait adta elé, melyek szerint a réz igen ritkán fordul elé és a késői kőkor telepein rendesen mutatkoznak bronzszerek. Mortillet nem ismeri el, hogy a dolmenekben bronzleletek fordúltak volna elé ; hogyha ott fémtárgyakat leltek, azok rendesen rézből valók voltak. Hasonlók de Loé tapasztalásai Belgiumban, Chanvet Pierrefetteben egy hullasírban neolithikus környezetben (tumulusban) bronzkarperecz töredékét és egy rézgyöngyöt lelt. Piette említi, hogy a Mas d'Azilban neolithikus rétegben bronzöntő sírját és mintákat, meg nyers bronzanyagot nehány bronzfegyverrel és szerszámmal együtt talált.

Chantre hivatkozik a dél-francziaországi dolmenekben tett sok évi tapasztalására, ott soha sem találtak bronzkori készítményeket. Rézkorról mindaddig nem lehet szó, míg nem vették vegyelemzés alá mindazokat az emlékeket, melyekre e kor létezését alapítják.

S. John Evans szerint angolországi halmos sírokban együtt jelentkeznek gyakran apró bronztőrök és csiszolt kőszerszámok ; a silexnyilakról azt tartja, hogy az egész bronzkoron át használatban voltak.

Bobrinsky fölveti a kérdést, hogy nem akadnak-e a természetben ásványok, melyekben a réz mellett ón is és talán ólom is előfordúl? Igy talán a bronzkeveréket már maga a természet adta meg legelőbb és nem az ember találta föl.

Boule azt válaszolja, hogy a mineralogusok ily keverékű ásványokat nem ismernek; ellenben Montelius állítja, hogy Angliában találtak fekvő rézrétegeket, melyekben 6—7% ón is volt.

Hrusevsky fölásott Galicziában Csekszo falu közelében 370 hullasírt és néhány tuczat hamvas sírt. A bennük lelt 864 drb. régiség közt voltak csiszolt kőfegyverek és bronz- meg vasékszerek, a kutató úgy véli, hogy korunk elejéről való temetővel volt dolga. Rajzokat nem mutatott és azért nem is lehet az ő leleteiről tiszta fogalmunk.

Capitan a neolithkorból való igen nagy kőgyűrűk rendeltetéséről szól, úgy véli, hogy szertartásos rendeltetésük volt. Mortillet ellenben úgy vélekedik, hogy azok egyszerű karpereczek voltak.

*

A hetedik ülés augusztus 25-ikén délután ugyancsak folytatta a kőkornak a fémkorokba való átmenetelének a tárgyalását.

Chauvet két lapos rézvésőt mutatott be, melyeket csiszolt kőszerszámok közepette Mondouzilben (Charente megye) talált. Ezután ugyanazon megyéből származó «kréta» betétű agyagedényeket mutat, melyeknek egyik sora kőkori, másik sora bronzkori eredetű, a két sorozat között vannak átmenetek.

Ugyancsak cserepekről értekezik Saint-Venant, melyeket Uzès mellett barlangokban talált; neolithikus tárgyakkal kerültek elé, csak ritkán volt bennük vagy mellettük apró fémtárgy, többnyire rézből.

Bobrinsky bejelent a Kaukázustól délre eső vidéken az Elisabethpol megyében fölásott nagy bronzkori temetőt, mely belenyulik a vaskor kezdetébe. Az agyagedények emberi, állati és geometrikus idomokkal vannak díszítve. Az ott lelt bronzfegyverek és karpereczek idomai után némelyek azt tartják, hogy assyr jellegűek. Az edényeket díszítő fehér incrustatióról azt tartják, hogy porrá zúzott meszesedett csontokból készült.

Déchelette a régi Bibracte területén a mai Mont Vaudrayben már korábban Bulliot részéről megindított ismeretes ásatásokat három éven át kedvező sikerrel folytatta. Az ott lelt régiségek a La Tène ízlés harmadik szakaszából valók és igen hasonlítanak a Csehországban Stradonitz mellett a Hradiston lelt maradványokhoz.

S. Reinach igen örül, hogy végre elfogadják a La Tène kor hármas tagozását. Szerinte a harmadik szakaszt a másodiktól egy történeti esemény különíti el, a cimberek és teutonok betörése, mely a gallusokat készteti, hogy erődített városokban tömörüljenek, a milyen Bibracte s a többi gallus város (oppida) volt.

Hubert Nanterreben fölásott kocsisírról értekezik. Abban zománczos tárgyakat is leltek a La Tène kor második szakaszából.

Déchelette e korhatározást helyesli és arra utal, hogy a zománcztechnika a II. szakaszban úgy különbözik a másik megelőző két szakasz technikájától, hogy a zománcz számára szolgáló mélyedés a III. szakaszban egyenes határú oldalokkal bír, míg a megelőző szakaszokban az oldalt ferdén alá vájták.

Saint-Venant a gyűrűs erődítésekről délkeleti Francziaországban értekezik, melyeket hajlandó családi, vagy törzsváraknak tekinteni. A falak szárazon egymásra rakott kőrakásokból állanak és rendesen két ily kőfal áll egymás mellett, a terület fölszines alakulásait jól fölhasználták és megtört kőrvonalakban épi-

tették. Csak ritkán lehet a korukat szabatosan megállapítani, mindössze egynéhányszor akadt La Tène kard vagy fibula e kor elejéről.

Hubert megjegyzi, hogy ily védelmi építkezések másutt is előfordúltak, koruk túl megyen a J. Cæsar által ismertetett oppida építése korán.

Reinach a skutárii franczia consul által Skutári közelében fölásott gazdag temetőről értekezik, melynek leletei a saint germaini múzeumba jutottak. Korát a Kr. utáni III. vagy IV. századba helyezi és különösen kiemel egy fibulatypust, mely keleti Poroszországtól Olympiáig nyomozható, de nyugati Európában nem lép föl.

Előadásához azt a fölszólítást fűzi, hogy a magyar, cseh, horvát stb. szaktársak dolgozataik közérthetősége érdekében legalább annyit tegyenek, hogy a közölt rajzok alá franczia magyarázatot is irjanak. Magyar olvasóink tudják, hogy az Arch. Értesítő szerkesztősége évek hosszú sora óta franczia tartalomjegyzéket nyomat minden füzet borítékának a külső hátoldalára: azonban sohasem volt a szerkesztőségnek alkalma tapasztalni, hogy azt Francziaországban figyelembe vették volna.

Az utolsó érdemleges előadás ezen a befejező ülésen Kunz jelentése volt arról az örvendetes eseményről, hogy sikerült Sziléziában a Jordansmühl táján természetes helyzetben akkora nephrittömböt lelnie, mely nagyobb mint az összes földolgozatlan nephrittárgyak, melyeket eddig az őskorból ismerünk. Ez annál fontosabb tény, mert egy igen sokat vitatott præhistorikus kérdés, a nephritkérdés ezzel valószínűleg végleg megkapta érdemleges válaszát. Az utolsó értekezést bemutatta Cartailhac: Hough megírta a világítás történetét, mely ugyan sok becses adatot foglal össze, de alig illett e congressus keretébe.

*

Ezek után már csak a congressusi választmány előterjesztései voltak hátra. Megállapitották azok névsorát, a kik ezután a nemzetközi anthr. és ősrég. Congressusok állandó választmánya gyanánt működni vagy legalább is szerepelni fognak, elfogadták a XIII. congressusi gyűlés székhelye gyanánt Bécset, köszönetet szavaztak dr. Wlassics miniszter úrnak, Szalay Imre igazgató úrnak és dr. Jankó János úrnak a magyar typusokról fölvett és a congressusnak ajándékozott fényképekért és végül megköszönték a congressust vezető elnököknek, a főtitkárnak és jegyzőknek fáradozásaikat, valamint a Collège de France-nak az ő termeiben élvezett vendégjogot.

Budapest, 1901. április 8. *Hampel József.*



LEVELEZÉS.

I. JUHÁSZ LÁSZLÓ: BARANYAMEGYEI LELETEKRŐL. A pécsi nagy homokbányában a földréteg letakarítása alkalmával 1899. évi október hóban a földmunkások egy vasládában négy darab bronz edényt találtak, melyekből vétel utján a vasláda, három darab edény és egy kezdetleges alaku szüró kés tulajdonomba került, mely kincsleletet, — mert minden kétséget kizárólag azon római korban, a midőn ez elrejtetett, kincsszámba ment, — a keletkezőben levő pécs-baranyai muzeumban helyeztem el.

A vasláda két és fél láb, mondhatni egy méter mélyen volt a homokréteg feletti földben elásva. A láda csupa egymás feletti keskeny vasszalagokból van összeállítva, teteje egészen, feneke részben hiányzott, mert ezt a rozsda megsemmisítette.

A nagy edény egyike 25 cm. magas bronz-váza, vastag pléh készítmény sötétkék patinával, miként alakja mutatja, e nemben igen csinos edény; öntött bronz-nyele felső végén egy gömbölydeden lehajtott csücsökben; alsó vége pedig ember láb alakjában végződik. A hiányzó negyedik nagyjában ugyan ily alakú és nagyságú de öntött és inkább a veresréz felé hajlik; füle alsó végén egy kicsi fejecskével.

Ezen edény egy Svájczban élő pécsi emberhez került, azonban visszaszerzése tárgyában a lépéseket megtettem.

Egy korsócska szintén inkább a vörösrézbe hajló pléh készítmény diszítés nélkül, de karcsú és szép alakú, magassága 15 cm. Volt a leletben továbbá egy díszedény, vastag bronz pléhből sötétkék patinával, körsávos és pontozatos diszítéssel; öntött bronz nyelének felső vége egy felfelé álló gombban, alsó vége fejecskében végződik, 18 cm. magas.

Az edénytest közép részén körűl húzódó vésés minden valószínűség szerint Hercules lakodalmát ábrázolja. Mind az edények alakját, készítésmódját, a leírt rajzot, mely a római hitregéből van merítve, s végre a lelhelyet tekintve, mely római villahely volt, határozottan megállapítható, hogy e lelet római kincs volt. Végre egy kis vastárgy szintén a lelethez tartozott és kezdetleges faragó szerszám lehetett.

A baranyamegyei Duna-Szekcsőn, időről-időre eszközölt ásatások eredményei között, még pedig a római telepen két darab biztonsági ólmot is találtam.

Ezen ólmok közűl az 1. számú az egyik oldalán egy szárnyas alakot mutat; a másik oldalán római számok nyomai láthatók. A 2. ólom egyik oldalán egy négyszögben álló kereszt alakot, másik felén római számtöredékeket

tüntet fel. A 3. számú ólom, mely az előbbiektől egészen elütő szerkezetű pécsi lelet. Egyik oldalán két harangalak, másik oldalán egy góth ízlésű M jegyalak van.

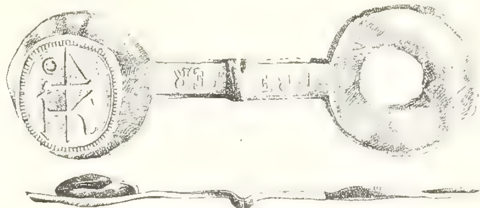
A 4. számú két darab közűl az egész szalagján «NISETER» feliratot visel, maga az ólom monogrammos jegyet mutat. Az 5. alatti töredék egy hasonló természetű ólom darabja, mindkettő pécsi lelet.

E pécsi ólmok valószínűleg közép- és újkori kereskedelmi ólmok talán a templarius avagy pápai szállítmányoknál használták.

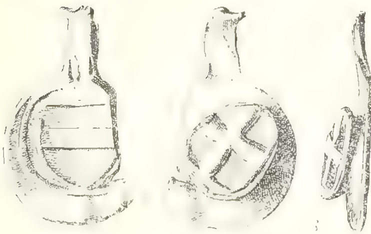
Pécsett 1894. év tavaszán a pécsi régi püspök-kert déli részén a Neuman és társa borkereskedő czég borpinczét ásatott, mely alkalommal Herculesnek szentelt házi oltárt találtak. Az összes itt talált tárgyakat megszereztem.



1 ábra



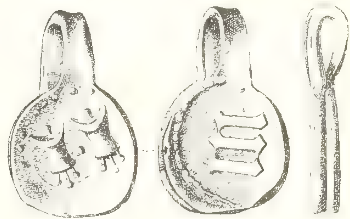
4 ábra.



2. ábra



5 ábra



3 ábra

Ezen lelhely teljes feltárása után a még részben fennállott két méter mélységben talált alapfalak egy római közép méretű épület maradványaira mutattak. A falakon kék, sárga, veres és zöld színű elég nagy számú festmény-részletek voltak, miket a lehetőségig az enyészettől megmentettem; találtam a helyiségekben fehér márványkorlát részeket és lapokat; előfordúltak római pénzek Hadrianus, Aurelianus és nagy Constantinus császároktól; az épület udvarán találtam fél méter quadrát nagyságú és 15 cm. kubik alakú padozat-téglákat, valamint meglehetősen nagyszámú sírládás téglát, mely utóbbiaknak össze-vissza hányt s vetett voltából arra lehet következtetni, hogy e sírok már feldúlva voltak.

Hogy az egész épület vandalszerű pusztítás és tűz áldozata lett, a sok helyen kormos falak és elszenesedett fa maradványok mutatták.

A pusztításnak egy bizonyos jele az is volt, hogy az oltárt dűlt helyzetben találták. Az oltár pécsi úgynevezett honi hegyi mészkőből készűlt; magassága 85, szélessége a párkányzatoknál fent és lent 30, belső részén 26. cm.

Kétségkívűl Hercules istennek szánt oltár, a melyen Aurelianus császár kedvéért Gratianus optio és Sabinianus áldozatot hoztak. Az egész lelet a pécsi muzeumban van elhelyezve.

Pécsett 1900. évi április hóban a siklósi-utcza 8. számú házában római sírkőre találtak a munkások egy jégverem ásatása alkalmával ; az alakos fele valamivel feljebb volt mint a feliratos, átalában mondható hogy a lelet 1 $^{1}/_{2}$ méter mélységben fordúlt elő. A kő szintén pécsi honi hegyi kőből való, magassága 1 méter 11 cm., szélessége 89 cm.

Felső részén a megholtnak és az emlékállító családbeliek alakjai vannak megörökítve. A jobb felőli első alak minden valóság szerint a feliratban említett Vernius Martianus fortis miles legionis IIæ adjutricis signifer alakja. A többi alakok pedig Aelia Aconita, Cæsernia és Proxina alakjai.

Az alakok alatt egy áldozó asztal áldozatot hozó alakokkal. Alsó fele jobbról és balról felső szélén egy kis korinthosi oszlopfejjel és tekercses díszű végig levonuló oszloppal volt díszítve. Bal felől mind az oszlop mind a feliratos részből két betűnek megfelelő szelet hiányzik ; és minthogy a hiányos oldal felülete nem törést, hanem síma ledolgozott felületet mutat, kétségtelen, hogy a hiányzó szelet már a kőnek új korában toldott volt, mely idő jártával elveszett.

A leendő pécsi muzeumban helyeztem el ezt is.

Cserkuton 1898. évben az év tavaszán nagyobb területű földforgatás alkalmával népvándorláskori temető került felszínre. A sírkövek vörös homokkőből valók, mely kő Cserkut és Szőlős vidékén átalános ; egészen durva kőlapok, melyeken csak kereszt-jegy látható. Az egyiken a kereszt mellett jobbról és balról két vonal van, mely a kereszt vonalával párhuzamosan áll s ezzel három vonalat, a kereszt felett pedig ívet mutat. Ily keresztes követ 27 darabot találtam, melyek ismét elásattak. A kövek mellett és alatt félméter mélységben koponyák ezek mellett többnyire kisebb-nagyobb halántékgyűrűk és egy homlok párta voltak.

Ezen temető mellett volt egy épületrom, melynek alapfalazatai és az itt talált római téglák talán arra engedtek következtetni, hogy egy itt talált, de már elhagyott római épületet a régibb középkorban itt lakó nép templomnak használta, a mely körűl temetkezett.

Pécs 1900. deczember. *Juhász László.*

II. DARNAY KÁLMÁN: SÜMEGHVIDÉKI EMLÉKEK A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL. A milyen gazdag Sümegh vidéke őskori leletekben, épen olyan szegény népvándorláskori emlékekben. Két évtizedes kutatásom alatt a szorosan vett Sümegh vidékén alig találkoztam hún, góth, avar sírleletekkel. Nem mondható ez el a népvándorlás kor végső szakáról, a honfoglalás koráról, melynek emlékei vidékünkön nem mennek ritkaság számba. Hogy ne említsek többet, a gyűjteményemben levő z.-szántói, hegymagasi, csitényi érdekes mellékletekkel ellátott lovas sírokon kívül még e kort jellemző tizenegy darab kengyel és zabla került elő szórványosan Sümeghen és Csabrendeken. A római kor emlékei is sokkal gyérebbek, mint az őskori sírleletek, csak a szt-gróth-

polgárvárosi, csabrendeki, somlyói őstelepeken hagyott nevezetesebb nyomot néhány feliratos sírkő, sír és egyéb leletekkel a római katonai civilisatió. Vidékünkhöz nagyon közel feküdt egy nagyobb római colonia, Moguntiana (Fenék), mely Sabariával való összeköttetését, a csehii keszthely-kuti dülőben fekvő, és a sümeghi határban a várostól nyugatra lévő kisebb berkimalmi táborhelyekkel tartotta fenn. Cimbriana felé a katonai út irányát az általam néhány évvel ezelőtt felkutatott puszta-dörögdi táborhely jelzi, hol egy Marsnak szentelt oltárkövet is találtam. Igy Sümegh vidékét és annak kelta telepeit, miután a két római katonai útvonal közé esik, nem érintette közvetlenül. Hasonló tények okadatolják meg azon körülményt, hogy vidékünkön majdnem teljesen megszakadt a folytatólagosság a rómaiak uralmát követő népvándorlás korában. A beözönlött néparadat, mely megtörte a rómaiak hatalmát, a római coloniák közelében vertek tanyát, mely állítás mellett legfényesebben tanuskodnak Mogentiana közelében a dr. Lipp Vilmos által kiásatott Keszthely és a dobogói népvándorláskori temetkező helyek ezernyi sírjai.

Vidékünk népvándorláskori első emlékeit ezelőtt egy évtizeddel Csabrendeken szőlőforgatás alkalmával néhány szórványosan lelt vastárgy szolgáltatta. Ezek között első helyen áll azon avar kengyel-pár, melyet Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» czímű művének II. k. 183. lapján bemutatott. E kengyelek becsét azon körülmény emeli, hogy teljesen rozsdamentesek, kitünő edzésének fényes kék szinét maig is megtartva. Nem mondható ez el egy harmadik hasonló kengyelről, mely az elmult évben ugyancsak Csabrendeken került felszinre, de sokkal rongáltabb. A népvándorláskor egy más alaku kengyelét (Rajzát lásd Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» II. k. 512. oldalon) ugyancsak Csabrendeken leltem, melyhez közel hasonló kengyeleket: R. Zschille és R. Forrer Karoling korabelinek (VIII. század) vall,[1] de hazánkban már a régibb századokban is használatban lehetett, mely feltevést megerősíti azon körülmény, hogy teljesen hasonló kengyelt Lipp is ásott ki a Keszthely városi sírmezőben.[2] Határozottan Karoling korból való ellenben egy kúpostüskéjű 6 cm. hosszú nyakkal ellátott sarkantyú, melyet szintén Csabrendeken leltem.[3]

E sorozatot még egy harczi csákány,[4] két szakálas, sodrott szárú nyílhegy,[5] vas sarló,[6] kapa[7] és két hullámvonalas diszítésű pirosszinű nagyobb cserépbögre[8] egészítik ki, míg a mult években a csabrendeki óhegyen lelt, első népvándorláskori csontvázsír két filigránművű arany függőt adott. E leleteken kívül Lesencze-Tomaj és Szigliget néhány sírjának melléklete szolgáltatott népvándorláskori emlékeket, melyeket alább mutatok be.

1 R. Zschille és R. Forrer: «Die Steigbügel» Berlin 1896. III. tábla, 2. ábra
2 Dr. Lipp Vilmos: Keszthelyi sírmezők képes tábla, 22. ábra.
3 Rajzát lásd Szendrey Magy. Hadt. Eml. 1896. 61. old., 171. sz. alatt.
4 Hasonló dr. Lipp V.: Keszthelyi sírmezők, képes tábla 35. ábra
5 Ugyanott 32. ábra.
6 Ugyanott 24. ábra.
7 Ugyanott 25. ábra.
8 Ugyanott 16. oldal.

Kutatási körömből távolabb eső, érdekes és gazdag dombovári népvándorláskori sírlelet is sikerült az elkallódásból megmenteni.

Az elmult év őszén a dombovári téglagyárban a földmunkások homokbányászás közben egy női csontváz-sírra találtak. Ebben volt két arany függő, nagy aranyozott fibula, díszes ezüst övcsat, csont fésű, három nagy borostyán-, piros és egy rovátkolt sárga agyaggyöngy és egy kisebb méretű, szürke orsógomb. Állítólag arany gyűrű is volt a leletben, de az a munkások kezén elkallódott.

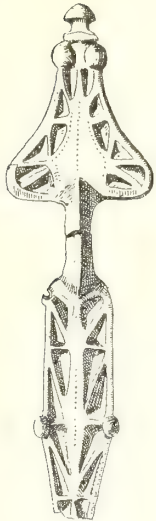
A lelet két arany függője (1. ábra) egymáshoz majdnem teljesen hasonló. A szétnyitható 30 mm. átmérőjű tömör arany karikák díszítésre tompított hegyű arany koczkakeret szolgál, melynek háromszög alakú oldalkeretei egykor gránát-betétet tartalmazhattak. Egyik függőnél a ruganyos, tömör arany karika, a koczka oldallapjain lévő rovátkás gyűrűn levő kis mélyedésben forog és a koczka külön négyszögüre lapított tengelylyel bír, míg a másik függő arany karíkája egyúttal a koczkakeret tengelyéül szolgál, mely körül az forgatható. A függő-pár súlya 22 gramm. Teljesen hasonló függő-párt ismerünk hazai leleteink közül a puszta-bakodi sírból,[1] azon csekély eltéréssel, hogy míg a puszta-bakodi függők koczkalapjai egyszerű négyzetet mutató kerettel birnak, addig a dombovárinál a felületül szolgáló négyzetkeretek mindegyike két egymást keresztező rudacskával apró háromszögekre van osztva. Közel hasonló, de sokkal díszesebb a perjámosi sirlelet arany függő párja,[2] melynek karikája sodrott diszítésű és a tompított hegyű koczkakeretek összeszögelésénél három egymásra helyezett gömböcskével van ellátva. A keretekben maig is benn láthatók a gránát lapocskák. A nemzeti múzeum még egy hasonló arany függőt bír,[3] de lelhelye ismeretlen, mely a bakodi arany függő hasonmása. A lelet második becses darabja az aranyozott ezüst fibula (2. ábra), melynek háromszögalakú fejlemezét, a hosszukás ötszöges láblemezzel ívhajlású síma nyakrész köti össze. A háromszögű fejlemez gömböcskékben végződik és felületén a díszítést az ívben hajló oldalszárak mellett elhelyezett háromszögű mélyített vésetek szolgáltatják. Míg a vésetek közti növénylevél alakú középső mező apró pontozott diszítéssel van ellátva. Hasonló vésetek ékítik a fibula láblemezét és a közepén végig futó bordaszerű kiemelkedésen szintén bevert pontozatokat látunk. A fibula sodronytűje hiányzik és ívhajtású nyakánál nyilván a találók vigyázatlansága következtébenketté van törve. Teljesen hasonló alakú, de bronz fibulát bír a nemzeti múzeum ismeretlen lelhelyről, melynek azonban sokkal egyszerűbb, kezdetlegesebb a díszítése.[4] A dombovári ezüst fibulám diszítéséhez hasonló bemélyített háromszöges diszítést mutat a szabolcsmegyei zalkodi sírlelet ezüst övcsatja.[5] A fibula hossza 110 mm. Talán ornamentikus szempontból a legbecsesebb a sírlelet rossz ezüstből készült övcsatja (3. ábra). Az övcsat három részből áll és pedig karika, a csatpeczek

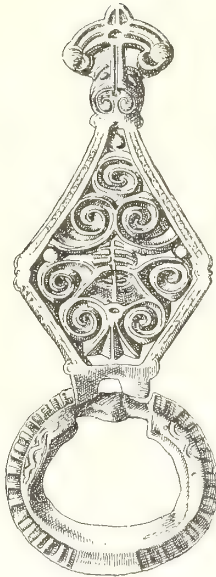
1 Hampel. «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» Első rész., III. t., 1 ábra.
2 Ugyanott VII. t., 1-2. ábra.
3 Ugyanott LX. t., 10. ábra.
4 Lásd Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» Első rész X. t., 3. ábra.
5 Ugyanott XI. t., 5. ábra.

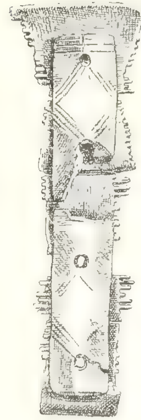

1



6.

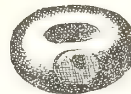

2.

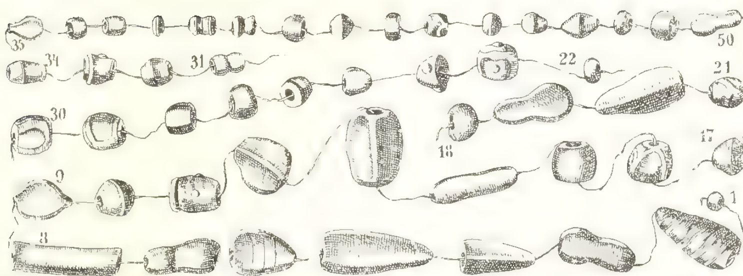

3


4


7.





5



SÜMEGHVIDÉKI LELETEK.

(mely azonban erről hiányzik) és a díszes csattartó rész. A csatkarika köralakra hajlított tömör ezüst rúdból készült, mely szögalakban lapított oldalán körbe futó, bemélyített rovátkákat mutat, míg felületén és fenék részén cikkczak mélyítések látszanak. A csattartó részt ötszögű keret fogja körül, mely csúcsban való összeszögelésénél jobbra és balra hajló madárcsőr alakú diszítéssel bír. A keretben foglalt ötszögű mező diszítése stylizált fejet mutat, ezt fogja körül a jobbra-balra kunkorodó növény-indákat utánzott, kiemelkedett diszítés. Mind a fibula, mind az övcsat hátlapján vasrozsdafoltokat mutat. Ezen övcsathoz hazai leleteinkből egy közel hasonló alakút bír a m. nemzeti múzeum aranyozott bronzból,[1] mely azonban némi eltérést mutat az által, hogy a görbe csőrű madárfej-idom nem csak a csattartó csúcsba szögelését diszíti, hanem az egész ötszöges keretet körülveszi. Közel hasonló ezüst övcsatot ismerünk a szécsényi leletből Pintér Sándor gyűjteményében,[2] melyen azonban a görbe csőrű madárfej helyett nyakra hajló hattyúfej diszítéssel van ellátva. A dombovári övcsat hossza 120 cm. E sír mellékletéhez tartozik még egy fehér csontból készült sűrű fogú hajfésű (4. ábra), melynek félhátú csontpántja négyszögbe futó vonaldíszítéseket mutat és négy bronzszegecscsel van a fésühöz erősítve. Hasonló fésük nem mennek ritkaság számba, ismerünk ilyeneket a berényi sírmezőből,[3] nemkülönben a keszthelyi[4] és fenéki[5] sírmezőkből is.

A dombovári sírleletet még három nagyobb korongalakú borostyángyöngy (5. ábra), egy hasonló alakú, élénk piros és egy dinynye gerezdjeit utánzó szürke gyöngy egészíti ki. Borostyángyöngyöket ismerünk nagyobb számban a keszthelyi sírmezőkön kívül a perjámosi (Torontálmegye) és szécsényi leletekből is. A sírlelet utolsó és legkisebb igényű darabja egy finomabb kidolgozású szürke agyag orsógomb, mely körgyűrű alakot mutat.

Szigligeten Frisch László birtokos területén nagyobb számú csontvázsírra akadtak a munkások. A leletről későn értesülve, csak két sír elég szegényes mellékletét szerezhettem meg gyűjteményem számára. Az egyik sír egy díszes ezüst kosárkás tűt és függőt és három gyöngyszemet. A másik sír bronz gyűrűt és szíj véget tartalmazott. Az első sír lapos fedelű, ezüst kosárkás függője (6. ábra) ritkább jelenségei a népvándorláskori síroknak. Lipp Vilmos háromezer sírjában, hol százával fordultak elő bronz kosárkás függők, épen csak a dobogói sírmezőben lelt 3 párt.[6] A nagy ezüstből lapított függőkarikán nyert megerősítést a szívalakra hajló gyöngyözött sodronyból összeállított kosárka, melyet kiegészít egy gyöngyös sodronynyal körülvett fedőlap, mely egy nagyobb és négy kisebb sárgás üvegcseppel volt ékítve. A függő karikájának átmérője 36 mm. Hasonló gyöngyözött, nyolcz szívalakra hajlított ezüst sodronyból van alkotva a sírlelet bronztűjének kosara (7. ábra). A ko-

1 Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban». Első rész LXII. t., 1. ábra.
2 Ugyanott CXXIX. 1. ábra.
3 Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban». Első rész CLX. t., 48. sír, 1. ábra.
4 Ugyanott LXXXV. t., 13. szám.
5 Lipp «Keszthelyi sírmezők». Képes tábla 11. szám
6 Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» Első rész CXVII. 2. ábra.

sárka tetején és négy oldalán egy-egy fehér üvegcsepp betéttel van diszítve. A bronzból készült tűszár, mint ezt a rajta maradt egyes részek mutatják, szintén sűrűn egymás mellé csavart gyöngyözött ezüst sodronynyal volt befonva. A lelet három gyöngyszeme ismert jelenségei a népvándorláskori síroknak ; nagy számban kerültek ilyenek elő a keszthely-dobogói sírmezőkből, úgy a tolnamegyei bölcskei* temetőből is. A másik sír melléklete szíjvég és bronzgyűrű volt. A bronzgyűrű kerek felületei központba futó rovátkolt sugárvonalakkal van diszítve. A téglaalakú szíjvég félkőr alakban végződik, trébelt bronzlemezből készült, mely krétanemű anyaggal van kitöltve. Felületén bemélyítve, szemben álló háromszöges félkörös diszítés látszik. A szíjvégek a leggyakoribb jelenségei a sírleleteknek. Így majdnem minden népvándorláskori sírmezőben ismétlődnek ; érdekességét a diszítések sokféle változatai adják.

Néhány évvel ezelőtt a lesencze-tomaji temető-őr, Lipp, bronz kosárkás függőihez hasonló függő-párral és egy zsebnyi különféle agyagüveg- és borostyángyöngygyel állított be, melyeket sírgödör ásás alkalmával a róm. kath. temetőben állítólag három csontváz-sír mellől szedett össze. A csontvázak egy méternyi mélységben arczczal kelet felé feküdtek, közel egymáshoz. A további kutatást kizárta azon körülmény, hogy a közvetlen szomszéd területen keresztekkel megjelölt sírok vannak. A bronz függők kosárkái hiányoznak, de rajta van a nagy függő-karikán a kosarakat tartó köpű. Az egymással közel szemben álló végekkel levő függő-karika, körszelet alakra szélesedik ki, melynek diszítésére csavaros sodronykeret és a közepén álló üvegcsep tartó üreg közül csoportosuló, kiálló gömböcskék szolgálnak. A 230 gyöngyszem zöme szent János-kenyér magalakú agyaggyöngy, melyek némelyikében még most is benne látható az összefűzésre szolgáló fonál. (8. ábra.) Nagy számban vannak gömb, henger, dupla kúpos fehér üveggyöngyök, sárga, piros, zöld, kék és ezen színek összetételeiből származó tarka agyaggyöngyök is. Akadnak közöttük a szigligeti gyöngyökhöz hasonló gömböcskével ékített gyöngyszemek, sőt egy nagy hengeralakú borostyángyöngy is. A gyöngysorozat között egy sincs olyan, melyhez hasonló ne találtatnék Lipp sírleletei között ; a l.-tomaji csontváz-sírok teljes azonos mellékletekkel bírnak, mint a dobogóiak és keszthelyiek.

Ez év február havában Virius Vincze l.-tomaji tiszttartó a csektetői dűlőben forgattatott és egy-urna temetőre talált. Meghivására másnap kirándultam a helyszinre, hol már mintegy 18—20 urna-sír fel volt tárva, melyhez ottlétem alkalmával folytatott ásatásnál az első árokban még kettőt találtam. Az urna-sírok mintegy 60 cm. mélységből a második ásónyomás után kerültek felszinre és egymástól az út irányában nyolcz keresztben hat méternyi távolságban feküdtek. A sírok helyeit már az első ásónyomban meglehetett ismerni, nem csak a talaj lazább voltából, de egy méternyi kerületben sötétebb volt a föld, nyilván a helszinen végzett hulla-égetéstől. A szürke és fekete durva szemcsés agyagból került urnák nagy része fületlen bögre alakuak, közel hasonlók a csabrendek-irénmajori római temető urnáihoz ; ** találkozott azon-

* Ugyanott LXXXI. t. 9. ábra.

** Darnay : Sümegh és vidékének őskora. Arch. közl. XXII. köt., 49. oldal.

ban egy hasonló alakú nagy urna üvegből, minőket százával láthatni az aquilejai múzeumban. Az urna-sírok általában véve szegények voltak, csak két urnában akadt egy-egy vas-kés. A vas-kések pengéjének hegye, úgy nyélnyujtványának burkolata, hiányzik. A kissebbik (8. ábra) kés 115 mm., a nagyobbik (9. ábra), mely közel jár a tör alakjához, 145 mm. hosszú. Hasonló késeket lelt Lipp Vilmos a fenéki sírokban.[1] Nagyobb számban kerültek elő az urna-sírok területén karcsúnyakú, piros és szürke korsók. Alakjuk azonos a fenéki sírok korsóival.[2] Szintén a fenéki sírok szolgáltatnak analógiát[3] egy zöldes színű üvegcsészéhez, mely teljes éppen került gyűjteményembe; nem mondható ez el egy vájadékos üvegbögréről, melyet egyik munkás darabokra tört, hasonmását a puszta-bakodi sírlelet adta.[4] A másnap beállott kemény fagy miatt a munkát nem folytathattam; így ma még az adatokat elégteleneknek találom azon kérdés tisztázására, hogy a l.-tomaji urna-temető a hanyatló római birodalom pannoniai lakóinak vagy valamely bevándorolt népnek szolgált e temetkezési helyül.

Sümeghen, 1901 márczius hó. *szentmártoni Darnay Kálmán.*

III. Dr. BONCZ ÖDÖN: MÉG NÉHÁNY SZÓ A GYULAFEHÉRVÁRI «HUNYADI» SÍRKÖVEKRŐL. Az Arch. Értesítő múlt számában (90. lap.) a Varju Elemér úr birálatára vonatkozó válaszában Nagy Géza úr hivatkozik azokra, miket én Hunyadi János állítólagos sírkövéről a Turulban és az Arch. Értesítőben írtam, úgyszintén arra az eszmecserére is, a melyet ebben a kérdésben ismételten váltottunk.

Nehogy tovább is félreértsenek, kénytelen vagyok kijelenti a következőket:

1. Tény, hogy mikor a balázsfalvi Haller-codex 1886-ban napfényre jött, s általa a Kendy-család czimere ismeretessé vált, figyelmeztettem a codex czimertani részét is ismertető Szádeczky Lajos barátomat, hogy ugyanezt a czímert láttam az egyik gyulafehérvári Hunyadi-sírkőnek a lábánál is. Úgy emlékeztem, hogy a kormányzó nevével jelölt tumbán van ez a czímer. Mivel pedig kétségtelen volt előttem, hogy az említett Hunyadi-felirat apokrif és a szóban forgó kosztüm-alak a XVI. századnál régibb nem lehet, valószínűnek tartottam, hogy ez a síremlék valamelyik Kendyé lehetett.

2. Mivel azonban jegyzeteinkből és Szereday feljegyzéseiből meggyőződtem arról, hogy a kérdéses czímer nem a kormányzó, hanem a Hunyadi László nevével megjelölt tumbának lábánál van, már régen letettem arról, hogy újabb bizonyítékok nélkül a Hunyadi János-féle síralakot épen Kendy-síremléknek vitassam.

Nem található ennek nyoma sem az állítólagos Hunyadi-sírkövekről írt tanulmányomban (Arch. Ért. 1899.) és nem állítottam ezt már Nagy Géza úrral történt beszélgetéseink alkalmával sem. A Kendy-czímerre ekkor nem is a végből utaltam, hanem ezzel a czímerrel egyrészt azt akartam bizonyítani,

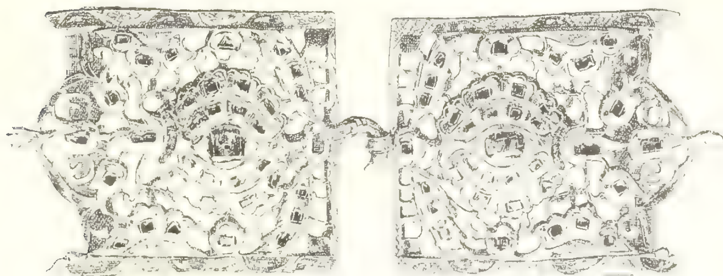
1 Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban». Első rész. LXXXVI. t., 4. ábra.
2 Ugyanott LXXXVII. t., 1. és 3. ábra
3 Ugyanott LXXXVIII. tábla.
4 Ugyanott IV. t. 2. ábra.

hogy a tumbák alsó részén levő domború képekből a felső alakok korára következtetni nem lehet, másrészt pedig azt, hogy a sírládák alsó részén levő csatajeleneteket nem tartom a xv. századból valóknak, hanem jóval későbbieknek. Ugyanis Nagy Géza úr vitatkozásunkban az állítólagos Hunyadi János-féle sírkőnek oldalán levő csatakép pajzsaiból, sisakjaiból (salade-oknak nevezi, holott szövet vagy nemezfövegek azok, lekonyult csücskökkel) bizonyítgatta a felső alaknak xv. századbeli voltát. A «Turul»-ban 1886-ban felvetett combinatióval szemben ellenkezően valószínűnek látszik, hogy a Kendy-czímer alkalmasint soha sem is volt valamely alakos tumbának, hanem csakis egy epitaphiumnak része. Szádeczky Lajos a mellette álló betűket így olvassa: E. et A. K (endy). Már pedig olyan sír fölé, a melybe több egyént temettek, nem faragtak ki egyetlen alakot.

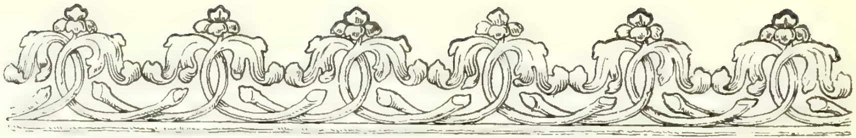
3. Az állítólagos Hunyadi László-féle sírkövet magam is xv. századbelinek tartom. Mivel azonban az alak mellett kifaragott czímerek ő reá bajosan vonatkoztathatók, s mivel Szereday 1791-ben nemcsak az oroszlánra viselt névről, de semmiféle olyan hagyományról sem emlékszik meg, mely ezt az emléket Hunyadi Lászlónak tartaná, — nem találok alapot arra, hogy a mai elnevezésnek hitelt adjak.

Nem szándékozom a részletekbe bocsátkozni. Ennek addig, míg a szóban forgó sírköveknek hű gipsz-öntvényeit, vagy legalább gondos fényképi fölvételeit meg nem szerezhetjük, kellő bizonyító ereje úgy sem lehetne.

Dr. Boncz Ödön.



KELETI ÖVCSAT. 2/3 n.



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT február hó 26-án délután a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését. Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő, Halaváts Gyula, dr. Hampel József, Semayer Vilibald, Vásárhelyi Géza, dr. Réthy László, dr. Gerecze Péter, dr. Éber László, Kunváry Fülöp, Szumnák Pál, Huszka József ig. választmányi tagok, továbbá Puky József, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok és 6 más hallgató.

Elnök a közgyülést megnyitván, *dr. Gohl Ödön* a m. n. muzeum régi bizanczi suly mértékeiről értekezett, majd *Nagy Géza* a némedi (Tolna m.) népvándorláskori leletet mutatta be.

Ezután *dr. Szendrei János* titkár tett jelentést a társulat 1900-ik év működéséről. E szerint tudományos értekezések tartása a hazai szaktudomány legújabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő ujabb és ujabb régészeti leletek bemutatása céljából a lefolyt évben 6 ülést tartott a társulat, melyen *dr. Hampel József* a török kanizsai leletekről s az eskütéri ókori sisakról, *Mihalik József* a párisi kiállítás magyar történelmi emlékeiről, *dr. Szendrei János* a nagyászói régi templomról és a m. n. múzeum régi ezüst-öveiről, *Récsey Viktor* a bakony-rományi urnatemetőről, *Mahler Ede* a m. n. muzeum egyptomi emlékeiről, *dr. Éber László* a tisza-tanyáni ókori arany kincsről, *dr. Finály Gábor* az apahidai római leletekről s végül ma *Gohl Ödön* a bizanczi régi sulyokról s *Nagy Géza* a némedi népvándorláskori leletről értekeztek, melyek folyamán több száz régiséget mutattak be.

Jelenti továbbá, hogy a társulat anyagi viszonyait illetőleg a lefolyt évben 4375 K 06 f bevételünk s 1814 K 42 f kiadásunk volt, úgy hogy a pesti hazai első takarékpénztárnál elhelyezett értékpapirokkal együtt vagyonunk jelenleg 22390 K 14 fillér.

A mult évben elhunyt 5 tagunk, kik közül *Könyöki József és Ivánffi Ede* tudományunkkal irodalmilag is foglalkoztak s az elsőben választmányunk egyik tagját gyászolja.

Társulatunk előtt, ugymond, alapszabályszerű rendeltetésénél fogva az a szép föladat áll, hogy ma a M. Tud. Akadémia a történelem segédtudományát magasabb szempontokból míveli, mi társadalmi uton igyekezzünk a régészettant népszerűsíteni s a hazai múlt emlékeit megmenteni.

S ezt a szép feladatot immár közel egy negyedszázadon át anyagi erőnkhöz mérten híven is teljesítettük, de tagjaink és így jövedelmeink csekély

voltánál fogva is nagyobb feladatokra alig vállalkozhatunk. Miért is ismételten kéri a társulat tagjait, különösen pedig a választmányi tagokat, hogy a társulatnak a maguk körében minél több tagot gyűjteni igyekezzenek.

A titkár jelentésére *dr. Éber László* tesz észrevételeket, kifogásolva a társulat jelenlegi vezetését úgy tudományos, mint adminisztratív szempontokból s azt kivánja, hogy az magasabb színvonalra emeltessék. Kivánja, hogy régészeti fali táblák készíttessenek s Magyarország régészeti fali térképét készítesse meg a társulat.

Titkár jelenti, hogy a jelenlegi viszonyoknak oka a közönség, sőt a szakköröknek is nagy közönye társulatunk iránt. Tagjaink száma folyton fogy és így anyagi eszközök, megfelelő jövedelem hiányában mire sem vállalkozhatunk. A fali táblák ügye évekkel ezelőtt elintéztetett, a mennyiben azt a közoktatásügyi miniszterium vette kezébe. A régészeti térképekből a honfoglalási koré már a milléniumra elkészült, folytatni azonban pénzhiány miatt nem lehetett.

Kunváry Fülöp a társulat fölvirágoztatásának egyedüli módját a taggyűjtésben látja, miért is a választmányt arra buzdítja.

Éber László újabb felszólalása és *Nagy Géza* javaslata után a közgyűlés kimondja, hogy a titkár előterjesztéseit tudomásul veszi, hogy a térkép ügyének újból való fölvételét illetőleg javaslattételre dr. Éber Lászlót kéri föl s a mennyiben a társulat anyagi viszonyai engedni fogják vidéki felolvasók úti költségeit megtéríteni.

Halaváts Gyula fölolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melynek alapján a felmentvény az 1900-ik évre nézve az elnökségnek és pénztárnoknak megadatik.

Ugyanő bemutatja a jövő évi költségvetést, mely szerint azt a közgyűlés 4341 K 86 f bevétel és 4330 K kiadási előirányzattal elfogadja.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Vásárhelyi Géza és dr. Réthy László* vál. tagokat kéri föl, a közgyűlés véget ért. *Dr. Szendrei János,*
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 26-án a M. Tud. Akadémiában tartotta ez évben harmadik rendes ülését.

Jelen voltak: Forster Gyula elnöklete Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, Huszka József, Kunváry Fülöp, Mihalik József, Halaváts Gyula, Nagy Géza igazgató-választmányi tagok, Sztehló Ottó és Lipcsey József pénztárnok s öt más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, elsőben is *Gróh István* értekezett, számos kép bemutatása mellett, a geczelfalvy, gömörmegyei régi falképekről.

Ezután dr. *Szendrei János* foglalkozott Zrínyi Miklós, a szigetvári hős és Zrínyi Miklós, a költő és hadvezérrel kapcsolatba hozott emlékekkel. E régiségek legnagyobb részéről kimutatta, hogy vagy egészen hamisítványok, vagy legnagyobb részben be nem bizonyitható a két nagy férfiutól való leszármazásuk ; miért is értekezésének az «ál Zrínyi emlékek» czimet adta.

Titkár jelentése folyamán dr. *Intze Béla* Szolnok-Dobokamegyei főorvos a társulat rendes tagjául megválasztatott.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Huszka József* és *Kunvári Fülöp* vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János,*
titkár.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA 1900. évi áprilistól deczember végéig. Egy székesfejérvári gyűjtőnek átlag összegért megvettük régiséggyűjteményét, melyben voltak őskori és antik leletek. Volt benne tíz kőszerszám, több bronzkori fegyver és szerszám, ékszer és agyagedény.

Szentendréről való egy őskori bronz lándsavég, állítólag a patak medrében lelték, oda való lakóstól szereztük.

Puszta-Babotról (Somogy m.) származó őskori bronzleletet vétel utján szereztünk. Egészben nyolcz darabból áll a lelet; van benne tokos véső, szárnyas véső, két ép sarló, három sarlótöredék s egy szeg.

Botrágyon (Bereg m.) lelt őskori bronztárgyakat, két tokos vésőt, két sarlót és egy bronzpálczát ajándékul adott Füzesséry Lajos tiszttartó.

Pétervásári (Heves m.) bronzleletet, mely egészben 39 darabból áll, szereztünk vétel utján. Van a leletben két lándsavég s egy tőrpenge, három ép s egy csonka tokos véső, 16 tű, három tűszár, egy tűfej, hat pengetöredék, három kézvédő sodronyos korong, melyeknek egyike csonka, másika ketté tört, két hengerded tekercs és négy csonka bronzhuzal.

Csányon (Heves m.) lelt őskori cserepeket küldött ajándékba Végh Kálmán Mátyás plébános.

Vésztőről (Heves m.) való őskori bronzleletet, melyben tokos vésők, sarlók és rögök vannak, hivatalos megváltás utján szereztünk.

Mezőberény környékén (Békés m.) gyűjtött régiségeket vétel utján szereztünk. Volt köztük két 50 gr. súlyú őskori aranyláncczszem a szívidomú fajtából; öt tokos s egy perimés véső bronzból, egy kerek bronzlap és egy kis tekercses korong az őskorból.

Sarkadvidékén (Bihar m.) időző régiséggyűjtőtől egészben 121 db régiséget szereztünk, mely a sarkadi határban legutóbb előkerült. Képviselve van köztük az őskor legtöbb szakasza és vannak a gyűjteményben elvétve újabbkori tárgyak is.

Biharmegyéből való őskori lapos rézvésőt vétel utján szereztünk.

Okányon (Bihar m.) lelt őskori bronztőrt vétel utján szerzett az intézet.

Szentiványi Gyula ny. kir. itélőtáblai tanácselnök ajándékul küldött a n. múzeumnak egy őskori bronzleletet, mely 1898 május havában az ő farnasi birtokán (Kolos m.) színre került. Van a leletben egy csákány és egy csákány korongja, lándsacsúcs, szárnyas véső, négy tokos véső, két ép sarló, tíz sarlótöredék, 11 egyéb bronztöredék és 39 db nyers bronzrög.

Velem-Szent-Vidről való nyolcz darab őskori bronzponczolót és ugyanannyi fűzőtűt ajándékozott b. Miske Kálmán Kőszegen.

Felka táján lelt őskori vasbuczkót küldött ajándékba Selle Róbert bányatanácsos Selmeczbányán.

Hallstattkorabeli bronzlemezű cistát Szőlős-Gyálról (Pest m.) ajándékul adott Jalics Géza úr.

Egy fejérmegyei gyűjteményben, melyet egészében megvettünk, különösen egy La Tène ízlésű érdekes sírlelet Seregélyesről (Fehér megye), melyben kard, kés, fibula s egyéb vastárgyak voltak.

Utóbb módunkban volt a seregélyesi La Tène ízlésű kardnak két hiányzó részletét és egy vasfibula töredékét vétel utján szintén megszerezni.

Hivatalos kérésünk következtében a m. kir. államvasut miskolczi üzletvezetősége érdekes La Tène ízlésű sírleletet küldött be, melyet Szina (Borsod m.) határában az u. n. csányi kavicsbányában leltek, a leletben volt vaskard pengéje, vaskés, lándsa és két agyagedény.

Ugyanazon csányi bányában utóbb előkerülvén a La Tène temető folytatása, még öt sír tartalmát küldte a m. kir. államvasut miskolczi üzletvezetősége a múzeumhoz. *a)* Egy sírból kaptunk emberi csontok kiséretében előkerült lándsacsúcsot, *b)* más sírból vasfibulát, két bronzkarikát és két bronzsodronytöredéket, *c)* egy harmadikból előkerült nagyobb és kisebb lándsavég s egy kés, *d)* más sírból csak cserepeket kaptunk, végül *e)* volt lovas sír is, melyben csonka vaszabla, vaskés és nyílhegy feküdt a lócsontok mellett.

A Bácsföldvár és Ó-Becse közötti hajózható csatorna földmunkálatai alkalmával nagyszámú régiségeket leltek, melyeket a Ferencz-csatorna torkolati munkáinak m. kir. művezetősége a n. múzeumnak beküldött. A régiségek három csoportba oszthatók, van köztük La Tène ízlésű, antik korú és néhány darab a régibb középkorból.

A La Tène ízlésűek közűl említést érdemelnek két kardpenge s egy kardhüvely töredékei, paizstöredékek, fibulák, vasollók, vaskarikák, üveg karpereczek darabjai és lósallangból való töredékek.

Antik korbeli jellemzőbb darabok voltak egy calcedongyöngy és 74 db egyéb gyöngy, egy kis aranykarika, Gordianus császár nagy bronzérme, néhány bronzfibula, nyakgyűrű töredéke stb.

Végül a régibb középkort képviselte a küldeményben egy fonott bronzgyűrű, állatfejes karperecz és rossz ezüstből való halántékgyűrű.

Mezőberényen gyűjtött régiségek közt volt az ókorból való bronzfibula, egy madáralak bronzból, két bronzkarperecz s egy durván ábrázolt emberi szobrocska; vétel.

A kispesti homokbányából származó, La Tène ízlésű edény töredékeit ajándékul adta Szabó Géza birtokos.

Szilágy-Somlyóról főt. Fetzer János Ferencz néhány oda való leletet küldött. Van köztük La Tène ízlésű fibula töredéke rossz ezüstből, ezt ajándékozta Barna András, más két újabbkorbeli tárgyat ajándékozott Gerecze András és Fülkey János.

Az Ephesosban folyó rég. ásatások alkalmával lelt díszes oszlopfőt márványból ajándékozott Szentmiklósy Jenő úr a n. múzeumnak.

Alsó-Töbörzsök pusztáról (Sárbogárd) Blau Károly bérlő ajándékozott a n. múzeumnak római feliratos sírkövet, mely a benne előforduló celta nevek miatt (Sindo, Mogetio, Brogimarus) érdekes.

Fehérmegyében lelt Venus szobrocskát bronzból kereskedő utján szereztünk; sajnálni való, hogy kezei s lábai csonkák. Egy Fehérmegyéből származó

régiséggyűjteményt vétel utján szereztünk. A gyűjtemény rómaikori régiségei közt vannak fibulák, csattok, edényfül, gomb s egyéb apró tárgyakon kivül egy csonka edényfül bronzból, rajta erősen kiugró emberi fejjel.

Igaron (Fehér m.) a kis daádi szőlőhegyen lelt borostyán, kagyló és üveggyöngyöket vétel utján szereztünk.

Állítólag Esztergomból való antik cserépedényt vétel utján szereztünk.

Sátván pusztán (Komárom m.) lelt római bronzfibulákat s egyéb apró régiségeket adott ajándékul Czigány János.

Állítólag Tokaj vidékén kerültek elő egy rómaikori bronzöv áttört művű diszítései ; egészben hat darabot szereztünk belőlük.

Gr. Károlyi Tiborné-féle tiszatarjáni (Borsod m.) birtokon előtünt becses ókori sírleletet gr. Károlyi Tiborné és a magyar kincstár nagylelküsége folytán csupán a munkásoknak kifizetett harmadrész értéke fejében szereztünk meg. A leletben volt halavány aranyból készült síma karperecz, súlya 400 gr., egy második aranykarperecz két soros domború ékítéssel, súlya 54 gr., 23 db kisebb aranygomb és töredék, súlya 33 gr., aranyból trébelt edény két darabja, tűzben részben összeolvadt, súlya 30 gr., aranypléhből való 13 db kereszt s rózsaidomú ékítmény és ilyennek töredéke, súlya 7·5 gr., korongidomú bronzfibula, a hozzátartozó hengerded rugó aranynyal van bevonva. A lelethez tartozik még 147 db színes üveggyöngy. A n. múzeum részéről dr. Éber László segédőr küldetvén ki a lelőhelyre, onnan őskori agyagorsót és hallstattízlésű lapos vasvésőt hozott a n. múzeum számára.

Ugyancsak Tisza-Tarjánról (Borsod m.) származó 15 db cseréptöredéket ajándékozott Köz Ferencz úr, gróf Károlyi Tiborné titkára.

Jász-Alsó-Szent-Györgyről három ókori sír tartalmát kapta a n. múzeum. Kettőt Hild Viktor a jászberényi múzeum vezetője és dr. Éber László múz. segédőr a n. múzeum költségén ástak föl. A leletekről és ásatásról Hild Viktor úr közöl részletes leirást az Arch. Ért. 1901. évi 2. számában ; a tárgyak egy részét Bajzáth Gábor és Szabó Mária ajándékozták.

Karczag és Kis-Újszállás közt vasútépítés alkalmával lelt calcedon gyöngyöt adott ajándékba Kernács István vasúti pályaőr.

Állítólag Török-Szent-Miklóson (Torontál m.) lelt ókori calcedon gyöngyöt adott ajándékba Bede János.

Ókori aranygyűrűt kerek zöldes színű drágakövel vétel utján szereztünk. súlya 16 gr.

Három ismeretlen lelhelyű bronzfibulát vétel utján szereztünk.

Két arany fülönfüggőt vettünk, a régibb középkorból valók, egyiknek lelőhelye Vörösmart (Baranya m.), rajta amethystgyöngy lóg, a másikat Német-Palánkán (Bács m.) találták.

Állítólag Bajnán (Esztergom m.) lelt, régibb középkori sírból származó régiségeket vétel utján szereztünk. Van a leletben néhány aranyozott bronzszíjvég és csat, pánt és egyéb apró bronzrégiség.

Ugyanonnan más alkalommal kereskedő utján ismét szereztünk 20 db bronzdiszítményt.

Nagy-Abonyon a n. múzeum megbizásából múlt évi deczember havában

dr. Eber László segédőr régibb középkori temetőt ásatott föl, melyből egészben 17 sírleletet emeltek ki; ugyanazon temetőből más alkalommal kikerült leleteket vétel utján szerzett meg.

Puszta-Hernádin (Pest m.) a régibb középkorból való temető került elő, melynek leleteit a tulajdonos Szabó József a n. múzeumnak ajándékozta, ugyanott a n. múzeum megbizásából dr. Éber László vezetett ásatást kedvező sikerrel és fölásatott 21 sírt.

Némediből (Tolna m.) a szentpéteri szőlőhegyen lelt sír tartalmát vétel utján szereztük. A sír az avar uralom korából való és több tekintetben érdekes. Voltak benne két vaskard töredékei, rossz ezüstből való keskeny pánt aranylemezű bevonással négy csat, négy ép és csonka szíjvég és hét különböző fajta fémtöredék, továbbá tűzfakasztó kovadarab és csontvésőcske.

Beregmegye alispánja a n. múzeumnak Beregszászon színre került honfoglalási korbeli érdekes sírleletet küldött. Lehóczky Tivadar, ki ez ügyben szakértő közbenjáró volt, rajzok kiséretében az Arch. Ért. 1900. évfolyamában ismertette a leletet.

Esztergomból való halántékgyűrűt aranyból más alkalommal vétel utján szereztünk.

Állítólag Esztergomból a Szentkirály-mezőről származik egy régibb középkori vasásó, melyet régiségkereskedőtől vettünk meg.

Puszta-Vacson (Pest m.) lelt régibb középkorbeli bronzfülönfüggőt lelógó csonka üveggyöngygyel ajándékul adott Szalay Jenő.

Ugyancsak a vacsi pusztáról más alkalommal küldött Szalay Jenő ajándékul üveg s kagylógyöngyöket, csonka bronzfibulát és egy kis millefiorikorongot.

Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéből eredő ezüstsodronyu karikatöredéket ezüstből ajándékozott Pokorny László.

Verseczről származó ékszereket a honfoglalás korából vétel utján szereztünk, van köztük három csüngő és öt darab kerek boglár.

Erzsébet magyar herczegnő sírládájának a zürichi múzeumban őrzött domborműves födelét a XIV. század harminczas éveiből műkőből készült másolatban megszereztük a zürichi múzeumtól.

Középkori domborműves feszületből való csonka Krisztusképet bronzból ajándékul adott Nuber Ferencz; a lelőhely Sülyedtvár, Kurd mellett (Tolna m.).

Székesfejérvári lakostól szereztünk egy kis ereklyetartó tokos ezüst feszületet a XVIII. századból.

Erdélyből templomi gyertyatartók és függőlámpák egész sorozatát szereztük, anyaguk sárgaréz vagy bronz.

Vétel utján szereztünk meg egy középkori XIV. századi aranykarkötőt azokból, melyeket a múlt században a nagyváradi várban kútásáskor leltek; súlya 52·7 gr.

Egy XV. századi díszes ezüstöv kilencz darabját, melyet Nagy-Tályán (Heves m.) az öreg szőlőhegyen találtak, vétel utján szereztük.

Zománczczal és gyémántokkal ékes aranyboglárt a XVI. századból, vétel utján szereztünk.

1569-ből való talpas ezüstpoharat vétel utján szereztünk, különös érdekessége abban van, hogy a falán kivül cyrill betűs fölirat fut körűl, rajzát már korábban tettük közzé (Arch. Ért. 1891. 456. l.)

Óborok községben a Vértes alján (Fehér m.) lelt két középkori vasnyilat és egy övvéget (?) bronzból, vétel utján szereztünk.

Ajándékba kaptunk Hörömpöli Géza úrtól egy XVIII. századi zománczos ezüst zsebórát ezüstlánczczal, melyet Moczán (Komárom m.) találtak.

Fiuméból való két db újabbkori bronzfülönfüggőt vétel utján szereztünk.

Egy középkori bronzpecsétlőt ajándékozott Gohl Ödön. A rajta látható fölirat dr. Fejérpataki László olvasása szerint «Joanes Robobelus epischophus Auserensis» ; ez utóbbi jelző valószinűleg Ossero Chersoszigeti városra vonatkozik.

Középkori ezüst pecsétlőgyűrűt Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéből vétel utján szerzett a n. múzeum ; fejében liliom csillag és félhold van vésve, a karikába be van vésve B és két csillag.

XVI. századi pecsétlőgyűrűt ezüstből M A betűkkel, vétel utján szereztünk.

Az 1599-ik évből való bronzmozsarat törővel vétel utján szereztünk.

Löcséről származó két XVIII. századi óntányért belé ponczolt díszszel és egy 1764-ik évi bronzmozsarat vétel utján szereztünk.

1788-ból való czéhkannát vörösrézből vétel utján szereztünk.

Vétel utján szereztünk két ostyasütő vasat a XVII—XVIII. századokból.

Ostyasütő vasat Jezus monogrammal vétel utján szereztünk ; egyik lemezre 1837. év szám van bevésve.

Szász-Máthéról kapuzárat vasból 1524. évszámmal a hozzávaló kulcscsal vétel utján szereztünk.

A budai szép juhászné czímű telken levő zárdaromokban lelt XVI. századi vaskulcsot ajándékul adott Bellovics Imre karmester.

Bajnáról (Esztergom m.) való egy XVI. századi vaszabla töredéke, melyet vétel utján szereztünk meg. Ugyanonnan való egy újabbkori bronzzár, szíjvég s egy bronzdiszítmény meg más határozatlan bronztárgy.

1700-ból való tajtékpipát Csikóstöltésről (Baranya m.) vétel utján szereztünk.

Erdélyből szereztünk két himzett keretű rézmetszetet a XVIII. századból, egyik a Madonnát, a másik Szent Györgyöt ábrázolja.

Kis-Marton városát ábrázoló fametszet duczát a XIX. század elejéről áttette a régiségtárhoz a n. múzeum könyvtára.

Hat csomag kártyát a XIX. század első feléből ajándékul adott özv. Gohl Antalné úrhölgy.

Egy chinai márványszobrocskát Heinrich Vincze úr közvetítésével ajándékozott egy ismeretlen.

Lávából való modern nápolyi cameot ajándékozott Gottschall Kálmán.

Hpl.

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUM 1900-ban 263 éremmel, 674 régiséggel, 9 képpel, irattal stb. és 176 nyomtatványnyal, tehát összesen 1122 dbbal gyarapodott. Állománya 1900 végén 13.842 db, melyek között 6024 régiség

volt. Tavaly a városi segélyből (1000 K) 711 K 94 f-t fordítottunk a múzeumi kiadásokra; az állami subventióból pedig 399 K 90 f-t régiségek szerzésére. De sok tárgy ajándékozás folytán is került a múzeumba.

Tanulmányozás és szerzés czéljából az őr 17-szer volt kiküldve; 2-szer a város határában és 15-ször a vidékre. Három alkalommal ásatás volt, még pedig szép eredménynyel.

A mult évi szerzeményből kiemelendők: Az I. osztályban, az érmeknél: 2 római és 4 XVII. századbeli lengyel ezüst érem a város határából, 32 XVI. századbeli magyar denár Deliblátról és 6 ugyanolyan Réthelyről. Weifert Ignácz Pancsován ajándékozott 121 db római köztársasági ezüstérmet, melyek közt 53 család 110 fajjal volt képviselve, 3 császári ezüstérmet és 32 db réz- és bronzérmet, Viminacium, Felső-Mocsia metropolisának 240—255-ből eredő érmeinek ugyanannyi változatát.

A II. osztályban, a régiséggyüjteményben, volt a legnagyobb gyarapodás. Itt tavaly is, ép úgy mint az előző években, gyüjtés és tanulmányozás karöltve járt. Margitáról kaptunk Kresztics Iván mérnök ajándékából 16 csontot, melyek egy teljes mammuth-csontváz maradványaiból valók. A városi határban, a «Kozluk» nevű dülőben már évekkel ezelőtt felfedezett neolithkori őstelep 2 kővésőt szolgáltatott; a «Füzesvölgy»-ben lévő bronzkori telep pedig kő- és agyagdolgokat. Ugyanilyeneket egy a «Papok-völgyé»-ben ujonnan felfedezett lelőhelyről is kaptunk. A «Ludos»-dülői urnatemetőnek 1895-ben napvilágra jött, de szétszórt dolgaiból, 2 füles bögrét szereztünk; úgyszintén 1 bronz tokos vésőt füllel a «Kis-Rét»-ből. Végre ajándékozott Seemayer Ferencz 1 gumós bronzkarikát (La Tène-kori typus) a «Nagy-Rét» keleti szélén lévő plateauról.

Mramorákról vásároltunk 1 vörösréz csákányt keresztbe tett két éllel. Deliblátról 1 bronz tokos vésőt füllel és 1 vas nyílcsúcsot Mátyus József ny. főerdész ajándékozott. Egy eddig ismeretlen őstelepről, mely az Osztrova sziget közepén terül el, 30 db agancs, kő- és agyagtárgyat szereztünk; az utóbbiak között van 1 töredékes agyagbáb is. Vásároltunk továbbá 4 bronzeszközt (3 tokos vésőt és 1 nagy sarlót), melyek egy Nagy-Szredistyén talált öntőműhely maradványaiból származnak Kaptunk azután 28 bronzdolgot, 2 tükörfémből készült tárgyat (gyöngy és tölcséralakú csüngődísz) és 2 üveggyöngyöt, Márkoveczről, részint Fierz Ernő ajándékából, részint egy rögtönzött ásatás eredményeül. A Tolvádián rendezett ásatás, mely alkalommal az ottani úrnatemetőben 6 ép és 9 megbolygatott úrnasírt megnyitottunk, 43 agyagdolgot, köztük 17 edényt és 5 bronzmellékletet eredményezett. Legtöbbet mint mindig, a mult esztendőben is Vattina nyújtott, 13 szállítmányban vettünk 390 tárgyat és pedig 1 bronz, 85 csont- és agancs-, 67 kő- és 237 agyagdolgot, miből egy ásatásra, mely jun. 22. és 23-án rendeztetett, 21 csont- és agancs-, 20 kő- és 58 agyagtárgy, összesen 109 db esik. Ehhez jön még 1 már publikált vattinai leletű öntőminta fokosok előállítására, melyet Csapó Géza főszolgabirótól becseréltünk.

A præhistorikus régiségekhez hasonlóan gazdag gyarapodás a római dolgokban is észlelhető. Weifert Ignácz a szerbországi Kosztoláczról, hol Vimina-

cium romjai terülnek el, 71 római téglaépítészeti emléket küldött ajándékba. Van köztük fali tégla (a leg. VII. bélyegének 7 változatával), boltozatok konstruálására szolgáló üres tégla, padolati tégla, csöves vizvezetéki tag stb. Theodor György V. Orsován, (eddig ismeretlen bélyeggel ellátott) fali téglát ajándékozott, mely a Traján-féle dunahíd szerbországi részén találtatott, továbbá 1 padolati téglát Orsováról és ugyanonnan bronzdolgokat (névleg fibulát, kulcsot stb.) is. Nikolics János temeskubini kereskedő ajándékából 2 fali téglát kaptunk, melyek Temes-Kubinban a helységben a szerb templom közelében ásattak ki és a VII. legió bélyegét mutatják. Edénytöredékeket és tégladarabot ugyanazon bélyeggel hozott az őr az Osztrova szigetnek egy pontjáról, hol Viminacium ellenerődjének helyét és maradványait konstatáltuk. Végre vásároltunk 4 gemmát, melyek közül 1 szerbországi Szendrőről, egy másik pedig Temes-Miklósról származik.

A népvándorláskori leleteket Welitschek Ágost ajándéka képviseli, mely egy Nagy-Semlakon felfedezett úrnasírnak kis úrnájából és több agyagdologból áll.

A magyar középkorból csak egy árpádkori sarkantyút kaptunk Nagy-Semlakról, hol hajdan Mező-Somlyó, Krassó vármegye székhelye volt. De sikerült megszereznünk azon vasüllőt, mely a Mihalik József által az «Arch. Értesítő», XIX. évf., 34—41. l. ismertetett érdekes trébelő lemezzel együtt Verseczen a «Városkert» melletti szőlőben találtatott. Végre vásároltunk egy Verseczen lelt vörös rézlemezt, mely hamis 1811. évi osztrák bankók (1 és 20 forintosok) készítésére szolgált.

A III. és IV. osztályban a képek, tervek, iratok és nyomtatványokban is volt gyarapodás, de ez nem tartozik ezen folyóirat keretébe.

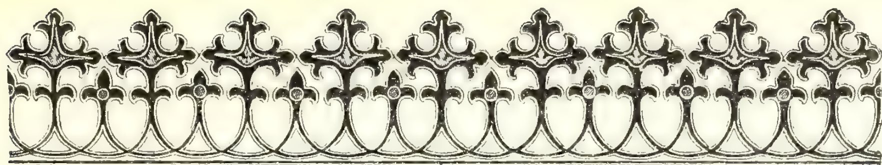
A szakkönyvtár gyarapodása: 29 db 152 K 90 f értékben.

A múzeumnak két osztálya, a régiségtár és a város milleniumi tárgyai, 1900-ban 37-szer volt nyitva a közönség számára; a látogatók száma 994 volt.

Versecz, 1901. január 5-én. *Milleker Bódog.*

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS MUZEUMA legutóbb jelentékeny ajándékkal gyarapodott. Delhaes István hazánkfia, a ki évtizedek óta Bécsben lakott és mint szakavatott éremgyűjtő jelentékeny hirre tett szert, f. évi április hó 19-én elhunyván, az ő magyar és erdélyi érmekből álló jeles gyűjteménye végrendeletileg az örökhagyó szülővárosára, Budapestre szállott. A nemeslelkű örökhagyó fényes emléket állított nevének és hazafiságának! Béke hamvaira!





EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM BIZANCZI SÚLYAI.

A bizanczi súlyok irodalma meglehetős szegény és az idevágó közlemények nemcsak szórványosak, hanem összeségükben is igen hiányosak és sok kérdésre hiában keresünk bennük választ.* A külömböző gyűjteményekben található anyag rendszeres és egybefoglaló főldolgozása még mindig késik; addig is hasznos szolgálatot vélek tenni, ha anyaggyűjtésképen közzéteszem itt a m. n. múzeum bizanczi súlyait analógiáikkal és lehetőség szerinti megfejtésükkel együtt.

A bizanczi súlyok alapegysége a régi római font (libra, *λίτρα*), mely valószinűleg 327·43 grammot nyom és 12 unciára oszlik. Az ismeretes bizanczi súlyok azonban majdnem kivétel nélkül ennél könnyebb, legtöbb esetben tetemesen alászállított, súlyegységre engednek következtetni, és bár e körülményt sok esetben csalási szándéknak vagy — olykor — az illető példány hiányos föntartásának tulajdoníthatjuk, ujabban nem zárkóznak el azon föltevéstől sem, hogy idő folytán az eredeti súlyegységet annak rendje és módja szerint általánosságban alászállították, s ezt annál is inkább föltehetjük, mert a hivatalos pénzsúlyok (exagium) szintén többé-kevésbbé könnyebbek a régi római fontnál, illetve annak megfelelő részeinél.

A bizanczi súlyok rendesen bronzból készültek; néha üvegből, vasból, — ólomból csak igen ritkán. Rendes alakjuk négyzetes, lapos, vagy olykor kerek, — ritkán szabályos sokszögű. Az — általában pontosabb — késő római súlyoktól ezeknek gömbszelvény-alakja külömbözteti meg őket, másrészt a diszítményeik közt gyakori kereszt is bizonyítéka az illető darab bizanczi eredetének. Feliratai rendesen görög betükből, illetve görög szókból állanak és rendesen a közelebbi alapul vett súly- vagy számolási (pénz) egység nevének kezdőbetüjét vagy megállapított jegyét is tartalmazzák, pl. ʌ͡I (vagyis görög Λ és I) vagy ʌ

* Nevezetesebb közlemények: *Schillbach:* De ponderibus aliquot antiquis. etc. Roma 1865. 8-r. — és u. attól: az Annales de l'Institut-ben 1865. évf. 192. l. — *Sabatier:* Poids antiques de bronze (Annuaire de la société franç. de num. et d'arch. 1867., 276. és köv. l.) — *Dumont:* Sur un poids byzantin. (Revue arch. 1870., 236. l. — Idézi a régibb irodalmat is.) — W. *Kubitschek:* Gewichtsstücke aus Dalmatien (Arch.-epigr. Mittheil. aus Oesterr. XV. 1892., 85. és köv. l.) — E. *Pernice:* Griechische Gewichte. (Berlin, Weidmann, 1894. 8-r.) 75—80. és 200—209. l. — *Schlumberger:* Poids de verre, étalons monétaires d'origine byzantine. (Revue des études grecques. VIII. 1896.) — *Papadopoulos Kerameus* czikkei az Athenaion VII kötetében (az athéni múzeum byzanczi súlyairól.) — Jelzem itt A. L. *Delattre* legközelebbi megjelenő munkáját: az afrikai Lavigerie-múzeum antik és bizanczi súlyainak gyűjteményes kiadását.

a font (libra, λίτρα) jegye, Γ (néha belé helyezett kis ponttal vagy körrel) unciát jelent, míg a késő római súlyokon az unciát 8 vagy ȣ (= ou) jegygyel jelézték. N, néha SOL a. m. solidus. IB fél solidust jelent (Metrolog. script. rel. ed. Hultsch. II. 122. l., lásd alább), de van egyéb jelentése is. H = triens vagy tremissis, a solidus 1/3-os darabja. (H = 8, mert a triens 8 siliquával volt egyenértékü.) — A fontnak IF, Ib vagy Hv jegye is használatos volt régi metrológiai adatokban. Az IF jegy talán az IB (= 12 uncia) jegyből származott, nem pedig a sestertius jelzésének átvételéből (Metr. scr. rel. I. 170.), de ez csak szerény véleményem. Az unciát még kis fekvő vonással is jelezték, mint alább (a 3. sz.-nál) látni fogjuk. Ezeken kivül vannak egyéb eddig még megfejtetlen jelzések is. — A fontok, unciák, solidusok, siliquák stb. számát görög módra, betüjegyekkel fejezték ki. A súlyok feliratai közt monogrammok, egészen kiirt nevek, czimek és vallásos mondatok is szerepelnek. A bizanczi súlyok nagy része minden művészi díszt nélkülöz, a betük és jegyek egyszerüen be vannak vésve vagy karczolva rajtuk, ritkán domborúak (pl. Kubitschek i. h. 88. lap 4. sz. NI, 8·50 gr.), vannak azonban elég nagy számban olyan példányok, melyeken az értékjelzés ezüsttel van berakva a bronzba vagy vasba (utóbbit l. Kubitschek i. h. 89. l. 4. sz.) és némelyik példányon koszorú vagy pedig bizanczi stilű oszlopokon nyugvó bolthajtás szolgál ezeknek foglalatul. A kereszt jelét már fönnebb említettem. Az ezüst berakást gyakran finoman bevésett vagy bekarczolt vonalkeret veszi körül. Domborműves kivitelben ritkán fordulnak elő rajtuk egyes betük és Krisztus vagy valamely szent (pl. Demetrius), vagy pedig a császár mellképe. Ilyenek azon 1. Gratianus és II. Valentinianus, 2. Honorius, 3. II. Theodosius, Arcadius és Honorius mellképeivel diszitett négyszögű és kerek bronzsúlyok, melyeket Sabatier (Descript. des monn. byzantines I. k. III. tábla 1—9. sz. a.) közöl.

Meg kell még emlékeznem azon színes üvegből készült, s a császár vagy a városi prefektusok domború mellképével és nevével diszitett kerek byzanczi súlyokról, melyekről dr. Mordtmann a Byzantinische Zeitschrift VII. (1898.) évf. 603—609. lapjain «Byzantinische Glasstempel» czímen értekezik. Ezeket a Zenótól Heracliusig terjedő időben használták, állítólag hivatalos súlypéldányok gyanánt; vannak e sorozatban olyanok is, melyeken a mellkép helyett monogramm, Medúza-fej vagy csillag látható. Az üvegsúlyokon nincs jelezve a súlyegység vagy pénznem neve és csak tényleges súlyok szerint itélve állapítható meg, hogy 2, 3/2, 1, 1/2 és 1/3 solidus súlyát képviselik, szokás szerint meglehetős külömbözettel a normához képest.

Tájékozásul egyes példányok meghatározásához és hogy az olvasónak helyes fogalmai legyenek felőlük, bemutatom itt az ismeretes bizanczi súlypéldányok jelzéseit, továbbá minimalis és maximalis súlyukat, a normalis súly megjelölésével:

1/2 uncia: IB, 13·70—14·10 gr. (norma: 13·64 gramm). —

1 uncia: — I, Γ A, Γ° H, 8 A, ⚹ A, 19·50—27·05 gr. (norma: 27·28 gr.) —

2 uncia: — II, Γ B, Γ° B, Γ° † B, 8 B, ⚹ B, VN II, 47·49—70·345 gr. (norma: 54·56 gr.) —

3 uncia: Γ Γ, 68·49—82·80 gr. (norma: 81·84 gr.) –

6 uncia: ꝑ S, ⴾ S, VNCIAS ⸓, 151·44—172·15 gr. (norma: 163·68 gr.) —

1 triens v. *tremissis* (1/3 solidus) H, IB, :<:, 1·27—1·78 gr. (norma: 1·51 gr.) —

1/2 solidus: ₒᵒᵒ, Γ, IB, 1·62—2·29 gr. (norma: 2·27 gr.) —

1 solidus: N, N̊, N̊A, SOL†I†, ⋊E, ꞤB, H, 3·0—4·79 gr. (norma: 4·54 gr.) —

2 solidus: NB, N̊B, N II, MB, NI, 7·0—9·0 gr. (norma: 9·08 gr.) —

3 solidus: NΓ, N̊Γ, 12·63—13·42 gr. (norma: 13·62 gr.) —

4 solidus: N̊Δ, 17·2—18·2 gr. (norma: 18·16 gr.) —

5 solidus: N̊E, 20·85—21·73 gr. (norma: 22·70 gr.) —

6 solidus: NS, SOLϘ, 25·6—26·22 gr. (norma: 27·24 gr.) —

8 solidus: NK, 33·85 gr. (norma: 36·32 gr.) —

10 solidus: H̊I, 44·21 gr. (norma: 45·48 gr.) —

12 solidus: NIB, 51·8—53·96 gr. (norma: 54·48 gr.) —

15 solidus: H̊IE, 66 gr. (norma: 68·18 gr.) —

18 solidus: NIH, 71·95—79·79 gr. (norma: 81·72 gr.) —

24 solidus: NKΔ, 104·24 gr. (norma: 108·96 gr.) —

25 solidus: TKE, 105·88 gr. (norma: 113·50 gr. —

Most pedig lássuk a m. n. múzeum példányait:

1. Négyszögletes bronzsúly (1. ábra); oldalainak hossza 32 mm., 9 mm. vastag. Felső lapján bizanczi oszlopokon nyugvó boltív (Pernice szerint «diadalív») alatt monogramm (= Ἰωάννου), ez alatt pedig NIH (νομίσματα IH) vagyis 18 solidus. A boltív külső sarkaiban egy-egy kereszt. Mindez ezüsttel volt berakva és az oszlopok azonfölül még finoman bevésett vonalkákkal vannak diszítve. A berakás több helyen kiesett és ott csak az alapul szolgáló bevésett vonalak látszanak. Külömben jó föntartású ép darab, itt—ott apró bevágásokkal. Súlya 71·95 gramm (81·72 gr. helyett), a mi 18 solidusnak vagy 3 unciának felel meg. Lelhelye: Fehérmegye.



1. ábra.

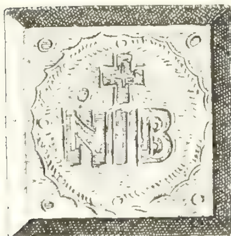
Analógiák: V. ö. 1. Pernice i. h. 204. l. 858. sz. Ez fölálló szélű kerek bronzsúly; bekarczolt N̊IH felirattal és e fölött kereszttel. Mindez apró köröcskékkel van diszítve. Lenn egyéb diszítmény nyomai. Rongált példány. 76·45 gr. Az athéni rég. társulaté. (1008. sz.) 2. Kubitschek i. h. 88. l. 1. sz. és 89. l. 2. ábra. □ bronzsúly; kerek keretben NIH, fönn és lenn †, mindez ezüst berakással. 79·79 gr. A spalatói múzeumban.

Az N *jelzést* illetőleg: l. Script. metr. rel. ed. Hultsch. II. 122. l. «N latinum significat nomisma Græcum, id est solidum.» —

A «*diadalívet*» illetőleg: l. 1. Athenaion VII. 258. l. 2. sz. és Pernice i. h. 204. l. 837. sz. Diadalív alatt ezüsttel berakott Γ†Γ, 80·16 gr. (3 uncia). Az athéni rég. társulaté. (779. sz.) — 2. Athenaion VII. 259. l. 5. sz. és Pernice i. h. 203. l. 855. sz. Diadalív alatt ezüsttel berakott Γ†A, 21·04 gr. (1 uncia). Az athéni rég. társulaté. (690. sz.)

A mi a *monogramm* alakját illeti, ez a két párhuzamos függőleges vonal

körül szerkesztett régibb divatú bizanczi monogrammok csoportjába tartozik, mely II. Theodosiustól I. Justinianusig található a bizanczi, továbbá az ezen időből való herul, osztrogót és vandál pénzeken. Mauricius Tiberius (582—602) pénzein már egy keresztvonal köré szerkesztett ujabb fajta monogramm lép föl, mely typus ettől fogva mindvégig uralkodik a bizanczi pénzeken.

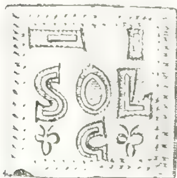

2. ábra.

2. Négyszögletes, lerézsített szélű bronzsúly (2. ábra). Oldalai 30 mm. hosszúak, 8 mm. vastag. Felső lapján igen finoman, részben reczézve bekarczolt vonalakból álló kétsoros koszorú, négy helyt belé foglalt köröcskékkel, benne durva művű, ezüsttel berakott és bekarczolt vonalakkal szegélyzett N † B (= νομίσματα IB). Az N fölötti köröcske csak be van karczolva, a lap sarkaiban 1—1 bekarczolt köröcske. Jól föntartott, zöld patinával borított példány. Súlya 53·96 gr. (54·48 gr. helyett) vagyis 12 solidus (vagy 2 uncia).

Analógiák: l. 1. Pernice i. h. 204. l. 859. sz. Fölálló szélű kerek bronzsúly apró pontokból álló bekarczolt ṄIB jelzéssel. 51·80 gr. Az athéni rég. társulaté. (1009. sz.) — 2. Schillbach: De ponderibus a. ant. 94. és 95. kép.

Az IB jelzést illetőleg l. 1. Pernice i. h. 208. l. 896. sz. 1·78 gr. (állítólag 1 triens). — 2. U. o. 209. l. 897. sz. 1·53 gr. (állítólag 1 triens). — 3. Script. metr. rel. II. 122. «iota adiuncta beta significat dimidium solidum». (Nyilván a 1/2 solidussal *egyenértékű* 12 siliquára vonatkoztatja az IB jelzést. Másrészt a 1/2 solidussal egyenlő *súlyú* 1/2 siliqua (ezüst pénz) a Kr. u. V. században 12 réz follissal, a Kr. u. X—XI. században pedig 12 réz obolossal volt egyenértékű!) — Pernice úgy értelmezi i. h. e jelzést, hogy alapul a solidus 1/6 része szolgált, melyből a B 2 részt, (= 1 triens) jelent, az I pedig külön veendő, (mint római egyes?) vagyis IB a. m. 1 db 2/6 solidus vagyis 1 triens.

A *koszorút* illetőleg l. 1. Pernice 201. l. 838. sz., a koszorúban bekarczolt Γ°†Γ jelzéssel. 79·90 gr. (3 uncia). Az athéni rég. társulaté. (913. sz.) — 2. U. o. 202. l. 845. sz., a koszorúban Γ°†B jelzéssel. 51·21 gr. (2 uncia), l. még Athenaion VII. 259. l. 4. sz. Az athéni rég. társulaté. (780. sz.) — 3. Kubitschek i. h. 89—90. l. 2., 3., 6., 7., 8., 10. sz. kerek és négyzetes bronz- és vassúlyok Γ†Γ, ΓΓ, Γ†B és ΓB jelzéssel. — 4. Schillbach: De pond. a. ant. 211. l. 94. sz. és II. tábla 94. sz. Γ°†B koszorúban. Négyszögletes bronzsúly. 70·345 gr. —



3. ábra.

3. Négyszögletes bronzsúly (3. ábra); oldalai 23, illetve 24 mm. hosszúak, 6 mm. vastag. Felső lapján négyszögben kettős sorban bekarczolt pontozott keret, ebben pedig ezüsttel berakva és bekarczolt vonalakkal szegélyezve — I és SOLϚ (vagyis 1 uncia, 6 solidus). Az utóbbi számjegy két oldalán bekarczolva 1—1 lefelé fordított, kettős szárú, három karélyú levéldísz. Súlya 26·22 gr. (27·28 gr. helyett).

Érdekes itt a *kétféle*, t. i. unciával és solidussal kifejezett jelzés. Az előbbi a súlyt mutatja, míg az utóbbi e példányt exagiumnak vagyis pénzsúlynak kvalifikálja. Nevezetes még, hogy a SOL latin maiuscula-betűkkel van kiírva,

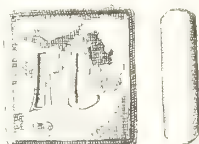
míg a számot görög betű (szigma) jelzi. Ebből talán arra következtethetünk, hogy e példány a VIII—X. században készült, a mikor a bizanczi pénzek feliirataiban is a latin és görög írás és nyelv váltakoztak.

Analógiák: l. Pernice i. h. 205. l. 861. sz. Kerek bronzsúly bevésett N†S jelzéssel. 25·60 gr. (szintén 6 solidus). Az athéni rég. társulaté. (897. sz.)

Az uncia jelzésének módját, a kétféle (súly- és pénznem szerint való) jelzést, és a solidus latin megnevezését illetőleg l. a flórenczi Uffici — II és SOL XII (2 uncia, illetve 12 solidus) jelzésű byzanczi súlyát.

Ehhez hasonló jelzésű súlyt ismertet Sabatier Blacas herczeg gyűjteményéből a Revue Num. 1863. évf. (Pl. II. 1.) V. ö. még Scr. metr. II. 62. l. 11. és 130. l. 12., továbbá az aquileiai múzeum NS és I°A jelzésű bizanczi súlyát (6 solidus, illetve 1 uncia), végül az Uffici másik, VNC és SO XVIII S jelzésű súlyát, a mely azt bizonyítja, hogy azon időben 3 unciának nem 18, hanem $18^1/_2$ solidus felelt meg, vagyis hogy e pénznem súlyát alá szállították. (L. ezt Pernice i. h. 79. l.)

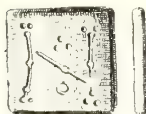
4. Négyszögletes bronzsúly (4. ábra), oldalai 18, illetve 19 mm. hosszúak, 5—5 mm. vastag. Felső lapján egykor ezüsttel berakott és bekarczolt vonalakkal szegélyzett IB jelzés volt, az ezüst azonban már mindenünnen kihullott. Súlya 14·10 gr., vagyis körülbelül $^1/_2$ unciának felel meg (13·64 gr. helyett). Vörös és zöld rozsda borítja.


4. ábra.

Az IB jelzés mellett itt a súly- vagy értékegység nincs megjelölve és világos, hogy sem fontról, sem unciáról, sem solidusról vagy $^1/_2$ vagy $^1/_3$ solidusról nem lehet szó. — A $^1/_2$ unciányi súly és az IB = 12 jelzés közt azonban okvetlenül van összefüggés. Ezt az összefüggést oly súly- illetve értékegységben találhatjuk csak meg, mely vagy $^1/_4$ solidus súlyával vagy értékével, vagy 6 ezüst siliqua (penz) értékével, vagy pedig $^1/_2$ ezüst siliqua súlyával egyenlő. Mint súlyegység, a scripulum ($^1/_{288}$ font) felel meg e kivánalomnak, tekintve azonban a közölt bizanczi súlyok erősen túlnyomó részének pénzértékben kifejezett jelzését, ez esetben is a megfelelő pénzegységet kell keresnem. — A régibb bizanczi pénzrendszerben, hol a rézpénzen kivül csak a solidus, fél solidus, triens, miliaresion és a siliqua szerepeltek, hiában keressük ezt az egységet, hanem igenis föltalálhatjuk a későbbi byzanczi pénzrendszerben egyidőre meghonosult arany sicilicus (τετάρτερον) nevű pénznemben (Schilling). Ez a kis aranypénz, melylyel olykor a kopott trienseket egyértékűnek vették, $^1/_4$ solidusnak, 6 ezüst siliquának 12 db fél siliquának vagy ugyanennyi arab dirhemnek felelt meg s Irene és Nicephorus I. Logothetes (802—811. Kr. u.) pénzrendszerében tűnik föl a byzanczi érmek közt. Föl található ezenkivül a VII. századbeli meroving királyoknak, aztán Pipinnek és Nagy Károlynak pénzrendszerében is. (A. Del Mar: Systèmes monétaires, 34—36. l.) E szerint az IB annyi mint 12 sicilicus (súly vagy érték szerint) [= 12 fél siliqua (súly szerint)] és minthogy e pénzek már I. Basil (867—886. Kr. u.) pénzrendszerében nem szerepelnek, (L. Del Mar u. o.) e súlynak kora a Kr. u. IX. század első felében helyezhető.

Az IB jelzést illetőleg v. ö. Pernice-nél a 859. (12 solidus) 896. és 897. sz.

(½ v. ⅓ solidus) súlyokat, melyeket fönnebb a 2. sz.-nál idéztem és Kubitschek i. h. 87. l. 4. jegyz. (½ unciás súly (13·7 gr.) a triesti múzeumban).


5. ábra

5. Négyszögletes rézsúly (5. ábra); oldalai 14·5 mm. hosszúak, 2·5 mm. vastag. Felső lapján bekarczolt N betű látható, melynek 4 sarkát 3 pontból álló diszítmények ékesítik. A keresztbe menő vonás fölött ugyanilyen diszítmény, alatta pedig kis kör látható. A betű balszára ívalakban hajlik. Súlya 3·85 gr. (4·54 gr. helyett). Solidus-súly. N = νόμισμα.

Analógiák: Pernice i. h. 206—208. l. 872—890. illetve 872—892. sz. és Kubitschek i. h. 88. l. 8—9. sz. Ezek mind 1—1 solidusnak felelnek meg és jelzésük N és II, N, N, N, N, N, NA, H, NB, ЖE, SOL†I†, súlyuk pedig 3·42 gr.-tól 4·52 gr.-ig terjed.


6. ábra.

6. Négyszögletes bronzsúly (6. ábra); oldalai 6 mm. hosszúak; 2 mm. vastag. Oldalai mindkét lapja felé le vannak rézsítva. Felső lapján bekarczolt vonalakból álló széles H betű látható. Súlya 1·31 gr. (1·51 gr. helyett). Triens-súly.

Analógiák: 1. Pernice i. h. 209. l. 898. és 899. sz., jelzésük H, súlyuk 1·44 és 1·27 gr. — 2. Byzant. Zeitschr. VII. (1898) i. h. 3. és 11. sz. (1·32 gr.) kerek üvegsúlyok; egyik I. Justinus császár mellképével, OYCT—NOY felirattal, világos zöld üveg, átm. 2 cm., a másik monogrammal (= constantinou), sötétkék üveg, átm. 1·2 cm. —

V. ö. Metr. scr. rell. II. 122. l. 1. «H littera significat siliquas octo, id est tremissem.»

Gohl Ödön.

EMLÉKEK A RÉGIBB VASKORBÓL MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN. (Második közlemény.)*

Feltünőnek találtam azt, hogy az itt feltárt és átkutatott tanyahelyeken *konyhahulladékok* nyomára nem akadtam, holott a szádelői völgyben azok oly sűrűn és nagy kulturrétegekben látszanak. E hiányt annak vagyok hajlandó tulajdonítani, hogy azonkori lakók a csontokat s egyéb maradékokat a meredek lejtőkön kissé kiegyengetett szűk s keskeny bevágásra állított hajlékaikból ledobták, honnan azokat a csapadékok, záporesők és hóolvadás árjai azután könnyen lesodorták, s hol azokat így részint a dúvadak felemészték, részint a csapadékok árjai beiszapolták és széthordották, s így a kétezer év folyamában végképen elenyésztek; de hogy viszont e lakóknak egyéb emlékei, vas- és bronzeszközei és keramikai műveik s ezeknek az idő viszontagságai folytán eltöredezett s részben elmálladozott cserepei itt megmaradtak s az elkallódástól és elpusztulástól megóvattattak, azt egyedül annak lehet tulajdonítani, hogy e tárgyak a földbe és lejtőbe vájt üregekben s mélyedésekben hagyattak, midőn e hajlékaikból lakóik eltávoztak s hol azokat később az elpusztult építmény

* Az első közleményt lásd 138—146. ll.

rájok szakadt földes részei betemették s így mintegy a külső világtól elzárva maradtak. Idővel azonban a csapadékok a lejtők porladó és elmálló részeit lassan-lassan lehordván és lemosván, így az eltakart üregek leple is foszlányosabbá vált s itt-ott feltünőbbé tette a kulturréteget.

Azt az önmagától felvetődő kérdést immár, hogy e hegység akkori lakói mikor és miért hagyták el voltaképen s mint látszik, nagyon is rögtönözve és sietősen tanyáikat s azokban értékes fölszereléseiket, nehéz megfejteni. Annyi bizonyos, hogy nagy és hirtelen bekövetkezett ok, elháríthatlan veszély, kényszerítheté őket erre. Nagy katasztrófának, vészes ragályos betegségnek, vagy ellenállhatlan, félelmetes támadásnak, megrohanásnak, vagy valamely a környéken vívott válságos ütközetnek, véres csatának kellett beállani, mely őket a tanyák oly hirtelen és gyors elhagyására készteté; mert önkéntes és nyugodt távozás, vagy jobb helyre való költözködés esetében nem hagyták volna itt gazdag fölszereléseiket, százakra menő kisebb-nagyobb eszközeiket s bronz- és vaskészleteiket, melyek akkor bizonyára nagy értéket képviseltek.

Az itt talált készletek s fölszerelések élénk tanuságot tesznek egykori birlalóik életmódjukra s műveltségi állapotjukra s épen azért nem lesz érdektelen azokról egyet-mást felhozni. Az életszükséglethez első sorban a főző és víztartó edények tartozván, e tekintetben mondható, hogy e nép *keramikai művészete* jól kifejlett és sajátságos volt. Úgy látszik, hogy ők a forgó korongot általában még nem használták, de azért úgy apró, mint nagyobb agyagedényeiket mindig tetszetős alakban készíték, még pedig úgy, hogy eltekintve a grafitos edényektől, a közönséges agyaggyurmányt jól kidolgozták s abból hol fövénynyel vegyítve, hol csak tisztán iszapoltan készíték sárga, vöröses, szürke és feketés színű különféle kisebb-nagyobb, egy vagy két füllel, vagy bütyökkel ellátott fazekaikat, csupraikat, bögréiket, egyenes vagy gömbölyded fenekű csészealakú merőczéiket, tálaikat és lábasaikat, melyek többnyire töredezett állapotban kerülnek elő; épet, tizenkilencznél többet nem tudtam szerezni. Jellemző ezek közt egy 12 cm. átméretű, kissé kifelé hajló peremmel ellátott 12 cm. magas, vékony falú, sárgás színű és fületlen agyagcsupor, melynek hasa 16 cm.-nyire kidomborodik s kerek feneke 6 cm. átméretű; ehhez hasonló egy kisebb 6 cm. magas gömbölyű fenékkel; egy sárgás csupor $8^1/_2$ cm., egy csészeféle 6 cm. magas, egy kis bögre 8 cm. magas; egy fekete színű durván készített *tálacska* 11 cm. átméretű, feneke 6 cm.-nyi és magassága $5^1/_2$ cm.; súlya 175 gr. stb. A cserepek közt vannak 2—3 cm.-nyi vastag falúak is, melyek kihajtott széles peremű nyakkal valának ellátva s bizonyára öblük nagy űrtartalmú lehetett. Jellegző különben, hogy ez edények nem igen voltak általában diszítve, leginkább simák, de némelyike már bizonyos mintába nyomva, s némelyike öblén vagy peremén benyomott alakokkal diszített. Így egy finom agyagból készített körtealakú feketés edényke öblén hat milliméternyi körkörös vonalakból álló egyenoldalú $4^1/_2$ cm.-nyi háromszögidommal volt ékesítve. Ez edényke belső részein $2^1/_2$ cm. széles sás-féle eres növénytől eredő sávok látszanak kinyomva. Némely vastagabb edényen megmaradt a nyaka alatt körülfutó s bemélyesítésekkel tagolt láncztest; míg másokon a kötélszerű tag újjbenyomásokkal durván ékített. Némelyiken kisebb-nagyobb dudorok állanak ki vagy újjnyi vastag-

ságú hosszúkás fülek; egy a hasán 30 cm. átméretű, kívül fekete és belül sárgás színű, $1^1/_2$ cm.-nyi vastag falazatú és 16 cm.-nyi lapos fenékkel biró agyagedény üst-idomú; gyurmánya homokkal vegyített. Az edények jól lévén kiégetve, feltehető, hogy e czélra már kemencze-féle tűzhelyeket használtak.

Ezen, nézetem szerint, germán népnek, egyik legjellegzetesebb tulajdonsága volt különben az, hogy kedvelte az oly edényeket, melyeknek agyagába sűrűn vegyítettek *grafitot* s melyek e szerint nem csak kívülről voltak ily fényes irlával bemázolva, hanem belül is, sőt legtöbbje *majdnem egészen grafitból készült;* ennélfogva a roppant nagy mennyiségben megmaradt ily töredékeik olyanok, hogy azokkal mint irónnal (czeruzával) most is írni és mázolni lehet. Kosárszámra szedtem össze ily kisebb-nagyobb edényekből eredő cserepeket és töredékeket, melyeknek némelyikébe durva föveny is volt vegyítve. Továbbá jellegző az ily grafitos edényeknél az is, hogy fent szájnyilásuknál 1—2, sőt több újjnyi vastagságú peremmel vannak ellátva, mely alatt rendesen $1—1^1/_2$ cm.-nyi széles bevájt sáv vonul körül, mely, mint meggyőződtem, arra szolgált, hogy vékony *vaspánttal* övedzék, melynél fogva bogrács gyanánt a tűzhely felé akasztották. Mi több, oly edénydarabokra is akadtam, melyeken e jellegző vaspánt még rajtok volt, míg másokon csupán a rozsda vagy annak vastag lerakodása maradt meg. (L. VI. 1. 2. sz.) Egy függélyes vonalakkal ékített edényből megmaradt két 7—9 cm. nagyságú cserép, melyek egy 15 cm. hosszú és 1 cm. széles félkörű vaspánttal vannak összefoglalva oly módon, hogy a pánt keskenyebb végei az edény falán keresztül vannak hajtva s ott meghajlítva; és ez edény fala csupán 5—8 mm. vastagságú. Ez edények többnyire benyomott fésűszerű, lefelé vonuló vonalakkal öblükön, de olykor babérszerű levelekkel is a nyakukon s peremük alatt diszítvék. S nem csupán nagyöblű s erősebb edények készültek ily grafittal vegyített agyagból, hanem kisebbszerű bögrék és fazekak is, hol lapos, hol kidomborodó fenékkel. Megjegyzem egyszersmind, hogy ily grafitos edényeket bőven a szádelői sziklahasadékszerű völgyben is találtam, sőt némi nyomát az 1879. évben ketté metszetett, azon 216 lépés kerületű nagy halomban, mely Beregmegyében a *borzsovai* határon a Borsafolyó balpartján emelkedik és *Szépasszony dombjá*-nak mondatik s melynél az alatta elterülő sík mezőn ó-római ezüstérmek bőven találtatnak.

A vastagabbfalú ily edényeket bizonyosan *érczolvasztásra* is felhasználták, míg a vékonyabbakat közönséges házi használatra alkalmazták s értékességöknél fogva a meghasadtakat drótozás helyett megpántolták vagy talán gyártásuk alkalmával mindjárt ily pántokkal ellátták, mert azokon szépen átfúrt lyukak láthatók. Úgy látszik, hogy e germán-féle nép a grafitnak tűzálló tulajdonságát jól ismerte, s azért kedvelte is; mert feltünőnek mondhatom azt a körülményt, hogy grafitos edények nyomai sem a kő-, annál kevésbbé a bronzkorbeli leleteknél elő nem fordulnak s így valószínű, hogy ilyeneket legalább e tájon azon őskori népek nem ismerték még; míg e később bevándoroltak talán vas- vagy bronzbográcsok és üstök hiányában, ily grafitosokat kezdének használni, azok tartósságáról ők meggyőződvén. Feltehető, hogy e telepesek a grafitos edényeket, melyek mind egyenlő csinossággal kiállítvák, már készen, vagy ha itt csinálták, ahhoz a szükséges irlát messziről, talán a mai Cseh- vagy

Stájerországból hozták, melyek ott jól jövedelmező kereskedelmi czikket képezhettek, mert a *grafit* önmagában akkor is drága árúczikket képezett s így bizonyára az abból készített és gyúrt alkotmány is. Hiszen még néhány évtized előtt a jó angol grafitnak kilója 50, sőt a finomabb 150 forintba (100—300 kor.-ba került, s ritkaságánál fogva a bányászok ellenőrzése oly nagy volt, mint a gyémántbányákban. XIX. századunk közepén hírre kapott a szibériai grafit is, valamint újabban a csehországi schwarzbachi, melynek tégelyei kiállják a legnagyobb hőséget és hőmérsékleti változást s így bronz- és aczélöntéshez is jó eredménynyel használják.



I.

*

Az ember természeti alkotásánál fogva hús- és növényevő lévén, az itteni akkori népnek nem csekély föladatát képezé, a lisztet nyujtó magok megőrlése; ők azonban e tekintetben már bizonyára nagyobb tapasztalattal birtak, mint elődeik, s így habár még kezdetleges és nagy erőt és fáradságot igénylő módon, de mégis már valamivel előnyösebben kezelték a darálást; az őrlőkő-párt úgy használván, hogy az alsó nagyobb s terjedelmesebb síma kőlapot a földre vagy valamely durva tőkére fektetvén, a hozzá illő felső s közepén tölcsérszerűleg átfúrt lapot, oldalain kivésett bevájásba illesztvén újjait, fel-le mozgatták és húzgálták, míg egy más személy a megőrlésre szánt magot a tölcsérszerű lyukba hintegeté. Az ily kézi őrlőköveket a telepesek magok készíték, még pedig kizárólag az itteni hegység trachitkőzetéből. Eddig ötvennégy ily őrlőlapot sikerült szereznem, melyek mind rendszeresen megmunkálvák és tetszetős alakkal birnak. E kövek alsó lapjai mind hossznégyzetűek, míg a felsők valamivel kisebbek s vagy négyzetűek, vagy kerekalakúak. Van olyan is, mely nagy kenyérhez hasonlít, s melynek felső domboru részén egy tányérnagyságú mélyedés van bevájva, melynek közepéről lyuk vonul lefelé. Ez, úgy vélem, már nem kézzel mozgattatott, hanem tengelyen forgattatott a hozzá illő alsó kövön. Néhány őrlőkő a használattól nagyon is el van koptatva és elvékonyítva. Ők valószinűen a beregszászi és környékbeli hegyeken előforduló riolithkőzetet még nem ismerték, melyekből most és már századok óta finom malomköveket faragnak; vagy talán azok szállítása sok nehézséggel járt s igy inkább a közeli keményebb trachitkőzetet dolgozták fel. A ***kerekalakú*** lyukas kőlapok 30, 34, 41, 45 cm. átméretűek és 6—10 cm. vastagok; ellenben a felső négyszögű lapok közt van 28×31, 29×34, 30×34, 31×32, 31×34 és 35×38 cm. terjedelmű és ezek mindig kisebbek a hozzájok tartozó alsó lapoknál, melyek közt van 30×46, 31×45, 34×45, 34×50, 34×54, 34×54 és 36×55 cm. terjedelmű; ezeknek egyik oldala a használattól teljesen síma, míg a másik érdes

s durván faragott; vastagsága pedig 5—9 cm.-nyi; míg a felső lap, mely többnyire mindkét oldalán egyenletesen síma, 3—10 cm.-nyi vastagságú. Ezeknek közepén vonul át a maghintő, tölcsészerű lyuk, mely felülről szélesebb, 4—7 cm. átméretű, ellenben alsó végén 2—2½ cm.-nyi; a lap belső oldalán vagy hoszszában, vagy keresztben is vonul egy 1—1½ cm.-nyi széles és oly mélységű vonal, míg a lap külső két oldalán a mozgató ujjak befogadására egy-egy 5—10 cm.-nyi hosszú és 1—1½ cm. széles és mély vonal van kifaragva. A bronz- és kőkorbeli őrlőköveket annyiban múlják felül ezek, hogy amazokon még nem volt a meghintő tölcsérlyuk alkalmazva, hanem az illető kezelő a magot közvetlenül a két lap közé hinté s így darálta fel, illetve zúzá meg, melynek terménye e szerint nagyon durva és fövenyes lehetett.

Ó-germánaink vagy keltáink az ércz használhatóságát és előnyeit már nagyon is ismervén, kétségtelen, hogy réz- s bronzöntőik és kovácsmestereik már nagy gyakorlattal birtak; ezek nem csak *vasból*, hanem fényűzési czélra réz- és bronzból is magok készíték szükségleteiket. Hogy ők magok olvasztottak vasérczet, kitűnik a salakokból s abból, hogy nyers vas is akadt tanyahelyeiken; egy ilyen 10 cm. magas és 12 cm. széles, lapított gömbalakú rög, mely 3 kiló 50 gr. súlyú, s úgy látszik, hogy földbe vagy agyagba öntetett. Egy hosszúszárú kovácsfogó is érdekes, mely 45 cm. hosszúságú; ebből esik a közepén 3 cm. széles fogó fejére 9 cm., a többi pedig a két 1 cm. vastagságú s hengeres alakú szárra; súlya 300 gr. (III. 3.) Két darab *kalapács* is volt ott: egyik 18 cm. hosszú és 2½ cm. széles, lapos és 1 cm. vastag, de közepe 2½ cm.-nyire kiemelkedik és abban van egy 1 cm. széles és 2 cm. hosszú négyzetű nyéllyuk; súlya 250 gr. (III. 10.); míg a másik hasonló alakú *kalapács* jóval kisebb, lévén az 10 cm. hosszú és 1½ cm. széles, míg a vastagsága 1 cm.-nyi. (IV. 9.) De megkerült a kovácsmester által használt két *üllővas* is, melyek tompított gúla-alakúak; ezek magassága 15 cm., egy-egy oldala fent 5, közepén 6½ és alul 9 cm.; súlya 4·75 kiló. A másik jóval kisebb s csupán 250 gr. súlyú; ez szintén gúla-alakú, négyzetű, fent 2 és alul 3 cm. terjedelmű és 6 cm. magasságú; keskenyebb végén kiáll egy 1 cm.-nyi kis czövekje, melynél fogva az valamely megfelelő tőkébe illesztetett; ez bizonyára apróbb, finomabb művek készítéséhez alkalmaztatott, míg a nagyobbik, terjedelmesebb és súlyosabb erőnek megfelelt. Illő itt megjegyezni, hogy épen ily alakú *üllők* vannak egy *pompéji falképen feltüntetve*, ugyanoly fogóval és kalapácscsal, melyeket ott szárnyas gyermek kezel, az üllőre fektetett vasat ütvén. Különben úgy látszik, hogy az akkori kovács és fegyvergyártó nem csak e szakmájához tartozó műveket készíte, hanem egyszersmind fafaragászattal is foglalkozott, mire az ott lelt különféle vésők, homorú élű szekerczék s egyéb ily műszerek, szerszámok mutatnak; sőt még *bőrvágó kések* is voltak ott. A mostani fejszékhez hasonló szekerczék még nem voltak alkalmazásban, tudniillik olyanok, melyeknek fokába nyelet vízszintesen illesztettek volna, mert valamennyi függélyesen nyiló egész vagy félig zárt úgynevezett *szárnyas* tokkal voltak ellátva. A különféle vágó s faragó balták és fejszék kisebb-nagyobb alakúak, a 150 gr. súlyú és 8 cm.-nyi apróktól kezdve egészen az 1900 gr.-nyi és 20 cm.-nyi nagyokig találtattak itt. Valószinű, hogy az ily tokos szekerczékbe

megfelelő kampós végű nyeleket is helyeztek, míg azokba, melyeket hajításra alkalmaztak, egyenes szárú nyelet, czöveket illesztettek (L. VII. 6., 8., 9., 10.). Ezeknek nyilt tokja többnyire ▭ négyzetű; kerekalakú egyetlen egy sem fordult elő. Némelyik a használat közben teljesen elromlott, úgy a tokja, mint az éle kicsorbult; sőt foszlányokba szakadozott (VII. 10.); viszont akadt olyan



II.

is, melynek földdel és fakorhánynyal megtelt tokjából egy késpengének vége nyulik ki, s melynek mikénti odakerülése rejtélyes. (VII. 7.) A *szárnyas* vésők és szekerczék félig nyilt nyéltokja, köpüje többnyire eliptikus, kerülékes, lapított köralakú s ritkán négyszögű. Ezek közt vannak *kapaszerű szekerczék* is (VII. 4., 5.), melyeknek alsó éles lapja széltében áll s milyenek a bolgároknál még jelenben is vannak használatban; de lehet, hogy ezeket kizárólag mint *kapákat*

földmíveléshez használtak. Az ily kapák különben jó súlyosak, 400—500 grammosok; egyik ép példány 19 cm. hosszú, ebből $4^1/_2 \times 5$ cm. átméretű, szárnyastokra esik $9^1/_2$ cm., a többi a 7 cm. széles és 1 cm. vastag nyakra, honnan a kapának lapja, mely az élnél 7 cm. széles, folyton vékonyodik. A többi kapák is ily alakúak, terjedelmükre nézve kisebbek-nagyobbak.

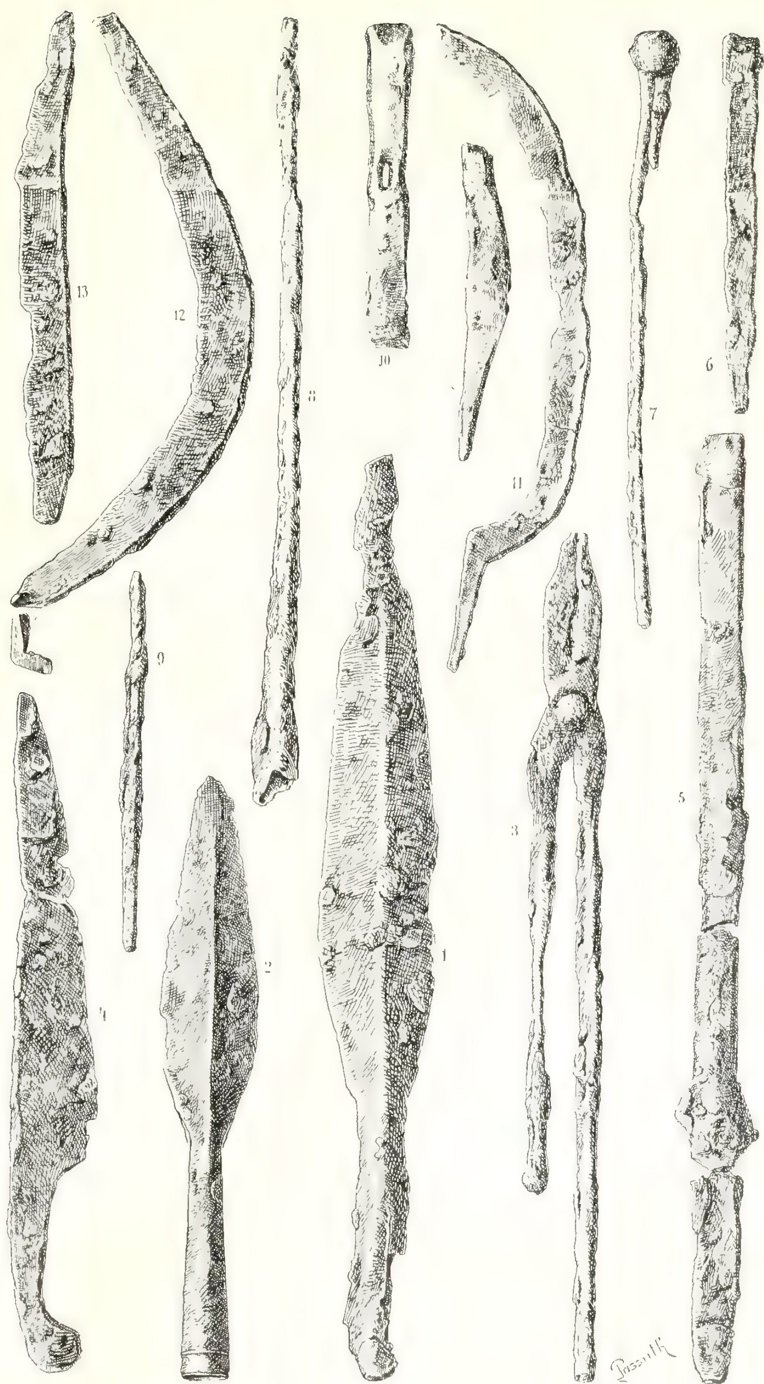
Érdekes a számos ily tokos és szárnyas szekerczék között az, melyet a II. 8. ábra feltüntet s mely egy tanyahelyen egyéb számos vasszer között találtatott. Ez egy 26 cm. hosszú, 6 cm. átméretű, szárnyas köpüvel ellátott *ásó*, melynek öblébe van berozsdásodva egy $1^1/_2$ cm. széles és 1 cm. vastagságú *véső* kiálló éles végével; míg a köpü felső végéből egy homorú élben végződő és négyzetű tokkal ellátott véső áll ki, mely 12 cm. hosszú. Ez erősen összerozsdásodott három tárgy összes súlya 1 kiló és 250 gr.

Ebből látszik, hogy nem tokos vésőket is használtak akkor, de vannak tokos köpüvel ellátott eltérő alakú vésők is; ilyen például az, mely Gallishegyen fordult elő: 16 cm. hosszú, 250 gr. súlyú és *hengeres alakú*, fent toknyilása $3^1/_2$ cm. átméretű s így lefelé keskenyedik, míg vége 2 cm. széles és 1 cm. vastag lappá válik, mely élesre idomíttatott; egy másik ilyen 18 cm. hosszú, fent a nyilásnál hengeres, $2^1/_2$ cm. átméretű szájjal, innen 4 cm.-nyire már négyszögletes alakúvá válik és keskenyedik, míg lent éle ismét $3^1/_2$ cm.-nyire kiszélesedik. Némelyik fent peremmel is el van látva, s ha végén lapított élű nem lenne, lándzsacsúcsnak is beillenék.

Fúrót, olyat, minőt mi használunk, úgy látszik, még sem a kovácsok, sem a fafaragók nem ismertek, rendes *árat* azonban igen; egy ilyen 8 cm. hosszú, egyik hegyes végén négyszögű, a másikon pedig hengeres, innen gyüjteményembe került.

Arra, hogy e telepesek *réz- és bronzműveket* magok készítettek, elégséges adatra akadék; jóllehet feltehető, hogy némely kész bronzékszert máshonnan hoztak, úgy a nyers érczet is, mert vasércz mint ásvány előfordul ugyan Beregmegye területén számos helyen, így mindjárt Lovácska északi oldalánál fekvő *Lauka* község határában is, de réz sehol s így azt távolabb helyekről kellett ásvány vagy nyersöntvény-alakban szerezniök. Az egyik tanyán a Gallishegy lejtőjén egy 350 gr. súlyú, 8 cm. széles, egyik oldalán lapos, másikon kissé domború s a közepén 2 cm. magas *korongalakú* bronzrög találtatott, melynek alja érdes, olyan, mintha fűre lett volna öntve; de a megkerült négy *grafitmintalap* erről még inkább meggyőz, annál inkább, mert az egyik mellett maga az abban öntött kapocslemez is volt. E minta paizsidomú, háromszögű, $5^1/_2$ cm. terjedelmű és 1 cm. vastagságú; a másik szintén paizsidomú, 7—9 cm. terjedelmű; a harmadik 7—8 cm. terjedelmű, szintén 1 cm. vastagságú grafitos lap, végre a negyedik 7—5 cm. terjedelmű, közepén átlyukasztott paizsszerű táblácska, a melyen, valamint az előbbieken gyűrűalakú bemélyedések s egyéb alakokra való minták látszanak, mindenikén fent az öntésre való kis üreg is meglevén, (L. VI. 3. és *a) b) c)* ábrák.) Az innen kikerült *kapocs*-féle öntvény $8^1/_2$ cm. hosszúkás lemez, mely a közepén kiszélesedik és $2^1/_2$ cm.-nyi átvert hegyein pedig apró czövekkel ellátott.

Érdekes az itt lelt bronzöntvényű *peczekes láncz* is, mely tizennégy ily



III.

peczekdarabból áll, míg az azokba foglalt 3 cm. átméretű és $^1/_2$ cm. vastagságú karikák száma tizenöt; a ▭ peczkek 7 cm. hosszúságuak és a közepén 2 cm.-nyi terjedelmű négyzetű 1 cm. vastagságú táblácskát képeznek, melyeknek felületén feketeszínű négy vonal kajmós keresztalakú; a két végei kördedek s a



b)



a)



c)

karika befogadására lyukkal ellátvák. Feltünő, hogy míg a karikák merő bronzból öntvék, addig a peczkek belül törékeny, porladozó anyagból, valószinűen bőrből valók, melyek bronzzal csak befuttatva vannak, oly módon, hogy azokat bronzolvadékba mártották. Úgy látszik, hogy ez csótárul szolgált, mert egyik végén megmaradt egy 9 cm. átméretű zárt, díszes bronzkarika, mely 5 mm. vastagságú és külső oldalán három helyen 1—1 cm. vastag gömbbel s ezeket környező

kisebb gyűrűszerű kiemelkedésekkel s bevájt levélalakú bemélyedésekkel ékített. A rajta észlelhető rozsda igazolja, hogy a zabla vasból lehetett, de külső oldalán bronz tagozattal, melyből egy 8 cm. hosszú töredék megmaradt. Sajátságos, hogy e csótár mellett megolvadt kék üvegcsomó és 5 cm. hosszú s 8 mm. vastag s meghajlott kékszínű üveghasáb nyul ki, melyen ∞ alakú fehér díszletek látszanak. *Gallishegyen* egy más tanyán szintén akadtam épen ilyen alakú bronzláncz töredékére, mely azonban csupán 8 cm. hosszú; ennek középső ▭ peczeke is valamely most vöröses színű anyagból, talán bőrből vagy épen cement-féle agyagból készült, melyet azután papiros-vékonyságú bronzzal, talán szintén bemártás által, bevontak. (*d)* ábra.)



d)

E mellett feküdt két gyöngyszem is; az egyik valamely pásztából készült, $2^1/_2$ cm. átméretű és 1 cm. vastagságú karika, világos zöldes-kék színű, három sárga szemmel, melyen apróbb két kékszínű petty van; a másik fekete *üvegből* való, $1^1/_2$ cm. átméretű s belül 1 cm.-nyi lyukkal; karimája $^1/_2$—1 cm. vastagságú, s így egyenlőtlen, sőt rajta a törés csapja is kiáll 8 mm.-nyire; fekete színén három $^1/_2$ cm.-nyi fehér petty, melyen ismét egy kis fekete pont van, szolgál díszéül.

Bronzból találtatott még itt egy három $^1/_2$ cm.-nyi lyukkal ellátott, tehát fölszegelésre való díszlet, mely egy vízszintesen fekvő $7^1/_2$ cm. hosszú, 3 cm. széles, félgömbölyű és a végén párkányzott domború félhengerből áll, melyről 2 cm. hosszú és $1^1/_2$ cm. széles ágon egy 5 cm. hosszú és 1—$3^1/_2$ cm. terjedelmű csipkézett levélféle idom nyulik le. (L. VIII.)

Ezekből kitűnik, hogy bronzból aránylag kevés mű rejlett itt, s hogy a fentebb leírt csótárféle láncz a *La Tène-izlés javakorára mutat.*

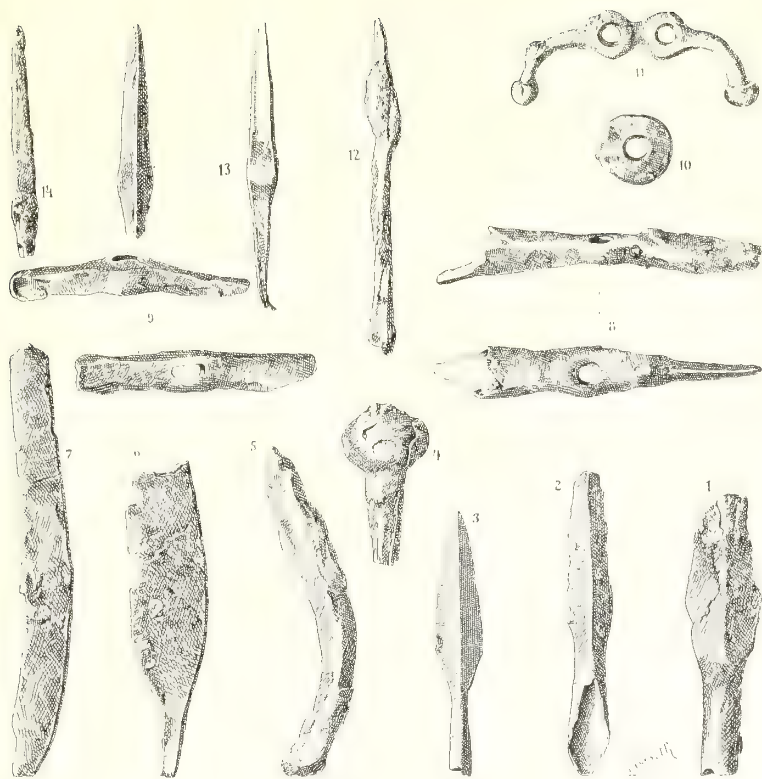
Természetes, hogy a réz és vas feldolgozásánál nagy jelentősége volt a *tűznek*, a minthogy általában ez elem az emberiségnek egyik főkellékét képezte folytonosan. Itteni telepeseink már könnyű módon tudtak tüzet gerjeszteni, mennyiben ahhoz a *kovát és aczélt használták.* Tanyahelyeken két tűzütő, csiholó aczélt találtam; az egyik kerülékes alakú, 9 cm. hosszú s közepén 2 cm. széles, $^1/_2$ vastagságú keretből van készítve; a másik is ehez hasonló, csak valamivel kisebb, lévén $6^1/_2$ cm. hosszú és a közepén 2 cm. széles. Sajátságos, hogy ez aczélütőknek alakja (l. VI. 7., 8.) épen olyan, minő a jelenkorban is divatozik, s így bizonyára nemzedékről nemzedékre vétetett alkalmazásba. Kova és más tűzkő-szilánkok majd minden tanyán találtattak; néhol 5—6 cm.-nyi terjedelműek is.

Hogy a *fonást és szövést gyakorolták* itt, azt is a fenmaradt nyomok igazolják. Úgy látszik, hogy *orsónyeleik* vasrudacskából állottak, melyek 14—14 cm. hosszaságúak voltak; ilyen öt fordult elő egy helyen, míg én egy más tanyán egy, úgy látszik, csonka, de mégis 10 cm. hosszúságú és 8 mm. vastagságú szárút kiástam, melyre alul egy 3 cm. átméretű vékony *vaskorong* volt behelyezve úgy, hogy a szár itt már 1 cm.-nyire megvastagodott, melybe egy sárga színű agyagból jól kiégetett súly épen beleillik. Azonfelül feküdt mellette egy czérnafonal-gombolyítóféle vasrudacska is, melyet VI. 5. sz. a. ábra fel-

tüntet s mely $8^1/_2$ cm. hosszú, $^1/_2$ cm. vastag s egyik végére 9 mm.-nyi gömb, a másikra pedig 2 cm.-nyi átméretű vékony korong van alkalmazva. Az orsó nehezékeül szolgáló *agyaggombok* is a legkülönféle alakúak; vannak lapított gömbűek két kiálló csücsökkel, gömbjük $4^1/_2$ cm. átméretű és $3^1/_2$ cm. magas; másik 3 cm. magas és 4 cm. átméretű tojásdad alakú; ismét egy 4 cm. átméretű, $1^1/_2$ cm. vastagságú s jól kiégetett fekete korong, melynek közepén $1^1/_2$ cm.-nyi lyuk van. (IV. 10.) Sőt van nagyon díszes is, mely gerezdes buzogányfejhez hasonlít. Egy grafitos edénycserépből volt kimetszve: 4 cm. átméretű korong-alakban; egy dinnye-alakú gerezdezett, $3^1/_2$ cm. magas és $4^1/_2$ cm. átméretű bemélyített vonalakkal; egy 5 cm. átméretű gömb egészen síma, van csonka kúpalakú sárgás színű stb. különféle változatban.

Természetes, hogy a szövet feldolgozásához *olló* is szükségeltetett, miben telepeseink nem szenvedtek hiányt, mert itt három ép ollót sikerült napfényre hozni. Ezek a mostani juhnyiró ollóinkhoz hasonlók s oly jó vasanyagból vannak készítve, hogy még most is ruganyosak s némi csiszolás után még használhatók is lennének. Az egyiknek hossza $21^1/_2$ cm., miből a két éles szárnyra $13^1/_2$ cm. esik, melyek fent az ívszerű behajlásnál 2 cm. szélesek s végük felé keskenyednek; az ívezetes ráf $1^1/_2$ cm. széles és $^3/_4$ cm. vastag; súlya 50 gr. A másik 18 cm. hosszú, a 3 cm.-nyi átméretű ívezetnél a szárak, illetve pengék 2 cm. szélesek s így befelé keskenyednek; végre a harmadik nagy szerkezetű, 200 gr. súlyú és 28 cm. hosszaságú, ennek 1—2 cm. vastagságú ívezete 4 cm. széles és 11 cm. hosszú, az azokból kinyuló pengék pedig fent 3 cm. szélesek s hátukon 5 mm. vastagok s így lefelé hegyesednek. Itt megemlítem, hogy a vaskort megelőző bronzkori emberek az *ollót* még nem ismerték, mert jóllehet a réz és más vegyületű ily ércz feldolgozásában rendkívüli ügyességet tanusítottak és kifejtettek, de az ollóféle metsző eszköz készítésére s technikájára még sem jöttek rá; de viszont az itteni vasiparosok sem haladtak még annyira, hogy a vasnak rézzel való összeforrasztását, vagy a csavart ismerték volna.

Germánjaink szöveteken kívül bizonyára szőrmés irhából és bőrből készített öltönyt vagy felvetőt is viseltek és fegyverzetükhöz, lovaikhoz s egyéb szükségleteikhez szíjakat s bőrt is használtak, mely bőr aligha még cserjezett és jól kidolgozva volt; s hogy a szíjgyártó iparüzlet nálok már kifejlődött, arra engednek következtetni a különféle csatok és különösen a *bőrvágó kések*, melyek műhelyeiken, tanyáikon épen megmaradtak s csupán talán némelyikének nyeléről a fatok korhadt el. Gyüjteményembe került innen négy *bőrvágó kés* és néhány dikics és ily kés. A *bőrvágók* sajátságos alakkal birván, nem lesz érdektelen azokat itt közelebbről ecsetelni s ábrákban is bemutatni. Az egyiknek félholdalakú késpengéje 7 cm. hosszú és 3 cm. széles, közepéből kinyulik az úgy látszik csonka, 1 cm. vastag és 6 cm. hosszú, kissé görbített nyele. (V. 2.) A másiknak félkörű pengéje szintén 7 cm. átméretű, de ívszerűen görbített, s fent 2 cm. vastag nyele végéig keskenyedik, súlya 50 gr. (V. 3.); a harmadik szintén félkörű pengével bir, mely a közepén kissé behorpadt és $7^1/_2$ cm. hosszú és $3^1/_2$ cm. széles, szögalakú nyele azonban csak $6^1/_2$ cm. hosszú (V. 4.); végre a negyediknek pengéje az előbbiekétől eltérő és hossznégyzetű, $3 \times 5^1/_2$ cm. terjedelmű s közepéből kinyúlik egy 19 cm. hosszaságú s félkörbe



IV.



V.

görbített 1 cm. vastagságú nyele. Érdekes jelenség, hogy e bőrvágó kések épen olyanok, a minők most is vannak még használatban, úgyszintén azon *dikicsek* is, melyeket a IV. 5. és 6. sz. a. ábrák mutatnak s vargáink s lábtyűművészeink, valamint szíjgyártóink most is használnak s így czélszerű idomuk nemzedékről nemzedékre alkalmaztatott. Az 5. sz. a. *dikics* 13 cm. hosszú, kissé görbített nyele 1½ cm. széles és vastag, míg az abból kinyuló penge 2 cm. széles; a 7. sz. a. dikics pedig egy lemezből való, 18 cm. hosszú és 1½—2 cm.-ig széles és úgy látszik, hogy lapos nyelét úgy használták, mint most is szokásos, hogy bőrrel vagy szövettel körülcsavarták.

A *kések* már akkor is nélkülözhetetlen eszközökül tekintettek, mint melyek úgy a házvitelnél, mint az iparüzletnél egyaránt jó szolgálatot tettek, de mint fegyverek is becsültettek; ennélfogva a kések különféle nemei itt is előfordulnak, s a nagyobbak sajátságos alakuknál fogva jellegzetesek, míg a kisebbek szintén tetszetős idommal birtak. A kis kések szubtilis alakúak, 1½ cm. szélesek és 11½ cm. hosszúak, miből a nyélre 6 cm. esik, mely vékony bronzlemezzel diszített; egy másik 28 cm. hosszú, 2½ cm. széles, egyélű, háta 8 mm. vastag s pengéje jatagánszerűleg kissé behajlik, súlya 120 gr. (III. 13.) Ismét egy 7½ cm. hosszú egyélű kis kés jatagánszerű; egy másik tört végű 18 cm. hosszú és 1½—2 cm. széles; egyik 24 cm. hosszú, 12 cm.-nyi nyéllel, egyélű; egy másik 11 cm. hosszú, pengéje egyélű és 2—3 cm. széles, háta ½ cm. vastagságú; egy csonka egyélű kés 13 cm. hosszú, csonka nyele lapos, 1—2 cm. széles és 2 cm. hosszú, ½ cm. vastag hátú pengéje pedig a nyélnél 2½, a közepén 4 és a végén ½ cm. széles (IV. 6.); egy 10 cm. hosszaságú kés félkörű s éles hegyben végződik, míg lapos fogantyúja a közepén 2 cm. széles. Igen szép handzsár-alakja van egy kis késpengének, mely csupán 11 cm. hosszú, s abból is 3 cm. esik a vékony hegyes nyélre, mely bizonyára fa- vagy csontmarkolatba volt illesztve, míg a hajlított penge a markolatnál 2½, a közepén 2 és a végén ½ cm. széles. De mindezeknél érdekesebb a *két nagy kés*, mely a *korra nézve jellegzetes*. Az egyik (III. 4.) egyélű, 35 cm. hosszú, jatagánszerűleg hajlított, a közepén 4 cm. széles s így a végéig keskenyedik, míg lapos lemezszerű nyele 8 cm. hosszú, 1½—2 cm. széles s hajlított végén 2½ cm. átméretű karikákkal ellátott. Ehez hasonló a IX. 2. sz. a. *kés*, mely szintén 200 gr. súlyú, 37 cm. hosszú, miből a csonka végű pengére esik 26½ cm., lévén ez a markolatnál 5, a közepén 4 cm. széles s így lefelé keskenyül; a 3 cm.-nyi koronggal ellátott lapos nyele pedig csupán 1—2½ cm. széles és 1 cm. vastag. Különben épen ily alakú kést Tornamegyében a szádelői vidéken is találván, azt is egy népnek vagy egy kornak vélem tulajdonítani. — Egy 9 cm. hosszú és 3½ cm. széles késpenge rövid tört fogantyúval *beretva*-alakú.

Embereink az étkezésnél aligha használtak kanalat és *villát*, de hogy az utóbbit már ismerték s valószinűen főzés közben a bográcshoz alkalmazták, kitűnik onnan, hogy e tanyahelyeken két vasvillára akadék. Az egyik kétágú, 12 cm. hosszú, felkanyarodott végekkel, melyek 6 cm.-nyire állnak egymástól és 1 cm. széles lemezzel vannak összekapcsolva, míg a másik *háromágú*, 10 cm. hosszú s szintén felcsucsorodott 3—5 cm. vastag hegyes végekkel; az összefoglaló pánt 1½ cm. széles és 8 cm. hosszú; a középső ág pedig kis perem-

mel diszített. Mennyiben egyik villának sem volt nyele, úgy gondolom, hogy azokat meghasított fapálczába illesztették s úgy használták. (*e)* ábra.)


e)

A nehezebb munkára úgy, mint a ház körül és műhelyekben nagy hasznát vették ősembereink a *fejszének és szekerczének*, melyek, mint föntebb előadám, mind tokos véső-szerűek valának s különféle alakban és nagyságban találtatnak; a homorú, félkörívű élűeket szerszámfák kidolgozásához használták, míg a nagyokat, súlyosabbakat fegyverül is. E tekintetben érdekes adatul szolgál az, hogy egy helyen közel egymáshoz egy nagy tokos fejszét, egy nyílcsúcsot és egy lándzsahegyet találtam, melyek talán valamely küzdelemtől erednek, ott hagyatván a helyszinén.

A szerszámok közt fordulnak elő hengeres alaku *vésők* is, melyek különböző hosszúságúak és idomúak, sőt némelyik a toknál peremes s *némelyik lándsa-csúcsnak is beillenék*, ha éles vége lapos nem lenne; egyik ily eszköz 25 cm. hosszu s köpűje $3^{1}/_{2}$ cm. átméretű, súlya 350 gr.; a másik hasonló $24^{1}/_{2}$ cm. hosszú, peremes tokja körded, de a véső négyszögűvé válik s csak az élnél laposodik; ennek súlya 300 gr. Vannak ismét *ékalaku vésők;* egyik például $16^{1}/_{2}$ cm. hosszú, 1 cm. vastag s felül $3^{1}/_{2}$ cm. széles; súlya 150 gr. Egy hosszú élű tokos véső 12 cm. hosszú s éle $6^{1}/_{2}$ cm. széles; egy másik ily homorú szerszám $12^{1}/_{2}$ cm. hosszú, négyzetü köpűje 7 cm. mély és $3\times3^{1}/_{2}$ cm. terjedelmű; vésője a nyélnél $1^{1}/_{2}$ cm. vastag és 5 cm. széles, de innen 6 cm.-nyire kiszélesedik. Súlya 300 gr. Egy 50 gr. súlyú, 20 cm. hosszú, négyszögű $^{1}/_{2}+1$ cm.-nyi vasrudacska lent 4 cm.-nyire kiszélesedik és élben végződik stb. Egy 17 cm. hosszú és $1^{1}/_{2}$ cm. vastag és fent 2 cm. széles s lefelé keskenyedő véső-féle eszköz boronnaszög-alaku.

A földmívelés főeszköze volt itt az *ásó* és *kapa*, melyek azonban mind szárnyas tokkal valának ellátva s a legkülönbözőbb nagyságuak; hogy az ásók mind oly hosszúkás és keskeny alkatúak, talán annak tulajdoníthatók, hogy a nehéz talaj felásatására szolgáltak. Gyűjteményemben vannak 13 cm.-nyiektől kezdve fel a 33 cm. hosszúságuig s így alakításuk is vékonyabb és erősebb. (VII. 1., 2., 3.) Egyik ásó 25 cm. hosszú és 1·50 kilogr. súlyú; nyilt szárnyas köpűje $2^{1}/_{2}$ cm. mély és 8 cm. hosszú; pengéje a toknál 5 cm. széles és a végeig fokonkint keskenyedik, de 2--1 cm. vastagságu lévén, bizonyára nehéz s köves talaj feldolgozására használtatott. (II. 7.)

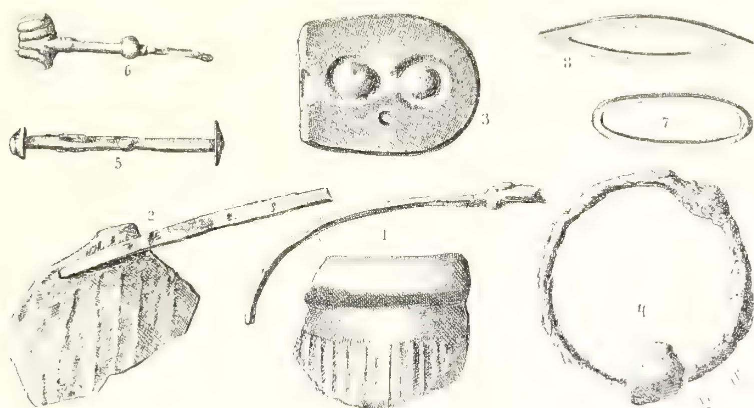
Ha embereink *lovakat* tartottak, mire a számos feltünt *zabola* enged következtetni, bizonyára földmívelésök mellett teheneket és juhokat, kecskéket és sertéseket is tenyésztettek, itt a vadonban erre elegendő legelőt és makkot s egyéb takarmányt s tápot találván. A fű-gyűjtésre a harczi sarlóktól és kaszáktól eltérő sajátságos *sarlót* használtak. (III. 11.) Ez hosszúkás és egyenes irányú csekély ívezettel; hossza 35 cm., miből 7 cm. esik a $^{1}/_{2}$—1 cm. szélességű hegyes nyélre, mely bizonyára famarkolatba illesztetett, a többi pedig a 2 cm. széles és $^{1}/_{2}$ cm.-nyi vastaghátu sima pengére. Vajjon a fegyverül használt kaszákat, alkalmazták-e kaszálásra, bizonytalan; ezeknek egyenesen álló

alakjuk legalább erre nem enged következtetni. Mint fönnebb érintém, *zabolákból* több példány került elő, de alakjukra nézve mind egyenlők. Így az egyik $26^1/_2$ cm. hosszú a csukló két végén levő 8 cm. átméretü gyeplőkarikával együtt. A másik ugyanoly, zabola csuklója $1^1/_4$ cm. vastag s a két végén lévő karika $8^1/_2$ cm. átméretü ; a harmadik össze van nyomva és rozsdásodva, a szélső karikája 8 cm. átméretü ; a negyedik szintén ily összenyomott állapotban került elő s míg a zabla 8 cm. hosszú, addig a két karika csak $6^1/_2$ cm.-nyi ; az ötödiknek két karikája 8 cm. és a két csuklós 2 cm. vastagságu peczek 8—8 cm. hosszúságu ; de azon felül is több egyes karika s rudacska találtatott. *Kengyel* egyáltalában nem tűnt fel s így feltehető, hogy ezt akkor még nem használták ; de *csatokból* több példányt kerítettem innen. Van olyan is, melynek keskeny négyzetü keretéből egy horgos peczek nyúlik ki ; egy csatnak körded kerete 8 cm. átméretü s 1 cm. vastagságu közepén és fent 2 cm. dudorokkal ékített. (VI. 4.) Ezt talán karpereczül is viselték. Egy igen csinos szerkezetü, tudniillik az 5 cm. átméretü *vaskarika*, melynek 4 mm. vastag kerete 12 darab 1 cm.-nyi vastag dudorokkal köröskörül ékített. Különben embereink öltözetükön *gombot* is viseltek ; egy ilyen 3 cm. vasgolyócska alaku, s rajta van egy $^1/_2$ cm. sodrony lánczszem ; egy vasgomb 4 cm. átméretü korongból áll, melyen kettős gömb emelkedik ki ; alsó lapján levő 1 cm.-nyi magas füle csonka. Viseltek azonfelül vasból *készült kapcsot is*, (VI. 6.) mely $^1/_2$ cm. vastag sodronyból készült, $8^1/_2$ cm. hosszú, ív-alaku, egyik végén a drót bogszerűen négy részben megcsavart, míg a közepéből egy 1 cm.-nyi gömb kiáll, melyből a tüske kiindult, míg a tartója a bogban volt ; most azonban csonka ; azon gömbös kettős sodrony is, melyet a III. 7. alatti ábra mutat, valamely ily szerkezet lehetett ; ez 32 cm. hosszú és 8 mm. vastagságu két szála egy 3 cm.-nyi átméretü gömbből kiindult ; súlya 50 gr. Szerfelett rozsdás és csonka.

Az öltözékhez s fölszereléshez tartoztak különféle *lánczocskák* is. Ilyen egy csinos és subtilis művű, 24 cm. hosszú, 1 cm. átméretü és 2 mm. vastag vaskarikákból összefüggött *lánczocska*, melynek végén van egy 3 cm. hosszú, szívalaku vékony *bronz-lemezke*, melybe egy $1^2/_3$ cm.-nyi karikánál fogva van behelyezve ; a láncz folyamában van öt valamivel nagyobb szem, melyek sötét zöldes szinűek, úgylátszik a vastól eltérő fémből készültek. De van gyűjteményemben 3 darab *vasláncz*, melyek *korbácshoz* hasonlítanak, de melyek Darnay Kálmán szerint,* *kardkötő lánczнak* használtattak, mert általa ily helyzetben sírban találtattak ; míg a gyűjteményemben levők tanyahelyeken fordultak elő, hol kardnak nyoma sem volt, sőt az egyiknél egy trachit kőből alakított és eredetileg vaskarikával ellátva ludtojás nagyságu ütőgömb feküdt, mely mint látszik, a végén volt karikája elrozsdásodva és letörvén, elvált a láncztól, míg a másik hasonló épen megmaradt ; ez is 300 gr. súlyú, 9 cm. magas és a közepén 7 cm.-nyi átméretü, egyik végéről $1^1/_2$ cm.-nyi vaskarika nyulik ki. Az egyik ily korbács-fonadékú ép láncz 55 cm. hosszú, fent a 3 cm. átméretü és 1 cm. vastagságu karikánál 2 cm. széles és 1 cm. vastag s így lefelé fokonkint 1 cm.-nyire keskenyedik, hol azután egy $^1/_2$ cm. vastag peczekben végző-

* L. «Sümegh és vidéke őskora.» 1899. 73. lap.

dik, melyből egy 1¼ cm.-nyi kis gömbü horog ferdén kiáll, súlya 250 gr. Ennélfogva ez felkapcsolásra épen nem volt alkalmatos. (Ennek rajzát az Arch. Ért. XVIII. köt. 335. lapján közöltem.) A másik, csomóba rozsdásodott össze; ez 175 gr. súlyú, felső karikája 3½ cm. átméretü s korbácsszerüen két rétből fonott láncza fent 1½ cm., alól, csonka végén 1 cm. vastagságu. Hossza 40½ cm. (V. 5.) A harmadik hasonló ehhez, 53 cm. hosszúságu, fent a 2½ cm. átméretü karikánál 2 cm., közepén 1½ cm. és a borsónyi dudorral ellátott 1 cm.-nyi horognál, ½ cm. széles és 1 cm. vastag. Súlya 300 gr. E mellett feküdt egy 9½ cm. hosszú, 2—2½ cm. széles és ½ cm vastag fonatos pánt,



VI.

melynek végei 1—1 cm. átméretü szemmel ellátvák; de ilyen pántot találtam más helyen is, hol a kancsuka-féle láncz nem volt. Különben az itteni e lánczok annyiban térnek el a Darnay-féléktől, hogy az övéiken a felső karika aránylag sokkal terjedelmesebb, a láncz pedig nem csak más fonásu, hanem sokkal vékonyabb is s így aligha egy czélra készültek.

A férfiak öltözetéhez tartozott *öv* is, mely olykor fémből készült. Egy ilyennek részletei a gallishegyi tanyán előkerültek; a bronzlemez 6 cm. széles és az egyik széle 2 mm. vastag peremmel ellátott; a kapocs része valamivel vastagabb és keskenyebb, lévén 5½ cm. hosszú és 4½ cm. széles és közepén egy 3 cm. átméretü gyűrűszerű domborulat van trébelés által kidomborítva, melynek közepén ismét egy 1½ cm. átméretü félgömbü üreg van benyomva; ezen eredetileg a kapocsfüle volt, de most csak nyoma látszik. E ponczolt módoni diszítés is a La Tène korra mutat. (*f)* ábra.)

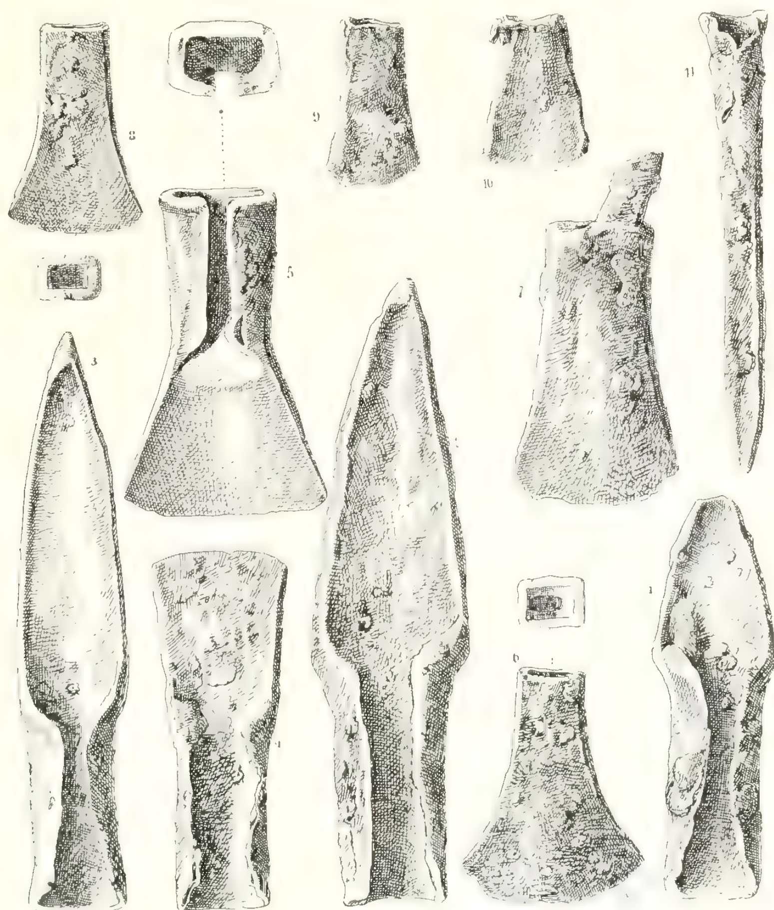

f)

Telepeseink egyik főfoglalkozása a vadászat lévén, de a nyomukból itélve, a harczot is kedvelvén, ennek lehet tulajdonítani, hogy tanyáikon a fegyverzet minden neme nagy mennyiségben találtatott. *Kard* aránylag nagyon kevés fordult elő és ép egy sem. Az egyiknek ábráját a III. 5. sz. mutatja. Ez egyenes, kétélű, 50 cm. hosszú és 5½ cm. széles; markolata lapos, 13 cm. hosszú és a pengéből nyulik ki, melytől csupán egy 4½ cm. széles ferde négyzetü ellenző választja el. *Reinecke Pál* az ily alaku pengét s illetve *tőrt* szkitha eredetűnek

tartja, különösen az ily *idomu tőröket.* Az én példányom azonban hosszúságánál fogva tőrnek nem tekinthető, mivel szerinte a tőrök a 40 cm.-nyi hosszúságot nem haladják túl és pengéjök is keskenyebb. Ennek súlya 300 gr. Itt-ott egyes ily csonka töredékek még előfordultak, de azokból idomukra biztosan következtetni nem lehet. *Tőrnek* tekinthető azonban az a penge, mely 21 cm. hosszú, sima, fent 2 cm. és alól $^1/_2$ cm. széles s így lefelé keskenyedő és 3 mm. vastag, súlya 50 gr. (III. 6.) Voltak azonban vaskosabb szúró eszközeik is, így az egyik négyélű lefelé vékonyodó s hegyben végződő tőr 21 cm. hosszú és felül 1 cm.-nyi szemmel ellátott, melynél fogva felfüggeszthető volt. Különben szúrásra alkalmilag jatagán idomu, fönnebb leírt késeiket is használhatták. Egy tőrpenge-féle (III. 9.) 20 cm. hosszú, közepén 1 cm. széles s végei félig keskenyebb.

A *lándsákat is* használták, melyekből több ép példány került elő. Az egyik (III. 2.) 32 cm. hosszú ; ebből esik az $1^1/_2$—2 cm.-nyi köpűre 12 cm., a sáslevél alaku, két szárnyu s a közepén kiálló gerinczczel ellátott pengére 20 cm., ennek legnagyobb szélessége 5 cm. ; a köpű vége két bevésett vonallal diszített, súlya 300 gr. Ennek párja a III. 1. sz. a. feltüntetett *lándsacsúcs*, mely azonban jóval nagyobb, lévén 50 cm. hosszú, miből esik a $2^1/_2$—$4^1/_2$ cm. átméretü köpűre 15 cm., a többi pedig a két szárnyu pengére, melynek legnagyobb szélessége 6 cm. Súlya 500 gr. Ugyan olyan a IX. 1. sz. a. lándsacsúcs is. Egy kisebb lándsacsúcs 11 cm. hosszú, hegye csonka, két szárnya a közepén 3 cm. széles, köpűje 3 cm. hosszú s alól $1^1/_2$ cm. átméretü. (IX. 3.) Egy másik 15 cm. hosszú, két szárnyu, mely $11^1/_2$ cm.-nyi és csupán 2 cm. szélességű a közepén, gerinczes, köpűje alól $1^1/_2$ cm. átméretü. Ismét egy 31 cm. hosszú, két szárnyu alig látható gerinczczel, köpűje $8^1/_2$ cm. hosszú és $1^1/_2$—2 cm. széles ; míg a lándsa pengéjének legnagyobb szélessége a közepén $3^1/_2$ cm. ; végre egy szintén két szárnyu, közepén jól kidomborodó gerinczczel ellátott lándsacsúcs, $19^1/_2$ cm. hosszú s az $1^2/_3$ cm.-nyi átméretü pengénél éri el legnagyobb, 4 cm.-nyi szélességét. A köpűjét megrozsdásodott vasféle törmelék tölti be. Találtattak azonban itt más, hengeres alaku *lándsacsúcsok* is. Egy ilyen (VII. 11.) 25 cm. hosszú, hengeres köpűje $3^1/_2$ cm. átméretü és peremes s abból nyúlik ki a keskenyebb lapos penge. Súlya 350 gr. Egy másik hasonlónak a peremes tokja 4 cm. átméretü és henger alaku s abból nyulik ki a $18^1/_2$ cm.-nyi hosszú penge. Ilyen több is van ; de ezeknél érdekesebb a III. 8. alatt feltüntetett *nyárs alaku szurony*, mely 42 cm. hosszú, hengeres köpűje 2 cm. átméretü s abból nyúlik ki a hegyéig keskenyedő hengeres pengéje, mely a végén csonka és 7 mm. vékonyságu. Súlya 200 gr. Alakjára nézve kiváló a IV. 8. sz. a. ábrán felmutatva *fokosszerű lándsa* is, mely 13 cm. hosszú hengeres s közepén kissé lapított, ezen vonul keresztül egy 1 cm.-nyi lyuk, s míg az egyik vége 2 cm. átméretü tokoshüvelylyel ellátva, addig a másik vége 2 cm. széles, kétélű csúcsban nyulik ki. Mire és hogyan használták, bizonytalan. Mindezeknél azonban félelmetesebb fegyverül szolgált embereinknél a *kasza vagy harczi sarló*, a németek szerint *Schlachtsichl*, melynek kezelésében, úgylátszik, ők nagymesterek valának s talán épen úgy ellenség, mint duvad ellen sikerrel használták. Hogy ez kedves fegyverük lehetett, azt azok

nagy mennyiségéből következtetem. Mégis e kaszákat aligha használták széna készítéshez is, mert alkatuknál fogva csak felfelé lévén a rudhoz illeszthetők és szegezhetők, fűkaszálásra így nem alkalmazhatták. Mint fegyver pedig ez ősidőktől fogva megmaradt az utókor emlékezetében, mennyiben a köznépnél most is alkalmilag így használtatik, épen úgy, mint a bőrvágó kés, dikics, tűzütő aczél s egyéb akkori műszer, de még díszfegyverül is használtatik, például



VII.

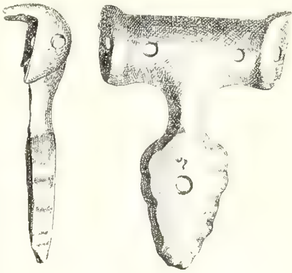
koronaőreinknél és a kinaiaknál is. E kasza és sarló-pengéket pedig embereink akkor úgy használták, hogy a pengénél jóval keskenyebb foggantyujoknál fogva az azokon levő 1—3 cm.-nyi hegyes csapot a rudba vésett lyukba illesztették, egy megfelelő vágott karikával arra rászorították s azonfelül nagyobb biztosság kedveért, még két-három szöggel jól oda is szögezték. Az ily szögek még most is nem egy példányon megmaradtak. Az ily harczi sarló- és kaszapengék különféle nagyságuak és szélességűek; vannak 18—24—68 cm.-ig terjedő hosszúságuak és 3—7 cm. szélességűek s ha némelyiknek hegyes vége egyenes is,

de a legtöbbjén kifelé csucsorodik, mi a pengének némi jatagánszerű idomot ad; valamennyi azonban egyélű és peremnélküli vastagabb háttal, némelyik a közepén ívszerűleg behajlik, míg a többiek kevésbbé ívezetűek. Így a gyűjteményemben levő kaszák közűl a számos töredéket és csonkadarabokat nem érintvén, van egy kaszapenge, mely 24 cm. hosszú és 3 cm. széles, 2—2½ cm. széles fogantyúja, 6 cm. hosszú és 2 cm.-nyi peczekkel ellátva, rajta a rudfarostja megmaradt; a 18 cm. hosszú pengének szélessége 3 cm., nyele pedig 7 cm.-nyi; a 27 cm. hosszú pengének szélessége 5 cm.-nyi, nyele 8 cm. hosszú és 3 cm. széles; a 30 cm. hosszú pengének szélessége szintén 3 cm., nyelén egy 1 cm. szög van; a 33 és 35 cm. hosszú pengék szintén csak 3 cm. szélesek; egy 34 cm. hosszú, 4½ cm. széles; egy 41 cm. hosszú, 3½ cm. széles; egy 38 cm. hosszúnak a szélessége 6 cm. s így váltakoznak, valamint súlyok is, *mely 150 gr.-tól 1650 gr.-ig terjed.* Nyeleik vagy fogantyúik nem sokban különböznek egymástól, lévén azok lemezszerűek, 2½—11 cm. hosszúak, 2—3½ cm. szélesek és 1—4½ cm.-nyi peczekkel ellátva; a kaszák háta csak egynél érte el az 1 cm.-nyi vastagságot. (L. III. 12., II. 5—6.) Azonban fenegyerekek és különcz vitézek lehettek azok, kik meg nem elégedvén az egyes kaszapengével, *kettőt illesztettek együvé* s azokat egy karikába foglaltan ütötték fel a rúdra. Két különböző tanyán akadtam *ily kettős* ágú fegyverre, melyet a II. 4. sz. a. ábra bemutat.

Az egyik példány együttes két kaszája 62 cm. hosszú és 7 cm. széles; mindkettőnek fogantyúja lapos lemezű, 3—4 cm. széles és 10 cm. hosszú, a rajtok levő kiálló czövek 4½ cm. magas. A foglaló karika vágott, vagyis egy oldalán egyenes, 1½ cm. széles és 4 mm. vastagságú. Súlya az egész vágó eszköznek 1 kiló 650 gr. Ugyanilyen idomú és szerkezetű a másik *kettős harczi kasza*, oly eltéréssel, hogy az egyik penge 68 és a másik 60 cm. hosszú és 5 cm. széles; összes súlya pedig 1 kiló 550 gr. Az ily foglaló karikák itt-ott a tanyahelyeken elszórva is találtatnak s némelyike a közepén hornyoltan díszített; rendesen 3—4 cm. széles és 6—10 mm. vastagságú lemezből készült, s egyik oldalán vágott, mi arra mutat, hogy a kasza rúdja is nem egészen körded volt. A rúd alsó vége azonban többnyire egy hegyes *vastokba* volt dugva, melynél fogva azt könnyen a kaszaviselő a talajba üthette, s így felállithatta. E hegyes tokok (végtokok) nagyságra és súlyra nézve szintén különbözők, de alakjok majdnem egyenlő, (II. 1., 2., 3.) és nagy számmal ott is találtattak, hol kasza nem fordult elő; talán készletben tartották. Ezek lefelé hegyben keskenyedő hengerek; gyüjteményemben van 7½, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17 és 28 cm. hosszúságú és felső öblük rendszerint 3 cm. átméretű, s csupán egy 2½ és egy 4½ cm. széles; súlyuk 50, 125, 200, 250 és 350 gr. Némelyik oly lándsaszerűen formás, hogy szükség esetében a megszorult harczos, ha felső fegyvervasa eltört, bátran megfordíthatta volna a rudat és szúrásra használhatta volna. Egyik 9 cm. hosszú és 3½ cm. öblű ily tokban hegyes vasdarab van beékelve, mely belerozsdásodott. Valószinűen a *lándsás rudak* végei is ily hegyes tokkal valának ellátva.

Embereink a *nyilazásban* is ügyesek lehettek, s e czélra különféle idomú *nyilhegyeket* használtak. Találtattak itt levélalakú, lándsaidomú és kétszakállas

nyílhegyek köpűvel és árszerű szárral is; a IV. 1., 2., 3., 12., 13. és 14. számú ábrák ilyeneket tüntetnek fel. Egy lándzsaszerű nyílhegy 12½ cm. hosszú, miből a hengeralakú köpűre 1—1½ cm. esik, súlya 45 gr.; a kétszárnyú penge alul 2 és a hegyénél 1 cm.-nyi széles. A másik mindkét végén hegyes, 14 cm. hosszú, miből esik a 8 mm. vastagságú nyélre 8 cm., a többi a pengére, mely a közepén 1¼ cm. széles, s így fokonkint hegyesedik; súlya 15 gr. Egyik 9½ cm.-nyi hosszú szárú s apró kétszárnyú nyílheggyel, mely azonban a rozsdától elékteleníttetett. Egy 80 gr. súlyú, 12 cm. hosszú és négyélű; árszerű hegyes nyele 5½ cm. hosszú, pengéje pedig a nyélnél 1 cm., s így fokonkint hegyesedik. Finom készítésű a 3. számú, mely 11 cm. hosszaságú, miből esik a 8 mm. átméretű hengeres köpűre 3 cm., a többi pedig a lemezszerű vékony s levélalakú kételű szárnyas pengére, mely a közepén 2 cm. széles, s így felfelé keskenyedik. — Egyik 11 cm. hosszú, köpűje 1½ cm. széles és rozsdás kétszárnyú hegye 3 cm. széles. Mindezektől eltérő a *szakállas nyílhegy*, mely 10½ cm. hosszú, 2½ cm.-nyire elálló s hegyes élben végződő két szárnya 6 cm. hosszú, s azok közepéből nyulik ki a csavarszerűleg diszített s fent ½ cm., alul pedig 7 mm. vastagságú szára, mely a vessző befogadására szükséges köpűvel bir. (*g)* ábra.)



VIII.



g)

Néhány egyéb példány annyira elrozsdásodott s eltöredezett, hogy alakjuk immár meg nem állapítható.

Ütő eszközül használtak még *kőből* készített s botba illeszthető *bunkófejeket;* többnyire az itteni kemény szürke trachitkőből idomították, de van egy fényes szemcséjű kőzetből való csinos fokosféle eszköz is, mely 9½ cm. hosszú, 4 cm. vastag és a közepén 2 cm. átméretű nyéllyukkal ellátott; a másik bunkó 5 cm. magas és 6 cm. átméretű golyóféle trachitból, melyen egy 1 cm.-nyi lyuk vonul át; végre a harmadik homokkőből való, 4½ cm. magas és 3½ cm. átméretű, 3 cm.-nyi nyéllyukkal. — Vas- vagy bronzból készült *buzogányfőre* nem akadtam itt, s így úgy vélem, hogy ilyféle ütő eszközt nem használtak, a mint hogy a mi fejszéinkhez és fokosainkhoz hasonlókat sem, jóllehet ilyen bronzból öntött őskori fokosokat, csákányokat és buzogányfejeket elődeik maradványaiul láthattak, mennyiben azok most is sokszor véletlenül eső- és más csapadékvíztől kimosatva is kerültek napfényre, s különösen e



IX.

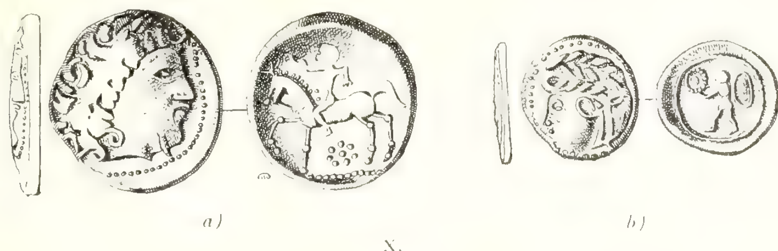
vidéken is előfordultak. Úgy látszik azonban, hogy ilyenekre nem akadtak, s így mintául sem alkalmazhatták, hanem megmaradtak kezdetleges formáik mellett, a tokos vésőszerűeknél, melyekbe a nyelet felülről illesztették beléjük, mi nagyon szilárdul aligha állhatott bennök s általában az erőműszakra nézve még kevésbbé előhaladott állapotban voltak. Igy használták a *parittyázást* is, mi végből nem kis fáradással készítették az ahoz való köveket, melyekből több példányt szereztem itt. Egyik kerekalakú 3½ cm. magas és 5½ cm. átméretű, mindkét lapján simított kőkorong; a másik 450 gr. súlyú gömbölyű homokkő, 9 cm. hosszú és 7 cm. széles; a harmadik 500 gr. súlyú, trachitkőből csonka gömbre alakított, mennyiben mindkét oldalán lapított; magassága 7 cm. s lapított oldalain 6 cm. A IV. 4. sz. a. feltüntetett 4 cm. átméretű vasgombbal ellátott 1½ cm.-nyi nyéltöredék, talán szintén fegyverül szolgált. Arra, hogy vágó és metsző szerszámaik élesek legyenek, nagy gondot fordíthattak, mert minden tanyahelyen bőven találtatnak *fenőkövek*, melyeknek némelyike a használattól jól el van koptatva; de nem csak lakjaikban használták a különféle nagyságú és idomú ily fenőköveket, hanem a kisebbeket átlyukasztván, szíjaikra függesztették s így magukkal hordották. Egy ilyen homokkőből ékalakúra idomított, 12 cm. hosszú és 2—3 cm. széles, felül egy ½ cm.-nyi lyukkal ellátott; a másik feketés-barna quarcitből készült 8½ cm. hosszú, 2½ cm. széles és ⅔ cm. vastag; ezen is felül egy ½ cm.-nyi lyuk van átfúrva; a harmadik szürkés homokkőből való; 11 cm. hosszú, ékalakú, 1½—3 cm.-nyi széles, felül átfúrt lyukkal. Hasonló lyukas fenőköveket találtam a többször említett szádelői völgyben is. Vannak azután *piskóta-alakú* fenőkövek is: ilyen egyik 13 cm. hosszú, 2 cm. vastag, lapos, a két végén 5 s a bemélyített közepén 4 cm. széles, oldalain szépen csiszolt; a másik hasonló homokkőből, rozsdafoltokkal borított, 23 cm. hosszú, 2½ cm. vastag, lapos, a két szélén 5 s a közepén 3½ cm. széles; a harmadik 17 cm. hosszú, 4½ cm. vastag s a szélein 5—6 cm. széles. Van ismét nyéllel ellátott és háromszög-alakú fenőkő; ilyen egy 27 cm. hosszú és súlya 1 kgr.; némelyik 20 cm. hosszú és kerülékes idomú, a használattól kisimított. Egy fokos-alakú 16 cm. hosszú, végei felé 1 cm.-nyire keskenyedő, míg a közepe 3 cm.-nyire kiáll. Egy sárgás palakőből való, 14 cm. hosszú, 3 cm. széles és vastag, végén gömbölyített. Általában pedig mondható, hogy használói a patakok és folyók partjairól, árterületeiről szedegették és válogatták ki az alkalmas, leginkább homok-görelyköveket, s azokat megcsiszolván s tetszetős alakra idomítván, így használták. Az ily nagyobbfélék rendesen 14—27 cm.-nyi hosszúak és 3—9 cm. vastagságúak s eredeti alakjuknál fogva részint négyszögűek, részint hengeresek vagy laposak. Némely tanyahelyen négy, sőt több is hevert. Eddig ötvennél több darabot hoztam gyüjteményembe. Vajjon használtak-e már tengelyen forgatható *köszörűköveket*, bizonytalan, mégis lehetséges, mert találtam egy 30 cm. átméretű és 6 cm. vastagságú kerekalakú követ, melynek közepén egy 6 cm. átmérőjű, igaz, hogy körded lyuk van átvágva.

Egy tanyahelyen vastárgyak közt találtam egy 8½ cm. hosszú, 3—4 cm. széles és 1½ cm. vastag kékes-hamvas quarcit-féle kőből csiszolt s félkörű élben végződő *vésőt*, melybe felül ½ cm.-nyi lyukat kezdtek fúrni; de meny-

nyiben e tájon ily kőzet nem fordul elő, úgy vélem, hogy ez őskori tárgyat, talán mint véletlenül találtat őrizték csak, ilyennek praktikus hasznát úgy sem vehetvén.

Ismét akadt egy más az V. 10. sz. a. feltüntetett különös alakú tárgy, egy csonka hengerféle 3 cm. magas, fent $2^1/_2$ és lapos fenekén 3 cm. átméréttel, mely belül vaslemezű és kívül grafitos ; felülről egy $^1/_2$ cm.-nyi peczek áll ki ; belseje rozsdával s grafittal telt s helyenkint üreges. Súlya 50 gr. Rendeltetése ismeretlen ; épen úgy, mint a IV. 11. sz. a. feltüntetett vaseszköznek, mely félkörű s végein apró gömbbel ellátott és 10 cm. hosszú vaspálczából áll, míg közepe egymás mellett két $1^1/_2$ cm. átméretű szemet mutat ; valószinűen valamelyik díszesebb zablának egyik külső részét képezheté.

Kérdéses, hogy e telepesek használtak-e már és mily *kerekes járműveket*, mire nézve iparosainak különféle idevágó szerszámaik, vésőik és homorú élű szekerczéik némileg igenlő érvül szolgálhatnának ; vasrészeik azonban nem igen kerültek még elő, mit azonban nem fogadhatunk el teljes ellenérvül, mert szekereiket vasalás nélkül is állíthatták ki és így használhatták is. Ez utóbbi annál


a) b)
X.

inkább látszik valószinűnek, mert hisz a Beregmegye és környékén lakozó ruténék még jelenben is sok helyen teljesen vasalatlan szekereket használnak, melyeknek idomtalan kerekeit és alkatrészeit jóformán egészen magok gyártják és faragják a nélkül, hogy azokba csak egy vasszöget is ütnének ; de hogy a *kádár*, *bodnár mesterséghez* is értettek s valószinűen dongás edényeket készítettek, arra a fenmaradt vasráfokból lehet következtetni.

Hogy itteni lakóink azon időben már pénzt ismertek és használtak is, mutatja az, hogy tanyáikon itt-ott elszórtan előfordulnak egyes darabok ; *ezüstérmek* ezek, melyeket ma *barbárpénznek* szoktak nevezni. Az egyik itt lelt pénz egyik oldalán homorú, a másikon domború ; 2 cm. és 4 mm. átméretű, durván öntött s vastag. Homorú oldalán egy jobbfelé néző férfi ül nyergeletlen lovon, jobbját kinyújtva, alatta egy nyolcz pontu nefelejtsszerű virág látszik s a talajt pontok jelzik. Domború oldalán egy balra néző koszorus arcz van ábrázolva göndör hajjal és apró kecskeszakállal. Kopottsága miatt a gyöngykeret kevésbbé látszik. Súlya 13·07 gr., míg a másik ehez teljesen hasonló érem valamivel súlyosabb, lévén 13·21 gr.-nyi. A harmadik innen kikerült ezüst érem $1^2/_3$ cm. átméretű és 2 mm. nagyságu ; egyik oldalán durva vésetü fej, melynek szeme és füle kezdetleges s fonthajában levélkoszorú látszik ; a hátlapon pedig gyöngykeretben egy jobbra lépő vitéz, jobbjában koszorut, bal-

jában pedig kerülékes paizst tart. Ez utóbbit Gohl Ödön, nemzeti múzeumi segédőr, galliai jellegűnek mondja. (X.)

*

Annak feltüntetésére immár, hogy mily bőven valának a Lovácska és Gallishegyen és környékén elhagyatott, ezen őskori tanyák fölszerelve, szolgáljon a következő kimutatás, mely szerint innen régiségi gyűjteményembe került: tokos és szárnyas fejsze és szekercze 36, ilyen véső 18, szárnyas ásó 25, kés, penge, dikics stb. 13, bőrvágó kés 4, villa 2, harczi kasza és sarló 28, fűsarló 1, lándsacsúcs 7, rudtokvég 17, nyílhegy 7, fokosszerű kis lándsacsúcs 1, kardpenge 2, tőrféle 5, kancsuka alaku láncz (kardkötő?) 4, olló 3, kapocsféle 2, csat és lemez 5, karperecz 1, csokorszerű csat 1, gömbös hajtűféle 1, göbös karika 1, lánczocska bronzlemezzel 1, üllő vas 2, nyersvastömb 2, fogó 1, kalapács 2, ráf 3, különféle pánt 12, zabola és részei 7, gangóféle horogláncz 1, töredékei 3, különféle szög 11, hosszú vastag sodrony 1, szemes rekesz szög stb. 4, karika 6, összekötő négyzetű pánt 1, hosszú pánt 1; tűzütő aczél 2, orsó szárféle koronggal 1, fonalgombolyító 1, hegyes henger 10, horgos pánt 5, grafitedényekről való pánt 20, ár 1, összesen 284 darab. *Bronzból:* csótárféle peczkes láncz 2, bronzlepény 1, bronzdíszlet 1, öv (hét töredékben) 1, kapocsféle öntvény 1, összesen 6. *Különféle:* grafit öntőminta 4, kőgömb és parityakő 10, fenőkő 50, kézi örlőkő 54, agyagedény, mécs 19, orsó s más agyagsúly 17, színes gyöngy 2, üvegöntvény 2. Cserép töméntelen. Hogy a földben rejlett vastárgyakból ott igen sok elmállott, a rozsdától teljesen elemésztetett, azt az ásás közben feltáruló nyomok s a fölismerhetlenségig széttöredezett szilánkok mutatják. Általában a nagy gonddal s óvatossággal kiszedett s napfényre hozott vastárgyak mind oly annyira át vannak hatva a rozsdától, hogy fentartásukat csak különös vegyészeti szer alkalmazásával lehet biztosítani, különben még a vaskosabb darabok is elpusztulnak, mert évek multán is mint a száradó korhadt fa hasadoznak és mállanak. *Lehoczky Tivadar.*

A «PETRIS-I» ŐSTELEP SZAMOS-ÚJVÁRT.

(Harmadik befejező közlemény.)*

III. KONYHAHULLADÉKOK. A Petrisi őstelep leletgazdagságához mérten a konyhahulladék maradványok is sokkal nagyobb számban fordulnak elő, mint az általam eddig ismertetett más erdélyi őstelepeken. Az 1895-ik év óta átvizsgált őstelepeken erre vonatkozólag a következő tapasztalatokat szereztem: 1. a csontokban szűkölködő lelhelyek kis telepek vagy tanyák voltak rövid ideig ott tanyázó kevés lakóval. (A nagyobb telepeken van elég csont.) 2. Az őstárgyak rendesen televényben vannak eltemetve, míg a kutatásokat csak a felületen végeztem. (Ásatáskor többet lehet találni.) 3. Az idők folytán

* Az első közlemény megjelent Arch. Ért. 1901. 17—28., a második u. o. 1901. 146—163. lapjain.

a felületre került csontok könnyen elkorhadtak és szétmállottak, míg a cserepek száma alig kevesbedett. 4. Végül föl lehet tenni, hogy a kis tanyák eledelszükségletének megfelelő kevesebb csontmaradványokból már azon időben a kutyák is sokat elpusztítottak. A «Petristelep» konyhahulladékainak szerves maradványai csak állatiak s mert mindezideig a telep talaja felbolygatva nem volt, kétségtelenül őskoriaknak tarthatjuk. Ezen præhistorikus állatcsontok rozsdásbarna és szürke színűek, hosszában hasogatottak, harántul tördeltek s némelyeken vágószerszámaik nyomai oly határozott tapasztalatokat nyújtanak az eszközök anyagának minőségéről, hogy ezek alapján a legkétségtelenebb bizonyossággal meg lehet határozni a kérdéses telep kulturáját, vajon kő- vagy már fémeszközökkel is rendelkeztek-e az illető telepesek? A többek közül két ily — vágási nyomokat viselő — csontot állítok egymással szembe. Az egyiken több egymásra és elhibázottan egymás mellé mért csapások, az inkább törésnek vagy zúzásnak minősíthető rövid és széles medrű bevagdalások egy tompa élű kőeszköztől, nevezetesen kőbaltától származnak; a másik csontdarab felületén mutatkozó bevágások ellenben hosszabb és keskenyebb mélyedésüek, a vágás fenékvonala papirél finomságú és teljesen egyenes, az eszköz éle mélyebben hatolt be a csontba s ferdén haladó, egy síkban lejtő, szélesebb sima lapot hagyott maga után, egymásra ütés nem igen észlelhető, mert az éles vékony él mindig más helyre vágott s nem az előbbi csapások medrébe; mind e jellegekben könnyű felismerni a fémeszköz munkájának kézzelfogható bizonyítékait. A vágási nyomokat feltüntető csontokról még csak annyit jegyzek meg, hogy a legtöbb fémeszközre mutat. Minthogy 20—25 drb. apró csonttöredék szénfeketére, sötétbarnára vagu kékesfehérszínűre van égve. A csontok mind emlősállatok vázrészei, eddig még sem madár-, sem halcsont nem került a munkások által összeszedett és általam is gondosan gyűjtögetett maradványok közé; a csontokon kivül e csoportba néhány kagyló- és csigahéj törmeléke is tartozik. Az őskori konyhahulladék maradványok csoportjának legérdekesebb észleletei az ősemberi állatfajok pontos kimutatásában nyilvánulnak, mert habár geologiai értelemben nemcsak maga az Alluvium, hanem az egész Anthropozoi periodus is csekély időszak, úgy, hogy a fauna az Alluvium egész folyamában megtartott ugyanazonos jellegénél fogva a geologusra lényegtelen, a præhistorikusnak — mert nem ilyen t. i. palæonthologiai szempontból, hanem az egyes őstelepek gazdasági és kulturális viszonyainak jellemzése végett vizsgálódik — elengedhetetlen kötelessége a telep kulturrétegéből napvilágra került állatmaradványok lehető pontos determinálása. Annál inkább kivánatos ez nálunk, mert ilyen irányú ősrégészeti munkálatok, — a mint ezt Pulszky is kivánatosnak tartotta — eddig sajnos! alig eszközöltettek.*

A faji jellegeket többé-kevésbé magukon viselő vázrészek, ú. m. az állkapcsok, fogak, agancsok, szarvcsapok, ugri csontok (talus, astragalus) patacsontok (phalanx tersia), stb. továbbá néhány molluscahéj alapján egy gazdag

* Lásd Bevezetés Lubbock: Történelem előtti idők művének magyar kiadásához. pag. XLVIII.

és érdekes præhistorikus állatsorozatot sikerült összeállítani a Petris őstelepről. Részint a magam meghatározásainak revideálása, részint a meghatározatlanul maradt vázrészek determinálása végett az anyag nagyobb részét felküldtem volt Budapestre is, hol dr. Koch Antal professor úr szíves közvetítése folytán dr. Vángel Jenő tanár úr az állattani intézet eléggé gazdag összehasonlító boncztani gyűjteményének segélyével eszközölte a csontok meghatározását. Azonban ez a gyűjtemény s általában véve Budapesten egy gyűjtemény sem elég gazdag és részletes arra, hogy több fontos kérdésre az állatmaradványokat illetőleg határozott feleletet adni lehessen. Így nem lehet pl. eldönteni, hogy a Bos Taurus maradványok minő válfajhoz tartoznak? a Sus Scrofa vad- vagy házi sertésre vonatkozik-e? hogy a Canis sr. részben nem a Lupustól való-e? Ilyen kérdések eldöntésére már igen nagy összehasonlító anyagra volna szükség, a minővel pl. Bécs rendelkezik. Az egyes fajok egyedszámainak kimutatása még a determinálásnál is nehezebb feladat lévén, erre különös czélzattal annál is inkább nem törekedhettem, mivel ilyen tanulmányokhoz a telep csontmaradványainak minél kimerítőbb összegyűjtése kivánatos; azonban az alábbi sorozatban kitüntetett fajok és esetleg ezek egyedei kétségtelen adatok alapján ítélve határozottan jelen vannak.

1. Equus Caballus L. 36 drb. zápfog, 7 egyéb fog, 3 lábközépcsont és 3 lábujjperczcsont.

2. Bos Taurus L. 1 felső és 7 alsó állkapocs töredék, m. e. 120 vegyes zápfog, 3 incis., 2 szarvcsap, 1 atlas, 3 acetabulum, 1 metatarsus, 1 metacarpus, 3 talus, 6 ujjperczcsont és 4 patacsont. Megemlítendő egy őskori tulok teljes csontváza is, a mely a temető árkában a felszíntől 9—10 dcm. mélyen a humus és az agyag határán volt eltemetve. A tulok itten felsorolt maradványai közül a két teljesen ép szarvcsap bír különösebb érdekkel, minthogy a 12—12 cm. magasságú csapok az erdélyrészi hegyvidékeken tenyésztett rövidszarvú törpébb tulokfajtákra emlékeztetnek; de ezenfelül az egyiknek hengeres és kevéssé görbült, a másiknak ellenben lapítottan hengeres és jobban ivelt formájában a Bos Taurus — kétségtelenül — két külön változatának (a Brachyceros fajtának = Rass) jelenlétét lehet konstatálni, a mely fajta a Rütimeyer tanár által közzétett kimutatás szerint a schweizi tavi lakások konyhahulladékai között a Cervus Elaphus után, mint a leggyakoribb állatfaj szerepel.* A hengeres csap töve a két ellenoldalon befűrészelést mutat, a mely után a szarvcsapot letörték a koponyáról.

3. Cervus Elaphus L. 1 felső, 3 alsó állkapocs töredéke, 14 zápfoga és 22 kisebb-nagyobb agancstöredéke van jelen, a melyek között 3 fúrt balta és csákány, 3 ár, 4 vegyes készítmény, 2 rózsatő és 19 agancsforgács. Ez utóbbiak néhány darabján részint hosszanti faricskálások, részint harántul eszközölt bevágások (fűrészelés, reszelés) szemlélhetők. A legnagyobb (22 cm. h.) agancs darab külseje mostani kopott állapotában is dúsan rügyezett s egy fejlett, idős állattól való eredetre utal.

4. Cervus Capreolus L. 1 felső és 1 alsó állkapocs töredék, 2 nagyobb

* L. Lubbock. Tört. e. i I köt. pag. 198. 31 sorsz.

és 5 kisebb agancsrészlet képviseli. Az egyik agancsot a rózsa alatt éles fémeszközzel vágták be félig s az ellenoldalon aztán letörték. Ugyanily módon távolították el a mellékágakat is. Egy másik agancs törzsén abnormitás látható.

5. Ovis Aries L. 8 alsó állkapocs drb., 80 — az állkapcsokból kiesett — zápfog közül a legtöbb: m. e. 50—60 drb fog és 10 drb csonttöredék kétségtelenül ide tartozik.

6. Capra Hircus L. 5 alsó állkapocs drb, m. e. 10—20 zápfog, 6 szarvcsap töredék és 3 drb apróbb csontrész. A csapok egyike belül is tömör, a többinél jóval zömökebb és vaskosabb példány, melyet a kolozsvári ásv.-földtani intézet gyűjteményében őrzött Ibex Carpathorum Koch szarvcsapjaival összehasonlítván, határozottan állíthatom, hogy a kérdéses csap az Ibextől nem származtatható. A csap tövének egyik oldala éles fémeszközzel végzett befűrészelést mutat, a mely után a meggyengített csapot letörték, a koponyáról.

7. Sus Scrofa L. domestica. A 23 felső állcsont töredék, 55 alsó áll kapocs töredék, 40 vegyes zápfog s 35 egyéb (canin. + inc.) fog közül a legnagyobb rész ide tartozik, azonban egy hatalmasabb méretü s durvább szövetű állcsont alapján a ferus jelenléte is valószínű. Az állkapcsok között 5 drb töredék fiatal malacz maradványa.

8. Canis Familiaris L. 2 felső állcsont töredék, 7 alsó állkapocs, 6 vegyes fog és 5 kis csontocska került elő a kulturrétegből.

9. Spalax Typhlus Pall. 1 alsó baloldali ép állkapocs a benne lévő 2 hengeres záp- és 1 metszőfoggal. Dr. Koch professor úr szerint a zápfogak lemajszolt felületének rajzai eltérnek attól, a mit Giebel Odontographiájában és az egyet. állattani intézet gyűjteményében lévő Spalax typhlus vázán látni lehet. Ezen eltérésnek a bécsi k. k. naturhist. Hofmuseum is kifejezést adott abban, hogy dr. Hoernes Mór muz. custos úr ezen állkapcsot, mint Sp. typhlust, esetleg? alatt, mint «hungaricus»-t küldte vissza. Hogy vajon a berlini zoologus: Nehring tanár által közelebbről felállított «hungarikus-»féle új faj rejlik-e benne, jövőben lehet csak nyilatkozni erről pontosabban. A Spalax előfordulását ősemberi telep konyhahulladékai között ez adattal másodszor van szerencsém kimutatni hitelesen s előreláthatólag állíthatom — a mint ezt a bonczn yiresi telep ismertetésében is jeleztem* — még gyakran fogunk vele találkozni őskori telepeinken.

10. Cricetus frummentarius Pall. 3 alsó baloldali állkapocs, a melyek minthogy szórványosan fekszenek a humusban, kétségtelen konyhahulladékok.

11. Unio batavus Lamck. apró törmelékekben.

12. Molluskák közül találtam még az altalajban a Helix lutescens Zgl. s több más Helixfaj héjtörmelékeit, de ezeket csak esetlegesen, t. i. nagyobb szükséget feltételezve szabad az ősember ételhulladékainak minősíteni.

Ezen állatsorozat leggyakoribb alakjai a tulok és a disznó; e kettőből több maradvány kerül elő, mint a többi fajokból együttvéve, a mi azon természetes oknak folyománya, hogy e két állatfaj testének nagyobb tömegével

* L. «A Valea Holcserági őstelep» Baucznyires határán. Orv. Termtud. Ért. 1895. évf. pag. 34.

és egyéb előnyös tulajdonságaival — mint manapság is — az ember leghasznosabb, legkedveltebb házi állata volt. A lómaradványok is oly gyakoriak, hogy már e telep létezése korában általánosan elterjedt szeliditett állatnak lehet tekinteni. Ugyanilyen házi állat volt még a júh, kecske és a kutya, míg a szarvas, őz, vaddisznó, földi kutya és a hörcsög vadászat utján elejtett vadállatok. A szarvas és az őz már végképen kipusztult a vidék faunájából, áldozata lett a fenevadaknál is telhetetlenebb ember életszükségleteinek és vadászszenvedélyeinek s csak az időnkénti árvizek által kimosott vagy a halászok hálóival kiemelt agancsok gyakorisága tanuskodik e délczeg vadak egykori általános elterjedéséről. Szamosujvár faunájára nézve új adat a Spalax Typhlus.

IV. EGYEB TÁRGYAK. A) *Osemberi csontvázrészek.* Homo sapiens három csonttöredéke; egyik igen kis gyermektől származó Os frontale, a másik kettő felnőtt ember Os occipitale és Os femoris Capitulum csontjainak töredéke. Szükséges megjegyezni, hogy e csontok nem együttesen (pl. sírból), hanem a telep különböző pontjain szórványosan találtattak.

B) *Fémtárgyak.* E csoportba 6 drb bronz és 4 drb. vastöredék tartozik.

1. Kissé kúpos gombosfejű, 105 mm. hosszú, ép bronztű hengeres húzalból melyen 3 a bronzba bemélyített párhuzamos vonaldísz fut le csavarulatosan a gombtól hegye felé, de itten már 35 mm.-nyi része nélkülözi a díszítést. Hegyét a találók megtakarították vékony patinájától. Ábráját l. 1. sz. a.

2. Hosszabb csavart bronzhúzalból egyszerüen levágott és egyik végén kihegyesített, 126 mm. h. ép tű felső végén kissé meghajlítva. Hegyének 65 mm. h. része nem csavart. A hengeres huzal legnagyobb vastagsága 3 mm. L. 2. sz. a.

3. Négyoldalú csavart bronzhuzal 8 cmm. h. töredéke. L. 3. sz. a.

4. Egyenetlen vastagságú, vékony hengeres bronzhuzalból készített 21 mm. átméretű, ép karika vagy gyűrű 2 végén egybeforrasztva. Mint ékszer volt használatos. L. 4. sz. a.

5. Hengeres, sima bronzhuzalból álló, nyilt karpereczet utánzó és 12—14 mm. átméretű fülbevaló ékszer, melynek teljes analogiája a jelenben használatos arany fülönfüggők közt még divatozik. Tűhegyes két vége egymással 1 mm. távolban szemben áll. L. 5. sz. a.*

6. Alig 2 mm. vastag bronzlemezből készült ismeretlen tárgytöredék darabja. Szélessége 35 mm. L. 6. sz. a. Minden bronzdarab patinája szürkészöld. Ásatás által kerültek felszínre.

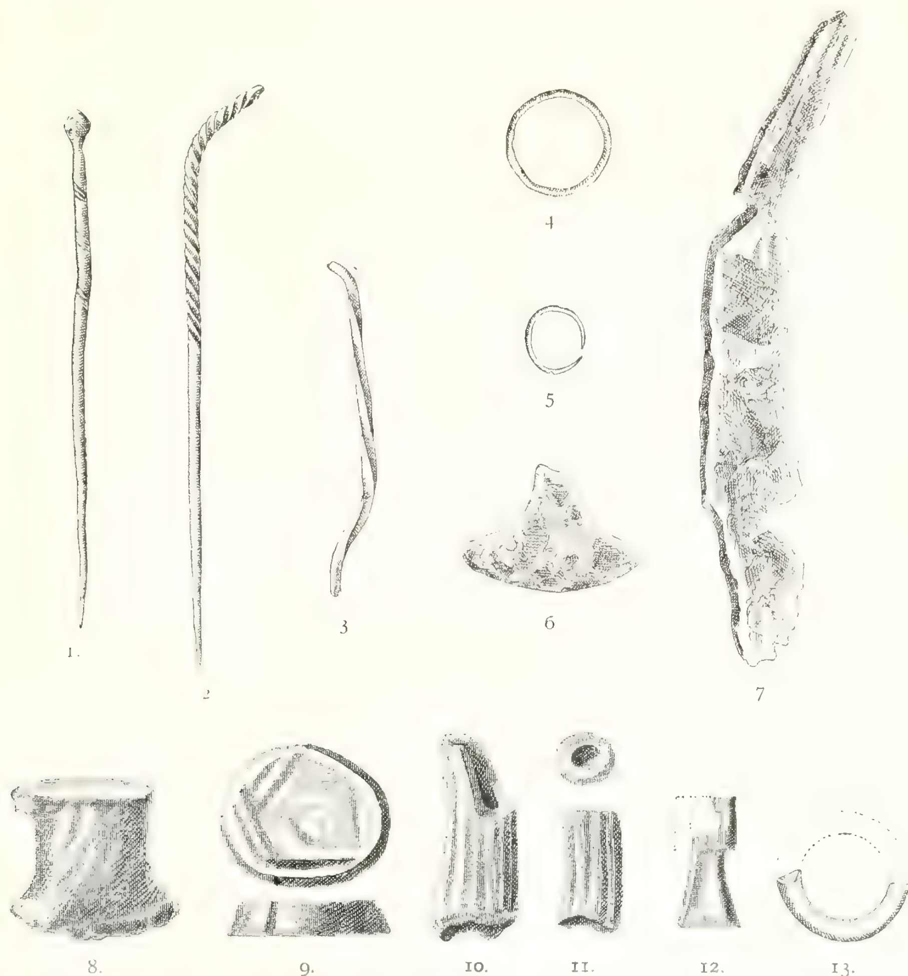
7. A többi leletekkel együtt jutott hozzám 4 drb a földből kiásott, rozsdaette vastöredék, melyek közül egy 2 cm. széles pengéjű, ives görbületű, homorú oldalán éles, hátán tompa vágószerszám, hihetően sarló vagy kés 13 cm. h. maradványa érdemel nagyobb figyelmet, míg egy kis szeg és 2 keskeny lemez jelentéktelenebbek. A sarlót l. 7. sz. a.

8. Urmánczy állítása szerint 28—30 cm. mélységben találtatott az ásatásnál egy 28 mm. átmérőjű, igen kopott, olvashatatlan bronzérem, melyet prof.

* V. ö. Hampel: Bronzkor. III. k. CCXXXVI. t. 28. sz. ábra

dr. M. Hœrnes cs. és kir. udv. múz. custos úr Marc Aurel (161—180 p. Chr. egy görög városi érmének volt szíves meghatározni.

C) *Faragott csonttárgyak.* 1. Szarvas agancsának rózsatövéből lefűrészelt 2 drb agancstőcsont. Az egyik 5·5 cm., a másik 2 cm. vastag, kerek csap alul és felül is teljesen símára átfűrészelve. Az átvágás könnyebbítése végett a fűrészelést a csap kerületén 5 helyen kezdették be s így körülfűrészelvén a csap belsejének közepén végezték, jeléül annak, kogy a munkával a kemény



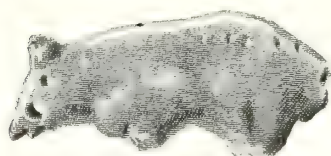
csontban nehezen haladhattak. Mind a fűrész keskeny volta, mind a fűrészelés igen éles reczézetei világosan mutatják, hogy a munka vékony fém- (bronz-) fűrészszel eszközöltetett. Az agancsról, mint fölöslegnek megszabadításán kívül más rendeltetésök bizonytalan. L. 8. és 9. sz. a.

2. Szarvasagancsból felületén hosszában végig faricskált és végeiken haránt fűrészelt 2 drb. csonttárgy. Nincsenek még elkészítve, de látszik, hogy az agancs belének kikotrása után fonalra fűzve szándékolták (gyöngy, hálósúly, játékszer, stb.) felhasználni. Hosszaságuk = 5 és 4·5 cm. L. 10. és 11. sz. a.

3. Szarvasagancsból faragott különös alakú csonttárgy sérült állapotban. H. = 55 mm., egyik vége közepébe egy 14 mm. hosszú négyszögű üreg van faragva fémeszközzel. A csüngőként használt amulet ábráját. L. 12. sz. a.

4. Szilárd csontból faragott 26 mm. átmérőjű karikagyűrű fele, melynek átmetszete háromszögű. A csinos ékszertöredék darabját l. 13. sz. a.

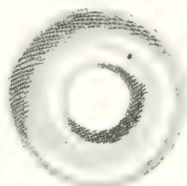
D) *Agyagállat alakok.* Ilyen 3 drb van a gyűjteményben, mind megcsonkult állapotban. Kettejöknek lábakkal és farkkal ellátott idomában disznót lehet felismerni, ellenben a harmadik példány oly primitiv készítmény, hogy ezt még állatnak sem lehet biztosan határozni. Hosszúságuk mostani csonkult alakjukban — 6·5, 3·6 és 3 cm. L. 14., 15. és 16. sz. a.* Ismeretesek ilyen agyagból égetett állattárgyak Hallstattból, Tószegről, Pilinből, Lengyelről, Tordosról, Verseczről, Vattinából, Szamosújvárról stb. lelhelyekről.


14.


15


16


17.


18


19

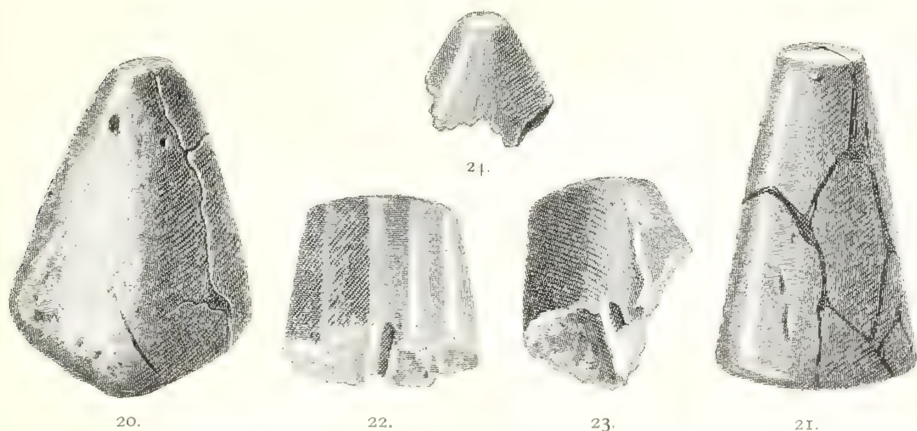
E) *Agyagkarikák.* 1 ép és 10 drb töredék tökéletlenül égett oly agyagkarika van a leletek között, a melyek mind hengeres alakú agyagszalagból készültek és közepükön nagyobb üreggel birnak. Az ép példány külső átmérője = 72 mm., vastagsága — 25 mm., a lyuk átmérője = 26 mm. E méretektől a töredékek sem igen térnek el. Az egyik darab felső része olykép díszített, hogy az ujjbarázda keskeny mélyedései a karika felületén körülhaladnak. L. 17. sz. a.** Rendeltetésök bizonytalan, Wosinsky a picziny fenekű edények aljzatának minősíti; nézetem szerint inkább kultustárgyak lehettek, mert más profán rendeltetésöket alig lehet feltételezni. L. 17., 18. és 19. sz. a.

F) *Agyaggulák és kúpok.* Ezen érdekes, de bizonytalan czélú ősemberi tárgyakból 20 darabot észleltem, a melyek két változatra különülnek, ú. m. négyszögalapú, négyoldalú gulák vagy piramisok és köralapú csonka kúpok vagy konusok. Az előbbiekből 11 drb, az utóbbiakból 9 drb került elő többnyire töredék állapotban. A csúcs alatt 3—4 cm.-nyire mindenik át van lyu-

* V. ö. Hampel: Bronzkor. LXXI. tábláján.

** V. ö. Wosinsky id. m. I. k. XXXI. t. 8. sz.; továbbá Darnay id. m. 52. l. alsó közép ábra.

kasztva 8—12 mm. átmérőjű lyukkal vizszintes irányban. Az ép példányok magassága = 15·5—17 cm., alapjok átmérője = 10—11·5 cm. A két változat úgy a nagysági viszonyokra, mint rendeltetésére nézve megegyező. Anyaguk általában durva szövetű agyag gyakran kavicsszemekkel és egy esetben gabnapelyvával is keverve, többnyire tökéletlenül égetve. A pyramis csúcsán 3 darabnál 1—1 ujjal bemélyített nagy pont látható, kettőn semmi jel nincsen; a kúpok között 4 drb. jeltelen, kettőnek tetején pedig pontokból képezett kereszt, illetőleg a másikon három egymást a központon keresztező vonal fordul elő. A mi ezen agyagtornyok rendeltetését illeti, mindeddig még nagyon problematikus: Radimsky,[1] Hœrnes,[2] és Darnay[3] szövőszék nehezékeknek tartják,



20. 22. 23. 21.

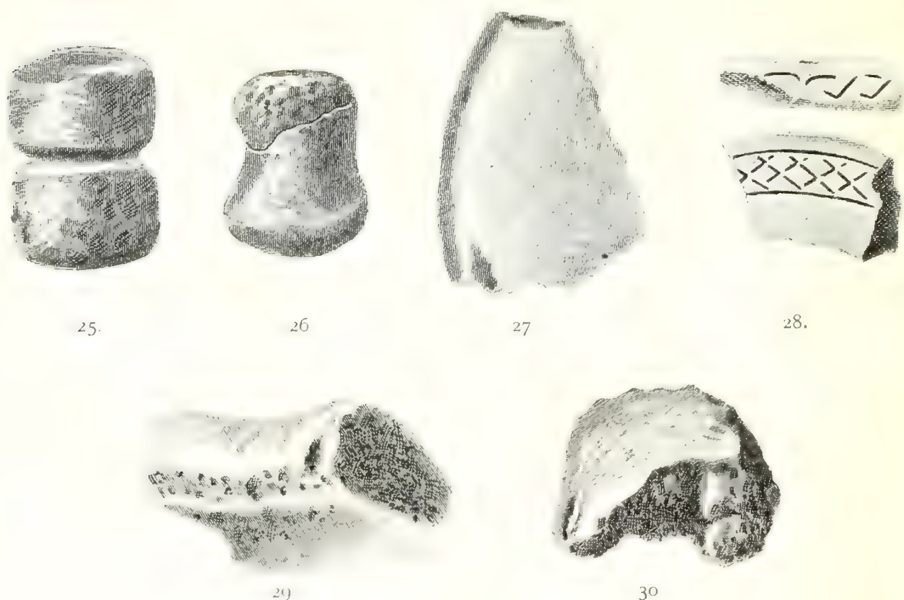
Rómer[4] tüzi kutyáknak nevezte. Szendrei[5] és Ortvay[6] symbolikus, vallásos vagy tűzszertartási tárgyaknak minősítik, kikhez részben Wosinsky[7] is csatlakozik. Tekintve az észleletek sokaságát, melyek szerint ásatásoknál a tűzhelyek körül találtatnak, a jövő talán tűzszertartási symbolikus tárgyaknak fogja eldönteni, csak az ásatások lelkiismeretes végzése és e tárgyak teljes statistikája fogja a kérdést megoldani. A petrisi példányokat l. 20., 21., 22., 23. és 24. sz. a.

G) *Ismeretlen agyagtárgyak.* 1. Egy teljesen ép és 5 töredék oly agyagtárgyat mutatok be, a melyekről a magyar ősrégészeti irodalomban is van tudomásom[8] és a melyekkel saját kutatásaim alatt is most másodszor találkoztam. Szabálytalan hengeres alakú tárgyak ezek, közepükön körülvonuló bemélyedéssel, melyben 2 példánynál határozottan a reájuk kötött zsineg bevágását ismer-

1 L. Die prähistorischen Fundstätten etc. Sarajevo, 1891. pag. 46. Fig. 159.
2 L. Die Urgeschichte des Menschen. Wien, 1892. pag. 252.
3 L. Sümegh és vidékének őskora. Bpest, 1899. pag. 52.
4 L. Szendrei: Borsod megye őstelepei. Arch. Ért. 1883. K. ny. pag. 24.
5 L. U. o. pag. 25.
6 L. Temesvármegye tört. Pozsony, 1896. pag. 207.
7 L. Tolna vármegye tört. Bpest, 1896. I. k. pag. 122.
8 L. Milleker: Délmagyarorsz. régiségleletei. I. Vattina. VI. tábla. 9. sz. (=agyagcsörlő, Spule.) A Tiszavidéken is fordultak elő.

hetni fel. A legnagyobb ép p. hossza = 11 cm., vastagságának átmérője = 6 cm., a zsineg bekoptatás medrének szélessége = 12—15 mm. Anyaguk kavicsszemekkel kevert, jól égetett agyag; némelyik kőkeménységű és szokatlanul súlyos, tömör. A többiek hossza = 8·5, 2 és 11 cm., a henger átmérője = 6—7·5 cm. közt változó. L. 25. és 26. sz. a. Rendeltetésökre nézve nehezékek vagy még inkább közepükön kötélre kötve igen czélszerű védő- és támadófegyverek lehettek. Hasonló tárgy 15 drb került elő az öregfalui őstelepen, melyek között 3 drb átfúrt volt.* A petrisieken diszítés nincs.

2. A cserepek között olyan sajátszerű tárgynak 15 drb töredéke mutatkozott, a melyet másnak, mint tálczának minősíteni nem lehet. A töredékek ép



25. 26. 27. 28.

29. 30.

széle mind szabályos köríves, úgy, hogy az ép tárgy egy 10—18 mm. vastagságú és körülbelül 25—35 cm. átméretű lapos, sima tálcza volt, melyet sok hasznos czélra használhattak. Egyetlen egy darabnak egyik lapja és éle van vonalkeresztezésekkel díszítve. (L. 27. 28. sz. a.) Hasonló cserepeket a kécsai őstelepen is találtam.**

3. Az agyagtöredékek közül kiválik 5 drb igen durva, földesszövetű, polyváselegyű, tökéletlenűl égett roncs, melyeknek részint felálló, részint kevéssé kihajló peremes részében 3—4 cm. vastagságú nagy durva edények maradványaira lehet ismerni. Felületük is igen durva, érdes, úgy hogy ezeket a rendes edények közé nem lehet venni, hanem valamely különös czélra szolgáló cseberféle edényektől származtatom. (L. 29. és 30. sz. a.)

4. Különböző eredetű többé-kevésbé égett agyagtöredékek m. e. = 15 drb:

* L. Délmagy. Orsz. Tört. és Rég. Ért. 1896. évf. Orosz E.: Új őskori telep Öregfalu határán.

** L. «Erdélyi Muzeum». 1896. évf. pag. 64.

H) *Tűzpadok roncsai.* E csoportba 72 drb kisebb-nagyobb agyagrög tartozik, a melyek kavicsmentes, halványvörös vagy mészszürke, felületükön símára sikárolt és többnyire keményre égetett tiszta agyagból állanak és házfalvakolatra emlékeztetnek. A legvastagabb töredék 5 cm., de ennél is vastagabb volt a tűzpad, melynek aljzatába némely példányok tanusága szerint nagyobb kavicsok vagy szögletesen tördelt kődarabok is voltak beágyazva, sőt egy lapos, sima felületű dacittuffa kő épen a tűzpad lapjának szintjébe volt behelyezve. Faágat, dudvát, szalma vagy polyva nyomait egyben sem találtam. A felszintől 38 cm. mélyen volt egy tűzpadrög felszine a kulturrétegben. Több ily töredéket lapjával aláfordult helyzetben találtam, miből következik, hogy a tűzhelyeket még a telep létezése idejébén felforgatták ; ép tűzpadot nem láttam. (L. 31. sz. a.)



31. 32. 33.

I) *Faltapaszok rögei.* Hengeres faágak, pálczák, rudak fatörzsek és szegletes, hasított léczek benyomásait feltüntető, torha szövetű, lágy, szárazon törékeny, nedvesen mállékony agyagrögök igen gyakoriak. Anyaguk gabnapolyvát, fűszálakat, murvát vagy szalmatöreket bőven tartalmaz és a szerint a mint ezen alkatrészekből kevesebb vagy több van bennök, tömörebb vagy lazább összetartásuak, s az előbbiek rendesen élénkebb téglavörösre égettek, mint az utóbbiak. Az egymás mellett párhuzamosan fekvő kisebb benyomatok átmérője 5—15 mm., a leggyakoribb méretek = 10—20 mm., a vastagabbak átmérete = 20—32 mm., de ezeken kívül m. e. 20 drb nagyobb rögön egész fatörzsek hengeres benyomatai is szemlélhetők a töredékeken mérhető átméret szerint 8—9 cm. vastagságig, miből következőleg kétségtelen, hogy ennél még vastagabb hengeres fatörzseket és rudakat is alkalmaztak az agyagtapaszték alatti sövényfalakba. A lapos, tehát hasított vagy faragott léczek és törzsek szélessége = 25—90 mm. közt változó. A nagyobb törzsek mellett gyakran vékonyabb ágak benyomatai is vannak, de ennél is érdekesebb az olyan rög, melynek egyik oldalán a vastag rúd vagy törzs látható, míg a másik oldalon harántos irányban a vékony ágak, vesszők benyomatai szemlélhetők, a mely példányok tehát a sövényfonat ágainak keresztezését tüntetik föl. Egy nagyobb rög belsejében több — a polyvatokjával együtt az agyagba került, 7 mm. h. és 2 mm. széles gabnaszem benyomata tünik föl, melynek idoma az alakorhoz vagy még inkább a tönkölyhöz hasonlít. A pálczabenyomatos agyagrögök az ősrégészek általánosan elfogadott nézete szerint a kunyhók sövényfalának meg-

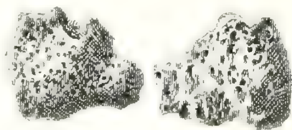
égett agyagtapasztékai, melyekkel a telepkutatók minden nagyobb őstelepen találkoznak, s így ezeknek számos analogiája ismeretes. A legnagyobb rög hossza = 18 cm., szélessége 10 cm. A faltapasz külső oldala laposra volt elsimítva. Két drb rögön az ősember ujjainak benyomata maradt, a mint a lágy agyagot megmarkolta. A Petris telepről tanulmányozás alatt volt ágbenyomatos rögök száma = 162 drb. (L. 32. és 33. sz. a.)

V VASKOHÁSZAT NYOMAI A PETRIS ŐSTELEPEN. Külön foglaltam össze a vasolvasztásra mutató nyomok érdekes adatait, a melyek a tárgyak minősége szerint három külön csoportra különíthetők.

1. Vaskövek. A leletek közt 12 drb olyan követ találtam, a melyek a másfajta köveket meghaladó súlyuk által azonaal elárulják, hogy ezek valami érczek darabjai. Összes súlyuk = 1756 gr., ebből a legnagyobb drb súlya = 533 gr. Alakjuk salakszerű, likacsos, érdes felületű, szabálytalan idomú rög, mely át van hatva olvadási, üreges, hólyagos dudorokkal, felületén üveges kérdezéssel.



34.



36.



35.

Dr. Koch Antal professor úr ezekre nézve a következő észrevételt fűzi: «Ez nem természetes vasércz már, hanem olvasztás után létrejött vassalak. Határozottan erre utalnak a kisebb-nagyobb hólyagüregek, a minők a termés vasérczben nincsenek. E salak után az eredeti vasércz minősége valószínüleg barnavasérczre (Limonit) mutat, melyet legközelebb Rodna vidékéről kaphatott az ősember». E szerint e súlyos kövek a vasércz és a vele összeolvadt agyagnak salakrögei. Némelyik friss törésű felületén az ércz fémfényű fekete szinű, a melyben több agyag van likacsosabb, könnyebb fénytelen sötétbarnás szinű, s a reájuk tapadt és égett agyag téglaveres. Több darab felületén helyenként vas-(oxyd) rozsda képződött. A legoxydáltabb példányról dr. Koch professor így nyilatkozik: «Ezen a darabon az eredeti vasércz minősége még jól kivehető. Ez meglehetősen agyagos mocsárvasércz, melyen a vizi növényzet nyomai is láthatók még. A lapos darab homorúbb felén itt-ott vékony salakréteg tapad rajta, annak jeléül, hogy ez a darab is a vasolvasztóban lehetett, de nem olvadott meg.» E vasérczrögök præhistorikus voltát bizonyítandó, feljegyzem, hogy egy kis darab ilyen érczrögöt felszinén rátapadt égett agyaggal magam vettem ki ősi fekhelyéről a kulturrétegből, a felszíntől 20—30 cm. mélységből, hol a televényben égett agyagmorzsák társaságában feküdt, kizártnak tartom tehát, hogy jelenkori kovácsmühelyből odakerült salakok volnának. Ilyen vasérczrög ábráját l. 34., 35. és 36. sz. a.

2. Olvasztó edények. A már tárgyalt edénycserepeken kívül előfordult m. e. 110 darab olyan speciális jellegű cserép, a melyek részint anyaguk,

részint a körülmények által arra indítottak, hogy ezeket, mint a vasolvasztásra szolgáló edények maradványait e külön fejezetben ismertessem. E csoportba vettem mindazon cserepeket, melyek nagy hevítés hatása alatt olvadt, likacsos, szövetet nyertek. Főbb jellegeik a következők: *a)* Hólyagos, likacsos, szivacsszerű anyag vagy csupán ilyen felület; ha az egész anyag szivacsos, az ilyen a vizen úszik. *b)* A mai cserépedény máshoz hasonló olvadási kéregfelület. *c)* Durva, érdes felületű, nagy tűz hatása alatt elgörbült falú és szabálytalan alakú edényrészletek. *d)* Anyagukban a gömbölyű kavicsszemecskék mellett összetördelt, szegletes quarczszemek is vannak, a mit másfajta edényeknél eddig még nem tapasztaltam. Szinök általában az olvadás fokozata szerint változó, de legtöbbnyire sötétszürke vagy kékesfeketés árnyalatú. A tüzelés alatt falaik elrepedeztek, eltorzultak, megolvadtak s a felmelegült léghólyagcsák likacsossá tették. Érdekes egy cseréptömeg, mert ebben négy egymásra esett és összeolvadt cserépdarab ismerhető föl. Dr. Koch Antal professor úr válasza e cserepekre vonatkozólag: «A durva vastag cserepek közönséges apró kavicsos-porondos talajnemből készültek és az égetésnél teljesen megolvadva, salakos tömeggé váltak a külfalat kivéve, a mely úgy látszik tűzállóbb agyagos-vasas anyaggal lett bevonva (= engobirozva). Én is valószinünek tartom, hogy ezek olvasztó tégelyféle edényeknek a cserepei; de talán a bronz olvasztására szolgálhattak? Mindenesetre sokkal tetemesebb hőfoknak voltak kitéve ez edények, mint azon esetben, ha csupán evő- vagy ivóedényekké lettek volna égetve. A legkisebb cserépen, a mely legkevésbé olvadott meg, világosan látható, hogy csekélyebb hőfoknál a kavicsos-porondos vastartalmú agyag vöröscseréppé éghetett, csak erősebb és tartósabb tűzben olvadott meg fekete salakká.» A cserepek falvast. igen egyenetlen, 10—25 mm. közt változók. 20 perem közül 12 felálló, 5 kevéssé kihajló. Előkerült 2 bütyök-, 1 gombfogantyú s 1 csapos, durva szalagfül köralakú fülnyilással. A 4 drb. lapos edényfenék között 2 feltünően jellemzi a keskenyfenekű olvasztó tégelyeket s e töredékek öblös, alacsony formára utalnak. A másik kettő rendes nagyságú fazékfenék. Némely peremtöredék ívgörbülete 20—30 sőt 40 cm. átméretű kerületet is enged feltételezni. 10 díszített cserepen a lánczdisz, domború szalag-, tekercs- és vessződíszítés fordult elő. E különös sajátsággal biró cserepek anyagának a többiektől eltérő szerkezete alapján feltételezem, hogy olvasztó edények maradványai, noha a kisegítésnél eltorzult rendes edények is lehettek; analog adatok hiányában tartózkodom a végleges ítélettől s ennek eldöntését a jövőre halasztom, míg ilyen speczialis irányú tanulmányok, fenéktöredéket, e kérdést jobban megvilágítják. L. 37. sz.


37

3. Salakrögök. E csoportba osztottam be mindazon vastagabb, szabálytalan rögidomú, égett vagy olvadt agyagdarabokat, a melyek cserepeknek egyáltalán nem voltak tekinthetők. Az előbb leírt cserepekhez hasonlóan ezek is mind likacsos, szivacsszerkezetű, nagy tűz hatása alatt felfuvódott és hólyagossá vált agyagsalakok. Felületöket kékes, üveges olvadási kéreg vonja be.

Minél szivacsosabb, apró üregekkel sűrűn telt szerkezetű, annál könnyebb s az ilyen a vizen úszik. A nagyobb darabok súlyosabbak, a legnagyobbak 1 dcm.-nyi méretüek. Az összegyűjtött darabok száma m. e. = 48.[1] Dr. Koch Antal prof. úr észrevétele: «Ugyanolyan anyagból (mint az olvasztó edények) származott salak, mely talán az edények teljes összeolvadásából keletkezett. Egy darabkán világoskék, üveges salakréteg látható. «Tekintettel arra, hogy az agyagnak nagyfokú megégése által is keletkezhetik ilyen salakrög, magam is csupán összeolvadt agyagnak minősítem s a vasolvasztással csak annyiban tartom összefüggőnek, mivel a határozottan jelenlevő vasérczek olvasztásához szükséges nagyobb tüzelésben a salakká olvadt rögök nagy számának is megtaláljuk a magyarázatát. Kisehb számban a tordosi, kécsai, torontál-újvári, öregfalui, csókai, szamosújvár-lunkai és Costa-Gyerli őstelepek is mutatnak föl ilyen salakos agyagrögöket, sőt még a jelenkori téglaégető helyekről sem hiányzanak.

Következtetések. A petrisi őstelep Szamosújvár vidékének leggazdagabb, legérdekesebb és legtanulságosabb történelem előtti lelethelye. Már maga a lelhely fekvése is oly feltünően szép terrasse-alakulat, hogy ezt az eddig ismert erdélyi terrasse-telepek legjellemzőbb mintaképéül lehet tekinteni. Az ősember szempontjából a környék egyik legelőnyösebb strategiai pontja is volt e hegyfok, mely optikai összefüggésben áll a lunkai és Costa-Gyerli őstelepekkel. A három telep egymástól való távolsága = 2200, 1200 és 2400 méter légtávolban. A Petris-telep kedvező helyzetét a Szamos folyó fővölgyének, mint e vidék főközlekedési útvonalának köszönhette, de másrészt a hegyfok keleti oldalán a Szamos völgyébe torkoló Sósvölgy és Füzes patak mellékvölgyek is jelentékenyen fokozták az itteni település előnyeit, minthogy a telepről nemcsak a fővölgyet és ennek széles ártérlapályát, hanem a mellékvölgyeket is messzire be lehetett látni és ellenőrizni. Ellenséges hadak közelgésének megfigyelését és könnyű közlekedést nyújtó telephelyeket kerestek az őskori vándornépek s a petrisi telep e tekintetben kiválóan megfelelt a követelményeknek. A terrasse tövében bőven van forrásvíz, a közeli folyóvizek a halászatnak kedveztek s hogy az őskorban milyen vadbőséggel birhattak a környező erdőségek, fogalmat alkothatunk magunknak, ha I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet hívjuk tanuságtételre, ki midőn 1669 augusztus 17-én Szent-Iványról Ujvárra menvén, 28-ig maradt ottan, naplójában ő maga a következőket írja: «Szamosújvárott létemben 8 napok alatt verettem[2] 148 őzöket, 19 szarvasokat és egy erdeit.»[3] Továbbá 1670 szeptember 6—10 és 12—13 közötti időben ismét Szamosújvárt tartózkodván írja: «verettem 50 őzeket, 19 szarvasokat, 5 erdeit, 2 farkast, 1 medvét.»[4] A telepterrasse geologiai alkatában szereplő kavicsüledékek a szükséges kőszerek anyagát szolgáltatta; az örlőköveknek alkalmas nagyobb közetdarabok a Besztercze vidéki andesithegységből jutottak a telepre; a

1 Nem szabad elhallgatnom, hogy 22 drb. ágbenyomatos faltapaszrögön is észleltem ily szivacsos szerkezetet!

2 T. i. kutyákkal felverette.

3 «Erdei» alatt a régi magyar vadászok a vaddisznót értették. (A «Természet» szerkesztősége.)

4 L. Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója. Erdélyi Muzeum. 1900. évf. 147. és 149. lapjain.

graphit Radnáról kerülhetett ide ; a vasérczet valamely közeli mocsárból gyűjtötték, míg a silex távolabb területről, az obsidián a Hegyaljáról, de legkivált a pyroxén-andesit örlőkő, mely az őskori telepek leggyakoribb kőzetanyaga csereforgalmi uton kerültek a telepesek birtokába. A telep kulturtörténelmét, illetőleg a leletekben megnyilatkozó művelődési fokozatok mérlegelésénél és kormegállapításánál érdekes jelenségeket lehet megfigyelni. Ugyanis a fúratlan örlőkövek, a kő-, csont- és agancseszközök, a bronzok, agyagkarikák, tűzkutyák és tűzpadok, a korong nélküli keramika, az edénycserepek díszes és változatos ornamentuma, a gráphítos cserepek jelenléte, valamint általában is a lelettárgyak legnagyobb részének jellege mind kétségtelen præhistoriai kulturára vallanak, ellenben az átfúrt örlőkő, a korongon készült edénycserepek, vasérczek és vaskészítmények, a hullámdíszes motivum gyakorisága, az átfúrt edényperem, egy római érem jelenléte, mint általában későbbkori jelenségek részben már a történelmi kor határának közelségét jelzik, részben pedig épen a történelmi időből származnak. A kultur adatok elkülönülésének e két csoportja alapján a telep művelődéstörténetében két külön szakaszt lehet megállapítanunk, ú. m. egy a bronzkor végére eső és hosszú ideig tartó őskulturát s ezt követőleg a La Tène és római kultura jelentéktelenebb maradványait. Azonban maga az önálló őskultura kora sem esik messze a történelmi idők határaitól, mert a vasolvasztás első kísérletei, a hullámdíszes cserepek és a függélyesen átfúrt edényperemek egyazon korúak a præhistorikus kultura többi emlékeivel. Minthogy azonban a petrisi — csak néhány példányban mutatkozott — korongolt cserepek anyaga már gondosan iszapolt és jól égetett ; s mert a La Tène kulturát olyannyira jellemző dudorszalag is jelentkezett az edény nyaka alatti cserépdarabon, sőt az edény oldalát körülfutó s az égetés előtt alkalmazott 2·5 cm. széles fehér festésű szalagdiszes cserép is fordult elő, a mely díszítési módot Wosinsky id. műve is fölemlíti, (l. II. 558. l.) s végül, mert e korongolt cserepek az általam a folyó év tavaszán felfedezett és feltárt apahidai La Tène kori nagy urnatemető keramikai készítményeivel tökéletesen megegyezők s tehát kétségtelenül La Tène koriak, önként következik, hogy az ezektől minden tekintetben elütő korongolatlan cserepek tömege régibb a La Tène kulturánál. Wosinsky szerint a graphitos díszítés a hallstatti periodusban jelentkezik legelőször. (l. II. 556. l.) Ezen érv alapjára helyezkedve a Petris telep őskulturáját, a melynek keramikájában a gráphitos díszítés nagy szerepet játszik, hallstattkorinak kell minősíteni és az adatok együttes összevetéséből levonható következtetés szerint a Kr. e. 1000-ik év körüli időből lehet származtatni. A hallstatti kulturára vallanak az íves vonalakkal kerített kis csücskök, az ujjbarázda dísz a behajló peremű tálféle edények gyakorisága, a graphitos motívum ; mæander és spirál ornamenteket látunk Hoernes : Urgeschichte des Menschen czímű művének 547. lapja előtti képestábla edényein, Radimskyben* pedig a hallstatti edények díszítésein kívül a 3. osztályú edényre, (158. ábra) a talpas serlegre, (154. ábra) az agyagpyramisra (159. ábra) és a 214—215. sz. a. keresztalakú bronztárgyakra is találunk analogiát. A vattinai

* L. Die prähistorischen Fundstätten (stb.) Sarajevo. 1891.

telep szép leleteivel is sok tekintetben azonosságot mutat,* úgy hogy ebből is nyilvánvaló a hallstattkori eredete. Analogiákat szolgáltat Darnay somlyói őstelepének** keramikája is, mely ugyancsak Hallstatt és La Tène korbeli. Végül nem hagyhatom figyelmen kívül az ördöngős-füzesi bronzkincsleletet sem, a mely a bronzkor késői szakaszából származván, bronzcsészéi a hallstatti izlést jellemzik, a petrisi őstelepltől csak 3—3·5 km. távolságban feküdt.*** Az imént bemutatott őstelep, mint látjuk érdekes leletekkel járult Erdély északi területének præhistorikus korának ismeretéhez. A telep régiségleletei Vajna Károly volt fegyintézeti igazgató ajándékából a szamosujvári m. kir. áll. főgymnasium múzeumában őriztetnek ; az általam gyűjtött tárgyak saját gyűjteményemben vannak.

Végül kedves kötelességet teljesítek, midőn hálás köszönetet mondok mindazoknak, kik e szerény dolgozatomban becses támogatásukkal részesítettek. Ki kell emelnem dr. Koch Antal és dr. Vángel Jenő egyet. tanár urakat, valamint dr. Hoernes Móricz cs. és kir. udv. múz. custos urat, mint a kiknek a vizsgálódási szakmájuk tárgyára vonatkozó szíves felvilágosításaikért tartozom köszönettel. Nem csekély köszönet illeti Vajna Károly volt igazgató urat a leletek megmentéséért, míg az összegyűjtés két évi fáradozásával Urmánczy Joachim főfegyőr is igényt tarthat a nyilvános elismerésre.

Apahidán, Kolozs m. 1900. évben. *Orosz Endre.*

* L. Milleker: Délmagy. orsz. régiségleletei. I. rész. 122—144. l. és Arch. Ért. 1899. évf. 150—182. l. rajzait.

** Lásd Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII-ik kötet. Különlenyomat: 50—77. lapján

*** L. Arch. Ért. 1895. évf. 196—201. l. és Hampel: Bronzkor. III. CCXVIII. és CCXIX. táblák



MEDUSAFEJ, DOMBORMŰVES BRONZKORONGON.

(A n. múzeumban cca 1/2 n.)



LEVELEZÉS.

I. GOHL ÖDÖN: ADALÉKOK A KRISZTUS-ÉRMEKHEZ. Pótlékul az Arch. Ért. legutóbbi számában megjelent czikkemhez közlöm az alábbi adatokat: A Krisztus-érmek általános elterjedésére s a hazai medaillisztikára egyaránt érdekes adat, hogy Körmöczbányán is készültek ilyen érmek, még pedig legalább 1554. óta a XVII. század közepéig. Ezeknek verőtövei (bélyegvasai) a bécsi pénzverdében őriztetnek. (Stempelsammlung)* I. k. 54., 55., 235., 381—382. és 390. sz.) Az egyik (390. sz.) 1634-ben készült érmen a Krisztus-fej a fejtetejének laposságával a Campod fiori-i tipusra támaszkodik, hanem dicsfénynyel van övezve. Az érmen Krisztus jobbra néz, a mezőben kétoldalt ℵ és ^ש^ fönn: SALVATOR MVNDI (-virágszál) 1634. Baloldalt HG (= Hans Guesz éremvéső). A hátlapon 13 sor felirat: | · COR · I ✶ IHS ★ | CHRS · FACTVS | EST NOBIS EX DEO | SAPIENTIA · ET IVS | TITIA ET SANCTIFI | CATIO ET REDEMPTIO | Christus · | ist · uns ✣ | von Gott gesandt ★ | zur weisheit · zur | gerechtigkeit · zur | Seyligen un | zur Erlosung | átm. 42 és 35 mm. (ovalis). — Azt hiszem, maga az a tény, hogy ezen érem a királyi pénzverdében, a verde rendes éremvésőjének kezéből került elő, eléggé világosan bizonyítja, hogy egyrészt a Campo di fiori-i éremtipust akkoriban nálunk is széltiben ismerték, másrészt, hogy az nem mint zsidó gyártmány vagy apokrif érem volt ismeretes. — Egyéb Körmöczbányán készült Krisztus-érmek még a következők: 1. Jézus mellképe balra, négyszögű sugárfénynyel. SALVATOR MVNDI CHRISTI MISERER Füzéres szegély. (Stempelsammlung 54. sz.) Hátlapján Isten báránya j. AGNVS ∘ DEI ⁘ OVI ⁘ | ∘ TOLLIT ⁘ | PCTA ∘ MVNDI | átm. 36 mm. (1555-ből való.) (A verőtőn kis czímerpaizsban hal. b.) — 2. Krisztus mellk. j. vonalkörben; füzéres szegélylyel. (Stempelsammlung 55. sz.) Hátlapján Isten báránya j., ∘ AGNVS · DEI · QVI · TOLLIT · PC—TA · MVNDI ∘ átm. 22 mm. — Krisztus mellk. b., fönn és lenn nyitott vonalkörben ✣ IESVS ✣ CHRISTVS | Fonott szegély. Hátlapok: *a)* Krisztus ostoroztatása, *b)* Mária mellképe, *c)* A kínszenvedés eszközei stb. átm. 23 mm. (Előlapja: Stempelsammlung 235. sz.) II. Rudolf idejéből való: állítólag Sack (Sackh v. Sock) Mihály éremvéső műve. — 3. A Roth v. Rothenfels körmöczbányai kamarai algróf ovalis érme, előlapján Krisztus képével átm. 37 és 42 mm. (Hans Guesz műve.) (Stempelsammlung 381—382. sz., továbbá Arch. Közlem. XIV. és Gohl Ö.: Budapest Emlékérmei I. k. 21. l.

A Krisztus-érmekről szóló, fönnebb idézett czikkemben foglalt azon álli-

* Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempelsammlung des k. k. Hauptmünzamtes in Wien, I. Bd. 1901

tásomnak további bizonyítására, hogy a Krisztus-érmek zsidó feliratát nem az érem készítőjének zsidó származásából, hanem a XVI. század humanisztikus irányzatából és az ó-kor tanulmányozásának messze kiható hatásaiból kell magyarázni, néhány XVI—XVII. századbeli, zsidó feliratú érmet akarok még felsorolni, melyeknek eredete kizárja annak föltételezését, hogy zsidók művei lettek volna! Ilyen érmek: 1. VI. Eduárd angol király nagy koronázási érme, előlapján latin, hátlapján zsidó és görög felirattal. (Ill. London News 1901., vol. 118 nr. 3225. p. 576.) — 2. Biblikus érem a bécsi verdéből, I. Lipót császár korából. (Stempelsammlung 482. sz.) A verőtő egyik lapján három sorban zsidó betűkkel zsidó felirat שלמה המלך ובנו דוד המלך = Dávid a király | és fia | Salamon a király | átm. 24 mm. (L. i. h. XIX. t. 7. sz.) — 3. Biblikus érem a bécsi verdéből, I. Lipót császár korából. (Stempelsammlung 483. sz.) Előlap: | א̌ ש̌ | זקנה רקר | א̌ ש̌ = Ábrahám Sahrah | ősatyja ősanya | Abraham Sahrah | Hátlapján pedig: | יו̌ ך̌ | הולך הרב כחר | ר̌ ר̌ (Homályos felirat: Izsákra és Rebekkára vonatkozik.) Átm. 22 mm.

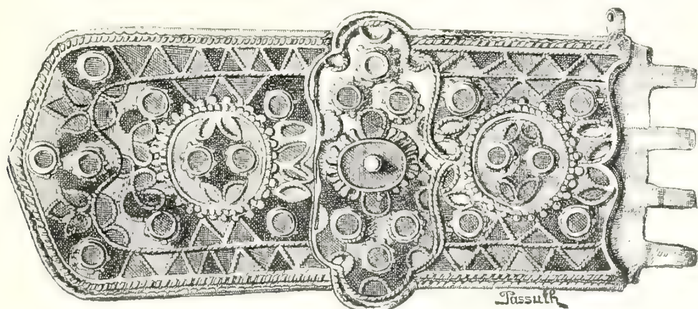
A XV—XVII. századbeli érmeken gyakori zsidó és görög, meg a kabbalisztikus feliratokra említem még példa gyanánt: 1. spanyolhoni Johanna, V. Károly leányának egy érmét (Stempelsammlung 101—102 és Domanig: Porträtmedaillen VIII. t. 50. sz., mely Gian Paolo Poggini műve. Mellkép j., · IOANNA CAROLI · V · AVG · FIL · LVSITAN · PRINC · a vállszelvényben · I · PAVL · POG · F · Hátlap: pihenő bika b., mellette Abundantia, kire röpködő angyalkák virágot szórnak. AΠAPA ΛΛAK TOΣ. Lenn a szelvényben · M · D · LXXIII · átm. 40 mm. — 2. A Schlosser szerint XIV. századbeli flandriai Heraclius-érmen, továbbá 3. Palæolog János bizanczi császár érmén Pisanótól, 4. Boldú János velenczei medaillőr egyes művein görög, illetve vegyesen egymás mellett alkalmazott latin és görög feliratokat találunk. Boldú néha héber betűkkel szignál. — Schlosser még Mantegnát is idézi példaképen és a különféle nyelvű feliratokkal űzött «*hasonló játékot*» szintén a humanisták befolyásának tulajdonítja. (Jahrbuch d. Kunstsamlg. XVIII., 85. l.) — 5. Körmöczbányai talizmán-érem 1628-ból (Hans Guesz műve) ⁂ VICIT · LEO · DE · TRIBV · IVDA · RADIX · DAVID · Gyöngykörben kabbalisztikus jegyek közt VER CHIEL Gyöngykör. Hátlap: EFFE · NONO · CHAD · HELOY · SADAY · SAN · IACO | Oroszlán mögött a fölkelő nap. Lenn: 1628. átm. 23 mm. (Verőtöve: Stempelsammlung 383—384. sz.) — 6. Hasonló körmöczbányai talizmán-érem i. h. 385—386. sz. (és verőtöve XVII. t. 6. sz.) — 7. A sziléziai ev. rendek 1634. évi tallérján (Friedensburg ü. Seger 255. sz.) bár latin betűkkel irva, a zsidó Jehovah szót olvassuk. — Mindezen itt fölhozott példákkal (melyek egyrészét a bécsi pénzverde verőtő gyűjteményének nemrég közzétett lajstromából merítettem), azt hiszem, kellőképen beigazoltam, hogy a XV—XVII. századbeli érmeken a görög és héber feliratokat a latinnal elegyesen használták. Schlosser nyilatkozata, mely ezen eljárást játéknak nevezi, véletlenül csak e napokban keltette föl figyelmemet és szintén támogatja minapi czikkemben elfoglalt álláspontomat. — A bécsi verőtő-gyűjtemény katalogusának bővebb méltatására, illetve egyes adatainak kiegészítésére és kijavítására legközelebb veszek majd alkalmat.

Gohl Ödön.

II. MIHALIK JÓZSEF: EGY ZOMÁNCZOZOTT DÉLSZLÁV CSATTRÓL. A Balkán-félszigeten aránylag elég sűrűn fordulnak elő sárgarézből, néha bronzból öntött, övre való csattok, melyeknek jobbadán hamis kövekkel ékesített felületén champlevé zománczban leginkább növényleveleket s kacskaringós ornamentumokat látunk. Ezek a csatt lemezével együtt durván vannak öntve s leginkább sárga, kék, fekete és fehér opák zománczczal kitöltve, a nélkül azonban, hogy azokon a zománczok felületei lecsiszolva volnának, mint a hogy a champlevé zomácznál szokásos.

Az ilyen csattok rendszerint két tagból állanak s úgy illeszthetők össze, hogy a két fél függőleges középső tengelyében alkalmazott átlyákasztott fogas peczkek egymásba járnak s aztán egy lánczra erősített tű függőleges irányban való behelyezése által egymással összekapcsoltatnak.

A magyar Nemzeti Múzeum ilyen csattokból szép gyűjteménynyel bír s habár idáig ezeknek, úgymint a délszláv műtárgyak műtörténeti megállapítása



még a függő kérdések közé tartozik, úgy tetszik, e zománczozott csattok zöme a XVIII. században készült s leginkább a délszláv népviselethez tartoztak.

Technikai szempontból érdekes e tárgyakon, hogy a zománczczal megtöltött diszítmények szélei sodrott drótok módjára domborodnak ki a fölületből és az egykorú orthodox egyházi szereket díszítő sodronyzománczos technikára emlékeztetnek, mely maga a középkori magyar sodronyos zománczot idézi emlékünkbe.

E csattok zománczai s az orthodox egyházi készletek sodronyzománczos részletei között az analógia lényegileg is meg van, mert e csattokon is a kiemelkedő drótszerű kuntorvonalak adják meg a diszítmények jellegét, míg a közökben elhelyezett zománczok csupán csak a dekorativ szerepet viszik, éppen úgy, mint azt a magyar sodronyzomácznál is észleljük s ezért arra az eredményre kell jönnünk, hogy ezek a csattok a keleti orthodox sodronyos zománczoknak kellően meg nem értett, elrontott s eldurvított népies utánzásai s olyan műhelyekben keletkeztek, a melyek a kellő technikai képzettség s művészi izlés híján elég alacsony színvonalon állottak.

Másképen áll a dolog a délszláv csattok sorozatában a ritkábban feltünő másik fajtájánál, a melyből egy féltagot ábrában is közlünk.* A csatt *Negotin-*

* A csattot Theodor György orsovai birtokos úr szívességéből ismertethetem, a kinek ezért hálás köszönetet mondok. M. J.

ból származik, sárgarézből van öntve s egészben véve 25 cm. hosszú s 6·5 cm. széles. Lemeze nem két, de négy részből áll, s a két szélső tag belső lapján egy-egy függőleges vaspálczával van a második taghoz illesztve.

Az egész csattnak felületét három, kerületén kikanyarított s bemetszett ellipszis alakú függőleges cartouche négy mezőre osztja, a melyeknek közepén pontokkal határolt körben két kisebb kerek dudor s alul-felül párosával álló, levélkékhez hasonló ornamentum foglal helyet. Ugyanilyen díszek foglalják el a kerek dísztől jobb s bal felé eső területet is, míg a négy sarokban egy-egy kerek dudor ül. A függőleges cartoucheokban középütt egy-egy nagyobb ellipszisalakú, vörös zománczczal díszített gomb emelkedik, melyet alul s felül 3—3 kisebb köralakú púp határol ; ezek felváltva kék s vörös szinű zománczczal kitöltvék, a csatt két végén pedig két liliomvirág alakú ornamentum foglal helyet. Ezek pirosra zománczozvák.

A csatt legjellemzőbb diszítő motivumait azonban a központi kerek mező fölött s alatt és a csatt hosszszélein fellépő háromszögalakú mértani mustrák adják, melyek felváltva kék, vörös, fekete és sárga zománczczal vannak kitöltve.

A zománczoknak a felülete erősen fénylik, az ornamentumok kereteinek szélei mindenütt a zománczok fölé emelkednek. Némely helyen, a hol a zománczok egyes részei kipattogtak, a zománczozásnál követett technikai eljárás szemlélhető, kitünik ugyanis, hogy a csattot diszítő ötvös elsőben is az ágyakba opák zománczokat olvasztott be, és a felületükre hártyaszerű üvegréteget borított, mely könnyebben olvadt és áttetsző.

Az érdekes csatt az ő sajátságos díszeivel az első tekintetre élénken emlékeztet a régibb középkorban divott gránátrekeszes ötvösművekre.

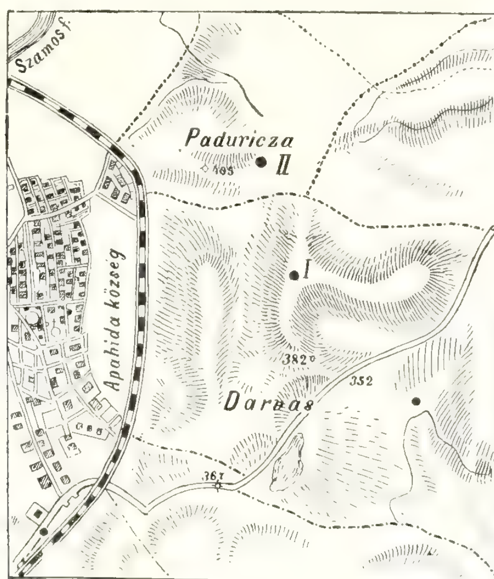
A mi csattunk és a gránátrekeszes ötvösművek között a díszítésben megnyilatkozó rokonságot megállapítani látszik, az a csattnak ama háromszögidomú, félköralakú és köridomú kiemelkedő púpos ornamentumaiban jelentkezik, a melyeknek tökéletes hasonmásai az említett rekeszes ötvösművek egész sorozatán, hogy többet fel ne hozzunk : a szilágysomlyói oroszlános aranydudoron, a bakodi karpereczen és gyűrűn és a szilágysomlyói bullákon, előfordulnak. Tudjuk, hogy régibb középkorban divo ékszerek egyes rekeszei jobbadán carneolt és gránátokat tartalmaznak, de néha akad közöttük oly példány is, a melynek rekeszeiben egyéb drágakövek : smaragd, zafir, rubin stb. fordúlnak elő. A negotini csatt rekeszeibe beolvasztott zománczok, az ornamentumok alakjaitól eltekintve, élénk szineik s erősen fénylő felületeikkel oly feltünő hasonlóságot mutatnak a rekeszes ötvösművek köveihez, hogy azokat az első felületes megtekintésre ilyeneknek tartjuk és könnyen támad az a föltevés, hogy a negotini csatt a régi gránátrekeszes ékszerekkel összefüggésben van nak és diszítményéne kegyes motivumai a régibb középkorra nyúlnak vissza, egyéb ornamentális részletében pedig, a minők a pontozott körökkel határolt mezők s a liliomvirág alakú díszek, bizonyos helyi s nemzeti pótlásokat vett fel.

Az összefüggést e meglepő stilisztikus hasonlóság miatt elvitatni alig lehet, de még sem birjuk a leszármazás, illetve a régi motivumok átöröklésé-

nek s fennmaradásának folyamatát ezeken az ékszereken chronológiai sorrendben s kellő pontossággal kimutatni, mert a délszláv iparművészet fejlődésének történetét egyáltalában még nem tanulmányoztuk eléggé.*

Mihalik József.

III. Dr. FINÁLY GÁBOR KÉT RÓMAI ÉPÜLETRŐL APAHIDÁN. I. Az Archæologiai Értesítő 1898. évi 429—30. lapján felemlítettem egy római épületet, a mely az *Apahida* község (Kolozsvármegye) *Darvas* nevű határrészén állott, s a melynek romjait a föld tulajdonosainak túlzott követelései miatt nem ásathattam fel. A múlt 1900. év augusztus havában sikerült *Pap* Miklós apahidai körjegyző úr segítségével és közbenjárásával megegyeznem a földtulajdonosokkal, s kiásathattam a római speculának, őrtoronynak gondolt épületmaradványokat.



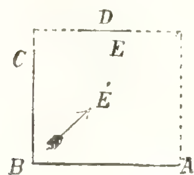
1.

Az épület helye a mellékelt vázlaton (1. ábra) I. jelzéssel megjelölt pont, a katonai részletes térkép *Daravas* (recte *Darvas*) 382 pontjától északra a hármas gerincz találkozó pontja, a Paduricza melletti mezei úttól KDK. felé Kozma Jákob mesgyéjén mérve 180 m. távolságban.

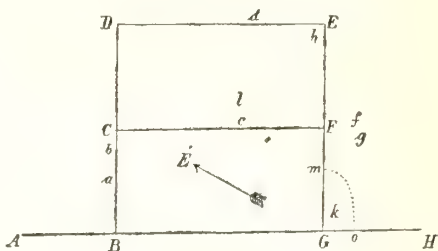
A falaknak a föld alatt kevés maradványa volt; a felszíntől 30—40 cm.-nyire csak egy-egy réteg kő volt helyén és pedig a mellékelt 2. számú ábrán az *AB*-vel jelölt 5·93 m. hosszú ÉK—DNy. irányú 68 cm. vastag és a rá merőleges *BC*-vel jelölt 4·42 cm. hosszú hasonló vastagságu fal. Az épület többi oldalai teljesen hiányzanak, csak a *D*-vel jelölt vonalon állott, 5·3 m.-nyire az *AB* fal közepétől egynehány kő, a fal belső oldalából, külső oldala illetőleg

* A délszláv ötvösség összefüggését a régibb középkorral e folyóiratban legutóbb Kövér Béla tárgyalta. (Arch. Ért. 1897. 226—253.)

vastagsága már nem volt megállapítható. A föld tulajdonosa, Kozma Jákob, még az ásás megkezdése előtt az *É*-vel jelzett pontot jelölte meg, mint az Arch. Ért. i. h. 429. lapján leírt lyukas kövek találásának helyét, s egyúttal azt is elmondta, hogy onnan sok terméskövet is elhordott akkor; ebből magyarázható, hogy az ÉK. falból semmi sem maradt, az ÉNy.-iból is csak egy kis darab maradt meg, sőt a DNy.-inak is hiányzik a vége. Hogy az ÉK—DK. falak sarkát mégis megállapíthatni véltem, arra segített az ábra *A* pontjánál egy 67×46×47 cm. méretű, külső felén sarkot mutató kő, a mely a falat egész szélességében zárta. Ez annál feltünőbb, mert a többi kő mind kisebb, teljesen szabálytalan terméskő volt, ez az egy pedig szándékosan kiválogatva odahelyezettnek látszott. Ezen túl a fal irányának folytatásában 2 m. távolságig falnak semmi nyoma sem maradt, holott a két elrombolt oldalfal helyét bő törmelék és vakolatgöröngy legalább jelezte.



2.



6.

Igy megállapítottam, hogy az épület külső mérete 6·66×5·93 méter lehet, a belső tehát 5·3×4·57 m., kereken 24 négyzetméter, oly nagy tehát, mint a római őrtornyok rendesen lenni szoktak, s az onnan kinálkozó kilátás, valószínüvé teszi, hogy őrtorony is lehetett. Az a körülmény, hogy az alább leirandó lelt tárgyak között fegyver vagy töredéke nincsen, mint negativ adat ellenbizonyítékul nem szolgálhat, viszont az, hogy a föld felszínén domborodás nem, csak a növényzet színe és természete mutatta az alapfalak helyét, arra a következtetésre indít, hogy talán nem elhagyott és romba dőlt, hanem lebontott épülettel van dolgunk, míg az alább II. alatt leirandó másik épület csak az idő viszontagságainak esett áldozatul, s így a ledőlt falak anyaga mintegy 1—1½ m. magas domborodást alkotott.

A falak anyaga dacittuffa, magának a hegynek az anyaga, vakolattal összerakott termésdarabokban; egynehány darab mészkő is hevert a falak mentén, egy-egy lapján megfaragva, ezekről a II. épület leírásánál fogok szólani. Hogy felsőbb részein talán tégla is volt beleépítve, egy idomtalan téglatöredékből lehetne következtetni, fedélcseréptöredék is mindössze alig 3—4 darab került elé, de felismerhető volt a szokott bipedális párkányos és a kupás cserepek egy-egy töredéke.

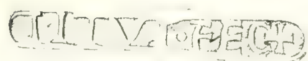
A leletben legfontosabb egy bronzérem, a mely a kiásott föld tömegéből a betakaráskor került elő. Felirata: HADRIANVS AVGVSTVS, ℞. COS III SC, arczczal jobbra álló kezeiben tartott kigyót etető Hygieia körül

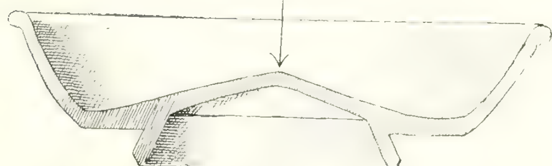


3. *a)*



5.

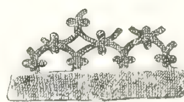




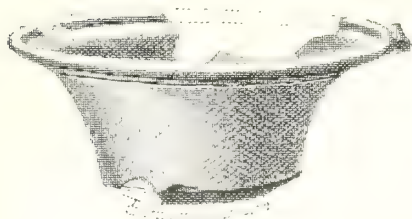
3 *b) c)*



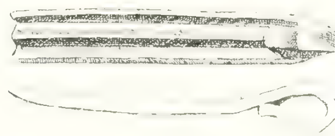
8 *a) b)*



10

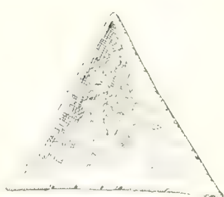


4

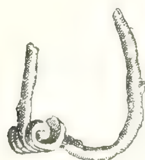


9

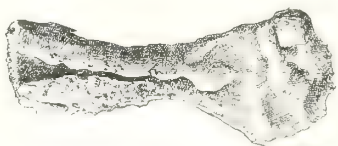




11 *a) b)*



7



13





12. *a) b)*



15.

I. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

(hasonló Coh. II². 369., de SC nélkül). Arra mutat, hogy Hadrianus uralkodásának második felében állott az épület. Fémtárgy csak még egy került elé, egy 14 cm. hosszú laposfejű vasszeg.

Az edénytöredékek közt legszebb egy sima terra sigillata tálacska (3. ábra), felső átmérője 19·2 cm., talpáé 9·6 cm., belül domború fenekén az ábrán látható TITVS FECT sigillummal; itáliai terra sigillata a 4. ábrán lerajzolt töredékes czésze is, a melynek feneke is hiányzik, a sigillum sem maradt meg. Mind a kettőt töredékeiből állítottam össze. A töredékekből még egy kis, hasas, keskenytalpú cserépbögre (5. ábra) részleges összeállítása is sikerült, valamint egy nagy amphora talpáé. Az edénytöredékek mellett négy cserépmécsesnek töredékei kerültek elé, köztük kettő piros mázas, egy pedig szürke agyagból készült, peremén virágdíszszel. Az összegyűjtött edénytöredékek anyagra nézve nagyon különböznek egymástól. Vannak kevéssé kiégetett vörös és szürke edénycserepek, valamint jól kiégetett edénytöredékek is finom anyagból, míg a cserepek nagyobbrésze szemcsés, kavicsos anyagból való. Ezeken kívül az épület belsejéből került elé egy csaknem tyúktojásnyi faopáldarab, a melyen letört szilánkok helye látszik; lehetett-e tűzszerszám, nem tudom.

II. *Orosz* Endre apahidai áll. tanító úr még 1899. év nyarán mutatott nekem az I. alatt leírt őrtoronytól nem messze a *Paduricza* határrész felé eső nyeregben egy kis dombot, a mely a föld felszínén heverő cserép és tégla töredékekből következtetve római épület romjait rejti. A darvasi őrtorony kiásása után e domb felásásához fogtam. Helye a Paduricza tetőn (a katonai részletes térkép Pădurița, recte Paduricza 405 -◇- pontjától K.-re, az 1. ábrán II-vel jelölt pont) a tető melletti úttól Bács Dumitru mesgyéjén mérve 140 méternyire, a darvasi speculától ÉÉNy.-ra 270 méternyire van.

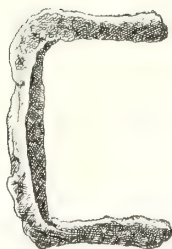
Az épület alaprajza a következő (6. ábra): a Kis-Szamos felé fordult DNy. oldalon egy 20·95 m. hosszú 75 cm. vastag fal *(AH)* mellett két helyiség volt. Az *AH* fal mindkét végétől 5 méternyire, *B* és *G* pontnál egy-egy 10·15 m. hosszú fal nyúlik ÉK. felé, az északi *(BD)* 75 cm. vastag, a déli *(GE)* 60 cm., végeiket összeköti egy 11·15 m. hosszú, 75 cm. vastag fal *(DE)*, s a lezárt területet kettéosztja az *AB* faltól 4·2 m. távolságban egy 60 cm.-es keresztfal. Igy a két helyiség belső méretei a DNy.-ié 9·6×4·2 m., az ÉK.-ié 9·6×4·6 m. Az *A*- és *H*-nál végződő falnak folytatását kerestem minden irányban, de már a falak alapzatainak végződése is arra látszott mutatni, hogy sem egyenes irányban, sem derékszög alatt nem volt folytatása. Egynehány egészen megkeményedett agyagdarab, a melyen egymással összefont 2—3 cm. átmérőjű ágak lenyomata látszik, talán feljogosít arra a feltevésre, hogy az *ABD* és *HGE* két-két oldalnak megfelelő másik két oldala a két szélső helyiségnek talán vesszőfonadékos fal volt, agyaggal betapasztva.

A falak anyaga terméskő, nagyobbrészt dacittuffa, azonban elszórtan és kevesebb mennyiségben mészkődarabok is voltak benne, a melyeknek anyaga, *Koch* Antal professzor úrnak szíves felvilágosítása szerint nem származhatik Apahida vidékéről, hanem legközelebb Túr vidékéről (Apahidától m. e. 20 km.!) származik, ép úgy, mint az I. épület leírásában említett egy oldalukon durván megfaragott mészkövek is, a melyekből az őrtorony helyén alig 2—3 darab


16.


14


17


18.


19


20.


21.


22.

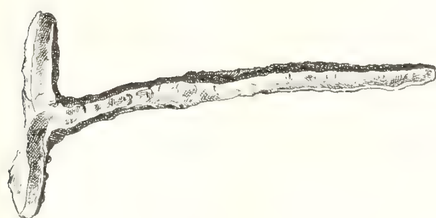

23.

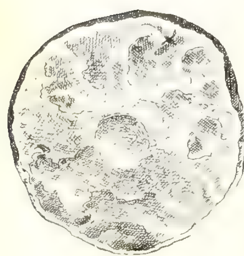

26


24.

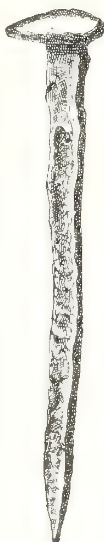

29


31.

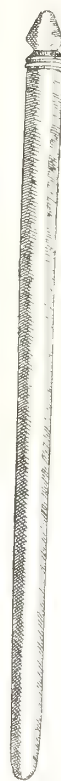

27.


25. *a)*


25. *b)*


30.


28


32.

II. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

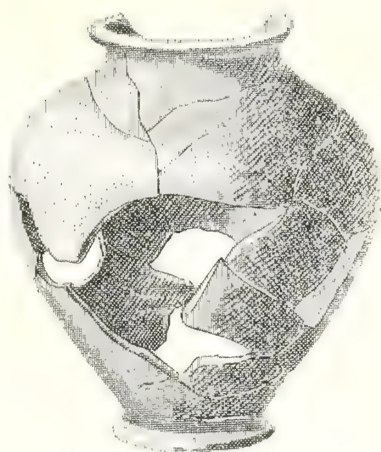
került elé, itt pedig 15—20 darabot láttam, befalazva rendszertelenül a terméskövek közé. Azt hiszem, hogy ezek eredetileg az őrtorony falaiban voltak s a lebontott őrtorony anyagából kerültek ebbe az épületbe. A falak menete mindenütt pontosan meg volt állapítható, kivéve a 6. ábrán *d*-vel jelölt, mintegy 2 m. hosszú darabot, a hol semmi maradványa sem volt. Ennek magyarázatául Bács Dumitru, a föld tulajdonosa (a ki a kiásott falakból most is szekérszámra hordta haza az ingyenkövet) azt a felvilágosítást adta, hogy ezelőtt körülbelül 40 évvel az apahida-kolozsi út építéséhez e helyről sok követ vittek el, s akkor bonthatták szét a falnak ezt a részét. Pedig hogy mennyire felületesen bontották szét a talált falakat, mutatja az *ab* betűkkel jelölt darab, a hol a falnak még 6 rétege állott, 130 cm. magas darabban, s a fal felső széle alig 10 cm.-nyire volt a szántóföld felszíne alatt. A *c* betűvel jelölt helyen is még 5 réteg volt, 1 m. magas darabot alkotva. A fal alapja csaknem egyenletesen 140 cm.-nyire volt a mai felszíntől, s a terméskődarabok rétegesen, sok vakolattal voltak egymásra összerakva. A még álló részekben tégla sehol sem volt, de a falak tövében mindenütt heverő leomlott kövek közűl vakolat nyomait nem mutató téglák kerűltek ki; egynek méretei 15·5×15×8 cm., egy nagyobbé 40×28×5·5 cm., bélyeg egyiken sem látható. Egy az utóbbihoz hasonló nagyságú, de csak 4·5 cm. vastag téglatöredéken hármas ujjbenyomással rajzolt vonal látszik. Egy másik, hasonló, 5·5 cm. vastag, de sárga szemcsés szürke agyagból való téglán átlóirányban kettős ujjbenyomással húzott Andráskereszt van; a tégla egyik sarkához egy vékony félpiskóta formájú ismeretlen rendeltetésű toldalék van hozzáragasztva. Az épület fedeléből a szokott bipedális párkányos és kupás fedélcserepek töredékei hevertek a romok között; némelyik párkányos téglán félkörös vagy hullámos, ujjal benyomott vonaldísz látszik. Ugyancsak a törmelék közt találtam egyetlen egy sarkát egy olyan lábas téglának, a milyent a rómaiak a suspensurához szoktak használni. A törmelék közűl került elé egy fehér mészkőből faragott, erősen elkopott párkánynak sarka is, a párkányból azonban semmi más nem akadt kezembe.

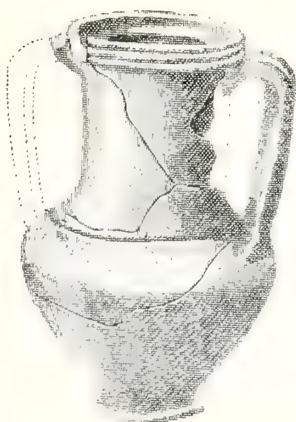
Az épület belsejében úgy látszik a padló döngölt agyagból volt, a *CDEF* helyiség pedig tele volt agyagból készített tűzpadokkal, a melyek körűl számos állatcsont is került elé; megállapíthattam szarvasmarha, ló, disznó, juh, lúd, kacsa csontjait és szarvasagancs darabokat, a melyek nyilván konyhahulladékok, kivéve egy lócsontot, a melyről még szólok. Ugyanebben a helyiségben volt a legtöbb edénytöredék is, az egyetlen ép edény is itt került elé (*l*-nél), s hogy a lakók legfőbb tartózkodási helye lehetett, mutatja, hogy egy stilusnak töredéke is e helyiségben került ki a föld alól, a *h* betűvel jelölt sarokban.

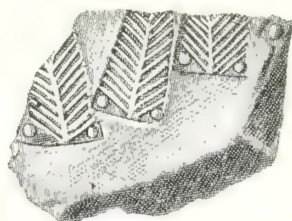
Az *EGH* falakon kívűl eső helyiség is fontos rendeltetésü lehetett. A *k* betüvel jelölt sarokban egy őrlőkő töredéke került elé, körülötte mintegy az *m o* betűknél vont pontozott vonalig vizszintes vakolatréteg feküdt, talán a padozatra hullott liszt tisztább összegyűjtése céljából.

Az épületben lelt tárgyak rövid leírása a következő: 1. Julia Maesa († 223. Kr. u.) ezüst érme, IVLIA MAESA, ℞. kivehetetlen, talán consecratio (6. ábra *g* pontján). — 2. Lapos üvegdarabok, szegletes és kerek üvegedények töredékei. — 3. Csonka bronzfibula (7. ábra), a mely teljesen megegyezik az

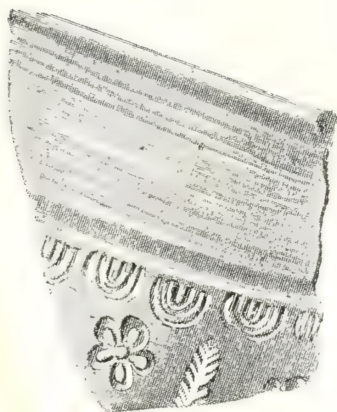

33

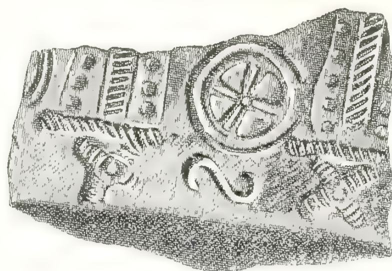

34


35


36


38


37.


39.

III. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

Almgren, Nordeurop. Fibelformen Taf. 1. Nr. 15. alatt lerajzolt Belgiumból, Juslenvilleből való fibulával ; egy más bronzfibula feje (8. ábra) alakjára nézve hasonlít az ugyanott Taf. IV. Nr. 83. és 86. alatt ábrázolt fibulákhoz (lelh. Reinberg b. Wels és ismeretlen), de díszítés nem látszik rajta. — 4. Bronztárgyak töredékei, u. m. edényfül (6. á. *f* pontján, 9. ábra), áttört diszítmény (10. ábra), háromszögű síma bronzlemez, egy oldala 4·3 cm. hosszú, a három 7 mm.-es bronzcsapból egyik letört (11. ábra), egy 1·5 cm. széles koszorú töredéke. — 5. Óncső töredékei és egy 4·1 cm. átmérőjű kerek ónlemez. — 6. Vas csákány, hossza 23 cm ; a nyéllyuk melletti szárnyak szélessége 6 cm. ; éle 5 cm., tompa vége 3×4 cm. ; részletes leírás helyett hivatkozom a 12. ábrára. Némileg hasonló alakú csákány leirásánál mondja Jacobi (Die Saalburg, 439. lap), hogy mészáros taglója volt, ez sem volt fegyver, úgy hiszem. — 7. Vas fegyverek töredékei, fejsze, lándzsahegy (13. ábra) és nyílhegy (14. ábra) ; azt a feltűnően vékony és hegyes árforma töredéket, a melyet a 15. ábra mutat, a 14. alatt említett bőrsimító eszköz mellett inkább bőrlyukasztó szerszámnak mondanám, mint nyílhegynek. — 8. Vas sarló töredéke (16. ábra). — 9. Vas fibulák töredékei (egyike a 17. ábrán). — 10. Különböző vasfogantyuk és kampók, egészen épnek látszik a 18. ábrán lerajzolt fogantyú, a melynek belső szélessége 7 cm., a töredékes kampók közűl egyet ábrázol a 19. ábra. — 11. Csuklós vasláncz és hasonló töredékek, (20., 21., 22. ábra) és egy 5 cm. átmérőjű vaskarika (23. ábra), talán lószerszám részei. — 12. Különböző vas lemezek és pántok töredékei, köztük egy talán ajtósarokcsap ágya (24. ábra) ; *Gaul* Károly tanár urat, a római kocsik alapos ismerőjét kértem meg, hogy szemlélje meg e tárgyakat, nincs-e köztük olyan a mely kocsi-alkatrész lehetne, azonban ő a rozsdától megrongált töredékek közt olyant nem látott, a mely határozottan az lehetett volna, inkább szekrények, ajtók vasalására szolgálhattak, különösen azok a vaspántok, a melyeken a szegek beverésére készített lyukak még kivehetők. Különös és rendeltetésére nézve alig meghatározható egy 9·5 cm. átmérőjű, 6—7 mm. vastag kerek vaslemez, közepén átvert vasszeggel (25. ábra) ; a modern kocsifelhágókra emlékeztet, de súlya 335 gr., és a szeg átverésének módja aligha felelhetett meg ily czélnak ; egyáltalán úgy látszik. hogy nem a szeg erősítette meg a vastag lemezt, hanem inkább a súlyos lemez volt az eszköz talpa, s a most 6·5 cm. hosszú, eredetileg bizonyára hosszabb vasszeg akkor arra szolgált volna, hogy fáklyát tűzzenek rá. — 13. A vasszegek nagy sokasága közűl kiválik egy sasszeg (26. ábra), egy horgos szeg és több T alakú kettős fejű szeg (27. ábra) ; vannak még gömbös és lapos fejű szegek, ez utóbbiak a 20 cm. hosszúságtól 5—6 cm.-ig mindenféle nagyságban és vastagságban (gömbös fejű a 28. ábrán ; egy 1·5×1·5 cm. vastag, most 20 cm. hosszú, laposfejű szeget mutat a rátapadt vakolattal együtt a 29. ábra ; a 30. és 31. ábrán egy-egy laposfejű szeg van még ábrázolva, mind a kettő vakolat nyoma nélkül, valószínű, hogy fába voltak verve). — 14. A csonttárgyak közt legnevezetesebb a már említett stilus-töredék (6. ábra *h* pontjáról, 32. ábra), 13·8 cm. hosszú, ép, vastag végén kettős kör és kettős kúpalakból összetett gombbal ; nem kevésbé érdekes egy lócsont (humerus), a melyet természetes állapotában használtak bőrsimitásra, s a mely a használat-



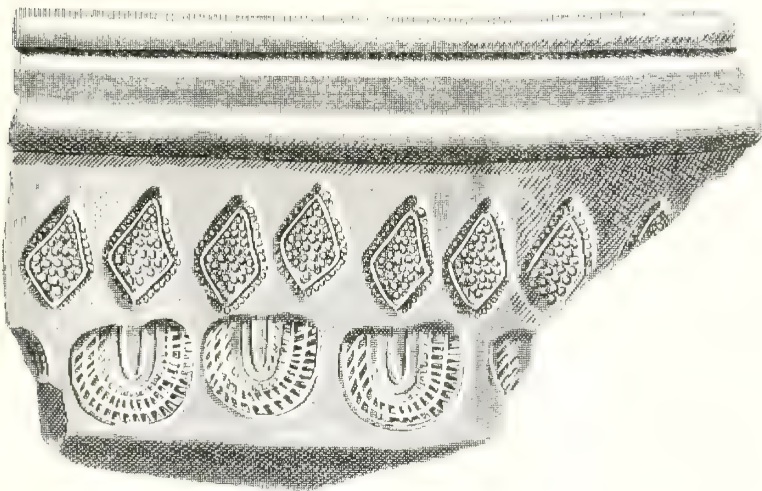
40.



44



41



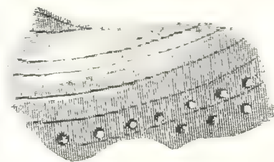
42.



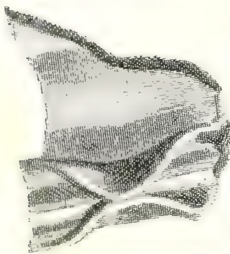
43



45



46



48 a)



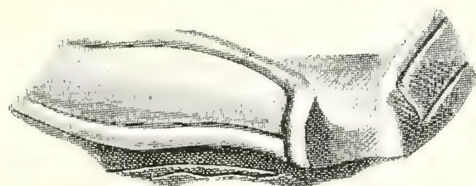
48 b)



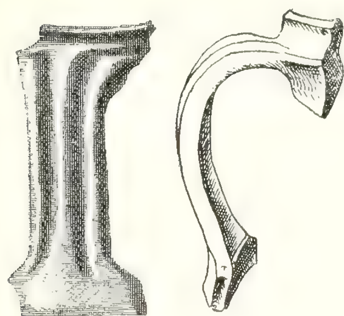
47

IV. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL

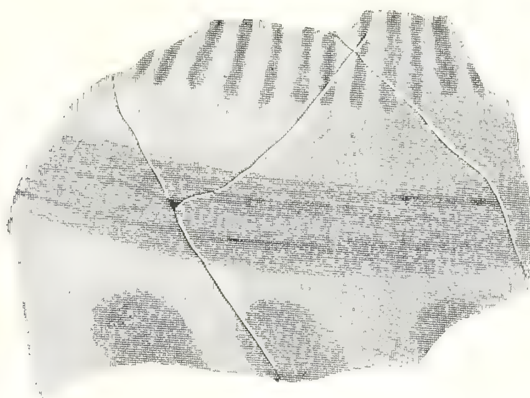
ban nyert fényességét a földben való heverés közben sem vesztette el. Egy másik lócsont lefürészelt darabját a fürészelés látható nyomai miatt csatoltam a leletekhez. — 15. A ház felszereléséhez tartozott egy 24 cm. hosszú, vastag fenő kő is, a mely a faltörmelék közűl került elé. — 16. Az edények közűl ép állapotban csak egy került elé (6. á. *l* ponton, 33. ábra), 20 cm. magas, egyfülű, síma peremű, öntőszájjal alakított cserépkancsó, felső részén piros mázzal bevonva ; mellette volt egy szürke agyagból készült fazék (34. ábra), a melyet töredékeiből sikerült annyira a mennyire összeragasztanom, magassága 20·5 cm., talpa átmérője 8·5, kihajló síma pereméé 10·5, legnagyobb átmérője 14 cm. magasságban 19 cm. — 17. Egy kétfülű korsót is sikerült töredékeiből összeállítanom, egyik füle híjján (35. ábra) ; magassága 20 cm., a fülek tövében mért átmérője 13 cm., nyaka 7·5 cm. átmérőjű, 8 cm. belső átmérőjű peremét hármas síma koszorú diszíti ; a rátapadt föld alatt helyenként piros festés nyoma látszik. — 18. A 38. ábrán látható, talpán 5. cm. átmérőjű szabad kézből alakított kis bögre a római edénytöredékek rétegéből került elé ; nyilván gyermekjáték lehetett. — 19. A többi edénytöredék között valódi és utánzott terra sigillata, aztán domború és benyomott díszű edények, piros, barna, szürke, és fekete mázas, valamint mázatlan töredékek, finomabb és durvább agyagból s különböző nagyságu edényekből nagy mennyiségben kerültek elé. Ha lesz majd nekünk is egy *Koenen*-ünk, a ki úgy fogja tanulmányozni a daciai és pannoniai sírleletek alapján az itteni edényeket, a mint ő a Rhein vidékének edényeit, e látszólag értéktelen collectióból is érdekes kormeghatározásokat kaphatunk. Addig, sajnos, meg kell elégednünk azzal, hogy az edények korát igyekszünk a többi tárgyéból meghatározni. Itt csak a diszítésüknél vagy formájuknál fogva feltűnőbb darabokat említem fel. A terra sigillata töredékeknél csak egy mutat diszítést (36. ábra), benyomott pálmaágat. A 37—45. ábrán lerajzolt diszítések közűl különösen kiemelendő a 39. számú, a benyomott négyküllős kerékkel és fordított **S** alakú díszszel, valamint a 42. számú. A 45. ábra egy szűrő edénytöredéke ; az 47. ábrán egy újjbenyomással diszített edényperem töredéke látható, a milyennek az 48. ábrán keresztmetszete is le van rajzolva. Az 49. ábrán látható kiöntő szájnyilása 3 cm. széles, az edénynek legalább is $^1/_2$ m. átmérőjűnek kellett lennie. A füles edények (kancsók töredékei közűl két jellemző darabot ábrázol az 50. és az 51. ábra (előbbi vörös, utóbbi szürke cserép). Az utolsó négy ábra (52. 53. 54. 55.) az edénytöredékek némelyikén látható piros festés jellemző módját mutatja be, ezek közűl különösen felemlítem még az utolsót, a melynek falvastagsága 1·4 cm., a 4 darabból összeragasztott töredék szélessége 27 cm., így az ép edény átmérője a középső, 5·5 cm. széles piros sáv magasságában legalább is 60 cm. volt. — 20. Az épületnek egy pontján, az *e*-vel jelölt helyen leásattam m. e. 180 cm. mélységre, a hegy anyagát alkotó agyagrétegig, 40 cm.-rel a római épület falának legalsó rétege alá. Már kb. 150 cm.-nél limonitos fekete földre találtam a törmelékkel kevert humus alatt. Ebből idomtalan, a limonittól vörösesre festett égetetlen durva cseréptöredékek kerültek elé s egy szarvasagancstöredék, kétségtelen bizonyítékául annak, hogy a hely lakott volt már a római kori települést megelőző időben is. — 21. Talán ugyane rétegből került magasabbra, 140 cm.


49.

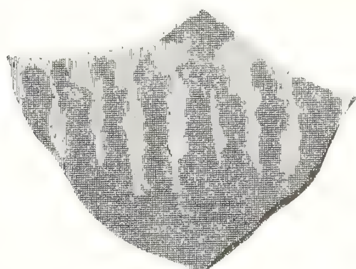

50


51. *a) b)*


5?


55


3.


54

V. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

mélységre az a kis obszidián nucleus, a mely a 6. ábra *i* pontjáról került elé, míg egy kis obszidián szilánkot a kihányt földből szedtünk ki.

Az épület rendeltetéséről kell még szólanom. A lelt tárgyak leírása önként adja azt a feltevést, hogy épületünk major volt, olyan *villa*, a milyeneket *Torma* Károly a szomszédos Szamosfalva és Dezmér határán csak a felszínen lelt tárgyakból állapított meg a Limesről szóló becses értekezésében. Itt már a villa lakóinak foglalkozásáról is nyerünk képet. A földmívelésnek emléke a sarló és az őrlőkő, az állattenyésztésnek tanui a konyhahulladék állatcsontjai, de vadászni is jártak, lándzsával, nyillal. A fából készült ajtók, szekrények erős vasalása jó módra mutat, szereztek is a mindennapi durva holmik mellett finomabbakat is. Ott végezték a tűzhely mellett a számadást, ott hullatta el a gazda eltört íróvesszőjét, ott készítette a háziállatok szerszámaihoz való bőrszíjjakat is, s ott játszott kis gyermeke azzal a bögrével, a melyet talán saját kezeivel alakított magának.

A villa építésének idejét a leírásban említett egy-egy oldalukon megfaragott kövek alapján az I. számú őrtorony lebontásával egyidejűnek lehet feltenni. Az időpont megállapítása azonban csak hozzávetőleg lehetséges. Az őrtorony építése *Napoca* megszállásával lehet egyidejű, Trajanus uralkodásának végső, ill. Hadrianus uralkodásának első éveiben (MVNIC ◊ AELI ◊ HADR ◊ NAPOC. Erd. Muz. 1898, 467), míg lebontása és a villa építése a Limes Dacicus megerősítése után a békés állapot idejére eshetik, a II. évszáz második felére, elpusztulása pedig Dacia pusztulásával egyszerre történhetett, a IV. évszázban.

Nem mulaszthatom el, hogy *Orosz* Endre apahidai tanító úrnak itt is köszönetemet ki ne fejezzem azért a buzgó és szakértő támogatásért, a melyben apahidai tartózkodásom egész ideje alatt részesített, valamint *Pap* Miklós körjegyző úrnak, a kinek szíves közbenjárása a földtulajdonosokkal és az alkalmazott napszámosokkal szemben minden nehézséget elhárított útamból.

Dr. Finály Gábor.



ŐSKORI ARANYÉKSZEREK ÁLLÍTÓLAG SARMASÁGRÓL 1/3 n.



IRODALOM.

NYÁRI SANDOR: *A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei.* Le couvent des ermites de St. Paul à Czenstochowa et ses monuments d'art hongrois. 4-r. Budapest, Athenæum, 1901. Ára 10 korona.

A pálosok rendje, az egyetlen magyar szerzet, tudvalevőleg II. Endre királyunk idejében keletkezett és hazánkban II. József idejéig állott fenn. Az évszázadok folyamán sok kitünő tagja volt, politikai és művelődési történetünkben nagy szerepet játszott és országszerte nagy népszerüségnek örvendett. A rend életéből való egyes mozzanatok azért nemcsak egyháztörténeti jelentőségüek, hanem olykor élénk világot vetnek kulturális fejlődésünk történetére is.

Ez a meggyőződés vezette Nyárit, a mikor megírta ezt a munkáját, a mely az orosz-lengyelországi czenstochowai kolostor történetével és művészeti emlékeivel foglalkozik. Ezeket az emlékeket ugyan csak nagyon kis részben lehet «magyar műemlékeknek» nevezni. Legnagyobb és ha nem is túlságosan értékes, de bizonyára érdekes részök, a festmények, a melyeknek ismertetése Nyári könyvének magva, semmiképen sem vallanak arra, hogy magyar eredetűek. A rend történeténél fogva nagyrészt magyar tárgyúak, de, mint Nyári is megjegyzi, festőjük lengyel művész lehetett. Igy tehát inkább magyar vonatkozású emlékekről beszélhetünk. A czenstochowai kolostor és annak emlékei, különösen a csodatevő Madonna kép, nem ismeretlenek az ujabb magyar irodalomban sem. Ballagi Aladár «Magyar tárgyú emlékek Orosz- és Lengyelországban» (Arch. Értesítő. U. F. VIII. 1888, 248. köv. ll.) czímű tanulmányában a Fekete Madonna Magyarországon elterjedt másolatairól és a kolostor magyar vonatkozású emlékeiről is megemlékezik. Csontosi János a Magyar Könyvszemlében (1890, 219. köv. ll.) megjelent «Lengyelországi könyvtárbuvárlatok» czímű dolgozatában a kolostor könyvtárának magyar vonatkozású kincseit ismerteti. Legujabban Dedek Crescens Lajos «Kolostorból kolostorba» czímű munkájában foglalkozik Czenstochowával.

A könyv első fejezete a pálosok történetének vázlata. A fejezet első mondata: «A pálos-rend, melyet magyar ember alapított, az egyetlen magyar rend az összes papi rendek között, *melynek* alapitása II. Endre király uralkodásának idejébe esik.» Súlyos tévedésnek lehet a forrása, mert a helytelen mondattani szerkezet következtében úgy tünik föl, mintha egyéb, csak más időben keletkezett szerzetesrendjeink is volnának. Igaz, hogy a magyar olvasó tudhatja, miképen áll a dolog, de a franczia fordító így fordít: «... le seul Ordre magyar *qui* fut créé sous le règne d'André II.» Ez már szarvas hiba. Különben már

itt megjegyezzük, hogy a fordítás nagyon rossz. Szolgai módon követi az eredeti szöveget, de azért néha ugyancsak félreérti. Igy például a szent Istvánt ábrázoló kép leírásában (45. l.) «Testét szürke köntös takarja, melyet *keresztben* négy aranyszalag díszít.» Fordítás: Le corps est couvert d'un vêtement gris orné de quatre bandelettes en or *formant croix* (e. h. horizontales). A kép reprodukcziójára vetett egy pillantás elejét vette volna a tévedésnek. Egyébként a fordítás francziasága is olyan rossz, hogy a külföld előtt nem sok becsülete lesz.

A második fejezetben a czenstochowai csodatevő Madonna kép története foglaltatik. A kép olyan, mint a hasonló, bizánczi stilusú képek túlnyomó része és történetében is a szokásos viszontagságok, csudák fordulnak elő. A szerző komolyan foglalkozik azzal a hagyománynyal, hogy ezt a képet szent Lukács evangelista festette, «a ki e szerint (!) az első keresztény festő volt». Ez a hagyomány nagyon sok hasonló képhez is fűződik, különösen Olaszországban és a szent Lukács festői tevékenységéről való hagyomány nyilván a VI. századra megy vissza. A czenstochowai Madonna tehát e tekintetben nem kivétel. Bennünket jobban érdekelt volna, ha a szerző inkább részletesebb leírását és esetleg képét is adja annak a misemondó ruhának, a melyet Hedvig királyné, Nagy Lajos leánya és Jagelló Vladislàv király neje, állítólag sajátkezüleg készített és a kolostornak ajándékozott.

A templom és a kápolnák leirásából és történetéből megtudjuk, hogy azok mai alakja a XVII. századból való, a XVIII. század ujitásaival és diszítéseivel. A kincstárban őrzött tárgyak között Hedvig királyné miseruháján kívül a szerző megemlíti Báthory István kardját is. Kár, hogy szakszerű leírás és kép itt sincs. A következő fejezetek részletesen írják le a kolostor viszontagságait, a svédek betörését és az ünnepségeket.

Nyári mindenesetre hasznos szolgálatot tett, hogy elég nagy, meglehetősen sikerült reprodukczióban megismertet azzal a 28 képpel, a mely a kolostort díszíti. Ezek a képek, nagyrészt olaj-, részben freskófestmények, művészeti szempontból nem nagyon értékesek. Különböző időben, a XVII. és XVIII. században keletkezhettek. A művészek valószinüleg pálos szerzetesek voltak. Tehetségük, tanultságuk különböző. Néha egészen csinos részletekkel találkozunk, másutt föltünő durvaságokkal, a dilettáns festők gyarlóságaival. Ikonográphiai tekintetben főleg azok használhatók, a melyek a művészek kortársait ábrázolják, bár talán a régiebbek közül is némelyik régibb ábrázolásokra megy vissza. Az egyes képekkel szemközti lapon Nyári azok leirását adja a föliratokkal együtt, a hol ez utóbbi lehetséges volt. A leirások helyett vagy mellett hasznosabbak lettek volna a teljesen hiányzó életrajzi és hagiographiai adatok. Az olvasó, különösen a külföldi, sok esetben egészen tájékozatlan marad. A föliratoknak gyakran igen nehezen olvasható reprodukcziója is bizonyítja, hogy azok átirása több esetben hibás.

Vegyük sorra a képeket. I. Olajfestmények a templom bejáratánál. *Szent István*, magyar király. XVII. századi ruhában, jogarral és karddal kezében. Ha festője magyar ember lett volna, semmi esetre sem festi a német-római császári koronát a fejére. A háttérben remetelak látható, (a franczia forditásban *un*

ermite!) annak jeléül, hogy már első királyunk idejében is laktak remeték Magyarországon. *Szent László* király. Egészen képzeletbeli fejedelmi díszben.

II. Öt freskókép a kolostor előcsarnokában *Martinuzzi György* élete történetét ábrázolja. Gyönge kivitelüek és rossz állapotban maradtak fönn. Az első kép György barátot czellájában ábrázolja. Úgy látszik, hogy exstasisban van; feje fölött angyalok lebegnek, megjelenő rendtársain bámulat látszik. Ez a kép, melynek fölirata egészen lekopott, nyilván valami rendkívüli eseményt ábrázol a későbbi bíbornok szerzetesi életéből. — A második képen Martinuzzi a koronát átadja Ferdinándnak. A jelenet félreismerhetlen; a fölirat is azt mondja: «Coronam Hungaricam Ferdinando Austriaco Detulit». Nyári szerint *Frater Györgyöt püspökké avatják Izabella királyné jelenlétében.* Szinte megmagyarázhatlan, miképen olvashatta ezt ki belőle és miképen nézhette a habsburgi typusú, hermelin-palástos és az aranygyapjas renddel ékesitett Ferdinándot Martinuzzinak. Talán azért, mert a fölirat kezdete: Factus Episcopus Varadiensis? . . . A következő, erősen megrongált képen III. Julius pápa Martinuzzi fejére teszi a birétumot, a negyediken a főpap meggyilkolását látjuk. Az utolsó freskófestmény félig-meddig csudálatos jelenetet ábrázol. Martinuzzi kápolnában ravatalon fekszik, előtte a gyászmisét tartó pap a kelyhet emeli föl. A fölirat szerint: «A megölt bibornok sirbatétele szertartásánál a misézõ pap, Isten titkos sugallata következtében elevácziókor nem emeli föl az ostyát, csak a kelyhet, a vértanuság kelyhének jeléül, a melyet Martinuzzi szenvedett». Nyári leirásából ez nem tünik ki; ő megelégszik a részletek aprólékos fölsorolásával.

III. Olajfestmények a kolostor földszinti folyosóján. *S. Andreas Zoërardus* (Nyári rosszul olvasván a föliratot, Zorardo szent Endrének nevezi el), a Magyarországon megtelepedett lengyel remete. A fölirat transscriptiója hibás. — A következő képeken is remetéket látunk: boldog (nem szent) *Benedeket*, Zoërardus társát, *boldog Váczot*, *Remete szent Pált és Antalt.* Ez utóbbi föliratában OVEM helyett QUEM-et kell olvasni, a mint írva is van. Mi volna az értelme Nyári olvasásának? *Salamon* magyar király képét a szerző legalább az idegenek számára egy kis magyarázó jegyzettel kisérhette volna.

IV. Olajfestmények a kolostor első emeleti folyosóján. Az első kép, a mely talán valamennyi közül a legjobban van megkomponálva és megfestve, azt a jelenetet ábrázolja, a mint XXII. János pápa boldog *Lőrinczet*, előbb pilis-szentkereszti perjelt, majd tartományi főnököt, a rend első generálisának teszi meg. — A következő képen boldog *Özséb* térdel IV. Orbán pápa előtt, a ki a rend szabályait megerősíti. A pápa fején levő barettet a fordító tiarának nevezi. Ezután ismét Martinuzzi meggyilkolásának a képe következik, a freskóképnél valamivel művészibb formában. Nyári *veszprémi* püspököt olvas ki a föliratból, a mi Martinuzzi nem volt soha. A fölirat talán téves (a reprodukczió nem elég világos), de a szerzőnek ezt a tévedést észre kellett volna vennie. Boldog *Dénes* a szerzetbelépése előtt argai püspök volt. Az argai, utóbb milkói püspökség Moldvában már a XVI. század elején czímzetes püspökség volt csak, és püspökei nem voltak az erdélyi püspökség suffraganeusai. Még kevésbbé lehetett tehát Dénes *az erdélyiek suffraganense* (így!), a hogy azt Nyári írja. Különben az *Argen-püspök* czím is egészen hibás és ennek franczia fordítása, *le bien-*

heureux Denis Argen épenséggel komikus. A legérdekesebb képek közé tartozik az, a melyen boldog *Tamás* Mátyás király előtt megjelenik és a fölirat szerint a király győzelmét és saját halálát jósolja meg. Szombathelyi Tamás, a pálosok rendjének XXIX. generálisa, szent életéről hires férfiú, nagy kegyében állott Mátyás királynak, a ki a szerzetnek különben is barátja és jóltevője volt. Ő jósolta meg Mátyásnak Bécs bevételét, de a jóslatban azonkivül a szerzetes haláláról volt szó, nem Mátyáséról, mint a hogy azt Nyári fölfogja. Tamás tényleg 1488-ban, tehát Mátyás előtt két évvel halt meg, miután Gyöngyösi Gergelyt jelölte ki utódjának.* Érdekes a képen a király ábrázolása, a mely nem annyira uralkodó, mint inkább szintén remete benyomását kelti. A következő kép *Benedek* tartományi főnöknek, IV. Béla király kortársának és jó emberének a képe. *Péter* nyitrai püspöknek a képe következik, majd *Lukácsé*, a jóstehetségéről híres mária-nosztrai szerzetesé, a kinek egy csudatette van lefestve. *Báthory Lászlót* Nyári nyilván Báthory Endre bibornokkal téveszti össze. Nem volt püspök, hanem egyszerü barát a szent-lőrinczi kolostorban, a mellett a biblia első magyar fordítója és 1457-ben, misézés közben hirtelen meghalt. A festmény is halála jelenetét ábrázolja. Érdekes körülmény, hogy a kép keletkezésének ideje az 1635-ös évszámmal meg van jelölve. A következő képen *Bertalan* pécsi püspököt látjuk, a mint a remetéket a Patacs hegyen épült kolostorba gyüjti és Antalt teszi meg fejöknek.

V. Olajfestmények a kolostor második emeleti folyosóján. *István*, a rend XLIX. generálisa, 1567 óta szerémi püspök. Az évszám hibás, a mennyiben a püspök nem 1577-ben, hanem 1590-ben halt meg. *Szokolyi János*, a rendbe lépése előtt csanádi püspök; (1466—93.) a legszebb kivitelű képek egyike. *Dénes*, pálos szerzetesből knini, majd zágrábi, végre 1350-ben (nem, a hogy a kép fölirata mondja, 1370-ben) kalocsai érsek lett. A *Domonkos* püspök képén levő föliratot Nyári nyilván rosszul olvasta, a mennyiben Domonkos, a nyitrai püspöki széken e néven az egyedüli, 1373—1384. kormányzott, nem 1730-ban. *Szent Gellért* csanádi püspök vértanúsága. *Mihály*, *Ágoston* és *Farkas* zágrábi püspökök.

A mint e rövid ismertetésből is kitünhetik, Nyári könyvében sok olyan anyag van, a mely nemcsak az egyháztörténet művelőjét érdekelheti, hanem tágabb körben is figyelmet kelthet. Nyári még érdekesebbé tehette volna a képek sorozatát, ha alaposabban utána jár az egyes ábrázolt személyek történetének. Egy ilyen catalogue raisonné-szerű munkában, a hol a rövid, szabatos meghatározás a használhatóság fő kelléke, a súlyos botlások akkora sorának nem volna szabad előfordulnia. Ha a szerző csak a közkézen forgó egyháztörténeti munkák egyikét-másikát is használta volna, akkor munkája méltóbb volna annak díszes kiállításához. Elvárhatta volna ezt Kassa tudós püspöke is, a kinek megbizásából és költségén a könyv megjelent.

Dr. Eber László.

* V. ö. *Orosz*, Synopsis annalium . . . ordinis S. Pauli. Sopron 1747, 95. köv. l.

A MAGYAR VISELETEK TÖRTÉNETE ÜGYÉBEN.* Az Archaeologiai Értesitő 1900-iki IV—V. füzetében Nagy Géza és Nemes Mihály urak «Magyar Viseletek Története» czímű munkáját, helyesebben annak első, a középkorral foglalkozó részét ismertettem és tettem bírálat tárgyává. Természetesnek találom, hogy Nagy Géza úr kritikámat nem hagyta szó nélkül; joga, sőt kötelessége volt munkáját védeni, kétségbe vont állításait igazolni. A különböző nézetek kifejtése, eléggé meg nem okolt theóriáknak ujabb bizonyítékokkal való megerősítése a tudománynak csak hasznára válhatik s e szempontból nézve, Nagy Géza úr föltétlen elismerésre tarthat számot, a mikor válaszolt. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen irodalmi eszmecserének csak akkor van jogosultsága, ha szigorúan tárgyilagos. Szinte fájdalmasan esik látnom, hogy Nagy Géza úr válasza ennek éppen az ellenkezője; ő maga kijelenti, hogy egyelőre csak szubjektiv szempontból veszi bonczkés alá az én teljesen tárgyilagos kritikámat. Én az ő munkájának a hiányait s hibáit soroltam fel; ő az én személyemre támad s minden módon arra törekszik, hogy hamisságot, szándékos ferdítéseket, animozitást stb., stb., kenhessen rám.

Itt fekszik előttem az inkriminált birálat. Nézem, olvasom, de sehol sem birok benne Nagy Géza egyénisége, személye, tisztessége elleni legcsekélyebb támadást találni. Én őt sehol szándékos, tudatos fordítással, hamisítással nem vádoltam; egy szóval sem mondtam, hogy ő összehordott hetet-havat, csak könyve vastagabb legyen. Ellenkezőleg, meg voltam győződve róla — s ez minden szavamból kitetszik, — amint ma is hiszem, hogy a mit írt, teljes jóhiszeműséggel írta. Ahol lehetett, elismertem könyve jó oldalait; mondhatom, kerestem és megragadtam minden alkalmat, hogy azt, ami művében érdemes, megdicsérjem. Volt joga és oka neki ezzel szemben engem személyeskedéssel vádolni?

Egy tudományos folyóirat nem arra való, hogy benne «szubjektiv» vitatkozások, személyi torzsalkodások foglaljanak helyet. Ha mégis helyet kérek ezen apollogiámnak, annak tudatában teszem, hogy a közönségnek, a mely bírálatomat olvasta, tartozom e bírálat becsületes, jogosult voltának teljes igazolásával. Ezt pedig semmivel sem igazolhatnám fényesebben, mint ha megfelelek mindazokra a vádakra, melyeket Nagy Géza úr igazelvűségem ellen, birálatom egyes pontjaira vonatkoztatva emelt.

Lássuk kifogásait egyenként.

Irja, hogy a bizanczi taktikákat a szerint, a mint ellene használhatom, vagy sem, hol hitelt nem érdemlőknek tartom, hol meg elfogadom. Úgy látszik, Nagy Géza úr rosszúl olvasta el birálatomat. Két helyen érintem a bizanczi taktikákat. Egyszer a Maurikioséval a melyet ő teljes hitelűnek vall, ellene érvelek; de itt csak azért hozom fel a görög forrást, hogy kimutassam, miszerint saját adatai ellentétben állnak egymással. Egyébként a taktika hitelességéről nem nyilatkozom. Másodszor azt állítom, hogy Leo császár taktikájának a magyarok pánczélját illető adata nem egyeztethető össze a magya-

* Varjú Elemér úr közleménye már a második füzet megjelenése előtt volt kezünknél, de térszüke miatt nem jelenhetett meg. *A szerk.*

rok harczmodoráról szóló hirekkel, sem az eddig ismert sírleletekkel. De ebből még legfeljebb azt lehetne kimagyarázni, hogy én a Maurikios-féle taktikát, (a mely eredeti szerkezetnek látszik) hitelesebbnek tartom, mint a (kompilált) Leo-félét; valójában még ez sincs a mondottakban. Hanem ennek fejében nekem a Salamon Ferencz munkájának olvasását oktató s kicsinylő hangon ajánlgatni legalább is izléstelen dolog, különösen ha az teszi, a ki — mint a válasz mutatja — nem csak a bizanczi taktikák ujabb irodalmát, hanem még a Vári munkáját Bölcs Leo császár hadi taktikájáról sem ismeri.*

Nagyon megütközik Nagy Géza úr, mikor én különösnek találom azon felfogását, «hogy egy X—XI. századbeli byzanci evangeliarium *bizonyos* lovascsapatát» magyarnak, vagy más rokonfajta turán népnek állítja s kicsúfol, mert én egy «ugyanezen lovasok után szinesen *előállitott*» alakot «nagyhangon» XVII. századbeli tatárnak neveztem. «Mi ez — kiált fel — malitia, vagy felületesség?»

Nagy Géza úr mélyen hallgat róla, hogy azon könyvben, melyből a bizanczi evangeliarium bizonyos lovascsapatát igen hibásan lemásoltatta, a megfelelő kép alatt a bizanczi történet és régiségek egyik legkitünőbb ismerőjének ezen magyarázata olvasható: «Cavaliers byzantins poursuivant dans les bois des ennemis fugitifs et désarmés.»** E magyarázat ugyan csak a gyöngébbeknek szól; a hozzáértő első pillantásra látja, hogy a képen levő lovasok az antik rómaiból leszármazott bizánczi fegyverzetet viselik. Hogy aztán én az ezen kép után «előállított» alakot (V. tábla A. 8. ábra) mégsem bizanczinak, hanem XVII. századi tatárnak nevezem, arra teljes jogom van, miután a M. V. Történetének «magyarja» mindenhez inkább, de legjobban tatárhoz hasonlít, semmint a bizanczi kép lovasaihoz. Amennyiben a Schlumberger által közölt parányi s elmosódott képecskén látható a bizanczi lovasokon van: sisak, pikkelyes mellvért, alatta rövid tunika, térdig érő, szűk nadrág és saru vagy bocskor; fegyverük lándzsa és norman-formájúnak nevezett, alúl csúcsba menő paizs. Az ezek után készült «magyaron» ellenben van: prémkarimájú posztósüveg, a mely mellé arany gombbal két toll van tűzve, ezüst hajtókás kékes-zöld felsőruha s e fölött pikkely-pánczél; lábszárai meztelenek (!) lábain ezüst pitykékkel kivarrt felkötött sarkantyús csizma díszeleg; nyakába egy kurta palást van vetve. Fegyverzetét képezi egy összecsavart kendőből való övről lógó, eddig sehol sem látott formájú görbe kard, erre ráakasztott üres puzdra s egy hajitó-lándzsa. A bizánczi lovasokra tehát egyedül pánczélja révén hasonlít. Már most én kérdezhetném Nagy Géza úrtól «Mi ez, — felületesség?»

Nagy Géza úrnak még egy tatár ellen van kifogása. Igy neveztem el ugyanis színes tábláinak egyik (V. t. B. 3. sz.) alakját, amelyet déloroszországi csészetartó szobrok után rekonstruáltatott. A «válaszban» úgy ir, mintha én kétségbe vonnám Rubricknak az ilyen babákra vonatkozó állítását s erősen méltatlankodik «elfogosultságomon». Pedig én a híres középkori utazó föltétlenül biztos híradását sehol sem vontam kétségbe, csak azt nem hittem s nem

* «A Maurikios- és Leo-féle taktika Salamon Ferencz szavaiként mennyire egy tőrűl nőtt hajtás» olvassuk a Válaszban (89. l.). Pedig mennyire nem az!

** Gustave Schlumberger, Un empereur byzantin. Paris. Didot, 1890. 77. lap.

hiszem, hogy 1. a M. V. Történetének szóban forgó viseletképe a 20. táblán bemutatott 1—6. számú oroszországi szobrokat ábrázoló képeknek megfelel (még kevésbbé azok hiteles ábrázolásainak), 2. hogy az oroszországi csészetartó szobrok, melyekhez hasonlókat az iberiai félszigetről is ismerünk, az árpádkori magyar viselethez nyujthatnának adatokat.

Még jobban bántja Nagy Géza urat, hogy két «árpádkori magyarját» épenséggel modern kaukázusi vitézhez mertem hasonlítani. Pedig az egyik a kölni Sz. Gereon-kripta (!) mozaikjairól, a másik — mint a képmagyarázat vallja — a hainburgi úgynevezett Attila-szoborról másoltatott! A dolog úgy áll, hogy szerény véleményem szerint a kölni és hainburgi alaknak épen annyi köze van a magyar viselethez, mint akár az aztek emlékek ábrázolásainak; a róluk készült színes rekonstrukcziók ép olyan viszonyban állanak az eredetiekhez, mint a fennebb említett bizancziból költött ősmagyarok a Schlumberger képeihez. Hogy készültek ezek a «rekonstrukcziók», megtudni épületes. A kölni kép Lübke Geschichte der Deutschen Kunst (Stuttgart, 1890) cz. művének 313. lapjáról van véve. Az eredetin Dávid király ábrázoltatik, német császári öltözetben; mellette két testőr, a XVII. században Nyugat-Európában divatozott fegyverzetben. A testőrökön lapos kúpalakú sisak, pánczéling látható, kezükben köldökös kerek paizs van, oldalukon egyenes pallos. Az egyik testőrt Nemes úr a 19. táblán teljes hűséggel lemásolta, csak a pallosából talált véletlenül (?) görbe szablyát csinálni. Az V. táblán levő színes képen aztán tovább fejlesztette a németet; a sisakját kicsucsositotta, szögecselt haubertjéből pikkelyes pánczélinget csinált, domború paizsából lapos kalkánt formált, füzős saruját pitykés bakkancscsá alakította, kardját pedig még jobban meggörbítette. Hogy én ezt a németből vedlett szörnyszülöttet csecsenczhez vagy más eféléhez találom leghasonlóbbnak, az még nem jogosítja fel Nagy Géza urat arra, hogy azt írja, miszerint «én magam igazolom a festőművész felfogását, a ki a kölni mozaik Dávid király testőrét ábrázoló alakjában keleties jelleget látott.» Nem — kérem — én nem igazolom a művész úrat, sőt kimondom, hogy ha a kölni kripta alakjában a legcsekélyebb keletiességet tudta felfedezni, akkor a viseletek, a fegyverek, történetében tökéletesen járatlan.

A hainburgi Attiláról vett viseletkép ügye még érdekesebb. Ez az Attila valójában egy XIV. vagy XV. századi Róland-szobor, olyan, a minőt a legtöbb régi városban lehet találni. Attila nevét csak csúfságból ruházták rá a németek. S ez a gúnynév elég ok volt arra, hogy Nagy Géza úr magyar viselettörténetéhez forrásul használja!

Amennyire a bécsi Central-Commission által kiadott, Nagy és Nemes úrak által reprodukált ábráról láthatni, az alakon nagy csataköténnyes rákpánczél, lapos vassüveg, szűk nadrág (vagy lemez lábvas?) és bokáig érő bakancs van. A szobor különben igen kopott, felületes szemlélő sok mindent láthat rajta, a mi a valóságban nem létezik.

Az Attila a M. V. Történetében kétszer is szerepel. Először az árpádkori viseletképek között, a hol róla a képmagyarázat ezt mondja: «XIII. századbeli magyar harczos, a hainburgi u. n. Attila-szobor után rekonstruálva.» A harczoson van térdig érő zöld Attiladolmány, e fölött egy a fejre menő

csuklyával ellátott, részben kis pitykékkel, részben nagy érczlemezekkel kivarrt bőrpánczél, (a melyet legjobban talán egy khorananhoz lehetne hasonlítani), földgömb alakú vassüveg, piros nadrág s prémmel szegélyezett, felkötött sarkantyús sárga csizma. Másodszor a 100. lapon veszi hasznát Nagy Géza úr az Attilának Itt a bamburiumról van szó s elmondatik, hogy ez a «felöltő azon formája, mely a XIV. század második felében jött általános divatba s abban állt a jellemző sajátsága, hogy az egymást váltogató kétszínű csíkokat ennél vízszintesen levarrott és vattázott keskeny redők váltották fel.» Pár sorral alább olvassuk: «Ugyanezt a redőzetes kabátformát tünteti fel a hainburgi Attila szobor, melynek korát a XIII. századba szokták tenni, de ha a vízszintesen futó párhuzamos vonalak nem a vaslemezeket jelzik, melyeket vértezetül a ruhára varıtak, a miben e sorok irója kevés valószínűséget talál, hanem a levarrt redőzetet: a szobrot ezen az alapon a XIV. század második felébe kell helyeznünk.»

Tehát korrendben haladva, a XIV—XV. századi szobron Nagy és Nemes urak legelőbb a XIII. századi pánczélnak azt a csodás formáját fedezték fel, a mely V. tábla B. 8. ábráján látható. Nagy Géza úr később, eljutván a XIV. század tárgyalásához, rájött, hogy a szobron nem annyira pánczél, mint inkább vattázott selyem vagy szövet öltöny — bamburium — van, kora pedig nem a XIII., hanem a XIV. század, annak is a második fele. Mire munkája végére ért s képmagyarázatait (a melyek legutolsónak jelentek meg) elkészítette, ujból első nézetére tért vissza s a szobrot XIII. századinak, s a rajta levő öltözetet pedig pánczélnak deklarálta.

Ha én csakugyan olyan tendencziózus lettem volna, mint a minőnek Nagy Géza úr mondott, akkor bírálatomban bizony az ilyen, — hogy az ő szavaival éljek — intimebb természetű dolgokat szedtem volna elő.

De menjünk tovább.

A «válasz» furcsának találja tiltakozásomat az ellen, hogy Nagy Géza úr Huszka Józsefnek a ruhadiszítésről vallott elveit alapigazságokul nyujtja a többé-kevésbbé nem szakértő közönségnek. Én pedig ezúttal is ragaszkodom ezen nézetemhez s fogok ragaszkodni mindaddig, míg valaki be nem bizonyítja, hogy a mai népies ornamentikánk a honfoglaláskorinak leszármazója. Nagy Géza úr, a helyett, hogy Huszka úrnak magáévá tett nézeteit igyekezne védelmezni, igazán különös módon azt próbálja rám fogni, hogy nem tudtam miszerint ő a ruhadiszítésről elmondottakat kinyomtatott s közkézen forgó munkákból vette s «valami olyat sejt» mintha én azt akarnám mondani, hogy ő művében egyszerű privát diskurzust használt volna fel. Én pedig olyat sejtek, mintha Nagy Géza úr a közmondásbeli mészáros módjára, nem oda vágna, a hova néz s csak azért gáncsoskodik a kifejezésekben, mert a dolog lényegére nem tud mentséget találni. Tudja azt Nagy Géza úr nagyon jól, hogy az, a mit Huszka úr munkáiban a szóban forgó tárgyról elmondott, neki magánvéleménye, mert azt csak nem tehetem fel, hogy ezeket a hipotetikus dolgokat Nagy Géza úr közigazságoknak, tényeknek vallja?

Az sem utolsó, a hogy Nagy Géza úr a Hunyady János síremléke dolgában megtéved. Szörnyen méltatlankodik, hogyan merem én tőle azt kivánni

hogy Boncz Ödönnek a síremléket illető nézetét tette légyen a magáévá, mikor Boncz úrnak ezen nézetet kifejtő dolgozata a M. V. Története megjelenése után látott napvilágot. «Micsoda tendencziózus felforgatása ez a dolgok egymásutáni sorrendjének»? «Hogyan képzeli el a filius ante patrem lehetőségét?» kérdi tőlem. — Hát, kérem, én csak úgy bátorkodtam megírni, a mit e dolgot illetőleg írtam, hogy láttam a Nagy Géza úr könyvének a 229. lapján, a 185. jegyzetben Boncz úrnak szóban forgó czikkét a lehető legpontosabban idézve. Ha ez nem csupán az én példányomban van benne, hanem valamennyiben, úgy csak tessék megnyugodni abban, a mit én mondtam; a fiú jóval később született meg atyjánál. Nagy Géza úrnak igen is módjában lett volna magáévá tenni Boncz úr jól megokolt nézetét, mert az előbb íródott meg s adódott ki, mint a M. V. Története. Hanem úgy látszik, ezt a könyvet a biráló nagyobb figyelemmel olvasta át, mint a minővel a szerzője megírta.

«Tévedéseim és botlásaim» sorozatában tovább haladva, említsük meg, hogy én az elől nyitott felöltőnek nyugoti népek által való viseletére úgy mellesleg a Nagy Theodosius oszlopán ábrázolt gótokat hoztam fel. Nagy Géza úr szerint ebben igen nagyot botlottam, hiszen a gótok «épen 900 évvel előbb szerepeltek a szóban forgó nyugoteurópai divat kezdeténél.» Csak azt felejti el, hogy én ezzel azon nézete ellen érveltem, mely szerint a beköltöző magyarság hozta magával s ismertette meg a Nyugattal az elől felasított kabátoknak csak a XIV. században elterjedt divatját s azt bebizonyitottam, hogy ezt a ruhaszabást már nyugati népfaj használta jóval a magyarok beköltözése előtt. Ehez pedig csak nem választhattam a honfoglalás utáni időből való adatot!

Ép ilyen ok nélkül való gáncsoskodás és a mellett igen jellemző mikor Nagy Géza úr nagy kázust csinál abból a toll vagy sajtóhibából, a mely bírálatomban Wolfram von Eschenbachot XII. századi helyett XI. századi poétává tette. Mondhatom, hogy ha én valakiről, a ki középkori régiségekkel s művelődéstörténettel foglalkozik, feltenném, hogy Wolfram von Eschenbach korát sem ismeri, úgy vele tudományos kérdésekről nem állanék szóba. Viszont ha okom volna hinni, hogy ezt tudja s csak véletlen okozta, hogy a XII. század helyett XI. került a dolgozatába, úgy megengedhetetlennek tartanám ezt legtávolabbról is érinteni. Nagy Géza úr pedig féloldalon át leczkéztet Heinrich Gusztávból és a — Pallas Nagy Lexiconából! Nagyon köszönöm. Tudja e azonban azt, hogy «Válaszában» megesett, hogy saját művét Magyar *Vitézek* Történetének írta, vagy annak szedte a szedő? Nem volna e furcsa, ha én most ebből kisütném, hogy Nagy Géza úr (a ki, mint pár sorral fentebb beigazoltam, munkáját nem ismeri tökéletesen), még a czímét sem tudja tulajdon könyvének!

«Intimebb természetű dolog»-nak mondja Nagy Géza úr azon leleplezését, mely szerint én «semmikép» sem tudván nyomára jutni, hol találhatók meg a velenczei Sz. Márk-templom általa felhasznált mozaikjainak reprodukcziói, hozzáfordultam s tőle tudtam meg, hogy a «Mosaici della Basilica de San Marco in Venezia» czímű 1881-ben megjelent nagy munkában a scythákat

és indusokat a XLV. és XLVIII. táblán, magát a munkát pedig az «országos képtárban» lelhetem fel.

Ez, ha igaz lenne, nem volna hiba. Ennyi előzékenység még nem jogosította volna fel Nagy Géza urat arra, hogy munkája bírálójától leggyökeresebb tévedésének elhallgatását várja. Hanem ez a dolog nem épen így esett meg. Nagy Géza úr nem a Mosaici, etc. czímű munkát, csak annak Budapesten létező egyetlen példánya hollétét ismertette meg velem.

Azokat a képeket, a melyeket az idézett műből a M. V. Története felhasznált, teljes 13 évvel ezelőtt ismertette s reprodukáltatta volt Boncz Ödön úr az Archaeologiai Értesitő 1883. évfolyamában.* Volt tehát kitől megtudni, hol kaphatom meg a mozaikokat tartalmazó művet. S hogy mégis Nagy Géza úrhoz fordultam, az egyedül azért történt, mert vele naponta van alkalmam találkozni s így legrövidebb módnak látszott tőle tudakozódni. Akkor persze még nem is sejtettem, minő veszedelemmel jár ezt a szivességet igénybe venni. Hanem már a munka létezéséről nem Nagy Géza úr által vettem tudomást; nem pedig azért, mert 1. én a Basilica di San Marcot még 1895-ben láttam, magánál a kiadónál, Onganianál Velenczében; 2. mert a munkát Nagy Géza úr a M. V. Története XXXI. lapján a képmagyarázatok között czíme szerint idézi s így teljesen fölösleges lett volna tőle kérdezni, honnan vette a képeit.

S most felvilágositom Nagy Géza urat a felől is, miként esett az meg, hogy én szemére hányhattam, miszerint a Basilica di San Marcoból csak azokat a képeket használta fel, a melyeket előtte már Weisz és Boncz Ödön reprodukáltak, azokat pedig, a melyekre én hivatkozom, nem vette észre s így — könyve nagy kárára — fel sem használta.

A szóban forgó roppant mű, a mely a Szent Márk-templom teljes leírását (jobban mondva leábrázolását) tartalmazza, nem azt a czímet viseli, a melylyel Nagy Géza úr úgy a M. V. Történetében, mint válaszában felruházza, hanem ezt: La Basilica di San Marco in Venezia. Befejeztetett pedig, hat évi munka után, nem 1881-ben, hanem 1887-ben. Két sorozatból áll: az első nagy negyedrétű, a második óriás ívrétű lapokat tartalmaz. A munka egyes kötetei az Országos Képtár példányán, hátukon viselik a tartalom megjelölését. A mikor Nagy Géza úr, a Boncz Ödön többször említett czikke nyomán a munkát megtekintette, csak azt a kötetet, illetve tokot vette kezébe, a mely hátán MOSAICI-vel volt jelölve. S ennek (ép egyedül ennek) a kötetnek a czíme az, a melyet Nagy Géza úr folyvást idéz az egész mű czímeül: *Mosaici* (non compresi negli spaccati germetrici nell'y intorno) *della Basilica di San Marco. Venezia 1881.* S ebben a részben van a XLV. és XLVIII. táblán az általa felhasznált két képrészlet.

Nagy Géza úr úgy tesz, mintha az általam említett egyébb mozaikokat is ott látta volna ebben a részben, de ezeket — egy második válaszban elmondandó okokból — tudatosan mellőzte. «Mivel a XLV. és XLVIII. táblát mégis látnom kellett, ugy-e a két közbeeső táblánál behunytam a szememet?»

* Megjegyzendő, hogy Weiss Herman ugyanezeket Krausz J. és L. Basilica di San-Marcoja után már 1864-ben kiadta. L. Kostümkunde, Stuttgart, 1864. 270. és 271. l.

kérdi. Nem hunytam be kérem, de bármennyire kinyitottam is, a szóban forgó képeket még sem láthattam, nem pedig azért, mert azok a XLV. és XLVIII. közé eső táblákon nincsenek, de sőt az egész fasczikulusban sem találhatók. Hanem igenis megvannak a Basilica di San Marco másik, óriás ívrétű sorozatában, a melyet, ha Nagy Géza úr átvizsgált volna, okvetlenül rájuk bukkan s hogy felhasználatlanul nem hagyja őket, arról senki sem kételkedik. Említésre minden bizonnyal méltatta volna a sok keleti viseletet (perzsák, médek, párthusok, stb.) ábrázoló képet. Hanem ő csak a mozaikokat óhajtotta látni s nem gondolta, hogy ezeknek egy része az egész más czímmel jelölt sorozatokban található.

Végre is, ebben semmi rossz nincs. A munka sietős volt, fölöslegesnek látszó kutatásokra nem mindig van idő és hajlandóság. Hanem talán szebb lenne ezt beismerni, mint magánbeszélgetések nem illő és sohasem ellenőrizhető előadásával igyekezni elleplezni azt, a mi — mint minden tévedés — emberi dolog.

Úgy látszik, Nagy Géza úr meg akarja honosítani a tudományos irodalomban a szóbeli vitatkozásokra, beszélgetésekre való hivatkozást, mert nem elégedve meg az első esettel, még egy megrovási kalandban részesít ujból egy élőszóval történt eszmecsere révén. Nagy megelégedéssel meséli, hogy arra, miszerint a Képes Krónika keleties jellegű alakjaiban nem kell kunokat keresni, mert azok viselete tulajdonkép magyar viselet, ő tanított meg engem beszélgetés közben. Roppantúl tetszik neki a lovagias ellenfél szerepe, a ki kritikusának saját maga szolgáltatja megbírálandó munkája ellen az érveket. De miként magyarázza Nagy Géza úr azt, hogy munkájában ép az ellenkező elveket vallja, mint a melyekre alig félévvel könyve megjelente után engem «megtanított?» Én ezennel kijelentem, hogy a Képes Krónika viseleteiről bírálatomban kifejtett nézeteim a K. K. hosszas tanulmányozásának, az összes viselet-típusok lerajzolásának s csoportosításának az eredményei s nem valamely Nagy Géza úrral folytatott beszélgetésből ellesett plágiumok. Ha Nagy Géza úr ugyanolyan tanulságokat vont le a K. K.-ból, mint én, mért nincs ennek nyoma könyvében? Azt mondhatná valaki, hogy az általam elmondottakat, a melyek felől ő oktatott ki, később, az én bírálatom készülése idején vette csak észre a krónikában s így bizonyos tekintetben mégis igaza van. Ám de én ezzel szemben be tudom bizonyítani, hogy a kérdéses időben a K. K. múzeumi másolatát (az egyedüli létezőt) folyvást én használtam s azt Nagy Géza úr kezébe sem vehette. Mikor s mi módon jutott tehát a «velem közlött» felfedezésre?

Istennek hála, végére értem ennek a kellemetlen felsorolásnak, a melyben be kellett bizonyítanom egy előttem mindenkor nagy tiszteletben állott barátomról, hogy nem csak nagy könnyűséggel fogadja el a legtévesebb adatokat, hanem igen könnyen mond ki meg nem érdemelt súlyos vádakat is.

Mikor én a M. V. Történetét bíráltam, igyekeztem megfeledkezni az írónak előttem igen rokonszenves egyéniségéről. S legfeljebb abból a szempontból lehet objektivitásom ellen kifogás, hogy nem mindenütt tudtam eléggé szigorú bírálója lenni a jóbarát, a kollega munkájának. Meghiheti a szerző, hogy

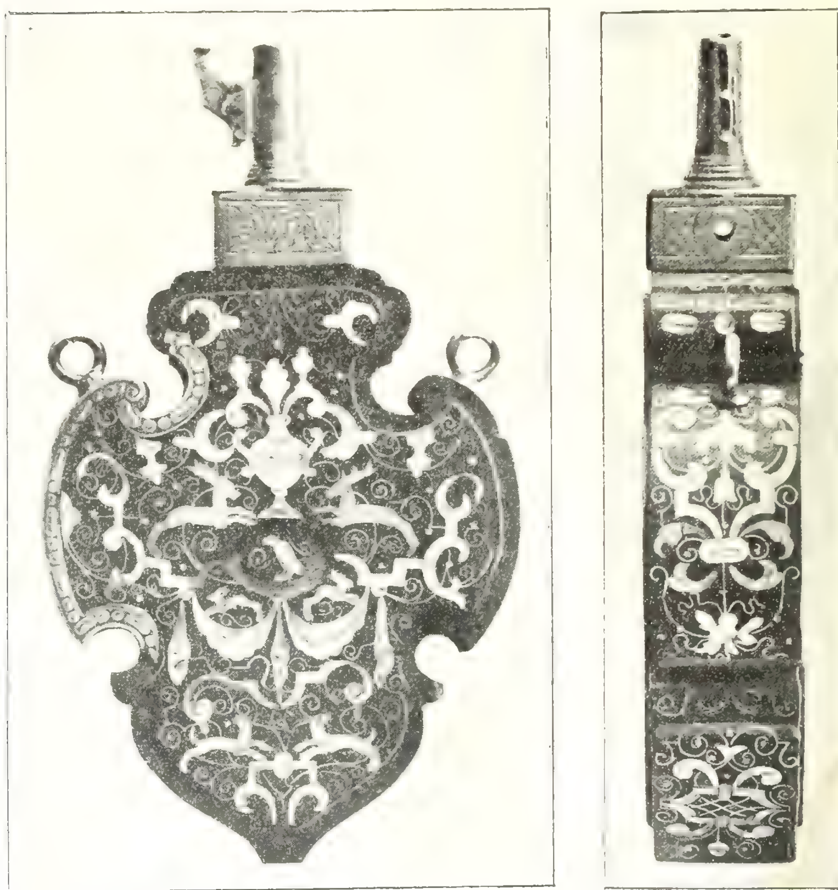
én újongó örömmel fogadtam volna művét, ha az a mértéket megüti vala. De ez ellen a munka ellen a ma élő nemzedék nevében tiltakoznom kellett.

Nagy Géza maga érzi, mennyit ér a M. V. Története s maga mond róla válaszában az enyémnél jóval szigorúbb itéletet. Elmondja, hogy erre a könyvre szükség volt, hiányát pótolni kellett. De jól megírni nem volt mód. Hanem, így szól «végre is azt az űrt, a mi van — mondjuk — Attilától Nagy Lajosig, valami módon ki kell tölteni»!

Hát érdemes, lehet, szabad ilyen elvekkel egy nagy igényű, nagy fontosságú tudományos munkát írni?

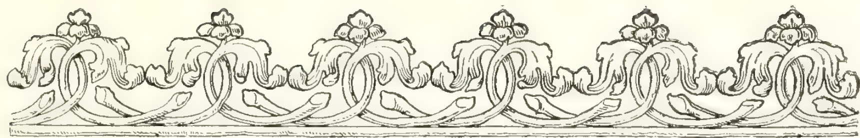
Én ezennel kijelentem, hogy ezek után a vitát folytatni nem vagyok hajlandó. Ilyen elvek, ilyen érvekkel szemben nekem nincsenek fegyvereim.

Varjú Elemér.



XVI. SZÁZADI PUSKAPORTARTÓ ELŐLRŐL ÉS OLDALNÉZETBEN.

(Lásd még a 282. lapot.)



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

NÉHÁNY RAJNAVIDÉKI MÚZEUMRÓL. Az elmult 1900-ik év őszén hivatalos megbizásban megfordulván Kölnben, alkalmam volt a kölni, bonni és mainzi nyilvános múzeumokat fölkeresni. Ott nyert benyomásaimról a következőkben adok rövid áttekintést.

I. *A Wallraff-Richartz múzeum.* Az intézet két kiváló kölni gyüjtőtől veszi a nevét, a ki nevezetes műgyüjteményeit Köln városára hagyta. Viszont a város nemcsak méltó hajlékot épített számukra, de évről-évre oly javadalommal látja el, mely a múzeum tervszerű gyarapítását lehetővé teszi. A múzeumnak van egy speczialis osztálya, melylyel nem foglalkoztam, az a kölni festőiskolát gazdag képsorozatban tünteti föl. A múzeum jelenlegi vezetőjének, Aldenhovennak köszönhető e becses műtörténeti anyag tudományos földolgozása.

Engem leginkább az antik Colonia Agrippinensis gazdag hagyatéka érdekelt. Római föliratos kőemlékek díszes helyet kaptak a régi keresztfolyosóból átalakított helyiségek egyik jól megvilágított folyosóján. Mily megbecsülése ez a római kor tiszteletreméltó emlékeinek és mily szégyenkezéssel gondoltam a n. múzeum római kőemlékeinek az elhelyezésére! Vagy elrejtjük és sötét helyiségbe szorítjuk, vagy a múzeum födetlen udvarain az idő viszontagságainak engedjük át!

A W. R. múzeum kőtárának egy másik osztályát, a középkori szobrászat emlékeit, most állítják föl. Tekintve, hogy benne csupán Köln városának a területére szorítkoztak, elég díszesnek mondható a sorozat, mely megindul a X. századdal és szakadatlanul a XVI—XVII. századig terjed.

A múzeum szemefényének tartják az antik üvegedények gyüjteményét! Bizonyos, hogy számra a legkiválóbb ilyfajta sorozatok közé tartozik, mert hozzávető becslésem szerint darabszáma alighanem túlhaladja a 600 darabot és emeli értékét, hogy egytől egyig Köln területéről származik. Más Rajnamenti múzeumokban is láttam gazdag üveggyüjteményeket, a mi igen erős támpont azon fölfogás helyessége mellett, hogy a Rajnavidéke a római korban jelentékeny üvegiparnak volt a góczpontja.

Más jelentékeny emlékcsoport a keramikai gyüjtemény. Nemzetközileg elterjedt itáliai készítmények mellett nem csekély számmal akadnak speciális helyi idomok, olyanok, minők a Dunavidékén nem divatoztak. A keramikus gyüjteményt kettős fölállitásban tanulmányozhatjuk. Egyik typusok és diszítések szerinti csoportokban mutatkozik; a másik sorozat a sírok együttességében

mutatja föl a formákat, és mivel sok datált sírjuk van, lehetséges volt a Kr. utáni négy első század izlésének változásait chronologiai sorrendben is bemutatni. Pannoniában sem a typusok összefoglalása érdekében, sem azoknak chronologiai sorrendjére való tekintettel még nem állítható föl ily gyüjtemény, mivel ily föladatok megoldására eddig nem volt még speczialistánk és az eddig hazánkban módszeresen fölásott római temetők száma is aránylag igen csekély.

A múzeumban az antik szobrászat remekműveiről vett gipszmásolatoknak is juttattak helyet ; néhány világos és terjedelmes teremben elhelyeztek mintegy nyolczvan szobrot. A szobrok zöme csak úgy van fölállítva, mint a legtöbb gipszgyüjteményben, és külön említést csak némely kisérletek miatt érdemel, melyeket az intézet finom érzékű vezetője két kisebb teremben a szinezés dolgában tett. Két szobát ugyanis a pompeji helyiségek izlése szerint festettek ki, egyikét sárga alapszinnel, a másikat kék födőszinnel, a fal felső szélén zophorossal, a megszokott pompeji dekorativ építészeti képekkel és a falak közepén apró genre, illetőleg mythologiai képecskékkel. Ebbe a környezetbe helyeztek néhány kiválogatott antik szobrot és azokon, ha az eredetiek márványból valók, szinezési kisérletet tettek, a mennyiben pedig eredetileg bronz számára voltak megcomponálva, bronzmázzal borították a fölületüket, úgy hogy majdnem mint bronzszobrok hatnak a szemlélőre. Közismeretű tény, hogy mikor Rómában a nagy görög mesterek bronzszobrait márványból utánozták, a másolatok soha sem adták egész hiven vissza az eredeti stylust. Ennek következtében nem lehet az a képzelmünk, hogy a későkori márványszobor mintegy mechanikus utánzásának bronzfestékkel való borításával elérhetjük, hogy Myron, Polykleitos vagy Phidias bronzműveinek másolatai eredetiek közvetlenségével hassanak reánk. Ennyit már eleve sem vártam Aldenhoven collegám kisérleteitől. Azonban kétségtelen, hogy a bronz számára componált Marsyas Myrontól, a Polykleitos-féle Doryphoros s a berlíni Amazon meglepő módon változnak át a sárgásbarna burok alatt és azt a benyomást keltik a szemlélőben, hogy most közelebb jutottunk a bronzban dolgozó nagy mesterek stylusának a fölismeréséhez. Körvonalaik szabatosabban látszanak és e szerint szélességi arányaik is mintha megfogynának, sőt az egyes idomok kezelése is szigorubbnak látszik, a mellett mozgásuk szabadabb, mivel elmaradtak a márványmásolatban szükségelt támaszok. Végül, az eredeti conceptiókat már azért is hivebben képviselik e restauratiók, mivel úgy az Amazonnál, mint a Marsyasnál és a Doryphorosnál a helytelen újabb kiegészítések is elmaradtak ; úgy pótolták, a hogy az eredeti motivum igényelte. Az itt valamennyire részletezett hatást kisebb-nagyobb mértékben más bebronzozott márványszobrokon is észleltem.

A sárga szobában mintegy «vissza bronzozott» állapotban megvan Kephisodotos hires csoportjának, Eirene és Plutosnak, müncheni példánya, Homeros nápolyi mellképe, az Uffizi u. n. Idolinója, az Ares Borghese, a British Museum Perikles-mellképe, a vatikáni versenyző leány és a British Museum Hermese. Ugyanazt a kisérletet megtette tisztelt collegám a Furtwängler által legutóbb fölfedezett «Athena Lemniával». Mikor tavaly Münchenben a drezdai Athena törzsöt és a reá helyezett bolognai fejet együtt láttam, még nem birtam a két alkatrész összetételével megbarátkozni ; legkevésbé az arányok elé-

gítettek ki. Most egyenletes bronzszin meze alatt egységesebb hatásban állott előttem az istennő alakja s a karok helyes kiegészítése is hozzájárult a hatás fokozásához, a mennyiben a meghajlított jobb kézbe helyezett sisak tetemesen megnöveszti a szobor felső részének a terjedelmét és enyhíti a különben tulságos nyulánkoknak látszó arányokat.

A kék szobába állított szobrok között a Lysippos-féle Apoxyomenos is tetemesen nyert a fatörzs eltávolítása által és a «bronzburok» alatt; kevésbé szembetünő a változás hatása a capitoliumi Eros szobrán, melyen legfölebb a hajzat stylusa árulja el, hogy eredetileg bronz technika számára készült.

A kisérletek második sorozata, a midőn a szobroknak eredeti szinezésüket próbálták visszaadni, a dolog természete szerint kevésbé sikerült vagy legalább is azt kell bevallanom, hogy nehezen tudnék ahhoz a gondolathoz hozzászokni, hogy a régi mesterek ilyeneknek kivánták az ő remekeiket. Legkedvezőtlenebb volt a benyomásom a Praxiteles-féle olympiai Hermessel szemben. A hogy ez a vörös hajú Hermes most előttünk áll, mindenki kénytelen bevallani, hogy az ideális szépségű ifjú feje megcsúnyult és megdurvult. Azt sem merném állítani, hogy a törzsről lecsüngő köpeny méltán bámult redői a sárgásbarna szinezés következtében kedvezőbben hatnak; úgyszólván anyagiassá vált a hatás, a szövet konkrétebb jelzése a redők okozta fénytörés ideális szépségű játékát nem finomítja, de nyersebbé teszi.

Ellenben szivesen elismerem, hogy a vatikáni Apollo Kitharoedes tetemesen nyert az ügyes szinezés következtében. A szintelen márvány-szobron ugyanis a szélesre terjedő, földig csüngő felső köpeny s a szintén földig érő chiton jóformán széles tömeggé egyesül és szemünk csak nehezen birja a kettős öltönyt a sok élénk s erős redőtől kellően tagozni, sőt az isten lépésbe helyezett alteste sem domborodik ki eléggé. E bajokon jól segített a szinezés; a biborszinű chiton pompásan elválik a sárgás bélésű szélesebb terjedelmű felső köpenytől és most már a szárak s a törzs körvonalai is jól mutatkoznak. Sikerültnek mondható továbbá az Arlesi Venus szinezése aranyos hajával és világoszöld pettyes ruházatában. Ellenben alig elégít ki valakit a vatikáni Hephaistos feje vagy a befestett három bájos attikai dombormű, köztük a Villa Albani Orpheus és Eurydikéje. A ritka érdekű szinezési kisérletekből azt a tanuságot vonom le, hogy a régi művészek által oly magasra becsült circumlitio titkát derék kölni collegám még nem derítette ki. Bármily meglepő és kedvező a hatás, melyre néha szert bir tenni, az már azért sem lehet ugyanaz a művészi eljárás, melyet Praxiteles Mys mesternél oly annyira bámult, mert az anyag, melyet befestett, nem márvány, hanem gipsz és a festék, melyet alkalmazott, nem áttetsző, de majdnem teljesen borító. A régiek márványra alkalmazták a festést és alighanem joggal hiszszük, hogy e festék azzal a tulajdonsággal bírt, hogy behatolt ugyan a márvány fölületének likacsaiba, de a márványfölület sajátos áttetsző hatását nem ölte meg, hanem fokozta. Ily fajta hatásról tehát a gipszanyagon való kisérletezésnél szó sem lehet. A gipsz fölülete nem bocsájtja be a fényt, hanem tompa, holt anyag, és az eredmény nem válik kedvezőbbé az által, hogy festékkel borítják.

Azért azt tartom, hogy az antik polychromia lényegét még leginkább

azok a gyér modern kisérletek közelítették meg, a hol a márványfölület alá juttatott, gyéren alkalmazott festőanyagok daczára, maga a fölület nem tompult meg, hanem megtartotta a fénysugarak iránt befogadó képességét.

Befejezésül a különben czélirányosan vezetett és helyesen fölállított Wallraff Richartz múzeumról csak azt kivánom megjegyezni, hogy sem kicsi, tájékoztató kalauza, sem kimerítő szakszerű lajstroma nincs, vagy legalább nem birtam a helyszinén lajstromot szerezni.

II. *A kölni iparművészeti múzeum.* E múzeum körülbelül egyidőben létesült a mi magyar országos iparművészeti múzeumunkkal és létrejöttének a módja is hasonló, a mennyiben miként nálunk a n. múzeumból, úgy Kölnben a gazdag Wallraff múzeumból kiszemelt érdekes műipari emlékek sorozatával vetették meg alapját. Ez történt 1887-ben, valamint 1888-ban ideiglenes helyiségben és csak az 1900. év elején nyitották meg tulajdon palotájában. Az emeletes épület alaprajza emlékeztet a bécsi osztrák múzeum mintájára, melyet czélszerű volta miatt eddig már több hasonló intézetben követtek. Üvegtetővel födött udvar körül nyilt folyosók és az utczáról világított termek sorakoznak. Egészben kilencz terem s három folyosó a földszinten s ugyanannyi folyosó és öt terem az emeleten szolgál állandó múzeumi czéloknak. A földszintes befödött udvart időleges kiállításokra használják és külön teremben helyezték el a közhasználatra bocsájtott intézeti szakkönyvtárt.

Az emlékek fölállítását történeti csoportok szerint végezték. Kezdik a IX—X-ik századnál és mintegy két teremre való emlék jut a román és csúcsíves kornak. Ezekben a helyiségekben az emlékek gyér volta miatt összesítve adják a kölni és nem kölni származású műveket, ellenben a XVI. századtól kezdve a rajnavidéki, az általános német és az olasz csoportokat lehetőleg különválasztják.

A XVII. és XVIII. századok emlékeit anyag és technika szerint csoportosítják. Egyik teremben találjuk a bőrkötéseket, másban a szöveteket és ismét másutt a csipkéket és himzéseket. A keleti művészetet tekintet nélkül a korra összességében mutatják be ; csak azt a különbséget teszik meg, mely a mohamedán és a távoli kelet iparművészete között önként kinálkozik.

A múzeum természetesen leggazdagabb mindazon iparművészeti ágakban, melyek hajdan az alsó Rajna környékén virágoztak. Úgylátszik, hogy megvoltak itt már az ókorban az előföltételek némely művészi iparágak keletkezésére : ilyen volt nevezetesen a keramika, az üvegipar s vele járó zománcz. Azért nem kell csodálkoznunk, hogyha a kölni zománcz, a kölni kőedénygyártás, utóbb az üvegipar és nevezetesen a festett ablakok előállítása a XIV. századtól kezdve virágzott. A XIV. és XV. századokban a kölni zárdák és klastromok jeleskedtek a himzésben és egy helyi szokás fejlődött, mely létesítette az u. n. kölni himzett szalagokat (Kölner Borten) egyházi öltönyök s oltárfüggönyök diszítésére.

A művészies fabutorok diszítését a XV. századig visszamenő jeles példányokban birják bemutatni. Még virágzóbbá vált a butoripar a renaissance kezdete óta, a mióta az asztalosok a hires Heinrich Aldegrever mustráit használták föl butoraik diszítésére.

A kölni agyagművességnek a XVI. század volt legtermékenyebb kora. Ezt az időszakot azóta ismerjük legjobban, a mióta a véletlen két régi kölni agyagműves műhelynek a terményeit és mintáit magában Kölnben a föld föltárta. Előbb (1889-ben) a Komoedien-Strasseban, legutóbb pedig (1897-ben) a Maximinstrasse alatt kerültek elé nagy számmal agyagkorsók készletei, melyek úgy figurális, mint diszítő elemeikben az 1520-tól 1570-ig terjedő német renaissance legjelesebb mestereinek rajzait és rézkarczait agyagban visszaadják. A sok domborműves korsó közül egyet különösebben kivánok kiemelni, mely 1535 körül keletkezett és bennünket főleg azért érdekelhet, mivel II. Lajos özvegye Mária királyné van rajta ábrázolva.

A kölni ipar utóbb a szomszédságra is hatott. Köln mellett Frechen és odább Siegburg meg Raeren ismert készítményei a kölni minták után keletkeztek és leginkább a XVII. században, mikor a kölni gyártás már hanyatlásnak indult, érték fejlődésük legmagasabb fokát.

A korsók mellett a kályhafiókok gyártása volt az agyagmívesség egyik főága. Már a XIV. század óta diszítették figurákkal s egyéb ékítményekkel és borították fényes ólommázzal. A kályhafiókok diszítésébe is behatolnak a renaissance jeles rajzolóinak a mintái és legnagyobb hatással voltak reájuk a hires ornamentista Peter Flötner apró domborműves ólomlapjai, melyeket nagyobb arányokban s többszínű mázzal átvittek a kályhákra. Érdekes példát láttam ez átvitelre a kölni múzeumban.

Nagyon tanulságos a stylusok története szempontjából az emlékcsoport, mely rajnavidéki paraszt-butorok izléséről nyujt tájékozást. Ez az izlés csak lassan követte az európai nagy stylusok átváltozásait és szivósan ragaszkodott a jelen század első feléig a középkori constructiókhoz. Szekrényeik, ágyaik s nagyrészt asztalaik és székeik is néhány nemzedékkel ezelőtt még középkori izlésben készültek és csak az ornamentikában érvényesül lassan-lassan a renaissance diszítés, melyet azután a roccoco sem szorít ki teljesen. Az éjszaki és déli Németország parasztságának izlése közt az a szembetünő különbség, hogy míg amaz faragni szeret, ez utóbbi inkább kedveli a szinezést és e hajlamából következik, hogy aránylag inkább követi az ujabbkori nagy stylváltozásokat, mint amaz. A paraszt munka lassú átalakulása legszembetünőbb, hogyha a városi asztalosság egykorú remekeivel vetjük egybe, mire Kölnben szintén sürű alkalom van, mivel itt a magasabb igényeknek is megfelelő butorasztalosság szakadatlanul virágzott. Ők gyorsan befogadták az előmintákat, melyeket a XVI. század egyik legjelesebb ornamentistája Aldegrever rézmetszeteiben közzétett és előszeretettel karolták föl az Olaszföldről ide származott famozaik diszítést, az intarsiát, melynek Kölnben virágzó kora a XVI. század második fele és a XVII. század eleje, a mikor Melchior Reith volt a legjelesebb mester ebben a speczialitásban.

A múzeum gyűjteményei természetesen nem szorítkozhattak csupán Kölnben gyakorolt iparművészeti ágakra, de igen helyesen más németországi városok s azonkivül a külföldnek, kivált Olaszországnak s a Keletnek virágzó iparágait is egyesítik jeles példányokban, de Kölnben ezekkel nem kivántam behatóbban foglalkozni, szorítkoztam arra, hogy néhány jelesebb darabban gyönyörködjem.

A velenczei üvegpoharak közt a legbecsesebb egy 1500 előtti zöld boros pohár aranyozással és zománczos szinekben festett ábrázolással, mely Venus diadalmas fölvonulásán szerepeltet egykoru öltözetekben velenczei ifjakat és hölgyeket.

Az ónipar két jeles mestere, François Biot (1600 körül) és Kaspar Enderlin (1611 körül) igen kiváló darabok által van képviselve. Előbbitől való a Mars után elnevezett tál, utóbbinak pedig talán legjobb műve az u. n. temperantia-tál. A majolikák közül a gubbioi, derutai, faenzai és sienai mestereknek néhány jeles és mesterjelzésekkel ellátott munkáját láttam.

A keleti csoportokban néhány szép kisázsiai szőnyeg tünt a szemembe. Végül dicsérnem kell a kitünően szerkesztett kézi lajstromot, melyet Falke már a múzeum megnyitásakor tett közzé. Igen czélszerűen rövid műtörténeti tájékozással nyitja meg minden fontosabb csoport ismertetését, a szöveghez 14 jeles tárgy sikerült tollrajzát csatolja és a kilencz íves csinos kötetnek az ára mégis csak 50 Pfennig.

III. *A tartományi múzeum Bonnban.* Kölnből hazatérve egy napot Bonnban töltöttem. E nap túlnyomó részét a tartományi múzeum, s a délután néhány óráját az egyetemi múzeum (Akademisches Kunstmuseum) megtekintésére fordítottam.

A tartományi múzeum a város ujabb részében, kis kert közepén új épületben van elhelyezve, melynek legfőbb előnye, hogy bőséges a világossága, a mi azon a borus novemberi napon, mikor ott időztem, nagy jótéteménynek bizonyult. Az épület földszintes termeit a Rajna vidékéről összegyüjtött föliratos kőemlékek foglalják el. Mily becsben tartják itt és mily gonddal és szeretettel őrzik, mily büszkén állítják a közönség szeme elé az ókor emez emlékszerű hagyatékát! Úgy itt, mint előbb Kölnben s utóbb Mainzban szomorúsággal kellett arra a sajnálatraméltó állapotra gondolnom, melynek, évtizedes panaszaim daczára, a római emlékek a n. múzeumban még mindig ki vannak téve, a hol vagy félig alvilági homály borítja őket, vagy védetlenül szenvedik az időjárás viszontagságait, esőt, ködöt, havat és fagyot. Ellenben mily kényelemmel nézheti és tanulmányozhatja mindenki Bonnban a pompásan elhelyezett, kétszáznál többre menő emléket!

Helyi jellegük szembeszökő és mégis pannoniai kutatónak is sokféle érdeke fűződik ez emlékek tanulmányozásához. Érdekelhetik azok a jelenségek, melyek az állami kormányzat, a hivatalos vallás és különösen a katonai szervezet egységénél fogva, Germaniában és Pannoniában egyek, de még inkább keltik föl figyelmét a két tartományban fönmaradt emlékek különbségei.

Az emlékek kidolgozása formásabb, a mi kedvezően tanuskodik a lakosság magasabb műveltségéről. Az egyes barbár népségek egyénisége is alighanem erősebben állotta meg a rómaiak kiegyenlítő hatását. Megtanultak ugyan latinul és római szokás szerint állítottak áldozati emlékeket, de megtartották isteneiket. Érdekes ezeket nyomozni. Egy belga törzs nemzeti istennője Dea Sunaxal, egy germáné Dea Hludana. Utóbb a romanisatio már annyira halad, hogy a maguk istenségeit római istenekkel azonosítják: Apollo Graunus és Mercurius Avernus romanizált barbár istenségek.

Legsűrűbb az anyák (matronae) tisztelete. Minden törzs, vidék, város, sőt falu a maga nevével jelezte őket, így voltak: matronae albiahenae, cuhinehae, vacallineae, vesuniahenae, anesaminehae, vatarenehae, aufaniae, octocannae stb. Némelykor csak e melléknevek jelzik, hogy az anyáknak szól az áldozati fölirat. Szobrok és dombormívek tetemes száma is tanuskodik az anyák cultusának nagy népszerüségéről. Legtöbbször ülő helyzetben ábrázolják, földig érő hosszú köntösben, nyakukat szalag diszíti s rajta félholdas dísz csüng. A középsőt illeti a legmagasabb tisztelet, azért van a fején óriási fejkötő. Mind a három sokszor kosarat tart az ölében és benne gyümölcsöt, és sokszor lábuknál is gyümölcscsel telt kosarak állanak. Látnivaló, hogy a föld őserejét és áldásait képviselik.

Elég sűrűn szereplő istenség a lóháton nyargaló nő, melyet némelyek Eponanak, mások Cybelének tartanak.

A magyarázók kételyei a gigas ellen küzdő lovas isten magyarázatát sem engedik végső megállapodásra jutni.

Legsürűbb az emlékek száma a Kr. utáni II. század végéről és a III. századból, és a legtöbb fölirat, mely a belföldi vallástiszteletek maradványairól tanuságot tesz, szintén ebből a korból ered, nyilvánvaló tehát, hogy a barbárok zömét nem tudta a római műveltség egyéniségéből teljesen kivetkőztetni.

Hogyha ezt a fontos tényt a Rajna mellékén ily szabatosan fölismerhetjük, akkor bizonyára a romanisatio hatása a mi pannoniai tartományunk lakosságára sem lehetett jelentékeny, mivel szórványosabb és csekélyebb számú volt a dunántúli barbárságból folyton megujuló belföldi lakosság körében a rómaiságot képviselő elem.

Míg a múzeum földszintjén a római emlékköveket tanulmányozva egészen a magam észleleteivel foglalkozhattam, az emeleten elhelyezett, mintegy nyolcz teremre terjedő emléktárban az intézeti új igazgató, dr. Lehner vett előzékenyen gyámsága alá. A milyen élvezetesek voltak a szíves vezetővel együtt töltött órák, oly kevéssé volt belőlük állandó positiv nyereségem ez utamban folytatott speciális tanulmányaimra, mert egy perczem sem volt, a midőn a gazdag gyüjteménysorozatokról nyert benyomásaimat jegyzetekkel vagy vázlatokkal jegyzőkönyvemben megörökíthettem volna. Ez annál nagyobb baj volt reám nézve, mivel époly kevéssé, mint a kölni múzeumokban, lehetett a gyüjteményről leiró lajstromot vagy legalább is apró kalauzt kapni, tehát a Bonner Jahrbücher 110 kötetére és a Westdeutsche Zeitschrift tizenkilencz évfolyamára voltam utalva, a mikor a bonni tartományi múzeumban látottakról részletesen kivántam magamnak számot adni.

IV. *A bonni «Akademisches Kunstmuseum».* Régi vágyomnak tettem eleget, mikor a tartományi múzeumból, a novemberi nap rövidségétől tartva, átsiettem az Akad. Kunstmuseumba, hogy ott a bonni egyetem régóta nagyhirű gipszgyűjteményét megszemléljem. Közismeretű, hogy kitünő szakemberek egész sora működött közre létesítésében és fejlesztésében. F. G. Welcker, tudományunknak századunk első felében egyik legtiszteletreméltóbb képviselője, alapította meg és ezzel e század huszas éveiben oly magaslatra emelte az antik művészetről szóló tudomány egyetemi tanítását, a milyenre hazánkban csak

félszázaddal utóbb, a hetvenes években emelkedhetett, midőn Pulszky Ferencz, a Welckert közvetlenül követő nemzedék tagja, megalapította a n. múzeum antik gipszöntvény-gyüjteményét.

Welcker utódja a tanszéken és gyüjtemény élén, a szintén felejthetlen emlékezetű O. Jahn, tetemesen gyarapította a múzeumot, úgy, hogy azon időpontig, a mikor Berlinben megnyitották az új múzeum gipszgyüjteményét, ez volt a legjelentékenyebb gipszmúzeum és most is a legtökéletesebben összeállított egyetemi gyüjtemény. A mostani igazgatónak Löschke tanárnak és közvetlen elődjének Reinhard Kekulének is elismerésre méltók az érdemeik. Kekulé Bonnban az által is megörökítette az emlékét, hogy jó magyarázó lajstromot adott ki a gyüjteményről (Reinhard Kekulé Das akademische Kunstmuseum zu Bonn 1872. VIII. 159. l.), de még inkább föntartja emlékezetét, hogy az ő igazgatása alatt épült föl a mostani múzeumi épület.

Borús és esős novemberi nap délutánján láttam a gyüjteményt és mégis aránylag oly kielégítő volt a világítás, a milyen ily előföltételek mellett egyáltalában lehetett. A kedvező hatás elsősorban a helynek köszönhető, a hová az épületet építették. Nem szorították be a város utczáiba, de a korábbi u. n. anatomiai kupolyateremhez csatolták. Minden oldalról szabadon áll, kilátással egy remek parkra. Az egész épület magas földszintű, antik izlésű homlokkal és egymás mellett sorakozó nagy termeit igen bő felső világítással látták el, a minek az a hatása, hogy a legtávolabbi zugoknak is elegendő világosság juthat.

Már Otto Jahn csoportosította műtörténeti szakaszok szerint a gyüjteményt s a bonni minta utóbb a többi európai gyűjteményre is irányadóvá vált. Ezt a csoportosítást azonban nem oly mereven alkalmazták, hogy mintegy évszázadok szerint vágnák el minden egyes sorozat fonalát, hanem az iskolákat, mestereket és typusokat a fejlődési folyamatok szerint állítják egybe.

Czélszerű gyakorlati intézkedésnek tartom, hogy minden szobor talpazatát apró kerekekre helyezték, a minek az az előnye, hogy az esetről-esetre fölmerülő megfigyelések szüksége szerint a különböző helyen álló szobrokat szorosabb összehasonlítás kedvéért összébb lehet tolni és oly helyzetbe állítani, a minőt az összehasonlító megfigyelés czélja igényel.

Dicsérni való az is, hogy a termek tágak és a közepén semmi sem állja útját annak, hogy kiki oly távolságból szemlélhesse a remekműveket, a milyent maga az illető emlék vagy a szemlélő saját egyéni látóképessége megkiván.

Csupán némely dispositiók czélszerű voltát kivántam kiemelni, nem próbálom meg részletezni, hogy a gyüjtemény ujabb szerzeményei mennyiben illustrálnak tudományunk körében ujabban fölmerült problémákat vagy szerencsés combinatiókat. Megelégszem annak jelzésére, hogy az alatt a néhány óra alatt, melyet ott töltöttem, folyton Löschkével voltam, a ki szeretetreméltó közlékenységgel figyelmeztetett minden ujabb szerzeményre.

A legutóbbi években az ókori festészet tanítására is gyüjtött Löschke igen becses apparatust. Létesített eredetiekből és másolatokból oly gyüjteményt, mely már most is, a mennyire általában lehetséges, áttekintést nyujt a festészet történetéről Egyptomban és Görögországban. Más speczialis gyüj-

teményben a görög művészet őskorát mutatja be. A mykenei kor művészetéről talán az athenei gyűjtemények sem nyujtanak oly világos képet, mint a milyet Löschke ad az ő múzeumában ; ezt a kort talán nem is ösmeri senki oly alaposan mint ő, és ha valakinek módjában van vele végig menni az ő gondosan egybegyűjtött sorozatain, alighanem rövidebb idő alatt nyer megfelelő fogalmat a mykenei műveltség magaslatáról, mint a milyent a szakirodalom hosszas áttanulmányozása nyujt.

Végül említem, hogy a muzeummal közvetlen kapcsolatban kényelmes olvasó és tanulmányi termet rendeztek be, melyben a fiatal szakkedvelőknek gazdag irodalmi és ábrás apparatus áll rendelkezésükre. Tudom, hogy Németországban minden valamire való egyetemi városban van fiatal szaktársainknak ily dolgozó helyiségük, de azt is tudom, hogy hazánkban eddig hiába törekedtem arra, hogy ilyen létesüljön.

V. *A mainzi múzeum.* Utamban hazafelé a röm. germanisches Centralmuseum kedvéért megállottam Mainzban. Voltam ugyan évtizedekkel ezelőtt egyszer e nevezetes múzeumban, de a múzeum minden sorozata azóta oly tetemesen bővült, hogy a succrescentia megtekintése néhány napi időt vett igénybe. Ismeretes, hogy e múzeumot és vele kapcsolatosan a mainzi régiségtársulat gyüjteményeit a régi választófejedelmi palota földszintjén helyezték el. A termek ugyan tágak, de nem elég világosak, különösen novemberben és télen nem fűthetők. Ez állapot kellemetlen voltát fokozza a helyiségek túltömöttsége, a mi az áttekintést és tájékozást nehezíti, végül itt is ugyanazt a hiányt tapasztaltam, mint a három megelőzőleg áttekintett múzeumban, hogy sem vezérfonalat, sem leiró lajstromot nem birtam a gyüjteményről kapni. Az ily kézikönyvet a laikusok számára kitüzött magyarázó czímföliratok nem pótolhatják, de szivesen elismerem, hogy munkámat tetemesen könnyítették az új leiró lajstrom előkészítése czéljából egyes nagyobb leletek mellé helyezett följegyzések, melyek a mostani kezelő tiszt, dr. Reinecke lelkiismeretes szorgalmáról tanuskodnak.

Új, megfelelőbb fölállítás, mint utóbb megtudám, a választófejedelmi vár helyreállítása után fog megejtetni és azt reménylik, hogy ez építkezés már a legközelebbi években fog bekövetkezni. Sajnálattal kellett arra gondolnom, hogy mi, a kik hasonló szorultságban vagyunk, a mi múzeumunkat fölkereső szaktársaknak nem adhatunk ily megnyugtató biztatást.

Mainzban is ugy mint Bonnban, legtökéletesebb a régi kőemlékek fölállítása. A palota udvarán földszintes, igen világos és tág csarnokot építettek, melyben több száz kőemlék kényelmesen, legjobb rendben tanulmányozható. Legtöbb, néhány száz, antik emlék van Mogentiacumból és vidékéről, ezekhez érdekes emléksorozat csatlakozik a régibb középkorból, sőt néhány mainzi kőemléket az ujabb korszakból is csatoltak hozzá, úgy hogy jóformán kezdettől végig látjuk a város monumentális történetét.

Sok közismeretű domborművet láttam, melyeket a boldogult Lindenschmit kiadványaiból ismertem. Az ő érdeme volt, hogy a katonák síremlékeit mint hiteles kútforrást fölhasználta tanulmányainál a római császári kor fegyverzetének hű bemutatására és a hatvanas években, mikor a római pilum

idomáról és használati módjáról folytak a viták, a rajnavidéki teljes fegyverzetű primipilusok ábrái segítségével magyarázhatta meg az alesiai leletekből előkerült pilumokat, minek alapján azután sok más európai múzeumban is fedeztek föl pilumokat. A fegyverzeten kivül a sírkövek ornamentikája is érdekelt. A régibb középkor hagyatékával foglalkozván, mindenütt, a hol alkalom van reá, keresem a szálakat, melyek az ókorból, különösen a római császári időszakból a barbárok későbbi korába vezetnek át, és miként sok más helyütt, a Rajna mellékén is úgy láttam, hogy a római síremlékek ornamentikája megváltozott idomokban ugyan, de átélte a római birodalom bukását. Ezt a fontos műtörténeti észleletet megteheti mindenki, a ki az u. n. népvándorlási kor ornamentikájának a csiráit kellő helyen keresi ; csak azok nem szokták látni, a kik szántszándékkal mellőzik a késő római művészet tanulmányozását és a barbárok művészi tehetségét, néha, talán hazafias büszkeség hatása alatt, magasabbra becsülik, mint kellene.

A rajnai tárlatokban meglepett az a tény, hogy jóformán híjában vannak a figurális sarkophagoknak, míg nálunk Pannoniában aránylag jóval több a mythologiai domborművekkel diszített kőláda.

Nem tudom a Rajna mellékén e hiány okát megadni. Pannonia fölényét ebben a tekintetben talán a görög-római Dalmatia és Istria aránylagos közelsége magyarázhatja, a hol sok volt a művészetileg képzett kőfaragó és a sokból a belföldnek is jutott.

Dalmatiának a középkorban, sőt az újabb korban is (Vincentius de Ragusa, traui Jakab stb.) jutott a belföld szobrászatában ily termékenyitő hatása.

A mainzi választófejedelmi palota udvarán érdekes emlék lepi meg a szemlélőt, olyan, a milyent kevés más helyütt látni. Néhány évvel ezelőtt meglelték a Rajna medrében a régi római czölöpös hidat, kiemelték, javarészét összeróvták s itt az udvaron fölállították. A hatalmas alkotmány épsége bámulatba ejtő és a római-germán múzeum vezetőinek ügyességéről tanuskodik, hogy most is, mikor levegő éri, épúgy megbirják óvni, mint a mikor a víz óvta meg a levegő bomlasztó hatásától. Magában a múzeumban, valamint a múzeum műhelyeiben is bő alkalmam volt meggyőződni a múzeumi műhelyek okos vezetéséről s a munkások nagy ügyességéről.

Köztudomású, hogy a mainzi központi múzeumnak rendeltetése szerint kettős föladata van. Egyik föladatát a múzeummal kapcsolatos régiségegyesület révén teljesíti, s ez az, hogy a Mainzban és közelebbi környékén előforduló leleteket gyüjti és rendszeres rég. ásatásokat teljesít. Leginkább az egyesületi törekvéseknek köszönhető az évtizedek során létesült igen becses eredeti gyüjtemény.

E szükebb föladatán túl azonban szélesebb, az egész germán világra terjedőleg azt a czélt tűzte maga elé az intézet, hogy összegyüjtsön sikerült másolatokban minden fontosabb emléket, mely bárhol a régi világ körében előfordult ; azért nevezi magát római-germán központi intézetnek. A másolás előföltétele a fémből vagy egyéb változásnak alávetett anyagból való emlékek gondos tisztítása és helyreállítása. Mindazokat a műtéteket, melyekkel ez a föladat jár, évtizedek óta begyakorolt, majdnem művészi ügyességü szakmun-

kásokkal végeztetik és a hogy tudják a régi tárgyakat minden fölösleges salaktól megmentve, régi mivoltukban helyreállítani, ép oly ügyesen tudják tanulmányi czélokra másolni.

Másolataik már most is sok ezer darabra rugnak és a római, valamint a régibb középkorra oly becses tanulmányi anyagot képviselnek, a milyet sehol egy-egy múzeumban nem látni együtt ; mert száznál több múzeumból hozták össze évtizedeken át folytatott czéltudatos munkássággal.

Csak a kinek Németország összes múzeumaiban egybegyüjtött emlékeiről ily helyesen összeválogatott sorozatok voltak folyton szeme előtt, mint a boldogult Lindenschmitnek, annak lehetett módja, hogy a «meroving» korabeli régiségekről oly alapvető munkát szerkeszszen, mint az ő ismeretes műve «Handbuch der deutschen Alterthumskunde». Fia az apja nyomdokain haladva folytatja e hasznos másolási munkát. A másolatok száma már tulhaladja a 11000 darabot és hogy e gyüjteményt a legszélesebb körökben ismertessék, ujabban (1889-ben) a mostani őr, az ifjabb Lindenschmit, a jellemzőbb typusokról képes lajstromot tett közzé. Igaz, hogy ebben az összeállításban ugyanaz a furcsa észjárású beosztás érvényesült, a melyet az öreg Lindenschmit kézikönyvében hosszasan megindokolt, t. i. hogy szerző a németországi culturtörténetet hátulról, a középkor végén kezdi s onnan visszafelé menve, az őskor legkezdetéig halad.

A két Lindenschmit helyreállítási munkája nem áll meg egyes emlékeknél. Az öreg Lindenschmit az őskortól kezdve a régibb középkor végéig terjedő minden időszakra szerkesztett meg egy-egy teljesen fölszerelt és fölékített harczost természetes nagyságban. Mint hallom, e bábok Németországban oly közkedveltségnek örvendnek, hogy a mainzi múzeumi műhely alig győzi a megrendelőket kielégíteni ; folytonosan ily bábokat csinál és erejének jó részét erre fordítja. Azt tartom, hogy az ily teljesen fölszerelt bábok nem fokozzák, sőt inkább lelohasztják a képzelmet. Egy-egy konkrét esetet állítanak a szem elé, a midőn az emlékek tanusága szerint a valószinű kiegészítéseknek egész hosszú sora lehetséges.

Hasznosabbnak vélem a sírok typusainak kisebbített formában, vagy néha természetes nagyságban való utánzott föltüntetését

A mikor nem lehetséges a helyszinéről egy-egy valóságos sírleletet behozni és azt eredeti mivoltában a látogató szeme elé állítani, a mi mindenkor a legtanulságosabb eljárás, akkor az ily surrogatum is hasznos lehet.

Szorítkozom ezuttal ily általános megjegyzésekre. Konkrét, részletes tanulmányaimról csak annyit említek, hogy úgy a római mint a kora középkori sorozatok nemcsak antiquarius, de műtörténeti szempontból is gazdag tanulmányi anyagot nyujtottak nekem, és mivel ezuttal múzeumi collegáim nem kivánták rövidre szabott időmet a maguk számára értékesíteni, ezt a harmadfél napot teljesen a magam okulására fordíthattam.

Budapest, 1901. márczius 11. *Hpl.*

A SZEGEDVÁROSI MÚZEUM éremtára az 1899. év folyamán összesen 1 vétel s 25 adomány utján 148 darab éremmel, 26 bankjegygyel s 4 pecsét-

nyomóval, összesen 214 darabbal gyarapodott. A régiség és történelmi emléktárnak 1899. évi gyarapodásáról már részben a múlt évi jelentésben is volt szó. Kiegészítésül említhető, hogy Rábéról egy kőeszköz, Szőreghről a Kanarig-féle téglateleprőI Schanzer Jakab adományakép egy jazyg-lelet érkezett, mely egy bronzkarikából, továbbá bronzkarikán függő egy nagyobb fajta cypria-kagyló-ékszerből s egy terra-sigillata kisebb, körvonalas diszítésű agyagedényből áll. Új-Szent-Iványról, ugyancsak a Kanarig-féle telepről, Nátly József úr adományából hasonlókép egy jazygkori becses leletet kapott az intézet, mely 9 darab nagyobbfajú calcedongyöngyből s egy terra-sigillata edénykéből áll. Végül még egy kisebb bronztű érkezett adományul. (Reizner János igazgató hiv. jelentéséből.)

NEMZETKÖZI ÉRMÉSZETI KONGRESSZUS PÁRISBAN. Mult évi június hó 14.—16. napjain folyt le, összesen hat ülésben, a kiállítási területen lévő «Kongresszusok palotájában» a II-ik nemzetközi érmészeti kongresszus. Elnöke Castellane M. gróf, a franczia érmészeti társulat elnöke, titkára pedig Blanchet A., u. a. társulat főtitkára és ismert nevű szakíró volt. A szervező bizottság a Bibliothèque Nationale és a párisi pénzverde tisztikarából s az említett társulat tagjainak sorából került ki. A jelentkezők száma mintegy 200-ra rúgott a világ minden részéből, a jelenvoltak száma azonban még felét sem érte el a fönebbi számnak. — A kongresszust elnöki beszéd nyitotta meg, melyben az elnök első sorban a kiküldötteik által képviselt kormányokat, tud. intézeteket és társulatokat üdvözölte. A kormányok közül a franczia pénzügyi és közokt. miniszterium, a belga pénzügyminiszterium, továbbá Románia és Bosznia-Herczegovina kormányai, a tud. intézetek közül a Magyar Nemzeti Múzeum, a bajor akadémia, a müncheni, bécsi, kopenhágai, továbbá a belga királyi, a svájczi, a hollandiai királyi és az amerikai érmészeti társulatok képviseltették magukat.

Hat ülésen összesen 38 tudományos értekezést adtak elő, melyek fölött olykor érdekes vita vagy eszmecsere keletkezett. Elsőnek *Ettore Garrici* (Nápoly) fejtegette az érmészet szerepkörét a modern tudományos mozgalmakban és rámutatott annak szükségére, hogy azt főképen nemzetgazdászati irányban műveljék, az eddig túlnyomó mértékben dívó régészeti irány helyett. — Utána *Leithe de Vasconcellos* (Liszabon) néhány lusitaniai városi érem meghatározásáról értekezett. *Lalanne Emil* (Bordeaux) a Landes-okon előforduló durva, tipus nélküli gall arany érmeket és arany lemezkéket mutatta be. *Fourdreignier K.* (Sèvres) szintén a francziaországi gall érmek egy csoportját, melyeken egy guggoló alak látható, mutatta be, typologiai fejtegetésekkel. — *Gohl Ödön*, a m. nemz. múzeum képviselője, a magyarországi Cotini nevű kelta néptörzs érmelését mutatta ki a nagybiszterczi lelet révén, értekézésében, mely után Reinach Tódor úrral folytatott eszmecserében ez utóbbinak kétségeit sikerült eloszlatnia az aranynak, illetve az elektrumnak az ezüsthöz való értékviszonyát illető számítási alapjának helyessége felől. — *Casati de Casatis K.* (Páris) az etruszkok érmelésének ritka emlékeit mutatja be néhány éremfajban, melyek közül az arany és ezüst érmek egyoldalu veretek, fejjel és érték-

jelzéssel. Kimutatja, hogy az etruszkoknak a görögöktől külömböző, önálló és kifejlett pénzrendszerük volt, mely régibb a rómainál. — *Perdrizet* (Nancy) tragilosi érmekről, *Soutzo* (Románia) Tomi város kiadatlan görög ólom súlyairól és érmeiről, *Patsch* (Serajevo) Byllis és Apollonia érmeiről, és ezekkel kapcsolatban az illyriai kereskedelemről értekezett. *Drouin Ödön*, a société asiatique titkára, a sassanida éremtipusnak a Kr. u. III—XI. századokban messze keletre, Indiáig terjedő és ezen vidékek érmelésén tapasztalható befolyásáról értekezett, mely dolgozatával ennek a kulturának az Oxus és Jaxartes vidékeire való kihatására vetett újabb világot. A sassanida typust utánzó érmek nagy része az ephthalitáknak vagy fehér hunoknak tulajdonítandó, kik Igdianát és Indiát a Kr. u. V. század közepén foglalták el s itt egy századon át uralkodtak. — *Ricci Szerafin* (Milano) igen érdekes tanulmányt adott elő, melyben a görög művészetnek a római köztársasági érmeken észlelhető befolyását mutatta ki újabb adatokkal. — *Gnecchi Ferencz* (Olaszország) bemutatott tanulmányában a téglaalakú æs grave (quadrussis és quincussis) darabokat magánkibocsátványoknak, nem pedig állami pénzeknek kivánja tekintetni, a mennyiben ezek nélkülözik a görög és római pénzek hagyományos vallásos jellegét, typusaikban az istenfőt. — *Dattari János* (Cairo) az Augustus alexandriai pénzein előforduló æra-jelzésből az új naptár ottani behozatalának idejét Kr. e. 8-ra állapítja meg. — *Mowat Róbert* (Páris) a Kr. u. I—II. századbeli római restitutio-érmek keletkezését a valószinűleg tűzvészek folytán elpusztult éremverőtőkék sorozatának kiegészítéséből magyarázza, az előadását követő élénk vitában azonban Babelon és Froehner ellenmondásával találkozott, kik nem fogadták el szerző indokolását. — *Voetter Ottó* (Bécs) Gallienus és családtagjainak pénzeit verdék szerint osztályozva (egyelőre a római s a tarracoi vereteket) és kronologiai magyarázatokkal mutatta be egy általa rajzolt becses érem-atlasz kiséretében. — *Delattre* Karthagóban talált és legközelebb publikálandó pún, római és byzanczi bronzsúlyokról, egyebek közt egy feliratos exagiumról értekezett. — *Bordeaux Pál* kiadatlan karoling-érmeket, *Marchéville M.* Crécy Lajos flandriai gróf néhány érmét mutatta be. *Castellane M.* gróf III. Károly franczia király egy aranyáról, *Caron E.* franczia hűbéresek kiadatlan érmeiről, *Raimbault Mór* II. Gyula pápa avignoni érmeiről, *Bourgey István* V. Pál pápa avignoni négyszeres aranyáról, *Chasteigner* egy hátrahagyott értekezésében a limogesi vicomtok pénzveréséről, *Ambrosoli Salamon* (Milano) a Gonzagák charlevillei érmeiről értekezett. Ezután *Bahrfeldt Emil* (Berlin) értekezése következett I. Venczel luxemburgi herczeg «Turonus Civis» feliratú denárjairól, majd pedig *Hauberg P.* (Kopenhága) mutatta ki a XI. századbeli dán pénzeken észlelhető bizanczi befolyást, egyszersmind helyesbitéseket közölvén VI. Mihály és IV. Román bizanczi császárok éremsorozatához, *Papadopoli Miklós gróf* (olasz) pedig a Velenczében a XVI. században forgalomban volt érmek egymáshoz való értékviszonyát fejtegette egykorú értékszabások alapján. (Pl. a magyar aranyat 7 lira 10 soldira, a velenczeit 7 lira 14 soldira taksálta a velenczei tanács 1551-ben. — *Moraleda S.* (Madrid) toledói érmekről szólt, *De La Tour Henrik* (Páris) Domenico di Polo, Medicis Sándor vésnökének emlékérmeit hasonlította össze a Cabinet de France Nagy Sándor-intagliájával, *Castellani József* (olasz) Ancona 1799. évi

franczia helyőrségének érmeit mutatta be, *Villenoisy Ferencz* (Páris) az antik pénzverés teknikájáról szóló rendkivül tanulságos értekezését olvasta föl, *Mazerolle* (Páris) egy augsburgi Schwab nevű ötvösről értekezett. — *Laigne L.* (Rotterdam) javaslatot terjesztett be történelmi vonatkozású éremképek alkalmazása iránt jelenkori forgalmi pénzeinken, antik mintára. — *Guillibert Hipolit* a Cabinet de France éremtárának keletkezéséről beszélt, *Blanchet Adorján* a kincsleletekre vonatkozó — főképen franczia — törvényes intézkedésekről értekezett; e tárgyhoz még Babelon E., Bordeaux P. és Gohl Ödön szolgáltattak további adatokat. — *Stroehlin P.* (Genf) egy általános, czédula rendszerű, nemzetközi éremlajstrom tervezetét mutatta be, melynek megvalósítására nemzetközi num. bibliografiai intézet szervezését javasolta, továbbá 1904-re Genfbe hívta meg a kongresszust; mely utóbbi javaslata általános helyesléssel találkozott. Végül *Babelon Ernő* a hajdani éremgyűjtőkről és érmészeti irókról és azoknak a modern érmészeti tudomány megalapítása iránti érdemeiről tartott érdekes előadást melylyel a kongresszus végét érte.

A fönnebbiekben vázlatosan fölsorolt munkálatok beható méltatása esetleg későbbre marad. A világkiállítás, mely a kongresszus összehívására alkalmul szolgált, sok tekintetben hátrányára volt eredményes működésének. A csöndes, komoly munkával foglalkozó tudósok egy részét visszariasztotta a személyes megjelenéstől a nagy néparadat, másrészt a tömeges kongresszusok egymást űző sorozata miatt is lehetőleg rövidre kellett szabni azok tartamát, arról nem is szólok, hogy a résztvevők figyelmét mennyire megosztotta a kiállítás aktualitása. A tudományos eredményeket illetőleg, a mennyire most megitélhetem, nincs olyan, mely magába véve messze kiható vívmány jellegével birna, egy részük azonban alkalmas arra, hogy a jelzett irányban való tovább kutatás irányát megszabja, vagy legalább jelezze. Az antik érmészet terén: a görög kultura befolyásának kimutatása India későbbi érmészetére, a görög művészet befolyásának kutatása a római köztársasági éremtipusokon, egyes kelta éremcsoportok beosztása bizonyos törzsekhez, a római téglaalakú æs grave magánjellegének kérdése, a restitutió-érmekről szőtt vita, a középkorra nézve: a bizanczi befolyás feltűntetése Dánia pénzein, a jelenkorra vonatkozólag: a nemzetgazdasági momentumok belevonása az érmészeti kutatásokba, a jövőre való tekintetben pedig: a történelmi jellegű és tartalmú éremképek használatára és a nemzetközi éremlajstrom és a num. bibliografia létesítésére irányuló javaslatok, — ezek, véleményem szerint a kongresszus legkimagaslóbb momentumai. — Sajnálattal kell konstatálnom, hogy a programm némely pontjai, főképen azok, melyek a nemzetközi érintkezést, tudományos intézményeket és egyöntetű eljárást czélozták, egyáltalában a mi a szervezkedést illeti, meddők maradtak, a minek főokát idejekorán kidolgozott javaslatok, vagy legalább a kongresszus által e czélra alakitandó szűkebb bizottság hiányában találom. — A személyes érintkezés és magánjellegű eszmecserék azonban, melyekre úgy nekem, mint a többi résztvevőknek alkalom nyílt, nem fognak kedvező eredmény nélkül maradni, és talán ösztönzésül fognak szolgálni egyes kérdések vállvetett munkával való megfejtésére. Végtére is ez csak a második nemzetközi érmészeti kongresszus volt, és bizvást remélhető, hogy négy év mulva zavartalanabbul,

nagyobb előkészüléssel, erősebb szervezéssel és talán teljesebb képviselettel fogunk összeülni Genfben a harmadik kongresszusra, és pótolni fogjuk azt, a mit ez alkalommal még elmulasztottunk.

Gohl Ödön.

A KERESZTÉNY ARCHÆOLOGIA II. NEMZETKÖZI KONGRESZSZUSA RÓMÁBAN. A keresztény archæologusok II. nemzetközi kongresszusa a jubileumi év alkalmából gyült össze Rómában és 1900. évi április 17-től 26-áig tartott. Az elnökség következőképen alakult. Elnök: *Duchesne L.* Alelnökök: *De Waal Antal*, *Bulics F.* múzeum-igazgató Spalatóban, *Müller Miklós* és *Gatti József.* Főtitkár: *Marucchi Horácz.* Másodtitkárok: *Profumo A.* és *Bevignani A.* A gyülések a Collegio Apollinare termeiben tartattak meg. Az ünnepies megnyitó gyülést *Parocchi* bibornok vezette be rövid lelkes beszéddel. Erre *Duchesne L.* elnök franczia szellemességgel jelezte a keresztény archæologia helyét a történettudományok körében és kitűzte ezen kongresszus feladatát. Április 18-án. A főtitkár *Rampolla* biboros államtitkár egy értekezését olvasta fel a római cœmeteriumokról, melynek egy XV. századbeli kézirat szolgált kútforrásul. *Delattre* a Carthagóban tett legújabb kutatásokról tett jelentést és behatóan értekezett az azok között előforduló őskeresztény emlékekről. *Botti* tanár bemutatott egy papyrus-töredéket, melyet Arsinoë vidéken találtak, melyen Petesuchos (Horus) istenség papnője bizonyítékot kér arra nézve, hogy ezen istennek áldozatot hozott. Az irat a III. századból való és Botti a berlini múzeum libellusával hasonlítja össze és azon eredményre jut, hogy az a papnő keresztényné lett, de a Decius-féle üldözés idején ismét elpártolt. *Benigvi* tanár a byzantinus művészetben előforduló Madonna-képekről tartott előadást, tekintettel a nupticismus és verismusra.

Április 19-én. Crostarosa P. referált a római katakombákban *de Rossi halála* óta történt kutatásokról, továbbá a feliratok és szobrok elhelyezésére vonatkozó intézkedésekről, végül a «Roma Sotteranea» IV. kötetének megjelenéséről. Grisar H. három antik római műemlékről értekezett, melyek utóbb a keresztény kultusz czéljaira szolgáltak: Hadrianus mauzoleuma, melynek tetejére sz. Mihály arkangyal került; a senatus háza a forumon, melyet a VII. században I. Honorius keresztény templommá tett és a Pantheon, melyet IV. Bonifácz pápa (608—615.) avatott keresztény templommá. De Waal a klasszikus, ó-keresztény és középkori római emlékeknek nagy számú elhurczolását hozta fel és különösen az egyházi hatóság részéről erélyes intézkedést sürget e tekintetben. Továbbá sz. Péter-bazilika mellé múzeum alapítását indítványozza és bemutat három értékes emléket, melyek a régi sz. Péter-bazilikából valók és melyeket ő antiquariusnál vett meg a Campo Santo-intézet részére. Duchesne L. a minap a Patatinuson szétrombolt sz. Cæsarius-féle templomról értekezett, melynek eredetét a legenda az V. századra teszi. Mint keresztény vártemplom az antik-római császári lararium nyomába lépett és a byzanczi uralom, valamint a pápák világi uralmának kezdetén nagy jelentősége vala. Müller M. a berlini múzeum egy kis bronzszobrocskáját mutatta be, melyen a crux monogrammatica látható és melyet a IV. századra vezet vissza. Viola

Tarentumban felfedezett remete barlangokról és az azokban előforduló ókeresztény falfestményekről értekezik.

Április 20-án. Bulics kimerítően tárgyalta azokat a földfölötti cœmeteriumokat, melyeket a Spalatóban 1894-ben tartott I. keresztény archæologiai kongresszus óta Dalmácziában Monastiriben és Marusinacban találtak. Marucchi Orazio a Domitilla-katakombában talált új kriptáról értekezett, mely egy tágas luminare útján nyert világosságot és hova külön lépcső vezetett le. A hypogæumban a III. századból való frescókat találtak. Marucchi ezen kriptában sz. Márk és Marcellianus vértanuk sírhelyére ismert és találván, fejtegette a falfestményeknek a két martyr legendájával való megegyezését. Wickhoff fejtegette (németül) azt a hatást, melyet az ó-keresztény mozaik-képek az olasz renaissance képeire gyakoroltak ; kimutatta ezt a hatást Benozzo Gozzoli, Pinturicchio, Rafael és mások képein. Borman jelentést tett a bécsi arch. iskoláról és az osztrák arch. Institut működéséről, nevezetesen a Kis-Ázsiában tett ásatásaikról. Különösen kiterjeszkedett egy Ephesusban talált feliratra, mely Obgarusnak Krisztussal folytatott apokryph levélváltására vonatkozik. Germaro Galante áttekintést nyujtott a Campania Felix területén, Nápolyban, Pozzuoli, Capua és Volában talált legjelentékenyebb ókeresztény emlékekről és behatóan tárgyalta a híres nápolyi Santa Restituta-baptisteriumnak eddig tévesen értelmezett mozaik-képeit.

Ugyanaz nap működtek még külön a következő osztályok (sezioni) : I. Epoca prima cristiana. Elnök : Kirsch, alelnök : Müller M. Ezen az ülésen Lanciani a Callistus-katakombában talált pápai kriptáról értekezett. Riegl Alajos sz. Helena síremlékének koráról szólott és bebizonyította, hogy az nem a IV., mint inkább a II. századra vezethető vissza. Richter Ede dr. a Santa Maria Maggiore mozaik-képeiről iparkodott kimutatni, hogy azok oda már más helyről helyeztettek át. II. Epoca del prisco-medievo. Elnök : Venturi A., alelnök : Giovenale. Kanzler Rudolf báró a sz. Péter-bazilika confessiójának művészeti értékét méltatta. Venturi A. a «Santa Sabina»-templom féldombor-művű régi kapujának művészetéről szólott. Giovannoni Gusztáv dr. a régi keresztény baptisteriumok és mauzoleumokról értekezett. III. osztály. Del prisco-medievo nel Oriente. Elnök : Guidi Ignácz dr. Radič egy Koljane (Dalmáczia) vidékén talált, a VIII. századból való bazilika romjairól értekezett és Bulics felolvasásának támogatásával egy «croato-bizantin» építészeti stilust vél megállapíthatónak. Darana Nancyból egy graffito-ról értekezik, melyet Elenteropolis közelében (Beit-Gibrin) Palestinában találtak és a mely a kereszténység első századaiban jellemző arans-t szemléltet. Fogolari József a nápolyi múzeumban levő kisebb devotionalis képeket tárgyalja, melyeken byzanczi feliratok fordulnak elő és a keleti zarándoklatok emlékei lehetnek. IV. Liturgia. Elnök : Dom Ambrogio Amelli. Két határozatot hozott ez a sectio. Először, hogy a Gregorianus egyházi zene a héber, görög és római zenének természetes fejlődését mutatja. Másodszor, hogy 1904-ben megünnepeltessék Nagy Gergely pápa halála († 604) centenariuma, mint a gregorianus zene megalapítója. Morin a híres Ambrus-féle evangelium (Cod. 39 Tuf.) a VI. század elejéről származó széljegyzetei alapján tárgyalja a Merovingiek korának liturgiáját. Geiser a görög liturgikus ének hatását mutatta ki a latin szertartású egyházi zenében. Hozzá-

szólott e tárgyhoz Sauseus és ujabb adatokkal támogatta Geiser tételeit. Érdekes volt ez osztályülésen, hogy a jezsuiták a figurális ének védelmére keltek a benczések által sürgetett ősegyházi, szigoruan choralis Gregorianus egyházi énekkel szemben. Duchesne jelenlevő kongresszusi általános elnök békéltető közbeszólása következtében a kongresszisták a benczések véleményezését fogadták el. V. Epigraphia. Hülssen dr. egy feliratot tárgyalt, melyet a via Portuensis melletti katakombában találtak. Borman bemutatta a sajtó alá rendezett első kötetét a kis-ázsiai feliratos emlékekből. Müller felolvasott részleteket a héber sírfeliratok Olaszországban czímű művéből. Marucchi egy keresztény epigraphia kézikönyvének szükségességét sürgette és ennek következtében határozatba ment, hogy ily epigraphia kiadassék. Gatti indítványozza de Rossinak «Inscriptiones Christianæ Urbis Romæ» czímű munkájának folytatását, mire az osztályülés azt határozta, hogy a berlini «Corpus Inscriptionum Latinarum»-féle vállalat kapcsán kell kiadatni e feliratokat. VI. Letteratura dei primi VI. secoli. Elnök: Ehrhard. Az osztály többek hozzászólásával a sz. atyák kiadásának kérdésével foglalkozott. VII. Archæologia didattica. Donavenia elnöklete alatt az osztály azt határozta Dangnon gróf sürgetésére, hogy egy nemzetközi keresztény archæologiai társulatot kell alapítani, már a gymnasium alsó osztályaiban a keresztény archæologiát tanítani és a papnevelő intézetekben ezt első rangú tantárgygyá emelni.

Április 21-én. Wilpert értekezett. Tavaly több frescót fedezett fel sz. Péter és Marcellinus katakombáiban. Canizzaro a S. Saba-templom restaurálásánál az Aventin hegyen talált ősi altemplomról szól és bemutatja a VI. századból való falfestmények másolatait. Batti az Alexandriában levő úgynevezett Pompeius-féle oszlopról értekezik, melyet II. Theodosius keresztény vallási czélokra alkalmazott. Donavenia bemutatta az általa felfedezett második kötetet Marchinak az őskeresztény építészetről. A megjelent I. kötet a katakombákkal foglalkozik, a második kéziratban maradt kötet a régi keresztény bazilikákat tárgyalja.

Ugyanaz nap a sectiókban következő ülések tartattak: I. Epoca cristiana primitiva. Elnök: Müller. Ricci Thelepte Annuæ Dara tunisi városok őskeresztény építészetéről azt következteti, hogy az afrikai műízlés eltérő az első keresztény századok műízlésétől Rómában. Satteschi a sz. Pál-bazilika pogánykori alakját egybevetette a mostani keresztény structurájával. Angelo Regis a jeruzsálemi templomnak a mi időszámításunk szerint 70-ik esztendőben való állapotát tárgyalta és a biblia, a talmud és az ásatások nyujtotta adatok eltéréséről szólott. II. Epica prisco-medievo in Occidente. Elnök: Venturi A. Ehrle bemutatott két eddig ismeretlen miniature-képet a régi keresztény Rómáról, melyeket vatikáni codexekben fedezett fel. Récsey Viktor azon pannonhalmi féldomborműről értekezett, melyet sz. Benedek, sz. Mór és Placia legrégibb reproduktióval hasonlított össze és különösen az első századokban római viseletek után fenmaradt keresztény papi ruházatban előállítottaknak mond A sikerült fényképekben bemutatott reliefről Wilpert és Grisar helybenhagyták a felolvasó értelmezését.* Savignoni L. dr. a római állami múzeumok

* V. ö. az Arch. Értesítő 1899. évf. 400—404. l. A Rómában német nyelven tartott felolvasást a kongresszusról kiadott «Commentarius Authenticus» 5. füzetének 185. lapján méltatja.

felügyelője egy igen korai keresztény reliquiarumot mutatott be, mely Sassoferratóból való és melyen a képek merev mozaik-stylusban vannak tartva. Venturi a sz. Pál-bazilikában levő Nagy Károly-féle biblia miniature-képeinek a párisi Bibliothèque Nationale tulajdonát képező Kopasz Károly-féle biblia képeivel való megegyezését mutatta szép reproductiókban. David, a franczia intézet igazgatója Rómában, egy Franczia-hegy lejtőjén lévő grottáról értekezett. Wüscher-Becchi egy kápolna eredeti és különös építészeti constructiójáról szólt. Enea Monti Argentellában levő monumentalis XII. századbeli templom műépítészeti becséről értekezik. III. Epoca prisco-medievo in Oriente. Elnök: Vigouroux. Lagrange az osztály élénk helyeslése mellett sürgette, hogy Palestina régészeti felkutatására nagyobb súlyt kell fektetni. Petit Lajos indítványa szükségesnek tartja de Leguiena «Oriens Christianus» czímű forrásmunkájának kibővítését és ujból való kiadását. Duchesne, ki szintén jelen volt ez osztályülésen, lelkesen támogatja az eszmét, mely határozatba is ment. IV. Liturgia. Elnök: Don Amelli. Wilpert hozzászabott ruhadarabokkal demonstrálja a fokozatos fejlődést, hogyan alakultak a pogány római öltönyökből a liturgikus egyházi és profán öltözékek. Azután Morin, Janssens, Pinza és mások felszólalására elhatározták, hogy a régi liturgiens kéziratokat serényebben felkutatják és a helyi liturgicus adatokat összegyűjtik. V. Epigraphia. Elnök: Borman, a helyszinén a laterani múzeumban Marucchi tanár támogatásával magyarázta az ujabban napfényre jött őskeresztény feliratokat és fejtegette ezeknek a pogány római feliratokhoz való viszonyát. VI. Letteratura dei primi secoli. Ez osztály olvasóinkat kevésbbé érdeklő egyházi kiadványokat tárgyalt. VII. Archæologia didattica. Elnök: Baumgarten. Báró Kanzler sürgeti, hogy a kongresszus oda hasson, hogy az egyházi hatóságok világszerte gondoskodjanak a felügyeletük alatt levő műemlékek jó karban tartásáról. Marucchi tanár emlékeztet arra, hogy Spalatóban az első kongresszus a keresztény festmények és szoborművek egy Corpusának kiadását határozta el; ennek az eszmének felujítását kivánja. Profumo kivánatosnak tartja, hogy Rómában a keresztény archæologia művelésére külön felsőbb intézet alapíttassék. Általános helyesléssel elfogadtatik.

Április 22-én vasárnap a Villa Salarián levő Priscilla-katakombában, melyet «Cimitero-Apostolico»-nak neveztek, istentiszteleten vettek részt a kongresszisták, meghallgatták Crostarosa előadását helyszini szemle alapján és onnan a Villa Albani múzeumát tekintették meg. Ugyanaz nap a pápa külön breveben kiadott engedélye alapján, a mi szintén ritka eset, bejuthattak a kongresszus tagjai a sz. Péter-templom alatt levő kriptába, hol sz. Péter és sz. Pál sírjain kívül sok-sok régi jeles pápa és császár síremlékét és a legrégibb sz. Péter-bazilika maradványait szemléltük Crostarose és Marucchi kalauzolása mellett.

Április 23-án folytatódtak a gyülések. Venturi egyetemi tanár alapos leirását adta a velenczei S. Marco ciborium főoltára oszlopainak. Kimutatta, hogy művészetük az olasz korai renaissance-ra vezethető vissza és Dalmácziából ered. Ganurrini topographiai meghatározását adta a római utak mentén a kereszténység elterjedésének. Baumstark dr. szóvá tette a Rahmani patriarcha által minap felfedezett «Testamentum Jesu Christi» czímű codexet és az

V—VI. századra vezette vissza ezen apokryph iratot. Tomasetti G. meglepő példákban mutatta be, miként változtak el a római Campagnában az istentiszteleti emlékek római istenek szobraiból az ezek tulajdonságainak megfelelő jellemzetességgel biró keresztény szentekké. Végül Czobor Béla dr. történeti és művészeti szempontból tárgyalta a magyar sz. koronát, bemutatta a legujabb reproductiókat és hangsúlyozta, hogy épen ez esztendőben volt 900 éves emlékezete azon ténynek, hogy sz. Asztrik az első pannonhalmi apát II. Sylvester pápától elhozta a királyi hatalom ezen drága jelvényét Rómából sz. István első királyunknak. Ezt az eseményt ünneplik azon magyar zarándokok is, kik ezen jubiláris esztendőben Rómába Sylvester pápa sírjához járulnak. A lelkes felszólalás élénk helyeslést idézett elő.

Záró ülés április 23-án délután volt. Ekkor felolvasták az egyes alosztályok gyüléseinek nagyszámu resolutióit, melyek azóta a kongresszus «Commentarius Authenticus»-ában közzé is tétettek. Parocchi biboros díszelnök röviden összefoglalva méltányolta azt a sokoldalú tevékenységet, melyet a kongresszus kifejtett és az archæologiának hatalmas fellendülését helyezi kilátásba. A tartalmas és lendületes beszéd után Duchesne elnök mondta el záróbeszédjét és azzal az indítványnyal végezte, hogy a jövő kongresszus Carthago-ban tartassék meg, a mit a közgyülés egyhangú hozzájárulással elfogadott. Záradékul Neumann az elnökség és vezetőség fáradhatatlan buzgalmáért, Lanciani pedig a hallgató nagyközönség nevében mondott köszönetet a kongresszusnak.

Ezzel azonban nem volt vége a kongresszisták teendőinek. Április 24-ét egész nap a Domitilla-katakombában töltöttük, hol az ottani kutatásokat vezető szakemberek az ujabb és legujabb, még nem is publikált eredményeket magyarázták. Délelőtt rendkivül tanulságos volt, hogy Satolli biboros a Domitilla-katakombába levezető Petronilla-bazilikában, melyben pogány, római oszlopok tartják a boltozatot, az első századok ritusával és bánatos énekével istentiszteletet tartott.

Ekkor jelölte meg a kongresszus lelkes beszédek kiséretében ezen legujabban felfedezett katakombát Bosius, Marchi és De Rossi tiszteletére emléktáblával.

A Domitilla-katakombában e sorok irója egy magyar vonatkozású, régi graffitót talált, melyet más alkalommal fog közzétenni.

Este felé a laterani múzeumba vonult a kongresszus, hol a külömböző országok nagykövetei és nagyszámú biboros jelenletében művész-estély volt.

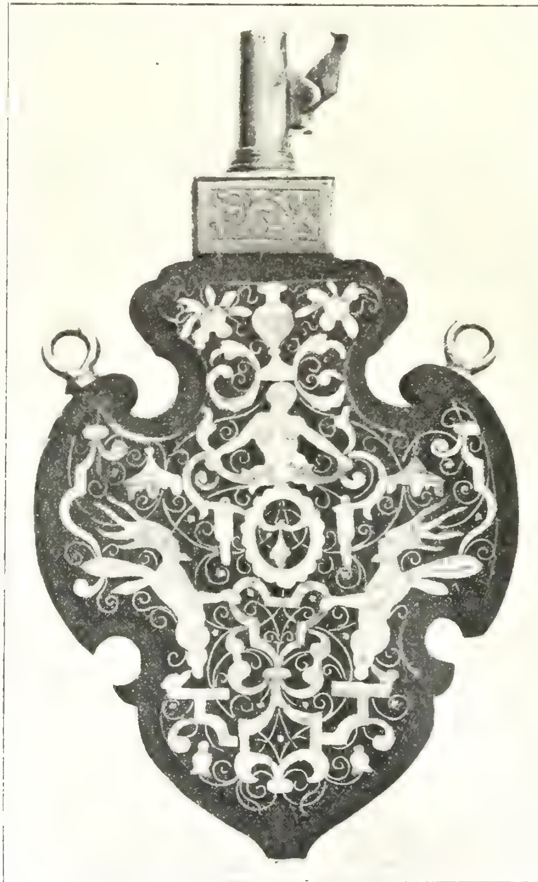
Április 25-én délelőtt a Forum Romanumot tekintette meg a kongresszus hol Boni vezető mérnök a legujabb ásatásokat magyarázta. A lapis niger, melyet eleinte Romulus sírjának tartottak, most sacrariumnak minősítették és a Carthagóból jelen volt Delattre értelmezése szerint feliratát sanscrit betüknek kell tekinteni. Majd az ujonnan felásott Vesta-templomot és a Capitolium-hoz közel lebontott keresztény templom alatt 1900. évi kora tavaszszal talált ős-keresztény altemplom structuráját és igen értékes régi falfestményeit. Ugyanaz nap délután az «Accademia Archæologica» díszgyülésén vettünk részt a Pallazza della Cancellaria-ban, hol a kongresszistákat az akademia eddigi működéséről és további feladatáról tájékoztatták az előadók. Április 26-án délelőtt először a Basilica di S. Maria in Cosmedin ősrégi templomban gyült össze a kongresszus, hol Giovenale műépítész a helyszinén elmagyarázta, miként változtak át az

ókori római épületrészek a keresztény cultus tárgyaivá. Kiindult annak a Fortuna-templom tervrajzából, melyből ez a bazilika alakult, majd reá mutatott az oszlopokra, melyek szintén pogány eredetüek és a legváltozatosabb oszlopfőket mutatják. A padláson pedig Lanciani vette át a szót és az ottan összeállított múzeumban jelezte ezen régi építmény római maradványait.

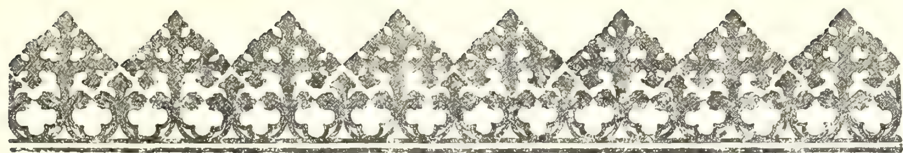
Innen átmentünk az Aventinen levő ősrégi S. Saba-templomba, melyet szintén ujítanak és ezen ujításoknál először is rejtett ismeretlen frescókkal ékes altemplomra bukkantak és többi részeiben szintén pogány épületrészekre akadtak. Az ásatásokat Racentini műépítész magyarázta, kinek helylyel-közzel Lanciani járt kezére.

Aznap este az osztrák-magyar kongresszisták De Waal meghivására a Campo Santo gyűjteményeit tekintették meg és meggyőződtek ezen archæologiai intézet szorgalmas tevékenységéről. Ezzel ért véget a kongresszus, mely valóban példás lelkesedéssel, rendszerességgel folyt le és a melyen a résztvevők általános elismerése szerint valóságosan felbuzdultak a szak buzgóbb művelésére.

Récsei Viktor.



XVI. SZÁZADI PUSKAPORTARTÓ HÁTSÓ LAPJA.
(Lásd még a 262. lapot.)



KÜLÖNFÉLÉK.

AZ EGGENBURGI KEHELY. Főt. Fahrngruber János az osztrákországi műemlékek bécsi központi bizottságának folyóiratában (Mittheilungen etc. 1901. 50. lapján) az eggenburgi templom egy kelyhét ismerteti, mely hazai ötvösségünk szempontjából is érdekes, mert sodronyzománczos növény-mustra ékíti kuppája és lába czikkelyeit és jelentékenyen emeli műtörténeti becsét az a körülmény, hogy keletkezését a rajta levő adatok legpontosabban megmondják. A «Mittheilungen» szerkesztősége kérésünkre átengedte a kehely sikerült ábráját s ez szerencsénkre kiegészíti a kissé rövid leirást. «Késő csúcsíves kehely bőséges zománczdiszítéssel; a nodus pasztáin az évszám 1516. Lábán fölirat: Hunc calicem Stephanus Cloker Austrius, decanus Laibacen. dum Vien. officialis esset faciend. curavit M · D · XVI. Czímer: függélyesen ketté hasítva, közepett szívpaizszsal, a jobbik mezőben vörös mezőben fehér sáv, a balsóban fél sas, fölül kék, alul fekete szárnynyal; a szivpaizsban keresztbe rakott két pöröly.» E szerint 1516-ból való, Bécsben készült sodronyzománczos kehelylyel ismerkedünk, melynek sodronyos mustrái a nyugot-magyarországi csoportban ismeretes mintákkal vágnak össze, meg van a négyszirmú virág két változata, egy ötszirmú virágidom, a mandolaforma levél és a mező idomához alkalmazkodó hullámvonalas szár s nyél rövid félkörű mellékhajtásokkal. Eddig csak sejtettük, hogy a sodronyzománczos diszítő mód Bécsben is meghonosult, most erről hiteles emlék tanuskodik. Csak azt kell sajnálnunk, hogy ámbár az ismertetőt a kehely részletesebb leirására fölkértük, ő nem volt abban a helyzetben, hogy a szinek dolgában és arra nézve, vajjon csakugyan zománcz avagy csak mézga borítja-e a sodronyos tereket, tájékozást nyujtson. *H. J.*



A «SZENTIMREI CSONKATORONY» a mintegy kilenczezer holdat tevő szentimrei pusztának úgyszólván közepén, Kis-Kőrös és Fülöpszállás városok között, majdnem egyenlő egy és fél órai távolságban fekszik, de mégis közelebb esik Fülöpszálláshoz. A puszta donationális birtoka volt a századokon át osztatlan Földváry-családnak, mely 1864. évben megosztozván, a puszta a család tagjai részére kihasíttatott, s a nevezett rom nekem jutott osztályrészül s az én birtokomon van. A puszta régi időktől fogva mint legelő használtatott és csak 1864 óta vétetett rendszeres gazdálkodás alá. A nyugatra néző csonkatorony háza elég jó karban van, a templom éjszaki fala és a keletre néző hajó vége mintegy ölnyi magasságban áll fenn. Fala részint téglából, de nagyrészt igen kemény darázskőből van s oly tömören összeáll a falragacscsal, mely apró kő és téglatörmelékkel kevert, hogy csákánynyal is igen nagy bajjal lehetne a köveket egymástól elválasztani. Hogy mely korban épült ezen templom, arra nézve még eddig biztos adatra nem akadtam. Azon 1522. évszámot, mely a templom felé néző egyik nyilásban a falba késsel bevésve áll, nem lehet elkészültének évszámáúl venni, mert az a többi, késsel a vakolatba karczolt betűk s nevekkel együtt sokkal ujabbkori s az valamely látogató műve lehet, mint már az első tekintetre is szembeszökik; mert nem tételezhető fel, hogy templom vagy toronynak elkészültét jelző nevezetes évszám a lehulló vakolatba vésettessék. Véleményem szerint ezen templom már a XIII-ik században, a tatárjárás idejében fennállott. Hogy már a tatárjáráskor fennállott, a környéken való leletekből következtetem. Ugyanis 1868. évben a régiségkedvelő id. gróf Bethlen Ferencz a nyári hónapokban nálam a pusztán időzvén, érdeklődését annyira felébreszté ezen templom, hogy elhatároztuk ásatásokat tenni, amelyeket 8 napig folytattunk. Az eredmény ugyan nem volt teljesen kielégítő, annyit azonban elértünk, hogy a templom közvetlen fala mellett 13 ép csontvázat és több apró rézkarikát és egy pánczél szorító, mintegy lábnyi hosszú mellvas darabot találtunk. A torony régiségére lehet még építési módjáról következtetni. Mind a torony, mind a templom egy időben épűltnek látszik, későbbi átalakításoknak nyomai látszanak, azonban a tornyon, melyen nem annyira rendes ablakok, mint inkább lőrések vannak, és pedig nem arányos távolságban és helyeken, mi arra mutat, hogy egy időben őrtoronyként használtatott. A körülötte meglevő, úgynevezett kúnhalmok háborus időben szintén őrhelyek és jelzőkül használtattak. Hogy a templom környéke valaha lakott volt, vagy hogy környékén falu állott, vagy pedig hogy környékén csaták vivattak, az valószinű. Kertem átalakításakor egy lovasember csontvázára akadtak, emberi csontvázakat pedig több ízben is ástak ki. Legutóbb 1899 és 1900-ban találtattak: 1. Elefántcsontból vésett nyeregkápára való diszítő lemezek; 2. egy zabola darab; 3. két patkó; 4. két kengyelvas; 5. egy kard. Ezen tárgyak a pusztának azon halmán találtattak, a mely «Szent-Iván-halom» név alatt ismeretes.

A pusztatemplom eddigi sértetlen megtartásáról gondoskodni törekedtem.

Budapest, 1900 június 12.

Blaskovich Sándor,
földbirtokos.

A CSANÁDI KARD. A pestmegyei Csanádon, egy magas domb oldalában 1839-ben több régiséget találtak, melyeket 1857 november 12-én Bárczy Károly dusnoki jegyző a M. N. Muzeumnak küldött be. A régiségek a növedék napló 65/1857. száma alatt levő följegyzés szerint a következők: 1. Vaskard (igen rozsdás). 2. Két vaskard és egy késféle töredék. 3. Két vasdárda csúcs. 4. Egy nyílvas. A tizenegy évvel később készített leltárban ezek közül két kardot és két lándsát találunk körülményesebben leírva, nevezetesen a kardok leltárában 89. sz. a.: «Két élű egyenes kardpenge ⌒ alakú kereszt vassal. Csorbás, rozsdás pengéje $1^1/_2$ hüvelyk széles»; 91. sz. a. «Két élű, törött hegyű rozsdás csorba kardpenge, ⌒ alakú keresztvassal»; a lándsák leltárában pedig 20. és 21. sz. a.: «Hosszú nyakú vas dárdacsúcs, domború vonallal», a 21-ik számú «igen csorba és rozsdás.» E leirásból alig lehetett sejteni, hogy a csanádi lelet a honfoglaláskori kardoknak azt a ritkábbik tipusát foglalja magában, mely a szolyczi leletből ismeretes. Akkoriban a rozsdás vasdaraboknak nem sok jelentőséget tulajdonítottak, a min különben a korai középkor emlékei felől való tájékozatlanság miatt nem is kell fennakadnunk; a félretett tárgyak közé sorozták s elhelyezték a kőtár egyik sötét fülkéjének szekrényébe a legkülönbözőbb tárgyakkal együtt. Ezek revideálása közben akadtunk pár hónappal ezelőtt az egyik kardtöredékre, melyen szerencsére még meg volt a régi jegyzőkönyvi szám s ennek alapján megállapíthattuk, hogy miféle leletből való s mely tárgyak tartoznak még hozzá.



A kard, melynek rajzát itt adjuk, csonka, valószinű azonban, hogy a másik töredék ennek a kardnak a vége volt. Mindegyik darabon megmaradtak az egykori fahüvely rátapadt maradványai, a minek következtében első pillanaton a penge kétélünek látszik, de figyelmesebb vizsgálatnál kitünik, hogy egyik oldala határozottan vastagabb s egyélü. Volt-e valami csekély görbülete vagy egészen egyenes volt: egész biztosan nem lehet megállapitani, de inkább egyenesnek látszik. A markolat vasának csak a töve maradt meg, ennyi is elég azonban arra, hogy egyenes volta, a penge tengelyének irányában való menete kitünjék s ezzel külön váljék a honfoglaláskori kardok azon csoportjától, melyeknél a markolat ferdén áll. Még szembetünőbbé teszi a különbséget a keresztvas vagy ellenző jellege, mely teljesen megfelel az egyik szolyvai kard ellenzőjének (V. ö. Hampel J. A honfoglalási kor hazai emlékei. 1900. 700. l. *a)* és 745. l. 1.) csakhogy lemezborítéka nem arany, mint emezé, hanem rossza ezüst. Az ellenző rhombus alakú s jobb és balfelől kis tojásdad idomú ágban

végződik, melyeknek fokozatosan keskenyedő körvonala átmegy a rhombusba is s közepén találkozik, honnan föl és lefelé valami lombozat forma diszítés ágazott ki, de annyira elkopott, hogy körvonalai ma már nem vehetők ki. Az ellenző alatti lemezpánt szintén rossza ezüstből készült s a hüvelyhez tartozott; felső és alsó részén egy-egy szélesebb völgyelettel, közben két pár bekapcsolt vizszintes vonallal van ellátva; hasonló hüvelypántja van a szolyvai kardnak, ellenben a kassai, kecskeméti s egyéb hasonló jellegű, de avarkori kardnál hiányzik a hüvelypánt. A felső kardtöredék hossza 46 cm. (a pengére esik 42·5 cm.), szélessége tövénél (a hüvelypánt alatt) 3·5 cm., alján 3 cm.; az alsó töredék 36·5—38 cm., szélessége felső végén 3 cm., alább keskenyedik, úgy hogy alsó vége a hüvely maradványaival együtt csak 2 cm. A penge egész hossza e szerint 80—81 cm. lehetett.

A lelethez tartozó többi tárgy eddig még nem került elő. A nyilcsúcsot, ha csak a jegyzőkönyvi szám is rajta nem lesz, aligha lehet felismerni; a régi jegyzőkönyvi följegyzés nem ad semmi felvilágosítást alakjáról, nem tudjuk, a honfoglaláskori lapos levélidomú vagy az avarkori három szárnyú tipushoz tartozott-e? Könnyebben fölismerhető lesz majd a lándsacsúcs, melynek hosszú köpüje s gerinczes hegye volt, így kétségkívül megfelelt annak a tipusnak, mely a szent-endrei és nagymányoki avar-, meg a bezdédi honfoglaláskori leletekből ismeretes. (V. ö. Hampel J. A korai középkor emlékei. I. k. 54. és 144. tábla; II. k. 347. tábla. A honfogl. eml. 598. l.) *ng.*

A MÁRIA MAGDOLNA-TEMPLOM LEROMBOLÁSA. Buda visszavétele után, a vizi és fejérvári kapuktól nem messze eső téren, még állott Mária Magdolna faragott kövekből épült temploma. Az idők viszontagságai, aztán meg a budai vár ostroma azonban annyira megrongálták a jeles műemléket, hogy beomlásától tartottak. Mivel az esetleges beomlás nagy veszedelmet hozhatott a templom körül fekvő házakra, a budai kamarai administratio 1690-ben a templom falait félig lehordatta, s a pompás faragott köveket («inmassen solche Kirche völlig von quater Stuckh aufgeführt gewesen») a téren ölbe rakatta. Megkezdődvén a budai vár épitése, Kayserfeldt császári mérnök azt indítványozta, hogy a Magdolna-templom köveit a várépítéshez használják. Hírét vevén ennek a budai jezsuiták, arra kérték a primást, meg az udvari kamarát, engednék át nekik a köveket, s ők felépitik a «nagy templom» (Mátyás-templom) csonka tornyát. Kérésüket Széchenyi György esztergomi érsek is támogatta, s 1691 február 25-én megirta a budai várparancsnoknak és Werlein inspectornak, hogy a Magdolna-templom faragott köveit és emlékeit nem engedi, hogy profán czélokra használják. Az érsek eme jóakaratú közbelépése nem hozta meg a kivánt eredményt; mert a templom köveit legnagyobbrészt mégis felhasználták a várépítésnél. (Közös pénzügyi levéltár. Hungarica 14679. fasc. Ofner Cam. Adm. Bericht über die Verwendung der Quattersteine der ruinosen Maria Magdalena Kirche zu Ofen.) *Takáts Sándor.*

MÁTYÁS ÉS BEATRIX BÉCSI MELLKÉPEIRŐL. Az 1571. év őszén Miksa király arról értesült, hogy *Bélay Imre*, a pataki, újhelyi és a laádi mo-

nostorok vicarius generalisa birtokában remek két faragott kép volt. Az alabastromból készült képek Mátyás királyt és Beatrix királynét ábrázolták («ex alabastro factas Mathiæ regis et reginæ *effigies pulcherrimas*»). A két faragott képet (reliefet) Krasznahorka kapitánya, Bornemissza Imre, még Bélay Imrénél látta; de ennek halála után mindkettő a csanádi püspökhöz került. Miksa király tehát 1571 augusztus 20-án a csanádi püspökhöz fordult, megirván neki, hogy alattvalói kötelességének tartsa a két reliefnek Bécsbe való küldését, ha tudniillik azok csakugyan régiek és valódiak. (Közös pénzügyi levéltár: «Ermahnungsschreiben etc.») *Takáts Sándor.*

A BUDAVÁRI KIRÁLYI SZT. JÁNOS KÁPOLNA KINCSEI. János király idejében a várbeli szt János kápolnának mestere (Capellmaister) bizonyos *Péter* nevű magyar pap volt. Ez a Péter mester 1541-ben, mikor Buda török kézre került, a kápolna értékesebb kincseit két ládába csomagolta s a török elől szerencsésen Eperjesre vitte, a hol lepecsételve megőrzés végett átadta a városi tanácsnak. Hire menvén a templomi kincsek szerencsés megmentésének, *Pálczán János* budai biró és Ferdinánd király is tilalmat vetettek a nevezett kincsekre. Senkisem törődvén ezután a kincsekkel, 1544-ig az eperjesi városi tanács őrizte; mivel azonban a kincsek ügyében senkisem jelentkezett, a városi tanács arra kérte Ferdinándot, hogy adósságai fejében a nevezett templomi kincseket engedje át Eperjes városának. A város eme kérvénye eszébe juttatván Ferdinándnak a már rég elfeledett kincseket, Farkas Lászlót, Österreich Lénártot és Peiner Györgyöt küldé Eperjesre, hogy a budai templomi kincseket leltározzák és megbecsüljék. Ezek a királyi parancsnak eleget is tettek. A királyi biztosok a német nyelven kiállított leltár szerint a két lepecsételt ládában a következő dolgokat találták: 1. egy oltáralakú táblát szinezüstből, közepén Mária aranyozott képével, továbbá («in geschnitzten glaswerck») a három király képével, a mint a kis Jézusnak az áldozatot hozzák; fölöttük aranyozott csillaggal, a csillagban meglehetős nagy drágakő volt; a tábla alja az ártatlan kisdedek megöletését ábrázolta («in geschmeltzten glaswerk»). A leltár szerint ez a kis oltár Szapolyai János édes anyjáé volt. Az egésznek ezüst súlya $29^1/_2$ márkát és két latot nyomott.

A második tárgy egy nagy ezüst pacificale volt, melyben hét gömbölyü kristály között tiszta aranyban néhány ereklye volt foglalva. Az ezüst $14^1/_2$ márkát és 4 latot nyomott. Következett egy aranyozott ezüst monstrantia, hét aranyozott ezüst kehely és hét patena 12 márka és 14 lat súlyban. Ezt az öt tárgyat *Györgymester* eperjesi aranyműves és a király embere, tisztán az ezüst értékét számítván, 543 frt $33^1/_2$ dénárra becsülték. Találtak a biztosok ezeken kivűl egy ezüst pacificale-t, egy kristálokkal diszített ezüst monstrantiát, egy pár nagyobb aranyozott ezüst kandellabert, egy pár kisebb kandellabert, két ezüst kannát, ezüst füstölőt, ezüst harangocskát stb. A papi öltönyök között volt kilencz casula. Az elsőn gyöngyökkel, arany és ezüst fonállal himezve volt Krisztus szenvedése, ezenkivűl czimer és sceptrum is diszíté. Egy másik szintén arany fonállal áttört casulát a szentek himezett képei diszítettek. Egy *piros fehér és zöld* szinű casula szintén a szentek képeivel volt diszítve. Dal-

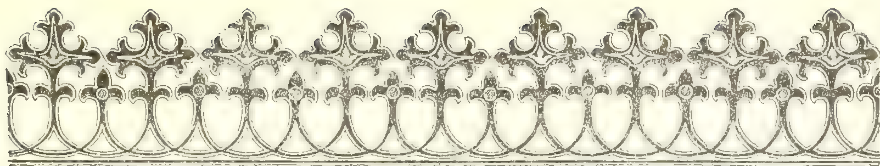
matica-t négy párt találtak, oltárfüggönyt hetet. Az utóbbiak közül az egyik teljesen ezüstfonálból készült. Találtak még ezeken kivűl öt cappa-t is, melyek közűl a leltár egyet fölötte becsesnek mond.

Ferdinánd kezéhez vevén a leltárt, 1545 ápril havában azt irá Fels Lenárdnak, hogy mivel Bécs és Komárom építésére úgy sincs elegendő pénz, a nevezett templomi kincsekből az arany és ezüstnemüt ama két vár építésére lehet fordítani ; a többit esetleg Eperjes városának lehetne átengedni. Ez az átengedés úgy látszik nem történt meg, mivel 1554 márcz. 8-án Ferdinánd nyugtát állít ki Eperjes részére, melyben elismeri, hogy az ott őrzött budai templomi kincseket hiány nélkül kezeihez vette.

(Az erre vonatkozó okiratok a közös pénzügyi levéltárban, Hung. 14335. fasc-ban találhatók.) *Takáts Sándor.*

LA TÈNE SÍRMEZŐ ERDÉLYBEN. A múlt év tavaszán Orosz Endre érdekes urnatemetőt fedezett és tárt fel a kolozsmegyei Apahida község határán, mely a hazai archæologiának egyik tanulságos területe. A sírmező La Tène-kori soros urnatemető a Szamos folyó közelében, melynek síredényei tökéletesen megegyezők a dunántúli kelta sírok edényeivel. Két-három, néha négy edény, egy csomó égetett embercsont, Sus scrofa L. dem. néhány csontja, a tálban Gallus domesticus Briss. csontok, s esetleg vastárgyak vannak együtt egy-egy sírfészekben, a mely hordóalakú katlanba van lemélyítve. A temetőből eddig kiemelt leletek közt számos fületlen urna, tál, bögre, vasfibula, három vaskard, több vaskés, paizs-fogantyúvas, paizs-lécz, kardkötő sodrony, lózabla, aranylemez, egy bronz-sisak, lócsontok, disznó- és tyúk-vázrészek, égetett embercsontok, bronz csuklós karpereczek, díszes cserépvázák, egy vasborotva, sírvédő kövek, néhány üveggyöngy, bronz csüngő ékszer, máglya, kőpadok, a máglyán összeolvadt vastárgyak, vaslándzsák, bronztárgyak stb. vannak. A leletek Orosz Endre tulajdonát képezik. A temető kora Kr. előtt IV—II. század.

UJABB URNA-TEMETŐ DUNA-FÖLDVÁROTT (Tolna m.) Szelle Zsigmond volt Duna-Földvárott az archæologiának munkása. Ő elhalt s még senki sem állott helyébe ; azért én jegyzem föl azt, amit a jövő érdekében hasznosnak gondolok. 1900. júliusában otthon vakácziózván, a Paksi-utcza 1449. sz. Nikl-féle házának kertjében egy urna-temetőt találtam. A mondott ház uj birtokos kezére került s földig leromboltatott. Az uj épülethez szükséges vályogot a kertben vetették s nagy gödör támadt. Ebben a gödörben néhány urna-helyet vettem észre. Nagyon mélyen, 160—170. cm. mélységben vannak. A munkás apró bögrék, vastagfalu urnák darabjait hányta ki a gödörből. Réz (talán bronz ?) kanalat is talált egy urnában a hamu és csont között, de elveszitette. Pár darab (bögre és agyagkanál) öcsém birtokába került s alkalom adtán az enyémbe jut. Azért is érdemes volt ezt följegyezni, mert voltak historikusok, akik a város ezen részéről az állitották, hogy még pár száz évnek előtte is tófenék volt. Rövid vakáczióomban a nagy mélység miatt a fáradságos kutatást megkezdeni nem mertem, hanem talán az idén módját ejtem. *Cziráky Gyula.*



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

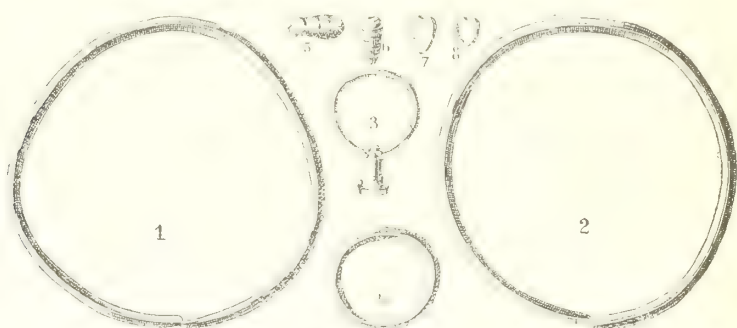
SÍRLELETEK A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

I. Abony (Pest m.) A múlt év deczember hónapjában Máthé József, Abony (Pest megye) városának jegyzője, az abonyi határban, Neppel Ferencz nagybirtokos földjéből előkerült sírleletekről értesítette a Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályát. E leletek egy népvándorláskori sírnak voltak a mellékletei. Közvetlenül a már fölkutatott sír mellett, Abony városa közvetlen közelében, annak északkeleti végében, egymásután tárhattam föl a temető többi sírját, — a beállott fagy következtében egyelőre csak tizenötöt. A csontvázak keletnek fordulva, átlag másfél méternyire voltak a föld színe alatt.

A leletek, a nélkül, hogy különösen föltünő példányokkal gazdagítanák ilyen nemű hazai emlékeink ismeretét, nem egy szempontból igényt tarthatnak figyelmünkre; jellemző typusokkal sorakoznak már ismert népvándorláskori emlékeinkhez a Duna-Tisza közéről és egynehány új változattal is megismertetnek.

Az *első*, még a rendszeres ásatás megkezdése előtt fölkutatott *sírból* származik az egyetlen aranytárgy az abonyi leletek között. Arany fülönfüggő ez, kerek, nyílt sodronykarika, a melyhez arany szemcsékkel diszített taggal alul nyílt henger van erősítve. E henger alsó nyílását síma karika szegélyzi, fölötte szemcsés szalag, e fölött pedig 3—3 szemcséből alkotott három háromszög. A henger belsejében tüske van, a melyre eredetileg gyöngy volt erősítve (3. sz.). Megvan tehát ezen a darabon is a népvándorláskori ötvösségnek egy kedves, rendkívül elterjedt és számtalan változatban ismeretes motivuma: szemcséknek, illetőleg apró gömböcskéknek csoportokba, legtöbbször háromszögű idomokba való egyesítése. A legpompásabb példányokon, például a szentendrei sírlelet nagy fülönfüggőin (Hampel, Régibb Középkor LII. 5, 6) is ez az izlés érvényesül, tehát aránylag igen egyszerű motivum gazdag kivitelben. Az abonyi példányhoz mind a fő forma, mind a diszítés tekintetében igen közel áll egy ordasi fülönfüggő (Hampel, i. m. LXXVI. 2) és a nemzeti múzeumnak egy arany fülönfüggője (Hampel, i. m. LVIII, 1), bár mindkettő valamivel gazda-

gabb tagoltságú. A sír egyéb mellékletei egyszerűek, sem díszes kivitellel, sem föltünő formákkal nem dicsekedhetnek. Ezek: egy pár karperecz lapos bronzsodronyból, nyílt, majdnem teljesen összeérő végekkel (1, 2); szabálytalan idomú, kevéssé domború fölületű ujjgyűrű bronzból (4); többnyire dinnyemag alakú, sötétkék, világoszöld és színtelen, áttetsző üveggyöngyök, a melyekből 18 darab került elő e sírból (5—8). Ezek a többi sírban is, a melyeket az egyéb mellékletek



I. sír 2/3 n.



I. sír, 9. sz. 1/3 n.



I. sír, 10. sz. 1/4 n.

ABONYI LELETEK.

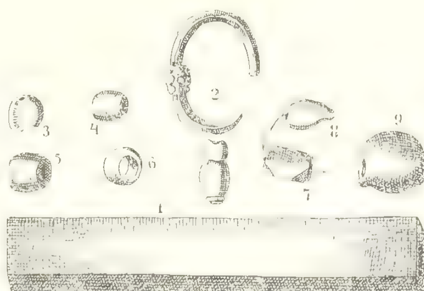
után női síroknak kell tartanunk, nagy számmal fordultak elő és így a sírmező jellemző darabjai közé tartoznak. A két cserépedénynek egyike is (9. sz.), a melyeket a csontváz lábánál találtak, a népvándorláskori sírok szokott typusát tünteti föl és legföljebb aránylag gondos kivitele és égetése említendő. 13·5 cm. magas fazék, kerek talppal. Hasának fölső részét három, vízszintesen körülfutó vonalakból alkotott sáv és közöttük két hullámos vonalú sáv diszíti. Kihajló pereme is hullámos vonalakkal van diszítve. Jóval érdekesebb a másik, 25·5 cm. magas edény (10. sz.). Butykos alakú, megközelítőleg hengeres testtel,

a mely fölfelé kúpalakúlag keskenyedik és szűk szájjal van ellátva. Körülfutó, négyes vonalú sávok és szabálytalan hullám- meg cikcakvonalak diszítik. A diszítésnek ez a módja igen gyakori, épen olyan szabálytalan, szinte elhamarkodott kivitelben is, a milyent a mi példányunk föltüntet, de az edénynek egész idoma, illetőleg a fölső befejezés, tudtommal mindezideig páratlanul áll népvándorláskori leleteink között.

A *második sír* szerény mellékletei: bronzfülönfüggő, — nyílt karika, a mely peczekre erősített bronzgyöngygyel van diszítve, mindenesetre a legközönségesebb formák egyike; szabálytalan idomú, rongált vaspenge; egy vascsatt töredékei; csonka, kerek talpú, kihajló peremű cserépfazék. Nem sokkal jelentékenyebbek a *harmadik sírból* előkerült leletek sem: négyzetalakú vascsatt; bronzfülönfüggő töredékei



3. sír 1/3 n.



4. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK

négyélű sodronyból, két helyen díszül szolgáló apró pálczák maradványaival; apró bronzkarika, rovátkos szegélylyel, átmenő kettős szögecscsel; egy dinnyemagalakú és 13 darab gömbölyű üveggyöngy, többnyire sötétkékek. A csontváz lábánál talált cserépfazéknak kerek talpa, alacsony, függélyes nyaka van, — formája tehát a közönségesek közé tartozik és legföljebb peremének font zsinórhoz hasonló diszítése érdemel figyelmet.

A *negyedik sír* legérdekesebb darabja egy négyélű csontpálcza, hossza 8·4 cm., hosszában átfúrva, egyik oldalon bekarczolt vonal fut végig. (1. sz.) Hasonló csontpálczák a népvándorlási kor hazai sírjaiban meglehetős gyakran előfordulnak. A mi példányunkat az különbözteti meg a többitől, hogy nem kerek, illetőleg hengeralakú, hanem négyélű hasáb. Hiányzik róla az a tagozás, diszítés is, a harántos, mintegy esztergályozott gyűrűk váltakozása, a melyeket azok magukon viselnek. A sok közűl ilyen darabok vannak például a szeged-öthalmi (Hampel, i. m. LXXI. 11), a pásztói (u. o. CXXXII, 23), a mártélyi (u. o. CL,

13 a; CLV, 5) vagy a závodi (u. o. CCLX, 72. sír 1.) leletek között. Különösen díszes egy sziráki példány (u. o., 385. l., 44. sír 1.). E pálczák rendeltetését nem tudjuk határozottan. Tévesnek kell tartanunk azt a véleményt, mintha késnyelek volnának, hiszen ez ellen szól e pálczák aránylagos gyöngesége, a megfogásra teljesen alkalmatlan alkata, az a körűlmény, hogy valamennyi teljesen, egyenletesen át van fúrva, hogy a pengével együtt nem találtak egy példányt sem. Négyélű nyél, mint az abonyi, vétene a tektonika legegyszerűbb czélszerűségi törvénye ellen, egy mártélyi példány pedig (Hampel i. m. CLV. 10. sír. 1.) át van törve, úgy hogy a használatnál vajmi könnyen összeroppant volna. Nézetem szerint fonál fölgombolyítására szolgáló orsóknak kell ezeket tekintenünk. E rendeltetésnek legjobban megfelel nagyságuk, előállításuk és mind az idézett példányokon látható rovátkolás, mind az abonyi pálcza hasábalakja. — E sír egyéb mellékletei: oldalt szemcsés gyűrűvel díszített bronzfülönfüggő (2. sz.), a melyről peczekre erősített sötétkék üveggyöngy lógott le, 9 db. kisebb-nagyobb, gömbölyű és dinnyemagalakú fehér, sárga, sötétkék és zöld üveggyöngy, továbbá az 1. sírból való, 9. szám alatt ábrázolt fazékhoz egészen hasonló, de csonka edény.

Az *ötödik sírban* nem volt egyéb, mint egy 17 mm. átmérőjű nyílt bronzkarika, összeérő végekkel és egy fölfelé kissé kiszélesedő, kevéssé kihajló peremű cseréppohár.

A *hatodik sírban* egy pár bronzfülönfüggőn kívül, peczekre erősített sötét üveggyöngyökkel diszítve, föltünően sok, 60 db. kisebb-nagyobb dinnyemagalakú sötétzöld üveggyöngyöt találtam.

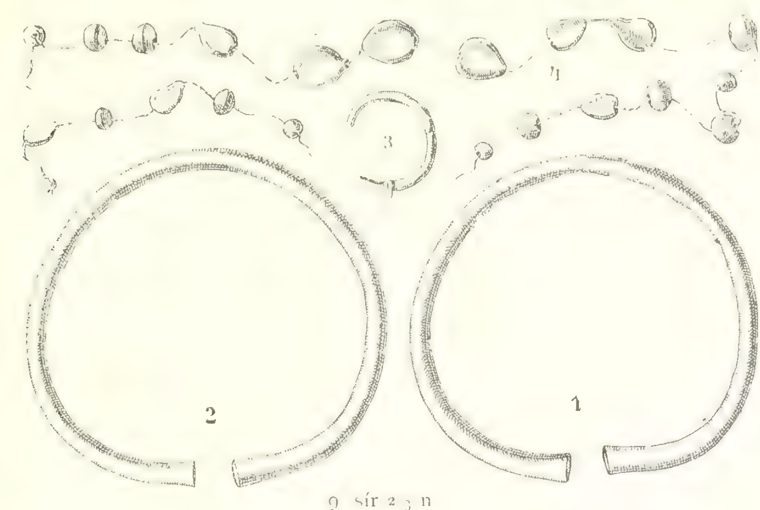
Hetedik sír: három darabra tört, 6 cm. átmérőjű vasgyűrű; 2 db. csonka vaspenge; szabálytalan alkatú, kissé kihajló peremű csonka cserépfazék.

Nyolczadik sír: Vastőr, markolatnyúlványnyal, a melyen famaradványok látszanak, több darabra törve; cserépfazék, szabálytalan alkatú, kihasasodó testtel, szája felé keskenyül.

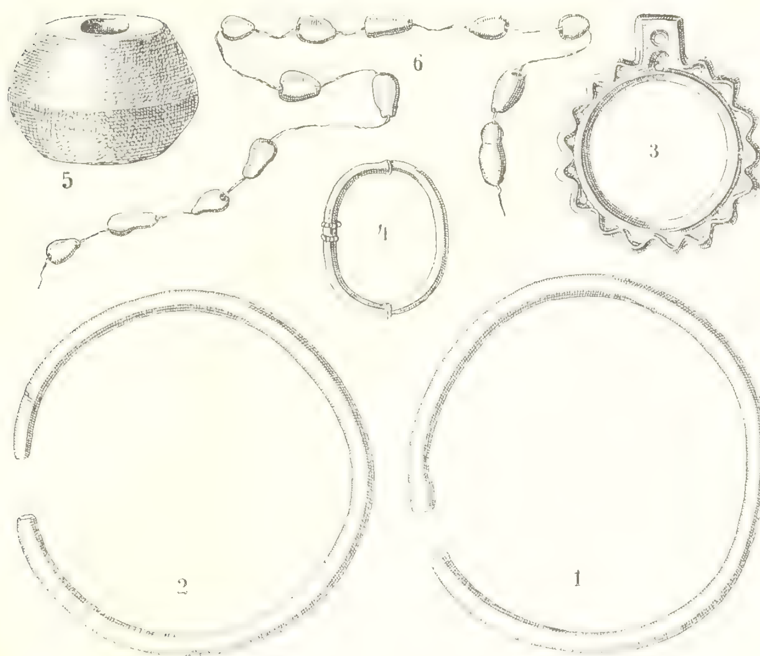
Gazdagabb volt a *kilenczedik sír.* Volt benne egy pár nyílt karperecz kerek sodronyból, hirtelen megvastagodó végekkel (1, 2); bronzfülönfüggő, egy helyen gyöngy megerősítésére szolgáló kis pèczekkel (3), továbbá 99 db. különböző nagyságú dinnyemag alakú sötétkék és gömbölyű sárga üveggyöngy (4).

Az érdekesebbek közé tartozik a *tizedik sír* is. Legkiválóbb darabja egy csüngő ékszer bronzból (3), a mely a nyilván női csontváz mellén feküdt. 3·2 cm. átmérőjű bronzkarika ez, a melyről akasztás czéljából lyukkal ellátott négyzet alakú lemez nyúlik ki. Külső kerületén áttört cikcakos szalag vonul körűl. Ez az ékszer a népvándorláskori sírok ritkább mellékletei közé tartozik, de már eddig is

több változat ismeretes, a melyekhez most az abonyi példány járul új typus gyanánt. Mindegyiknél jellemző a kerek forma, középen áttörve és a négyszögű fül. A keret diszítése különböző. Egy keszthelyi pél-



9. sír 2/3 n.



10. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK.

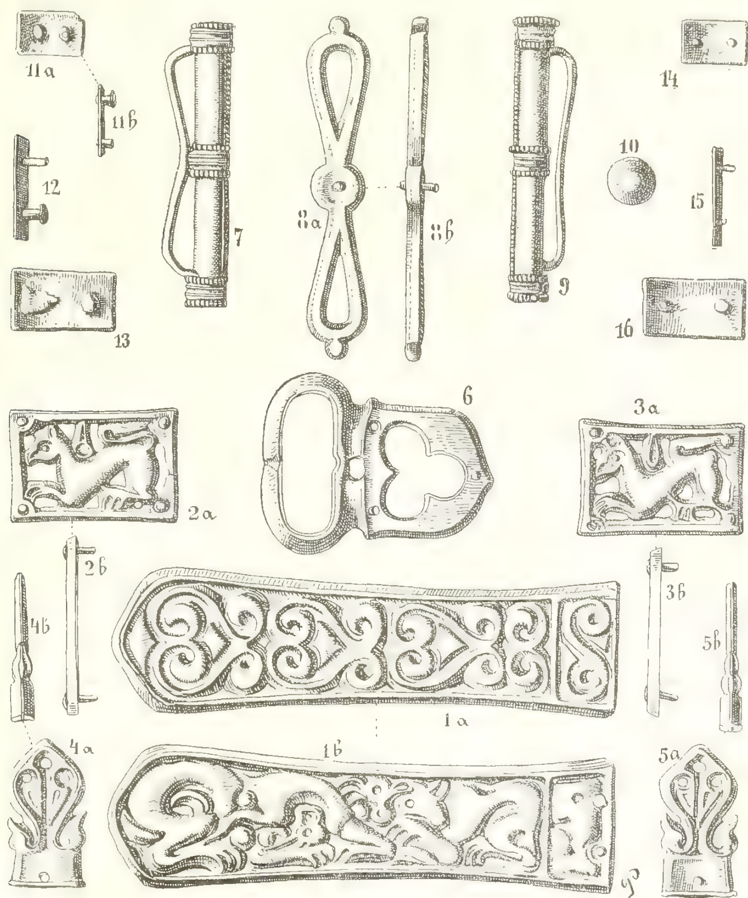
dány egészen lapos lemezből van kivágva és köröskörűl 12 helyen egyszerűen át van lyukasztva. Egy másik darab ugyanonnan (Hampel, i. m. CIII, 1) díszesebb, a mennyiben a karika hornyolatokkal és

dudorokkal van ellátva. A forma továbbfejlődéséről tanúskodik két mártélyi példány (Hampel, i. m. CXXXII, 3), a melyeknek gyöngyözött karikáján belül egy-egy kereszt van alkalmazva. Az abonyi ékszerhez legközelebb áll egy ordasi példány (Hampel, i. m. LXXVII, 11), a hol egy kötélszerűen tagozott karikáról sorban egymás mellett összekapcsolt gyűrűk állanak ki. Az abonyi ékszer ennek a formának mintegy finomabb, művésziebb kivitelét adja. — A sír egyéb mellékletei: egy pár nyílt bronzkarperecz, kerek sodronyból (1, 2); oválisan hajlított fülönfüggő bronzból, két helyen reá alkalmazott apró tagozással (4); közönséges, gomb alakú agyagorsó (5); 26 db. dinnyemag alakú zöld és kék üveggyöngy (6); fölfelé kissé szélesedő, fölül, a nyílás alatt behúzódó cserépfazék és nehány állati csont, metszés, faragás nyomaival.

Valamennyi sír közűl a *tizenegyediknek* volt a leggazdagabb tartalma, a mely már azért is figyelmet érdemel, mert egyes darabjainak diszítése népvándorlási sírleleteinknek egy szűkebb csoportjára utal. A sírból egy öv diszítésének nyilván összes alkotó részei előkerűltek és ezek azokat a griffes és növényi motivumokat tüntetik föl, a melyeket a sarmata sírok jellemző diszítményeinek szoktunk tekinteni. A szíj fölszereléséhez a következő darabok tartoznak: Szíjvég (1. sz.), bronzból öntve, egyik végén tokkal van ellátva a szíj befogadására, a melyet két átnyúló szögecs erősített meg; másik vége kiszélesedik és elől csúcsban végződik. Az egyik oldal hosszában síma, léczes kereten belül dombormüvü jelenet látszik, két phantastikus alakítású, nehezen fölismerhető négylábú állat egy harmadik, középsőre rohan, a mely már le van teperve. A tok fölött külön kis keretben széltében kupórodó kis négylábú állat képe látszik. A másik oldal, szintén síma kereten belül, 3½ csoportban elhelyezett, párosával egymásnak illesztett S alakú domború indákkal és ezek között rhombus alakú levelekkel van diszítve. A tok fölött szintén S alakban csavarodó domború indadísz. Hossza 10·3, legnagyobb szélessége 2·9 cm. — Bronzcsatt (6. sz.); a szíjhoz illeszkedő lemeze befelé csúcsban végződik, háromkarélyú kivágással és szélén 3 lyukkal van ellátva, a melyeken átmenő szögecsek — kettő közülök megmaradt — erősítették a szíjhoz. Feje ovális alakú, nyelve, mely vasból volt és egy nagyobb lyukban forgott, elenyészett. Hossza 4·8, szélessége 3·7 cm. — Övdiszítmény bronzból (8. sz.): középen apró korong, a melynek közepén az elülső oldalon domború fejjel (10. sz.) ellátott szög nyúlik át. A korongból fölül és alul egy-egy legyezőtag formájú áttört kar indul ki, legfölül s legalul egy-egy gombocskával diszítve. Elülső oldala domború, hátulsó oldala síma. Hossza 7 cm. — Szíjboglárok (2., 3. sz.) bronzból öntve, téglány alakú, áttört lemezek, a sarkakon egy-egy lyukkal, illetőleg szögecscsel

ellátva. A síma kereten belül áttört alapon balra forduló phantastikus állat — griff — képe látszik. Négy lába hatalmas karmokkal van ellátva; szárnya és csapkodó farka van. Hosszuk 3·4, magasságuk 2·3 cm. Ilyent összesen hét darabot találtam, még pedig négyet a csontváz bal, hármat annak jobb oldalán.

Két mellékszíjvég bronzból öntve. A tokon szögecs nyúlik át. Egy-egy áttört, rhombus alakú, tagozott, nagy levéllel vannak diszítve,



II. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK.

a melyek alján két kisebb levél fordul visszafelé. Hosszuk 3 cm. — Az öv fölszereléséhez tartozott még nehány apró, tégläny alakú, szögecsekkel ellátott bronzpánt (11—16. sz.).

Az a körülmény, hogy az abonyiakhoz hasonló szíjvégek és boglárok az ú. n. sarmata emlékcsoport keretén belül akkora számmal előfordulnak, nehány föltünő vonásukat is megmagyarázzák. A nagy szíjvégeken annyiszor található állatküzdelem jelenete kevés kivétellel

épen olyan elmosódott, bizonytalan, alig fölismerhető, mint a mi példányunkon. Nehány keszthelyi szíjvég (Hampel, i. m. CXII. 1, 2, 5) eltérő és világosabb képet ad, de a példák legnagyobb része Keszthelyen és egyebütt úgyszólván tökéletesen megfelel az abonyi szíjvég ábrázolásának. Nem a művészi akarat, a művészi ipar stilizálása vezethette az ötvösöket e csudálatos alakításra, hanem az unos úntig való ismétlés, a mintának jobb-rosszabb példányokban való elterjedése, a sokszorosítás útján való fokozatos rosszabbodás. A boglárok, a melyeknek ábrázolása egyszerűbb, a gyakori előfordulás daczára sem romolhattak meg annyira, hiszen már maga a technika, a mely az áttört alapon határozott rajzolatú alakokat kivánt, is megakadályozta ezt. A szíjvég másik lapján látható S alakú, csoportokba componált indák is gyakran előfordulnak. Az abonyihoz egészen hasonló elrendezést és kivitelt találunk például egy keszthelyi (Hampel, i. m. CXIII. 3. 4), míg egy ordasi szíjvég (u. o. LXXVIII, 4) hasonlóan csoportosított S alakú indái nem állanak olyan szoros kapcsolatban egymással. Úgy látszik különben, hogy e szigorúan stilizált, kissé merev, szinte geometriai jellegű növényi motivum nem terjedt el annyira, mint a hajlékonyabb, természetesebb, tovafutó és visszahajló levelekkel ellátott indadiszítés, a mely a diszítés alapjául szolgáló térnek is jobban megfelelt. A ritka szép alakítású mellékszíjvégek a növényi elemeknek még egészségesebb értékesítését tüntetik föl.

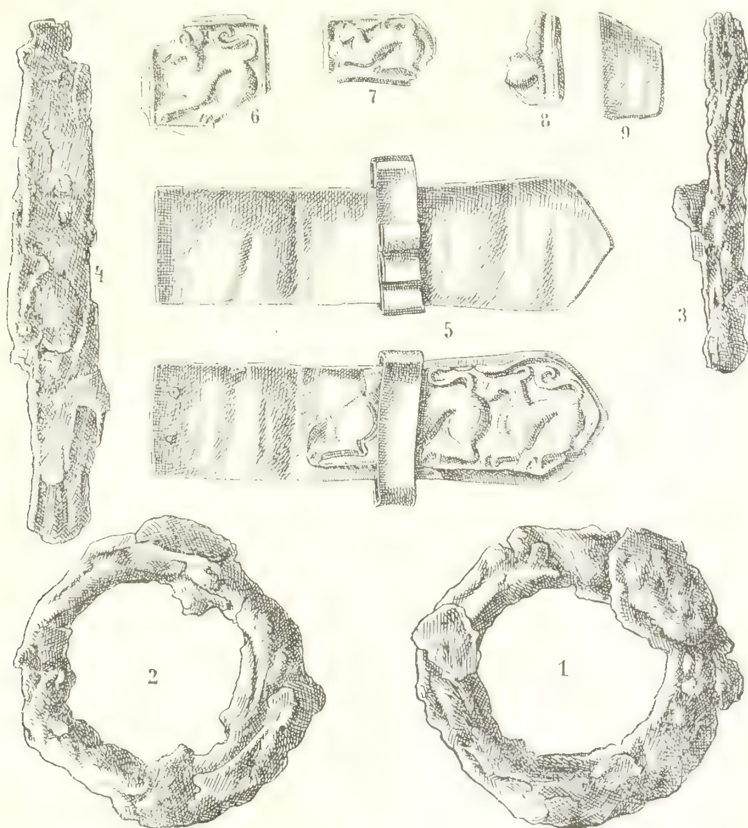


11. sír, 17. sz. 1/3 n.

Figyelmünkre méltán számot tarthat e sír mellékletei közül még két, finoman kidolgozott bronzcsövecske (7., 9. sz.), illetőleg 6 cm. hosszú vaspálcza bronzpléhvel burkolva. Két végüket és közepüket rovátkos szélű, körülfutó szalagok diszítik, míg hosszában egyik oldalon egyenes, rovátkos sodrony, a másik oldalon kiemelkedő és a középen behajló sodrony fut végig. Mindkét darab a csontváz bal válláról került elő és nyilván a ruha diszítésére vagy megerősítésére szolgált. A népvándorlási kor hazai sírmellékletei között eddig vajmi ritka typus — talán az antik fibula végső tovaképződése. Hasonlóak fordultak elő a csúnyi sírmező 62. sírjában (Hampel, i. m. CCLXXVI, 4—8), de összetörve és föl nem ismerve. E gazdag sírban talált cserépfazék (17. sz.) formájára és diszítésére nézve megegyezik az első síréval, azzal a különbséggel, hogy ezen három helyett négy vízszintes vonalakból alkotott körülfutó sávot látunk.

A *tizenkettedik sír* tartalmának ismét az öv diszítései képezik a javát, bár csak részben és megrongált állapotban kerültek is elő.

A 9·4 cm. hosszú, 2·8 cm. széles szíjvég (5. sz.) kettős bronzlemezből áll. Az alsó lemez síma, a fölső — csonka — lemezen préselt művű griffszerű állatok sora látszik. A szíjvég egyik vége egyenes befejezésű és két szögecscsel van ellátva, másik vége kissé kiszélesedik és elől csúcsban végződik. A 8 mm. széles keresztpánt két vége alul. S alakban illeszkedik egymáshoz. Megmaradt egy mellékszíjvég fölső lemeze is (7. sz.), a melynek préselt diszítése szintén griffet ábrázol, hossza



12. sír 2/3 n.

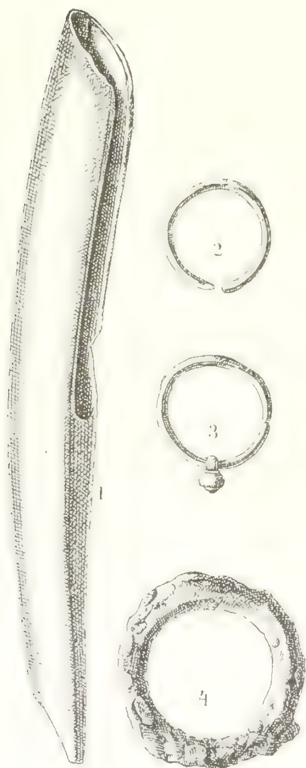
ABONYI LELETEK.

2·4, szélessége 1·6 cm., továbbá egy négyzetes alakú övboglár fölső lemezének töredéke (6. sz.), 2·5 cm. hosszú oldalakkal és szintén griffes diszítéssel, továbbá nehány síma és préselt diszítésű bronztöredék (8., 9. sz.), a melyek nyilván a szíjvégek maradványai.

A gyöngébb anyag — tömör, tartós öntött bronz helyett vékony lemez — továbbá a technikai eljárás, a mely szerint több ilyen lemez összeillesztése volt szükséges, az oka annak, hogy az ilyen préselt diszítések hasonlíthatlanúl csekélyebb számmal és rosszabb állapotban

maradtak reánk mint az öntött bronzművek. Itt is az annyira elterjedt griffek ábrázolása a diszítő motivum; még pedig a nagy szíjvégen is az állatküzdelem helyett, a melynek préselt, kevéssé éles ábrázolása épenséggel homályos lett volna, griffek sorát látjuk megjelenni. Figyelemre méltó, hogy az ötvös tekintettel volt a betöltendő tér formájára és a nagy szíjvégen, a kis szíjvégen és a bogláron más-más arányokat adott a különben teljesen megfelelő phantastikus állatalakoknak.

E sírban a csontváz derekánál 2 db. tömör, 6 cm. átmérőjű vaskarika volt (1., 2. sz.), továbbá nehány vaspengetöredék (3., 4. sz.) és egy csonka, kihajló peremű cserépfazék.



13. sír 2/3 n.


1[illegible] sír [illegible] n.

A *tizenharmadik sírban* egy pár, négyélű bronzsodronyból készült fülönfüggőn (2., 3. sz.) — az egyiken a szokásos lelógó bronzgyöngygyel — 4 cm. átmérőjű vaskarikán (4. sz.) és csonka cserépfazékon kívül különös alkatú csonttárgyat (1. sz.) is találtam. Az agancs végéből készült, 14·9 cm. hosszú, hajtott, hegyes pálcza belül ki van vájva és befelé hajló oldalán a tompa végétől kiinduló csatornával, ellenkező oldalán pedig nyílással van ellátva. A csontváz derekánál jobb oldalt feküdt. Praecis kidolgozásánál, jó föntartásánál fogva minden valószínűséggel a szövéshez való vetélőt kell benne fölismernünk. Analogiáját megtaláljuk a keszthelyi sírmezőkről származó egy tárgyban (Hampel, i. m. CXIV, 5), a melyet viszont a mi egy állapotban levő vetélőnk határoz meg. A keszthelyi csonttárgy, a mely belül szintén üres, egyoldalt csatornával, a másik oldalon lyukkal van ellátva és azonkívül bekarczolt vonalakkal diszítve, semmi esetre sem zabla oldalrésze, hanem vetélő.

A *tizennegyedik sírban* vonalakkal diszített gomb alakú agyagorsó (1. sz.) és nehány dinnyemag alakú nagyobb üveggyöngy (2—5. sz.)

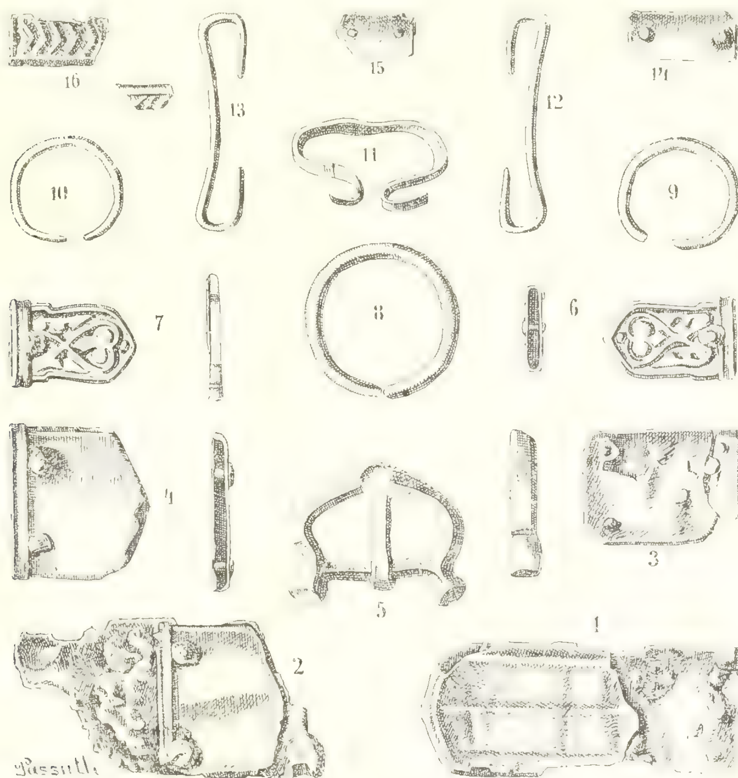


1[illegible] sír [illegible] n.

ABONYI LELETEK.

meg hihajló peremű cserépfazék, a *tizenötödik sírban* négyzet alakú vascsaton kívül kihajló, hullámos peremű, 11 cm. magas cserépfazék volt.

A *tizenhatodik sír* a gazdagabbak közé tartozik. Itt ismét az öv fölszerelése játszsza a főszerepet, még pedig az előbbiektől eltérő kivitelben. Egy 6·3 cm. hosszú, 2·7 cm. széles szíjvég (1. sz.) elől félkörívben végződik és kettős, alul bronz-, fölül rosszezüstlemezből van összetéve. E fölső lemez, a mely csonka, igen egyszerű diszítéssel, körös-



16. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK.

körül és hosszában gyönge tornyolattal van ellátva. Két másik szíjvég (2., 4. sz.), a melynek hossza 3, szélessége 3·2 cm., elől tompaszögben végződik és hasonlóképen kétféle anyagból van előállítva. A sírban az övhöz tartozó különböző nagyságú töredékek és pántok (3, 14, 15. sz.) is voltak, bronzból vagy rosszezüstből. Az öv bronzkeresztpántja (11. sz.) 5 mm. széles lemez, a mely meg van hajlítva és alul kettős S alakban végződik. Tömören öntött és azért jobb karban is maradt, fönn az övnek különben eléggé egyszerű csatja (5. sz.), a mely D alakú és két belső sarkán egy-egy peczek nyúlik vissza. Nyelve vasból van.

Föltünő jelenség, hogy míg a nagyobb szíjvégek majdnem teljesen dísztelenek és a nemesebb anyag hatására szorítkoznak, addig a két, 2·6 cm. hosszú mellékszíjvég (6, 7. sz.), a mely szintén kettős, alul bronz-, fölül ezüstlemezből áll, csinos és díszes kivitelű. Csúcsban végződő fölső lapjukat, domború növényi dísz borítja, a melynek fő motivuma a szív alakú indás keretbe foglalt hármas levél. A tok pereme domború szegélylyel és szögecscsel van ellátva.

E sírban is, a csontváz bal vállánál, előfordult a ruházatnak az a részlete, a melyről a 11. sír leletei között szóltunk, csakhogy töredékesen és más alakításban. Két bronzból készült, meghajlított és két végükön kampós sodronyon (12, 13. sz.) kívül 1 cm. széles, egymáshoz sorakozó V idomokkal diszített bronzlemez töredékeit (16. sz.) találtam. A 11. sír pálcza alakú két példánya helyett itt tehát két hosszúkás lemezből összerakott lapos tagra kell gondolnunk.

A sír egyéb mellékletei: egy pár egyszerű fülönfüggő bronzsodronyból (9, 10. sz.); ujjgyűrű lapos bronzsodronyból (8. sz.); 11 db. dinnyemag alakú, kisebb-nagyobb sötétzöld üveggyöngy, vaspenge, vascsatt töredékei és egyszerű, öblös cserépfazék.

Kilátás van reá, hogy a nemzeti múzeum a legközelebbi időben folytathatja Abonyban az ásatást. A sírok nagyobb számának a föltárása révén bizonyára még jobban meg lehet majd állapítani a sírmező jellegét és, miként az eddigi sírok tartalmából bízvást remélhetjük, a népvándorláskori typusokról, változatokról való ismeretünk is gyarapodik majd.

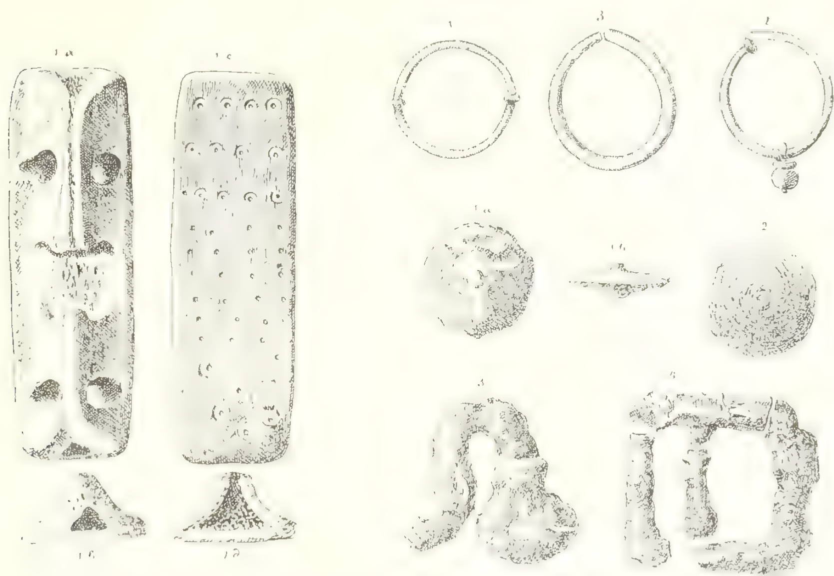
*

II. Hernádpuszta (Pest m.). A múlt év tavaszán földmunkák alkalmából előkerült egyes leletek következtében a Magyar Nemzeti Múzeum két ízben, tavaszszal és őszszel, folytatott ásatást Hernád pusztán, (Pestmegye, pesti közép járás) Szabó József földbirtokos földjén. A Szabó-féle majortól keletre eső terület, a melyen a leletek előfordultak, részben már néhány év óta szőlő, a melyben annak idején állítólag mintegy negyven csontvázat találtak, a nélkül, hogy egyéb leletek iránt figyelemmel lettek volna. A hátralevő, mintegy hat holdnyi terület szőlő alá forgatása közben kerültek elő az újabb leletek.

Még a rendszeres ásatás megkezdése előtt kilencz darab népvándorláskori agyagedényt, nehány őrlőkövet és vaspengét találtak. A tavaszi ásatás nem vezetett nagyobb eredményre. A hét sírban agyagedényeken kívül néhány egyszerű bronzfülönfüggőt, agyagorsót, vaspengét, dinnyemag alakú sötétzöld üveggyöngyöket, vascsatot találtam. Az egyik sírból irisáló üvegedény darabjai kerültek elő. Időközben, a földmunka folytatása közben talált újabb tárgyak arról tanuskodtak, hogy az illető népvándorláskori sírmezőnek nyugat felé folytatása van.

E leletek közül különösen egy faragott csonttárgy köti le figyelmünket.

8 cm. hosszú, 2·5 cm. széles parallelogramm alakú lemez, a melynek egyik oldala bekarczolt, apró, erős középpontokkal ellátott körökkel van díszítve, míg másik oldalán erősen kiemelkedő gerincz fut végig, a mely két vége felé keresztben át van fúrva, középen pedig elroncsolva. Hasonló csonttárgyakat ismerünk a keszthelyi sírmezőkből is; egynek rajzát l. Hampel, Régibb Középkor, XCVI. tábla, 2 sz. Rendeltetésök, vajjon valami gyakorlati czélra való tárgyak voltak-e, vagy csupán díszítmények, mindeddig ismeretlen. Egyéb leletek: nyilt bronzkarika, összeérő végekkel, 3 cm. átmérővel; bronzfülönfüggő; a nyilt karika egyik végén gombbal ellátva, míg alul bronzsodronyra erősített sötét üveggyöngy lóg le; egy másik fülönfüggő, a melyen a karika egyik pontján a karika végébe helyezett gombnak megfelelő vastagodása van; S alakban hajlított vastöredék, négyzet alakú vascsat erősen rongált állapot-



HERNÁDPUSZTAI LELETEK $^{2}/_{3}$ n.

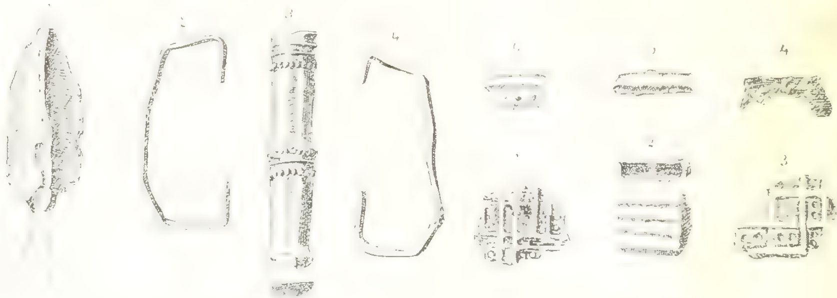
ban; két vasgomb feje, 2·2 cm. átmérőjű vékony korongok ezüstborítás nyomaival; barna, sárga, kék és fekete gömbölyű üveggyöngyök; vas- és bronztöredékek.

A következőkben sírok szerint adjuk ismertetését a rendszeres ásatás alkalmából előkerült tárgyaknak. Különös figyelemre tarthat számot az *első sírban* lelt vaskard, már azért is, mert egy példánynyal gyarapítja a régibb középkori kardokból való nem épen gazdag készletünket. Egyenes, egyélű, hegyes vaskard ez, a mely különösen szokatlan, szinte példátlan rövidségével tűnik ki. A penge 2·3 cm.-nyi szélességének csak 45 cm. hosszúság felel meg, míg a markolatnyújtvány 8 cm. hosszú és 1·5 cm. széles. Ugyanebben a sírban volt egy három szárnyas éllel ellátott nyílcsúcs (1), a régibb középkor fegyverzetének ez a jellemző typusa, a melynek nyele letört. A ruházat, illetőleg díszítés egy érdekes, de eddig kevéssé ismert járulékát csak töredékesen

sikerült megmenteni. A csontváz bal vállánál találtam két C alakban meggörbített, 4 cm. hosszú, lapos bronzsodronyt és nyilván hozzájuk való 4·6 cm. hosszú, rongált, két végén és közepén bepréselt vonalakkal és gyöngysorral díszített félhengerkét bronzból (2—4). Ezek együttvéve hasonló szerkezetű és rendeltetésű egészet képezhettek, a milyent az abonyi sírmező XI. sírjából ismerünk. E sírban azonkívűl csak nehány apró, vékony bronzlemezből készült töredék maradt fönn (1—6), a mit annál inkább sajnálhatunk, mert érdekes, ritka mæanderszerű bepréselt vonalos díszítést tüntetnek föl.

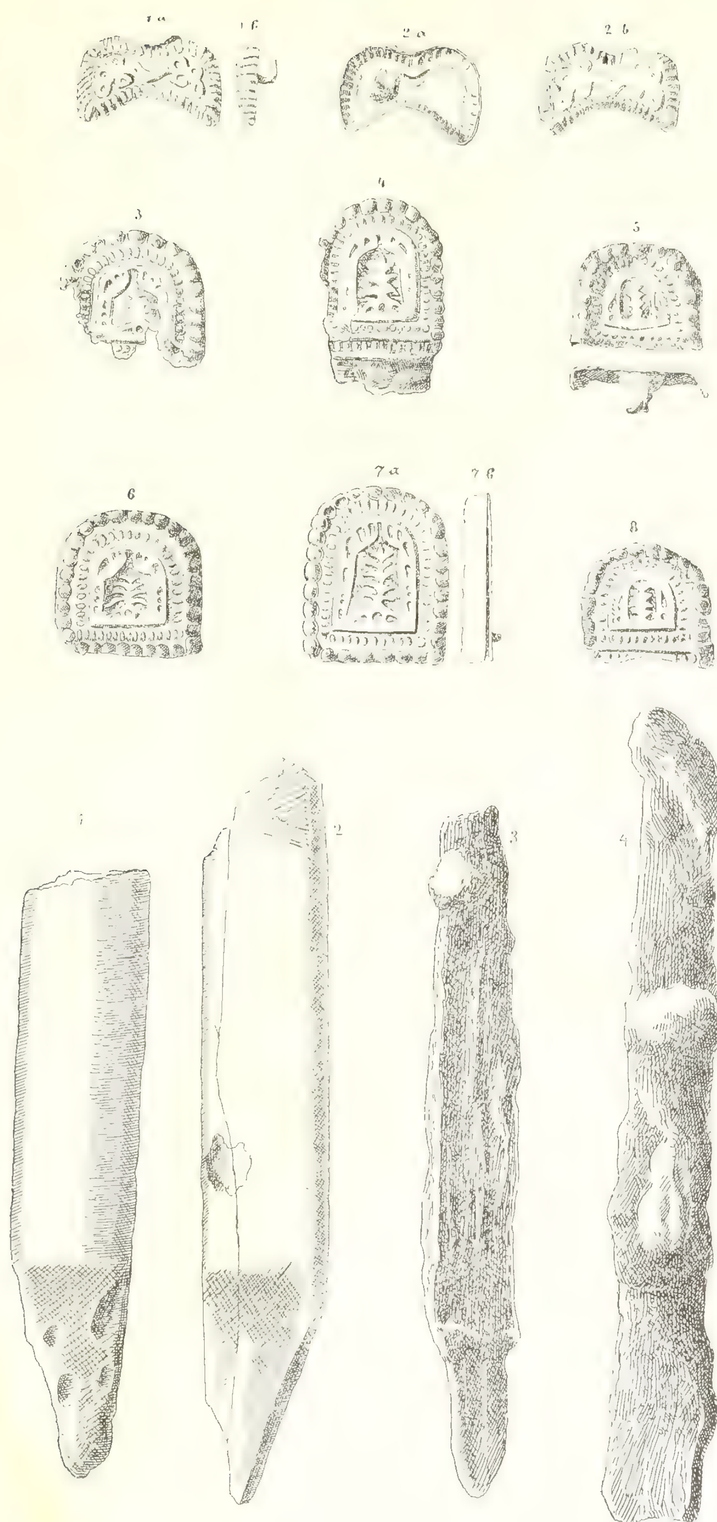


A *második sírban* föltünően gazdag volt az öv díszítése. Nyolcz darab került innen elő összesen, valamennyi elég jó állapotban. A legnagyobb közülök egy kettős bronzlemezből készült szíjvég (7), a mely elől félkörívben, hátul egyenesen végződik. Az alsó lemez síma, a felső aranyozott ezüstlemezzel borított lemez préselt díszítést mutat. Egy nagyobb és egy kisebb domború gyöngysor fut körül (a használattól részben kikopva). Ezen belül a szíjvég idoma ismétlődik és középen háromszögű idom fölött sajátságosan stilizált fával van díszítve. Az övre való megerősítésre két szögecs szolgál. Hossza 3·5, szélessége 3 cm. Egészen hasonló kivitelűek és díszítésűek a mellékszíjvégek is (3—6, 8), csakhogy kisebbek (egymás között nem egészen megfelelő nagyságúak), két darabnál alul megvannak a kapcsok nyomai, a melyekkel az övre erősítették őket, némelyik csonka, az egyikről pedig, a melynek hátulsó része kissé megnyúlt, az ezüstborítás teljesen hiányzik (4). E szíjvéghez csatlakozik két félhold alakú boglár (1, 2), bronzlemezből domborúan préselve, gyöngyös kereten belül symmetrikus inda- vagy szalagdíszítéssel ellátva. Meg vannak rajtuk az aranyozott ezüsttel való borítás és alul a megerősítésre szolgáló kapcsok nyomai. Hosszuk 2·9, szélességük 1·8 cm. Eddig ismeretes régibb középkori leleteink közül a hernádpusztai szíjvégekhez közel állanak a rékasi sírlelet megfelelő darabjai (Hampel i. m. CCCXXIX. tábla), csakhogy azokon a belső mezőben levő díszítményt hosszában végigfutó szalag tagozza. A pusztatóti aranyszíjvégek, (Hampel, i. m. LVII, 1—4) bár hasonló technikai kivitelűek, már nagyobb eltéréseket mutatnak, míg egy



1. sír 1/3 n. 1. sír 2/3 n. 1. sír [illegible] n.

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.



2. sír 2/3 n.

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

keszthelyi sírban lelt hat példány (u. o., C, 10) minden tekintetben rendkívüli hasonlóságot tüntet föl. A fegyverzetből a sírban csak két erősen megrongált vaspengetöredék maradt fönn (3, 4), a melyek egyikén még látható a markolatnyúlvány csonkja. Érdekesebb két kisimított, külső felén domború, belül homorú, egyik végén hegyes, a másikon csonka csontlemez (1, 2), 2·7 cm. szélességgel, a melyeket valószínűleg kard- vagy tőrhüvely burkolatának kell tekintenünk.

A *harmadik sír* mellékletei: Hosszú, keskeny vaspenge, hozzározsdásodott farostokkal (1), hossza 17, szélessége 1·7 cm.; egy másik hasonló, de kisebb töredék (3), megközelítőleg lyra alakú vascsatt, a melynek nyelve hiányzik (6); egyéb vastöredékek (2, 4, 5). Egészen ép állapotban maradt fön egy négyzet alakú boglár (1) vékony bronzlemezből. Pereme lehajlik, felső lapja síma kereten belül kereszt alakban csavarodó indával és a sarkokban egy-egy levélkével van díszítve. Egy másik, hasonló példány (2) meg van rongálva, úgyszintén egy kettős bronzlemezből készült kis szíjvég (3) is, a melynek felső, díszített lemezéből csak kis töredék maradt meg. Csúcsban végződik. A szíj befogadására szolgáló tok pálczás karimával van ellátva. Hossza 1·7 cm. Ugyanebből a sírból való egy kerek talpú, öblös testű cserépfazék, a melynek kihajló peremét ferde benyomások sora díszíti.

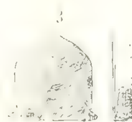
A *negyedik sír* a gazdagabbak közé tartozik. Tartalmából különösen figyelemre méltó egy hosszú, keskeny, markolatnyújtványnyal ellátott vastőr (1), a melyet kizárólag a szúrásra alkalmas alkata és hossza — 24·5 cm. hosszú — kiemel a kések sorából. Ezzel a tőrrel hozhatjuk kapcsolatba azokat a faragott, kisimított, külső felükön domború, belül homorú csontlemezeknek legalább egy részét (1, 2), a melyek hasonló formán kidolgozva vannak itt meg, mint a második sírban. Mint amott, úgy itt is hüvely burkolatának tekinthetjük őket, annál is inkább, mert megvan a fegyver is, a melyhez tartozhattak. E csontlemezek másik csoportja (3—6), a hasonló kivitelű, de némileg eltérő formájú, keskenyebb és hajlott töredékek, a melyek kettejének szélén kerek bevágás látszik, talán a fegyverzet egyéb részét, az íjjat vagy tegezt díszítette. Ilyen csontlemezek vannak a budapesti lóversenytéri sírleletek között (Hampel, i. m. CCXC. tábla. 30, 31, 35, 36) és az ártándi leletek között (u. o. CCCXXVIII, 6—12), de hasonlók előfordulnak honfoglaláskori sírjainkban is. Majdnem teljesen azonosak a pilin-leshegyi első sírból előkerült töredékek (Hampel, Honfoglalási kor hazai emlékei, III. tábla 1—4), a melyek külső lapján a találáskor vörös festék nyomai látszottak. E lemezek rendeltetését a legvilágosabban illustrálják a Nemes-Ócsán lelt példányok (u. o., LXXVII, 1a) a hol közvetlen érintkezésben a karddal a hüvelyt a faborítékra alkalmazott csontlemezek ékesítettik. Apróbbak, de jellemző formájúak és az előbbiektől eltérően díszes kivitelűek a jász-dósai csontlemezek (u. o. CIV. tábla, k. 1—3). Úgy látszik tehát, hogy e csontlemezeknek ilyetén alkalmazása nagyon elterjedt és sokáig föntartotta magát. Hogy régibb középkori leleteink között mégis aránylag ritkák, azt annak a körülménynek tudhatjuk be, hogy a sírok fölbontásánál e lemezek, ha nem díszesek, csak kevéssé ütnek el a csontváz némely részeitől és így könnyen észrevétlen maradnak. A negyedik sírban a tőrön kívül talált vastárgyak kevésbbé érdekesek. Volt benne néhány rongált vas-



3. sír 1/3 n.







3. sír 2/3 n.





















3. sír 2/3 n.

4. sír 2/3 n.

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.



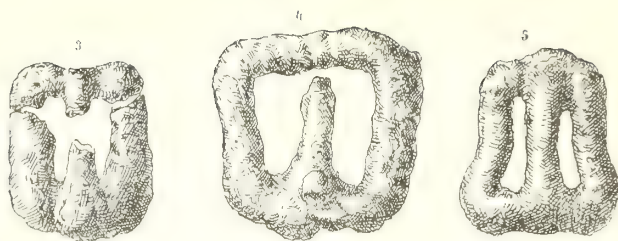
I. ar. n. n.

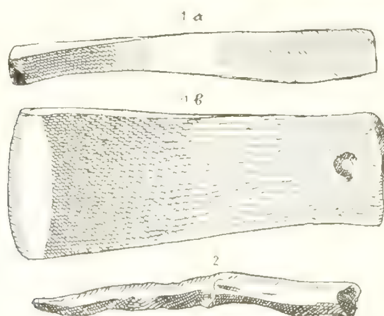
HERNÁDPUSZTAI LELETEK

penge (2, 3), egy ép, megközelítőleg négyzet alakú csatt, nyelvvel együtt (4) és néhány csatt- meg karikatöredék (5—7). Csak töredékekben maradt fönn egy kisebb szíjvég is. Két rongált, hosszúkás, 2 cm. széles, egyik keskeny oldalán félköríves, egészen sima, dísztelen, vékony bronzlemez és ugyanez anyagból

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

készült, szíjvég formájára hajlított, annak beszegésére való 3 mm. széles pánt a részei (1 a—c). A ruha díszéhez tartozott még öt négyzetalakú, vékony ezüstlemezből készült pityke (2, 3, 5) a melyek némelyike erősen meg van rongálva. E 3 cm. átlójú négyzetek oldalai némileg behajlanak, lefelé hajlított peremök van, felső lapjukon pedig a sarkokon egy-egy hurkot alkotó, közé-





7. és 8. sír $2/3$ n.

8. sír $2/3$ n.

9. sír $2/3$ n.

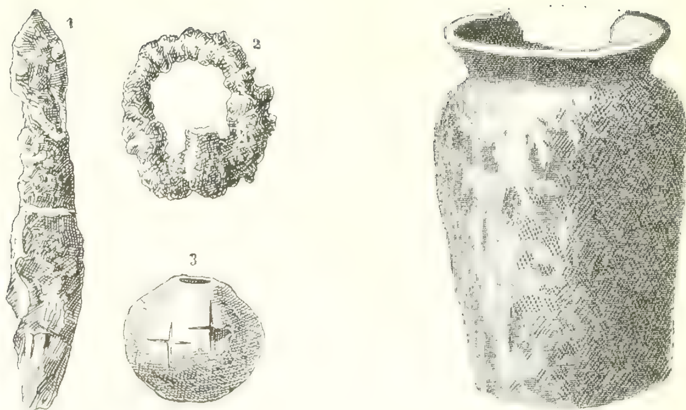
HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

pen négyzet formájára egybefonódó szalagdíszítés van. Technikai előállításukra és motivumukra nézve rokonságban állanak a harmadik sír hasonló darabjaival, csakhogy itt a növényi inda teljesen elvesztette már organikus lényegét, hajlékonyságát és szalaggá változott át, a mely a mélyebb alapról kidomborodva geometriai mustrát képez.

Az *ötödik sírban* meglehetős számmal voltak a kisebb-nagyobb vastöredékek (1—8); néhány rongált penge és csat, egy trapez idomú csat (7) kissé behajlított oldalakkal és ép nyelvvel, a mi különben a hernádpusztai sírmezőnek egyik jellemzője. Jóval érdekesebbek azok a bronztöredékek, a melyeket a csontváz bal vállánál találtam (1, 2, 3 a—c). E töredékek összesen két darab részei. Egy-egy, vékony bronzlemezből préselt, 1·6 cm. széles és eredetileg körülbelül ötödfél cm. hosszú, behajlított szélű szalag és egy-egy 4 cm. hosszú, megközelítőleg C alakban hajlított bronzsodrony összevaló. Ugyanilyen helyről kerültek elő a hernádpusztai első és az abonyi XI. sír még ismeretlen rendeltetésű bronzdíszítményei, csakhogy amazoknál az a tömörebb tag, a melyhez a sodrony hozzá van erősítve, kerek pálcza vagy csövecske, hasonlóan, mint a csúnyi sírmező 62. sírjából előkerült darabok. A mi példányainkban tehát e typusnak, a mely talán az antik fibula alig fölismerhető utóda, másik változatát látjuk, a hol t. i. a hajlított bronzsodrony lapos, díszített lemezhez van forrasztva. Lemezeinknek préselt díszítése is nevezetes. Bepréselt gyöngyös és egyenes vonalú kereten belül kettős, egymásba kapaszkodó derékszögben megtört vonalak mæanderszerű sorával és a közökben egy-egy ponttal vannak díszítve. Első pillantásra valóságos mæandereknek látszanak és csak a további vizsgálat után tűnik föl, hogy e derékszögű idomok nincsenek egymással összekötve. Aligha csalódunk tehát, ha e bronzlemezek díszítésében is azt az esetet ismerjük föl, a mely a régibb középkor ornamentikájában annyiszor érvényesül. Az ötvös antik mæander nyomán, annak hatása alatt díszíti e keskeny, hosszú szalagot. Munkájában megvan még a continuitas, az egymáshoz tartozás optikai hatása, de tényleg e derékszögek már nem függnek össze. A hosszában futó antik díszítő motivum elemeire bomlik szét és ezt a bomlást még jobban megerősíti, szinte a következő fejlődést jelzi az a pont, a mely két-két derékszög között az egyes csoportok közepét foglalja el.

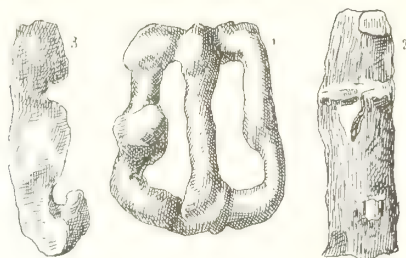
A *hatodik sírt* szerény mellékletei női sírnak jellemzik. Mindössze köröskörül pontozott cikczakvonalakkal díszített gömbölyű agyagorsó (1), fülönfüggő gyanánt egészen egyszerű nyilt karika vékony bronzsodronyból (3) és hatoldalú hasáb alakú fűzöld üveggyöngy (2) kerültek elő belőle.

A *hetedik sír* is a szegények közé tartozik. Nem volt benne egyéb mint egy szép, lyra alakú vascsat ép nyelvvel (5), parallelogramm alakú vascsat csonka nyelvvel (3) és hegyes, részben fába foglalt vastöredék (2). A *nyolczadik sír* legföltünőbb darabja egy finom homokkőből készült, hosszúkás trapez alakú fenőkő (1), a melynek keskenyebb vége át van fúrva, szélesebb vége felé pedig a használat következtében homorúvá vált. Hossza 7·5 cm. E sír egyéb mellékletei: 10·7 cm. hosszú keskeny vaspenge (1), egy nagyobb és egy kisebb, megközelítőlzg négyzet alakú vascsat (4, 5) és több apró vastöredék

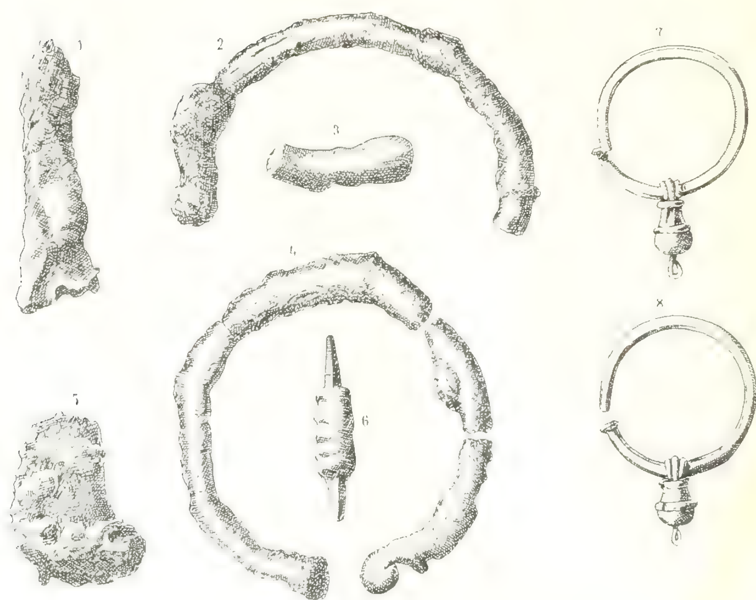


10. [illegible] sír [illegible] n.

11. sír [illegible] n.



11. sír [illegible] n.



12. sír 2/3 n.

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.



13. sír 1/3 n.



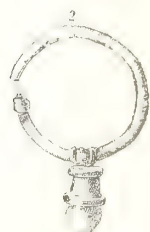
15. sír 1/3 n.





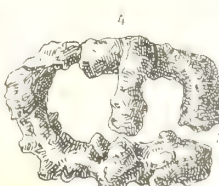



13. sír 2/3 n.

15. sír 2/3 n.




14. sír 2/3 n.









15. sír 2/3 n.

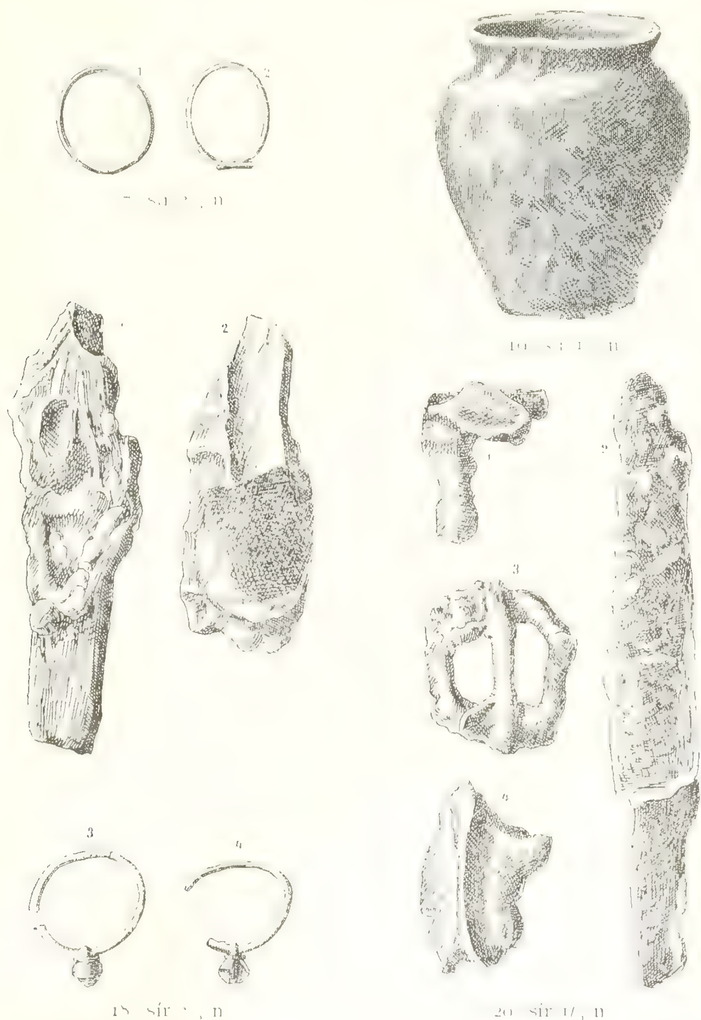
HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

(2—4). Nagyon egyszerű a fülönfüggő: vékony bronzsodronyból készült nyilt karika (2). Egyszerű kivitelű a sírban lelt öt gomb is (1, 4—6). Bronzlemezből valók, domború fölületük középen félgömb alakú dudorral van ellátva. A ruhához kettős pánt erősítette őket. Egy elgörbült, rongált, fölismerhetetlen bronztöredéken (3) kívül még egy dísztelen cserépfazék volt a sírban. *Kilenczedik sír:* meglehetősen ép vaskés nyélnyújtványnyal (1), vaspálcza töredéke (3), két vascsat erősen megrongált állapotban (4, 5) és ismét egyszerű kivitelű cserépfazék. Az egyetlen díszesebb darab, a mely e sírban fönmaradt, egy vasdarabhoz erősen hozzározsdásodott bronztöredék (2), a mely szélein és középen hosszában vonuló pontozott vonallal és egymásba helyezett élesszögben megtört vonalak két sorával van díszítve. *Tizedik sír:* kerek vascsat, nyelv nélkül (2), rongált vaspenge (1), csonka fazék, — semmi egyéb. A *tizenegyedik sírnak* egy szép trapez idomú, teljesen ép vascsaton (1) és néhány apró vastöredéken (2, 3) kívül megvan az az érdekessége, hogy az egyetlen, a melyben érmet találtak. Ez az érem a fölismerhetetlenségig kopott római császári denár, valószínűleg Lucius Verusé vagy Septimius Severusé. Némileg föltünő formája van az e sírban lelt cserépedénynek, a mennyiben szokatlan magas (15 cm). Teste megközelítőleg henger alakú, pereme kevéssé kihajló.

A *tizenkettedik sír* női sír volt. Ebből kerültek elő az összes fülönfüggők közül a legszebbek és legnagyobbak (7, 8), bár ezek is csak bronzból készültek. A nyilt karika egyik vége gombszerűen megvastagodik, alul pedig, a karika két gyűrűs vastagodása között, bronzsodronynyal csonka kúpalakú tokba foglalt sötétkék üveggyöngy mozgathatólag van alkalmazva. A karikák átmérője 3·2 cm. A különböző nagyságú és formájú vastöredékek közül (1—6) egy 8 cm. átmérőjű nyilt karikát még össze lehetett állítani. A sírban gömbölyű agyagorsó (3) is volt, a mely különös képen két bekarczolt kereszttel van megjelölve. A *tizenharmadik sír* szintén női sír. Volt benne egy pár fülönfüggő (4, 5), lapos sodronyból készített nyilt karikák, a melyekről alúl egy-egy bronzsodronyra erősített bronzgyöngy lóg le. A karikák átmérője 2·2 cm., tehát a kisebb fajtához tartoznak. Igen szerény díszítésül szolgálhatott egy négyzetes bronzlapocska (6), behajló oldalakkal, 2 csúcsán belül egy-egy lyukkal ellátva (egyik csúcsa csonka). Átlója 3·2 cm. Egy másik hasonló lemezkének csak töredéke maradt fönn (3) és hasonlónak a része lehetett egy 2 cm. hosszú apró töredék is (1), a mely két végén egy-egy szögecscsel van ellátva. Egy töredékes vascsaton (2) kívül ebből a sírból való egy csonka cserépedény is, a melynek teste fölfelé szélesedik és kevéssé kihajló pereme gyönge rovatkolással van ellátva.

E női sírokkal ellentétben harczias jellegű a *tizennegyedik sír*. Ebből egy eléggé ép, nyélnyújtványnyal ellátott késen (1) és töredékes vascsaton (4) kívül nem kevesebb mint három vasnyílcsúcs került elő. Az egyik (2) nagyon csonka, épebb a másik kettő (3, 5). Mind a háromnak három szárnyas éle van és valamennyihez farostok rozsdásodtak hozzá: a nyílvesszőhöz való erősítés maradványai. Kettejök (2, 5) a rendes typust tünteti föl, a mennyiben hegyes nyéllel voltak a vesszőbe beleeresztve, a harmadik (3) ellenben ahhoz

a sokkalta kisebb csoporthoz tartozik, a melynél a nyílcsúcsnak lándzsa módjára köpűje van, a melybe a vesszőt beleerősítették. A *tizenötödik*, női *sír* két fülönfüggője nagyságra és kivitelre nézve a tizenkettedik párjához hasonlít. A nyilt karikák egyik végének gombszerű befejezése van, alul sodronyra erősítve két-két gyűrűs szegélylyel díszített hengeralakú tokba foglalt sötétkék üveggyöngy lóg le. Egy csonka, 4·5 cm. átmérőjű vaskarikán (4), négyzet alakú



HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

vascsaton (5), néhány vaspenge töredékén (1—3, 7) és csonka agyagorsón (6) kívül cserépbögre is volt ebben a sírban. Talpa kerek, teste fölfelé hasasodik és annyiból tér el a közönséges formától, hogy nyilása nem kerek, hanem négyzet formájára van alakítva, tehát négy csúcscsal ellátva (e négyzet egyik sarka a füllel együtt letört). Magassága 10·2 cm. A *tizenhatodik sírban* négyzet alakú nagyobb vascsat és néhány vaspenge töredéke, a *tizenhetedikben* egy pár

bronzfülönfüggő, tulajdonképen vékony, lapos sodronyból készített dísztelen karikák. A *tizennyolczadik sír* hasonló fülönfüggőit (3, 4) sodronynyal hozzájok erősített sötét üveggyöngyök díszítik. A *tizenkilenczedik sírban* ritka épségben maradt fönn egy kerek talpú, fölfelé szabálytalanul vastagodó cserépfazék. Magassága 10·8 cm. A *huszadik sírban* volt: ép, négyzet alakú vascsat (3), egy másik csat töredéke (1), nyélnyújtványnyal ellátott vaskés (2), vasnyílcsúcs (4), három szárnyas éllel, nyél nélkül, egy másik vastöredékhez hozzározsdásodva és egy kerek talpú, kevéssé kihajló peremű cserépfazék. A *huszonegyedik sírban* csak néhány vascsat töredékeit találtam.

Dr. Éber László.

*

III. Némedi (Tolna m.). Mult év deczember havában egy kisebb népvándorláskori leletet vásárolt a M. N. Múzeum régiségosztálya, melyet a tolnamegyei Némedi község határában, a szentpéteri szőlőhegyen találtak. A lelet nehány csatból, szíjpántból, szíjkapcsolóból, szeges végű gombból, vaskard töredékeiből s a csiholó készlethez tartozó tűzkőből áll; semmi esetre sem teljes, mert a szíjpántok és szíjvégek közt csak egynek van meg a párja s egyebek közt hiányzik a csiholó aczél is a tűzkő mellől. A legtöbb tárgy feketés, rossz ezüstből készült.

Az egyes tárgyak a következők:

1. Síma aranylemezzel borított pánt a párjával együtt (6—7. ábra), vörösrézből; alakja hossznégyzet, melynek hossza 4½ cm., szélessége 1 cm.; egyik vége karomformába megy át, az egyes karmokat hat domború vonal jelzi, másik vége két harántosan futó domború vonallal van ellátva. A karomforma diszítésmód az avar tárgyakon szokott előfordulni; legtöbbször azon jellemző szíjdiszítmények szára végződik ilyen módon, melyek feje négy gömbből kereszt alakulag van szerkesztve s a typikus kengyellel együtt az avarok hagyatékának legősibb eredetű tárgyaiként tekinthetők, ilyenek fordulnak elő a kunágotai (Hampel LI. 1—2), madarasi (u. o. XLV. 3.), sziráki (u. o. II. köt. 370. l., 1—4. sz.), kömlődi (u. o. II. köt. 483. l.) és ártándi leletekben (u. o. CCCXXVIII 10, 13—15); * ritkábban jelentkezik a szíjpántokon és lemezeken, így pl. a sziráki 552-ik sírban találtak a már említett keresztalakú szíjdiszítményekkel együtt egy pár ezüstlemezt (Hampel II. k. 370. l. 5—6. sz.), melyeknek vége ezt a karomalakot tünteti föl, felső végük átjáró szögecscsel volt ellátva; volt egy ilyen ezüstlemez a nagymányoki leletben is (u. o. CXLIII. 12), melynek belsejét ólommal töltötték meg s bronz szöggel erősítették a szíjra, a miből maradtak egyes darabkák, a szíj vörös színű volt.

2. Ezüst pánttöredék (10. ábra) ketté törve, mélyített hátsó felén két szögecscsel, alakja hossznégyzet, hossza a két darabnak együttesen 3·7 cm. (2·5 + 1·2), a hiányzó részt az ép végű darabnak a szögecsen túl terjedő végéből indulva ki, körülbelül 0·6 cm.-re tehetni, így a pánt egész hossza ép állapotban 4·3 cm. lehetett, míg szélessége csak 0·8 cm.

* A zárjelben levő számok Hampel J. *A régibb középkor emlékei Magyarhonban* cz. művének tábláit és ábráit jelentik.

3. Ezüst csat (2. ábra) tojásdadalakú fejjel és paizsalakú, közepén éles gerinczbe futó testtel; a csatfej nincs külön választva a csattesttől, mint a germán vagy szarmata leletek csatjainál tapasztalhatni, melyek csuklóban járó mozgatható fejjel vannak ellátva, — itt fej és test egy darabból áll. A csat nyelve hiányzik, a rozsda megette, mert nem ezüstből, hanem vasból volt, nyomai láthatók a csattest felső részén levő lyuk körül, a melybe erősítve volt; a nyelv szabad vége számára a csatfej csatornával van ellátva. Hossza 4 cm., ebből a csattest 2·5 cm. (szél. 2·1 cm.), a csatfej 1·5 cm. (szél. átm. 2·8 cm.). Ez a csatforma szintén az avar leletekből ismeretes, így Puszta-Tótiról (Hampel LV. 9., LVII. 4.) és Tisza-Eszlárról (CCCXXIX. 8.), de a szarmata leletekben is előfordul, mint pl. Závodon a 63-ik sírban (Hampel CCLIX. 1.), melynek vas nyelve is megmaradt, valamint a hasonló czikói csatnak az 539-ik sírból (u. o. CCXL. 1.), míg egy másik ugyanilyen czikói csat nyelv nélkül találtatott (u. o. CCXXIV. 1.), a csunyi leletben is van egy pár hasonló csat (u. o. CCLXXI. 10., CCLXXIV. 5.); ugyan ide tartozik egy szeged-öthalmi csat is (u. o. LXX. 16.), ennek teste azonban már díszítve van, míg az itt felsoroltak díszítés nélküliek s átmenetül szolgál a keszthelyi, kassai hegedűalakú s áttörttestű csatokhoz (u. o. CX. 9., CXI. 1—3., CXLVII.); idoma különben általánosan el van terjedve a szarmata leletekben (ellenben a germán csatot a kerek fej és a fejnél kisebb kerek vagy tojásdadalakú test jellemzi), csakhogy a fej többnyire csuklóra jár. Ez a csatforma már nem tartozik az ősinek tekinthető speczialis avar tárgyak közé, mint az 1. szám alatt említett karomalakú díszítés; többé-kevésbbé módosulva, ilyen a szarmata csatforma is, a fő különbség nem is az idomban van, hanem hogy a csatfej külön van-e választva vagy pedig egy darabot képez a csattesttel. A mozgathatlan csatfej a Kaukázus vidékén volt elterjedve, még pedig úgy a hegedűalakú, mint a némedinek megfelelő egyszerűbb változat. Az utóbbi előfordul a gr. Zichy Jenő által gyüjtött kaukázusi tárgyak azon csoportjában, melyek az osszét (egykori alán) földi bakszan- és csegemvölgyi ásatásokból erednek; ugyanez a csattypus jellemzi a liadai (tambovi kormányzóság) leleteket is, melyekben honfoglaláskori analogiák fordulnak elő s ebből kiindulva, a lebediai magyarság legészakibb részével hozhatók kapcsolatba.*

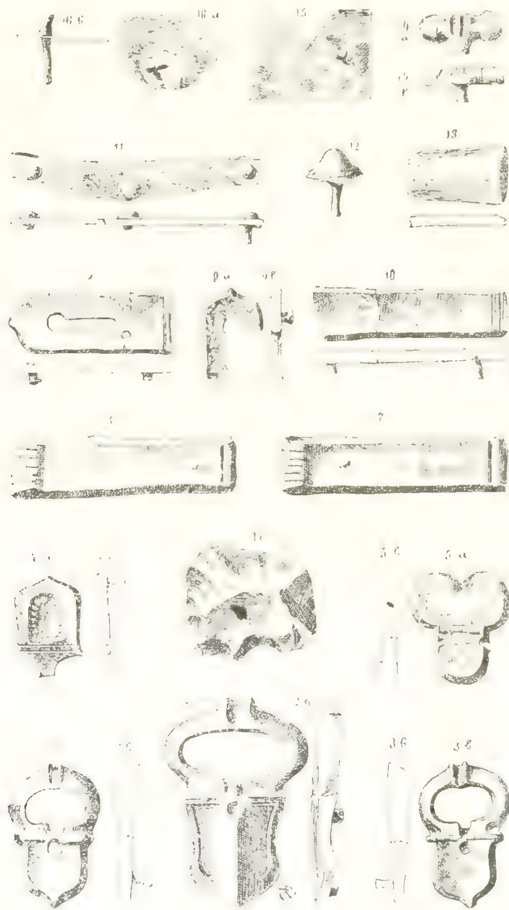
4—5. A föntebbihez hasonló, de kisebb csatpár (1. és 3. ábra), szintén ezüstből, egyiken a vas nyelv rozsdájának erős nyomaival. A csattest fölülete síma, széle lefelé hajlik; a szíjhoz egy szögecscsel volt erősítve. Hossza 2·8 cm., ebből a csattest 1·5 cm. (szél. 1·1—1·3 cm.), a csatfej 1·3 cm. (szél. átm. 1·7 cm.)

6. Csat (5. ábra) ezüstből; a föntebbiektől a fej átmérője és a test szélessége közt levő jelentékenyebb eltérés, meg a fej belső nyilásának tégla idoma különbözteti meg. Alsó felén két szögecscsel van ellátva. Hossza 2·3 cm., ebből a csattest 1·3 cm. (szél. 1 cm.), a csatfej 1 cm. (szél. átm. 2 cm.)

7. Szíjkapcsoló rossz ezüstből (4. ábra), kapcsoló tagja le van törve

* Zichy Jenő gróf *Kaukázusi és középázsiai utazásai.* II. köt. XXVI. tábla, 4. sz. Aspelin J. R. *Antiquités du Nord Finno-Ougrien.* 183. l. 824. sz. Hampel J. *A honfoglalási kor hazai emlékei.* (A magyar honfoglalás kútfői. Budapest 1900.) 797. l.

(14. ábra); a paizsalakú test közép része megnyult féltojásdad alakban be van mélyítve, a mélyedést gyöngysoros keretű bepréselt s közepén szívalakú kidomborodással ellátott aranylemez tölti ki; hátsó felén, alul szögecscsel; a kapcsoló tag T alakú, közép része három domború vonallal van ellátva, két vége félgömb alakú, hátsó felén ennek is szögecs van. Egész hossza 2·6 cm., ebből a kapcsoló tag 1 cm., szél. 1·3 cm. Hasonló kapcsoló tagok az adonyi (Hampel LXXIX. 1.) és fenéki (u. o. LXXXVIII. 9.) leletből ismeretesek, Oroszországból a Felső-Volga vidékéről, a muromák egykori területéről (Vladimiri korm.) közöl egyet Aspelin.*



I. NÉMEDI LELET.

A mi a paizs- vagy félköralakú szíjvégek bemélyített részének diszítési módját illeti, arra is van több analogia népvándorláskori leleteinkben, így Puszta-Tótin (Hampel LVII. 1—3.), Adonyban (u. o. LXXIX. 1.), a sziráki 552-ik sírban avar tárgyakkal együtt (u. o. II. k. 370. l. 7.), továbbá Keszthelyen (u. o. C. 10.), Czikón (u. o. CCXXIII. 1—2.) s más szarmata temetőkben, de ezekben mindig csak elvétve, sohasem általánosan s p. Szirákon egyenesen avar tárgyak társaságában. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az ilyen préselt diszítésű szíjvégek, kapcsoló tagok stb., még ha szarmata jellegű tárgyakkal együtt találtatnak is, nem lehetnek régebbiek az avar kornál. De nem tartoznak azon speciális avar tárgyak közé, melyeknek analogiáit gr. Zichy Jenő nyugot-szibériai gyűjteményéből ismerjük, hanem azok közé, melyek a Kaukázus felé vezetnek, hol a digoriai (osszétföldi) leletekben fordulnak elő hasonló szíjvégek.**

8. Szíjvég ezüstből (8. ábra), közepén körben végződő vonal alakra áttörve, fölülete síma. Alsó vége csúcsívbe megy át. Két szögecscsel van ellátva. Hossza 3·1 cm., szél. 1·1 cm.

* Aspelin id. m. 189. l. 880. sz

** Chantre Ernest. *Recherches Anthr. dans le Caucase.* III. k. Pl. XIII. sz. 12—14.

9. Egy hasonló szíjvégnek csak csonka alsó vége maradt fenn. (9. ábra.)

10. Bronz szög (12. ábra), nagy kúpalakú fejjel, az ezüst lemeznek egy darabkájával, melyet a szöggel valamely szíjra vagy fára (tegezre, nyeregfőre) erősítettek. Ilyen nagyobb szögek ismeretesek a sziráki (Hampel CCL. 11—17.) és kömlődi leletből (u. o. II. k. 483.).

11—12. Lemezdarabok (15—16. ábra) rossz ezüstből, mindegyiken szög van átütve, de ha volt is feje a szögnek, letörött; egyik lemez 3 darabba tört.

13. Keskeny bronzpánt (11. ábra), közepén s két végén egy-egy fejes szöggel; a pánt ketté tört; hossza 5 cm., szél. 0·5—0·7 cm.

14. Vésőalakú csontlemezke (13. ábra).

15. Kovadarab (17. ábra).

19. Kardtöredékek vasból, a hüvelyrészeken rátapadt farost maradványaival. Úgy látszik, két kard részeivel van dolgunk, egy szélesebb (spatha) és egy keskenyebb (szablya) pengéjű kardnak a töredékeivel, sőt talán egy késnek a darabjai is vannak köztük. A spathából megvan 28½ cm. hosszú töredék (II. 1.) a markolattal (10½ cm.) és a penge felső részével (18 cm.); a markolat egyenes lemezből áll, mely vége felé keskenyedik (2½ cm.-ről 1½ cm.-re) s rövid, egyenes keresztvassal van ellátva, melynek azonban csak egyik ága maradt meg; a mintegy 4 cm. széles pengére rátapadt a fatok szorító pántja (hossza 5½ cm.) rossz ezüstből; van aztán egy 21 cm. hosszú és szintén körülbelül 4 cm. széles penge részlet (II. 3.) s megmaradt a kard hegye (6½ cm. hosszú), körülvéve a félköralakú alsó hüvelypánttal (II. 4.) A mennyire e töredékekből meg lehet állapítani a spatha typusát, a határozottan kifejlett keresztvas jellege, valamint a félkör alakban végződő kardhegy után inkább a Karoling-kardnak felel meg, bár gombja nincs (vagy legalább nem került hozzánk), mint azon népvándorláskori spatha-typusnak, mely a fenéki leletből (Hampel I. k. 91. l.) ismeretes s ezenkívül 1862-ben Szászkabányáról került még egy példány a M. N. Múzeumba; az utóbbiaknál a keresztvas nagyon rövid s a kardhegy háromszögalakú ékalakba megy át. Más kard töredékeinek tartom azt a három pengerészletet (II. 2., 8., 9.), melyek egyre-másra 2½ cm. szélesek, hosszaságuk pedig 13, 11½ és 8½ cm.; ezek, mint említettem, szablya maradványai lehetnek. Van aztán még két pengetöredék (II. 5., 7.), egyik 9, másik 5·3 cm. hosszú, szélességük 2 cm., sokkal egyenletesebbek, mint az előbbi pengedarabok s ezért tartom egy harmadik fegyver, tőr vagy kés maradványainak.


II. NÉMEDI LELET.

Említettem, hogy a lelet avarkori, de a speciális avar analogiák helyett inkább kaukázusi vonatkozások vannak benne. Tudvalevő, hogy az avarok a szabirok régebbi földjéről, a Káma (Til) folyótól keletre eső Tobol-vidékről törtek elő a VI. század negyvenes éveiben s már 567—69-ben egész Magyarország urai lettek. Nyomaik délnyugoti Szibériától egész közép Szibériáig, Minuszinszkig követhetők a magyarországi avar leletek analogiái után, de mivel innen a Tiszáig és Dunáig alig 1/4 század alatt tették meg a roppant utat, könnyen érthető, ha egyes jellemzőbb tárgyaik, mint pl. a kengyel, a közbeeső területen alig fordulnak elő. Az avarok azonban már a vándorlás alatt több kaukázusvidéki törzset sodortak magukkal Magyarország területére s később is történtek innen bevándorlások, így a VI. század vége felé jöttek a tarniakhok, koczagerek és zabenderek, 677—678 körül pedig az azovi tenger- és kubanmelléki onogundur-bolgárok egy csapata.

Leletünket épen ezen onogundur- vagyis onogur-bolgárokkal hozom kapcsolatba, akiknek bevándorlásáról a magyar hagyomány is tud, 7 nemzedékkel vagyis körülbelül 200 évvel előbbre tevén Árpádnál a magyarok vagy hunnok első beköltözését. Ha még azt teszem hozzá, hogy minden valószinűség szerint ezeknek a maradványai a székelyek s Tolna megyében Némedihez nincs messze Nagy-Székely község, mely kétségkívül az e vidéken egykor tanyázott székelyekről vette nevét: röviden jeleztem azon szempontokat, melyek a némedi lelet ismertetésének alkalmából a kinálkozó ethnikus szempontok megemlítésére vezettek. *Nagy Géza.*

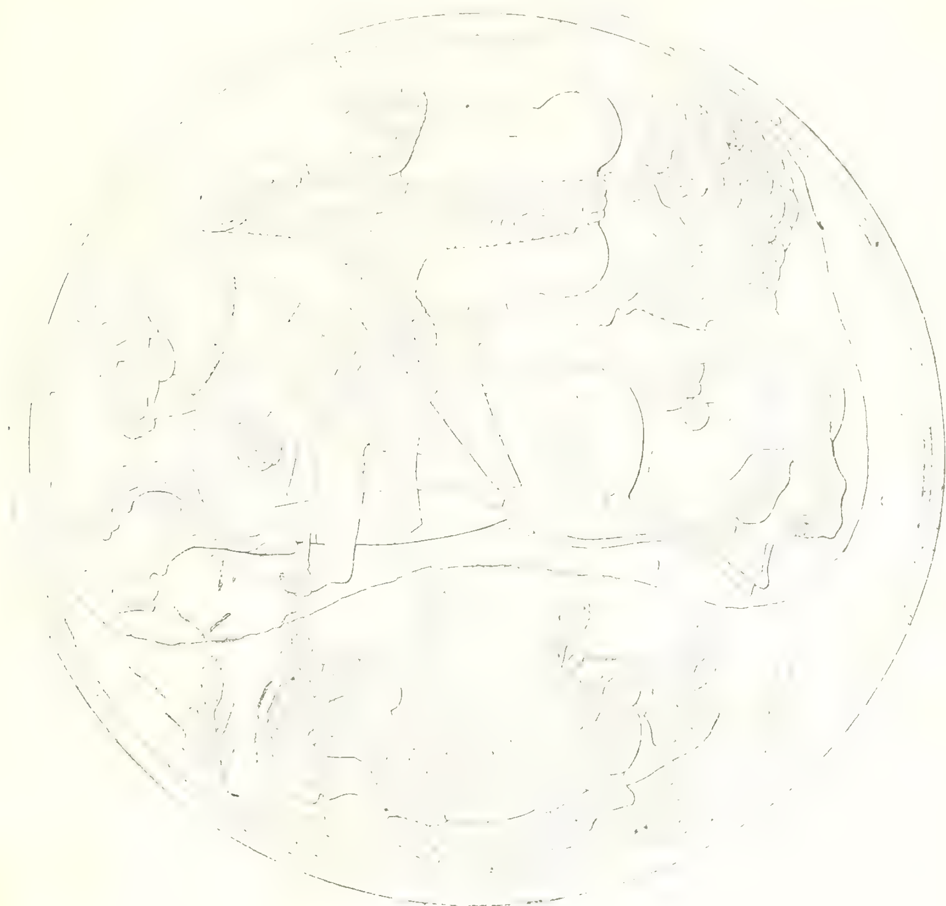
NÉPVÁNDORLÁSKORI TURÁN ÖLTÖZET.

Abból az időből, a mikor a szabirok vitték a vezérszerepet a Kaukázustól északra elterülő pusztaság nomádjai közt, a permi területen számos Szasszanidakori lelet fordul elő.* A leletek jobbára ezüstedényekből, domborműves vadászati jeleneteket ábrázoló csészékből és érmekből állanak. Az érmek I. Jezdegerd (399—420), II. Jezdegerd (440—457), III. Ormuzd (457—61), Firuz (461—484), Kobad (491—531), I. Koszru (531—579) és II. Koszru (591—628) királyoktól valók, van aztán egy pár indo-baktriai s Heraklius, meg III. Konstantin császároktól nehány VII. századbeli byzanczi érem is. A különböző korbeli érmek mindig együttesen fordulnak elő, még pedig átfurva ékszerképen, úgy, hogy szükségkép a Justinianus és I. Koszru, meg Heraklius és II. Koszru közti háborukat kell fölvennünk azon időpontnak, a mikor a kelet európai nomádok megszerezték, a kikről különben is világosan írják a byzancziak, hogy pénzért majd a perzsákat segítették a császár ellen,

* Tepleuchov A. Feodor: A permi csudok arany és ezüst régiségei. Permszki Kraj. 1895. III. k. 247—290. Ism. Archiv. für Anthr. 1896. XXIV. 436—443.

majd pedig megfordítva. Az ezüstcsészék és edények is e korból valók; bizonyítja az 1872-ben világra került vereinai lelet, melyben 3 ezüstedény volt II. Koszru (591—628) nehány érmével együtt.

A csészének a szkithakortól fogva folyton nagy jelentősége volt a turánoknál s mint Vámbéry mondja, a törökség fejedelmi jelvényei közé tartozott, a szibériai voguloknál pedig az áldozati szertartásoknál



van nagy szerepe. Akár egyik, akár másik czélra használták a permi ezüstcsészéket, mindenesetre feltünő, hogy az érmeken kívül főleg ezek fordulnak elő a leletekben a Szasszanidáktól eredő tárgyak közt, még pedig a legtöbb domborműves vadászati jelenettel van ellátva.

Nem lehet tehát puszta hadi zsákmányból eredő tárgyaknak tekintenünk e csészéket, hanem föl kell tennünk, hogy azok a szabir és más rokonfajta nemzetségfők, a kik a VI. század második felében és a

VII. század elején megszerezték a Szasszanidáktól, tudatosan jártak el, a mikor a szövetség fejében ilyen csészéket kivántak a perzsa udvartól.

A perzsa műiparosok tehát — mondhatni — megrendelésre készítették, de mint a XVI—XVII. századbeli olasz és német művészek, a kik egyes magyar főurak számára dolgoztak, úgy a perzsák is a saját környezetük viseletében ábrázolták a csészéken feltüntetett alakokat.

A Szasszanidakori perzsa viseletről elég részletes ismeretet nyujtanak az emlékek, melyek közül nehány a magyar irodalomban is ismeretes. Egy pár vadászó Szasszanida király képével ellátott ezüstcsésze rajzát közrebocsátotta Hampel J. a nagyszentmiklósi kincsről írt művében s a honfoglalási kor emlékeiben; kettőt ezek közül a Magyar viseletek története is átvett (13. t. 6. sz.—14. t. 1. sz.) s ezenkívül a naks-i-redsibi sziklakép után I. Ardesir és I. Sapur képét is adta (1. t. 15—16.), ha nem is a pontos ujabb fölvételek után; legtöbbet nyujtott Huszka József az Ethnographia 1898-ik évfolyamában (49—57. l.), ú. m. Szasszanida harczosokat a naks-i-redsibi és dorabgerdi, királyokat ugyancsak a naks-i-redsibi, aztán a naks-i-rusztani s tak-i-bosztani sziklaképek, meg a biszutuni oszlopfej után, Szasszanida lovasokat a firuz-abadi relief után, II. és III. Sapur (309—337, 383—388) s II. Koszru (591—628) királyok képét a kirmansai és tak-i-bosztani emlékek után, végül II. Koszru vadászatát egy ezüstcsésze domborműve után. Elég gazdag anyag a Szasszanida viselet jellemző sajátságainak megismerésére s az egyes művek is, ahol közölve lettek, eléggé hozzáférhetők.

Már most találtak a XVIII. században Oroszország területén egy aranyozott ezüstcsészét (lásd az ábrát), mely az orosz császári Ermitage gyüjteményébe került. A lelhelyet pontosan nem lehet tudni, Stephani, ki a csészéről az orosz császári archæologiai bizottság Comte-rendujében (1868. 154. s köv. ll.) értekezett, azt mondja, hogy Dél-Oroszországból való. Akár itt, akár a többi ilynemű csésze lelhelyén, északkeleten, a permi kormányzóságban került is napvilágra: *a vadászó király domborműves képe teljesen elüt a Szasszanida királyok nagyon jól és elég sok emlék után ismert typusától.**

E különbség azt az egyezést kivéve, hogy ez a fejedelem is, a Szasszanida királyok is lovon ülnek s vadásznak, minden téren jelentkezik. Más a hajviselet, a Szasszanidák mind bodros hosszú hajat hordtak, ennek pedig rövidre van nyirva a haja s nem tiara van a fején, mint amazoknak, hanem fejszalag. A Szasszanidák hosszú szakált eresztettek, így van

* L. *Compte-rendu de la Commission impériale archéologique pour l'année [illegible]* Atlas. Szent-Pétervár. 1868. III. t. 1. Közölte aztán Hampel J. Arch. Ért. 1884. IV. k. 80. l. 46. ábra és *Der Goldschatz von Nagy-Szent-Miklós.* 86. l. Megjelent a *Magyar Viseletek történetében.* 4. tábla, 1. sz.; a Szilágyi S. által szerkesztett *Millenniumi magyar történetben* I. k. CCCXVII. l. Közzétette Odobesco is *Le Trésor de Petrossa* cz. nagy művében (Páris. 1896. II. k. 55. l.)

ábrázolva Ardesirtől kezdve mindegyik, ennek csupán vékony bajusza van. A Szassaznidák a mi kora népvándorláskori leleteinkből ismert fibulával fogták a nyaknál össze térden is alul érő hosszú kabátjukat,[1] míg ennél az elől hasított kabátot gombok tartják össze. A Szasszanidák még lóháton is csokros czipőt hordtak, ez csizmával van ábrázolva. A Szasszanida lószerszámnál semmi nyoma a kengyelnek, itt nagyon világosan fel van tüntetve. A Szasszanida király rendesen lándsával vadász, de a melyik nyillal van is ábrázolva, mindig előre lő; ez a fejedelem vágtatva visszafordulva nyilaz az ágaskodó oroszlánra.

Stephani s utánna Odobesco parthus királynak tartja a vadászó fejedelmet, a csésze hátsó oldalán levő pehlvi irást azonban, mely bővebb felvilágosítást nyújthatna, eddig még nem sikerült elolvasni. A csésze munkája, mint Stephani mondja, a kivitelben való nagy ügyetlenség mellett is általában igen nagy gondosságra s az egyes részletek kidolgozásában rendkivüli szorgalomra mutat. Az alak ismertetésénél pedig megjegyzi, hogy szemei feltünő esetlenűl nagyon előre álló módon vannak ábrázolva.

Hogy mi okból tette Stephani a csészét a Szasszanida korból a parthus korba, annak egyszerű magyarázata az, mert az alakot nem tudta elhelyezni a Szasszanidák közé. De egyébként semmi ok sincs arra, hogy korábbinak tartsuk, mint a többi ilynemű csészét, ezeknek a korát pedig eléggé meghatározzák a permi éremleletek, valamint az, hogy egyik vadászó királyban, melyet a de Luynes hg. birtokából a Louvreba került csésze ábrázol,[2] Firuzt (461—484) ismerték föl; egy másik csészén, melyet Permben találtak, egészen hasonló fejedelmi alak látható[3] s így ez is Firuzt ábrázolja; egy harmadik csésze, melynek rajzát Huszka is közzétette (Ethnogr. 1898. 57.), II. Koszru (591—628) vadászatát tünteti föl. Mindezek arra mutatnak, ha a déloroszországi csésze sem igen lehet korábbi az V. századnál s hogy a vadászó király még sem felel meg az azon időbeli Szasszanida királyoknak, annak egyebek közt az az oka is lehet, hogy azon uralkodó, a ki készíttette, nem volt Szasszanida, sőt egyáltalában nem volt perzsa, ha mindjárt perzsa műiparos kezéből került is ki a csésze.

Ezek annyira világos és magától érthető dolgok, hogy igazán csodálkozom birálóm azon könnyedén odavetett állításán, hogy mivel perzsa ember készítette a csészét, tehát szükségkép perzsának kell lenni a

1 L. Ethnographia. 1898. 52. l. A fibula alakja olyan, minő a bakodi, perjámosi, ujlaki sat. fibulák. (Hampel J. A korai középkor eml I. k. I., V., VI., VIII., XI. 4.)

2 *Monumenti inediti publicati dall' Instituto di Correspondenza Archeologica.* Roma. 1839/43. III. k. 51. tábla. Leirását l. Longpériertől *Annali dell' Instituto Archeologica* Paris. 1843. XV. k. 98—114. l

3 J. R. Aspelin: *Antiquités du Nord Finno-Ougrien.* 142. l. 610—611. sz.

viseletmódnak is. A biráló azt, a mi csak nagy általánosságban igaz, kizárólagos igazságnak akarja feltüntetni.

Abból, hogy a viseletmód nem perzsa, természetesen még nem következik, hogy hunnak kell lenni. Hanem, hogy általában turánnak, különösen pedig hunnak vegyük fel: különböző körülmények összetalálkozása bizonyítja. Hogy a fejedelem turán, elárulja a nyilazás sajátságos módja, a mit biráló soha perzsánál, se Szasszanidakorinál, se más időbelinél nem fog találni. Ezért gondolt Stephani is, Odobesco is arra, hogy talán parthus, a mely esetben a perzsa műiparos munkája még legjobban összeegyeztethető a fejedelem különleges sajátságaival. Ha azonban későbbi a csésze, a minthogy a permi csészék után az V—VII. századba kell helyeznünk, valamint a kengyel használatánál fogva sem mehetünk a IV. századnál korábbra: akkor természetesen az azon időbeli dél- és keletoroszországi turánságnál kell keresni àzt a typust, a melyről a perzsa műiparos a mintát vette.

Abban az időben pedig a hunnok voltak Kelet-Európa turánjai, a viselet is az övék lehet. Hogy aztán ez a fejedelem csizmát visel, ez csak egy lánczszem a jelenségek azon sorozatában, melyek mind arra mutatnak, hogy a fejedelem turán.

A történelmi események figyelembe vételével a csésze, illetőleg az ott ábrázolt turán fejedelem korát és hovatartozását még közelebbről is megállapíthatjuk.

A Justinianustól Herakliusig terjedő időben I. és II. Koszru királyok uralkodása alatt (531—628) folytak a byzancziak és perzsák közt azok a háboruk, a melyekben a keleteurópai nomádok is nagy részt vettek, mint szövetségesek. A csészék ennek az időszaknak a maradványai s mint említettem, nem is annyira zsákmányolt, mint inkább megrendelt s perzsáktól készített tárgyaknak látszanak. A perzsa a vadászó király typusát ott vette, a hol találta: egy csészén azonban a szokott typustól, a melynek a Szasszanida királyok szolgáltak mintául, egészen eltérő alakot találunk.

Micsoda képtelenség volna abban, ha itt annak a fejedelemnek a typikus előállítását keressük, a kinek számára készült a csésze? S kik tanyáztak a dél- és keletoroszországi pusztaságon az V—VII. században, ha nem a turánok, a kik közt a csészék importálásának időkorában a szabir hunnok vitték a vezérszerepet?

Ilyen VI—VII. századbeli szabir hunnak tekinthető a csésze vadászó fejedelme. Minden körülmény erre vall. Ez esetben pedig az ezen területen létrejött ethnikai viszonyok sokkal közelebbi kapcsolatba hozzák e vadászó fejedelmet a magyarsággal s ezzel viselete is, az elől hasított testhez álló s térdig érő dolmány, a csizmába gyürt s kissé bő nadrág, meg a csizma, aztán a rövidre nyirt haj és a leborotvált

szakál bensőbb összefüggésbe jut a honfoglalás előtti magyar viselettel, sem mint előbb gondoltam volna.

Erre pedig, akaratlanúl bár, egyenesen birálóm vezetett.

Nagy Géza.

AZ ESZTERGOMI EZÜSTCSÉSZÉK.

Alig néhány hónapja múlt, hogy alkalmam volt egy római ezüstcsészét ismertetni, mely Licinius császár tiszteletére készült és a múlt évben Nisben színre került.* A szerencsés véletlen most egy hasonló föliratú ezüstcsészét juttatott fölszínre, melyet idecsatolt ábránk felső nézetben bemutat. E csészének, mely annyira hasonlít a nisi csészékhez, aránylag rövid idővel az Arch. Értesítő áprilisi füzetében közölt ábrának megjelenése utáni föltünése nemcsak laikusoknál, de szakemberekben is kételyt ébresztett azirånt, vajjon nem-e ügyes hamisítók kezéből eredt-e? E sorok írója nem tartozott ugyan a kétkedők közé, de hivatalos kötelességéből kifolyólag mindent meg kellett tennie, hogy az ezüstcsészének származása iránt minden kétely eloszlattassék.

Mielőtt tehát a n. múzeumot a két csésze megszerzése által gyarapítottam, a régiségosztály két tisztviselője, dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Éber László urak, a helyszinére kirándultak. Ide iktatom az ő eljárásuk eredményét föltüntető hivatalos jelentést. Ebből t. olvasóink az érdekes lelet körülményei iránt kellő tájékozást nyernek.

«Teplánszky Ferencz, 13 éves esztergomi parasztfiú f. évi julius 26-ikán öcscsével együtt libákat őrzött az Esztergom melletti ú. n. Öreg-tó közelében lévő ú. n. Homokdombokon. Egy munkás, a ki homokot hordott a dombokról a városba, kocsijával fordúlván, a fiúra bízta ásóját, azzal az igérettel, hogy ha a mélyen lévő fehér homokból kiás, almát kap tőle. A fiú le is ásott körülbelül 75 cm. mélyre egy már megkezdett gödörben és ásás közben ásója kemény tárgyhoz ért. A laza homokból könnyen szedte ki a két serpenyőalakú csészét, a melyek peremökkel össze voltak illesztve. A fiú a tárgyakat betette tarisznyájába és hazavitte. Anyja ki akarta dobni a két csészét, a melyeket mérleg serpenyőjének tartott, de a fiú nénje, a 16 éves Teplánszky Mária másnap megmutatta asszonyának, a kinél takarítani szokott. Ez fölismerte, hogy a csészék ezüstből vannak és aranymíveshez utasította. A leány erre a két csészét eladta S. F. esztergomi ékszerésznek 20 koronáért. Fönti tényállást Teplánszky

* Arch. Ért. 1901. 118—120. l. ábrával.

Ferencz, T. Mária, anyjuk, S. F. ékszerész és az eladásnál jelen volt esztergomi polgár kihallgatása révén, Esztergomban, 1901 szeptember 1-én minden kétséget kizáró módon megállapítottuk. Budapest, 1901 szeptember 2-ikán. Dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Éber László.»

Hozzá kell tennem, hogy főt. Némethy Lajos, esztergomi esperes-plébános úr érdeme, hogy az érdekes lelet nem kallódott el, de hogy azt a hazai tudomány érdekében a n. múzeum számára meg lehetett szerezni.

A két csésze ezüstlemezből van trébelve és esztergályozva, mind a két műveletnek megvannak a nyomai; idomuk a lapított gömbszeletet közelíti meg, szélük símán elmetszett, egyik helyen a szél közelében át van fúrva a fal, úgy hogy e lyukon föl lehetett akasztani. Méreteikben e csészék kissé eltérnek egymástól. Az egyik valamivel kisebb, ennek legnagyobb átmérője 18·1 cm. és magassága 4·6 cm., a nagyobbik valamivel magasabb, mintegy 4·7 cm. s az átmérője némely helyen 19·2 cm.-t is ér el. A két csésze súlya egyenként 318 gr. Ez utóbbin semmi fölirat; a külsején látható régi karczolatokat véletlenségnek tartom és nem birok nekik semmi értelmet adni; a nagyobbik csésze külsején is sok a karczolat, lehet, hogy egyik-másik cursiv betű, de biztosat nem birok róla mondani.

A belső oldalon a fal lefelé hajló síkján, mintegy 3 cm.-nyire a szélétől, 1·3 cm.-nyi közzel két párhuzamos vonal fut körül. Ebbe ponczolták be a császárhoz intézett üdvözletet. A fölirat elejét és végét hedera levél-féle idom különíti el egymástól; a betűk mindig két pontozott sorból alakultak és miként ide csatolt elég hű ábránk is mutatja, egyes betűknek a sarkain vagy száraiknak a végén a ponczolt pettyek fölösleges számmal vannak rakva s néha a párhuzamos keretvonal alá is nyúlik a soruk. A fölirat teljesen nélkülözi az interpunctiót és a betűk, tekintet nélkül az egyes szavak elejére vagy végére, átlagosan egyenlő távolságban töltik be a sávot. A fölirat így szól:

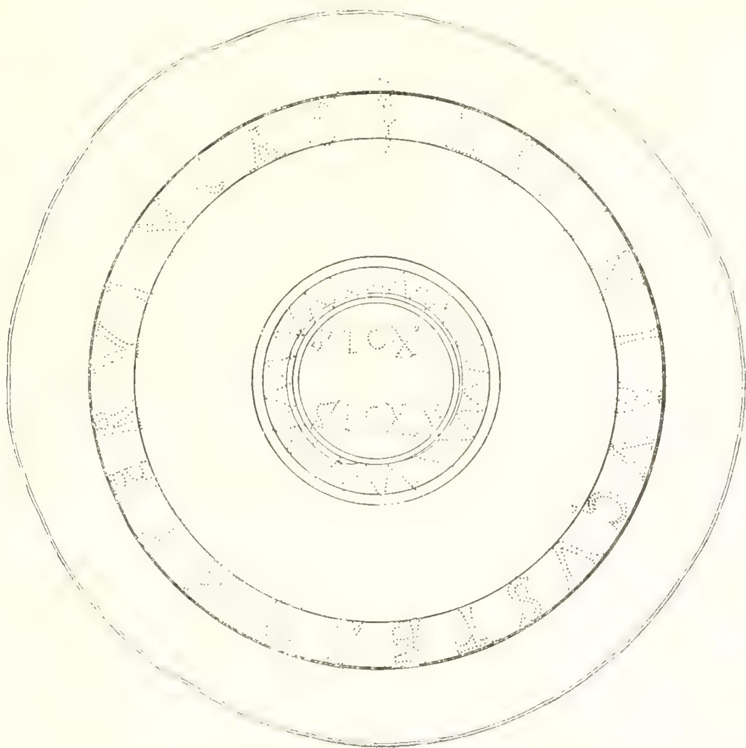
LICINI AVGVSTE SEMPER VINCAS vagyis Licinius császár mindig győzedelmeskedjél.

Szintén a csésze belsejében közepett egy 4·2 cm.-eres kör, 1·3 cm.-nyi széles sáv futja körül, melynek belső szélét három körvonal, a külsőt két körvonal szegélyzi; nyilván a belső szegély is két vonalúnak volt tervezve és csak a körző hibás forgásából származott a harmadik, szabálytalan vonal. Az így szegélyzett sávot ponczozott zigzeg sorral diszítette a készítő úgy, hogy a csúcsok mindig csak a belső sorokat érintik. (Ez a zigzeg dísz nyilván lelkesítette a csésze valamely antik tulajdonosát, mert vékony hegyű szerszámmal a SEMPER szó alján a belső körvonal alatt kezdte ismételni.)

A zigzeges díszű sávtól bekeretelt középső téren két sorban az

üdvkivánat alkalma jut kifejezésre. A beponczolt fölirat így szól: SIC · X · | SIC · X · X · A betűk és számok egyúttal nem dupla sorba rakott pontokból állanak, de az ötvös csak egy sorba helyezte a pettyeket.

Hogyha a csésze külsejét nézzük, a beponczolt föliratok és zigzeg sáv mérsékelten kiemelkedő domborulatait majdnem nyomról-nyomra



követhetjük és ide az alsó oldalra, mintegy az Auguste két utolsó betűje alatt, a csésze készítője megörökítette a nevét. Adjuk a beponczolt betűk hű ábráját. Az ötvös neve ERMES vagyis Hermes, alatta F S betűk alig jelenthetnek egyebet, mint F ecit) S(ignavit). A név utolsó betűje alatt kissé zavarosan rakott pontozott pettyek csoportja látszik, mely azonban pongyola volta daczára, úgy vélem elég biztosan, olvasható; értelme: VAS. E szerint tehát a művészi jelzés így szól: Hermes fecit signavit vas vagy (H)ermes vas(cularius) f ecit) s(ignavit); Hermes készítette és megjelölte (saját nevével) az edényt vagy Hermes az edényműves készítette és megjelölte (saját nevével).

Látni való, hogy a nisi és az esztergomi csésze föliratai lényegben összevágnak és csak egyben térnek el, abban, hogy a nisi csészét

a város bevert bélyegével jelölték meg, az esztergomira pedig a készítő saját nevét ponczolta reá.

Epigraphikus szempontból fontos a betűk idomainak az összehasonlítása. Az idomok a nisi csészén valamivel csinosabbak és szabatosabbak, de ugyan azt a IV. századi (Kr. u.) jelleget mutatják, melyet úgyszólván évről-évre az akkori érmekről ismerünk. Az esztergomi csészén több az ingadozás az ismételten előforduló betűk alakjában, példának okáért a C és S betűk hajlásai nem egyenlők, az A betű szárai között hiányzik az összekötő egyenes vagy szögletes kapocs, mindezek és még egyéb pongyolaságok talán a ponczolással együtt járó hiányok és ezeket a naissusi ötvös már azért is könnyen kerülhette ki, mert ő véste a föliratokat, Hermes mester pedig hegyes ponczczal verte be, ez kevésbbé szabatosan munkáló szerszám, mint a véső.

Voltak, kik a nisi csésze régi voltában is kételkedtek; reménylem, hogy az esztergomi analogia után meg fognak szünni a kételyek.

A fölirat érdemleges magyarázata dolgában lényegileg ismételnem kellene, a mit a nisi csésze hasonló fölirata alkalmából fölemlítettem. Világos, hogy mind a két csésze Licinius császár tíz éves uralkodói jubileuma alkalmából készült, mely 316 november 11-ikére talált; de egyáltalában nem biztos, vajjon úgy lehet-e az esztergomi csészét (és vele együtt néma társát) tekinteni, mint a mely az Esztergom helyén állott régi római városban (Salva) készült abból az alkalomból, avagy ez is naissusi készítménynek tekintendő, mely csak utóbb került Pannonia ezen vidékére? A naissusi eredet ellen a helyi bélyeg (NAISSVS) hiánya szólna. Az előbbi föltevés arra a következtetésre vezetne, hogy nemcsak a naissusiak hódoltak Liciniusnak, a ki épen akkor nagyon reászorúlt mindenfajta kedvező tüntetésre, de más városok vagy tartományok is, melyek az ő uralma alatt állottak, mielőtt kénytelen volt azokat átengedni Constantinusnak. E föltevés alapján azután az a vélemény is támadhat, hogy ezeket a tüntetéseket Licinius helytartói hivatalból rendezték s így (az érmeken is divó) rendes formulának (SI · C · X SIC · XX) ismétlését és magának az üdvözlésnek is teljes azonosságát egymástól távol eső helyeken legkönnyebben lehetne megérteni.

A csészéket az ünnepélyesen véghez vitt áldozati szertartásoknál használhatták. Az áldozati csészéknek (patera) ugyan rendesen nyelük szokott lenni és idomuk máskülönben sem vág össze az itt szóban lévő csészékkel, és a római birodalom különböző vidékein előkerült bronzpaterák eredeti példányainak tanusága szerint valamint a róluk fönmaradt ábrák után itélve, egyforma minta szerint készültek és igen valószinű, hogy az áldozó csészék, a hozzávaló korsók és egyéb ily szertartásos eszközök nagyobb központokból terjedtek el.

Azonban a rendes használatra szánt és nem nemes fémből készült pateráktól eltérhetett a votivcsészék idoma. Ilyenek nyilván csak a jubilaris áldozatok czéljaira készültek és azután a templomban vagy más nyilvános helyen fölakasztattak. Erre szolgálhatott a fal átlyukasztása mindkét esztergomi csészén. Azonban a Licinius tiszteletére fölakasztott csészék sokáig semmi esetre sem csünghettek közhelyen, mivel már hat évvel utóbb Constantinus megfosztotta Liciniust trónusától és ekkor a római császárságban divó szokás szerint a győző császár az ő hivatalos közegeivel az elődjére vonatkozó mindennemű emléket eltávolíttatott.

Az értékesebb emléktárgyaktól valószínűleg árverés útján szabadúltak. Több mint valószínű, hogy az esztergomi csészék, mikor korábbi dicső sorsuk után magán kézre jutottak, sokáig lehettek profán használatban, melyről a csésze alján látható számos karczolás és egynémelyik törés is tanúskodik, a mi csak folytonos és hosszas használatban támad.

Hpl.

RÓMAI KORBELI EDÉNYEK A PÉCSKAI NAGY-SÁNCZBAN.

A pécskai őstelepek megásatásáról az 1898. év nyarán tőlem nem függő helyi okok miatt nem számolhattam be e folyóirat lapjain. Ez az oka annak, hogy most, midőn az 1900-iki ásatásoknak egyik kiváló eredményéről akarok szólani, tulajdonképeni tárgyam előtt okvetlenűl ismertetnem kell azokat a helyi viszonyokat, melyek között a dolgot a múlt nyáron folytattam. *Pécska* mezővárost (Aradtól nyugatra 19 km.) a nyugatra vonuló országúton elhagyva, utolsó házától épen 2 km. szelíd lejtőt érünk, melynek felső végén balra kis kolnákkal szőlős kertek, jobbról pedig egy előre szökő orom van. A lejtő fölött kissé balra hajolva megy az országút Nagy-Lak felé ; a lejtő alján jobbra térve ágazik ki belőle a német-peregi út. A lejtőt és közeli környékét a nép *Kaparás*-nak (kapaszkodó) hívja. A lejtőn fölérve fensíkra jutunk ; ennek szintje 15—20 m.-rel magasabb, mint az alatta elterülő ártéré, melynek magasabb részén maga Pécska is fekszik. A lejtőn túl az országúton pár perczig haladva, félbalról 4 km.-re magas, különálló domb tűnik föl, melynek teteje nehány m.-rel magasabb, mint a fönsík átlagos magassága. Ez a *Nagy-Sáncz.* Nehány percz múlva balra, de sokkal közelebb a *Kis-Sáncz* hepehupás teteje bukkan ki a szőlők fái mögűl. Ez középpontja a 2 km. küllővel írt «*római sáncz*»-nak, melynek egyik vége a Kaparásnál, attól jobbra, a két út elágazása között, nyílik bele az ártérbe, míg a másik nyugati, majd délnyugati íves hajlással nyilallik bele a magas parton át, 1600 m.-nyi húrral. A sáncz metszete itt-ott még igen jól kivehető. A Kis-Sáncz kettős mély árka és az árkok közötti gyűrűt átvágó küllőszerűen sugárzó mélyedések, — ágyúrések, — s az ásatáskor itt talált ágyútöredék, kő- és vasgolyók bizonyít-

ják, hogy még az új korban is ostromokat állott ki. Hogy valamikor nagyobb szerepet játszott volna, vagy hozzá a népmondán kívül valami fontosabb emlék lenne kötve, nem tudtam rájönni. Gidres-gödrös felülete és sánczainak eredeti formáiból kiforgatott állapota pedig magán viseli a kincskeresők turkálásának nyomait, a kik ugyancsak keresztül-kasul furkálták. A *Kaparáson* túl az országúton 2 km.-t haladva, abból délnyugatra ágazik ki a szemlaki községi út ; az elágazástól 2 km. után az úttól pár száz m.-re van a *Nagy-Sáncz*, egy impozáns halom, melyet az ősember hulladékaitól magasra nőtt parttól mesterségesen készült mély árokkal szigetté alakítottak és a melynek magassága a pár ezer év alatt összegyülemlő hulladékoktól tetemesen kiemelkedett a szomszédos partok magassága fölé. Koronája északról délre 117 és szélessége 70 m. Ezt a halmot ásattam meg 1898 nyarán 8 napon keresztül 6—11 munkással, 71 napszámban. Munkálatom eredményeként 170 drb tárgy van a Kölcsey-egyesület régiségosztályánál leltározva. Köztük több nagy urna, és körülbelül 60 más kisebb-nagyobb edény. Egyes typusokból egész seriesek ; így 15 drb fedő a legkezdetlegesebb formától a legszebb bronzkori formáig ; hálónehezékek, orsófejek, simítók ; sok csonteszköz, fegyverré alakított szarvasagancstövek és ágak, gabonatörő-, malom- és zúzókövek, ezenkívül sok jellemző, diszített részlet.

Már 1898-ban feltünt nehány szürke és vörös edénytöredék, melynek anyaga tökéletességével meglepett. De a részletek nem fordultak elő olyan mennyiségben, hogy belőlük csak valamentire is elfogadható képet alkothattam volna magamnak. Leginkább számbavehető darab volt egy 13·5 cm. magas fekete, fényes edényláb. De a múlt nyáron a halom déli oldala felé már olyan számban kezdettek előfordúlni, — különösen 2 m. mélységben, — hogy figyelmemet felköltve, legkisebb darabjaikat is gondosan összegyűjtöttem és munkámat oly kiváló siker koronázta, hogy most már 7 drb teljesen összeállított edényről, igen sok jellemző részletről tudok számolni, mely szerencsés körülmények között esetleg még kiegészíthető.

A kiváló cserepek között gondos vizsgálás után kétféle minőséget különböztethetünk meg. Az egyiknél az edény kiszáradása után fölvitt finoman iszapolt agyagréteget a göröncsér szabad kézzel simította le kő- vagy csonteszköze segítségével, azért az nem egyenletes, az edény felülete vibrál. A másik csoportnál a lesimítás a korongon történt, tehát egyenletesebb, az edény felülete símább. Az elsőknél a technika fogyatékosabb, tehát a tárgyak valószínűleg régebbiek, míg a második csoport darabjai sokkal fejlettebb technikával készültek, tehát alighanem újabb keletkezésűek. Sajátságos tüneménynek kell tekintenem, hogy az újabbakból csak két, összeállítható edény töredékei mellett nagymennyiségű részlet fordúlt elő. Lehet, hogy a jövő alkalommal ez a körűlmény meg fog változni. A régebbiektől 4 drb teljes és 1, csak kis részben hiányos darabot sikerűlt összeállítanom. Az első csoportba sorolom az I. T. 1—3. és II. T. 4—5. sz. darabjait. Ezeknek felületén semmiféle diszítmény se látható, a lábat és tányért összekötő hengeres gyűrűn kívül. Méreteik a következők :

I. T. 1. sz. 31·5 cm. magas ; tányér átmérője 38·3 cm. 2. sz. 18·7 cm.



I.



II.



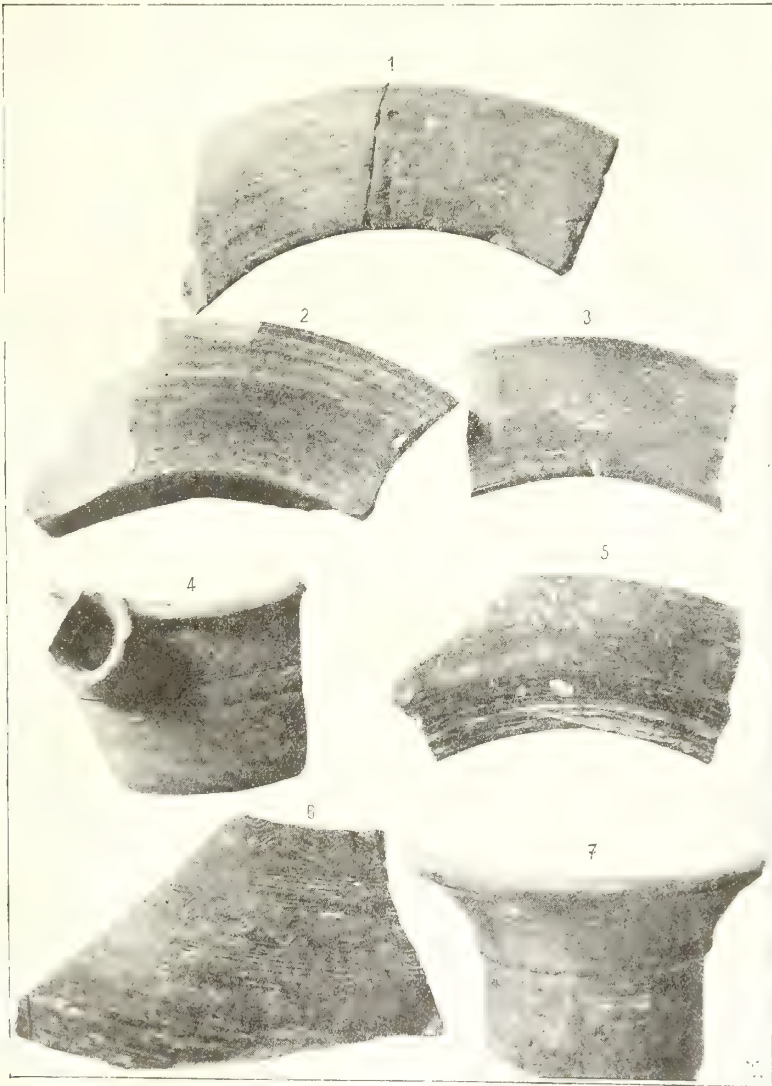
III.

RÓMAI KORBELI EDÉNYEK.

magas ; tányér átmérője 16·7 cm. 3. sz. 16·7 cm. magas ; tányér átmérője 18 cm. II. T. 4. sz. láb hiányos, tányér átmérője 28·7 cm. 5. sz. 15·5 cm. magas ; tányér átmérője 18 cm.

Szinük sötét, majd világosszürke, anyaguk egyenletes, magas hőfoknál égetett. A második csoportba sorolom a III. T. levő 1. és 2. sz. edényt. Az elsőnek színe sötétvörös ; a test magassága 14·7 cm., szájperem átmérője 13 cm. A 2. sz.-nál a test magassága 12·2 cm., száj átmérője 11·8 cm. A szájat alkotó gyűrűtől lefelé, a felső tag nagyobb feléig az edényt bevonó borítékba, bizonyos közökkel, bemélyített vonalakból alkotott sávok vonulnak le. Színe zöldesszürke. Az V. T. 4—5. 8—9. sz. töredékei hasonló alakú és technikájú edényekből valók, szájuk alatt ferde vonalakból alkotott mértani diszítményekkel. A IV. T. 4. sz. töredéke szintén hasonló alakú és kivitelű edényből való, azzal a különbséggel, hogy szájnyílása alatt kiömlő csatornája van. A IV. T. 1—3. és 5. sz. töredékei nagyobb terjedelmű tálak részletei a tálnak vízszintesen fekvő pereméből. Ezeknek anyaga világosszürke, kemény és egyenletes ; diszítményük a bevonás után érdesen hagyott övekbe rajzolt egyes és kettős hullámvonalak, melyeket a fazekas a korongon történt simítás alkalmával alig érezhető mélyedéssel karczolt beléjük. Ezek a tálak sokkal nagyobbak voltak, mint az első csoport legnagyobb példánya. A legnagyobbnak, ívéből kiszámított átmérőjét 54 cm.-nek találtam. A IV. T. 7. sz. ábrája edény szájának a töredéke, teljesen azonos anyagból és technikával készült, mint a tálrészletek. A nyakon levő félhengeres gyűrű alatt és fölött a borítékba mélyített hullámvonallal. Az ásatás eredményeként haza hozott rengeteg mennyiségű cserép csávázása és osztályozása után, de még inkább az anyag és forma szokatlanságával feltünt edények összeállítása közben tisztában voltam azzal, hogy úgy az első, mint a második csoportba tartozó töredékek nagy része nem egyebek, mint a *csőtalpas*, helyesebben *hengereslábú* edények néven ismert dolgok, illetve azoknak részletei. Hogy a második csoportba tett töredékek, — melyek az első csoport egyetlen typusával szemben sok typust képviselnek, — az első csoport edényeihez hasonló, tehát hasonló czélra szolgáló edényekből származhatnak, felületes áttekintés után is megállapítható. A két csoport között a már említett diszítési módon kívül még az a különbség van, hogy a második csoport tálainak pereme laposabb, majdnem síma öv, míg az első csoportnál ez a perem domborúbb. Legnagyobb mennyiségben fordúltak elő a csészéknek és tálaknak homorú medenczéjéből, a tál pereméből és hengeres lábából származó részletek, de oly gazdag változatban, hogy a több mint 200-ra tehető töredék között alig nehány fordúl elő, melyeknek összetartozása valószínű. Ezek után fedők részletei akadnak mindenféle nagyságban. Úgy látszik, hogy minden áldozó edénynek meg volt a maga fedője. Feltünő körülmény, hogy a fedők töredékei mindig nagyobbak, negyedrészek, felek, s így a fedő alakjáról tiszta képet adnak. Ennek a körülménynek a magyarázatára későbben, egy más kérdésnek az eldöntése alkalmával még kitérek. A fedőrészletek között fordúlnak elő oly tökéletes darabok, hogy azok homogen és compact anyagból kiesztergályozottaknak látszanak. Ezeken kívül mindenféle nagyságú és alakú edények töredékei találtattak nagy szám-

mal. Legfölebb az edény anyagának a színe változik a világos szürkétől a sötét palaszínig. A kisebbek különösen a vékony fal és gondos kidolgozás, — a nagyok egyenletes és élesen kongó anyagukkal lepnek meg. Pl. a IV. T. 6. sz. 18 mm. vastag, felületén testébe mélyen vágódó gyűrűkkel és hullám-



IV. RÓMAI KORBELI EDÉNY-TÖREDÉKEK.

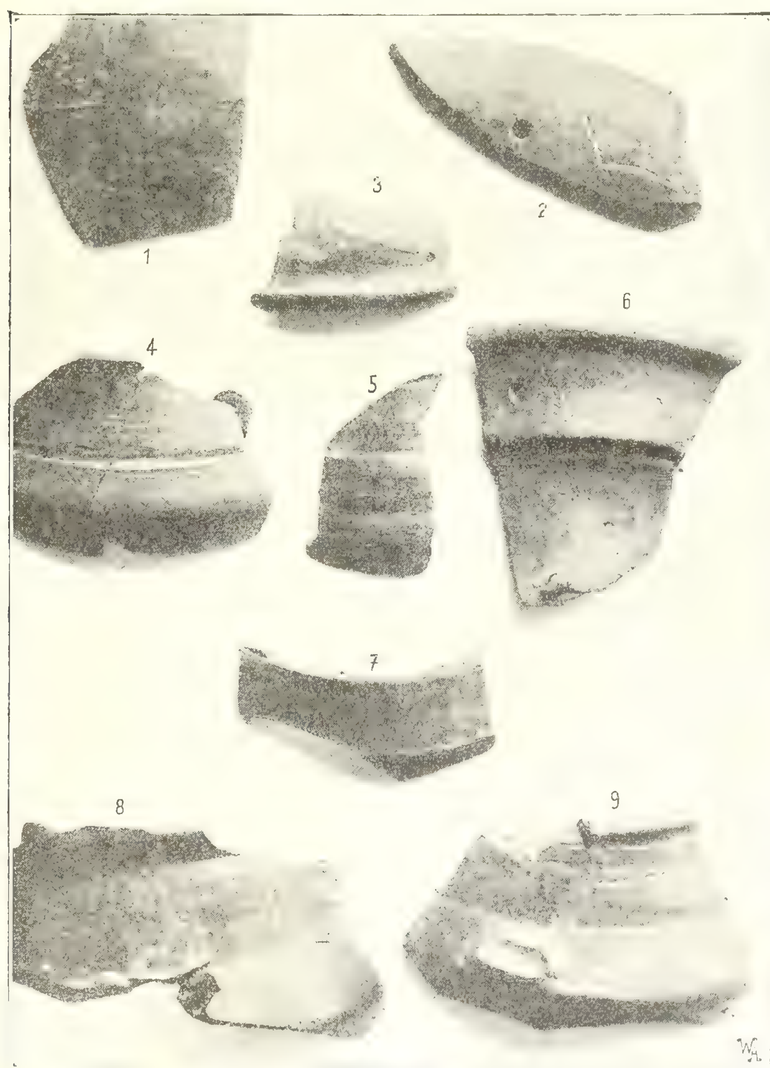
vonalakkal. A szürke töredékekkel párhuzamosan, de az anyag minősége, kidolgozás és égetés tekintetében közvetlen utánuk álló vörös cseréptöredékek is kerültek elő, bár jelentékenyen kisebb számban. A szürkékkel való egyidejűségük mellett bizonyít a formák rokonságán, — sőt sokszor azonosságán kívül a vastag mészréteg. Ezek mellett a kiválóbb cserepek mellett nagy

mennyiségben fordúltak elő a legdurvább kavicsos agyagból szabad kézzel alakított edényektől és azok töredékeitől kezdve föl a már magasabb technikát és képességet mutató különféle minőségű részletek és egész edények. De eddig még mindig nem sikerűlt olyan helyre jutnom, hogy a telep idősorrendi rétegeit és azok zárványait megállapíthattam volna, hogy így a halom történetéről és a dolgok fejlődési menetéről némi képet alkothattam volna magamnak. Ezt annak a körülménynek kell betudni, hogy a pécskai két őstelep emberemlékezet előtti időtől fogva a kincskeresők szabad tere volt. Barbár, római és byzánczi érmek, ékszerek és eszközöknek előfordulásából fakadó regék és a rejtélyesnek vonzása, minden pécskai emberbe beleoltották a kincskeresési hajlamot. A minek aztán kifolyása, hogy pásztorok magánosan, vagy földmívelők üres idejükben társaságban egyszerre és egymás után keresztül-kasul turkálták és furkálták mind a két halmot, úgy hogy a római és magyar érmekkel egy szintre kerűlnek az őskori állatok csontjai és rég kihalt csigák házai, a kőkori eszközök, melyeket a kutatók a 6·7 m. mélységben levő lősz alapból, illetve a már culturtalajból hánytak ki. A mondottakból látható, hogy a telep, szigetszerű helyzeténél fogva, ősidőktől kezdve keresett tartózkodási helye volt az embernek és méhében egész múzeumot rejtve, csak lassanként adja ki magából azokat a dolgokat, melyek felületén, vagy a közel szomszédságban készültek vagy pedig kereskedelem útján kisebb-nagyobb messzeségből kerűltek ide és a melyek háborúskodás és tűzvész dúlásai és a hulladék felhalmozódása révén jutottak bele.

A cserepeket már most két osztályba sorolhatjuk, a *honiak* vagy helyben készültek, melyek a mindennapi igényeket elégítették ki és *behozottak* osztályába, a melyek magasabb igények kielégítésére, talán a szertartások fényének emelésére voltak szánva és a melyek anyaguk kiválóságánál és formájuk nemességénél fogva első pillanatra elütnek a többitől. Ilyen feltünő különbség van pl. a II. T. 6. idoma és az I. T. 1—3. és II. T. 4—5. idoma között, nemcsak az edény alakjának, hanem anyaga tekintetében is, a mennyiben a 6. sz. edény hitvány, durva agyagból van rosszúl égetve. Pedig ez is az ősedények hozzánk közelebb eső változata, a mennyiben már alacsonytalpú.

Hogy ezeket az edényeket ők maguk is megkülönböztették a mindennapi használatra szánt edényektől, kitűnik abból a körülményből, hogy, ha összetörtek, gondosan összeállították és ragasztották őket, a mit bizonyítanak a lukak, melyek számtalan darabon előfordúlnak a törési vonalak mellett, (l. V. T. 2., 3. és 6. sz. drbjait), sőt még az összekötés módjáról is fogalmunk van, a mennyiben az V. T. 6. ábráján az ólomkapocs egyik fele még most is megvan. Ez az összeillesztés, az «áldozati» edények kivételével, más minden egyéb typusnál előfordúl. Leggyakoribb a fedőkön. Magától érthető dolog, hogy az illető edénydarabnak így megszünt tulajdonképeni szerepe és csupán mint kisegítő, vagy mint dísztárgy használták tovább. Még kiemelendő az a sajátságos körülmény, hogy az első csoport magas, hengereslábú edényei oly különös módon törtek koczkaczukorszerű darabokra, hogy ez a törési mód elüt mindenféle cserépanyag erőszakos eltörésénél származó formától. A mint

kisérleteim bizonyítják az efajta vastag és kemény cserép csak akkor törik így, ha hevített állapotban hideg víz éri. Ebből az következik, hogy ezek az «áldozó» edények szabadban voltak fölállítva, azokban szertartások alatt valamit égettek és a kihülés előtt hideg víz érte őket. A fölhevült és annyira-mennyire mégis



V. RÓMAI KORBELI EDÉNY-TÖREDÉKEK.

csak becses edénynek meglocsolását, tehát szándékos tönkretevését, kizártnak tartanám. Az edényromok között nagyobb mennyiségű myrrhát is találtam, mely illatát és gyulékonyságát a mai napig is teljesen megtartotta. Ezek után érthetővé lesz a véletlenül eltörött fedők összeragasztása; már most látjuk, hogy e fedőket a használaton kívül az áldozó edények befödésére használták

és ezek sohase melegedtek át annyira, hogy az áldozó-edénynél látott módon törtek volna össze. Míg az összetörött áldozó-edényeket, az összekötés tökéletlen módja miatt, tűznek kitenni többé nem lehetett és így azokat nem is ragasztották össze. Azért nincs rajtuk lyuk.

Tárgyainkhoz hasonló és meglehetős biztosságú datálható lelet a murgai ezüstlelet,* melynek tárgyai az ismertető szerint «úgy a csattok, mint a fibulák idomai a *római korban divó formákhoz csatlakoznak.*» Az ezüst tárgyakkal talált grafitos korsó diszítési módja, sőt diszítő elemei is, teljesen megegyezik, illetve egyeznek a pécskai edénytöredékeknél leírt diszítési móddal, hogy t. i. a simítás alkalmával érdesen hagyott felületbe síma gyűrűket, egyenes és hullámvonalakat karczolt a fazekas. Így pl. a murgai korsó nyakán lefutó, bemélyített vonalak között vonuló hullámvonalak teljesen azonosak az V. T. 1. sz. töredéken látható rajzzal. Szóbeli informatio alkalmával az ismertető az időpont közelebbi meghatározásáúl a Kr. u. II. sz.-t tűzte ki.

Nagyon messze vezetne, hogy ha az összehasonlítást a világirodalomban ismertetett hasonló alakú és rendeltetésű edényekkel folytatnók, a melyek különben sincsenek határozottan datálva és idejüket csak a korai vagy későbbi bronzkor nagy mértékével mérjük. Ilyenek a Schliemannnál az *Ilios*-ban közölt és 45′ mélységből eredő áttörtlábú példány, mely 22 8 cm. magas; vagy a *Wosinsky*-tól ismertetett lengyeli darab, mely alakjára nézve legközelebb áll a pécskai szürke áldozó-csészékhez. Fontosabbnak tartom azt a körülményt, hogy a pécskai hengereslábú edények medenczéjének sajátságos törési módja és az edényroncsok között talált myrrha, ha nem is döntötte el teljesen az edények alkalmazására vonatkozó kérdéseket, de legalább is nagy mértékben járulnak hozzá annak tisztázásához.

A második fontos dolog az, hogy Pécskán egy anyagból, egy diszítési móddal együtt találjuk a magas, hengereslábú, — a régészek szerint régibb forma — és az egész alacsonytalpú római gyártmányú áldozó-edényeket parallel az alacsonytalpú, fogyatékos kiállítású helyi terményekkel, a melyek között azonban már magaslábú nem fordul elö. Tehát az ősi forma iránti előszeretet fentartotta magát a Kr. u. II. sz.-ig.

A jövőnek és a vegyészek kutatásainak marad nyitva az a további kérdés, hogy az itt dolgozó és igen jó anyagot termelő fazekasok honnan vették az agyagot? Ilyen cserepet az Alföldet borító legújabb geologiai képletekből nem igen lehet produkálni. A palás hegyek közelléte itt még megmagyarázza a dolgot, de az efajta szürke cserép az egész magyar Alföldön található.

*

Néhány év előtt az Aradtól nyugatra fekvő csálai erdőben, az ott alapított szőlőtelep védelmére gátat húztak. Munka közben egy helyen igen sok cserépre bukkantak. Értésemre esvén a dolog, kimentem. A talajban 50 cm. lehordása után, tisztán kivehető volt 2 kemenczének az alapja. Belső átmérőjük 130 cm. volt. Ezek körül volt felhalmozva a sok cserép. Tüzetesebb vizsgálódás után rájöttem, hogy az edényrészletek majd mind eltorzult edényék-

* L. Arch. Ért. 1896. évf. 96. l.

ből valók. Nyilvánvaló, hogy itt fazekastelep volt, kik égetés közben eltorzult edényeiket, mint vásárra nem bocsátható árút, a kályhák közelében rakásra hányták. Későbben a Maros kiöntései elűzték őket innen és elhagyták ártérbe jutott telepeiket. Ha most előveszem ezeket a vastag, most kékes, majd sárgás szürke színű, kitünően égetett cserepeket és összehasonlítom őket a pécskaiakkal: arra a tapasztalatra jövök, hogy köztük nemcsak sok hasonlóságot, de azonos formákat és díszítési módot is találok. Ilyen pl. egy nagyobb töredék az edénynek vállából, melyen a száj öble alatt, felül lapos hengeres gyűrű, alól 8 mm. széles barázdától határolt övön, ugyanaz a jobbra-balra dűlő vonalakból alkotott rácsszerű díszítmény van, a milyent az V. T. 4. sz. edényrészleten találunk. A másik eset, mikor a pécskai részleten 2 lapos félhenger között futó övön hanyagul rajzolt hullámvonalat, a csálai részleten hasonló körülmények között zeg-zugos vonalat találok. Ha még tovább folytatom az összehasonlítást, pl. az edényszájaknak pereme között, azt találom, hogy a metszeten a formák elrendezése is azonos. Jellemző pl. a felső vizszintes öv, melyből azután az átmeneti formák indulnak. Ezek után kimondhatjuk, hogy az edények importja a pécskai telepekre nem nagy messzeségből történt, sőt lehetséges, hogy ott egész közelében lehetett ügyes római fazekas, a ki a határ mentén a rómaiakkal érintkezésben levő barbárokat edénynyel ellátta, mindenkit a maga izlése szerint, most alacsony, majd magaslábú csészével és tállal. Hogy magát a telepet lakták és használták-e a rómaiak, kétséges, mert az a körülmény, hogy annyi földnek az elmozdítása után csak egy drb római családi érmet (av. NERI Q. VRB. Nerius quæstor urb(is) rev. L. LEN. cos L. Lentulus consul) találtam a Kr. e. I. sz.-ból és egy 28—40 cm. téglát, melynek hosszélén *bemélyitett körben fekvő pontból* álló pecsét van, ugyanez a pecsét előfordul még egyszer egy tölcséres szájú edény töredékének belső felén, a száj pereme alatt. Ezeken kívül semmi más tárgy, a melyik a római culturára emlékeztetne.

Arad, 1901, april hó. *Dömötör László*

EMLÉKEK A RÉGIBB VASKORBÓL MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN.

(Harmadik, befejező közlemény.)*

Nem lesz érdektelen immár a napfényre került tárgyakat lelőhelyük szerint csoportosítva elősorolni, hogy ekép a rajz az akkori ethnografiai állapotra némi világosságot hintsen; megjegyzem egyszersmind, hogy az Arch. Ért. XVI. és XVII. köteteiben e tárgyra vonatkozólag már közléseket tevén, ezeket most mellőzöm s csupán az azóta szerzett adatokat foglalom össze, tekintettel az egyes tanyahelyekre s azok környezetére.

1. A Gallishegy délnyugoti sarkán feltárt égvényes rétegen előfordultak: Egy 41 cm. hosszú *harczi kasza* (megjegyzem itt, hogy a hosszabb pengéjü

* A második közleményt lásd 198—220. ll.

ily tárgyakat kaszáknak s a rövidebbeket harczi sarlóknak nevezem); egy 38 cm. hosszú, közepén 6 cm. széles kasza; egy 27 cm. hosszú kasza; ismét egy 35 cm. hosszú, nyelén 2 cm.-nyi peczekkel; egy 33 cm. hosszú kasza; egy 37 cm. hosszú, 2½ cm. széles és 8 mm. vastagságu tompa kardféle penge, 13 cm. hosszú lemezes nyéllel; egy 13½ cm. hosszú, jatagánszerű kés vékony markolattal és koronggal a végén; egy 18 cm. hosszú, 1 cm. vasrud, 3½ cm.-nyi göbbel; egy csatalaku 8 cm. átméretü s dudorokkal ellátott vaskarika, karpereczféle. Egy kaszához való 7 cm. átméretü, 5½ cm. széles lemezű vágott karika. Egy 16 cm. hosszú, 4½×6 cm. terjedelmű köpűvel ellátott s élénél 9 cm. széles tokos fejsze, 1·50 kilogr. nehéz; fakorhánynyal megtelt tokjából egy 5 cm. hosszú és 3 cm. széles késpenge áll ki; egy más 15 cm. hosszú ily fejsze; egy 13 cm. hosszú tokos fejsze, súlya 550 gr. Egy 9½ cm. hosszú tokos véső, súlya 240 gr.; egy más 12½ cm. hosszú, 100 gr. súlyú tokos véső. Egy csonka végű, 19 cm. hosszú *lándsaszerű* tokos véső, köpűje hengeres, 5 cm. mély és fent 3½ cm. átméretü, lefelé keskenyedik, súlya 250 gr. Hasonló véső, 18 cm. hosszú. Ékalaku véső, 16½ cm. hosszú, 1 cm. vastag, fent 3½, alól 1 cm. széles, súlya 150 gr.; egy másik olyan méretü; egy harmadik 13 cm. hosszú; egy hengeres tokos véső, köpűje 3 cm. átméretü és 7 cm. mély s lefelé 1 cm.-ig keskenyedik; egy negyedik 10½ cm. hosszú. Egy 25 cm. hosszú *szárnyas ásó*, súlya 600 gr. Egy 23 cm. hosszú, 550 gr. súlyú *hasonló ásó;* egy szárnyas kapaféle eszköz, 17 cm. hosszú, súlya 350 gr., alsó éle nem hegyes, mint az ásóké, hanem lapos, 4 cm. széles. Egy 50 cm. hosszú kétélű *lándsacsúcs;* két *tűzütő aczél*, kerülékes alaku. Egy 350 gr. súlyú bronzkorong, nyers öntvény. Egy 9½ cm. hosszú *fenőkő* feketés palakőből, egy tört végű 13½ cm. hosszú, 5—6 cm. széles; egy 14 cm. hosszú és 3½ cm. széles, kopott; egy piskota alaku fenőkő, szürke trachitból, 17 cm. hosszú, csiszolt; egy homokkőből alakított hegyes fenőkő, hossza 20 cm., szélessége 2 cm. Egy 5 cm. hosszú, 4 cm. széles és ½ cm. vastagságu, csiszolt, szív-alaku barnakő. Egy 31×32 cm. terjedelmű, 4½ cm. vastag, lyukkal ellátott *őrlőkő* felső lapja; egy másik hasonló felső kőlap 30×34 cm. terjedelmű; egy 31×45 cm.-nyi, 6—10 cm. vastagságú alsó őrlőkő; egy másik hasonló 22×23 cm. terjedelmű és 8 cm. vastagságú, számos cserép. Egy grafitos vas súlyféle tárgy. E helytől valamivel feljebb találtatott: egy 15 cm. hosszú, vékony köpűvel ellátott két szárnyu *vaslándsacsúcs;* egy 18 cm. hosszú és 1½ cm. széles késpenge alaku vaspánt; egy 10 cm. hosszú, 3½ cm. széles vaslemez; egy 150 gr. súlyú lyukacsos vas salak; egy 35×37 cm. terjedelmű és egy másik 30×31 cm. nagyságu, 3½ cm. nagyságu örlőkőlap trachit közetből.

2. Más tanyahelyen e tájon találtattak a következő tárgyak: egy 22 cm. hosszú szárnyas *hegyes ásó*, egy 350 gr. súlyú hegyes *tokos véső*, 18 cm. hosszú és hengerszerű, lapos vége 2 cm.-nyi széles. Egy tokos fejszének 8×6 cm. terjedelmű felső része; egy sajátságos alaku köpűs és fokosszerű fegyverke; egy 13 cm. hosszú piskota alaku 4—5 cm. széles fenőkő; egy 4 cm. átméretü tojásdad alaku görelykő. E mellett egy 120 gr. súlyú, 28 cm. hosszú csonkanyelű *vaskés*. Egy 31×34 cm. terjedelmű, 3 cm. vastag, lyukkal ellátott őrlőkő elkoptatott s eltört állapotban; egy másik 31×28 cm.-nyi és 5 cm. vastag

lyukas felső kő; egy 29×34 cm. nagyságu szintén négyzetü, 7 cm. vastag lyukas felső kőlap; egy 24×34 cm. terjedelmű és 8 cm. vastagságu, tölcsérszerű lyuka $7^1/_2$ cm. átméretü, kissé csorbult; végre egy 30×46 cm. terjedelmű, $6^1/_2$ cm. vastag alsó kőlap. Egy diónagyságu átlyukasztott agyag nehezék. Egy grafitos öntőminta 8 alaku bemélyedéssel. Sok irlás (grafitos) edénytöredék, némelyike lefelé futó vonalakkal ékített, némelyiken vaspánt töredékek vannak. Egy szennyesbarna $6^1/_2$ cm. átméretü, gömbölyű, lyukas agyag nehezék. Egy 25 cm. hosszú, $4^1/_2$ cm. *széles fenőkő*, súlya 1 kilogr. Egy 41 cm. átméretü, 10 cm. vastagságu kerekalaku *őrlőkő*, $2^1/_2$ cm.-nyi lyukkal. Egy 32 cm. hosszú és 8 mm. vastagságu hajtűféle göbbel. Egy 4 cm. magas agyagedényke, mécsesféle. Egy 32 cm. hosszú, két szárnyu vasländsacsúcs.

3. A nyugoti lejtőn egy harmadik kulturrétegen volt: egy 37 cm. hosszú egyélű kés korongos markolattal; egy 12 cm. hosszú, 250 gr. súlyú tokos véső $6^1/_2$ cm. széles és félkörű éllel; egy 9 cm. átméretű, 1 cm. vastagságú karikának fele része; egy in situ fekvő *őrlőkő-bokor*; ennek alsó négyzetű lapja 36×55 cm. terjedelmű, a felső pedig $35^1/_2$×38 cm.-nyi és 11 cm. vastag, tölcsérszerű lyuka fent 6, belül pedig $4^1/_2$ cm. átméretű. Külön egy 48 cm. átméretű kerek felső őrlőkő 2—6 cm.-nyi lyukkal; a kőzetje kovarzzal vegyített szürke szinű konglomerátféle. Egy más kerek őrlőkő 35 cm. hosszú és 22 cm. széles töredéke. Egy ép 37 cm. terjedelmű és 9 cm. vastagságú őrlőkő-lap tölcsérszerű lyukkal. Egy szokatlan idomú nagy kenyéralakú felső *őrlőkő*, mely 40 cm. átméretű, 10 cm. magas s felső domború lapján van egy 22 cm. átméretű és 5 cm. mélységű tányéralakú ürege 6 cm.-nyi lyukkal. Egy kerekalakú őrlőkőnek 32×27 cm.-nyi karéjalakú töredéke; egy másik 32×38 cm.-nyi és egy harmadik 29×34 cm. terjedelmű tört darabjai; azonfelül több homokkő-lapok feküdtek itt, melyekből őrlőköveket formálni megkisérlettek. — A számos agyag és *grafitos cserepek* közt voltak vastag peremesek, vonalakkal diszítettek, némelyikén 7 mm. széles és 2 mm. vastag vaspánt volt behajlítva. Egy kis fülnélküli csésze 5 cm. magas; több ily vékonyfalú edény töredéke; de volt 2 cm. vastagságú is; egy idomtalan, $1^1/_2$ cm. vastag grafittal és homokkal vegyített agyagból gyúrt 12×14 cm. terjedelmű edény feneke; egy ily grafitos edénynek 3 cm. vastagságú pereme stb. Feltűnt még egy 6 cm.-nyi fenékkel ellátott sárgás színű füles, gömbölyű edénynek töredéke, valamint egy lábasféle edénynek alsó része. A hamvas föld közt hevert több *fenőkő* is: egyik 25 cm. hosszú, egy 22 cm. hosszúságú és 7 cm. vastag; egy trachitkőből idomított lábfej-alakú 30 cm. hosszú, 8 cm. széles és 1—13 cm. vastag *fenőkő*; egy 14 cm. hosszú és 3 cm. széles finom palakőből idomított stb. Itt sem hiányzott az *orsó- vagy hálósúly*; volt egy $4^1/_2$ cm. magas, 4 cm. átméretű és $2^1/_2$—3 cm.-nyi lyukkal átfúrt sárgás homokkőből készített; egy lapított gömbű két kiálló csücsökkel. Egy $4^1/_1$ cm. átméretű és 1 cm. vastag agyagkorong, egy másik ilyen kissé domború s szélein körülfutó vonalakkal ékített. Vasból: egy 14 cm. hosszú és 2 cm. széles lemez; egy 8 cm.-nyi összekötő ⊓ keret; egy 20 cm. hosszú, 1 kiló 650 gr. súlyú tokos fejsze; egy 14 cm. hosszú tokvég; egy kis *szárnyas ásó*, mely 16 cm. hosszú, alsó része a sok használattól felcsucsorodott; egy 9 cm. átméretű, 1 cm. vastagságú hengeres kariká-

nak fele része. Egy négyélű *nyilcsúcs;* egy bronzból öntött díszlet; egy bográcslánczi.

A közelben találtatott: egy bőrvágó kés, grafitos edények töredékei: egyen volt 12 cm. hosszú és 8 mm. széles vaspánt, melynek mindkét vége egy-egy grafitos cserépbe volt behajlítva; egy sárgapiros agyagcsupor részlete; egy 5½ cm. átméretű lyukas korong; egy 27 cm. hosszú fenőkő; egy másik kerülékes alakú, 20 cm. hosszú, 4—5 cm. széles és 900 gr. súlyú; egy agyagtölcsérnek 10 cm.-nyi töredéke stb.

4. Feljebb a lejtőn egy más helyen e tárgyak fordultak elő: egy 12 cm. hosszú és 400 gr. súlyú tokos véső, egy 18 cm. hosszú, 1½ cm. széles csonka késpenge; egy 10½ cm. hosszú és 2½ cm. széles vaslemez, olyan pengealakú; egy 16 cm. hosszú szárnyas *ásó;* egy vasvésőnek alsó része, homorú éle 6 cm. széles. Számos különféle alakú és színű edénytöredékek; egy 8½ cm. átméretű fenékkel biró edény benyomott vonalakkal. A hamurétegen feküdt két palakőzetű 14 cm. átméretű síma, gömbölyű görely. Egy 38×42½ cm. felső őrlőkő, átfúrt lyukkal; egy 30 cm. átméretű kerekalakú lyukas korong; két őrlőkő töredéke. Egy 4½ cm. átméretű és 2 cm. vastagságú korongos orsósúly 17 mm.-nyi lyukkal. Egy 25 cm. hosszú és 800 gr. súlyú fenőkő és egy kisebb 7½ cm.-nyi. Ismét egy 22 cm. hosszú szárnyas *ásó*, egy 18 cm. hosszú tokos véső, egy ily hengeralakú kisebb véső 250 gr. súlylyal; egy tokos vésőnek 350 gr. súlyú felső része; egy 31×34, egy 28—31, egy 29×34, egy 24×34 és egy 30×46 cm. terjedelmű trachitkőből alakított lapos *őrlőkő;* egy 4 cm. átméretű fekete színű kőgolyó, görely; egy piskóta-alakú 13 cm. hosszú és 4 cm. vastagságú fenőkő; egy 28 cm. hosszú, 2½ cm. széles, felcsucsorodó végű *kés*, lapos 2½ cm. hosszú és 1⅔ cm. széles nyele csonka. Egy megpántozott grafitedénytöredék. E tájon találtatott továbbá: egy újjbenyomásokkal ékített és bütyökkel ellátott, 10 cm. magas, felül 13 cm. és a fenekén 9 cm. átméretű, 1 cm. vastag agyagedény ⅔-része; egy 6 cm. hosszú, 2—2½ cm. széles és 3 cm. vastag hasábalakú grafitdarab, súlya 50 gr.; egy 27 cm. hosszú harczi kasza, hegye csonka; egy másik 37 cm. hosszú harczi kasza, 4 cm. széles, súlya 475 gr.; egy 41 cm. hosszú, közepén 4½ cm. széles ép harczi kasza; egy 13 cm. hosszú, 1—2 cm. széles egyélű késpengéje; egy 24 cm. hosszú hengeralakú lándzsacsúcs, köpüje 3½ cm. átméretű, súlya 525 gr.; egy 12½ cm. hosszú, 320 gr. súlyú tokos fejsze; egy 33 cm. hosszú szárnyas ásó, fent 7 cm. széles lapátja homorú; egy más 1 kiló 50 gr. súlyú *köpüs ásó;* egy körtealakú 300 gr. súlyú, 9 cm. magas, vaskarika nyomával ellátott kőgömb; egy 8 cm. átméretű, 420 gr. súlyú parittyakő; egy *pár őrlőkő*, a felső lap lyukas, 34 cm., a másik 45 cm. terjedelmű. Egy fokos-idomú 16 cm. hosszú fenőkő; egy másik fenőkő 7 cm. hosszú és 2 cm. széles, trachitkőzetből való. Egy grafitos edény töredékén átfúrt lyuk a vaspánt nyomával. E helytől valamivel feljebb égvényes talajon találtatott: egy 4 cm. átméretű, 1½ cm. vastag agyagkorong, 1½ cm.-nyi lyukkal a közepén; két darabka vasráf; egy 8½ cm. hosszú és 6 cm. széles cserép, belül bekarczolt ferde koczkavonalakkal; számos különféle edénytöredékek, némelyike fövénynyel vegyített. Egy 4—5 cm.-nyi félkörű vaskarika, 1½ cm. széles ráfból; egy orsónyél-féle vasrudacska 3 cm. átméretű

vaskoronggal; egy $8^1/_2$ cm. hosszú gömbbel s a másik végén koronggal ellátott vasrudacska; egy 11 cm. hosszú, $1^1/_2$ cm. széles vaslemez, egyik végén horog van, a másikon 2 cm.-nyi gömb. Egy 200 gr. súlyú, 14 cm. hosszú, hegyes tokvég; egy 900 gr. súlyú, 16 cm. hosszú és $2^1/_2$—6 cm.-nyi hossznégyzetű köpüvel ellátott tokos fejsze. Egy 35×36 cm. hosszú, kissé csorbult, lyukas felső őrlőkőlap trachitkőzetből.

5. Egy más égvényes helyen találtatott: egy 16 cm. hosszú, hegyes vastokvég, nyilása $3^1/_2$ cm. átméretü; egy másik 8 cm. hosszú, szája $2^1/_2$ cm.-nyi és lefelé négy élben keskenyedik; egy szárnyas ásónak 9 cm. hosszú alsó része; egy 35 cm. hosszú, vízszintesen fekvő, 2 cm. szélességü *fűsarló*-penge, melynek csekély ívezetű nyele 7 cm. hosszú, súlya 100 gr. Csak egyetlen egy példányban fordult eddig elő. Egy 20 cm. hosszú, $^1/_2$—1 cm. széles vésőszerű rudacska, vége 4 cm.-nyire kitágul. Egy fibulának csonka része. Egy 16 cm. magas és 2 cm. vastag peremmel ellátott grafitos edény nyolcz darabja, nyakán *SSS* alaku bevájt díszek láthatók. Számos cserép; különféle hat darab fenőkő; egy 270 gr. súlyú tojásalaku kőgörely; és egy másik hasonló 450 gr.-os. Ugyanitt találtatott még: egy bronzból készült csótárlánczнак részlete; egy világos zöldeskék színű gyöngyszem pásztából és egy üveg gyöngyszem fekete színű, fehér petytyel. Egy 65 cm. hosszú, 750 gr. súlyú, végén kiálló horoggal ellátott $2^1/_2$ cm. széles vasráf; egy 13 cm. hosszú, hengeres és hegyes végű tokvég, szája $3^1/_2$ cm. átméretű. Egy 6 cm. hosszú, finom homokkőből idomított fenőkő-töredék. Számos grafitos edénytöredék; lapos tányérféle cserép; csücsökkel ellátott durva edénytöredék; ismét négy darab fenőkő, 11—21 cm.-nyi hosszúak; egy félkörű s éles hegyben végződő egyélű *vaskés*, mely 10 cm. hosszú s közepén 2 cm. széles; egy 1800 gr. súlyú tokos *fejsze*, mely 18 cm. hosszú, éles lapos vége $9^1/_2$ cm. széles és félkörű, szájnyilása $4^1/_2$—5 cm.-nyi. Egy $8^1/_2$ cm. hosszú, $^1/_2$ cm. vastag és $1^1/_3$ cm. göbbel ellátott szög. Egy kis üllő; egy 83 cm. hosszú, 1 cm vastag négyélű nyársféle. Egy bronzövnek hét darab töredéke. Egy bronzkapocs-féle és három öntőminta-grafitlap. Négy darab fenőkő, folyóparti görgetegkövekből idomított. Egy *bőrvágó kés* 19 cm. hosszú görbe vasnyéllel. Egy $27^1/_2$ cm. hosszú, csonka végű *harczi sarló*, a 6 cm. hosszú keskenyebb nyelén 2 cm.-nyi csappal és $1^1/_2$ cm.-nyire kiálló szöggel. Egy 9 cm. hosszú hengeres hegyes tokvég, $3^1/_2$ cm. átméretű nyilásából egy $3^1/_2$ cm. hosszú hegyes vasdarab kiáll. Egy szemes szög, $8^1/_2$ cm. hosszú, lapján horogszerű bevágással. Egy 11 cm. hosszú, 2 cm. széles és 1 cm. vastagságú vonalzott vasrudacska, mindkét végén 1—1 cm.-nyi lyukkal. Talán parittyázáshoz használták. Három vaspántdarab 44 cm.-nyi hosszúságban, egyik horogszerű véggel. Egy 16 cm. hosszú fenőkő. Különféle színű és alaku cserepek ismét, némelyikébe homok van vegyítve. Két 24×25 és 17×27 cm.-nyi őrlőkőtöredék. Egy 11 cm. hosszú hegyes tokvég; egy másik $11^1/_2$ cm. hosszú. Egy 17 cm. hosszú, 2—3 cm. vastagságú, négyszögű boronaszögalakú hegyes vaseszköz. Egy 14 cm. hosszú, hegyes tokvég, fent 3 cm. átmérettel, vége lapított lévén, talán vésőül is használták. Egy egyélű, 35 cm. hosszú, hegyes végű, közepén 4 cm. *széles kés*, melynek 8 cm. hosszú, keskeny markolatja $2^1/_2$ cm.-nyi karikában végződik. Egy kisebb, 11 cm. hosszú, 2 cm. széles és jatagán-

szerűleg felcsucsorodó végű kés, apró 3 cm.-nyi nyéllel, mely bizonyára csont- vagy fa-fogantyúba volt téve. Szép példány. Egy fent karikával ellátott 12 cm. hosszú s 1 cm. széles pengéjű kés, felhajló véggel. Egy 9½ cm. hosszú, 1 cm. széles vaspánttöredék. Egy vágott karika, 5 cm. átméretű, belső világa 3—4 cm.-nyi. Egy tizenkét darab 1 cm.-nyi dudorral diszített, 5 cm. átméretű vaskarika, melynek kerete 4 mm.-nyi vastag; talán csattul szolgált. Egy trachitból formált *őrlőkő alsó* 36×53 cm. terjedelmű, 16 cm. vastagságú lapja, mely legalább fél métermázsányi súlyú. Egy 4 cm. átméretű, 2 cm. vastagságú *orsósúly* 12 mm.-nyi lyukkal. Egy 3 cm. átméretű homokkő-golyócska. Különféle agyag és grafitos edények s bögrék töredékei: Egynek a feneke 11½ cm. átmérőjű; egy más 7 cm. hosszú és 3 cm. kidomborodó füllel volt ellátva; grafitos töredékek 2—3 cm. vastagok. Ismét három fenőkő feküdt és egy 4 klgr. súlyú, 37 cm. hosszú, 12 cm. széles s 6 cm. vastag, hegyes végű hengeralakú *kőkoloncz;* egy 4½ cm. hosszú és szélességű, 2 cm. vastag fehér színű, síma quarzkő. Egy 18 cm. *hosszú olló*, egy 5 cm. hosszú és 4 cm. széles korongban végződő 7 cm. hosszú pánt, horogszerű hegyes véggel; három darab 15½ cm. hosszú és 8 mm. széles vaspánt, egyik horogszerű véggel; ezek grafitos edényekről erednek, melynek cserepei rozsdanyomokkal ott hevertek. Egy 18 és egy 24 cm. hosszú s 3—7 cm. széles fenőkő. Egy 11 cm. hosszú, 1½—3 cm. széles fenőkő, fent ½ cm.-nyi lyukkal. Egy 53 cm. hosszú, fent 2½ cm.-nyi karikával ellátott, 2—1½ cm. vastag s alól 1 cm.-nyi horoggal s borsónyi dudorral biró korbácsszerű láncz (kardkötő?). Ismét egy 9½ cm. hosszú, 2—2½ cm. széles és ½ cm. vastag fonatos kinézésű vaspánt, a végén 1—1 cm. átméretű szemmel. Egy 6 cm. hosszú, kissé behajlított vaslemez, kávás; egy 14½ cm. hosszú és 1½ cm. vastag, hegyes végén derékszögben hajlott szögféle eszköz, fent 2 cm.-nyi göbbel ellátva. Egy 7 cm. hosszú s 1 cm. széles összekötő pánt, mindkét vége derékszögben felhajtott; egy más ily szögnek, póczhorognak 9 cm. hosszú töredéke. Egy 39 cm. hosszú őrlőkőnek 22—32 cm. széles töredéke. Egy kanálalakú hegyes végű vaslemez, 9½ cm. hosszú s 3 cm. széles, a közepén behajló nyéllel, melynek háta bordaszerűen kidomborodik; egy 3½ cm.-nyi hossznégyzetű vaslemez töredéke; egy 13 cm. hosszú, 1 cm. széles vaspánt, grafitos edényről. Egy zabolának felerésze 8 cm. átméretű karikával. Egy *háromágú vasvilla*, mely 8—10 cm. széles és 3—5 cm. vastagságú felcsucsorodott három ága 10 cm. hosszú, összefoglaló pántja 1½ cm. széles; súlya 50 gr. Egy 1250 gr. súlyú tokos fejsze, éle félkörű és 9 cm. széles. Egy 8½ cm. hosszú, 1 cm. széles vaspánt behajlított hegyes végekkel; egy másik hasonló 13½ cm.-nyi grafitos edényről való; egy 11, egy 12½ és egy 13 cm. hosszú, ¾—2 cm. széles, hegyes vaspántok grafitos edényekről, melyek ott hevertek; egy *vasár*, egy 24 cm. hosszú, 1 cm. átméretű s 2 mm. vastagságú sodronykarikákból összefűzött *vaslánczz*, melynek egyik vége *bronzlemezbe* foglalt. Egy 17, egy 19, egy 15 és egy 10½ cm. hosszú *fenőkő* homokkőzetből, illetve görelykőből, mi arra mutat, hogy már azon időben is a hegység alatt folyt a mostani Latorcza nevű folyó, s hogy annak árterei épen úgy, mint jelenleg, mindenféle kövecsekkel s görelyekkel voltak ellepve, melyekből embereink a szükséges és alkalmas darabokat kiválaszthatták. Volt itt továbbá a hamurétegen ismét négy darab, összesen

$41^1/_2$ cm.-nyi hosszú, $1—1^1/_2$ cm. széles vaspánt és egy $18^1/_2$ cm. hosszú, 5×8 mm. vastag horogszerű vaseszköz, melyek mind grafitos edényekről maradtak fenn; egy ily rozsdás cserép 1 cm. vastagságú s függélyes vonalakkal ékített.

6. A hegység északi lejtőjén kulturrétegen, szénnel, hamuval, földdel és kövekkel borított helyen találtattak a következő tárgyak: egy 15 cm. magas tompagúla-alakú *vasüllő*, egy 45 cm. hosszú fogó, egy 18 cm. hosszú 250 gr. súlyú és egy kisebb, 10 cm. hosszú $1^1/_2$ cm. széles *kalapács;* egy 45 cm. hosszú harczi *kasza*, súlya 550 gr.; négy *kaszához* tartozó tíz töredék; két darab 13—17 cm. hosszú és $2^1/_2$ cm. széles, 3 mm. vastag *vaspánt;* egy 12 cm. hosszú, mindkét végén hegyes, rozsdás szúróeszköz, talán nyílcsúcs, melynek egyik végén farostok észlelhetők. Több szárnyas *ásó* között volt egy 34 cm. hosszú és 7 cm. széles, 1 kilogr. nehéz; egy másik $28^1/_2$ cm. hosszú és 600 gr. súlyú; a harmadik 27 cm. hosszú és 800 gr. súlyú; a negyedik 28 cm. hosszú és 750 gr. nehéz; az ötödik 19 cm. hosszú és 450 gr. súlyú; ennek $4^1/_2$ cm. átméretű szárnyas köpűje szöggel volt összekapcsolva, mely szög a farudba is behatolt volt; a hatodik 19 cm. hosszú és 425 gr. súlyú; ennek alja nem hegyes, hanem lapos és 7 cm. széles és így inkább *kapául* használtatott; a hetedik ásóban volt berozsdásodva egy tömör véső és egy homorú élű tokos véső; a nyolczadik ásónak csupán egy 13 cm. hosszú töredéke volt 50 gr. súlyban, végre a kilenczedik ásó a legterjedelmesebb, lévén 22 cm. hosszú és 1450 gr. nehéz. Találtatott itt egy rakáson 17 tokos véső és ily fejsze, közöttük nehány szép példány. Így az egyik $12^1/_2$ cm. hosszú, négyzetű köpűje 7 cm. hosszú és $3×3^1/_2$ cm. terjedelmű, 300 gr. nehéz; a második tokosvéső 13 cm. hosszú és 325 gr. súlyú; a harmadik $12^1/_2$ cm. hosszú és 300 gr. nehéz; ennek is baltaszerű éle félkörű, homorú, tehát ipari szerszám volt; a negyedik szintén olyan, 12 cm. hosszú és 300 gr. nehéz; az ötödik 11 cm. hosszú és 350 gr. súlyú; a hatodik 11 cm. hosszú és 120 gr. nehéz, lapos alja 6 cm. széles; a hetedik 9 cm. hosszú és 200 gr. nehéz; a nyolczadik kiválóan nagy és súlyos *tokos fejsze*, lévén 18 cm. hosszú, ebből esik az 5×6 ☐ köpűre 8 cm., a többi a fejszeszerű pengére, melynek körívű éles lapja $11^1/_2$ cm. széles, súlya 1900 gr. A kilenczedik $16^1/_2$ cm. hosszú, éle $9^1/_2$ cm. széles és 1325 gr. nehéz; a tizedik már a *hengeres és hosszúnyelű vésőkhöz* tartozik, lévén ez 25 cm. hosszú, peremes köpűje fent $3^1/_2$ cm. átméretű s így lefelé keskenyedik, súlya 300 gr.; a másik $24^1/_2$ cm. hosszú; egy más hasonló 15 cm. hosszú, súlya 125 gr., ennek társa 225 gr.-os; egy másik hasonló $11^1/_2$ cm. hosszú, szájnyilása $2^1/_2×3$ cm.-nyi s így lefelé laposodik, súlya 125 gr. Volt néhány a rúd végéről való hegyes köpű, *tok vég;* egy ilyen 13 cm. hosszú, szájnyilása 2 cm.-nyi; egy kisebb $7^1/_2$ cm. hosszú, fent $2^1/_2$ cm.-nyi; egy 10 cm. hosszú, egy $15^1/_2$ cm.-nyi, fent 3 cm. átméretű; ennek társa 17 cm. hosszú és szája 4 cm.-nyi. Ismét *tokos fejszék* kerültek elő; egy 14 cm. hosszú, ☐ köpűje 6 cm.-nyi mélységű és $3^1/_2×5$ cm.-nyi terjedelmű, éles alja 9 cm. széles, 1 kilogr. súlyú; a másik 14 cm. hosszú, félkörű éle 8 cm. széles, súlya 650 gr.; egy kisebb $9^1/_2$ cm. hosszú, éle 6 cm. széles, 250 gr. nehéz; ennek társa 10 cm. hosszú, alja 6 cm. széles és nyom 200 gr.-ot; végre a legkisebbik 8 cm. hosszú, tokja 4 cm. mély s éles alja 6 cm.-nyi. Majd egy nyársszerű

szúró eszköz került elő, mely hengeres, 42 cm. hosszú, köpűje 2 cm. átméretü s így a végeig keskenyedik, súlya 200 gr. Egy *bőrvágó kés*, félkörű, 8 cm. hosszú nyéllel. Egy czipó alaku 3050 gr. súlyú nyers vastömb. Egy 9¹/₂ cm. hosszú vaspánt, egyik végén 2¹/₂ cm.-nyi koronggal. Egy összehajtott *zabola*, melynek 1 cm. vastag két karikája 8 cm. átméretü, a két összefoglalt peczek pedig 2 cm. vastag és 8—8 cm. hosszú, súlya 100 gr. Egy nagy öblös agyagedény, hasa 30 és feneke 16 cm. átméretü, szine feketés. Különféle agyagos és grafitos cserép. Egy 18 cm. hosszú, 3¹/₂ cm. vastag *fenőkő*, egy másik 21 és ismét egy 19 cm. hosszúságú s a használattól erősen alkoptatott; egy parányi fekete quarzitból 8 cm. hosszú és 2 cm. széles fenőkő, a másik ilyen 10¹/₂ cm. hosszú és 2¹/₂ cm. szélességü. *Kézi őrlőkövek is hevertek* itt; így egy itteni trachitkőzetből készített, csonkult volt, 46 cm. hosszú, kenyéralaku, lyukkal. Egy másik felső kőlapnak 19 cm.-nyi töredéke; ismét egy nagy 26×29 cm. terjedelmű felső kőlapnak fele része, egy másiknak negyed része stb. próbáltak e tanya egykori emberei itt közönséges homokos és palakőből is készíteni *őrlő lapokat*, de ezek valószinűen a kisérletnél eltöredezvén, csonkán s érdesen meghagyattak; ilyen kőlapok 29×40 és 28×37 cm. terjedelmüek; melyeknek csupán egyik fele van nagyjából kikerekítve. Itt is találtam egy 3¹/₂ cm.-nyi kis fehér síma kövecset, békasóból és egy 450 gr. súlyú gömbölyű görelyt, melyet talán parityakőül, vagy gyermek-játékul hoztak volt fel. Egy 14¹/₂ cm. hosszú, 2 cm. széles háromszögű fenőkő, melynek egyik végén lyukat kezdtek fúrni, mely 4 mm. átméretü. Ismét egy 14 cm. hosszú, közepén 1 cm. széles és ¹/₂ cm. vastagságu, egyik végén horgos *vaspánt*, grafitos edényről, melyre talán a kallantyút illesztették.

Nem messze e helytől kulturrétegen találtatott: egy sárgás színű apró *agyagcsupor*, gömbölyű fenékkel, 6 cm. átméretű; egy másik csonka 8 cm.-nyi fekete agyagedénykén van egy 1¹/₂ cm.-nyi dudor; egy 3¹/₂ cm. átméretű, 2¹/₂ cm. széles vágott *vaskarika*, azaz, egyik oldala egyenes; egy 11 cm. hosszú, 2—3 cm. széles egyélű késpengének töredéke; egy *szárnyas ásó*, mely 13 cm. hosszú, nyilt köpüje 2—4¹/₂ cm.-nyi; egy másik ily *ásó* 16 cm. hosszú, súlya 500 gr. Egy bográcsláncznak 14 cm. hosszú kampóval ellátott töredéke. Egy 20 cm. hosszú, 5—7 cm. széles *fenőkő*, egy másik ilyen 19 cm. hosszú. Trachitkőzetből készített *őrlőkövek:* egy 35×40 cm.-nyi felső lap, felülről 5 és alulról 2¹/₂ cm. átméretű lyukkal s a fogásra való szokásos oldalbevágásokkal; egy másik 30×27 cm.-nyi síma alsó lap. Egy 17×29 cm.-nyi terjedelmű felső kőlapnak töredéke, végre egy feketés-szürke színű 5 cm. átméretű és 1¹/₂ cm. vastagságú *agyagkorong*, közepén 1¹/₂ cm. átméretű lyukkal. Egy szokatlan nagyságú grafitos edénynek töredékei, pereme 3 cm. vastagságú volt s öble 2 cm.-nyi, függélyes vonalakkal diszített. Egy köcsögalakú agyagedény cserepeiből látszik, hogy gyurmánya homokkal volt vegyítve, nyakáról lefelé húzódott a 3 cm. hosszú füle, rajta meglátszottak a készítőnek újjai is.

7. Az előbbitől néhány száz lépésnyi távolságban észak-kelet felé eső lejtőn feltárt tanyahelyen, kulturrétegen és kisebb-nagyobb kövekkel körített tüzelő körül találtattak következő tárgyak: két nagy és ép állapotban levő *harczi kasza*, egy karikába foglaltan; e kettős fegyver súlya 1650 gr., a pengék

hossza 62 cm. Egy 44½ cm. hosszú és 5 cm. széles kasza, 1 cm.-nyi peczekkel; 3½ cm. átméretű vágott karikája mellette feküdt; volt még itt négy kaszának töredéke és két *nyilcsúcs*, az egyik 12½ cm. hosszú, 5½ cm. széles és 1—1½ cm. átméretű köpűvel, két lándsaszerű szárnya 2 cm. széles és hegyesedő; súlya 45 gr.; a másik árszerű, 14 cm. hosszú s a közepén 1¼ cm. vastag. Egy körívű *bőrkés*, egyenes fogantyúval. Egy kampós hengertöredék; egy 4 cm. hosszú és 1—1½ cm. vastag vasrudacska, végén 4 cm. átméretű csúcsos göbbel, súlya 100 gr.; egy kis 6½ cm.-nyi vasrudacska. Egy 4½ cm.-nyi vaspánt, melynek vége két ágba szakad, egy másik 6½ cm. hosszúra hajlított pánt, egyik vége hegyes; egy 16, egy 14 és egy 21 cm. hosszú, 1¼ cm. széles, 2 mm. vastag vaspánt, nem kétlem, szintén grafitos edényekről. Egy két szemmel a közepén s szélén göbökkel ellátott vastárgy, valószinűen zabolarészlet. Ismét három darab vaslemezű pánt, és egy 4½ cm. négyzetű vaslemez, közepén kiálló kördedl dudorral; valamely szíjvég vagy kapocs töredéke; egy sodrony-karperecz és egy 7½ cm. hosszú, fent 3½ cm. átmérőjű szájnyilással ellátott hegyes tokvég; súlya 50 gr. *Fenőkő* itt sem hiányzott, lévén az egyik 19 cm. hosszú és 5 cm. széles, a másik 25 cm. hosszúságú, 5½ cm. széles és 1350 gr. nehéz; a mint-hogy az itt szokásos *őrlőkövek* is hevertek, még pedig egy pár in situ, a mint kétezer év előtt elhagyatott. Az alsó kőlap 34×54 cm. terjedelmű és 5×6 cm. vastag, a rajta volt felső kőlap pedig 30×40 cm.-nyi és 7½ cm. vastagságú, közepén lyukkal, mely tölcsérszerű, felülről 7 s alulról 3 cm. átméretű. A számos különféle cserepek közül említést érdemel egy csészealakú, gömbölyü fenekű és egyenes nyakú kis agyagedény, melynek nyakába 1 cm. átméretű sugaras körök vannak benyomva; egy más nagyobb agyagedény (csupor), 12 cm. magas, ugyanannyi terjedelmű a szája, de nyomott gömbölyű öble 16 cm.-nyire kitágul, míg feneke lent 6 cm.-nyire összeszorul. A grafitos edények cserepei közt volt némelyiknek pereme 2½ cm. vastagságú s öble függélyes vonalakkal diszített. Egy fekete cserépből alakított korong 1 cm.-nyi lyukkal. Egy 6½ cm.-nyi fehér, síma quarzkövet is találtam itt; valamint külön egy 4 cm. átmérőjű 1½ cm. vastag lyukas korongot. Ismét előfordult sok piros, barnás és szürke színű cserepek közt egy 13×15 cm.-nyi 3—6 cm. vastag trachitkőlap, mely-nek egyik oldala síma és lapos, a másika pedig homorú, veresre égetett álla-potban és egy másik 11×16½ cm.-nyi mindkét lapjain simított; majd négy különböző nagyságú 12, 14 és 17 cm. hosszú *fenőkő;* egy 20—31 cm.-nyi tra-chitból készülni kezdett őrlőkőlap, mely eltöredezvén, abbahagyatott. Egy 4½ cm. átméretű, 2 mm. vastagságú bronzból öntött felhajtott szélű korong, közepén 1 cm.-nyi lyukkal és egy szívalakú, 4½ cm. széles és 1 cm. vastag domború fekete palakő, mely csiszolásra alkalmaztatott, mint elkoptatott szélei mutatják; végre egy 8½ cm. hosszú, 2½ cm. széles és ⅔ cm. vastag quarzitból idomított finom *fenőkő*, melynek felső végén van egy ½ cm.-nyi lyuk átfúrva s így bizonyára az illetők magokkal hordozták.

8. A hegység dél-keleti oldaláról kerültek elő: 1. Egy szárnyas, 17½ cm. hosszú és 11 cm.-nyi széles aljjal biró kapa vagy fejsze-féle eszköz, súlya 1015 gr. 2. Egy 11 cm. hosszú s kétélű szárnyakkal biró köpűs *vasnyilcsúcs*. 3. Egy agyagból gyúrt 3 cm. magas és 4 cm. vastagságu, 1 cm. lyukkal ellátott *orsó-*

gomb. 4. Egy 11 cm. hosszú hengeres vasszög, fent 3 cm. átméretü lyukas koronggal. 5. Egy 1½ cm. magas és 6½ cm. átméretü agyagkorong.

Néhány lépésnyire e helytől fordultak elő: egy 30 cm. hosszú, 900 gr. súlyú *szárnyas ásó*, egy másik vékonyabb 600 gr. súlyú ; egy sarló vagy egyélű késpengének 13 cm. hosszú töredéke ; egy 9½ cm. hosszú, ½ cm. vastag szögalaku tárgy, egyik vége lapított és éles. Egy 11 cm. hosszú, 300 gr. nehéz *tokos véső*, lapított éle 7 cm. széles. A különféle cserepek közt volt két ép edényke is ; tudniillik egy agyagból durván készült 5½ cm. magas és fent 11 cm. átméretü *tálacska*, 6 cm. fenékkel és egy kis *bögre*, 8 cm. magas és 6 cm. terjedelmü, szinök szennyes hamvas-szürke s nem korongon készültek. Egy megcsorbult 21×26 cm. terjedelmü négyzetü felső *őrlőkő*, 2 cm.-nyi lyukkal ; egy másik 29×31 cm. terjedelmü és 12½ cm. vastagságu, tölcsérszerű lyukkal ellátott őrlő kőlap ; egy 28 cm. hosszú, 200 gr. súlyú *vas olló* és egy 15 cm. hosszú, 1 cm. széles lemezszerű pánt, melynek egyik végén cm.-nyi göbje s a másikon 1½ cm.-nyire kinyuló horga van. E tanya közelében találtatott továbbá: egy 26×32 cm. terjedelmü és 8—9 cm. vastag felső lapján kissé domború s belül síma őrlő kőlap, tölcsérszerű lyukkal a közepén, melyen belül a szokásos, itt 25 cm. hosszúságú és 1½ cm. széles bevájt vonal vonul keresztül és 5½ cm. magas és 2½ cm. vastag cserepek közt voltak különféle vékonyabb cseréptöredékek. De ezeknél érdekesebb, hogy e tájon egymás közelében találtattak egy 1050 gr. súlyú tokos fejsze, kör idomú 9 cm. széles éllel ; egy 19½ cm. hosszú köpűs kétszárnyú lándsacsúcs és egy 10½ cm. hosszú kétszárnyú nyílhegy. A mint hogy valamivel odább ismét egy 31 cm. hosszú, köpűs, a közepén 3½ cm. széles kétszárnyú *lándsahegy* fordult elő.

Végre 9. A hegy déli sarkán durva cserepekkel vegyített talajon fordult elő három darab 3 cm. széles **V** alaku hajlított 25—31 cm. hosszúságú vaspánt ; egy 68 cm. hosszú kettős ágú *harczi kasza ;* egy más 52 cm. hosszú, a 8 cm. hosszú lapos fogantyúval 3½ cm.-nyire kiálló éles peczekkel ellátott harczi kasza ; ismét egy 40 és egy 24 cm., 3 cm. széles kasza, melyeknek peczkés fogantyúin a rúdnak fa rostjai oda rozsdásodtak ; egy 75 gr. súlyú, 8½ cm. hosszú és 3—4½ cm. széles és ½ cm. vastag lemeztöredék ; egy kardkötő (vagy kancsukának használt) két rétbe rozsdásodott 40½ cm. hosszúságú, fent 3½ cm.-nyi karikával ellátott láncz ; egy kétszárnyú, 50 gr. súlyú, csonka végű köpűs *lándsacsúcs ;* egy 115 gr. súlyú hengeres tokvég, szájnyilása 3 cm. átméretü és 5 cm. mélységű ; végre egy másik kisebb 10 cm. hosszú és 50 gr. nehéz ilyen tokvég, mely mint többször érintém, a lándsák és harczi kaszák rudjainak végére illesztetett.

Lehóczky Tivadar.

KIADATLAN ALSÓ-MOESIAI ÉRMEK.

Több év óta Zsófiában gyüjtött antik érmeim között akad több olyan, melyet sem Mionnet sem újabban Pick le nem írt, a miért is annál inkább hiszem, hogy czélszerű azokat közrebocsájtani, mivel a zsófiai bolgár nemzeti múzeumban sincsenek képviselve, mely tíz évi létezése alatt mœsiai és thraciai érmeinek számát 3600 darabra emelte. B. Pick ugyan egész Europa nyilvános múzeumaiból és magángyüjteményeiből gyüjtötte össze és tette közzé óriási anyagát «Dacia és Mœsia antik érmei» czímű művének I. kötetében, mégis az ezuttal közlendő érmeim között vannak teljesen leiratlan darabok, vagy oly példányok, melyeknek másait hiányos állapotuk miatt szerző tévesen közölte. Az idevaló nemzeti múzeumot a törvénynél fogva az összes leletek illetik meg, melyek az országban előfordulnak, és a pénzváltók (saraffok) első sorban a múzeumot kinálják meg régi érmekkel, így tehát érthető az ő sorozatainak gazdagsága, mely érmeim közlésénél a ritkasági fok mértékéül szolgálhatott.

Némelykor fog talán olyan is akadni, melyet az irodalom már ismer, ez esetben legyen mentségem, hogy itt nem lehetett az irodalomhoz hozzáférni.

A mœsiai és thraciai érmek föntartása általában igen közepes, legtöbbször hosszú ideig voltak forgalomban és azért lekoptak, a miért is a jó állapotban lévő példányokat jól megfizetik. Bármily szerény azonban a legtöbb ily érem, nagyon sokféle a hátlapjukon az ábra, templomokat és isteni szobrokat, városi falakat, városi és triumphalis kapukat s egyéb győzelmi jelvényeket mutatnak, tanuságot tesznek fürdőkről, gyógyító és bucsújáró helyekről * és hírt adnak győzelmekről, császári utakról, de legérdekesebb e római tartományok története szempontjából, hogy gyakran a helytartók neveit is föntartották.

Az itt használt rövidítések ezek: M = bronz vagy sárgaréz; K = réz; fönt. = állapota; B. N. M. = annak a tanusága, hogy a bolgár n. múzeumban van.

a) *Odessos* (Varna) érme. 1. Autonom érem. Av. Födetlen ifjú fej jobbra tekint. Rev. Bőségszarv koszorúban, benne ΟΔΗΣΙΤ és fölül meg T. rézből; átmérője 9 mm., súlya 5 gr. Fönt. jó.

b) *Tomis* (Küstendjé, Konstanza). 2. A császári korból, de császári név nélkül. Av. ΤΟ—ΜΟϹ koszorús fej jobbra. Rev. ΤΟ—ΜЄ Cupido

* A gyógyító istenek, a kigyósbot vagy a kigyó ásványforrásokról tanuskodnak, melyek legtöbb helyütt még megvannak az illető városok területén.

ustorral jobbra nyargal az oroszlánokon. A szelvényben ΙΤΩV. K., átm. 17 mm., súlya 4 gr. Fönt. igen jó.

Pick a bécsi numism. folyóiratban leirta, de az ő példányán az ustor nem látható.

c) *Istrus*, Mangalia közelében a fekete tenger mellett. 3. Alexander Severus. Av. . . . . . ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. ΙCΤ—ΡΙ—ΗΝΩ—. (Ν a szelvényben) szakállas lovas kalathosszal jobbra, hátul legioi sas, a ló alatt E, előtte oltár. M., átmérője 30 mm., súlya 13 gr. Fönt. elég jó.

d) *Marcianopolis* Deona, Varna mellett). 4. Septimius Severus, Fl. Ulpianus. Av. . . . . . —CΕVΗΡΟ. babéros mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. VΦΛΟVΛΠΙΑΝΟ. — . . . . ΙΑΝΟ, Kybele kalathosszal, csésze és tympanon, két oroszlán között balra ül, a szelvényben ΠΟΛΙΤΩ. M., átmérője 27 mm., súlya 10 gr. Fönt. elég jó.

5. Septimius Severus. Av. ΑVΤΚΑΙCΕ—CΕVΗΡΟC babéros fej jobbra. Rev. fölül jobbra indul meg: ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ felöltöztetett Hermes balra ül pénzes zacskóval és kerykeionnal. M., átmérője 20 mm., súlya 10 gr. Fönt. szép.

6. Septimius Severus. Av. ΑVΚΑCΕ—CΕVΗΡΟ babéros mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. ΜΑΡΚΙΑΝΟ—ΠΟΛΙΤΩΝ álló női alak kalathosszal, balra csészével oltár fölött, balját pálczára támasztja, melyre kigyó tekerődzik. M., átmérője 22 mm., súlya 5 gr. Fönt. jó, át van lyukasztva.

7. Caracalla Quintillianus. Av. ΠΙΟCΑVΓΑΝ—ΤΟΝΙΝΟC babéros fej jobbra. Rev. VΠΚVΝΤΙΛΙΑΝΟV ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤ golyón álló sas koszorút tart csőrében és balra fordul, feje jobbra tekint. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. elég jó.

8. Caracalla Quintillianus. Av. ΠΙΟCΑVΓΑΝ—ΤΟΝΙΝ . . . babéros fej jobbra néz. Rev. VΠΚVΝΤΙΛΙΑΝΟV ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ oltár takaróval, hátul oszlop, rajta balra álló és jobbra tekintő sas, szárnyai nyiltak, két katonai jelvény között. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. igen szép.

9. Caracalla és Jul. Domna Quintillianus. Av. . . . ΑΝΤΟΝΙΝΟC . . . . ΝΑ babéros Caracalla és Domna feje egymással szemben. Rev. VΠΚVΝΤΙΛΙΑΝΟV ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ tekerődző kigyó, jobbra fordult fején dicskör; hármas farkvége balra áll; a mezőben balra Ε. M., átmérője 27 mm., súlya 13 gr. Fönt. elég jó. Hasonlót írt le Pick 685. szám alatt.

10. Macrinus—Pontianus. Av. ΑVΤΚΟΠΕΛΛΙCΕVΗ ΜΑΚΡΕΙΝΟC babéros mellkép köpenyeggel jobbra áll. Rev. VΠΠΟΝΤΙΑΝΟV ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΕΙ tekerődző kigyó, feje jobbra fordul, rajta dicskör; M., átmérője 24 mm., súlya 8 gr. Fönt. jó.

11. Macrinus és Diadumenianus—Pontianus. Av. . . . . . . ΟΠЄΛΑ . . . . Macrinus babérkoszorús feje balra és Diadumenianus födetlen feje jobbra. Rev. VΠΠΟΝΤΙΑΝΟVΜΑ—Ρ—ΚΙΑΝΟΠ . . . . felöltöztetett női alak Hera) balra áll csészével és jogarral, a mezőben jobbra E. — M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Elég jó.

12. Macrinus és Diadumenianus—Agrippa. Av. . . . ΙΝΟCΚΟΠЄΛΑΝ ΤΟΝЄΙ . . . . Macrinus babéros feje balra, Diadumenianus födetlen feje jobbra egymással szemben állanak. Rev. VΠΑΓΡΙΠΠΟVΜΑΡ—ΚΙΑ ΝΟΠΟΛЄΙΤΩV meztelen Hermes balra áll, kinyujtott jobbjában a zacskó, alatta E, baljában a chlamys és a kerykeion. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Pick 785. sz. alatt egy hasonló érmet ír le a bécsi cs. éremtárból; azon Agrippa neve nem OV-val végződik, a mi egyszerűen bélyegmetszői hiba lehet. A leirásban Pick azt mondja, hogy meztelen Apollo vagy Bonus Eventus van ábrázolva, ki lángoló oltár fölé tart kinyujtott jobbjában csészét, hogy mi van a baljában, nem vehető ki. Ily kopott példányon könnyen nézhető a zacskó csészének és a zacskó alatti E betű oltárnak. Az alakot bizton leirhattuk Hermesnek, mert összevág a Hermessel, miként Pick XVI. táblája 16. számában ábrázolja.

13. Elagabal. Av. AVTKMAVP--ANTONINOC babéros fej jobbra áll. Rev. ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ félhold és három csillag. K., átmérője 18 mm., súlya 4 gr. Fönt. igen jó. Pick hasonló érmet ír le, csakhogy ott négy csillag van.

14. Alexander Severus és Mamæa—Terebentius. Av. AVTKMA VPCЄ VΠ ΑΑ . . . . ΟC . . ΟVΑΙΑΜΑΜΑΙΑ Alexander babéros mellképe köpönyeggel balra, J. Mamæa diademás mellképe jobbra egymással szemben. Rev. . . ŏ . . . . Ν—ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟ ülő Jupiter csészével és jogarral, a szelvényben ΛΙΤΩΝ, a mezőben jobbra E. — M., átmérője 27 mm., súlya 11 gr. Fönt. középszerű.

15. Alexander Severus és Mamæa—Philopuppus. Av. . . . . ΑΛΕΞ . . . . ΜΑΜΑΙΑ a két mellkép egymással szemben áll. Rev. VΠΦΙΡΦΙΛΟΠΑШΟVΜΑΡ . . . . . . Tyche kormányruddal és bőségszarvval, E elmosódva; M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. középszerű.

16. Gordianus III.—Menophilus. Av. ΜΑΝΤΓΟΡΔΙΑΝΟC a szelvényben AVΓ G. babérkoszorús mellképe balra Serapis feje kalathosszal szemben vele. Rev. . . . . . ΗΝΟΦΙΛΟVΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩV felöltöztetett Zeus balra áll villámmal és jogarral, lábainál sas, a mezőben jobbra E.; M., átmérője 28 mm., súlya 13 gr. Fönt. jó.

17. Gordianus III. Av. ΜΑΝΤΓΟΡ—ΔΙΑΝΟC AVΓ babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. ΜΑΡΚΙΑΝΟ—ΠΟΛΙΤΩ a szelvényben N. Pánczélon balra ülő szárnyas és öltözött női alak (Roma), jobbjában jobb czombjára helyezett gömbös végű rövid pálcza, baljában lefelé

fordított lándsa, mögötte kerek paizs. M., átmérője 26 mm., súlya 10 gr. Fönt. igen jó.

Nikopolis az Istros mellett (Eski Nikub).

18. Commodus—Serveillianus. Av. AVTKAIMAPWPH—KO..ΔOC babéros fej jobbra. Rev. NЄIKOΠOΠPOCI—CTHΓЄ..P—BIΛЄIΛ。 (pont), balra Hygiæa, jobbra Aesculapius egymás felé fordul. M., átmérője 29 mm., súlya 10 gr. Föntartása igen szép; Pick hasonló érmet ír le 1234. szám alatt.

19. Commodus—Julius Castus. Av. AVT...AV—PKOMO.... babéros fej jobbra. Rev. HΓЄMIKACT—OVNIK......OCICTPO nyilt szárnyú sas jobbra villámon áll. M., átmérője 28 mm., súlya 10 gr. Fönt. igen jó. Julius Castus helytartó eddig ismeretlen volt, Pick sem említi.

20. Severus—Pollonios Auspex. Av. ......—CЄVHPOCΠЄP babéros fej jobbra. Rev. .....OΛAVCΠЄKOC...... Nyilt szárnyú sas jobbra, csőrében koszorú. M., átmérője 27 mm., súlya 11 gr. Fönt. középszerű. Talán Marcianopolisból való, azonban a városi név első betűje N-nek látszik. Pick hasonlót ír le 1263. szám alatt.

21. Severus—Gentianus. Av. AV.....CЄΠT—CЄVHPOCΠЄP babéros fej jobbra. Rev. VΠ.....TIANOVNIKOΠOΛ víz mellett ülő folyóisten jobbjában ágat tart, balját az edényre támasztja, melyből kifolyik a víz; a szelvényben ΠPOCICTP. M., átmérője 27 mm., súlya 10 gr. Fönt. meglehetős jó.

22. Severus—Gentianus. Av. .....CЄΠT—CЄVH.... babéros fej jobbra. Rev. .....NTIAN—OVNIKOΠOΛ Zeus balra ül csészével és kormánypálczával, előtte sas, a szelvényben ....OCICT. M., átmérője 26 mm., súlya 8 gr. Fönt. meglehetős jó.

23. Severus—Gallus. Av. AVKACЄΠ—CЄVHOC (sic!) Π babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΠAVΓAΛΛ—NIKOΠOΛI szelvényben ΠPOCI Herakles bunkóval és oroszlánbőrrel jobbra áll. M., átmérője 25 mm., súlya 11 gr. Fönt. jó.

24. Severus—Gallus. Av. AVKACЄΠ—CЄVHPOC。 (pont) Π babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΠAVPΓAΛΛO—NIK..... Dionysos kantharossal és thyrsussal, lábainál párducz. M., átmérője 26 mm., súlya 9 gr. Fönt. jó.

25. Severus—Gallus. Av. .....—CЄVHPOC。 (pont) Π babéros fej jobbra. Rev. V.......ΛΛOV—NIKOΠ...TON, a szelvényben ...OC Herakles bunkóval és oroszlánbőrrel jobbra áll. M., átmérője 26 mm., súlya 9 gr. Fönt. elég jó.

26. Severus. Av. AVKAICЄ—CЄVHPOC babéros fej jobbra. Rev. NIKOΠOΛIT—Ω—NΠPOCIC Hermes balra zacskóval és kerykeionnal. K., átmérője 17 mm., súlya 2 gr. Fönt. igen jó.

27. Severus. Av. AVKAC . — . . . . . Severus babéros feje jobbra. Rev. NIKOΠOΛI—ΠPOC női alak áll, kalathosszal, jobbjában csésze, baljában bőségszarv. M., átmérője 9 mm., súlya 3 gr. Előlapja középszerű, hátlapja igen jó föntartású. Pick 1395. sz. alatt hasonlót ír le; de a jelen példányon sem ICTPO sem I nincs.

28. Severus. Av. AVKAICЄ—CЄVHPOC babéros fej jobbra. Rev. NIKOΠOΛIT—ΠPOC ICTPO meztelen álló Apollo balra, jobbjában föl nem ismerhető tárgy van, jobbjával az ijat tartja; oltár nincs. K., átmérője 8 mm., súlya 2 gr. Fönt. jó; Pick hasonlót ír le 1340. sz. a.

29. Julia Domna—Gallus. Av. IOVΛIA—ΔOMNACЄ felöltözött mellképe jobbra tekint. Rev. . . . . ΛOV—NIKOΠOΛΠPOCI Nike gömbön áll koszorúval és ággal balra. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. meglehetős jó.

30. Caracalla—Fl. Ulpianus. Av. . . . . . — AN . . . . . CAV⁻ babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΦΛOVΛΠIΛN—NIKOΠOΛI a szelvényben ΠPOCI Dionysos kantharosszal és thyrsusszal balra. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. meglehetős jó.

31. Caracalla—O. Tertullianus. Av. AV₀ (pont) KM—AN . . . . . C fiatal szakáltalan babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. . . . . VTЄPT . . . . KOΠOΛIT ΠPOC ICT . . Nyilt szárnyu sas villámon jobbra koszorúval csőrében. M., átmérője 25 mm., súlya 9 gr. Fönt. meglehetős jó.

32. Caracalla—Gallus. Av. AVTK . . . . — ANTONINOC szakáltalan babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΠAAVPΓAΛΛOV NЄIKOΠO, a szelvényben ΠPOCI négy oszlopu templom egy alakkal, az ormában ⋆ M., átmérője 28 mm., súlya 11 gr. Fönt. elég jó.

33. Geta—Gallus. Av. ACЄΠTIMΓЄTACKAICAP koszorútlan mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΠAVΓAΛΛOV—NIKOΠOΛI a szelvényben ΠPOCI jobbra álló Athena lándsával, a paizsát oltárra támasztja. N., átmérője 27 mm., súlya 12 gr. Fönt. jó.

34. Macrinus—Stat. Longinus. Av. . . . . . — HPOCMAKPINOC babéros fej jobbra néz. Rev. . . . . . INOVNIKOΠOΛIT a szelvényben . NΠPOCI hegyi isten sziklán ülve mindkét kezében ágat tart. M., átmérője 25 mm., súlya 12 gr. Fönt. elég jó.

35. Macrinus—Stat. Longinus. Av. . . . . . — MAKPINOC babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΠCT . . . . ΠOΛITONΠP a szelvényben OCICT Bonus Eventus balra áll, baljában kalász, jobbjában határozatlan tárgy van. M., átmérője 26 mm., súlya 10 gr. Fönt. középszerű.

36. Diadumenianus—Stat. Longinus. Av. KMOΠЄ . . . — . . . NIANOC babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. YΠCTAΛ . . . . . OΠO . . . ., a mezőben közepett Aequitas mérleggel és bőségszarvval, mellette IC—TPO. M., átmérője 25 mm., súlya 13 gr. Föntartása közepes.

37. Diadumenianus. Av. MOΠCAAIΔIAΔOV..... babértalan mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. NIKOΠOAITΩN—ΠPOCCICTPO (sic!) Álló Concordia kalathosszal, csészével és bőségszarvval. N., átmérője 12 mm., súlya 7 gr. Fönt. jó.

38. Elagabalus—Nob. Rufus. AVT₀ (pont) K₀ (pont) M₀ (pont) AVP—ANTΩ NЄINOC fénysugaras mellképe köpönyeggel. Rev. VΠ NOBIOV POVΦOV NI...... Nyilt szárnyu sas balra fordul, csőrében koszorú. Balra a mezőben ΠP / CT jobbra OCI / OΡ M., átmérője 26 mm., súlya 12 gr. Fönt. jó.

39. Elagabalus Nob. Rufus. Av. AVTMAV.— ANTONINOC babéros mellkép jobbra. Rev. ..... ΦOVNIKOΠ—OAITΩNΠPOCICT balra áll Zeus villámmal és jogarral. M., átmérője 25 mm., súlya 9 gr. Föntartása elég jó.

40. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVTKMAVP—.....INOC babéros fej jobbra. Rev. VΠNOBIOV.....OVNIKOΠOAITΩN a szelvényben ΠPOC város kapuja két toronynyal, fölötte ICTPO. M., átmérője 25 mm., súlya 12 gr. Fönt. jó.

41. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVTKMAVPΗ—ANTΩNЄINOC fénysugaras mellkép jobbra. Rev. VΠNOBIPOVΦ—OVNIKOAITON (sic!) ΠPOCI Tyche kormánynyal és bőségszarvval CTP—ON között. M., átmérője 25 mm., súlya 11 gr. Fönt. igen jó.

42. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVTKMAVPΗ—ANTΩNЄINOC sugárkoronás mellkép köpönyeggel. Rev. ....OBIOVPOVΦOVNIKO ΠOAITΩNΠPOC sas balra áll két katonai jel között, fölül ICTPON M., átmérője 25 mm., súlya 10 gr. Fönt. jó.

43. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVK₀ MAVP—ANTΩNINOC babéros fej jobbra, az álla alatt, melle előtt egy kis kép, mely lángoló fáklyára hasonlít. Rev. VΠNOBIOVPOVΦOV....OΠOAITΩN a szelvényben ΠPOCIC négy oszlopu templom, az oromban kerek korong, benne Apollo Lykeios, csakhogy jobbjával fogja az iját és bal kezét feje fölé tartja, jobbja alatt kigyósbot, a templom fölött CTP—ON (sic!) M., átmérője 25 mm., súlya 13 gr. Föntartása igen jó.

44. Elagabalus. Av. AVKMAVP—ANTΩNINOC pánczélos mellkép jobbra sugárkoronával. Rev. Babérkoszorúban ötsoros fölirat N IKOΠO | AITON ΠPOCI CTPON M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Föntartása jó.

45. Gordianus III. Sab. Modestus. Av. ...TKMANTW—ΓOPΔIANOC AVΓ sugárkoronás mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΠCAB MOΔЄCTOVNI......IC nyargaló sugárkoronás császár lengő köpenynyel és lándsával jobbra. M., átmérője 27 mm., súlya 10 gr. Fönt. jó.

46. Gordianus III. Sab. Modestus. Av. AVTKMANTΩ—ΓOPΔIANOC

babérkoszorús mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΠCABMOΔЄCTO/NI KOΠOΔЄITΩNΠPOCIC Hera áll jogarral és csészével; a mezőben
P
O (a T betű hiányzik). M., átmérője 27 mm., súlya 13 gr. Fönt. igen jó.
\

47. Gordianus III. Sab. Modestus. Av. AVTKMANT ΓOPΔIA..... babéros mellkép jobbra. Rev. VΠCABMOΔЄCTOV — .... Balra ülő alak kalathosszal, bőségszarvval és csészével, a szelvényben ΠPOCICTP M., átmérője 27 mm., súlya 11 gr. Föntartása közepes.

Sophia, 1901 április havában. *Neudeck Gyula.*

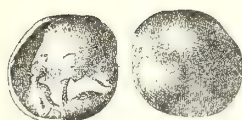
KELTA ÉS EGYÉB BARBÁR ÉRMEINK TECHNIKUS SAJÁTSÁGAI.

A francziaországi gall pénzek kivételével, melyekről aránylag legtöbbet írtak, Európa egyéb államainak kelta és általában barbár pénzei felől még ma is nagyon hiányos ismeretekkel rendelkezik a tudományos világ. Hogy ez nemcsak hazánkra nézve áll így, legujabban bevallották Muret és Chabouillet a gall pénzek katalogusának bevezetésében, és Riber a svájczi Anzeiger tavalyi évfolyamában. Csak lépésről-lépésre haladó, kitartó és specializáló munka révén lehet remélni a számtalan idevágó kérdés tisztázását, miért is, mint a hazai érmészet ezen ágának szerény munkása, hasznosnak tartom a velem egysorban dolgozók és majdani követőink munkájának könnyítésére összefoglalni e téren való kutatásaim közben szerzett tapasztalataimat. E czikkben barbár érmeinket technikai szempontból teszem tanulmány tárgyává, mert éppen technikai sajátságaik szerint való csoportosításuk könnyítheti meg sok esetben, egyéb adatok hiányában, az egyes fajok rokonságának, összetartozóságának és időbeli egymásutánságának megállapítását. — Minthogy a kelták, — úgy látszik, a legelső pénzverő barbár nép, — pénzverési technikájukat nagyjából a görögöktől vették át, (valaminthogy pénzeik alapsúlya és typusai is a görög pénzekkel hozhatók kapcsolatba), e közleményben szükséghez képest a külföldi kelták és a klasszikus népek pénzverési eljárására is ki fogok terjeszkedni helylyelközzel, a hol analógiákkal kell támogatnom és magyaráznom állításaimat. Előre is megjegyzem, hogy bár a barbár népek a görögöktől tanulták a pénzverés mesterségét, hol eszközeik tökéletlensége, hol a pénzverők iskolázatlansága, hol pedig helyi szükségletek, vagy idővel kialakult hagyományos gyakorlat folytán olyan külömbözetek jöttek létre, melyek erősen hozzájárultak e népek pénzei sajátos karakterének kialakításához.

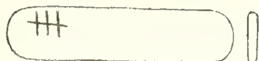
A tulajdonképeni pénz használatát megelőzőleg, sőt azzal egyide-

jűleg is a fémekkel való cserekereskedés dívott mindenütt. A fémeket külömböző alakban hozták forgalomba: nyers darabokban, rudacsokban, kalácsokban és ékszerek alakjában. Őskori arany torquesek, továbbá sodronyok, karikák, szívalakú tagokból álló lánczok, melyek csere-tárgyul is szolgáltak, hazánkban is ismeretesek. Poprád táján állítólag La-Tène-kori nyers vasöntvényeket (buczkókat v. kalácsokat találtak. A bretagnei és irhoni kelták szintén használtak *aranykarika* pénzt. (Num. Chron. XIV. 64. és XVII. és Kiss Ferencz az Arch. Közl. I. kötetében 206—207. l. a keltákról általában), a pénz gyanánt használt svájczi és galliai kis áttört arany kerekek szintén ismeretesek. (Lelewel: Atlas VII. 52. és 54. és Reber: Anzeiger f. schweiz. Alterth. Kunde 1900, 165. l.). A mi a *nemesfémrudacsokat* illeti, E. Lalanne a tavalyi párizsi érm. kongresszus Mémoires-jaiban (86—89. l.) ismertet egy a Landes-okban talált gall arany érem leletet, melyben egy $\frac{720}{1000}$ finomságú, 17 gr. sulyú lapos aranyrudacs is fordul elő. Ezzel együtt 73 db 7·60 gr. sulyú, mindkét lapján szabálytalan, de erős domborodásokkal borított öntött pénzlapkát találtak, melyeket, szakemberek állítása szerint, forrasztócső segélyével, faszénen való olvasztás útján készítettek. [A forrasztócső vagy fuvócső (Suidasnál ἐπιμήκης φυσητής, másutt φυσητήριον, vagy αὐλός καμινευτής: Ant. Palat. VI. 91. l.) használatát illetőleg lásd a Casa dei Vettii pénzverő műhelyt ábrázoló falfestményének hű mását és magyarázatát a Journal international d' archéologie numismatique II. évf. 12—13. képtábláján és 255—256 és. 259—260. l. Svoronos czikkében. Erre vonatkozik a római pénzverésnél használt flare és flaturarii kifejezés is.]

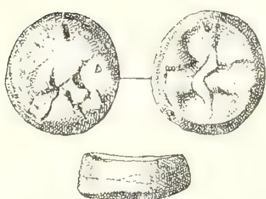
Ezek a lapkák, vagy talán jobban mondva öntött és teljesen typusnélküli aranypénzek hazánkban is találják másukat. Egy példányt Nyitramegyében Üzbégen találtak. (L. Arch. Ért. 1900. évf. 229. l.) A fönnemlített francziaországi leletben még vagy 30, csakis hátlapi verettel biró aranypénzt (Philippeusok utánzatait) és több kétoldalú veretű Arvernus aranyat találtak. Valamennyi 7·60 gr-ot nyomott. A rudacs és az azonos darabolású öntött lapkák, egy- és kétoldalú veretű pénzek együttes előfordulása nemcsak az Arvernusok, hanem az említett analógia kapcsán a hazai kelták pénzverésére is érdekes világot vet. A rudacsok, typusnélküli öntött lapkák és a vert pénzek tehát, úgy látszik, egyaránt forgalomban voltak, erre vall, hogy külön-külön is találtak ilyeneket: egészen analóg mívű öntött lapka-pénzt Üzbégen Nyitramegyében és egyebütt, rudacsot pedig, mint azonnal látjuk majd, Pestmegyében: Forrer R. páratlan gall- és kelta pénzgyüjteményében, ezüstpénzekkel együtt jött napvilágra. Ez lapos, körülbelül 1 mm. vastag, 8 mm. széles, 30 mm. hosszú, két végén lekerekített ezüstlemez, súlya 4·45 gr., melybe, egyik végéhez közelebb ⅍ jegy van karczolva sza-



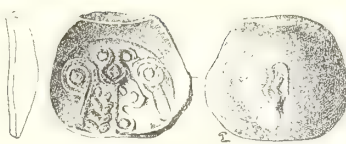
1.



2.



3.



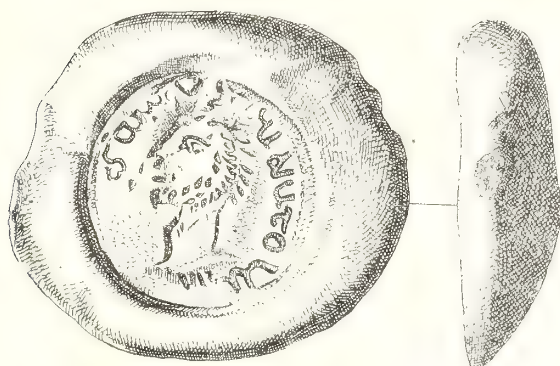
4.



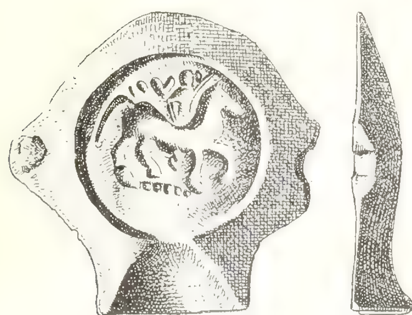
5.



6.



7.



8.

KELTA ÉS EGYÉB BARBÁR ÉRMEK.

bályos, határozott mély vonalakkal. — Súlyánál fogva talán a 9 grammos kelta péznemekkel hozható kapcsolatba, további találgatásokba azonban nem bocsátkozhatom. Finomságánál fogva a korábbi kelta pénzek jó idejébe lenne helyezhető.

A pénzveréshez használt lapkákat (flan, Schrötling) általában véve öntés útján készítették.[1] A fémanyag tisztítására és kellő előkészítésére a munkások néha nem fordítottak elég gondot, így aztán megesett az, hogy a lapkák testébe azok öntése alkalmával idegen anyagok keveredtek, melyek aztán élegülés folytán kipusztulván, a pénzdarabokban néha tetemes lyukakat és mélyedéseket hagytak hátra. Ilyen darabok gyakoriak a velem-sz.-vidi letétben (De la tour[2] 9862. sz.). Lásd még erről Villenoisy czikkét a párisi num. kongr. Mémoires-jai 61. lapján. — Hasonló barlangokat római æs signatum- és æs grave-példányokban is találtam. Kisebb üregek a lapka testében esetleg légbuborékoktól is származhatnak.[3] — A lapkák öntéséről tanúskodnak az öntőrögök, melyek úgy régibb, mint újabb (Biatec, stb. féle) kelta pénzeinken gyakoriak (L. Windischgrätz[4] II. t. 2829. sz.). Némelykor két öntőrögöt találunk ugyanazon pénzdarabon; egymással szemben. (De la tour 5284, 7717, 8636, 9189.) Ezeknek lapkáiból egész sorozatot öntöttek egyszerre, úgy hogy az öntőminták sora kis csatornával volt összekötve. Hasonló eljárást mutatnak föl Sicilia és Dél-Itália pénzei. (Villenoisy i. h. 59. l.) A lapkák egy része erèdetileg fémcsöpp vagy golyóalakú volt és talán olyan harapófogó-féle készülékben öntötték, a milyeneket a mult századokban a puskagolyók öntéséhez használtak. (Fonte en coquille. L. Villenoisy i. h. 60. l.) Az ilyen golyóalakú lapkák csak a verés alkalmával lapultak meg többé-kevésbbé. Ilyen eljárásra vallanak 6—8 mm. vastag, és csak 16—18 mm. átm. kelta ezüst pénzeink, továbbá a gall Senonok golyó-, illetve erősen domboru lencsealakú aranypénzei. (De la tour 7374—87.) Találunk, — a galloknál, — négyszögletes, valószinűleg körülvágott lapkákat is tömegesen és typikus gyakoriságban, így a Volcæ Tectosages pénzein. (De la tour VIII—X. tábla és tökéletes köralakúakat, (szegélylyel) (Del. 8897., 8922., 8932. sz.). Nemausus pénzei közt vannak sonka alakú lapkára vertek is. (De la tour 2839), melyeket, Lenoımant

1 Gall pénzek lapkáinak öntéséhez használt edénykét, az alább leirandó 3. számú gall verőtővel együtt Corentben, Francziországban találták. (Rev. Arch. XV. 347. l. és Rev. Num. 1845, 250. l.) Ez 65 mm. magas, talpán 12, fönn 45 mm. átm. homokos agyagból készült cserépedényke; nyilása háromszögű. Hasonló példányt a St. Germaini muzeumban őriznek (15 cm. magas, átm. 10 cm.).

2 H. De la tour: Atlas des monnaies Gauloises... Paris, Plon, 1892. I. k. fol.

3 A pénzanyag ötvözésére eddig kevés pontos adat áll rendelkezésünkre. K. B. Hofman (N. Z. XVIII. k. 40—41. l.) a nemz. muzeum néhány gall aranyának színaranytartalmát 8·79, 12·59, 43·04, 56·49, 63·59 és 98·24 százalékban állapította meg. Óriási külömbözetek!

4 Collection Ernst Prinz zu Windisch-Grätz beschr. u. bearb. v. Eduard Fiala. Anhang zu dem Band (V.) Griechen: Die Prägungen der Barbaren. Prag, 1900. 8-o.

magyarázata szerint, a régebben dívott sertésáldozat helyett ajánlottak föl az isteneknek. — Az öntőrögöt fogóval vagy ollóval csipték le, vagy véső-féle éles szerszámmal (μασχαλᾶς, — l. Svoronos a casa dei Vettii falfestményeiről a Journal internat. II. évf. 261. l.) vágták le (l. De la tour 2241., 7617., 7691., 7859., 8086., 8145., 8972., 8986. sz.) — A nádasdi bój aranypénzek egy részének szélei, valamint a gall Tolosates-ek négyszögletes pénzei is (l. a brüsszeli num. congr. Mémoires-jai, 489. l.) körül vannak *nyirbálva*; úgy hiszem, a fölös súlyú darabokat redukálták ilyen módon normális súlyra. — Egészen magában álló jelenség·a nagybisztereczi kotin elekrum pénzek egyik csoportjának alkata. (L. Arch. Ért. 1900. 228. l., 1—4. sz.) Itt a vékony lapkák egyoldalúan szélesedő, *lapát-alak*kal bírnak, melyeknek felső keskenyebbik széle vagy előre van *görbítve*, az érem homorú oldala felé, vagy pedig erősen hátra van hajtva s az érem domború oldalához *szorítva*. Hasonló eljárás sehol máshol, a gall pénzeken sem észlelhető. Ugyanezen leletbeli ezüstpénzeken és egyéb u. a. fajta példányokon, pl. Del. 9892. sz.) azt vettem észre, hogy a vastag lapka széle 1—2 oldalon a hátlap fölé vissza van szorítva, miáltal a kerek bélyegzővel vert hátlapi typus mezője az illető példányokon négyszögletes alakot nyer. — A lapka szélének ilyen begörbítésére csak az ismeretes Jersey szigeti lelet pár darabján (De la tour XXVI. t. J. 45, 46 és XXVII. J. 61.) találtam analógiát. — A lapkák *vastagsága* kelta pénzeink nagy részénél hasonló, mintegy 2—3 mm.-nyi. Egyes fajoknál, melyek golyóalakú lapkából lapultak szét a verés alkalmával, találunk 16—18—22 mm. átmérő mellett 6—8 mm. vastag lapkát (l. f.). Az aprópénz ($^1/_4$ vagy $^1/_6$ staterek) és a 30—36 mm. átm. erdélyi tálalakú barbár pénzek lapkái viszont vékonyak; legfölebb 1 mm. vastagok. A *tálalakot* a verőtő domborúsága hozta létre az eredetileg lapos, de vékony lapkán. Dácziai sciphatusaink nem a régibb, hanem az újabb fajok közé sorozandók, bizonyítják ezt — anyaguk silányságán kívül a maczedóniai I. provinczia pénzeit (Kr. e. 158—146) utánzó, s egyéb erdélyi sciphatusokkal szoros rokonságban álló válfajok, melyek a Kr. e. II. század végén, vagy az I.-nek elején készülhettek. Megjegyzendő, hogy kelta pénzeink nagy részének hátlapja többé-kevésbbé *horpadt* (homorú) szokott lenni. Ennek oka abban rejlik, hogy a hátlapi verőtövet homorú, az előlapit (l. alább!) vagyis az aljzatot pedig homorú alappal készítették, hogy az erősebb domboralakú előlapi veret (fej) élesebb legyen, mert különben, ha csak a verés ereje nem volt túlnagy, az előlap erős reliefjei csak tökéletlen, ú. n. lágyveretű képet szolgáltattak, mint sok esetben (Lapujtői lelet) tapasztaljuk. Ezen eljárás a görög quadratum incusum maradványa. A rómaiak és görögök a lapkákat verés *előtt* mérlegelték (L. Svoronost i. h.), a nádasdi, körülvágottnak látszó pénzek lapkáit csak verés *után* vághatták körül, mert

a typus is megcsonkult e közben. A kész érem *lapkák nagysága* (átmérője) nemcsak a pénznemek szerint, hanem egyes specieseken belül is a lapka vastagságához és átlagos súlyához képest változó. Több speciesnél, melyekből elég példány állt rendelkezésemre, eszközöltem méréseket, melyek eredményét esetleges fölhasználás végett itt közlöm. Az említett nádasdi, néha már eredetileg körülnyirbált bój aranystaterek átl. átm. 14—17, a jahrendorfi kagylótypusúaké csak 9—11 mm., ezeknek $^1/_3$ dbjai 11—12, $^1/_6$ dbjai 8—10 mm., az $^1/_{24}$ staterek átm. 6—7 mm., a szivárványtálaké cca 16—18 mm., az öntött, typusnélküli aranyaké (Üzbégi species) 15—16 mm., a lapujtői 5 golyós typusú ezüst statereké 18—20, a hozzátartozó kispénzeké 11 mm., a nagybisztereczi (nógrád-borsodmegyei) typusú erzüstpénzeké (Del. 9892. és Wind. 2882.) 19—20 mm., a megfelelő kispénzeké 13—14 mm., a horvátországi és erdélyi leletekből, részben potin példányokban ismert typusé (Wind. 2881.) 20—22 mm., a varasdini, gyurgyeváczi és kozareváczi leleté (Wind. 2841.) 20—24, (átlag 21—23) mm., a velem-sz.-vidi leleté (De la tour 9862. sz.) 21—24, átlag 22—23 mm., a durványos fejű lapujtői typusé 18—22, átlag 20—21 mm., a tolnamegyei (regölyi) rézpénzeké 21—23, a megfelelő kispénzeké 14—15 mm., a philippeusok utánzataié átlag 24—25 mm., a kisebb fajtáké 18—20 mm., a györki (Heves m.) leleté, (De la tour 9734-et) 22—26 mm., a kerülősi kisebb sciphatusoké (ca 70 db) 27—31 mm., az erdélyi sciphatusoké 27—36 mm., a kudsiri sciphatusoké 25—36, és 31—33 mm., a makedón prov. pénzek utánzataié 31—32, hasonló hátlapú speciesé 31—33, Nagy Sándor pénzeinek utánzataié 27—29 mm., egy erdélyi typusé (Wind. 2884.) 24—26, átlag 24 mm., a ló nyakán négyszögű ellenjegyet viselő typusé 23—24 mm., a De la tour 9740. sz.-é 21—25, átlag 22—23 mm., a Biatec, nonnos, stb. fajoké (Del. 10141—84.) átlag 24—26 mm., a IV. századbeli róm. császári érmek előlapját utánzó legkésőbbi kelta pénzeké csak 17—20 mm. Ezen unalmasaknak látszó mérési adatok közlését éppen a speciesek megállapítása és a változatok egymáshoz való viszonyának megállapítása szempontjából nem tarthatom fölöslegesnek, kivált a barbár érmészet terén, hol alig áll egyéb adat rendelkezésünkre, mint a melyet az érmek maguk szolgáltatnak, anyaguk, technikájuk, súlyuk, stilusuk dolgában.

Kelta és barbár pénzeink legnagyobb része verés útján készült. Hogy azonban az *öntési eljárást* is igénybe vették, bizonyítja a Regölyön (Tolna m.) talált bronz öntőminta, mely egy Philippeus-utánzat hátlapjához készült.* Az ismert pénzspeciesek közül több-kevesebb biztos-

* Ez a minta egy kész éremnek agyagban vagy homokban való lenyomata után készült. Két részét vaspöczkök tartották össze. Egyik beletört a lyukba, a másiknak lyukja kitöredezett. — E mintát Wosinszky M. ismertette Tolna vármegye történetében és Pulszky F. Magyarország Archæologiájában (I. k. 210. l.).

sággal öntvényeknek mondhatom a regölyi nagyobb fajta kelta rézpénzek (l. Arch. Közl. r. f. I. k., II. tábla 41. sz.) egy részét, (teljesen azonos, nem egészen szabályos alakú lapkák, az elő- és hátlapok egyforma rézsútállása egymáshoz, a lapkákon egyformán félrecsúszott typusok). Meglehet, hogy ezeket vert példányokról vett agyaglenyomatokba öntötték. (L. Lenormant: Monn. et méd. 42. l.) Öntvényeknek tartom a hasonló typusú, igen durva bronz kispénzek egy részét, továbbá az üzbégi (l. fönnebb) aranypénzt s a hasonló darabokat, továbbá a Wind. 2877—2788. sz. Miskolczon lelt kelta pénzeket; a gall pénzek közül öntvények a senonoknak tulajdonított rendkívül durva potin pénzek (De la tour és Muret-Chabouillet* 7388—7470. sz.) és a Lalanne által ismertetett 7·60 gr. súlyú aranyakat (l. fönnebb) (Barthélemy szerint az öntött gall pénzek a későbbi kibocsájtványok közé tartoznak; a legrégiebbek mind vert darabok). Meglehet, hogy némely egyéb, rossz föntartásuknál fogva határozottan meg nem birálható fajok is öntvények, (pl. Wind. 2877—2878.) biztosat azonban nem állíthatok róluk.

Legújabban szerzett a m. nemz. muzeum egy Komárom táján talált, valószinűleg a Kr. u. korból való, barbár mívű cserép öntőmintát, mely úgy látszik az Antoninushoz hasonlító barbár mívű arczképet és érthetetlen irásjegyeket visel. A megfelelő érem, melynek lenyomatát e minta viseli, eddig ismeretlen, és a római nagy bronzpénzek nagyságának felelne meg. Öntőcsatorna nincs rajta, ez talán a hátlapi mintán volt alkalmazva, vagy később akarták belé vágni a porhanyó cserépbe. Korának meghatározására némi támpontot nyujt, hogy egészen hasonló cserépmintákat, Maximianus Herculeus és Constantius Chlorus rendes gyártmányú pénzeinek *lenyomataival* (!) Angolországban Duston (Northampton) mellett is találtak (L. Hill: Handbook 157. l.) és Francziaországban és a Rajna mentén nem túlságosan ritkák. A római császárok gyakori rendeletei, melyek a verdebeli munkásoknak megtiltják az öntött pénz gyártását, arra mutatnak, hogy maguk a vidéki verdék is, a verőtövek vésésének kikerülése végett szivesen vették igénybe az egyszerűbb és olcsóbb öntési eljárást vert pénzdarabok lenyomása útján készült cserépmintákkal.

A pénzek öntése, mint láttuk, inkább kivételes eljárásnak mondható a kelták és barbárok érmelése körében. A pénzek túlnyomó, legnagyobb részét *verték*, és nem öntötték. A kettős veretek előfordulása (De la tour 9862. sz. a velem-sz.-vidi leletben), a verőtő kerületének sokszor erős bevágódása a lapka testébe, a szélek berepedezése (pl. a szivárványtálakon!) a sima mezők, az éles és gyakran igen erős reliefek daczára is tiszta körvonalak a verési eljárás bizonyságai. A kelta érmelés java ide-

* E. Muret et M. A. Chabouillet: Catalogue des monnaies gaulioses de la bibl. nat. Paris. Plon. 1889. 1 k. fol.

jében *a verés technikája* elég magas tökélyre emelkedett, fejlődési menetében azonban *több fokozatot* külömböztethetünk meg. Tekintve, hogy a mi keltáink bizonyos határig bizonyára a galloktól vették idevágó ismereteiket (aminthogy a typusok és vallásos symbolumok átvételére elég példánk van) a gallok pedig a görögöktől tanulták e mesterséget, a pénzverési eljárások megállapításához a gall és a classicus érmészet köréből is kell hoznom párhuzamos példákat.

Mielőtt a pénzverési eljárás egyes fokozatait vizsgálnók, két sajátságos, idegenszerű dolgot kell megismertetnem az olvasóval, melyeknek előrebocsájtása a továbbiak megitéléséhez szükséges, ezek *a)* az alsó verőtövet pótló nagyobb tömegű aljzat, *b)* a minden jelentést nélkülöző, értelmetlen, mondhatnám szándokolatlan pénztypus.

a) Villenoissy (i. h. az 52. lapon) azt írja, hogy a gallok a pénzverésnél alsó verőtő (bélyegvas) gyanánt valóságos ülő-félét: egy asztallapféle, nagyobb terjedelmű fémaljzatot használtak, melybe az előlapi typus több sorban többször egymás mellett volt belevésve.*

Ez a nagytömegű aljzat súlyánál és mozdulatlanságánál fogva nagy előnyt nyujthatott, a mennyiben megkimélte azt a fáradságot, hogy minden egyes kis bélyeget külön-külön kelljen absolut mozdulatlanságig és pontosan függőleges helyzetben beékelni külön-külön tőkékbe, mint a hogy később, még a XVI. században is, a hengergép föltalálásáig szokásban volt, másrészt pedig a csekély átmérőjű alsó bélyegről a lapka verés közben sokkal könnyebben leugrott volna, mint a nagy aljzatról. [Antik, pénzveréshez használt, de bélyeget nem viselő ülő képét a Casa dei Vettii falfestménye őrizte meg számunkra. L. a Journal internat. d'arch. num. II. évf. 1899. 12. tábláját.] Fönnebbi állítását Villenoisy olyan gall pénzdarabokkal igazolja be, melyek egyik lapján két azonos bélyegnek egy-egy része a közbeeső üres térrel együtt látható. Ezek, szerinte, úgy jöttek létre, hogy a munkás gondatlanságból nem valamelyik bélyegre, hanem a két bélyeg közti síma felületre helyezte a lapkát. — Ugyancsak Villenoisy (i. h. 53. l.) a görög érmek quadratum incusumának új és megfelelőbb magyarázatát adja, mely a fönnebbiekkel összefügg. E szerint az alsó bélyeg (az érem előlapja nagyobb domborúságának megfelelően) némi homorodással birt, melybe

* Én úgy sejtem, helyesebben azt kell tartanunk, hogy e bélyegek nem külön-külön munkával voltak belevésve a fém aljzatába, a mi óriási munka mellett azzal a veszélylyel is járhatott volna, hogy ha valamelyik bélyeget a vésnök munkaközben elrontotta, azt a többi jó közül el nem lehetett volna távolítani, — hanem, minthogy a mélyítési eljárás (Senkungsverfahren), köztudomás szerint, már az ókorban ismeretes és használatos volt. (L. Lenormant Monn. et méd. 42—43. l. és Num. Zeitschr. VIII. 243—251, és XII., XIV. évf.) Mindezen bélyegek egyetlen apatő (patric. poinçon) segélyével mechanikus úton lettek sorjában a fémaljzatba beléverve. Így a vésnöknek csak egyszeri munkájába került a domború bélyeg elkészítése, melyről tömérdek homorú bélyeget (matric. coin) lehetett másolni. Ha nem így állna a dolog, nem lenne magyarázható a sorozatos bélyegeket viselő nagy aljzat egyetlen darabban!

a lapka a verés alatt mintegy bele feküdt, bele ágyazódott, s így nehezebben ugorhatott ki helyéből, a felső verőtő pedig szintén a lapka rögzítésére szolgáló, csapszerű nyúlványnyal volt ellátva. A quadratum incusum tehát *nem* az érem domború előlapjának megfelelő *alsó* bélyeg, hanem a homorú vagy lapos hátlapnak megfelelő *felső* verőtő csapszerű alakjának a lenyomata.

b) Némely bój aranypénzeink készítésmódjának helyes megitéléséhez és typusaik megértéséhez szükséges tudnunk, hogy a legrégibb kisázsiai *vert* elektrum pénzek közt olyan fajták is vannak, melyeknek bélyeggel vert veretei (typusai) *semmit sem ábrázolnak*, hanem határozottan *esetleges*, szabálytalan benyomásokból, meg nem határozható ránczolatszerű emelkedésekből, olykor dudoroktól megszakított vonalakból, vagy egyszerű barázdákból, végre ismét más példányokon apró ékalakú beverésekből állanak.*

Az ilyen fajta *jelentés nélküli* typusokat «bizonytalan» vagy «szándékolatlan» typusoknak nevezhetjük. Ilyenféle technikai kategóriába tartoznak a nádasdi (Sopron m.) bój aranypénzlelet túlnyomó részén kívül azok az 1771-ben Podmoklban (Csehország) talált bój aranypénzek, melyeket Wydra S. (Abhandlung etc. 27—28. l.) öntvényeknek tekintett, typusaikat pedig ő és Voigt (Schreiben, 36. l.) a legnaivabb és legkülömbözőbb módon kommentálták: barátot, halálfejet, czukorsüveget, stb. vélvén látni rajtuk, végül pedig bevallják, hogy e typusok jelentését megmagyarázni képtelenek. Újabban már egyáltalában nem is tettek rá kisérletet. — Hasonló érmeket állítólag újabban ismét találtak Podmoklban, (l. Forrer R. gyüjteményét) és Brassó táján (3 db a bécsi cs. és k. éremtárban).

A következő közleményben áttérünk kelta és egyéb barbár pénzeink verési technikájának fokozatos fejlődésére.**

Gohl Ödön.

* «Il en est, dont les deux faces ne représentent, dans le champ de leurs estampilles en creux ou en relief qu' une sorte de chiffonage grossier du métal, sans qu' on puisse distinguer, sur le poinçon, la moindre intention de gravure.» (Babelon: Les origines de la monnaie, 106—107. lap.)

«En Asie Mineure . . on a commencé de frapper de monnaies d' électrum dont les deux faces ne représentent- en creux ou en relief, que des rugosités 'indéfinissables». (Babelon i. h. 108. lap.)

Lásd még Lenormant F.: az Annuaire de la soc. franç. de num. IV. 1874. 203—204. l. és B. Head: Catalogue of The greek coins of Ionia I. t. 3—5 és 7 sz. — Ábrák: Babelon i. h. 107., 109. és 111. l.

** A fokozatok egymásutánját a technologiai fejlődés logikai sorrendje szerint állapítottam meg. Ez annyiban nem felel meg mindég az időrendi egymásutánnak, a mennyiben itt nemcsak egy törzs, hanem hazánk összes kelta és általában barbár érmeléséről szólok, a külömböző törzsek pedig, kulturájukhoz mérten, a pénzverés dolgában is igen külömböző fokon állottak, esetleg ugyanazon időben is. Az időrend megállapítása külön tanulmányra szolgáltat alkalmas tárgyat.



LEVELEZÉS.

I. MILESZ BÉLA: A TISZAFÜREDI MÚZEUM 1900. ÉVI GYARAPODÁSÁRÓL. A múlt év folyamán eszközölt ásatásokkal fényesen gazdagodott régiséggyűjteményünk, ásattunk nov. 19-től nov. 30-ig a tiszafüredi *Ásotthalom* őskori telepen, honnan muzeumunk már előbb is gazdagodott, de a melynek nagy része még ásatlan, és a szomszédos poroszlói *Rábolyi pusztán.*

Az Ásotthalom Tiszafüredtől keletre egy jó kilóméternyire van, a Debreczen felé vivő országút bal oldalán, gyengén emelkedő lejtős területen, köralakja most 250 méter kerületű. Hajdan nagyobb volt; éjszakkeleti részét a régente alatta folyó Tisza elsodorta; hogy ezen a részen czölöpök és gerendák maradványai nyomai az itt megejtett ásatáskor feltüntek,* délnyugoti részét a rajta keresztülvonuló országút szeldelte el. A régi Tisza helye most mellette egészen mentett tér s földművelésre szolgál, a többi oldalokon szélesen elterülő legelők vannak, nagy terjedelmű ős-sírterületeket tüntetve fel közvetlen a halomtól keletre és nyugatra vonuló lapályon, mely sírok igen mélyeknek találtattak. A halom nem oly csúcsos, mint az alföldi egyéb halmok, eredetileg is lapos tetővel bírt, melyet emberi kezek 4—5 méter magasságban alkottak s mintegy terraszt képezett a víz mellett. Az ásatásoknál benne feltünő rétegek fölülről lefelé a következők: termőföld, hamuval kevert föld, sárgafölddel vegyes hamu, csigateknőtörmelékekkel vegyes hamukeverék (pergelt v. égetett gabonaszemekkel), tűzhelyek, tűzpadok rétege, pernyésfenék tűzhelyes réteg, ezek alatt az élő fekete föld. A tárgyakon kívül telve van szelid és vad állatok csontjaival, madár-, hal-, kagyló- és egyéb ételmaradványokkal; benne fel lehet találni a veres-rézkort is; bronz tűket és tekercseket mindjárt a halom hamualatti rétegében találtak.

A halom északkeleti részét évekkel ezelőtt Tariczky Endre elnökünk búvárolta; mi most a délkeleti részt, mely még nem volt megbolygatva, ásattuk meg 14 méter hosszúságban, 4 méter szélességben, 4—4·50 méter mélységig, vagyis az őstelep fenekét képező eleven földig. Eredmény következő: *Kőeszközök:* négy őrlőkő, ketteje trachit lapos fenékkel, ketteje vöröses homokkő gömbölyded fenékkel, a legnagyobbnak hossza 40 cm, szélessége 20 cm.; két kőkalapács, egy simítókő, csiszolás által négyszögre idomítva, 2 csiszolókő, 4 db törő v. morzsolókő, felső őrlőkövek, zúzásra 2 db, egy lyukas, felfüggeszthető fenkő. — *Csonteszközök:* 4 bordakés, használattól kopottak és fényesek, 4 borda-

* Romer Fl. a «Compte-Rendu» II. k. 1. r. 36. lapon említi az Asotthalmot azon czölöpmaradványokkal, melyeket Tariczky E. fedezett ott fel az alsó földrétegekben.

simító, edénygyártáshoz, használattól kopottak ; 8 db csontlyukasztó és ár, csiszolókövekkel hegyesítve, nagyságuk 9—15 cm. közt váltakozik s épek. Csonttűk, egészek és töredékek, 11 db, fenőkövekkel hegyesítve, 4—14 cm. nagyságuak ; köztük különösen meg kell említenünk a legnagyobbat, mely sajátságos ügyességgel van alkotva, úgy, hogy a gyönge hajlású agancs le van faragva hegyben végződőleg és csiszolva lapos tű alakra, csupán a vastag végén van egy köpű hagyva, mely a tű fokát képezi és ez nem keresztben van átlyukasztva, hanem a tű hossza mentében ; az egész igen szépen ki van köszörüléssel pallérozva s egészen ép példány, hasonmását még nem láttuk. Ide sorozzuk a két csuka-állkapcsot is, melyekből a fogak kiszedetvén, szintén lyukasztásra idomíttattak és használtattak. — *Agancstárgyak :* egy agancskalapács, két agancsfokos, nem egészen épek ; három agancskapa, a használati símaság és kopás jeleivel ; 2 agancslyukasztó, a gyakori használattól símák és fényesek ; egy agancsfűző lyukkal, fényes, kopott ; 3 agancs czifrázó, agyagedény készítésnél, 3—3 ággal. — *Agyagtárgyak :* két db alacsony virágcseréphez hasonló, durva művű és égetésű edény, festés, czifrázás és fülek nélkül, — utóbbiaknak nyoma sincs, — 8—10 cm. szájbőséggel, 7 cm. magassággal, bennök pergelt búzaszemek ; 1 ugyanily alakú, alacsonyabb, a karimán kicsúcsosított kis fogófüllel ; 2 kis gyermek-játékbögre, fülek és czifrázat nélkül ; egy lapos, majdnem tányér alakú csésze, füsttel feketítve, a száj karimája befelé hajló, átlyukasztott kis füllel, felső bősége 14 cm., magassága 4·50 cm., felfűzhető ivóedényűl szolgált ; 1 kis bögre, füsttel festve, czifrázat nélkül, füle letörve ; 1 gömbölyű fenekű csupor, pergelt búzaszemekkel telve, füle letörve ; 1 gyengén dudorozott kis bögre, minden egyéb czifrázat nélkül, benne halpikkelyek, ugyanily kettő nagyobb, a perémjükön már kézi eszközzel húzott körvonal diszítésekkel ; két kis dudoros edény, körtalpas fenékkel, ezek a dudor- és körczifrázatokon kívűl zig-zeges karczolatokkal is vannak diszítve ; 1 nagyobb gömbölyű fenekű csésze, gyenge dudorzattal, fél és egész kördiszítésekkel ; 1 talpas fenekű findzsa jól kihajló szájjal, a derekától a peremjéig kettősen karczolt zig-zeg diszítéssel ; egy talpas fenekű kis tálacs, pontozott és szabálytalan zig-zeg diszítéssel ; edénytalpak mint töredékek 3 db ; egy szűrő edény, csak a felsőrésze van meg, az eddig talált lapos szűrőedényektől elütőleg ez bögre alakú volt, füsttel feketített agyagból, a szája hosszúkás kör 6—6·50 cm. átmérővel s két oldalt fogásra vagy támasztásra alkalmas csúcsnyújtványokkal bír ; 6 db mécs, a legnagyobbnak hossza 20 cm., szélessége 9 cm., a legkisebbé 8 és 5 cm., mindegyiknek egyik oldalán a szélből kitagozodó fogóbütyök van. Kisebb-nagyobb edénytöredékek, fogantyúkkal, dudorokkal s az edénydiszítés, czifrázás különféle jellegzésével ; némelyiken, kivált a nagyobbakon durva szövetlenyomat vagy épen vesszőlenyomat képezi az általános díszt, másokon hármas létrasoros karczolások épen nem mértani kivitellel, egy pár darab, grafittal festett már ízlésesebb, tökéletesebb czifrázati motivumokat mutat. Agyagkunyhódíszek töredékekben ; kiváló egy töredékdísz vörös égetett agyagból, meglehetős geometriai figurákkal ; 1 agyagsuly vagy nehezék az ismert csonka gula alakban, lyukkal ; 1 db áldozati tűzpad, 40 cm. átmérőjű, átlag 7—9 cm. vastag kerek vörösre égett agyagpadnak a negyedrésze, többi része széttört ; egy vörösre égetett agyagláb, egé-

szen tömör, magassága 19, talpköre átmérője 16, teteje átmérője 11 cm., közepe karcsubb 10 cm. átmérővel. — Innen kaptunk ez alkalommal még mindjárt a felső rétegek egyikéből egy szárnyas bronzvésőt, hossza 11 cm., szélessége 2—3—5 cm., legnagyobb vastagsága 2 cm., — és 2 bronzgömböcsöt is, melyek tűgombok voltak. Igy a halomból ez alkalommal 113 db tárgyat nyertünk; az eledelűl szolgált állatok nagyszámú csontjaiból nem vettünk fel semmit, ezek régebbi ásatásokból bőven vannak.

Másik ásatásunk a *puszta-rábolyi*. Puszta-Ráboly az egri székes főkáptalan tulajdona Poroszló határában (Temes m.) 4·50 kilométernyire a községtől, északkeleti irányban. Itt tulajdonképen három őstelep merült fel, u. m.: a kubikgödör, a téglavető s a kápolnadomb. Az uradalmi gazdasági telepet körülvevő védgát kubik gödrében a *falka* években őskori sírokat fedeztek fel, összezsugorított helyzetben fektetett porladozó csontvázakkal, bögre, csupor, diszes edénymellékletekkel, melyek az egri érseki muzeumba kerűltek; itt két sírt bontottunk fel, melyek igen mélyek, csontvázakat, keletrenéző fejekkel, zsugorított helyzetben találtunk, de edényeket vagy egyéb mellékletet nem. Itt tovább most nem kutattunk, mert czélunk másfelé volt. Másik hely a téglavető, a tanyától jó kilóméternyire, az Eger vize mentén, ez szakadozott partot képez s belőle Dudás József tiszttartó úrtól már előbb kaptunk tárgyakat, u. m. ősemlős állat szárcsontjából készített szerszámot (háló-szövő-vetélőt), csinos és ép serpentin kővésőt, agancseszközöket s az agyagedény diszítés különféle (kezdetleges és előhaladottabb, szebb) változatait feltüntető egész és töredék edénydarabokat. Itt sem ásattunk, mert a téglavető telepet a rendes munkálat sodrából nem lehet kivenni, de a tiszttartó úr megigérte, hogy a mit a téglavetők munkaközben találandnak, azt muzeumunknak fogja adni. Ásatásunk itt ez alkalommal a Kápolnahalomra irányúlt, a melyből az ekék időnkint több régiségtárgyat vetettek ki s a melyről ezért biztosra vettük, hogy ősrégi tárgyak telepéűl. E hely a gazdasági teleptől keletre csak néhány száz lépésnyire fekszik, az Eger vize partjai felett, melynek kiáradásai sokszor a domb alját mossák. Felfordított teknő alakú halom ez, mindössze 28 méter hosszúsággal, s 3—8 méter szélességgel, 2—4 méter magassággal. Két méter szélességű s az eleven földig mélyedő keresztárkokat húzattunk benne. A rétegek csaknem azok, mint az Ásotthalom rétegei, de az égetett földes hamus rész kevesebb benne; feltűnt mindjárt az is, hogy e halom már bolygatott volt, egyfelől a vizár mosta, másfelől meg az eke hordta. Ásatásunk azért nem mondható eredménytelennek, mert a következő tárgyakat nyertük: két kézi őrlőkő, egyik lapos fenékkel, felső morzsoló kővel, trachit, másik gömbölyű fenekű, vereses homokkőből, szintén morzsolókővel; 3 kővéső (serpentin), 1 kőbalta (tör.), 1 kőkalapács éle, 1 kova lándsahegy, 1 kova nyílhegy (pattogtatottak), 1 kővakaró, timár czélra. *Csonteszközök:* egy szövő csonteszköz, őzagancsból csiszolás által hegyesítve, a fonal vagy zsineg befogadására két lyukkal, igen finom szerszám, 7 cm. hosszú, hasonmásai az Ásotthalomból kerűltek muzeumunkba; csontlyukasztók, árak 6 cm.-től 15 cm. hosszúságig; 4 db emlőscsontból, egy pedig csuka-állkapocsból köszörűlve, csiszolva; egy csontkanál, a kerek fej 5 cm. átmérőjű, nyele letörve. *Agancseszközök:* egy agancskapa, nyele letörve,

egy agancsfokos lyukkal ; 4 db agancslyukasztó, egyen két oldalon megkezdett lyukfurás nyomai láthatók, ez így fűző lett volna, három agancsczifrázó, edénykészítésnél, 3—3 ággal. — *Agyagtárgyak :* egy dudoros szélke talpas fenekkel, grafittal feketítve, füle letörve, pontokkal, kör és körív czifrázatokkal ; egy nagyobb és egy kisebb mécs ; orsókarikák öt db, ezek legnagyobbika sugaras vagy küllős karczolat-díszszel, köztük 4 lapos de egy kerékagyszerű tagozattal bír mindkét oldalon, melyen fut végig a lyuk. Egy kis agyagállat, szürkére égetve, 1 sisakalakú kis fedő, a csúcsán átfűzhető lyukkal ; 8 db edényrész, durva művűek és égetésűek, kezdetleges czifrázatot : szövet- és vesszőnyomatot mutatnak ; 1 agyagsuly vagy nehezék, ferde csonkagula alak, nagy kopott lyukkal ; égetett agyaggömbök vagy golyók, mogyorónagyságuaktól tyúktojás nagyságuakig, 19 db, ezek parittyagolyók vagy részben koczkajátszó golyók lehettek ; 3 db gyöngy, kagylóból csiszolva, a felfüzésre lyukakkal. Bronzlelet itt sem volt egyéb, mint két fibula töredék. Innen nyert darabjaink száma 65. Gyűjteményeink az év folytán szíves adományozások által is gyarapodtak. Wattay Gusztáv pomázi ügyvéd és földbirtokos ujólag egész kis gyűjteményszámba menő ajándékkal szaporította muzeumunkat ; ezek : római edénydarabok Szent-Endréről, a római castrum helyéről ; tégladarabok római sírokból, melyek összerakva képezték a koporsókat ; aquincumi tárgyak : szabályos hatoldalú téglahasábok, szobapadló kirakat részei ; fürdőszoba mozaikpadló színes téglái ; egykoru szines üvegedények darabjai. A pilisszentkereszti zárda közelében volt kisebb klastrom mellett (pomázi határ) talált tárgyak, u. m. : nyílhegy, régi sarkantyúk, bronzkarika, rézcsat, boglár, kardvég, lószerszám díszek, régi kulcsok, cserépdarabok, köztük egy bélyeges fülű.*

Az összes gyűjtemények az év folytán következőleg szaporodtak : az éremgyűjteményben 14 darabbal, régiségek osztályában 286, vegyes tárgyakban 92, a könyvtárban 408 dbbal, összesen 800 dbbal. Az 1899. év végén volt a négy osztályban 8391, az 1900. év végén 9191 db, és pedig : az éremgyűjteményben 2367, régiségek osztályában 2559, vegyes tárgyakban 921, a könyvtárban 3344. Az érdeklődés a közönség részéről, a szíves adományozásokon kívül, a muzeumi helyiség látogatásában a mult év folytán is élénken nyilvánúlt. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint, a helybelieken kívül, 130 idegen látogatta, míg 20 év alatt 2560 idegen látogatót jelez a névsor. Az egyleti tagok száma 110, mind helybeliek. A könyvtár használata igen élénk.

Tiszafüred, 1901. márcziusban. *Milesz Béla.*

II. KÖZÉPESY GYULA: RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ÉR-KÖBÖLKUTON BIHARVÁRMEGYÉBEN. Miután a sikerrel kecsegtető ártándi avartemető kikutatása iránt a biharmegyei és Nagyvárad városi régészeti s történelmi egylet által adott megbizásnak, a felmerült különböző, de leginkább a szeszélyes időjárás okozta akadályok miatt én s volt múzeumi őrtársam, sajnos most már néhai Cséplő Péter ** főtisztelendő úrral ez évben eleget nem tehettem, de

* Analogiát mutat a Kugler Alajos által leírt s közlött bélyeges cseréptárgyak 8. sz. darabjához. Arch. Értesitő 1901. 1. sz. 76. l.

** Meghalt 1900. év nov. 10-én éjjel.

hogy ezt pótolva, tevékenységünknek bizonyítékát adjuk, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által nyújtott anyagi segélyt a kitűzött czéljára fordíthassuk, hogy a jövőre sikerrel biztató új kutatási területet előleges szemle által is szerezhessünk, hogy a régészeti eszme támogatására új embereket toborozhassunk: elhatároztuk, hogy én első sorban egyedül a még régészetileg kevéssé ismert Berettyó közép- és felső vidékére, mint a már eddig is szórványosan érdekes, de különösen réztárgyakat* nyújtott részére menjek, másodsorban pedig néhai Céplő Péter úrral együttesen B.-Szent-Mártonba egy Kúnhalom felásatására menendünk ki. Megegyezésünk értelmében tehát — főleg miután a múzeumunkat ismételve meglátogató festész s földbirtokos Horváth Barnabás úr előttem felemlítette, mikép lakhelyén Köbölkúton ép úgy, mint a szomszéd közeli s távolabbi területeken nemcsak különböző terjedelmü már megbolygatott és felásatlan halmok vannak, de különböző korbeli régészeti emlékek is fordultak és fordulnak jelenben is elő, s hogy erre néhány évvel ezelőtt úgy a néhai Bölöny Sándort, mint néhai Céplő Péter urat is eredménytelenül figyelmeztette, s hogy ennek következtében az addig általa gyűjtött 200 darabra menő gyűjteményét barátainak elajándékozgatta; a miért is vérmes reményekkel eltelve: a múlt évben, október hó 14-én Köbölkutra utaztam s néh. Céplő Péter úr itthon kifejezett kivánságához képest első sorban népvándorlás és honfoglaláskori emlékek iránt nyomozva, miután ebből kitűnt, hogy a község külső határába szétszórtan fekvő kilencz halom egyike melletti közeli utárkában odavaló lakós Balaskó Sándor ácsiparos egy háromélű vas nyíl-hegyet, egy másik halom mellett pedig egy vaskardot leltek, de a melyek szavahihetők állításaként elkallódtak, továbbá, hogy egy harmadik halomban Horváth Barnabás úr birtokán a múlt évben egy elporlott emberi csontváz, bőrruhafoszlányokkal, alatta pedig egy egyenes folyosószerű bejárattal biró földalatti gömbölyü kamaraszerű üreg merült fel, a mint ennek nyomait láttam is, ugyan azért is a község két ellentétes pontján, két különböző nagyságú halmot, különböző nap, különböző irány, de kellő terjedelem s mélységben sajnos, eredménytelenül kutattam meg, csak annyi tűnvén ki, mikép mindkettő felhordott mesterséges szántás által igen ellapított, egyikében egy őskori edény nagy füle és egy kis fekete szarúkő-darabka igazolta, hogy a feltöltésre oda hordott földdel együtt kerültek a halom szélébe.

Az ezután beállott másfélnapi esőzés után, házi gazdám beltelke fölötti saját, úgy a szomszéd társai tulajdonához tartozó hosszú, elnyúló, a mult évben rigolirozott szőlő s burgonyás területein tartva szemlét, a látható sok hamu, az egy ősi cseréptörmelék, ősi telep, lakhely, urnatemetőre engedvén következtetni, három különböző helyen különbező terjedelemben kisérlettem meg az ásatást, de megőrzésre érdemes lelet felülről lefelé függélyesen haladó rátett diszítésű edényperem darabon kivül egyébbel — nem találkoztam. Szavahihetők

* Rézbalta Puszta-Tóthról, analogiája a Pulszky Fer. Rézkor Magyarországon 59. lap. 2. sz. a. Ugyanaz Tótiból Benicz István által 1897-ben ajándékozott 2 db szép példány 54. lap. 3. sz. a. Darvay Ferencz által adott 2 élű szép csákány 1896-ba, mint 30. lap 3-ik sz alatti a Krajnikfalváról kerültek.

állitásaként a jelzett területen több kisebb-nagyobb cserépedény s bronztárgy került ugyan elő, de ezek már elkallódtak, összetörtek.

Ezek szerint, ha ásatás által nem kedvezett is szerencsém, kipótolta ezt ajándékozás, s tapasztalat nyújtása czímén ment. Házi gazdám, Horváth Barnabás úr nem engedve, hogy üres kézzel jöjjek haza, részint az újabb időben maga által gyűjtött, részint több községi lakós által gyűjtött s alább felsorolt tárgyait ajándékozta, illetve szíves közvetítése által ajándékoztatta egyletünk gyűjteménye gyarapítására, a mint ez kipuhatolhatott adataikkal alább következik; ugyanis: Szarúkő szakócza fekete színben, melynek hossza hét cm., szélessége öt cm. hét mm., egyik oldalán lepattogtatva, másikán meg eredeti vágott felülettel. Ily nagy darab múzeumunkba még nem került. Találtatott a 80-as években a Köbölkút melletti Ér-Olaszi község határában. — Kőkalapács, előrésze élén csonka, úgy a ferdén fúrt nyél lyukánál két darabba törve, felülete síma zöldes szürkeszínü, mostani hossza 10 cm. öt mm., szélessége a közepén hat cm. öt mm. Lelte egy köbölkuti lakos ugyanottan. Obszidián hasított, fakószínű, 11 cm. hosszú, fent négy cm. öt mm., alól három cm. egy mm. széles késpenge. Muzeumunkban e nemben még ez a legszélesebb s legvastagabb darab. Lelte F. Szilágyi Sándor Köbölkúton a múlt évben. Orsókarika, agyagból hat cm. két mm. átmérővel, vastagsága a közepén 17—18 mm., szélén egy cm. Felülete érdes. Merőke agyagból, füle letört, kisebb fajú,* magassága hat cm. nyolcz mm. Talpátmérője négy cm. öt mm. Lelhelye két társával Ér-Olaszi határában levő Nagy-Olaszi nevű hegyen Balaskó Sándor szőlője. Ő maga lelte 1900-ban. Tőr, kard vagy lándzsacsúcs? csonka tört vége veresrézből** a hossza hét cm. hét mm., hosszában közepén erősen kiemelkedő gömbölyü bordával, mely nyolcz mm. Éle a széleken letöredezett. Lelhelye a székelyhidi Majorközi sikátorban levő domb vízmosásos része. Lelője ismeretlen; 1899-ből. Rézbaltácska, a melynek hossza csak 12 cm. s öt mm. Felületének érdessége azt mutatja, mikép öntetése után nem kalapáltatott, de lelője vagy más valaki erősen súrolta. Találtatott Kis Miklós által 1900-ban Jakab Német Sándornak a köbölkuti Öreg-hegy nevű szőlőjében. Muzeumunkba ilyen, a korai rézkorból eredő kis alak még nem került. Nyéllyuk átmérője 22—24 mm. metsző él átmérője 17 mm., míg igen tompa foka két cm. hét mm. széles. Hajlása a hosszában igen csekély, majdnem lapos vízszintes. Ugyanilyen, de nagyobb Pulszky Fer. Rézkor Magyarországon cz. műve 53. lapján való felemlítés szerint Puszta-Tóton is találtatott ugyanis Biharmegyében két darab tölcsér alakú bronzboglár, oldalaikon 2—2 hosszúkás háromszögű nyilás. Magasságuk hat cm. nyolcz mm. vagy hét cm. két mm., alól inkább hosszúkás nyilásátmérőjük három cm. 1—4 mm.; felső csöves részükön 5—5 gyűrű. Külső felületük síma, kékesszinü, mintha ón vagy ólommal lennének behúzva, valószinüleg az ón és réznek kellőleg össze nem

* Ilyet a Guttmann-féle téglavetőből az elmult nyáron kilencz darabot hoztam be, de különböző alakkal. Köbölkúton a fentivel együtt még kettő került, de ezeket egy odavaló egyén pálinkáspohárrá léptetve elő, megtartotta. Egészségére!

** Pulszky Ferencz, Rézkor Magyarországon 1883. év 63—64. lap, 5-ik ábra, a 64-ik lapon leírthoz hasonló lándzsacsúcs elgörbülve van múzeumunkban is.

keveredéséből előállott körülmény. Találta nemcsak ezeket, de állitólag még 20 társát a következő tárgygyal együtt Köbölkúton 1889-ben Katona N., szántás közben eke által vettetve fel Bozsa Sándor Iszalagos nevű dülőjében. A 20 db a K. Előljáróságnál kallódott el. Nemcsak ily alakú síma, de felületén diszitett bojtfej alakot mutató darab is van múzeumunkban, a mi azon gondolatot ébresztette bennem, hogy ezekbe bőrzsineggel átkötött lószőrcsomó huzattathatván be, csakugyan lószerszám csüngő díszéül szolgálhatott. A mai dísz-lószerszámokon is van sárgaréz lemezből ily bojtfej.

Holdas alakú csüngő boglárka bronzból, magassága négy cm.; szélessége három cm. két mm. Ez a kisebbek közül való, mert múzeumunkban vannak sokkal nagyobbak s csinosabbak is. Ez szinte a görcsre kötött s csőröcskéjén keresztül húzott bőrzsinegen csünghetett emberi ruha vagy lószerszámon. Találtatott az előbbiekkel együtt s egyszerre. Kint létemkor a szántóföld már bevetve lévén; ez alkalommal ott, az eső miatt is, még szemlét se tarthattam.

Ismeretlen rendeltetésü bronzöntvény, a melynek ovális karikája alatti részén két oldalt két lefelé álló gallérkája között alól egy kapocs feje vagy füle van. Hasonló ez az úri fogatok lószerszámjain levő s a gyeplőszárakat magába fogó kulcshoz, csakhogy ezek vége csavarmenetü s ezzel vannak fel erősítve. Teljes magassága hat cm. öt mm., átmérője öt cm. 3 mm., a kapocs fülátmérője a tövénél 24 mm. Fölületén öntési hiba, ebbe széndarabka, szép zöld patinás, a mely egy részén foszladozik.* Ez uj s még nem közölt tárgyat Horváth Barnabás úr vette köbölkuti állandó lakos s kovácsiparos Erdei Sándortól, két más egyenlő társaival együtt az 1890-es évek egyikében, s így azt hiszi, hogy ez köbölkúti lelet. A másik kettőt rokona Varju Elemér úrnak ajándékozta. Szerény véleményem szerint, ez kelta bronz-láncz végére alkalmazott akasztókarika szolgálatát teljesíthette, a mint a mostani szekérlánczok végein is van egy külön nagyobb karika. A kapcsos fülét borító leálló gallérkák vagy szárnyak megnehezítik alkalmazhatóságát, avagy talán ezek most már nem eredeti helyzetökben vannak? Vasból állatti lábra való patkó, mely igen lapos, két szára végein kis alacsony szeggel. Teljes magassága 10 cm. nyolcz mm., legnagyobb szélessége 11 cm. és öt mm. Oldalain 3—3 szeg nyilással. Ajándékozta Horváth Barnabás, ki azt 1886-ban köbölkúti kovácsmester Erdei Sándortól vette; így odavalónak hiszi. Muzeumunkban van ilyen, de nagyobb és még 3—4 más formáju. Ácsszekercze és saruvasak is találtattak Köbölkúton, de erélyes szorgalmazásomra se tudták előkeríteni.

Hogy ezek után legalább részleg a környező vidékkel is megismerkedhessem, mint a mely a Berettyó szélesebb völgye mellett eldugva, mintegy prædesztinálva volt az őskori népek tanyahelyeiül, házi gazdám előfogatán a külső határban levő halmok útbaejtése mellett Apát-Keresztúrra, az itteni átmeneti stylü, téglából épített egyház még fennálló egy oldala, majd a mellette levő domb fensíkján levő őskori cserép- s csonthulladékkal borított telephely megszemlélése után pedig Mónos-Petribe hajtattunk által, hogy az itt

* Ily alakú bronztárgy se Hampel J. Bronzkori emlékek Magyarországon czimű művében se a régibb középkor (IV—X) emlékei között, vagy könyvtárunkbeli művekben elő nem fordúl

teni három földvár, Belső földvár* nevezetüjét, a mely kettős árok s kettős földsánczczal bir, kis terjedelmű, mely a síkon a Berettyó mellett fekszik, meglehetős jó fentartásu, belseje szántás alatt áll — meglátogatva, Margittára vonultunk be, hogy ugyancsak M.-Petri községének túlsó felső részén magas dombok közé dúgva szinte magas domb tetején egy árokkal körül vett, lábánál folyóvizecskével két oldalról övezett s a nép nyelvén Ungorának** nevezett præhistorikus bronzkori vártelep helyet is megszemlélhessük, a hol is a most már bevetett felületen sűrűen előforduló s a bronzkort jellemző kör, csigavonalú, csücskös diszítésű s egy drb szürke kovadarabot szedtem fel bizonyítékul elhatározva, hogy az ez úttal meg nem szemlélhetett harmadik úgynevezett Felső-Földvárat ép úgy mint a Belsőt és Ungorát a jövő évben felmérendem, lerajzolandom, bennök ásattatok, hogy az eredményt közölhessem. Továbbá, hogy jutalomban is részesüljek, M.-Petriben lakó Lichtmann Margit kisasszony egy orosz nikkel, egy veresréz szerb közforgalmi, egy sárgaréz magyar emlékéremmel, egy héber tantusz pénzzel, egy fordított betűs pecsétnyomó lappal, mely ATÉLSIK Kis-Léta felirattal bir, és egy kis síma ólom illatszertartó régi kulacsocskával lepett meg.

Továbbá, miután künn tartózkodásom utolsó napján az ismét beállott eső fedél alatt honnmaradni kényszerített s házi gazdám néhány bizalmi embere a lefolyt ásatás s kutatás eredménye iránt érdeklődve felkeresett, ez alkalmat én megragadva, a néhai Rómer F. által «Húsz év után» czím alatt kiadott, s a régiségek beszolgáltatására szolgáló felhívása 1—1 példányát annak felolvasása, megmagyarázása után továbbterjesztés végett nekik átadtam, de ezen kivül még a magammal a helyszinére kivitt Archæologiai Értesítőnek egy pár a Honfoglalás és Népvándorlásra vonatkozó emlékeit tartalmazó füzet rajzait is megmutatva, szövegét felolvasva megmagyaráztam, mert itt ép úgy, mint másutt sokszor volt alkalmam ezen egyforma kifejezést: «Hja, uram, ha én tudtam, hallottam volna, hogy ez micsoda, hogy ez is ér valamit: elhányódott», hallani, felébresztve bennem azon gondolatot, minő czélszerű, előnyös volna a kő-, réz; bronz- s vaskor legismertebb emlékei alakzatait feltüntető egyszerű papirlemez tábláit a községek tanácsháza falain kifüggeszteni.

Továbbá, hogy a szerencse általi megtréfáltatást avagy boszantást se kerüljem el, hazaérkeztem után pár napra Horváth Barnabás úr levélben arról értesített, mikép eljövetelem napja estéjén egy köbölkúti lakos, a földjén levő halom aljából annak közepe felé vezetni tervezett pinczeásás folyamán a föld előtte s mellette beomlott, úgy, hogy két és fél öl hosszu egy és fél öl széles üreg állott elő, s ennek fenekén ásás közben őskori cserépdarabok merültek fel, kérdést téve, hogy nem rándulnék-e újra ki e halmot kikutatandó, tekintettel arra, hogy a tulajdonos rövid idő múlva a halom környezetét bevetni akarja? Én azonban, tekintettel a beállott alkalmatlan időjárásra s a közlekedés nehézkességére, a Berettyó-Ujfalúba is elhatározott kimenetelre a kellő instruktió közlése

* Borovszky Sámuel Honfoglalás története 1894. év 55-ik lapján mint honfoglaláskori szláv eredetű várak emlittetnek fel.

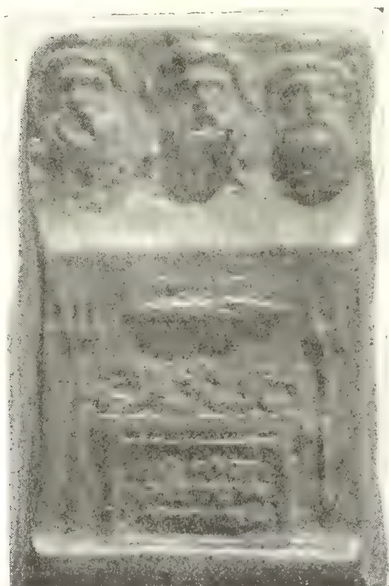
** Ugyanott.

mellett, a kiásatást a jövő évre tartottam fel: kötelességemnek tartva ezúttal, e helyen is Horváth Barnabás úrnak és kedves családjának, úgy a személyem, mint az általam képviselt ügy iránti érdeklődés, meleg ősi vendégszeretet és szives fáradozás, továbbá ajándékaiért is meleg köszönetemet nyilvánítani.

Végül az elsoroltak és egyebek alapján azon meggyőződés érlelődött meg bennem, mikép a röviden vázolt érdekes vidékre nézve, habár kissé elkéstünk is, de még se annyira, hogy a jövő évben úgyszólván községről községre járva, az elmúlasztottakat valamennyire ne pótolhassuk, és pedig annál is inkább, mert a sajnos értesüléseim szerint itt is élelmes vándorló űzérek járnak hátunk mögött, hogy a mindinkább keresztül vitt rigolirozás folytán felmerült úgyis gyérülő régészeti emlékeinktől idegenek előnyére megfoszszanak.

Nagyvárad, 1900 nov. 13-án. *Középesy Gyula*, muzeumi őr.

III. ORNSTEIN JÓZSEF: ADALÉK A RAVENNAS-FÉLE «CONGRI» ALKALMAZÁSÁHOZ. E napokban találtak itt a római castellum területén kavicsásatás alkalmával egy 14 czentiméter mély, 7·5 czentiméter széles tárgyat égetett agyagból, mely — ugy látszik — hozzájárul a ravennai geographus eddigelé ismeretlen utvonalának e folyóiratban vitatott alkalmazásához. A tárgy áll két egymással 14 milliméter mély párkány által összekötött, felül zárt, alól nyitott, 2·5—7 milliméter vastag lapból, melynek egyike sík, másika domború, ugy hogy egy a szélességben ketté vágott fedett csónaknak a felét ábrázolják. Alapjára fölállítva a sík oldal, a következőket mutatja domború kivitelben u. i. legfelül három szakállas férfiarczot, a középső alatt a villámot, tehát Jupiterét, a bal- és jobboldali alatt a szigonyt, tehát a Poseidon, illetőleg a Nereusét(?), és alant oltáralaku, levéldíszszel ékesitett keretben a következő feliratot: DIIS PROPI(TIIS) | M(ARCE) HERENNI | VIVATIS. A tárgy rendeltetése tehát baráti ajándék, nagyobb azonban értelmi jelentősége, mennyiben határozottan az ezen vidéken gyakorolt hajózásra vall és mivel arra a kis Szamos egymaga 20 mérföldnyi összhosszával (Hunfalvy), rendesen sekély vizállásával, de annál több kanyarulatával, melyek p. o. a Kolozsvár-Szamosujvár közt szárazon 6 mérföldre rugó távolságot 9 mérföldre növelik, csupán közlekedési vagy szállitási czélokra nem elegendő okot szolgáltatott, inkább az ezen folyamon, mely nem régen a most már csak az egyesült Szamosban Deésen alól (néha visszavándorlás utján egyes példányokban idébb is) előforduló harcsával bővelkedett, nemkülönben a közeli mezőségi tavakon végrehajtott halászatra utal, ugy hogy azon faji rokonság- és alaki



hasonlatosságnál fogva, melyben a harcsa 's a conger egymáshoz állanak, a Congri név tökéletesen a Szamosujvár melletti római castellumra ráillik és azt kiindulási pontul véve, mint Kiepert Henrik a formae orbis antiqui XVII. tábláján tette, a ravennai geographus útvonalának többi részei is az általam ezen folyóirat i. h. kifejtett, ujabban dr. Réthy László által Szolnok-Doboka megye monographiájában elfogadott módon a Szamos, Sajó sat. völgyeiben levő castellumokra alkalmazhatóvá lettek. A cserép hátsó oldalán a fazekas neve kezdőbetüi T. N. láthatók. Az annak grafitos máza miatt nagynehezen előidézhető fényképét Bogdándy Sándor pénzügyőri biztos szivességének köszönjük. Maga a tárgy magángyűjteménybe került.

Szamosujvártt, 1901. junius végén. *Ornstein József*, őrnagy.

IV. DARNAY KÁLMÁN: SÜMEGHVIDÉKI SKYTHA LELETRŐL.

Sümeghvidéki őskori leletek érdekes képét adják azon mozgalmas életnek, mely a bronzkor negyedik (?) végső szakában (Kr. e. 700—500-ig) vidékünkön volt. A csabrendeki urnatemető bronz és vassal elegyes sírmellékletei, Somlyó nagyszámú hallstatti sírjai, Tapolcza avardombi, szigligeti, Szt.-Gróth polgárvárosi La-Tène sírok mind erről tanúskodnak. A somlyói és csabrendeki sírleletek és az említett La-Tène sírok összekötő kapcsaként korban a hallstatti sírokat követő és a La-Tène sírokat megelőző vagy azzal egykorú lelet az itt bemutatandó Sümeghtől nyugotra félórányira fekvő zala-mihályfai skytha sírlelet. A zala-mihályfai fenyősi dülőben, sík területen néhány évvel ezelőtt az eke feltúrt négy darab póznára alkalmazható bronzcsörtetőt és egy szokatlan alkotású bronz buzogányt. A találó keveset törődve a dologgal, a leletet kamrája sarkába dobta, míg most, az elmúlt őszszel, a köznép részére kiadott ujságomból (Házi Barát) értesülvén, hogy a találók a régiségekért jutalmat kapnak, előkereste és behozta a több éven át heverő becses leletet. A lelet átvétele után azonnal megtettem minden lépést e területen való rendszeres kutatás megejtésére, de az abban az időben lehetetlen volt. Részben, mert a terület művelés alatt állott, másrészben a találó nem tudja a sík dülőben ennyi év után megjelölni a lelet pontos helyét. Így az ásatást egyelőre függőben hagytam, míg a véletlen földművelés alkalmával előforduló leletekkel az ásatásra biztos támpontot nem nyújt. A találó elmondása szerint a négy csörtető eketúrásnyi mélységben egész közel egymáshoz került felszínre. Ugyane helyen, kissé távolabb a bronzbuzogány. A rajzban bemutatott négy bronzcsörtető egymáshoz teljesen hasonló és négy tagra osztható. A csörtető diszítéséül szolgáló állati alak, az áttört bronzkúp, a benne forgó vasgolyó és a rúdba való megerősítésére szolgáló vasnyújtvány. A csörtetők két darabja teljesen ép, kettőről letörött az állati alak, egyből hiányzik a vasgolyó.

A két ép csörtető messze hallható, a kolompnál élesebb hangot ád. A kutatót első sorban is a csörtető készítésmódja foglalkoztatja és felmerül az a kérdés: miként jutott a minden oldalról elzárt, öntés útján készült bronzkúpba, a hézagoknál nagyobb vasgolyó, mely azon czélt szolgálta, mit

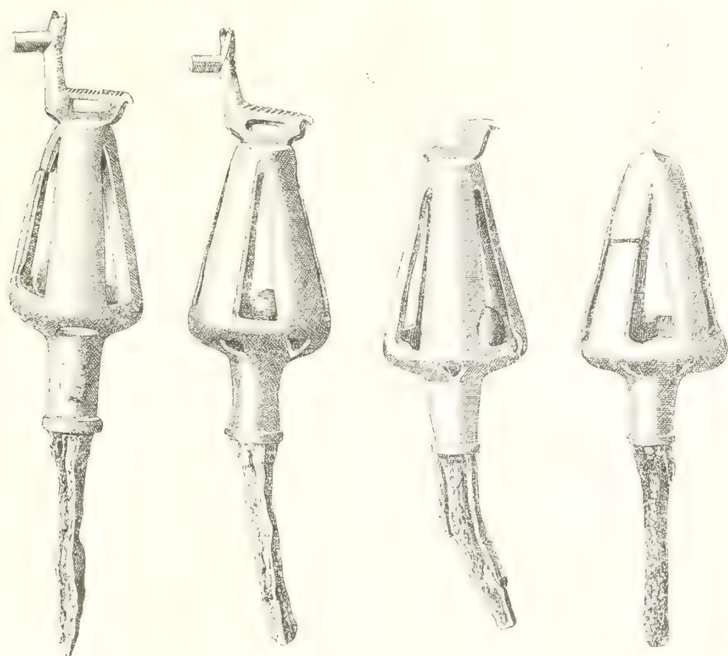
a harangnak a szíve. Ki az öntés mesterségét csak némiképen ismeri, két móddal is szolgálhat a vasgolyó mikénti elhelyezésére nézve a bronzkúpban: A bronzcsörtető külső alakjához teljesen hasonló, úgynevezett előmintát készít fából, melynek fele része az egyik fele, a másikat egymásra illő fakeretbe foglalt agyagtáblába vagy jól összesúlykolt homokba nyomják. Az így támadt űrben helyezik el az űrnél a kivántató bronzfal vastagságánál kisebb (az óhajtandó belső űrhöz teljesen hasonló) agyagból készült öntőmagot, melynek közepén elhelyezést nyert a már előre e czélra megöntött vasgolyó. A belső öntőmagot az öntőminta falától távol tartja az egymással szemben elhelyezett kis agyag- vagy fapeczek. Az így előkészített mintában eszközöltetik a fémöntés és később a megkeményedett bronztárgy, törékeny agyagmagja kizuzatik és szabaddá válik a vasgolyó. Van a vasgolyó elhelyezésének napjainkban használt, valószínűleg már a fémművességben haladottabb őslakók által is ismert egyszerűbb módozata is. A bronzöntvény félig kihült állapotban kivétetik a mintából, mikor még a bronzfém teljesen meg nem keményedett és könnyebben hajlítható. A bronzcsörtető kúpján végig futó négy háromszögű nyílás egyikének oldala kifeszíttetik annyira, hogy a nyílásnál nem sokkal nagyobb golyó beleférjen és a kifeszített rész a nyomot nem hagyó fakalapács segélyével helyreüttetik. Ilyen eljárást használnak ma is. A fémből öntött guba alakú, alól nyílással ellátott száncsengők golyóinak elhelyezésénél.

Kevesebb érv szól a golyó elhelyezésének harmadik módja mellett, t. i., hogy a golyó csövön át, az agyagmag golyó alakú vájadékába öntetnék, mert az öntés által képződött vaspeczket nem lehetne a mozgó golyóról eltávolítani. A csörtetők diszítésére a kúp tetején elhelyezett kezdetleges állatalak szolgál, melynek csak kivitele kezdetleges, de nem hiányzik az ábrázolandó állati alak jellege, mely első pillanatra felismerhetővé teszi a neszre figyelő füleit hegyező szarvasborjút. Ugyanezen állatnemre vall a csutafark is, mely az öntvényen határozottan felismerhető. A bronzkúp folytatása egy rövid $3^1/_2$ cm. hosszú köpű, ebbe beleerősítettek egy 8—10 cm.-nyi vasszeget, mely a nyélbe vagy póznába vezetett. A bronzkúpnak nemcsak oldalain, hanem fenékrészén is háromszögű nyílások láthatók. A csörtetők egykori rendeltetésére nézve nagyon eltérők a szaktudósok feltevései. Némelyek ősfoglalkozási eszköznek tartják, a pásztorélettel, a vadászattal hozva összeköttetésbe, vagy harczi jelvényként kürtöt, zászlót helyettesítő eszköznek. Mások szerint kocsik, vagy sátrak póznáinak diszítéséül szolgálhatott. Mindegyik feltevés elfogadható érveinél fogva megfontolandó. A hazánkban lelt, eddig ismert Mihályfaihoz közel hasonló három csörtető, a József főherczeg tulajdonát képező somhidi,[1] a Bakits gyűjteményéből eredő[2] és Kállay miniszter gyűjteményében levő gernyeszegi csörtetők[3] mindegyike csutafarkú, erdőben élő szarvashoz hasonló állatot ábrázol, sőt Oroszország Rumnyi kerületének skytha halmaiban lelt

1 Rajzát lásd Arch. Ért.: U. f. XIII. k. 5. sz. 400. oldal 21. ábra.
2 Rajzát lásd Arch. Ért.: U. f. XIII. k. 5. sz. 401. oldal 22. ábra.
3 Rajzát lásd Arch. Ért.: U. f. XIII. k. 5. sz. 402—403. oldal 23—24. ábra.

csörtető szintén vadállatot, falán vadkanfejet ábrázol, mely talán egykor a tárgy jellemezésére is szolgálhatott. Így nem képtelen feltevés, hogy e csörtetőket a vadak felverésére a vadászok felé terelésre használhatták, hasonlóképen a fakelepelőkhöz, melyeket a mai hajtóvadászatokon is alkalmaznak.

E feltevés különösen megállhatott azon egyesével lelt csörtetők rendeltetésének fejtegetésénél. De az újabb leletek mégis több érvvel más irányt adnak a csörtetők egykori céljára nézve. A krasnokutski skytha tumulos leletei közt egy szétszedett kocsi- és sátordiszítés bronzrészei között köpűs sárkányok fordúltak elő, melyek nyilván vagy a sátrat tartó póznákat vagy a kocsit ékítették. Miután itt Mihályfán a csörtetők négyesével kerűltek elő,



SÜMEGHVIDÉKI SZKYTHA-LELET.

nincs kizárva, hogy hasonló diszítésül is szolgálhattak. Miután azonban csörtetőről van szó, több érv szól a kocsi, mint a sátor póznadiszítése mellett, mert a sátoroszlop a földbe ásatott, így a csörgőnek nem volt czélja, míg a kocsin mint mozgó alkotmányon való alkalmazása annak jövetelét messziről jelezhette. Ha ezen feltevés elfogadható, úgy valószínűleg a keréktartó-rudak (lőcs) végein alkalmaztatott és a csörtető kúp tetején levő állatalak testén alkalmazott tégla alakú nyílásba szíj fűzetett, melylyel az a kocsi oldalához erősíthető volt. Ha azonban mégis vadűző czélul szolgált, úgy a csörtetőbe valószínűleg pózna helyett rövid fanyél alkalmaztatott és a lyukba erősített rövidebb szíjnál fogva könnyebben hordozható volt. A mihályfai csörtetők kúpja 80 mm. magas, 50 mm. széles. Az említett három hazai csörtetőn kívül a Mihályfai csörtetőkhöz analogiát találhatunk a bukaresti és nagyobb szám-

ban a moszkvai történelmi múzeumban. A lelettel összetartozónak vélem az ugyanezen területen lelt különös alkotású bronzbuzogányt. A bronzbuzogány nyolcz gerezdre osztott dinnyealakot mutat. A gerezdek rovátkolt rudacskákkal vannak egymástól elkülönítve. A buzogány tizenkét tompa kúp alakú csücskéje a gerezdek mezőjén akként van elhelyezve, hogy egyiken egy a gerezdmező közepén, a másikon kettő a széleken ül. A buzogány méretei 40×40 mm. Teljesen hasonló buzogány hazai leleteinkben ezideig nem fordúlt elő, külföldi leletek között talán az oroszországi skytha sírleletek nyújthatnának analogiát. Igy ma még csak a közös lelhely szempontjából sorozhatom a leírt buzogányt a skytha leletek közé.

A leírt leletet kétségtelenűl skytha sír szolgáltatta.

Igy az első hiteles skytha sírlelet Dunántúlról, a zala-mihályfai, mely körülmény őstörténeti szempontból figyelmet érdemlő fontossággal bír.

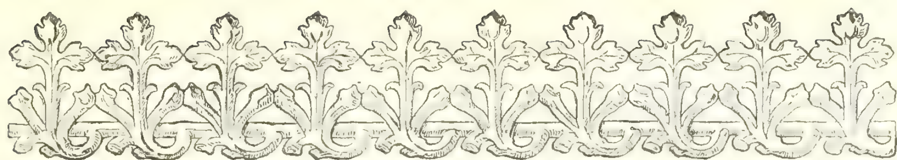
A skytha leletek magyarországi zömét Erdély, a Tiszavidék és Aradmegyétől Nógrádig a közbeeső vármegyék szolgáltatták. Az eddigi feltevések szerint eddig jutottak a Közép- és Dél-Oroszországból, a vereczkei szoroson át hazánkba tört skytha törzsek. Igy önkénytelenül felmerül az a kérdés, vajjon a Dél-Oroszországból a vereczkei szoroson hazánkba tört skythák egyes törzsei jutottak-e el Sümegh vidékére. Vagy a Kr. e. VII-ik században kelet felől nyugatra vándorló skytha-törzsek, melyek a Dunánál megállapodtak,* vetettek-e szemet a Somlyón és Csabrendeken a bronzkor végső szakát követő virágzásnak indúlt hallstatti őstelepekre.

Ez utóbbi feltevés mellett több érv szól. Az Alpesek közelében fekvő vidékünk nemcsak a bronzkorban volt benépesített terület, de a bronzkort követő időszakban az alpesi lakók terjeszkedési vágyuknál fogva hatalmukba ejtették az életfentartás természetadta előnyeiben bővelkedő vidékünket, miről a százával előkerült hallstatti sírok bőven tanúskodnak. Igy nagyon valószínű, hogy a skytha áramlatok szívesebben terjeszkedtek Erdélyben, hol nem voltak hallstatti telepek és könnyen uraivá lehettek a kevésbbé lakott területeknek és nem bocsájtkoztak bizonytalan kimenetelű harczba a náluknál talán erősebb, rendezettebb településben élő őslakókkal. Ekkép könnyebben elfogadható azon feltevés, hogy a kelet felől Kr. e. ezred év közepét megelőző századokban nyugatra vándorló skythák egy-két eltévedt törzse települt le Sümegh azon vidékén, mely még lakatlan volt. Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy Zala-Mihályfa környékén sem hallstatti, sem La-Tène sírok eddig nem fordúltak elő. Igy hiszem, hogy még az esetben, ha sikerűl is a Zala-Mihályfán megejtendő kutatásom révén egy skytha temetőt felfedezni, nem lehet az terjedelmére megközelítőleg sem olyan nagy, mint vidékünkön általam felkutatott akár a hallstatti, akár La-Tène temetkező helyek, melyekben a nagyszámú sírok és az egyes sírok gazdagsága kétségtelenül, hosszas ittlétről, rendezett településről tanúskodnak. De erre csak a jövő fogja megadni a biztos feleletet.

Sümegh, 1901 augusztus hó.

Szentmártoni Darnay Károly.

* Reinecke Pál, Arch. Ért. XVII. 1. sz.



IRODALOM.

BUDAPEST RÉGISÉGEI. Régészeti és történeti évkönyv, szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint, 1900, VII. k. qu. 172. l. számos képpel. Közel két éve, hogy ez évkönyv megelőző folyamát alkalmunk volt ismertetni.* Hogyha e kiadványnak az a rendeltetése, hogy a főváros polgárságában ébren tartsa ügyünk iránt az érdeklődést, akkor nem célszerű ily hosszú időközt engedni az egyes kötetek megjelenésében, sőt a szerkesztőnek, ha nem pusztán néhány szakember részére jelenteti meg, inkább arra kellene törekednie, hogy negyedéves vagy kéthavi folyóirattá változtassa kiadványát és lehető pontossággal jelentesse meg. Igaz, hogy akkor nem telnék ki a folyóirat 2400 koronából, mint most. Jóval többe kerülne. De a főváros közönsége alighanem kétszerannyit is készséggel áldozna folyóiratra, mert az eddigi kötetek is meggyőzhették, hogy érdemes a főváros multjával behatóan foglalkozni. A változás az ívszám jelentékenyebb szaporítását igényelné, a mi által tért nyerne a szerkesztőség arra, a mit nagyon óhajtandónak tartunk, egy oly új rovatra, hol egy szorgalmas és figyelmes író a bel- és külföldi irodalomból minden adatot összegyűjtene, mely Budapest multjára vagy emlékeire vonatkozik ; akkor telnék hely arra is, hogy a «fővárosi múzeum» rovatában részletes és gyakran illusztrált leirásokat kapjunk a főv. múzeum már-már tetemesen felgyülő kincseiről. A fővárosi múzeumban a régi Pestet és régi Budát számos sikerült fénykép vagy szines rajz képviseli. Egy-egy szines reproductio érdekesebb városi részletekről minden füzetben a polgárság körében nagyon népszerűvé tehenét a folyóiratot.

E gyakorlati javaslatok után áttérve a jelen kötet méltányolására, örömmel elismerjük, hogy az méltán sorakozik az előbbiekhez. Egészben öt közlemény van benne és a kötet végén van néhány oldalra terjedő «Értesítő», melyben a fővárosi múzeumra és az aquincumi ásatásokra vonatkozó hivatalos közlések foglaltatnak.

A kötetet megnyitják az utóbbi három év alatt az aquincumi múzeumba gyűjtött római kőemlékek pontos és gyakran igen sikerült illusztratióktól kisért leírások és magyarázatok a szerkesztő tollából. A rövid idő alatt egybegyűjtött kőemlékek száma hetvenkét darab, a mi fölötte gazdag gyarapodás. Az aquincumi tábor megállapítása szempontjából igen fontos négy mérföldmutató. Mind az óbudai téglavető r. társaság területén ugyanegy helyen

* Arch. Ért. 1899. 371—374.

került elé, a hol négy különböző császár állíttatta. Mind a négy kétezer lépést jelez a katonai úton, mely elvezetett a római tábor éjszaki főkapujához ; ez a távolság az óbudai zsidótemetőre utal, melynek szomszédságában régente s újabban számos római föliratos emlék került elé, köztük római helytartók és hadvezérektől származó áldozati oltárkövek, melyek bizonyára valaha a tábor prætoriumában állottak. Így tehát újabb erős érvet nyertünk arra, hogy nem ott, a hol Torma kereste, az óbudai amphitheatrum mellett, hanem a hol a hely természetes configuratiója is követeli, a nyugoti hegyláncz s a Duna partja szükülésén volt hajdan a legio állandó tábora. A város történeteszempontjából fontos egy Domitianus tiszteletére készült díszes föliratos kőemlék töredéke. Még 1871-ben jelentettük ki azt a véleményt, hogy a rómaiak már Vespasianus idejében szállották meg a Közép-Dunát Carnuntum és Sirmium között.* Akkor kézzelfogható bizonyítékokat nem lehetett tanuságul idézni, azóta vannak. A síremlékek korát is valamivel biztosabban lehet megállapítani, mint akkor. A jelen kötetben kapunk néhány síremléket, mely formájánál és fölirata szerkezeténél fogva alighanem még a Kr. utáni I. századból való. A figuralis dombormüvek között van néhány néprajzi érdekű, a mennyiben a pannoniai és (talán noricumi) celták asszonyainak sajátos öltözetét ismerteti, mások meg az ő férjeik foglalkozását mutatják be, szekéren ülve, lovaikat hajtva ábrázolják. A föliratok olvasásához csak igen ritkán fér kétely. Mindössze úgy véljük, hogy a kik a 18. sz. sírkövet állították, azokat M. Travitus és *Titus* Ciltusnak hivták ; mert az utolsó sorban első helyen alighanem T olvasandó, miáltal Ciltusnak is jut előnév. A 19. számú sírirat olvasásánál Anie(n)sis utolsó betűje tollban maradt ; ugyanabban a föliratban a tulajdonnevekben az N és L betűk elhagyása oly dialectikus sajátszerűségnek látszik, mely szerette megnyújtani a magánhangzókat. A 12. sz. oltár föliratát így olvasnók : I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Iunoni R(eginæ) Aur(elius) Mucia(nus) m(iles) l(egionis) s(ecundæ) a(djutricis) p.(iæ) f(idelis) seve (r) ianæ pro s(e) e(t) suis omnib(us) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Végül C. Castricius (22. lap) sírköve magyarázatánál hasznos lett volna megjegyezni, hogy egy pilum vasa a n. múzeumban is van és rajza az Arch. Kk.-ben látható. (1878. XII. k. 2. l.)

A kötet második czikke Nagy Gézáé «az esküteri sisak»-ról. Ez ugyanazon sisak, melyet e folyóirat olvasói már ismernek.** Két szerző függetlenül egymástól foglalkozott vele és nagyjából ugyanazon eredményre jutnak, egyik valamivel korábbinak véli, a Kr. u. II. vagy III. századból származtatja, Nagy G. valamivel későbbre teszi ; mind a kettő barbar typust lát benne, bár a sisak római befolyás alatt készült. Nagy Géza IV. századi érmekkel hasonlítja össze a sisak alsó szegélyén kidomborított ábrákat, épúgy hasonlíthatta volna III. vagy II. századi érmek hátlapjához, mert ülő Jupitert, Victoriát, oroszlánt és krátért akkor is ábrázoltak. Tervszerű szándékosságot ez éremhátlapokról vett ábrák

* Arch. Közl. 1871. VIII. köt. 178. l.

** Megjelent ugyancsak számos tábla és számos ábra kiséretében az Arch. Ért. 1900. 361—374. lapjain és ennek fordítását közzétette szerző a Zeitschrift für hist. Waffenkunde II. köt. 6. füzetében

megválasztásában nem igen birunk a sisak sorozataiban látni. Az oroszlán meg a krátér miatt nem hoznók kapcsolatba a sisakot a «Mithrascultussal». Mihelyt e föltevést elejtjük, nincs is többé ok a sarmaták és persák rokonságáról értekezni.

Az álkövek foglalása alkalmat ad szerzőnek arra, hogy a «germánok ötvösségéről» értekezzék. Úgy véljük, erre sem adhat ez a sisak alkalmat; mert a ki a góthoknak tulajdonított ötvösséget ismeri, az u. n. rekeszes ötvösséget, az tudja, hogy rendesen almandint raktak a rekeszekbe (melyek nem is hasonlítanak a sisakon észlelhető foglalási módhoz) és hogy tulajdonkép az almandin használata a legjellemzőbb mozzanat. Azt bizton mondhatjuk, hogy az álékkövek használata nem jár együtt az almandinnal és úgy véljük, hogy az álékkövek előfordulása is egy okkal több, a miért ezt a sisakot jóval a népvándorlási kor előtti időkből származtassuk. Hogy a rekeszes ötvösség alakulására a keletnek is lehetett befolyása, azt már régebben is állították némely írók, jóval Chantre előtt, de alig tartozhatik e kérdés tárgyalása az eskütéri sisak ismertetésébe. Sokkal helyesebb a jász alsószentgyörgyi borsahalmi lelet említése, mert ezzel csakugyan egykorú a sisak. Úgy a technikára, mint a fölhasznált anyagokra (álékkövek) akadt ott több találó analogia. A borsai halom sírja szintén több mint száz évvel előzi meg a népvándorlás kezdetét, majdnem úgy mint a herpályi paizsdudor stb., melyek mind a III. század izlését képviselik a mi Alföldünkön, oly izlést, melyről nem hiszszük, hogy egy-egy nép specialitása volna. Országunk keleti részén ugyanis akkoriban jazyges-en kívül celták, dákok és germánok is laktak és a herpályi paizsdudorral rokon formákat abban a korban Sziléziában és odább is találunk.

Az eskütéri sisak legközelebbi rokonai az augsburgi Pferrsee nevű külvárosban lelt *két* sisak. E sisakoknak is vannak arczvédő lemezeik és van orrvédőjük; ebben nemcsak hogy nem különböznek az eskütéri sisaktól, de sőt ebben mutatják a legszorosabb hasonlatosságot. Kérdés, vajjon lehet-e oly szoros rokonságba hozni a leideni és wormsi példányokat, melyekről nem ismerünk még elég szabatos rajzokat. A Trajanus oszlopáról ismert «sarmata» sisakforma ugyan közel áll a dunamederbélihez, de igen fontosnak tartom az orrvédő lemez hiányát a Trajanus-féle domborműveken, a mi aligha tekinthető a szobrászok tévedésének, mert több példányt ábrázolnak és soha sem látunk rajtuk orrvédőt. Az eskütéri forma jóval korábbi görög sisaktypus maradványa és azért hiszszük, hogy görög befolyás alatt keletkezett az a sisakforma, melyet a múzeumi sisak képvisel. Mikor és hol keletkezett a typus és minő átalakulásokon ment keresztül, az messze esik a jelen ismertetéstől; ennek magyarázata oly föladat, mely talán nem is érett meg tudományos tárgyalásra, hacsak meg nem oldja a kérdést az a szerző, a ki a sokszor idézett és képes íveken elterjedt b. Lipperheide-féle sisakkiadványhoz a szöveget fogja késziteni. Lehet a múzeumi sisakot a turóczmegyei La-Tène izlésű sisakkal összehasonlítani, lehet ősrégi francziaországi és olaszföldi sisakokról is értekezni, de azt nem szabad állítani, hogy azok *egykorúak az esküteri sisakkal*. Hogy mekkora időköz választja el p. o. a turóczi sisakot tőle, azt meg lehetett tudni egy igen competens szerző értekezéséből, mely alig pár évvel ezelőtt b. Révay

Ferencz híres ajándékáról megjelent.[1] Reinecke ugyanis azt tartja, hogy a Krisztus előtt v. századból származik és rokonai is csak kevéssel fiatalabbak. Hogyha szerző ilyen hét századot fölülmuló időközt egy tollvonással kitörül, az izlés dolga, de nem szükséges, hogy ebben kövessük. Még távolabb áll az eskütéri sisak a hajduböszörményi typustól;[2] itt tehát még nagyobbat kellene ugranunk, hogy a két formát összehozzuk. Erre az ugrásra sem vállalkozunk. Arról sem kivánunk értekezni, hogy a hajduböszörményi sisak és rokonai inkább keleti vagy inkább nyugoti befolyás alatt készültek-e. Ezek a kérdések ugyan nagyon érdekesek, a Kr. előtti XII. századi ázsiai népmozgalmak és egyéb hasonló problémák is fontosak, de úgy látjuk, hogy az eskütéri sisak dolgát egy hajszállal se vitték előbbre; megvitatásuk tehát bátran más alkalomra maradhatott volna. Azt ugyanis tudja mindenki, hogy a világon minden dolog minden más dologgal valahogy összefügg, de fölöslegesnek látszik a tételt minden alkalommal példákkal megvilágítani.

A végeredménynyel azonban, melyre szerző kitérései után jut, egyetértünk; azt mondja ugyanis, hogy «Római provincialis készítmény a Kr. u. III—IV. századból való, de nem római, hanem barbár sisak. Szerzőnek másik korhatározását, melyet a 70. lapon adott,[3] nem oly szivesen írtuk volna alá.

A harmadik közleményben *dr. Éber László* értekezik a fővárosi múzeumban őrzött aquamanileről. Az aquamanilét a Dunából kotorták ki és a bold. Havas Sándor hagyatékából jutott a fővárosi múzeumba. Az állatidomú sárgaréz kancsó alkalmat nyújt szerzőnek arra, hogy a figuralis korsók történetét előadja kezdettől fogva az új korig, ismeretes külföldi szerzők kutatásainak gondos fölhasználásával. A legközelebbi évkönyvben nyilván remélhetjük annak a kérdésnek a fejtegetését, hogy a korsó belföldi készítmény-e és várhatunk a fönmaradt hazai emlékek, leltárak s egyéb okmányok alapján nyugvó kutatásokat arról, hogy vajjon rézöntőink készítettek-e a hazai templomok számára ilyenfajta egyházi szereket. Szakirodalmunkban vannak már némi előmunkálatok a hazai fémművesség multjáról, melyeket szorgalmas szerzőnk folytatásos közleményében bizonyára épúgy értékesíteni fog, mint a hogy mostan a közkézen forgó külföldi műveket használta.

Dr. Áldássy Antal ezután azt a becses történeti mozzanatot tárgyalja, a mikor 1436-ban Zsigmond király a keleti egyházzal való unió létesitésére hivatott zsinat megtartására Budát ajánlotta. Tudjuk, hogy Buda elesett ettől a világtörténeti szerepléstől, de vigaszul reánk maradt a zsinatra való előkészületekből az az összeírás, mely részletesen számot ad arról, hogy Budán akkor hány lakóház, szoba, kamara, födött udvari helyiség, éléskamra volt és hogy az istállókban hány ló fért el. Volt akkor egész Budán 967 ház, 1235 szoba, 3276 kamra, födött udvari helyiség 742, eleségkamra 627 és az elhelyezhető lovak száma 3931 volt. Bizonyára kevés akkori város állapotáról van

1 Magyarhoni emlékek a La-Tène kor kezdetéről Reinecke Páltól. Arch. Ért. 1898. a sisakról 310—314

2 Mellékesen megjegyezzük, hogy e sorok írója sohasem tartotta a hajduböszörményi sisakot «avar» sisaknak, azért rossz helyen áll a 81. lap.

3 «Úgy, hogy ezen az alapon a IV. század első felébe tehetjük a sisak idejét.»

ily pontos összeírás és az összehasonlító statistikához értő historikusok bizonyára érdekes következtetéseket fognak ebből a jegyzékből levonni.

A közleményeket ezúttal is a budapesti emlékérmek pontos leírása fejezi be, Gohl Ödön tollából. Ezúttal a Buda visszafoglalására vonatkozó darabokkal végez a szerző. Ilyen van a lajstrom szerint 116. szám 138 fajjal és 267 alfajjal. «Budapest Régiségei» ezzel a közérdekű közleménynyel, mely az ábrák miatt külföldiek által is megérthető, a numismatikus körökben sok becsületet vallott. *H.*

PHIDIAS. *Tanulmány az antik műtörténet köréből, írta Sáfrány Lajos.* Budapest, 1900. 8-r 81. l. Bolti ára 2 korona. Az előszóból arról értesülünk, hogy a munka «kis igénynyel lép föl» és nem kiván egyébre törekedni, mint annak összefoglalására, a mit jeles archæologusok Phidiasról megállapítottak, számít «a szakkörök rokonszenvére» és mivel ez a munka szerzőnek első zsengéje, a rokonszenvet hálával fogadja, mert «élesztő anyag» lesz tovább munkálásához. Az eddig ismeretlen szerzőt, a ki ezúttal először lép a nyilvánosság elé, legmelegebb rokonszenvünkről biztosíthatjuk. Culturalis haladásunknak igen örvendetes jele, hogy Debreczenben (?) Phidiasról tanulmányt ír valaki, azt közzé is teszi, arra számíthat, hogy a könyvet megveszik, sőt talán el is fogják olvasni. Egy-két évtizeddel ezelőtt sem író nem vállalkozhatott ilyenre, sem kiadója nem akadt, de meg olvasó közönségre sem számíthatott. Örvendjünk, hogy ma oly kedvezőre fordultak a viszonyok, mert már most lehetséges, hogy «magyar tudományos irodalmunk e tátongó hézagát» lassan-lassan betölthetjük. Természetes, hogy egyelőre a művelt közönség és a tanuló fiatalság számára fordítjuk le és átdolgozzuk vagy kivonatoljuk a külföld jelesebb műveit ; mert arra, hogy a magunk erejéből az antik művészet tudományát önálló kutatásokkal előbbre vigyük, hazánkban még hiányzanak az előfeltételek. Nincsen még az országban elég teljesen fölszerelt cl. archæologiai szakkönyvtár, nincs az antik emlékeket lehető teljességben átölelő fényképi apparatus és hiányzik oly gipszmásolati gyűjtemény, mely az Európa különböző helyein szétszórt antik emlékekről bizonyos pontig kielégítő áttekintést nyujtana. De akkor sem, a mikor mind ezek meglesznek, fogjuk debreczeni lakótól kivánhatni, hogy az antik művészet tudományát előbbre vigye, még kevésbbé kivánjuk most. A kegyeletes fölajánlásból azonban kitünik, hogy szerző dr. Furtwängler müncheni jeles archæologus tanítványa volt s így úgy sejtjük, hogy a könyv tulajdonképen Münchenben készült. Ha e föltevésünk helyes, akkor legalább azt kivántuk volna, hogy szerző az Athene Lemniáról, a Parthenon nyugati ormáról s egyebekről értekezvén, az ő saját tanárának jeles munkáját (Meisterwerke) használja. Nem értjük mikép mellőzhette teljesen Lange ismeretes művét, melyet leginkább Furtwänglernek köszönhet a német irodalom és nem értjük miért idézi dr. Petersennek egy értekezését az ötvenes évek elejéről, de mellőzi az ő főmunkáját Phidiasról. Mind e művek és sok egyéb, melyet szerző szándékosan vagy akaratlanul mellőzött, meg volt Münchenben és meg van Budapesten is, tehát vagy onnan vagy innen is megkaphatta volna. Szivesen dicsérjük szerzőt, a miért a Phidiasra vonatkozó régi

irodalmat átböngészte, de bizonyos, hogy a korából fönmaradt emlékeket illető új irodalmat hiányosan használta és munkája nem is áll teljesen a mostani kutatás magaslatán. Egyébként azonban sok dicsérni való van a munkában. Jól van csoportosítva az anyag, világos az előadása és szabatos a nyelve. Legfölebb egy pár fölösleges idegen szó ellen lehet kifogás, mint: fixirozás, realizálás, contextus, proportio stb.; a «Chryselephantin» szónak főnévi használata sem helyes. Végül kárba mennek a görög idézetek. A ki nálunk a művelt közönségnek ír, az ne szóljon görögül, mert bizz nálunk már a professorok túlnyomó része is kikopott abból a kevés görög tudományából, melyre valaha szert tett. A francziáknál is úgy van; azért minden görög idézetet sőt a latin citatumokat is egyuttal fordításban adják. *H.*

AZ ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG 1900. évi működése. Az archæologiai bizottság az elmúlt évben költség híján sorozatos kiadványaiból csak egyet, az Archaeologiai Értesítőt, tehette közzé.

Az Arch. Közleményeknek ugyanis az előbbi évben közrebocsátott két kötetétől igénybevett kiadási költség még éveken át fogja a bizottság csekély javadalmát terhelni. Ugyancsak a javadalom csekélysége nem engedi az Arch. Értesítő 30 ívnyi terjedelmének kibővítését, mely most több mint két évtizede ugyanannyi, bár az archaeologiai kutatások kedvező föllendülése már régen kivánatossá tette volna a keret kibővítését. A folyóirat, úgy mint azelőtt, öt füzetben, 900 példányban jelent meg és egyaránt felölelte az őskort, valamint az ó-, közép- és újkort és az archaeologia és műtörténet mellett az epigraphikának és nummismatikának is engedett megfelelő helyet. Munkatársainak száma 39 volt és köztük két külföldi tudós is gyarapította a folyóiratot becses közleményeivel. A kötet értékét két képes melléklet, 27 képes tábla és háromszáz ábra emeli. A bizottság tervbe vett nagy monographiája a kassai dómról a múlt évben szünetelt, sem a benne közreműködő művészek, sem a szöveg szerzője nem vitték előbbre munkájukat; igaz, hogy az e nagy monographiára ez idő szerint rendelkezésre álló csekély összeg nem is engedi a munka gyors előbbrevitelét.

A m. tudományos Akadémia millenniumi nagy munkájában az arch. bizottság ábrák hozzájárulásával vett részt, és csekély erejéhez mérten meghozta áldozatát, hogy a történeti bizottságtól tervezett Könyöki-féle vártörténeti encyklopaedia közzététessék.

A bizottság képes duczainak tára az elmúlt évben ismét tetemesen gyarapodott s 697 darabbal bővült, úgy hogy álladéka 10,891 dbra emelkedett, melyből a bizottságon kívül 12 író és erkölcsi testület 370 darabot használt közhasznú kiadványaiban.

Folyó ügyeit a bizottság novemberi ülésén intézte el, a mikor költségvetését is megállapította. Tagjai sorából elvesztette Majláth Béla akad. l. tagot, kinek emlékét jegyzőkönyvbe iktatta. (Ak. Ért. 1901. 211—212.)

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT mult évi működéséről az idei évkönyvének 1. füzetében ad számot. Gr. Kuun

Géza elnök röviden és velősen érdeme szerint méltányolja minden közreműködő szaktárs munkásságát, Téglás Gábor pedig a muzeum szerzeményeit sorolja föl. A társulat vagyonáról azt jelenti a pénztáros, hogy 12730 koronára emelkedett és az idén a társulat 2110 K.-nyi költségről rendelkezik.

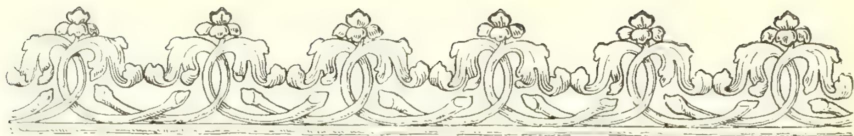
A deczemberi közgyűlést emlékünnepélylyel kapcsolták össze Torma Zsófia tiszteletére. Téglás Gábor volt az ünnepi előadó ; hosszabb értekezést olvasott föl, melyben meleg rokonszenvvel sorolja föl a jelentősebb mozzanatokat a boldogult életéből. Az első kimagasló forduló pontot Torma Zsófia életében nem elég szabatosan ismeri az életiró, nyilván azért, mert 1876-ban nem vett részt a budapesti nemzetközi ősrégészeti congressusban. Az akkori kiállítást e folyóirat jelenlegi szerkesztője rendezte és ez emlékezetes kiállítás franczia nyelven írt lajstromában történt először a tordosi régiségek és azok buzgó gyűjtőjének bemutatása az egész földrészről összesereglett szaktársak előtt. Torma Zsófia életében bizonyára volt e bemutatásnak akkora fontossága, mint a sok tárczaczikknek, melyet az életiró oly elismerésre méltó pontossággal idéz. Talán azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a boldogúlt sok ízben szorgalmasan tanulmányozta a n. muzeum gyűjteményeit, melyek minden kutatónak s így kivált ő neki is mindenkor korlátlanúl rendelkezésére állottak.

Hermann Antal rövid lelkes fölszólalását is közli az évkönyv. A mennyire méltányoljuk a derék kutató pietását az elhúnyt iránt, épannyira csodáljuk a túlzást, melyre szónoki heve elragadta. «A magyar tudományos Olympus Pallas Athenája», «a tudomány örök arája», «az erdélyi régészet Jeanne d'Arcja», ily dithyrambikus elnevezéseket bizonyára el nem tűrne boldogult szaktársunk pirulás nélkűl és inkább jókedvű tréfának, mint komoly hódolatnak venné. Az is jóindulatú túlzás, hogyha Hermann Antal Torma Zsófia kéziratban maradt főmunkáját az ő «halhatatlansága alapzálogának» mondja. Aligha láthatta Hermann e hátramaradt kéziratokat. Azok közzétételre nem alkalmasak. A ki ezeket így adná ki, a hogy vannak, nem gyarapítaná, de megrontaná azt a dicsfényt, mely Torma Zsófiát, leginkább gyűjtői érdemei miatt, megilleti. Nem is az iratai, de gyűjteményei fogják az ő nemes emlékét legméltóbban megőrizni !

H.

A KŐHALMI VÁRRÓL, csinos kis monographiát tett közzé* az erdélyi honismertető egyesület választmánya. A szerző, Müller Henrik, szeretetteljes gonddal gyűjtött össze minden adatot, mely a hármas vár épitészeti történetére a XIV. század elejétől a XVIII. század végéig vonatkozik. A helyrajzi leírás megértését egy alaprajz és több fénynyomat könnyíti. Építészeti részletek rajzait nem kapjuk, talán azért, mert érdekesebb művészeti emlékek nem is voltak vagy csak nem maradtak fönn a várban. A sokszoros pusztítások daczára, melyeket a vár az idők folyamában szenvedett, még elég épségesen állanak fönn a falai és akadtak buzgó hazafiak, a kik a falak föntartására áldozatokat hoztak. Utánzásra méltó példa. *X.*

* Dr. Heinrich Müller Die Repser Burg. Hermannstadt. 1900. 8-o 73 l. 28 képpel.



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT április hó 30-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben *negyedik* rendes havi ülését.

Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Vásárhelyi Géza, dr. Gerecze Péter, Mihalik József, Huszka József, Nagy Géza, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál igazgató választmányi tagok, György Aladár, dr. Finály Gábor, dr. Kuzsinszky Bálint és 12 más hallgató, valamint Lipcsey József pénztárnok és a titkár.

Elnök az ülést megnyitván, elsőnek *dr. Czobor Béla* értekezett az okolicsnói középkori templomról, bemutatva az arról készült fölvételeket és rajzokat.

Ezután titkár olvasta föl *Darnay Kálmán* értekezését, melynek czíme volt: «Népvándorláskori aranyékszerek és egyéb sírleletek». Egyúttal az érdekes leletek is bemutatásra kerültek.

Titkár jelentése folyamán *Pesti Ferencz* ker. előljáró a társulat rendes tagjává megválasztatott.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Vásárhelyi Géza és Mihalik József vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1901-ik év első felében.

Egy régiségkedvelő gyűjtőtől szereztünk mintegy 50 drb többnyire őskori cserép- és kőrégiséget, melyek legutóbb Biharmegyében Zsadány község Jancsika nevű pusztájával határos szőlőkből előkerültek.

Állítólag a dobsinai barlangban lelt két drb őskori átfurt agancsbaltát és három egyéb csonteszközt vétel útján szereztünk.

Bronzkori aranyláncz egymásba kapcsolt öt tagját Mezőberényből (Békés m.) vétel útján szereztük.

Budapesten a Lehel utczában előkerült bronzkori tokosvésőt vétel útján szereztünk.

Állítólag Gyulafejérvár vidékéről való őskorbeli s egyéb régiségeket vétel útján szereztünk. Legérdekesebbek egy szokatlan nagyságú lapos rézvéső, egy bronzkard pengéjének a tőfelőli darabja s egy pengetöredék, egy bronztőr, egy duplatekercsű sodronyfibula és egy rúdvég bronzból, melynek csúcsán fölhasított gömb ül, belsejében csörömpölő golyócskákkal, emlékeztet a skytha rúdvégekre.

Bánhidáról (Komárom m.) való bronzlándzsacsúcsot vétel útján szereztünk. Törtelen (Pest m.) útjavitás közben előkerült őskori urnatemetőből cserépedényeket és bronztárgyakat szerzett a n. múzeum, melynek megbizásából dr. Éber László ott ásást intézett.

Egy La-Tène izlésű sírleletet Mitroviczából szereztük. Volt a küldeményben egy övből való 15 drb gombos bronzpálcza, 2 bronzfibula, 22 üveggyöngy és 2 borostyánkődarab.

Sabariából kis üvegpalaczkot szereztünk.

A régi Bregetio területéről (Ó-Szőnyből) való egy terracotta fej, mely Mercurius-szobrocskájáról való; ugyanonnan származik egy zománczos bronzkorongocska (szög feje) és egy drb festett vakolatdarab, ez utóbbi Fehér József ajándéka.

Esztergomból antik terracotta főt vétel útján szereztünk.

Állítólag Duna-Penteléről származó bronzszobrocskát vétel útján szereztünk; a szobrocska 13·50 cm. magas és barbar módon Hercules-féle alakot ábrázol. A meztelen férfi előre lép, fölemelt jobbjában bunkót tart, baljában pedig kigyót, mely alsó karja körül tekerődzik. Mind két lába alatt kampós nyújtvány van, hogy a szobrocskát talapzatba lehessen erősíteni.

Ujlakról (Szlav.) nagy négyszögű római téglát belévésett római cursiv fölirattal vétel útján szereztünk; a fölirat még nincs megfejtve.

A régi Sirmium területéről származó régiségeket több izben szereztünk kereskedő közbenjárásával. Van köztük két bábsütő minta terracottából, egyiken hydriát tartó Herculest ábrázol a mélyedés, a másikon modius mellett álló Fortunát bőségszarvval. Van továbbá két csonka ólomlap domborműves ábrákkal, melyek a középen álló női istenség felé közelgő lovasokat s az alattuk csoportosuló egyéb ismert mystikus jeleneteket ábrázolják.

Egy hasonló, de ép domborműves ólomlemezt Czalmáról (Szerém m.) szereztünk.

Hunyadmegyében gyűjtött különböző korbeli régiségeket kereskedőtől szereztünk, legérdekesebb egy jáspiskő bevésett alakokkal; közepett két égő oltár között áll a sugárkoronás Sol és a feléje fordult császár(?)nak nyújtja a világgömböt; másik oldalán katonának látszó alak áll, ki talán a hadsereget képviseli.

Római sírkövet szereztünk Arácsról (Fejér m.). Főt. Magyar Ferencz, a piarista rend főnöke három római kőemlék töredékeit ajándékozta, lelhelyük Alsó-Dörgicse (Zala m.).

Máthé Dezső úr ajándékozott a n. múzeumnak 12 drb üveggyöngyöt Nagy-Abony határából (Pest m.), alighanem barbár sírból származnak.

A törteli határban (Pest m.) előkerült apró antik bronzékszereket hozott dr. Éber László, miket hivatalos kiküldetés alkalmával talált Halász Gyula birtokán, ajándékozták Halász Gyula és Izó József urak.

Tisza-Tarján községből származó két almandinos arany fülönfüggő és egy arany gombostű hivatalos megváltás útján jutott a múzeumba a mezőcsáthi kir. járásbiróság útján.

Ó-Bars vidékén (Bars m.) összegyűjtött különböző korból való régiséget

szereztünk kereskedő útján. Legérdekesebbek egy «szarmata» temető maradványai 9 áttört kisebb bronzpityke, 1 nagyobb sima pityke, 14 drb szíjvég, 4 drb másfajta szíjvég, 2 pánt, csatrész, 2 gyűrűlánczoska stb. mind bronzból; azonkívül voltak bronzkarikák, egy aranyozott bronzkereszt egyik lemeze, gyűrű stb., valamint néhány középkori vastárgy és 3 csonttárgy.

A fenlaki préselő mintákról,* melyek az aradi Kölcsey múzeumban őriztetnek a n. múzeum számára gipszmásolatokat szereztünk be.

A honfoglalási korból való ezüstcsüngőt és négy ezüstlemezkét, továbbá egy ezüstgyűrűt, mind Esztergomból kereskedő útján szereztünk.

Egyházi processionalis ezüstkeresztet a XVI. századból vétel útján szereztünk és ugyancsak kereskedőtől szereztünk egy aranyozott ezüstkelyhet, mely a XVIII. századi izlés remekműve.

Székesfejérvárról vétel útján szereztünk egy mesterjegyes ostyasütő vasat és egy XVII. századi czéhzászlóról való póznafőt sárgarézből, német főirattal.

A boldogult Könyöki József tanár régiséggyűjteményéből szereztük a gyertyatartók egy sorozatát, mely a középkortól a múlt század elejéig terjed, egészben 18 darabot. A n. múzeumban őrzött rokon sorozat ily módon tanulságosan bővült. Ugyane sorozatot más alkalommal Hedrahelyről (Somogy m.) egy régi klastrom helyén lelt XVI. századi díszes bronzgyertyatartóval gazdagítottuk.

XVI. századi csonka ezüstcsészét, keleti izlésűt, hivatalos úton szereztünk Zsupanak községből (Szörény m.).

Kaposvárról egy XVI. századi bronzmozsarat szereztünk.

Czinder-Bogádról (Baranya m.) egy cserépből való csuprot szereztünk, mely azért érdekes, mert éremkincs volt benne Ferdinand és Miksa királyok korából (1527—1576.).

Állítólag Szolnokon a Tisza iszapjából való keleti izlésű aranygyűrűt vétel útján szereztünk; feje körded almandinkő belé vésett török főirattal.

XVI. századi három zománczos aranyboglárt vettünk egy szolnoki magánzótól.

Kereskedő útján vettünk egy díszes erdélyi aranyozott ezüstövet nyolcz gyöngyös és zománczos boglárral. Más alkalommal ugyancsak Erdélyből szereztünk két XVI. századi szászföldi aranyozott ezüst mellboglárt és ezüstgömböcsökkel díszített XVII. századi ezüst csatot.

Özv. B. Lipthay Béláné boldogult férje hagyatékából becses ezüsttárgyakat ajándékozott: két serleget, egy talpas poharat födelestül, egy talpas poharat, csészét és tálczát a XVII., illetőleg XVIII. századból.

XVII. századi evőszerszámot, kanalat, kést és villát aranyozott rézfogantyúkkal és vadászati jelenetek ábráival díszítve vétel útján szereztünk.

Puszta-Monostorról való a felső réti dülőn lelt tömör vasnyelű kést ajándékba küldött Ajtich Horváth Bertalan; XVIII. századi főiratos óntányért vétel útján szereztünk.

XVII. századi vaslakatot kulcsostól állítólag Budáról vétel útján szereztünk.

* A rajzaikat lásd Arch. Ért. 1901. 62—66.

Alsó-Gulláról (Komárom) való régi vaskulcs ugyancsak vétel.

Álló órát a XVIII. századból, zománczos mutató lapján a készítő nevével vétel útján szereztünk. A fölirat «Martin Fiegle in Balas Jarmarcht».

(15)69-ből való vámoló ólomkorongot(?), mindkét oldalán föliratokkal és domborműves ábrákkal, ezek közt angol czímerrel, Szimándról kaptunk ajándékba Török Géza földbirtokostól.

Ó szláv betűs márvány bélyegzőt, mely egy zalatnai bányából származik, ajándékba adott Wayciechowski Vilmos.

Múlt századi ezüstgyűrűt gyöngyházból való fejjel, benne török föliratta vétel útján szereztünk.

Apaffi György alma-keréki díszes síremlékének két keskeny és egyik hosszú oldaláról vett gipszmásolatokat ajándékba adott az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítási m. kir. kormánybiztossága.

Egy czímeres pecsétnyomót és a révkomáromi magyar takácsok pecsétnyomóját vétel útján szereztük.

Két darab fapipát, czímereket s embereket díszöltönyben, állatokat meg egyéb díszítményeket ábrázoló faragmányokkal a XIX. század első feléből ajándékozott dr. Hegedüs Gyula és Kálmán.

A kegyeleti emlékek tára számára Krécsy Béla két ezüstlemezt ajándékozott, rajtuk Daguerre-féle képekkel, egyik kép Kossuth Lajost állva ábrázolja, a másikon Kossuth Lajos ül és mellette Pulszky Ferencz áll.

Megszereztük E(gressy) G(ábor) tiszavidéki kormánybiztos sárgaréz pecsétnyomóját (1848-ból). Ajándékba kaptuk a 37. honvédzászlóalj 3-ik századának pecsétjét, egy honvédtiszti sapka gombját, egy ovalis medaillont, benne harmadik oszt. vitézségi érdemjelt s hajfürtöt és egy fehér selyemből való zászlószalag darabját. Mindezt néhai rajkai Rogos Kálmán 1848-as honvéd százados hagyatékából ajándékul küldte Joachim Gyula úr Győrött.

B. Jósika Miklós iróasztala, melylyel a jeles író a harminczas években utazásaiban élt, mint Erdélyi Mihály úr ajándéka jutott a múzeumba.

Hpl.

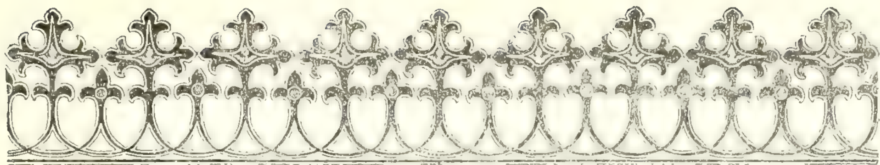
A CSONGRÁDMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT 1899. évi I. évkönyve megjelent; szerkesztette dr. Berecz Sándor. A társulatot még 1897-ben Csallány Gábor alapította és leginkább az ő munkásságának, sikeres ásatásainak köszönhető a szentesi múzeum szokatlanúl gyors fejlődése. A szépen kiállított kötetben Csallány Gábor jelentése 1898-ban és 1899-ben teljesített régészeti ásatásairól igényli figyelmünket. A múzeum állapota 1899 április havában már 10310 db. tárgyat tüntetett föl. Az évkönyvben rövid tárgymutatót kapunk a kiállított régiségekről, a könyvtárról, a levéltárról és képtárról, az érmekről és a természetrajzi gyűjteményekről. A társulati tagok sorjegyzéke 181 nevet mutat, ezután az alapszabályok következnek és végül közli a pénztári kimutatást, mely 1046 K 91 f.-nyi bevételt és 357 K 77 f-nyi készpénzt tüntet föl. *a.*

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRT. TÁRSULAT évkönyvének 1901. évi I. f. Gubitza Kálmán előzetes értesítést ad a Sziga-szigeten folytatott

ásatásról. Kutató megállapította, hogy a pálosok bodrogh-szigeti telepére akadt, melynek javarésze még az Árpádok korából való. Weigang János Apatin vidéki régiségekről ad hírt. Dr. Thún József a határ déli részében régi temető fölásásához fogott és nyolcz sírt tárt föl. A leírás után nem lehet a temető korát megállapitani. — Ugyancsak nyolcz sírt tártak föl Szónta és Gombos közt. Hogyha az 5. és 6. sírban lelt fibula rajzait közölték volna, nem kellene belényugodnunk közlő kevéssé szabatos jellemzésébe, mely szerint ezen síroknál több körülmény arra enged következtetni, hogy «már régibb korszakból származnak, mint a más vidéken feltárt sírok». Ennek bajos ellentmondani, azonban azt már tagadjuk, hogy a római császárok korában nem tudtak volna igen jeles üvegárút késziteni. Jó lesz alkalmilag az Erdőd határában lelt bogáralakú bronz dísztárgyacskát is rajzban bemutatni. A titkári jelentésből arról értesülünk, hogy a mozgékony társulat Bortán várában, Titelen, Gomboson és Bácskeresztúron is rendezett ásatásokat. A társulatnak 1900 végén volt 3391 K 78 f. bevétele és 1260 K 84 f. készpénze. *ab.*

A SZOLNOK-DOBOKA MEGYEI IRODALMI-, TÖRTÉNELMI- ÉS ETNOGRAPHIAI TÁRSULAT kiadta az 1900. évről szóló első évkönyvét. Ebben két becses közleményt veszünk, egyikben értekezik Ornstein József Dacia nyugati határáról, a másikban Orosz Endre nagy szorgalommal összeállított repertoriumot tesz közzé Szolnok-Dobokamegye őskori leleteiről. Az irodalomból, a múzeumokból és saját följegyzései alapján nem kevesebb mint 110 lelőhelyről közöl szerző adatokat és ez adatok közűl tizenkettő őskori telepre enged következtetni. A bronzkori leletek aránylag sűrűbbek, mint a kőkoriak, nyilván azért, mert a kőkori tárgyakat eddig kevésbé becsülték. A bronzleletek közt van kilencz jelentékenyebb bronzgyűjtelék. Talán helyesebben így nevezzük, mint «depot leleteknek». Tanulságos közleményét szerző meleg intéssel fejezi be, vajha a Társulat minden tagja fölkarolná az ősrégiségek dolgát. Az egyleti múzeumban 210 tétel alatt már egy évi gyűjtés után is több százra megyen az ott őrzött tárgyak száma: a bevétel a múlt évben 1590 K 20 f volt. Készpénz van 1482 K 74 f. Az egylet alapitója és legbuzgóbb föntartója id. báró Bornemissza Károly egyleti elnök. *a. a.*

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉG. MÚZEUMTÁRSULAT Értesítőjét az elmult 1900. évről egy kötetben tette közzé. Patzner István szerkesztette. A közlemények közt van három, mely közvetlenebbűl reánk tartozik. Milleker Bódog összeírta Temesvár vidékének régiségleleteit a honfoglalás előtti időből és ugyanő állította egybe a Duna-Tisza-Marosköz La-Tène kori emlékeit, Böhm Lénárd pedig Aponte castellum s néhány egyéb római hely fekvése iránt cserél eszmét Cichoriussal, a ki ismeretes munkájában a Trajanus-oszlopról részletesen, de talán nem mindig elég szerencsésen foglalkozik az egyes római várak helyrajzával. A társulatnak a múlt év végén 173 tagja volt, céljaira kiadott 3790 koronát, készpénze maradt az év végén 890 korona és mindennemű gyarapodása oly jelentékeny, hogy palotájában már el nem fér és az újabb succrescentia elhelyezése komoly nehézségekbe ütközik. *a.*



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NÉHÁNY FELSŐVIDÉKI MŰEMLÉK.

Bár építészeti műemlékeink ismerete — újabbkori kutatások és felvételek következtében — mindinkább gyarapodik, mindazonáltal tagadhatatlan, hogy számos ismeretlen, s itt-ott nevezetes és műtörténeti tekintetben becses műemlékünk lappang még hazánkban különösen a félre eső vidékeken. Azonban műtörténetünk azon része, mely építészeti műemlékeink korával és az építési stilus fejlődésével foglalkozik, csak akkor leend teljes és megbízható, ha nemcsak összes műemlékeinket fogjuk ösmerni, de mindazon történeti okmányokat és adatokat is, melyek műemlékeink keletkezésének és építési korának meghatározására vonatkoznak; mert csak ez által leend megállapítható az építési stilus keletkezésének, fokozatos fejlődésének, és átváltozásainak chronologiai menete és egymásutánja.

A hogy a természetben, úgy az építő művészet formáinak fejlődésében sincs sehol átmenet nélküli ugrás, hanem a fejlődés mindig fokozatos; a kezdetben egyszerű primitiv alakból fejlődik ki idővel öszszetett alakzat és pedig nemcsak *szerkezeti*, de díszítő tekintetben is.

A *román stilus* egyszerű, kissé vaskos, de többnyire erőteljes és szép formái, tagozatai, párkányzatai s oszlopfejei az *átmeneti stilusban* már gazdagabb, kifejlettebb és kecsesebb alakítást mutatnak. Későbben a *csúcsíves stilus* korszakában, mindezen részletek, párkányzatok ajtó és ablak bélleteinek profiljei, a mérművek, oszloptövek, ornamentális fejezeteikkel és merész ívezetű s finom tagozatú boltgerinczeikkel már díszesebb, könnyűdebb, mintegy az anorganikus építő anyag merevségét legyőző, átszellemült alakításban érik el a fejlődés legmagasabb fokát.

*

A műemlékek országos bizottságának megbízása következtében újabb időben is — több, addig még ismeretlen műemléket vizsgáltam meg és vettem fel, nevezetesen: a *beregszászi*, *nagy-szőllősi*, *szalonnai*, *rudabányai*, *sajószent-péteri* és *szendrői* templomokat, mely műemlékek nem csak építészeti, de műtörténeti tekintetben is érdekesek.

S míg e műemlékek 30 darab rajzlapból álló sorozata az említett

országos bizottság számára készült, addig kivánatosnak, sőt hasznosnak véltem e műemlékek rövid leirását e folyóiratban is közölni.

I. A beregszászi plébánia templom. Beregszász város róm. kath. plébánia temploma tetemes méreteinél fogva már a nagyobb e nembeli műemlékeink osztályába sorozandó. Ezen, egyes részeiben s részleteiben eredetileg csúcsíves stilű templom, a városon keresztül a délkör irányában folyó *Vérke* jobb partján áll, s régente lőrésekkel s kapuzatokkal ellátott körfallal s sánczárokkal volt megerősítve. Ezen körfal romjai — a plébánián még meglevő régi tollrajzon észrevehetők. A jelenleg már nem létező erődítmény helyét szabad tér, s a templom déli oldalán díszes park foglalja el. Beregszász városa nem tartozván a falakkal s bástyatornyokkal megerődített szabad királyi régi városaink közé, e város is, mint a számos más nyilt város, például Debreczen, Nyiregyháza, Miskolcz, Sátoraljaujhely, Szikszó stb. a véletlen ellenséges beütések s támadások ellen rendesen csak egyszerű sánczárokkal, itt-ott faczölöpökkel vagy fonott sövényes földművekkel lehetett csak némileg megerősítve. Ilyen kevésbbé megerősített városokban legalább a kőfallal s néha bástyákkal is megerősített templom szolgált erődítésül, hová az ellenség által megtámadott lakosság menekülhetvén, védelmi állást foglalt el az ostromló ellenséggel szemben. Történeti feljegyzések szerint, templomunk is két esetben volt ostrom szinhelye. Az 1657. év június hava 17-én a városba berontott bosszúálló lengyel sereg elfoglalá és felégeté a templomot, és abban a védő polgárságot leészárolá. 1686. év junius hava 8-án pedig a munkácsi vár kurucz őrsége Radics András vezérlete alatt rohanta meg a templomot, mert kerítőfala mögé vonultak a labanczok, a kiket csak úgy sikerült leküzdeniök, hogy a templom mellett álló kápolnát felgyujtották. Attól azután a nagy templom is lángba borult s ismét teljesen leégett.*

Megerősített templomok hazánkban, különösen Erdélyben még elég nagy számmal maradtak fön, sőt kőfalakkal, sánczárokkal és bástyatornyokkal megerősített szabad királyi városokban is, mint például Körmöczön, Beszterczebányán, Pécsett és egyebütt a templomok külön megerősített fellegvárul szolgáltak. Több helyen a templom tornyának emeletei lőrésekkel valának áttörve, mint Abaujmegyében a szikszói és bődi templomoknál.

A beregszászi templom meglehetősen nagy kiterjedésű szentélye a nyolczszög öt oldala által van határolva. Szélesebb középhajóját két keskenyebb mellékhajó szegélyezi, magasságuk egyforma s így templomunk a háromhajós csarnoktemplomok osztályába sorozandó.

Főkapuzatai közt a déli és az északi megtartotta eredeti csúcsíves

* Lehoczky Tivadar: Beregmegye monografiája.

idomát, a nyugati három kapuzat szintén csúcsíves ugyan, de már ujabbkori készítmény. A négy oldalu tornya az eredeti gót templom alaprajzának délnyugati sarka mellett áll, de nem esik össze a déli mellékhajó sarkával, hanem a déli hosszfal belső sikjától 1·37 m. távolságnyira szökik befelé. A torony elhelyezésének ezen szabálytalansága bizonyságul szolgál azon feltevésre, hogy a torony már ujabbkori építmény, és nem egyidejüleg épült a régi templommal, hanem a XVII. század elején épülhetett hozzá a templomhoz, mert a templomról létező említett tollrajzon a torony 1657-ben már állott. Mint későbben történeti adatokkal kimutatom, a templom hosszabb ideig rom volt, nem maradván fen a régi templomból egyéb, mint főfalai, külső támpillérei, gót ablakai és két csúcsíves kapuzata, a hajók és a szentély eredeti csúcsíves boltozata pedig beomlott.

A szentély és a hajó pillérei, valamint azok által tartott bolthajtása csúcsíves ugyan, de már uj és az utolsó helyreállításkor épült.

A mostani boltgerinczek itt nem szolgálnak a boltozat tartására, mint a régi gót boltozatok igazi gerinczei és bordái, hanem csak mintegy diszítik a boltozatot, mert az égetett agyagból való boltgerinczek egyszerűen reá ragasztattak a boltozatra s ezek csak látszólag utánozzák a régi, hordképes boltozatot.

Így a hajó boltozatát tartó pillérek nyolczoldalu törzsei, ide nem illő kannellurákkal, és szintén terracottából készült angyalfejekkel és levelekkel, valamint akanthusz levelü elég csinos fejezeteikkel már újabbkoriak, és a templom utolsó, vagyis az 1837. évben kezdődő és 1846-ban bevégzett ujítási korszakából valók. A diadalív hatásos és egyszerűen hornyolt profiljével még eredeti s a XV. századból való, úgyszintén a templom gót ablakai is késő koriak, de mérművei diszesek.

Az alacsonyabb, hatoldalu pilléreken nyugvó orgonakarzat a torony és az északi hosszfal közti helyet foglalja el. Ezen pilléreknek szintén ily akanthusz levelekkel diszített fejezeteik vannak, mint a hajókban álló nagy pilléreknek. A torony déli oldalán hozzáépített kápolna által a templom nyugati homlokzata annyiban nyert szabályosabb elrendezést és alakot, hogy ez által a torony a homlokzat közepére esik. A középső kapuzat csúcsíves ugyan, de uj két kiugró oszlopon nyugvó meredek, s kereszt csúcsával koronázott csúcsfala négy lobbos kerek ablakkal van áttörve, s míg ez a főkapuzat a toronyba és az orgonakarzatra, addig az északi mellékkapu a templom belsejébe, a déli kapu pedig a hozzá épített mellékkápolnába vezet. A két emeletes négyoldalú torony legfelsőbb harmadik emeletén vasrácsozatos folyosóval körülvett nyolczoldalú őrszoba van elhelyezve, mely szintén gothizáló csúcsíves ablakkal és ajtóval bir és tetőzése egy nyolczoldalú gula alakú s rézzel fedett sisak.

Legszembeötlőbb ezen a nyugati főhomlokzaton az ujabbkori gotizáló építészet, mely modern felfogással és nem az igazi régi gót stilus szellemében készült, oly időben épült (1837—1846), a midőn a régi gót stilus ismerete még nagyon hiányos volt. Mindazonáltal elismerésreméltó az a törekvés, melylyel a gót stilust utánozni törekedtek. Az ablakközöket és párkányokat halhólyag alaku gót motivumokkal és egymásba fonott csúcsívezetekkel diszítették, ezek a részletek nem kőből, hanem egyszerű vakolatból készültek.

Inkább monumentális jellegű a déli homlokzat érintetlen és igazi tiszta gót stilusa. Itt a déli díszkapuzat, kettős nyilásával és gazdagon tagozott bélletével, továbbá a falból kiszökő és fent egy oromdíszszel, liliommal koronázott támpillérek, valamint a csinos mérművű két és három osztályzatos gót ablakok meg eredeti alakban díszlenek.

A templom déli fő díszkapuzata, gazdagon és hatásosan tagozott bélletével, háromszor megtört és az oromlevelekkel díszített *hajlított ívezetével* bár a gót stilus hanyatlási korszakából való, a mint azt a kapuzat közép választó pillére felett bevésett 1522. évszám igazolja, mindamellett nagy méreteinél, és különösen arányos beosztásánál fogva monumentális hatású.

Ezen késő korra utal a kapuzat ívmezejét díszítő, mértani alakítású pálczázat, valamint a kapuzatot szegélyző gót ablakok hajlított ívezetű beboltozása.

A szentély déli három osztályzatos ablakának horonyában, egy tekercsen, a mennyire kivehető, az 1518. évszám van bevésve.

A templom északi csúcsíves kapuzata már nem oly gazdag tagozatú, mint a déli, mindazonáltal elég tetszetős az architecturája; osztatlan kapunyilása leszelt lóhere ívvel boltozott, mely felett még egy kiugró csúcsívezet emelkedik.

E kapuzat mellett lévő támpillérek szögleteiben, fent, a bal oldalon egy nyelvét kiöltő bajuszos férfi fej, a jobb oldalon pedig egy oroszlán van kőből vésve. A nép az oroszlánt kutyának nézve, a következő, a nép között még most is elterjedt regét fűzte ezen alakzatokhoz: egy nyáját őrző szász pásztor kutyája azon a helyen, a hol most a templom áll, egy aranyakkal színig telt nagy üstöt kapart ki a földből; s a pásztor nemcsak a templomot építtette, de Beregszász városának is alapítója lőn.

Ezen néphagyomány alighanem azon történeti tényből sarjadzott, hogy a XIII. században királyaink által e vidékre is telepített szászok, bányaművelést űzve, a város alapítói lettek és a templomot is fölépítették. Egyébiránt Beregszász városa is azon régi kereskedelmi útvonalba esik, mely Dr. Henszlmann Imre szerint a keleti tengert a fekete tengerrel összekötötte s mely útvonal a középkorban hazánk északkeleti

részén és Erdélyen keresztül vonulva, városokat létesített és régi műemlékek folytonos és megszakítás nélküli lánczolata gyanánt jelentkezik.

A templom mostani berendezése, mint szószéke és oltárai a mult század negyvenes éveiből származván, gótizáló stilűek, de sem műtörténeti, sem pedig különös műbecscsel nem birnak. — A főhajóban a diadalívezet felett Hám János szatmári püspök festett czímere alatt ezen felirat olvasható:

ÉPÜLT · MCCCCXVIII. | LEBONTATOTT: MDCLVII. | ÚJRA ÉPŰLT: MDCCCXLVI.

Hogy honnan vették a templom építési idejét megjelölő 1418. évszámot, nem tudom, de hogy, tekintve ezen templom már a csúcsíves stilus hanyatlását jelző részleteit, úgy nem különben különösen a déli ablakon az 1514. és a déli díszkapuzaton bevésett 1522. évszámokat, határozottan állítható, hogy e templom már a XV. század utolsó évtizedeiben épült; azon állítás tehát, mintha a jelenlegi templom már a XIII. században fennállott volna, téves, mert ezen állításnak ellentmond a templom késő gótkori stilusa és az említett 1514. és 1522. évszámok. De miután itt több XIII. és XIV. századbeli történeti adat ismeretes, mely egy beregszászi templomra vonatkozik, itt is alighanem azon eset forog fenn mint a kassai dómnál, hogy ezen régibb történeti adatok egy a mostani templom helyén állott s bizonyosan még román stilű templomra vonatkoznak. Igy IV. Béla királyunk 1247. évből származó kiváltságlevele szól a beregszászi plébánosról és annak díjazásáról. Továbbá a XIV. században Erzsébet királyné, Nagy Lajos özvegye, itt udvart tartván, a (régi) templomra gondot fordított s itt több oltárnokságot alapított, melyeknek száma Zsigmond király alatt nyolczra, később pedig huszonnégyre szaporodott föl és az egyház javait is egy külön világi gondnok kezelé.

Ily gondnok volt 1419-ben Uyses (Vizes) János tekintélyes beregszászi polgár.* Mindezen történeti adatok a régi, a mostani templom helyén állott templomra vonatkoznak, a jelenlegi templom tehát a XV. század végén épült; s annak építése, mint azt az 1514. és 1522. évszámok igazolják, még a XVI. század második évtizedére is kiterjed.

Ezen adatokból látható, hogy a csúcsíves stilushoz mennyire ragaszkodtak az egyházi építkezéseknél még a XVI. században, tehát oly korban a midőn a még Mátyás uralkodása alatt, a XV. század nyolczvanas éveiben hazánkban mindinkább előtörő új műirány az olasz renaissance nemcsak a profán, de egyházi építményeknél is már nagyobb mérvben alkalmaztatott.

* Lehoczky Tivadar: Beregmegye monografiája. III. kötet, 118. lap.

A mostani templom további történetére nézve még e következő adatok ismeretesek.

Templomunk építése a XVI. század első negyedében Mária királyné bőkezűségéből végeztetett be. Akkori időben, a templom déli oldalán, alig nyolcz lépésnyire már állott a *sz. Mihály őrangyalról* elnevezett oltárnoksághoz tartozott s gót stilusban épült kápolna, melyet sajnos, 1846-ban lebontottak, a nélkül, hogy legalább rajzát megóvták volna az utókor számára. Történeti feljegyzés szerint az 1523. évben Nagy András és neje az itteni oltárnoknak (Altaristáknak) s a most említett Mihály kápolnának fekvőségeket hagyományozott. Későbben a reformáczió terjedésével e templomban is református hitszónoklatok tartattak és ez az elkeseredett hivőket oly gyűlöletre ragadá, hogy 1552-ben az elfoglalt templom csarnokában Radics Balázs hitszónokot állítólag megölték. Az 1686. év junius 8-án a munkácsi vár kurucz őrsége Radics András vezérlete alatt ostrommal foglalta el a templomot, és azt a Mihály kápolnával együtt felégeté.

Ezen időtől fogva a templom 1837-ig mint rom, fedetlenül, csak a négy főfalával állott, régi gótíves bolthajtása pedig mind a szentélyben, mind a hajóban bedőlt.

1743-ban a gróf Schönborn család mint Beregszász földesura és a templom kegyura csupán a templomtól külön álló Mihály kápolnát javíttatta ki, ellenben a nagy templom folyton pusztult, míg végre 1837-ben Schönborn gróf, a templom kegyura, továbbá Hám János szathmári püspök, Beregmegye, Beregszász városa, s mások adományaiból hozzáláttak a templom gyökeres helyreállításához és részben átalakításához, mely alkalommal Fischer Albin itteni segédlelkész (?) elfogadott terve szerint a templom újítása 1846 november 1-jén bevégeztetvén, Hám János megyés püspök által újra felszenteltetett.*

II. A nagy-szőllősi plébánia templom 16·28 m. hosszú és 8·64 m. széles, a nyolczszög öt oldala által befoglalt szentélye, valamint a 22·40 hosszú és 9·19 m. széles osztatlan hajója és annak nyugati homlokzatán álló, a négyszögből a nyolczszögbe átmenő tornya még eredeti gótikus izlésű és a XIV. századból származik. Azonban a szentély és hajójának boltozata a falpillérekkel együtt a XVIII. századból való. Eredeti gót stilű még a templom déli és nyugati csúcsíves kapuzata, továbbá a diadalív, az olvasókarzat megmaradt részleteivel, pastophorium és a szentély délkeleti falán lévő díszes ülőfülke.

A torony, a második emelet kezdetén a négyszögből a nyolczszögbe megyen át, mely átmenet kivülről háromszögű rézsut lapok által közvetíttetik, míg belülről a torony oktogonjának falazata, az első

* A beregszászi és nagy-szőllősi templomok történeti adatait Lehoczky Tivadar volt szives velem közölni.

emelet kellő vastagságú falán, minden átmenet nélkül biztosan nyugszik. A torony, nyolcz csúcsíves keskeny ablakkal áttört harmadik emeletén a harangok csüngnek. A szép arányú tornyon eredetileg bizonynyal stilszerű gula alakú toronysisak ült, jelenlegi fokhagyma alakú tetőzete újabbkori.

A szentély északkeleti zárófalán levő gót stilü *pastophorium* 50 cent. széles és 58 cent. magas négyszögletű fülke, melyben — rendeltetésénél fogva — az oltári szentség helyeztetik el. Ezen fülkét keresztrózsákkal díszített két toronyfi és fent egy háromlobbal díszített háromszegletű csúcs vagy orom szegélyezi, csúcsát keresztrózsa, párkányzatait oromlevelek díszítik. A milyen egyszerű ezen pastophorium gótikus építészete, oly díszes és szép arányú az alak. A szentély délkeleti zárfalának ülőfülkéje kettős horonyos kerettel és fent gyámköveken nyugvó háromlobbal díszített három ívezettel van szegélyezve. Miután pedig újabbkori újítások alkalmával a hajó és a szentély talajának kövezete emeltetett, ez oknál fogva a fülke ülőlapja jelenleg már csak 11 cent. magasságra emelkedik a kövezet felett. Mind a pastophorium, mind pedig ezen fülke a XIV. század kora gótikus stilus jellegével birnak.

Műrégészeti tekintetben legérdekesebb a diadalív alsó részén létezett *olvasókarzat*, mely Henszlmann Imre szerint hazánkban csak itt-ott fordul elő s így annál nagyobb a veszteség a hazai archæologiára nézve, hogy az olvasókarzatot a templomnak a XVIII. században történt újítása, helyesebben elrontása alkalmával lebontották, úgy hogy a diadalív mind két oldalán fenmaradt csúcsíves stílű formáiból csak egy-egy toronyfia és a csúcsívezetek lábazata maradt meg. Ezen mind két oldalon lévő bekezdéséből és ívezetének hajlásából lehet következtetni, hogy eredetileg ezen lettnernek három csúcsíves nyílása vagy kapuzata volt, mely a hajóból a szentélybe való közlekedést közvetíté. A lettner összes magassága a most is meglevő legfelsőbb esvető párkányzatáig 4·83 m. volt.

Miután pedig lettnerünk megmaradt részének a falvastagsága csak mintegy 40 cent., ebből következtetni lehet, hogy lettnerünk nem — mint rendesen — az evangelium és az epistolák olvasására, hanem csak egy oly válaszfalnak használtatott, melyen fent a diadalkereszt Mária és János apostol mellékszobraival volt elhelyezve. Ily lettnerek előfordulnak a külföldön a *maulbronni*, *maumburgi* és halberstadti dómokban, mindenütt azonban — mint igazi karzatok — sokkal szélesebb falazattal és csigalépcsőkkel.*

A faragott kőből készült lettnerünk, a még fenmaradt csekély részletekből itélve, egykoron igen díszes és gazdag gót architekturával

* Oskar Mothes: Archæologisches Wörterbuch 621. lapon.

birt s így kétszeresen sajnos, hogy eredetiségében nem tartatott fenn az utókor számára, hanem minden ok nélkül leromboltatott.

Tekintve tehát a nagy-szőllősi templom régi részleteinek még kora gót stílusát, úgy nemkülönben a csúcsíves stilus hanyatlási korát jelző hajlított ívezetek teljes hiányát, a kapuzatok és ablaknyilások rendes csúcsívezetét, továbbá a pastophorium, valamint az ülőfülke még szabályos és korai gót részleteit, határozottan állítható, hogy ezen templom, eltekintve újabbkori boltozataitól és falpilléreitől, még a XIV. század elején épült s ez állítást több történeti adat is látszik igazolni. Így lelkészei, mint kiváltságosak, közvetlenül az esztergomi érsekség hatósága alatt állván, 1320-ban Tamás esztergomi érsek, Péter szőllősi plébánost a nemesek túlkapásai ellen védeti; úgyszintén 1330-ban kelt ily okmányban szintén Péter plébános említtetik. A templom nagy Boldogasszony tiszteletére volt szentelve; a XV. század elején «Gáspár pictor comprobatus de Cassa» a nagyszőlősi templom számára egy oltárképet fest.* Az 1478. évben a szent jobbi Convent jelenti Mátyás királynak, hogy beigazoltatott, miszerint Perényi Péter, Szirmay Mátyást és csepfalvi Zoltán Mátét, midőn ezek a nagyszöllősi nagy Boldogasszony templomának búcsújára mentek s ott tartózkodtak, erőszakosan megtámadta és letartóztatta. Az 1545. évben pedig Perényi János azzal vádoltatik, hogy a nagyszőllősi plébánost illetett termény- és bortizedet a maga részére szedette.**

A templom szentélyének déli falán levő — jelenleg befalazott kapuzat, — külső késő gótkori hajlított ívezetéről itélve, a XV. század végén készülhetett.

A templom nyugati falazata repedéseket mutatván, az északi oldalon, a nyugati főfal irányában, a mult században egy ívezettel boltozott és áttört támfal épült. A templom régi gót stilű szárnyoltárainak már semmi nyoma; jelenlegi berendezése különös műbecscsel nem bir.

Régente ezen templom is kőfallal volt körülvéve és megerősítve, melynek azonban már csak az alapfalai itt-ott még észrevehetők. Déli csúcsíves kapuzatának béllete horonyokkal és pálczatagokkal gazdagon van tagolva, mely pálczatagok fent az ívezet csúcsán egymást keresztezik.

Ezen templom belseje is falfestményekkel lehetett díszítve, melyek a falon itt-ott észlelhető foltokról itélve bizonyosan még a százados mészréteg alatt lappangnak.

III. A szalonnai ref. templom. Borsodmegye, Torna megyével határos felsőbodvai völgy festői vidékén, a Bodva bal partján, egy mérsékelt magaslaton elterülő *Szalonna* helység ódon kinézésű s meredek

* Századok 1880. 162. lapon, és a Kassai sz. Erzsébet egyház történetéhez czimű czikk Kemény Lajostól. Arch. Értesítő.

** Szirmay Antal: Notitia Com. Ugocha. 92. lapon.

magas tetőzetű, jelenleg ref. temploma már messziről tűnik fel, s különösen a szalonnai vasúti állomástól tekintve, erdő és szőllő koszorúzta hegyes hátterével igen festői képet nyújt. A kisméretű ugyan, de nagy régiségű, még a XIII. század elejéről származó román stilű templomka, a mult századok e tiszteletre méltó, és még a tatárbeütés előtti időből származó műemlékünk, szokatlan alakítású kettős szentélyével nem csekély mértékben köti le nemcsak a búvárkodó régész, de a laikus figyelmét is.

A kettős félköríves nagyobb apsisának a sugara csak 3·87 m., ezen nagyobb apsishoz a hossztengely irányában kelet felé még egy második, kisebb, csak 2·33 m. sugarú apsidiol van hozzáépítve, mely utóbbi egy gömbboltozattal boltozott fülkét képez. Ily alakú kettős apsissal biró szentélyek gyakran fordulnak elő a román stilű úgynevezett *körkápolnáknál*, rendes hajóval biró templomoknál azonban ritkábbak. A tagozatlan félköríves diadalívezet kapitelje lépcsőzetesen kétszer kiszökő abakuszt képez.

A 10·08 m. széles és 16·55 hosszú hajója most is — úgy mint eredetileg — famennyezettel fedett; s míg a hajó déli oldalfalán áttört három — törés alakú keskeny és magas félköríves román stilű — ablaka által világíttatik meg, addig — elég sajátságos — a hajó keleti lfaán is, a diadalívezet mind két oldalán, szintén egy-egy román stilű ablak szolgál a hajó kedvezőbb megvilágítására. A román stilű templom belsejében a keskeny félköríves ablakok miatt rendesen csak félhomály uralkodik, a mint azt a pécsi, kis-bényi, bodvai és lébényi román stilű templomainknál is tapasztaljuk.

A templom nyugati homlokzatán lévő, egyetlen félköríves kapuzata kívülről egy kiugró csúcsfal által van szegélyezve. — A nagyobb apsis — a mennyire azt a még meglevő boltlibakból következtetni lehet — eredetileg szintén volt boltozva, jelenleg azonban, úgy mint a hajó, famennyezettel fedett, — s míg a szentély, annak déli oldalán lévő két különböző nagyságú félköríves ablaka által nyer világosságot, addig a kisebb fülke alakú apsidiol keleti része csak egy kis és keskeny ablakkal van áttörve.

Tekintve tehát ezen templom primitiv román stilusát, a vastag falban áttört mély bélletű, még lőrésalakú félköríves ablakait, de különösen alaprajzának elrendezését és kettős apsisát, tagadhatatlan, hogy itt még alighanem egy XII. század végén, vagy a XIII. század elején épült román stilű régi műemlékünkkel van dolgunk. És csakugyan erre a régi korra utal az apsidiol falán lévő, újabb időben a százados mészrétegtől részben megtisztított azon falfestmény részlete, melyet alakjainak és keretdíszítményeinek jellege és stilusa határozottan még a XIII. század elejére utal.

Eredetileg az egész apsidiol felső része a tizenkét apostol mellképeit ábrázoló fresco festménynyel vala díszítve, melyből jelenleg azonban csak három alakja látható.

Az apostolok fejeit sárga vonallal szegélyzett vörös színű dicsfény fogja körül.

A homlokon ketté osztott hosszú haj, bajúsz és körszakál szegélyezi a kifejezésteljes komoly arczokat; kezeikben irattekercset tartanak, melyeken minuskula betűkből álló feliratauknak már csak egyes szavai olvashatók, mint:

et in ihūm xp̄m filium suum . . . celi et terra . . . . et spū . . .

A mennyire még kivehető az első alak, lándzsájáról itélve Mátyás apostol, a középső — kulcscsal — szent Péter, a harmadik alak pedig attributumának hiánya miatt már nem határozható meg. A ruha redőzete puha, még nem törött. Rendesen minden román stilű falfestmény díszszegélylyel beszegett szőnyeget képez, melyekkel egykor a románkori templomok falai valósággal voltak feldíszítve; falképünk is ily szőnyeget ábrázol, melynek vízszintes szegélye egy a román stilusban gyakran előforduló tört vagy zik-zak szalagot mutat, ily motivum előfordul a szepesmegyei jekelfalvai még a XIII. századból származó templom sekrestyéjének — Szent Borbála életére és martyriumára vonatkozó falfestményének szegélyén is.

A függőleges irányú szegély pedig veres és zöld levelek közt foglalt fehér szirmú virágokat mutat, mely díszítmény fekete alapon igen hatásos.

Az apsidiol falfelületének méreteiről, valamint a falfestmény ezen három alakjának elhelyezéséből itélve, hat alak az ablak jobb, a másik hat alak pedig a bal oldal felületét foglalta el; s valóban kivánatos lenne a többi — még a mészréteg alatt lappangó apostolok kilencz alakját — a mészréteg óvatos lehámozása által, ismét napfényre hozni, mert ezen régi korból csak kevés falfestményünk maradt fenn. — Szabó József helybeli ref. lelkész — ki a fresko ezen látható részletét is felderítette, az ügy iránti érdeklődésénél fogva, a falfestmény többi részéről is a mészréteget letisztíttatni igérkezett s így reményünk lehet, hogy ezen érdekes falfestményünk műtörténetünk számára nem sokára meg lesz mentve.

Szalonna helységére és ezen templom történetére nézve Csoma József barátom és kiváló heraldikusunk e következő történeti adatokat volt szíves velem közölni: s Szalonnay-család ősrégi nemzetség, a Sziny, jólsva Tekes és a Tornay-családokkal egy törzsből származik, s ezen családokkal a XIV. század végéig a régi Torna vármegyének mintegy felét birta.*

* Csánky: Magyarország földrajza I. 235. lap.

Borsodmegyében a Szalonnay-család, Szalonna, Meszes, Mártoni falukat, továbbá Babartelke és Jakabtelke pusztákat, valamint Tornamegyében-Torna és Sólyomkő várat birta.

Ezen Szalonnay-nemzetség építette a szalonnai templomot és valószinűleg a Szalonna helységtől nem messzefekvő martoni paulinus kolostort is, mely zárda templomának festői romjai még most is láthatók. A Szalonnay-nemzetség egyik tagja: István 1284-ban nádor volt, ki László testvérének, sárosi főispánnak János nevű fiával a XIV. század első éveiben az ősi javakon megosztozkodott. A nemzetség egyik ágazata ekkor vette fel — osztályrészben kapott birtokáról — a Szalonnay nevet. Az eredetileg katholikus templom a reformáczió terjedésével a XVI. században a reformátusok birtokába került, mely alkalommal a romladozó templom támfalak építése által az enyészettől megmentetett.

E templomnak a külseje eredetileg díszesebb lehetett, mert a szentély apsisának külső falán még észlelhető egy hengeres falszalag megcsonkított részletéről itélve, e templom, vagy annak legalább apsisa, a román stilusban használt falszalagokkal és párkányzat alatti félköríves consolákkal lehetett diszítve.

A templomtól északkelet felé különálló, s már újabb időben fából épült harangtorony gúla alakú hegyes és magas sisakjával igen festői hátterül szolgál ezen magában is véve ódon kinézésű régi templomnak.

Megemlítésreméltó, hogy az Abaujmegyében fekvő *Csécs* helység régi templomának belsejében nem régen felfedezett, és általam e szakközlönyben ismertetett régi falfestményekről is arra lehet következtetni, hogy régente nemcsak a városok nagyobb templomai, hanem a kisebb helyiségek templomai is díszes falfestményekkel voltak diszítve, melyek nemcsak az igazi vallásosságról s a művészet iránti szeretetről, de a művészet érzék általánois elterjedéséről is oly fényesen tanúskodnak.

IV. A rudabányai ref. templom. Rudó, vagy helyesebben *Rudabánya*, a középkorban nevezetes bányaváros, jelenleg kis helység, Borsodmegyének északi, Tornamegyével határos vidékén fekszik, elnevezését bizonyosan az itt még most is előforduló vasércztől (szláv nyelven ruda) nyeré. Lakossága mint régen, most is bányaműveléssel foglalkozik. A dombon álló mostani református templom, az egykor nagyobb templom hajójának nyugati részét képezi, melynek szélessége 12·60 m., hossza pedig csak 8·90 m. Az újabb időben épült kis előcsarnokból a csúcsíves, egyszerűen tagozott ajtó a templom belsejébe vezet.

A templom déli oldalán lévő csúcsíves kapu, régi és érdekes vasajtajával, jelenleg már nem használtatik. A templom belsejének kellő megvilágítására két-három osztályzatos s mérműves csúcsíves ablak szol-

gál. — Minthogy pedig, a még a gyep alatt meglevő alapfalazatokról itélve, az eredeti nagyobb templom hosszhajója a mostani templom keleti oldalán terjed, miután továbbá csak a keleti fal lábazati párkánya hiányzik, míg ellenben a templom többi három oldalán még megvan, bizonyos, hogy a templom mostani keleti fala már későbben, talán az 1664. évben történt újítás alkalmával épülvén, a még régi csúcsíves ablaka aligha nem az elpusztult régi templomból mostani helyére falaztatott be.

Eredetileg a régi templom boltozva volt, arra utalnak azon boltlábak még megmaradt gerinczei, melyek a hajó felső részén észlelhetők, és gyámkő nélkül a falazat síkjába mennek át. A mostani famennyezet mestergerendája is, két végével, ily régi boltlábazaton nyugszik.

Templomunk több nevezetes műemlékkel bir, így a déli csúcsíves kapuzat *vasajtaja*, diszítményénél és kidolgozásánál fogva érdekes régiségnek tekintendő. Ezen vasajtó, miután akkoriban géppel hengerített vaslemezek vagy bádogok még nem voltak, kalapácscsal lapított vastag vaslemezből áll, melynek külső felületén nagyobb tartósság és merevség elérésének czéljából, keresztbe fekvő, s négyszegletű ívmezőket vagy köröket képező erős vaspántok, rozettákat képező szögekkel megerősítvék, mely utóbbiak egyszersmind az ajtó díszéül is szolgálnak.

Ezen rozettás szögek azonban nemcsak a pántok keresztezési pontjain, hanem azok közein is alkalmazvák. A vaspántok által így képezett mezőkben, különféle alakok, paizsok, sisakok és majuszkula betűt a vasbádogból vannak féldomborműben kidolgozva és pedig e következő sorrendben: fent a csúcsnál egy hatágú csillag; nap csavart vagy hajlított sugarakkal; holdsarló és egy teliholdat ábrázoló arcz; egy úgynevezett üstös sisak, melynek sisakdíszét egy háromágú villa képezi; azután M majuscula betű; a második sorban **M . A . R . I . A** és **H** betűk; a harmadik sor mezőiben **I . L . F**, azután egy háromszögön álló s mellét csőrével felszaggató madár, talán pelikán; ezután **C . A . S .** betűk; a negyedik sorban **P . A . R .** egy hegyes végű paizs, melynek mezején az előbb említett sisakdíszhez hasonló háromágú villa látható; ezután **M . E . L . C .** betűk. Az ötödik sorozatban **H . I . O . R .** egy ketté hasított paizs, Magyarország kettős keresztjével és nyolcz pólyájával, továbbá **B . A . L .** rozetta. A hatodik sorban **T . H . A . Z . A . R .** üres mező, **C.** betű; a hetedikben: egy kis paizs mezejében egy kereszttel, hol egyszersmind a kulcs lyuka is van alkalmazva, egy állat feje kiálló füllel (oroszlán?), üres mező, melyben talán **T** betű foglaltatott, továbbá **C . U . K .** üresmező; a nyolczadik sorban egy paizs, melynek mezején egy halatfogó horog vagy talán mesterjegy, ezután egy ezüstalakú sisak, melynek díszét két pávatoll közt egy hattyú képezi, üres mező után **T** és **W** betűk; az utolsó, csak három és fél mező-

vel biró sorban egy V betű, a többi közök, kitörvén a vaslemez, lyukat képeznek.

Az itt látható sisakok alakja megfelel Nagy Lajos királyunk korának. A nap alakja talán aranyat, a holdé pedig ezüstöt jelképez, mely nemes érczek itteni bányákban is előfordultak.

A felirat első M betűje alighanem «Mutter» szót jelent, mi által a felirat így lenne kiegészítendő: (MUTTER) MARIA . HILF . CASPAR . MELCHIOR . BALTHAZAR.

Nemcsak a középkorban, de napjainkban is egyházi szokás az ajtókat a három király nevével és az évszámmal megjelölni. A hilf Mária pedig régi harangokon is gyakran fordul elő.

Érdekes itt a hazánk kettős czímere, mert megjegyzendő, hogy a legrégibb, Magyarország egyesített czímere az 1385. évi «Regnicolarum Hungarie» köriratú pecséten fordul elő.*

Miután azonban vasajtónk — a mint későbben kimutatom — alighanem még a XIV. század közepéről származik, hazánk kettős czímere itt elég korán fordul elő.

Ezen 1·10 m. széles és 1·91 m. magas csúcsíves ajtó tagozott bélletének profilje, egy körtealakú pálczatag által elválasztott két horonyból áll, mely még a XIV. századbeli kora gót stilusnak felel meg. Tekintve tehát ezen vasajtó majuscula betűinek jellegét, az üstsisakok régi alakját, valamint a Nagy Lajos korabeli sisakdíszt, ezen vasajtó egyidejű a XIV. század közepén épült templommal; mert Rudabánya város 1378. év körül már királyi birtok volt s elüljárói: judex, jurati, cives et universi hospites kitétellel élnek, s hogy akkor a város temploma már állott, az feltehető.

Ehhez hasonló vasajtó van *Leleszen*, melynek rajzát és leirását Lehoczky Tivadar e folyóirat egyik régibb évfolyamában már közlé.** E két ajtó közti külömbség csak az, hogy a leleszi félköríves, a rudabányai pedig csúcsíves. Kétséges azonban a leleszi ajtó állítólagos készítési ideje és kora, miután a XV. századba utaló 1., 4. számok legalább a közölt rajz után inkább a régi alakú T és V majuscula betűknek látszanak. Miután pedig a leleszi vasajtót természet után még nem ismerem, a közölt rajz alapján a korára nézve nem is mondhatok biztos véleményt. Úgylátszik azonban, hogy a korra nézve nem nagy külömbség lesz a leleszi és a rudabányai vasajtó közt.

Ezekhez hasonló vasajtó van még *Kassán* a főutczai úgynevezett Tordássy ház második emeletén, azonban ez ajtó már rongált állapotú, vaspántjai nem ferdén, hanem vízszintes és függélyes irányban vannak fektetve, felirata is csak a CASPAR . MELC betűkből áll.

* Arch. Értesítő 1878. évfolyam 155. lap.
** Arch Értesítő 1871. évfolyam 278. lap.

A rudabányai vasajtó rövid leirása és rajza megjelent már 1857-ben a bécsi központi bizottság közleményeiben,* és pedig egy H betűvel alájegyzett czikkben, melynek irója bizonyosan *Hieser* építész, D. Eitelberger tanárnak a dolgozótársa, kivel az ötvenes években több magyarországi műemléket gyönyörű rajzok kiséretében publikált. Az említett czikk több műemlékünk ismertetésével foglalkozik s azok közt Veréby S. akkor sajtó alatt lévő műve nyomán közli a rudabányai vasajtó leirását is, melyben ajtónk egyik említett *madár* alakja tévesen van *skorpiónak* elnevezve.

A czikk mellett közölt rajz is több tekintetben eltérést mutat. Azonban látszik, hogy vasajtónk már akkor tünt fel a szakférfiaknak.

A rudabányai templom második nevezetes műemléke a keleti fal alsó részén a templom belsejében befalazott Perényi István emlékköve.

A veres márványból mesterileg faragott, s nemcsak heraldikai, de műtörténeti tekintetben is számottevő sírkőalap, bár alsó része a körivek egy részével letörött, általában véve még jól van conserválva.

Ezen négyszegletű sírkőlap 1·46 m. hosszú és 1·13 m. széles síkján $11^{1}/_{2}$ c. szélességű, szélén igen szép és elegáns minuscula betűkből álló e következő tartalmú körirat van bevésve:

✠ hic . obīt . magnific9 . dn̄s . ſtḣn̄s . filius emerici . de . peren . ſen̄iſſimi . principis . dom̄i ſig . . . . . a baloldali szélén folytatólag . . . s . dapiferorum . maḡi . ANNO . domini . m.c.c.c.c.xxxvii.

azaz:

hic . obiit magnificus . dominus . Stephanus . filius Emerici de peren . serenissimi principis . domini Sig(ismundi) . . . s dapiferorum magistri anno domini 1437.

Sírkőlapunk tehát az 1437-ben elhalt Perényi Istvánnak, Imre fiának, Zsigmond király étekfogójának vagy asztalnokának emlékére készült.

E sírkőlap kissé bemélyedt belső mezejét a Perényi-család ősi czímere tölti be; ugyanis jobbra dőlt, alúl kerek paizsban, liliomos koronán két, karmokkal ellátott, felfelé álló sasszárny között, hajfonatos emberfő látható. A szép férfi arcznak — szúró tekintetű szemeivel — kifejezése éles, homlokán ketté osztott s fésült hajával és felfelé hajló hosszú hegyes szakállával, valamint szárnyainak tollazata finomul van vésve s művésziesen féldomborműben kidolgozva.

A czímertanban gyakran előforduló *harpya* egy sas koronázott női fejjel, alakzatnak,** jelen esetben inkább egy férfi harpyának felelne

* Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale II. kötet. 1857. 219. lapon.

** Dr. Oszkár Mothes, Arch. Wörterbuch. 505.l lap.

meg, mely utóbbi azonban a heraldikában, mint czímerkép, igen ritkán fordul elő.

A csőrsisakon, liliomos koronából, sisakdíszül szintén egy ily harpya paizsalak ismétlődik. A czafrangos, inkább egy gót stilű leveles növénydíszt mutató, takaró, szép és könnyed hajlásokban van a czímerpaizs és a sisak körül elrendezve, mely takaró indái közt, a sisak bal oldalán, egy kétfüles kanna edényből három liliom nő ki. Ez a liliom virágú *kanna* az *aragoniai kannarend* jelvényének tekintendő, mely rendnek, úgylátszik, nemcsak Perényi István, de a zemplénmegyei *terebesi* templomban eltemetett testvére, Perényi János tárnokmester is tagja és vitéze volt, mert a liliomvirágos kanna az utóbbinak márvány síremlékén is előfordul. Megemlítendő itt a sisakdíszt képező alakjának arcza előtt, mintegy az arcz ellen tüzet okádó, sárkányfejjel, de szárnyak nélküli, gyík, melynek hosszú farka a gyík nyaka körül van tekerve. E gyíkalak felett van egy csillagos kereszt ábrázolva.

Perényi István ezen rudabányai emlékkövének a kidolgozása, alakjainak idomítása, úgy nemkülönben ez alakzatoknak a belső mezőt egészen kitöltő elrendezése, valamint köriratának minusculás betűinek jellege nemcsak gyakorlott és kiváló mesterre utal, de összehasonlítva ezen sírkőlapot a terebesi templomban eltemetett *Perényi János* testvérének az 1458. évből származó márvány sírkövével, első pillanatra feltűnik ezen két emlék kompozicziójának és művészi kivitelének a hasonlósága,* melynél fogva következik; hogy mind e két nevezetes és kiváló heraldikai és művészi becscsel bíró sírkőlapot egy és ugyanazon mester készíté, mely állítást igazolni látszik azon körülmény is, hogy e két sírkőemlék készítési idejére nézve (1437, 1458) csak 21 év külömbség van.

A Perényi István ezen síremléke Rudabányára így kerülhetett, hogy Rudabányához közel állott *Csorbakő vára*, a XV. század elején Perényieké lévén, 1403-ban Zsigmond király megnyerte a Perényieknek, hogy a megrongált várukat újra felépíthessék. Ezen sírkő alatt nyugvó Perényi István Csorbakő várában elhalálozván, a rudabányai templom sírboltjában temettetett el.

Ezen sírkőlap mellett balra van még egy másik már újabb korból származó s szintén veres márványból készült sírkőlap befalazva; s bár az nem oly művészies kidolgozású, mint az előbbi, mindazonáltal több tekintetben szintén érdekes és közlésre méltó.

Ezen, 0·91 m. széles és 1·93½ m. magas sírkőlap az 1544. évben született és 1576. évben elhalt *Saurer* vagy *Sauer Frigyes* bányahivatalnok emlékére készült. — A kőlap felső részének kissé bemélyedt

* Lásd Csoma József: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn czímű művének 41. lapján, a terebesi síremléknek rajzom utáni reproductióját.

mezején, már barok stilu pajzsczímerképét egy koronázott agyaras vadkan (Sau) képezi, mely czímerkép egyszersmind a koronás sisakon mint sisakdísz előfordul. Czímerünk tehát (Sau Saurer vagy Sauer) az úgynevezett beszélő czímerek sorozatába tartozik. — Lapidár betűkből álló körirata a következő:

· STATVIT · VRO · MONVMENTV · HOC · FRATER · SVPSTES EGREGIVS · FRIDERICVS · SAVER · CVM · CONIVGE · DEFVNCTI · NATVS · ERAT · SEXTO · NONAS · IVNII · ANNO · MDXLIIII · OBIIT · AVTEM · OCTAVO · CALEN · IANVARII · AN · MDLXXVI.

A sírkőlap belső mezején bevésett s szép versekben szerkesztett latin felirata a szintén kilencz idomban olvasható.

*

A templom 1664. évben történt újítása alkalmával készült famennyezete is erre a korra utal, az egy faoszlop által támogatott mestergerendán bevésett e következő felirat:

AD · LAVDEM · DOÑI · RENOVATVM · AN · 1664 IN · MARCIO INDVSTRIA SERVI IESV CHR. INDI . . .

A gerenda alsó felületén pedig:

TEMPORE · EVSDE · IOHAN · R · SZOMBATHI · PER · PAVLVM · PETRAK INCOLIS · H · PAGI.

Ezen felirat szerint a mennyezet 1664. évben R. (Rima) Szombathy lelkész idejében Petrák Pál rudabányai illetőségű mester által készült. Lehet, hogy ezen felirat a templom újítására is vonatkozik. Ezen famennyezet rámázatok által keretelt 120 mezőt tartalmaz, melynek mindegyike más meg más alakú növény vagy virág festett motivumot foglal magában. E mezők fehér alapon festett díszítményeiken a magyaros motivumok mint a rózsa, tulipán, szegfű és napraforgó változatos compositióban fordulnak elő, sőt egy mezőben a fiait vérével tápláló pelikánt (Krisztus symboluma) kígyóval láthatni. Bár ezen festmények igen egyszerű kivitelűek, s aligha nem a famennyezetet készítő asztalos mester saját művei, mindazonáltal a díszítmények compositiója és a motivumok változatossága a mester nem csekély képzelő tehetségéről tanuskodnak.

A mennyezet egyik mezejében e következő felirat olvasható:

Cum Domini 1758 die 25 Septembris ezen deszkázatot Megyery Sámuel prédikátorságában, Tóth András curatorságában, Orten János egyházfiságában, és végzik el ugyan 1758. esztendőben Karácsony havának 16-ik napján Josua asztalosok Conrád András és Condrad Máté.

Lehetséges tehát, hogy az 1664-ben készült famennyezet 1758. év-

ben megigazíttatott, ezen feltevést igazolni látszik azon körülmény, hogy az eredeti mennyezet szebb és jobban festett festményei, újabb, az előbbiektől elütő modorban s nem is oly szép festményekkel váltakoznak, mely utóbbiak az 1758-ki újítás alkalmával készültek.

*

Tekintve tehát a rudabányai templom még kora gót részleteit, s vasajtajának stilusát, valamint azt, hogy a város már a XIV. század közepén létezett, templomunk a XIV. század közepén, vagy annak második felében épülhetett. Rudabánya akkor a hét felső magyarországi bányaváros között a harmadik helyet foglalta el, jelenleg pedig kis helység, csak régi templomáról, valamint gazdag vasérczet tartalmazó bányáiról ismeretes, melyeket egy társulat jelenleg is műveltet, s a pörkölt vasérczet innét a gömör—miskolczi vasútvonal *Bárczika* állomásáig vezető iparvasúton tovább szállítja.

V. A sajószentpéteri reform. templom. Borsódmegyében Sajó festői völgyében, nem messze Miskolcztól fekszik Sajószentpéter mezővárosa, eredetileg gót stilű jelenleg ref. templomával, s mig e templom külseje csúcsíves és mérműves gót ablakaival, s festői tetőzettel fedett magas tornyával kellemes benyomást szül az idegen régiségbúvárra, szomorú képet nyujt a stilellenes újítások által elrontott és eredeti szép gót jellegétől egészen megfosztott belseje.

Már eddig is nem csekély számú műemléket és templomot vizsgáltam és vettem fel, de nem emlékszem, hogy láttam volna valahol oly nagy mértékben s minden ok nélkül elrontott templomot, mint a sajószentpéteri; így a sokszög által határolt szentélynek csak a gót ablakai maradtak fenn eredeti alakban, a szentély csúcsíves boltozata már hiányzik, a hengeres faltövekből kiugró vagy inkább szétágazó s szép profilú boltgerinczek letörvék s ily letört állapotban minden helyes izlés ellen hagyattak meg. Az eredetileg csúcsívezetű, szépen profilirozott diadalív felső része szintén le van rombolva, úgy hogy ez ívezetnek csak bekezdései maradtak meg. Ezen vandalszerű rombolás alighanem az új famennyezet építése miatt történt?! mintha a csúcsíves boltozat nem lenne szebb, szilárdabb és tartósabb mint a tűz által elpusztulható famennyezet, mely nem is felel meg egy gót templom gót stilusának és jellegének. Azonfelül ezen mennyezet igen egyszerű, nem bir sem architekturai díszszel, sem pedig a szokásos festményekkel. A hajó eredeti csúcsíves boltozata szintén elpusztult, itt csak a templom déli, csúcsíves s gazdagon tagozott kapuzata még eredeti. A faoszlopokon nyugvó karzatok is igen egyszerűek, s azokon sem vehető ki a díszítésre való törekvés legkisebb nyoma sem! A templom déli, s későbben áttört északi ajtaja előtt fából és deszkából épült csűr alakú előcsarnokai sem emelik a templom szépségét.

Még elég díszes a három emeletes régi s még mérműves gót ablakokkal biró négy oldalú tornya, mely a hajó nyugati homlokzatán áll; a sekrestye már renaissance stilű ablakának a kerete és párkányzata kőből faragott.

Sajátságos itt azon jelenség, hogy talán nagyobb szilárdság elérése czéljából a torony és a hajó nyugati sarkai belülről egy hengeres fallal kitöltvék.

Történeti adatok szerint Sajószentpéter már a XV. században mint Oppium fordul elő, és itt egy szent Péterről nevezett prépostság is létezett, s valószínű, hogy a város ezen prépostságtól nevét is nyeré. A templom szabályos alaprajzáról, úgy nemkülönben a még bár csekély számú, de érdekes műrészleteiről itélve, ezen templom is egykor szép gótizlésű műemlékünk lehetett. — Végre:

VI. A szendrői ref. templom. Szendrőre rándulva, itt nem csekély, s mondhatom, egy régészre nézve nem éppen kellemes meglepetésben részesültem, a mennyiben az érdekes régi templom helyett már egy vadonatúj templomot találtam, mely utóbbi bár az úgynevezett modern gót stilben van épitve természetesen, távolról sem oly érdekes, mint a lerombolt és eltűnt régi gót stilű templom, melynek természet után felvett rajzát a Vasárnapi Újság még 1866. évfolyamának 584-ik lapján közöltem, szerencsére megmaradván — az utókor számára — legalább a régi templom rajza.

A mint ezen rajzból látható, a régi templom négy boltosztályból és egy sokszögzárású szentélyből állt, fokozatos támpillérei és az azok közt lévő csúcsíves ablakai gót stilűek, úgy szintén a nyugati homlokzat kapuzata is.

A templom külseje ódon barna falazatával még a XV. századra utal, bár némely történetiró szerint e templom már a reformáczió korszakában, a XVI. század első felében épült volna, és pedig állitólag öt környékbeli református helység lakosainak költségén. A most néhány év előtt épült új templom hajója rövidebb s csak három ablakkal s menynyezettel bir. A templomtól annak nyugati oldalán külön álló és kőből épült harangtornya még eredeti régi; erkélyes s hangnyilásokkal ellátott felső emeletével, magas karcsú és merészen emelkedő toronysisakjával, valamint a sarkokon faragott köveket utánzó sgrafittó díszítményeivel — szerencsére kikerülve az újítást — most is még a maga ódon és eredeti jellegében nem csekély díszére van a városnak.

Az új templom a régi tornyával jelenleg is még egy körfallal van körülkerítve, a melyen belül egykor temető volt. Ezen templom érdekes régiségekkel is bir, így az egyház ládájában gonddal őriztetnek igen becses egyházi edények, mint kelyhek, kupák, tálak és tányérok, valamint egy aranynyal dúsan kivarrott piros selyem sujtás-nyereg-

takaró, mely bármely múzeumnak is dísze lenne, mind a skofiumhimzés művészies kidolgozására, mind pedig nagy értékére nézve.

Ezen műtörténeti tekintetben érdekes nyeregtakaró, még a XVII. századból származik, s az utolsó szendrővári török basáé volt, a kit a Bodva partján Zákány István magyar vitéz levágván, a várat is elfoglalta, s a sok kincsű basa drága nyeregtakaróját és selyemturbánját a szendrői ref. eklezsiának ajándékozá. Mindezen kincsek az ötvös művészet oly nevezetes s nagy műbecscsel biró emlékei, hogy azok külön leírást és ismertetést érdemelnének meg.

A régi szendrői várnak most már csak e romjai vannak még meg, az alsó várkastély sem építészeti, sem műtörténeti becscsel nem bir.

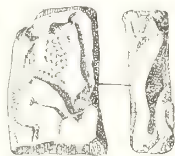
Kassa, 1901. márczius 15. *Myskovszky Viktor.*

KELTA ÉS EGYÉB BARBÁR ÉRMEINK TECHNIKAI SAJÁTOSSÁGAI.

(Második, befejező közlemény.)*

Kelta érmeink pénzverési technikájának *első stádiuma* az *egy bélyeggel,* még pedig *felső* verőtővel való, u. n. egylapú verés. A legrégibb perzsa és görög pénzek is egyoldalú verettel bírnak, de hátlapjukon quadr. incusummal. Az első lydiai pénzek rovátkolt (typus striatus) előlappal bírnak és szintén hátlapjukon viselik a bevert (incusus) éremképet. Ez általában a pénzverés első stádiuma. Az etruszk ezüstpénzek is egyoldalú veretűek, de hátlapjuk sima és lapos. (Párizsi num. congr. Mémoires-jai 102—103. l.) — Érdekes azonban az ellentét a görög és a kelta pénzverő technika fejlődési menete közt. A legrégibb görög egyoldalú veretű pénzeknek ugyanis domború előlapján jelenik meg a typus, hátlapjuk sima, lapos, egyszerű quadr. incusummal, melyben felosztási vonalak, majd kis typusok jelennek meg idővel, lassan egymásután, míg végre a quadr. inc. nyoma is eltűnik a kétoldalú typusok használatával. Kelta, (specialiter: bój) legrégibb egylapú pénzeinknek pedig, *éppen fordítva,* a domború előlapjuk nem visel

* Az első közleményt lásd «A. É.» 1901. 351—359. Közbejött akadályok miatt az első közlemény correcturáját nem nézhettem át, minek következtében abban hibák és hiányok maradtak. Ezeket itt óhajtom pótolni. Az 1. ábra a 352. lap alulról számított 6-ik sorához, a 2. ábra. u. a. lap utolsó előtti sorához, a 3. ábra a 354. l. alulról számított 7-ik sorához, a 4—5. ábrák a 355. l. 13-ik, a 6. ábra u. a. lap 19. sorához tartozik. A 7. ábra a 357. lapon említett komáromi, a 8. ábra a 356. lapon említett regölyi öntőmintát ábrázolja. A 352. lapon említett Lalanne-féle arany rudacs rajzát csak most kaptam meg, s utólagosan itt adom az 1. ábrában. Sulya 17 gr., hossza 19·5 mm., szélessége 11—13 mm. és 5—6 mm. vastag. Itt egyszersmind köszönetet mondok Lalanne és Forrer uraknak a nekem megküldött másolatokért, illetve fényképekért.



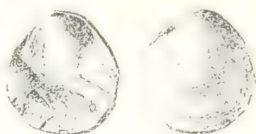
1. ábra.

semmiféle typust, hanem csak homorúbb hátlapjuk kap veretet. Aztán lassankint a domború előlapon jelennek meg apró, nem az egész mezőt betöltő, typusszerű jegyek, végül pedig ezen átmeneti stádiumot a kétoldali rendes typusos veretek követik.

A gall pénzek közt számos példa van rá (pl. De la Tour: XLI. 8. és XLII. t. «Evans IV. 10., 13., 14.»), hogy az érem hátlapja (homorú lapja) visel csak bélyeget, míg másik lapja kissé domború, de egészen sima. Hazai kelta pénzeink közül ennek a fokozatnak *legalacsonyabb* fokát képviselik azon *jelentés nélküli* («szándékolatlan» vagy «bizonytalan») typusú (l. erről fönnebb) bój aranypénzek, melyek domború oldalukon (előlapjukon) csak szabálytalan, öntvényszerű dudorodásokat viselnek (2—4. ábra). Ilyenek a podmokli, nádasdi és az azonos brassói (l. fönn) aranypénzek, úgy a staterek mint az $^1/_3$, $^1/_6$ és $^1/_{24}$ rész-darabok.

Ezeknek kezdetleges technikája még az egyoldalú veretű gall pénzekén túl visszavezethető olyatén eljárásra, hogy csöpp- vagy golyóféle alakú lapkákat öntöttek (l. fönnebb) és az ilyen lapkát valami lágyabb fajta, kevéssé ellenálló anyagú (talán ólom vagy ólomtartalmú ötvözet) aljzatra helyezve, egy felső verőtő és kalapács segélyével, forró állapotban lapították el, illetve verték pénzzé.*

A verés erejénél fogva, főképen, ha az aljzat ugyanazon pontján ismételve vertek már pénzt, a forró lapka az aljzatba némileg belemélyedt és beleágyazódott. (Innen az öntvényszerü szabálytalan domboro-

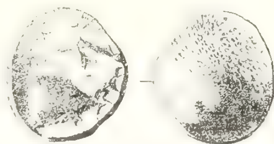

2. ábra


3. ábra.

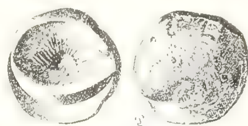
dások és ezeknek rétegenkint, mintegy lépcsőzetes ellapulása a szélek felé, (2—3. ábra) a mi a lapka fokozatos ellapulását mutatja az egyes ütések alatt és innen a sugárzó finom vonalkák az előlapon.) Maga a verőtő u. n. «bizonytalan» vagy jelentésnélküli typust viselt (l. fönnebb), és eredetileg *talán* csak a golyócska alakú lapka szétlapítására szolgáló fémrudacska volt, melyet a kalapács alá helyeztek a lapka rögzítése végett. E rúd vége a használat folytán különféle ütődéseket, horpadásokat szenvedett és talán így jöttek létre a már (359. l.) említett — thráciai és macedóniai területen lelt — «jelentésnélküli» typusok, melyeknek ere-

* Az aljzatot illetőleg v. ö. a fönnebb mondottakat is. Hasonló eljárás állítólag Csehországban dívott, és Voigt «Schreiben an einem Freund» cz. m. 35—36. l. egy XVI. századbeli kéziratból idézi ezen eljárás leírását a podmokli lelet magyarázatára.

detét csakis így képzelhetem el, mert a fémipar úgy a kisázsiai népeknél, mint a keltáknál is sokkal magasabb fokon állott, mintsem hogy technológiai tehetetlenségnek vagy tudatlanságnak volnának e megfejthetetlen typusok beszámíthatók. (Megjegyzem még, hogy esetleg, bár kisebb valószinüséggel, azt is lehetne föltételezni, hogy az aljzatba is ilyen jelentés nélküli typusok voltak mélyítve, de az öntvényszerü, erősebben domború előlap az imént leírt eljárást teszi valószinübbé, és legfölebb azt lehetne még gondolni, hogy néha a lágyabb anyagú aljzatban előre kis kerek mélyedések voltak készítve, melyekbe esetleg nem a kész, forró golyóalakú lapkákat helyezték, hanem magát a nyers fémet olvadt állapotban csöppentették.) Bármely esetben az imént vázoltak közől az aljzat gödröcskéi a verés erejétől bizonyos szabálytalan horpadásokat vettek föl, melyek, midőn ugyanazon gödröcskében további pénzdarabok verettek, ezeknek előlapján hiven másolódtak. Így magyarázhatók az úgy elő-, mint hátlapjaikon egészen azonos domborodásokat viselő érempéldányok, a milyenekből pl. a nádasdi leletben nyolcz teljesen azonos példányt találtam (4. ábra) (az előlapokon mintegy 30—40 teljesen azonos légbuborék lenyomatával). Ezek a nádasdi, brassói és podmokli aranyok mindenesetre a bójoknak tulajdonítandók, koruk pedig azon időbe helyezendő, mikor e nép még Boiohæmeunban (Csehország) lakott, tehát mielőtt Magyarország területére beköltöztek. Ugyanis az 1771-iki podmokli leletben már kagylótypusú staterek és határozott typusú részdarabok is voltak, melyek technikájuknál fogva a «bizonytalan typusúaknál» későbbieknek tekintendők. A nádasdi érmeket e szerint már készen hozták be magukkal bevándorlásuk alkalmával. E föltevést erősíti azon körülmény, hogy a kagylótypusú staterek átlagos súlya könnyebb a bizonytalan typusúaknál.


4. ábra.

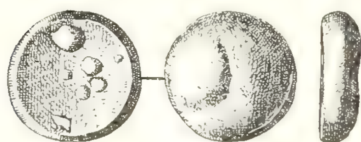
A *második fokozatot* az egyoldalú veretű, kagylótypusú, de még szabálytalanul dombos öntvényszerü előlapjukkal az első fokozathoz csatlakozó bój arany staterek (5. ábra) és ezeknek a hátlapjukon különböző, de *határozott rajzú* typust viselő részdarabjaik képviselik, melyek a podmokli, jahrendorfi, nádasdi, felgyógyi (Erdély)* és egyéb leletekben, sőt a felső Duna völgyében, a közép Rajna bal partján s a hajdani menapiusok földjén (De la Tour 8744.) is előfordulnak. (Lásd: Donebauer III. k. 1. tábla 2—3. sz., Streber I. k. VII. csop. IX. t. 108—116., De la Tour 8743, 9444—5, 9447—9, 9453—9461. és 9468. sz.) Ezen typusnak számos változata is-


5. ábra

* F. X. Hene: Beiträge z. dak. Geschichte 82. l. és Goos: Chronik d. arch. Funde Siebenbürgens 24. l. (40 drb kagylótypusú aranypénzt találtak ott).

meretes, egyikük nem annyira kagylóhoz, mint inkább hajóhoz hasonló. (De la Tour 8744. és 9444—5.) Hogy ezek nem öntött, hanem vert pénzek, bizonyítja a hátlapi kagylótypus közepén levő sokszor igen mély és szűk mélyedés falainak és fenekének rendkivüli simasága és az, hogy a sugarak közt olykor látható foltok (a Viczay-féle lajstrom szerint napfoltok) vagy csöppek csak a bélyeg széléig, nem pedig az érem széléig érnek, tehát nem öntőrögök, hanem a bélyegen esett csorbulás vagy hiányosság nyomai. Erre vall még az egyik változat sugárvonalainak rendkivüli finomsága, egy másik változaton a typus *külömböző* eltolódása az érem szélétől valamennyi azonos példányon, továbbá e pénznemnek, bár gyengén, a tálalak felé hajló alakja, mely miatt Streber és mások ezeket is a szivárványtálak közé sorolják, végül, hogy az elő- és hátlapi, több példánynál egészen azonos typusok nem ugyanazon irányban állanak egymáshoz, hanem valamennyi példányon más-más, bár néha igen csekély elfordulással vagy eltolódással. Ez csakis a verési eljárásnál lehetséges.* (V. ö. még De la tour XLI. Ev. D. 2. és XLII. Ev. IV. 10, 13, 14.)

A verési technika *harmadik* fokát az aljzatnak már valamennyire szabályos, kerek, serpenyőszerü, *előre* elkészített mélyedése és a már *határozott* ábrát viselő felső verőtő használata jellemzik, és nálunk a nagybisztereczi (lásd Arch. Ért. 1900. 228. lap, 7. ábra), (a nógrád- és borsodmegyei) kotin, és a pilini (Nógrádm.) öt golyócskát viselő typusú ezüstpénzek (6. ábra) képviselik. Amazoknak előlapján erős, szabályosan kerek domborodás látható, mely bebizonyíthatólag az aljzat megfelelő kerek mélyedésének lenyomata. A verés erejétől szétlapult lapka anyagának egy része ugyanis az érem kerületén, illetőleg a verés esetleges egyoldalusága vagy rézsutos iránya szerint annak egyik oldalán, az aljzat mélyedésébe nem férhetvén már bele, abból mintegy kicsordult s az aljzat sima lapján szétlapult. Így keletkezett ama kerek domb körüli sima, lapos (!) karima. A pilini érmek előlapja amazoktól csak annyiban különbözik, hogy az aljzatban nem egyetlen szabályos kerekségből, hanem két egymásba olvadó részből álló kerek mélyedés volt, és az egészen lapos felső verőtő csekély typusa (öt lapos golyócska) nem kivánt oly nagy verési erőt, mint a nagybisztereczi lótypus, minélfogva a lapka nem is lapult annyira szét, és nem csordult

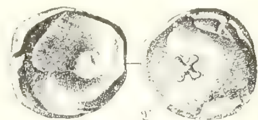


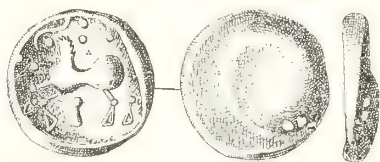
6. ábra.

* [A kagylótypus az arany és elektrum pénzeken mindig a homorú hátlapon fordúl elő. Később apró ezüst pénzeken, melyek úgy látszik szintén a bójoknak tulajdonítandók (Velem sz. vidi lelet és Del. 9472—3. sz.). a typus az érem előlapjára költözik át, a hátlapot pedig a lótypus foglalja le magának! A typus hasonló átköltözését arkádiai érmeken is tapasztaljuk (Villenoisy i. h. 55. l.). — Az említett ezüst pénzek kagylótypusát Muret-Chabouillet egy emberi arczból magyarázza.]

ki az aljzati mélyedésből, s így az előlapon sokkal kisebb, sőt sokszor alig van lapos karima. E csoportba tartozik egy kereket ábrázoló veretü, előlapján széles lapos karimát és kis kerek dombot viselő ezüst kispénz is a n. múzeum éremtárában és De la tour 8704, 8710, 8722, 8734. sz. XXXIX. t. V. 24., V. 28., V. 29.

A *negyedik fejlődési fokozat* az egyoldalú veretből a kétoldalú verethez való átmenetet tünteti föl érdekes példákban. Már a nádasdi lelet egyik sima kagylótypusú aranypénzének (7. ábra) öntvényszerü, nyers domborodású előlapján egy abból kidomborodó csinos kereszt látható.* Hasonló darab van (külföldi), dr. Horváth Ákos kelta pénzgyűjteményében Vereskőn, továbbá ilyenek a Wind. 2773. sz. (az 1771-iki podmokli leletből), a 2784. sz. (Vesovról Csehországban) és a 2790., 2794. sz. Némely jahrendorfi és podmokli kagylótypusú aranyon emberi kézhez hasonló ábra és egy golyócska domborodik ki az előlap öntvényszerü domborodásából, ugyanilyen van különben a BIATEC feliratú aranystaterek előlapján is (Wind. 2820., Num. Zeitschr. XXVII. 1896. III. t. 9. sz.), melyek e technika korát is segítenek megállapítani, és bizonyítják, hogy a Kr. e. I. században, itt hazánk területén is divott ezen eljárás. Ide tartoznak azon, a nagybisztereczi ezüststaterekkel különben azonos példányok is, melyek előlapján a kerek domborodás szélén két egymáshoz szoruló golyócska (8. ábra). vagy T A betűk (Del. 9894. sz.) láthatók (V. ö. még De la tour 8707, 8717, 8729, 8731, 8732, 8744, 9545., XLI. Ev. I. 1-2, 5-6, 9555 és 10058—59. sz., hasonló ezüststaterek, előlapjukon sugárszerü bevágásokkal). Ezeken tehát azt tapasztaljuk, hogy a fölsorolt érmek túlnyomó számánál minden typust nélkülöző előlapon apró, de még nem az egész lapot elfoglaló ábrák jelennek meg (kereszt, kéz és golyó, két golyócska egymás mellett), melyeket valószinüleg kis ponczokkal (mint a később divott ellenjegyeket) mélyítettek bele *utólagosan* — (mert nem minden példányon találhatók fel!) — az *aljzat* kész homorodásába, minélfogva azok az érmek előlapjának dombjából *kimagasló* (tehát nem az *érmekbe* utólagosan beponczolt) alakban jelennek meg. Analógiákul szolgálnak a populoniai stb. Kr. e. V—IV. századbeli sima lapos hátlapú etruszk ezüstpénzek, melyeknek későbbi, Kr. e. IV—III. századbeli kibocsájtványain a szintén *sima* és *lapos* hátlapon már egyes betűket vagy lapos reliefü typusokat


7. ábra.


8. ábra.

* Egészen hasonló, golyócskákban végződő egyenszárú kereszt mint beponczolt ellenjegy fordúl elő a m. nemz. múzeum egy ezüst philippeus utánzatának előlapján a Zeus-fej előtt.

kezdtek alkalmazni, átmenetképen a kétoldalú veretekhez. (Lenormant: Monn. et Med. 45—46. l.) Ezekhez hasonló a BIA és BIAT feliratú bój aranyok technikája is. (Num. Zeitschr. XXVII. 3. t. 10—11. sz.) (L. még Del. 3582., 3584. és 3602. sz.)

A pénzverési technikának imént vázolt 1—4 fokozatai nálunk nagyobbára a bójok pénzeivel vannak képviselve, és úgylátszik ezeknél voltak eredetileg gyakorlatban. Több mint valószinü, hogy tőlük tanulták el a kotinok, kik a kagylótypust is átvették tőlük (l. Arch. Ért. 1900. a nagybisztereczi leletről) és esetleg ezektől nógrádmegyei (pilini) szomszédjaik: talán az Osi nevű néptörzs.

Az *ötödik* fokozatba tartoznak azok a 6—8 mm. vastag, és csak 16—18—22 mm. átm. ezüstpénzek, melyek golyóalakban öntött lapkákból verettek, de már két rendes typust viselő bélyeg (Av). fej j. Rev) lovas b.) segélyével, tehát már kétoldalú veretek, hanem lapkájuk még kezdetleges módon, golyó- vagy csöppalakban készült. (L. f. 353. l. 3. sz.)

A *hatodik* fokozatba a kelta és gall pénzek nagy tömegét kitevő rendes, mindkét lapjukon veretet viselő érmek tartoznak. Ezek is öntött lapkákra verettek, mint az itt-ott megmaradt öntőrög-maradványok bizonyítják, de lapkáik, mint a görög és római pénzekéi, már eredetileg laposak voltak és többé-kevésbbé szabályosak.

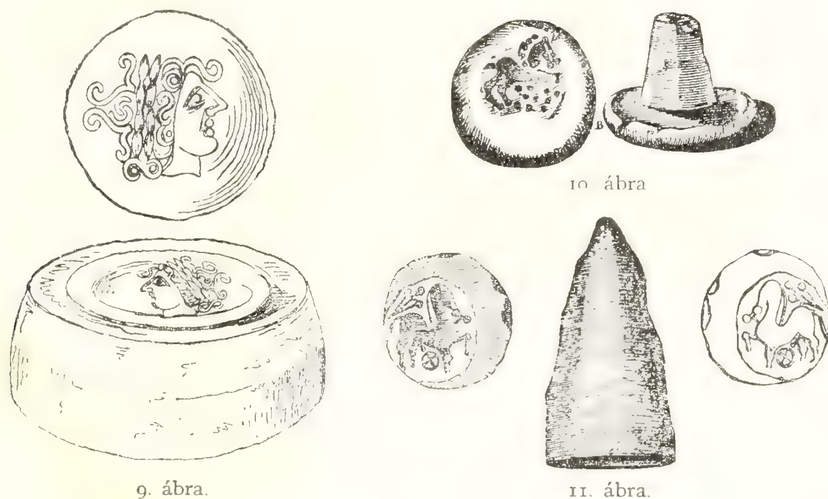
A *hetedik* csoportot a nagyobbára dácziai, vékony lapkára vert nagy, 28—36 mm. átm., többnyire már rossz ezüstből, néha potin-féle anyagból vagy bronzból készült *tál alakú* (sciphati) barbár pénzek alkotják. Ezeknek kora a Kr. e. I. század elejére, legfölebb a II. század második felére tehető, a macedóniai provincialis pénzeket utánzó s egyéb sciphatusokkal szorosan rokon fajok bizonysága szerint. (L. De la tour 9666, 9857., és Num. Zeitschr. 1899—1900.) E csoportba tartoznak a kudsiri, petelei, szászrégeni, sebeshelyi, kerülősi s egyéb aradmegyei leletek, (L. még Arch. Ért. r. f. III. k. 89. l. (ábrákkal), De la Tour 9605—9613. sz., és Wind. 2885—2887.) Ennél a csoportnál azon törekvés érvényesül, hogy az aljzat vagy alsó bélyeg a lapkának mintegy beágyazására elég erős homorulattal, viszont a felső verőtő bélyege megfelelően domború alappal bírjon. E két, homorú és domború bélyeg közt az eredetileg lapos lapka következésképen tálalakúvá görbült a verés folyamán. Ezeket is forrón verték, mint általában kelta pénzeinket, és a róm. pénzeket a Kr. u. V. századig.*

Maguk a *verőtövek vagy bélyegek* (Stempel, coin) külön tanulmányra érdemesek. Magyarországi kelta vagy barbár pénzhez való bélyeget nem ismerek; gall érmekhez való négy maradt ránk, melyekből talán

* Technológiai szempontból ide tartoznak, de időrend dolgában régiebbek a gallok arany és elektrum sciphatusai (Del. 9302, 9305—7. stb.) és a nagybisztereczi lapátalakú elektrum sciphatusok (l. fönt).

következtetést vonhatunk a mi keltáink által használtakra.* (L. Lenormant: Monn. et Méd. 39. l., Villenoisy i. h. 57. l., H. Meyer: Abbildungen der in der Schweiz gefundenen Gall. Münzen, Zürich 1863., (v. ö. 9. ábra) és A. Barthélemy a Rev. Arch. XV. k. 1867. 346—351. l.) Mindezek részint bronzból, részint lágyvasból készültek és egyikük erős vasfoglalatba van szorítva szilárdsága fokozása végett s a szétrepedés veszélye ellen. További tájékozást illetőleg a görög és római numizmatikára vagyunk utalva. H. Lemaire tanulmányt írt ezekről (Rev. Num. Belge 1892.) és azon eredményre jutott, hogy már a görögök is tudtak aczélba vésni érembélyegeket, s hogy a görög érembélyegek a gemmák véséséhez is használt kerékkel hajtott vésőeszközökkel (Touret, Steinschneider-Rädchen) voltak metszve, a mi azonban csak kemény anyagban, aczélban lehetséges. H. Lemaire gyakorlati kisérleteket is tett s

* Az Avanche-nál lelt gall bélyegző egy 43 mm. átm. vaskorong, melybe a bronzbélyeg bele van foglalva (9. ábra). A bélyeges oldalon a vaskorong szélei le vannak kerekítve Typusa koszorús Apollo-fej jobb felé. A megfelelő ismeretes aranypénz hátlapi verete biga. (Rev. Arch. XV. 348.) A másik, Chassaing-féle gall verőtő elkallódott s ma csak egy régi rajzból ismeretes (Rev. Arch. i. h.) (10. ábra). Ez talán felső bélyeg és fordított gomba alakja van. Verete durva rajzú ló j.; alatta pontok. Lelőhelye Corent, Clermont-Ferrand közelében. A 3-ik a Saulcy gyűjteményben volt; 33 mm. magas, csúcsos végű, czukorsüvegalakú, a bélyeg felülete 20 mm. átm.-vel bír. (11. ábra). Nevezetes, hogy a bélyeg (ló, alatta kerék fölötte, Y) egészen



10. ábra

9. ábra.

11. ábra.

féloldalt helyezkedik el a verőtő lapján. Ebből azt sejtem, hogy vagy apatővel, vagy kész pénzdarabról (l. fönt) sülyesztették a typust belé. A verőtő rövidsége, csúcsos tulsó vége kizárja, hogy közvetlenül kalapálták volna, hanem vagy alsó bélyegül használták s ekkor egy tőkébe volt erősítve, vagy pedig csak valami külön foglalatba illesztve használhatták csak felső verőtőképen. Lelhelye szintén Corent. (L. Rev. Num. 1848. 250. l.) A 4-ik a lingonok vagy mandubiusok TOGIRIX feliratú gyakori ezüstpénzeihez való, verete ló j., gyöngykörben fölötte a felirat, alatta delfin? Kora Julius Cæsar idejébe esik, lelhelye Bar sur Aube tája. (L. még: Bulletin de la soc. d. antiquaris de France 1860. 44. l. Anzeiger f. schweiz. Gesch. u. Alterthumskunde VIII. 72, Archæological Journal XIX. 253. és H. Meyer: Die in d. Schweiz gefund. gall. Münzen IV.)

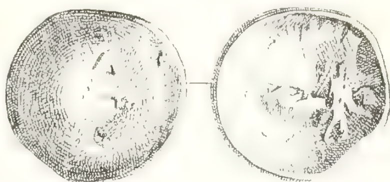
azt tapasztalta, hogy bronz érembélyegeket csak öntés útján (talán à cire perdu) lehetett készíteni. Villenoisy (i. h. 58. l.) azt hiszi, hogy a kevesebb változatot (varians) nyújtó alsó bélyeget kemény aczélba kerékkel vésték, míg a gyakoribb újításra szoruló és hamarabb pusztuló felső verőtövet bronzból öntötték az antik világban, még pedig talán gemmák módjára kemény kőbe kerékkel vésett mintákról. Lenormant (Mon. et Méd. 40. l.), az antik érmek mezejében talált egyenetlenségekből a bélyegzők anyagának silányságát következteti és szerinte a kerékkel vésett bélyegzőket a Kr. u. V. századig használtak, a mikor ezek helyébe a vésővel (szabad kézből) vésett bélyegzők léptek. Mongez (Mémoires de l'acad. des Inscr. IX. 1831.) a bélyegek könnyebb és gyorsabb készítésmódját úgy képzeli, hogy vörösre izzított bronztövekre kész pénzdarabokat helyeztek és erős kalapácsütésekkel ezeknek typusait azokba mélyítették, vagyis negativ másolatokat készítettek róluk, s az így készült bronz verőtövekkel, miután kihűltek, forró lapkákat pénzzé vertek. (V. ö. Del. 9467. sz.) Ebből az eljárásból megmagyarázhatnók némely kelta éremtypusainknak ugyanegy species különböző példányain belül gyakran tapasztalható rosszabbodását, elsilányulását. (L. alább.)

Hazai keltáink bélyegzőinek mineműségére a fönnebbi valószinü analógiákon kivül csak magukból az érmekből vonhatunk következtetést. A bójoknál e szerint alsó bélyegül eleinte a golyócska alakú forró lapka beágyazódásából a terjedelmes aljzaton keletkezett természetes gödröcske, majd pedig egy, az aljzatba mesterségesen készített kerek mélyedés szolgált, melybe idővel apró ponczokkal vertek bele kisebb jegyeket (l. fönt). Kelta ezüst staterjeinken sokszor egyenes, különálló vonalakban haladó typus-elemeket találunk, így az orr, szem, haj, lólábak, a lovag testének s a betűknek alakításánál. Ez, ha nem csalódom, a véső szabadkézbeli használatát föltételezi, nem pedig a kerékét. Ellenben olykor az arczon, a ló farán és szügyén, stb. található erős kerek, sima domborodások a kerékkel hajtott vésőszerszám mellett látszanak bizonyítani. Úgy látszik tehát, hogy keltáinknál a vésnöki eljárás mindkét faja egyaránt használatban volt a különböző műhelyekben.

A verőtövek bélyeg-véseteinek mélysége megfelel az *éremtypusok reliefjének*. Ez a kelta pénzeknél úgyszólván fajonkint változó. A Philippeusok utánzatai (sokszor igen csinos kivitel mellett) átlag igen erős relieffel birnak. Az egyszerü kerek domborúságú előlapok (l. fönt a 3. fokozatnál) szintén igen erősen domborúak. Van eset rá, hogy a typus domborúsága a lapka vastagságával vetekedik! A bój kagylótypusu aranyokon meglepő a félholdalakú, rendkivül erős emelkedés közvetlen szomszédságában lévő, olykor igen mély és szűk központi mélyedés pl. a nádasdi leletben). Ez valóságos technikai bravúr abban a

korban egy barbár népnél, főképen ha egyes példányok rendkívüli éles kivitelét figyelembe veszszük! A stilus és az anyag finomságának hanyatlásával karöltve jár a reliefek ellaposodása. Ezt igen érdekesen megfigyelhetjük egy Horvátországban és Erdélyben (esztényi lelet Dobokamegyéből a bécsi cs. k. múzeumban) előforduló éremfajon (Wind. 2881.), melynek régibb és kisebb számú jó ezüst példányai mérsékelt relieffel, míg túlnyomó számú (gomb alakú) potin példányai már a lehető leglaposabb verettel birnak. A nagy erdélyi sciphatusok és a Kr. u. IV. századbeli római császárok pénzeinek előlapját utánzó legkésőbbi kelta pénzecskék (l. alább) is igen alacsony veretűek. Némely kelta ezüst staterjeinken az egyes képrészeken (pl. pofaizom, szemöld, koszorú, a ló fara, szügye, a lovas teste) majdnem daganatszerüen, csomókkal markirozó előállítási módot figyelhetünk meg (Wind. 2853, 2889, 2891, 2950.), míg más fajok egészen lapos, fönsík-szerüen kezelt typusai (pl. Wind. 2886. sz.), melyeken olykor túlteng a golyócskák alkalmazása, (pl. Wind. 2881.), technikai szempontból az előbbieknek merő ellentétei. Ezen imént vázolt előállítási módoknak, nemkülönben az *egyes typus-részek*, pl. a hajzat, a ló feje, farka és különösen patái különböző, de erősen karakterisztikus alakítási módjainak további megfigyelése és kelta pénznemeink ily alapon való összehasonlítása megérdemli a fáradságot és elég tanulságos arra nézve, hogy a typusok fejlődését, átalakulását és egyes fajok rokonságát, végül pedig a lelhelyek egybevetése kapcsán azoknak vidékenkint való beosztását megállapíthassuk. Mint e czikk elején hangsúlyoztam, ez is babra munka, sőt lesznek, a kik mosolyogni fognak fölötte, más út azonban nincs számunkra, és az a franczia bizottság, mely a bibliothéque nationale gall pénzeit törzsenkint osztályozta, hogy De la tour, Muret és Chabouillet munkái megjelenhessenek, szintén ilyen és hasonló jelenségek vagy inkább «jelentéktelenségek» egybevetésével érte el eddigi eredményeit. (Lásd L. Maxe-Werey czikkét az 1891-iki brüsszeli num. congr. Mémoires-jaiban.)

A verőtövek, mint említém, átlag lágy anyagból (bronz vagy lágyvas) készülvén, néha használatközben annyira szétverődtek, deformálódtak, hogy az eredeti typus többé alig ismerhető fel a velük vert pénzeken (12. ábra). A lágy vereteknek (l. alább) betudott példák egy része valószinüleg a verőtövek ilyetén elhasználtságának is számítandó be.* Arra is van példa, hogy


12. ábra.

* A budai lágymányosi eraviszk éremleletben (1901) hosszú sorozaton tanulmányozhatjuk a DOMISA feliratú pénznem fokozatos átalakulását a verőtő pusztulása folytán. Az Arch. Ért. 1883. 93. l. 8. és 13. sz. érmek *ugyanazon* éremnek ép (8. sz.) és elpusztult verőtővel (13. sz.) vert példányai. (L. amazt Del. 10063. és 10065. sz. a.)

a verőtő munka közben elrepedt vagy kitöredezett. Példákul szolgáljanak De la tour 9436. sz. (szivárványtál), egy erdélyi sciphatus a m. n. múzeumban, továbbá több kagylótypusú bój arany, melyeknek finom sugarai közt a typus széléig érő foltok látszanak. Ezekről már a Viczay-féle katalogus így szól: «quasi maculæ intra solis radios». Végül, ha mint Villenoisy állítja, a felső verőtöveket bronzból öntötték és néha kész érmekről sülyesztés vagy mélyítés útján másolták, lehet, hogy ez utóbb említett példa a verőtő öntési hibájából, vagy hibás példány után való másolásából magyarázható.*

A *quadratum incusum* legújabb magyarázatát, mely szerint az nem az alsó bélyeg vagy ülő, hanem a felső verőtő nyulványának lenyomata, fönnebb, a verési technika bevezetésében említettem. Abban a formában, mint a görög érmeken találjuk, a quadr. incusum nem fordul elő sem gall, sem kelta pénzeken, a dolog lényege azonban nem volt ismeretlen a bójok előtt és Strebernek — szintén csak a dolog lényegére nézve — igaza volt, midőn (Über den Regenbogenschüsselchen I. k. 107—108. l.) a néhány sárkány- vagy kigyótypusú pénz (Streber 1—2. sz.) domború lapjának közepén levő erős mélyedést hasonló eljárásból származtatta. (E két példány kivételes esetnek mondható, amenynyiben a kérdéses mélyedés a domború előlapon jelenik meg és technikai szempontból ezekhez sorozandók azon kagylótypusú aranypénzek és részdarabjaik, melyeknek öntvényszerü előlapján az eljárás részleteire nézve még kielégítő magyarázatra szoruló ovalis vagy háromszögletes, de igen sekély homorú benyomás látható.) A nádasdi kagylótypusú aranypénzek némelyikének *hátlapján* azonban, a félholdszerü domb és a sugarak közt, a typus középpontján olyan meredek és tetemes, (circa 2 mm. mély és ugyanoly széles,) szűk, tölcsérszerü mélyedést találtam, melynek indokolása magának a typusnak jelentésében és magyarázatában éppen nem kereshető, és tekintve, hogy egyrészt nem fordúl elő a kagylótypus többi változataiban, (csakis a nagybisztereczi változatban, de ott kisebbméretü, és külön domború karimával van szegélyezve,) másrészt, hogy az ilyen erősen kiálló nyúlványos bélyegző készítése tetemes nehézséggel jár, azonfölül gyorsabban pusztul is, főképen ha lágy anyagból készült (l. fönt) csakis gyakorlati czélja lehetett, hogy t. i. a lapkát a felső verőtőhöz rögzítse és verés közben való félrecsuszamlását megakadályozza. Ezen érmek öntvényszerü domború előlapja a verési eljárás első és második fokozatánál említett módon, a lapka anyagának a verés folyamán az aljzatba veló beágyazódása által alakult, s így a lapka még nem helyezkedhetett el oly biztosan az aljzaton, mint a harmadik

* Kész pénzdarabról való másolásra érdekes és döntő példát nyújt De la Tour 9467. sz., a hol az eredeti pénzdarabon meglévő levágott öntőrög-nyújtványt is lemásolták az alsó bélyegre!

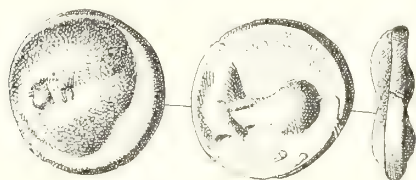
fokozatnál, a midőn az aljzatnak már előre elkészített kerek mélyedésébe helyezték. Ezért látták szükségesnek, hogy a lapkának a felső verőtőhöz való rögzítését megkiséreljék, s ugyanezért nem találjuk többé az ilyen quadr. incusum-féle nyúlvány nyomát a verési eljárás harmadik fokozatánál, a hol az már fölöslegessé vált. E nyúlvány alkalmazása egyáltalában nem is volt általánosan elterjedve, és valószinüleg csak kisérletezés jellegével bírt, ha gyors romlékonyságát és az előállítás nehézségét tekintetbe veszszük. Az itt fölsorolt esetek a görög quadr. incusummal szemben még azon nagy ellentétet is mutatják, hogy amazokon a mélyedést *typus veszi körül*, a görög quadr. incusumot pedig soha nem környezi typus! Szintén a golyóalakú lapka rögzítésére irányuló eljárásról tanúskodnak a Remi-knek tulajdonított, mindkét lapjukon erősen domború, tehát két homorú bélyeg közt vert gall aranypénzecskék. (Lambert: Essai I. t. 6—7. sz.) Egyik lapjukon kereszt- jelet viselnek, a másik lapon nincs éremkép.

A verési eljárásnak egyéb részleteit és momentumait is figyelembe kell vennünk. Így számos jel mutat arra, hogy keltáink a lapkákat forró, *tüzesített állapotban* verték. Ilyen jelenségek: a némely bój aranyon látható, sugarasan széthúzódó sajátságos, finom, árnyszerü vonalak (v. ö. Wind. 2985.), a lapkák széleinek begörbítése vagy hátraszorítása a nagybisztereczi elektrum pénzeken,* és a vastag lapka szélének a hátlapi typus fölé szorítása ugyanazon leletbeli ezüstpénzeken (l. fönt és Del. 9892. sz.). Erre vall a golyó alakú lapkák erős szétlapulása a verés alkalmával (l. fönt) és némely ezüst stater igen erősen domború typusainak kifogástalanul éles és határozott körvonalai. A görögök és a rómaiak is forró lapkákra verték pénzeiket, és csak a Kr. u. V. században tértek át a hidegen való verésre. (Lenormant: Monn. et Méd. 40. l.)

A verésnél alkalmazott normális erőkifejtés, vagyis *a verés dynamikája* igen különböző és műhelyenkint, sőt egyénenkint változó lehetett, mindazáltal említést igénylő momentuma a pénzverési eljárásnak, amennyiben különbözeteiből származnak az érmek karakterét igen befolyásoló «éles» és «lágy» veretek. Erős verés hozta létre a nagyon domború typusaik daczára is igen éles, tiszta veretű érmeket, a túlságosan szétlapított, majdnem elmállasztott pénzeket, a vastag érmeknek pecsétekhez hasonló módon erősen fölkunkorodó szegélyeit. Az érmek széleinek berepedezése szaggatottsága a verés vehemencziájának következménye és némely fajoknak, pl. a szivárványtálaknak typikus sajátságaihoz tartozik. (L. Streber i. m. és De la Tour 39. t.) Gyönge és

* Legújabban Alexis Oreschnikow: Beiträge z. ant. Münzkunde d. Küsten d. Schwarzen Meeres II. t. 33. sz. a. találtam egy oroszországi barbár aranypénzt, melynek lapkáján egy kétszer meggyűrve visszakalapált hosszúkás nyújtvány látható.

féloldalú vagy rézsútos verésből magyarázandók az egyenlőtlen kivitelü példányok (pl. Wind. 2824, 2829, 2911.). — Lágyveretűek: az 1—2. fokozatba tartozó podmokli, nádasdi és brassói bój aranyok, (és ezeknek ennélfogva annyira öntvényszerü a megjelenésük, hogy régibb auktorokkal, — pl. S. Wydra. (Abhandlung etc. 1777. 11. l.) — és általam megkérdezett szakemberekkel együtt eleinte én is öntvényeknek néztem, a míg szorgos vizsgálat útján az ellenkezőről meg nem győződtem), továbbá Wind. 2913. és 2915. sz., és Del. 8592, 9489—91, 9451, 9452, 9455. Ugyancsak a verés lágysága, csekély vehemencziája az egyik oka olykor annak, hogy a typusok majdnem felismerhetlenségig eltorzulnak. Így egy Lapujtőn előforduló degenerált stilű pénznemen az eredetileg erős üstökű, szakállas Zeus-fej (v. ö. De la Tour 9787. és 9879. sz. előlapját) két dudorrá változott, hátlapján pedig a lovas alakjából legtöbb példányon csak a ló erősen domború szügye és fara maradt meg (13. ábra). Nagy Sándor tetradr. barbár utánzatai közt van egy fajta, melynek minden példányán a fej helyén csak egy határozatlan dudorodás található. (Wind. 2913. sz. és De la tour: 9640. sz. «type fruste et bombé».) Az u. n. Pallasfejű pénzek (Monatsblatt 155. sz. 367. l. és De la Tour 9484—91.) előlapján, melyek nálunk is találhatók, a Pallasfej gyakran alig felismerhető. Ez az éremfaj nevezetes, hogy mint kétoldalú veret és mint a 2. fokozatnak (l. fönt) megfelelő egyoldalú veret is előfordúl. A lágy vagy gyönge verés e hátrányai többnyire a domborúbb előlapon ötlenek szembe, mert a felső verőtő rendesen laposabb vésetével közvetlenül érte a lapka felső lapját, de a verés elégtelen ereje nem volt képes a lapka anyagát az alsó előlapi bélyeg mély vésetébe belehajtani. A lapka vastagságának és keménységének kellő viszonya a verés erejéhez adja meg a veretek helyességét.



13. ábra.

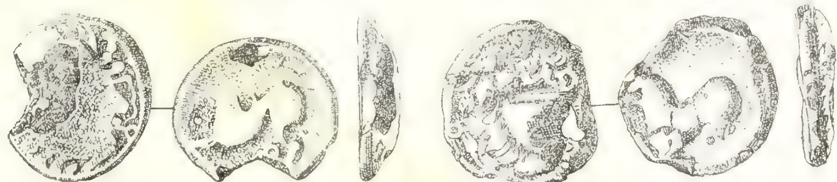
A tökéletlen veretek másik létrehozója a verőtövek elhasznált, *kopott* vagy szétvert állapota is. (L. Wind. 2860. sz., úgy látszik kopott előlapi és újított hátlapi bélyeggel verve, és a m. n. múzeum egy ezüstérmének mellékelt (12. ábra) képét.) Erről l. f. — Említendők még N. Sándor tetradr. barb. utánzatai szarv alakú kinövéssel az orron.

A pénzverő munkások tévedésének vagy gondatlanságának tulajdonítandók a kelta pénzeink közt is gyakori *félrecsúszott* (nem a lapka közepére eső), (Lásd Lambert: Essai 1. rész, XI. t., 11. sz.) továbbá *kettős veretek* és az u. n. *numi incusi*. Ez utóbbiak elég gyakoriak ugyan a római köztársasági és császári pénzek közt, hazai kelta pénzeink közt azonban csak egy példát ismerek rá a budai lágymányosi (1901-iki)

eraviszk leletből. Ez C. Postumius At. (Bab. II. 382. 9.) előlapjának barbár utánzata (l. Arch. Ért. új f. III. k. 93. l. 5. sz.), hátlapján az előlapi kép (Diana-fej) homorú másával. A gall pénzek közől De la Tour 5877. sz.-ot idézem, mely előlapján a hátlapi bélyeg homorú képét viseli. Bizonyítéka ez egyszersmind annak, hogy az illető gall pénzverő műhelyben az előlapi bélyeg volt az aljzatba vagy alsó bélyegzőbe vésve, a kézben tartott felső verőtő pedig a hátlapi bélyeget viselte (l. erről fönnebb és Villenoisy i. h. 53. l.). Az eraviszkoknál s a római köztársasági érmeknél az incusi-k rendesen az előlapi bélyeg képeit viselik.

Kelta pénzeink elő- és hátlapi éremképei gyakran *nem ugyanazon irányban*, hanem fordítva, egyik föl, a másik lefelé, vagy egymáshoz rézsút állva vannak a lapkára verve. Ezeket *fordított pénzeknek* (Ernst: Kunst des Münzens 25. l. «Gestürzte Münzen») nevezzük. Modern pénzeink mindkét lapján ugyanegy irányban van a fönt és az alant, a görög és római pénzeken is, habár sok kivétellel, érvényesül a törekvés, hogy mindkét bélyeg ugyanazon irányban veressék a lapkára. Kelta és barbár érmeinken igen gyakori a szabálytalan irányítás, mindazáltal egyes fajok nagyobb számú példányait összehasonlítván, néha meglepő észrevételeket tehetünk. Így pl. az újdombovári (mászlonypusztai) lelet érmei (hátlapját v. ö. De la Tour 9838. sz.) átlag elég következetesen fordított irányban viselik hátlapi bélyegüket, ugyanígy áll a dolog a Wind. 2884. sz. Erdélyben elterjedt pénznemmel. Az újabb, feliratos fajok közől a NONNOS feliratúak *következetesen fordítva* viselik a hátlapi bélyeget, míg e pénznem SONNON feliratú változatán a legnagyobb összevisszaságot tapasztaltam. A kétfejes ezüst BIATEC-ek *következetesen fordítottak*, az egyfejűek absolute összevissza rendetlenül, ugyanezen pénznem nyerges válfaja (Egger's Num. Monatshefte II. k. 102. l. 7. sz.) rendes irányban, egy további, közönségesen igen homályos (lágy) veretű válfaj pedig szintén fordítottan viseli a hátlapi bélyeget. Úgy látszik, a fönnebbiekből itélve, hogy egyes műhelyekben iskolázottabb munkások dolgoztak, vagy pedig a felső verőtő valami jegygyel volt ellátva (mint a pecsétnyomók), melyre rápillantva azonnal meglátta a munkás a bélyeg irányát.

Kelta ezüstpénzeinknek rézzel vagy ólommal való *bélelésére* több bizonyító példát ismerek. A nemzeti múzeum bélelt példányain — (az egyik regölyi tolnamegyei typus), — (14—15. ábra) Loczka József ve-



14. ábra 15. ábra

gyész úr volt szives a bélés (anima) réz-, illetve ólom anyagát vegyi elemzés útján konstatálni. Welzl v. Wellenheim gyűjteményében is voltak idevágó bélelt példányok (8040. és 8102. sz.), úgyszintén Muret és Chabouilletnél is (9899. és 10010. sz.). BIATEC-féle ezüst stater bronzbélésü példányait Kenner említi (Num. Zeitschr. XXVII. 1896. 84. l.). A bécsi cs. k. múzeumban De la Tour 9862. sz. bélelt példánya és egy bélelt Pallasfejes typusú barbár arany található.

A gall érmek közt is fordúlnak elő bélelt példányok. Massiliai drakma bélelt gall utánzatát Forrer gyűjteményében találtam, (Augustus, illetve Tiberius: Rev.) ROM ET AVG (lyoni oltár) néhány *vassal* bélelt példányát Muret-Chabouillet tette közzé (4695, 4705, 4754, 4755, 4769.). Az ATEVLA—VLATOS feliratú gall éremfajból egy béleltet szintén Forrernél láttam, thasosi tetradrakmon és római quadrigatus-denár barbármívű bélelt utánzata a nemzeti múzeumban található. Rézzel bélelt gall *arany*pénzre Muret-Chabouillet 10237. sz.-át említem, végül egy bronzzal bélelt aranyat (1/6 stater; 0.33 gr.) a nagy podmokli leletből, melyet Kenner ismertet (i. h.). A fönnebbi adatok alapján megfelelő tisztelettel meghaladottnak kell tekintenem a bécsi ősz tudós azon érvelését is, melyet i. h. a régibb fajta bélelt barbár pénz vélt hiányával támogat a podmokli lelet korának meghatározására. — A rézzel való bélelés korát érdekesen illusztrálja különben, hogy Magnesia (Joniæ) Themistokles nevét viselő, Kr. e. V. századbeli ritka ezüstpénzének egyik példánya bélelt! (Head: Hist. Num. 501. l.), és hogy a Cipruson lelt őskori arany karikapénz közt is akadtak rézzel bélelt példányok. (Babelon: Orig. de la monn. 68. l.)* Minden bevonás nélküli ólomból készült gall pénzt l. Muret-Chabouillet 3181. és 10325. sz. alatt. Barbármívű bronzpénzek **beezüstölésére** dácziai nagy tálalakú érmek (a m. nemzeti múzeumban), **bearanyozásukra** pedig Wellenheim 8002. és 8116. sz. és Wind. 2783. sz. érmei stb. szolgálnak példa gyanánt.

Fogazott szélű példányokat (serrati) kelta tipusú pénzeink közt még nem találtam, római köztársasági denárok barbár utánzatai közt azon-

* A bélelt pénzek készítését Ernst (Kunst des Münzens 28. l.) Forchheimer kisérletei alapján úgy írja le, hogy a megtüzesített kész pénzdarabot olvadt ezüstbe mártották, mely azt rendkívül vékony rétegben vonta be. Ez a magyarázat nem nyugtat meg egészen, először is mert meg kellene látszani a csiptető helyének, melylyel az érmet a bemártáskor fogták, mert ezen a helyeken az ezüst nem fogta volna be a rezet. Ezen ugyan segíthettek volna egy másodszori bemártással, mely alkalommal más helyen fogták volna a pénzt a csiptetővel. Komolyabb ellenvetésem és érvem az, hogy ha e magyarázat helyes volna, akkor az «animán», vagyis a pénz rézmagván élesebben kellene látszania a veretnek, mint az ezüstburkolaton. Tapasztalatom pedig azt bizonyítja, hogy a burkolattól megfosztott rézmagvakon a veret homályosan látszik, míg az ép bélelt példányok éles veretet viselnek, tehát a beezüstölést, bármi módon is, még az *üres lapkán*, a *verés előtt* végezték. Ezt bizonyítja sok olyan, kezeim közt megfordúlt példány is, melynek széleiről hiányzik az ezüstburkolat, minthogy a lapkának verés közben való összelapulása és szétterpeszkedése folytán első sorban itt, a széleken gyöngült meg a burkolat összefüggése a rézmaggal, minek folytán az le is vált róla az illető helyeken

ban ilyenek is előfordulnak. (De la Tour 10062. sz. és a m. n. múzeum éremtárában két bigatus, és az Arch. Ért. 1883. 93. l. 4. sz.)*

Talán a bélelt pénzek könnyebb felismerése végett, és mintegy biztosítékul ellenük (Bab. Orig. 107. l.), vagy pedig valami vallásos observanciából (Lenormant: La monnaie dans l'antiquité I. 31. l. szerint azért, hogy az isteneknek anathema-képen fölajánlott pénzdarabokat a papok el ne költhessék, a mit azonban az ilyen példányok nagy tömegénél fogva nem tartok minden esetben valószínünek) keltáink gyakran *bevágták* a pénzdarabokat. (L. Wind. 2797. sz.) Hasonló eljárás észlelhető a parisiusok aranyain is. E bevágások nagyobbára éles, egyik végén széles (egy keskeny, de erős hátú késpenge átmetszetéhez hasonló) eszközzel hajtották végre, kalapácsütések segélyével (15. ábra). Az ilyen bevágások leginkább az érem hátlapján, sugár irányában, nagyrészt a ló testén át lefelé, vagy a ló előlábai közt, úgy, hogy az ott alkalmazott mellék-ábrát vagy jegyet a bevágás felismerhetetlenné teszi. Néha az érem közepén is alkalmazták a bevágást, mely esetben ez nem hatol át a pénzdarabon, míg a sugár irányában való bevágások nagyrészt az előlapig hatolnak át és elrepesztik az érmet. Vannak 2—3-szor bevágott pénzek, sőt a belovármegyei nartii leletben (a zágrábi múzeumban) egy ötször bevágott példányt is találtam. Némely lelet (pl. a tövisi) majdnem csupa (18 közől 15) bevágott pénzekből áll. Görög és maczedon veretű péuzeken is találtam bevágást.

Bizonyos tekintetben a technikai kérdések keretébe tartozik az *ellenjegyek* (contremarque, Einstempelung) megbeszélése, melyek különösen némely hazai leletben és némely éremfajokon gyakoriak. A római köztársasági denárokon gyakori, finom vonalú, homorúan bevert jegyekből vagy betűkből álló ellenjegyek ritkák a kelta pénzeken, de ilyenre is van példa a nemz. múzeumban, (v. ö. egy thasosi tetradrakmon barbár utánzatát a Forrer-gyűjteményben a fej alatt bevert ΜΙΛΟ jegygyel), ellenben rendesen külön e czélra készített kis, nagyobbára kerek vagy 3—4 szögletes *bélyegzőkkel* bevert typusokból állanak az ellenjegyek (l. Wind. 2853. sz., és a zágrábi Viestnik 1896. évf. a nartii leletről) (16. ábra; hazai leletekből összegyüjtött ellenjegyek.) A bevert homorú, kerek vagy szögletes mezőcskéből ennek megfelelően domborúan emelkedik ki az ellenjegy typusa, de vannak homorúan bevert lant, ke-

* (A lapka fogazása még a verés előtt történt, mert az egyes fogak oldalain a felső rétegnek a verés folytán való ráhajlása minden jól föntartott példányon észlelhető.) Megjegyzendő, hogy a római serrati barbár utánzatai rendesen sima szélüek. Így a L. Roscius Fabatus Bab. 7. sz. denár 51 drb eraviszk utánzata közől a lágymányosi leletben csak egyetlen egy, régibb leletekben, a mennyire tudom, egy sem fogazott. A Postum. A. f. Sp. n. Albinus (Bab. II. 381. 7.) fogazott denárjának utánzata a m. n. múzeumban sima szélü. L. Papius (Bab. II. 280. l.) fogazott denárjának sem feliratos, sem néma utánzatai közt (7 drb a lágymányosi leletben) nem találtam fogazottat, úgyszintén a változtatott előlapuak (37 drb) közt sem.

reszt, — (ez egy Philippeus-utánzaton a nemz. múzeumban) — emberi láb, csipkésen sugaras napkorong, stb. alakú ellenjegyek is. Bizonyos



16. ábra.

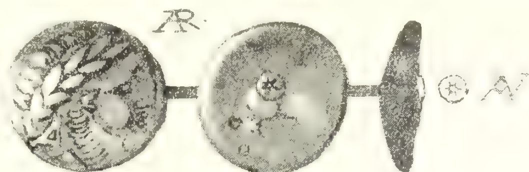
ellenjegy olykor typikus kisérője némely éremfajnak. Így a Wind. 2853. sz. éremfaj állandó kisérője a ló szügyére vert kerek ellenjegy, benne X alakkal, az Audoleon-féle tetradrakmonok bizonyos utánzatain pedig (disznósi lelet, Hontmegyéből a bécsi cs. k. múzeumban) a ló nyakán állandóan ott találunk egy □ ellenjegyet, melyben kör és középpont látható. (M. n. múzeum) (17. ábra). Némely lelet, így egy régibb névtelen a m. n. múzeumban, és egy kisjenői (Aradm. lelet, melynek egy része a bécsi cs. és kir. éremtárban, más része a Windischgrätz-gyűjteményben van, továbbá az imént említett nartii lelet a zágrábi múzeumban feltünően dúsak a különböző ellenjegyekben, melyek közől ugyanazon érmen 2—3 is található. Fölösleges hangsúlyoznom, mily fontos az ellenjegyeknek typologiai, továbbá földrajzi elterjedtség szempontjából s az illető pénznemekhez való viszonyuk szempontjából való specialis tanulmányozása, ez azonban nem tartozik e czikk keretébe. Idevágó különlegességképen említem még, hogy a bretagnei gall pénznemek egyike typus gyanánt (!) előlapjának sima mezejében csakis egy nagyobb, négyszögű, COM · F. vagy TINC feliratot viselő ellenjegyféle poncz lenyomatát viseli.*



17. ábra.

* Itt említem meg, technikai rokonságánál fogva, a homorúan bevert betűkből álló ellenjegyekhez hasonló feliratát egy eraviszk éremnek, mely úgy a zsolnai, mint a budai (lágymányosi) leletben előfordult. A felirat felfordított (és felfordítva olvasandó) betűkből áll s egy kartus-féle négyszögbe van foglalva. Lásd Arch. Ért. új f. III. k. 93. l. 9. sz., de ott helytelenül van rajzolva és magyarázva. Helyesen olvasva: ΛVЯI (= irav) és eraviszkust jelent, tehát semmi köze Ariogæsus kvád királyhoz, a kinek Neudeck úr tulajdonította e pénznemet.

Végül egy unikumszerű, kiválóan érdekes technikával készült ellenjegyet említek, mely a Forrer-féle gyűjtemény egyik kelta pénzén látható. Ez egy Magyarországban lelt ezüst tetradrakmon, (Av.) Zeus-fej j., Rev.) ló durványai b., súlya 10.47 gr.), melynek hátlapján a ló nyaka táján egy, circa 2 mm. átm. kerek aranylemezke van belekalapálva az érembe, ezen az aranylapkán pedig központ körül elhelyezett hat küllőféle sugárvonal van beverve. (18. ábra).



18 ábra.

Végezetül még pár megjegyzést kell idecsatolnom a görög, római és bizanczi érmek nálunk előforduló utánzatainak, részben hamisítványainak megvilágítására. A görög pénzek közől a dyrrhachiumi, apolloniai, larissai, thasosi, macedón (provinciális), továbbá II. Fülöp, Nagy Sándor és Audoleon-féle pénzeket utánozták, illetve találják nálunk. A Fülöp- és az Audoleon-féle ezüst pénzeket keltáink eleinte csak utánozták, de később közkedveltségük és ismert typusaik folytán, hogy úgy mondjam pénzeik nemzeti typusaivá avatták, és idővel vidékenkint különböző sajátos typusokat fejlesztettek belőlük. Nem így áll a dolog a többi felsorolt pénznemmel. Ezeknek barbár utánzatait is találjuk leleteinkben, de — talán a macedón provincia érmei kivételével — nem mondhatjuk, hogy közönséges, bár sokszor borzalmasan tökéletlen utánzatoknál egyebek lennének, melyeket a forgalomban volt eredeti görög darabok surrogatumául kell tekintenünk, és ezen utánzatok soha nem fejlődtek annyira önállóságra, hogy valamely vidék népének vagy valamely törzsnek sajátos és állandó pénztypusává váltak volna. — Most csak *ezekről* az utánzatokról beszélek: Az utánzók általában saját érdekükben és képességükhöz mérten iparkodtak mintáik typusait, nagyságát, alakját, karakterét lehetőleg híven utánozni. A súlyt azonban lassankint alászállították, és éppen ez volt nyereségük forrása és fáradságuk, veszélyük jutalma. Az anyag finomságát illetőleg sem voltak mindig lelkiismeretesek. Barbár utánzatú bélelt példányokat is ismerünk (l. fönt) Az utánzatok rendesen verés útján készültek, hanem részint hogy eszközeik voltak tökéletlenek, és nem tudtak elég jó bélyegeket készíteni, s megelégedtek a typus nagyjából való utánzásával, értelmetlen betűféle jegyekkel, sőt olykor betűk helyett csak pontokkal, karikákkal és vonalakkal (pl. a thasosi typusnál), vagy hogy egészen tönkre vert bélyegekkel is folytatták a pénzverést (l. Arch. Ért. 1883. 93. l. 8. és

13. sz. ugyanazon érem, de a 13. sz. összevert bélyegvassal lett verve), részint pedig hogy a verési eljárásban voltak gyakorlatlanok, hogy t. i. lágy vereteket hoztak létre, elég az hozzá, hogy a kivitel technikai durvasága sok esetben botrányosan szembeszökő. Hiányzik még ezeknél *technikai kivitel egyöntetűsége*, a verdebeli iskolázottság és hagyomány is! Igen sok példány izoláltan áll, más-más műhelyre és kézre vall! (L. Thasos és Nagy Sándor pénzeinek utánzatait.) A római köztársasági és császári pénzek utánzatairól ugyanezt mondhatjuk. A mi a köztársaságiakat illeti, ezekről még egyet-mást hozzá kell adnom! Vannak bélelt és vannak fogazott szélű utánzatok is, viszont a római serratusok utánzatai (l. fönt) rendesen sima szélűek. Némely typust, így a Q. Fufius Calenus-féle denár (Bab. 1. sz., Kr. e. 82-ből) Virtus és Honos fejü előlapját a Biatec és a Cobrovomarus-féle 17·1. gr. átlagsúlyú nagy későbbi korbeli kelta pénzek *nagyobbítva* átvették állandó typusul. A C. Hosidius Geta denárjának (Bab. 1—2. sz., Kr. e. 54 körül) hátlapját ugyancsak a Biatec-féle kispénzen (Num. Zeitschr. XXVII. 1896. III. t. 12. sz.) látjuk viszont. Az eraviszkusok a C. Postumius (Bab. 9. sz. Kr. e. 64-ből), a L. Roscius Fabatus (Bab. 1., Kr. e. 64-ből) féle denárokat, a C. Calpurn. Piso Frugi-félét (Bab. 24—26. sz. Kr. e. 64-ből), a L. Papius-félét (Bab. 1., Kr. e. 79-ből) és Cn. Cornel. Lentulus P. f. Marcellusét (Bab. 54—55. Kr. e. 84-ből) tették meg pénzeik előképeiül, de változtatott, öntudatos feliratokkal. (V. ö. Arch. Ért. új f. III. k. 83—98. l., mely czikk tévesen a kvádoknak tulajdonítja e pénzeket.) Általánosan elfogadott eljárás a verés volt. Mindezeknél azonban *a technikai kivitel nagy ingadozásait* tapasztaljuk. Lágy és éles veretek, erős és alacsony reliefek, jól kidolgozott és felületesen vésett bélyegek, sőt ugyanazon hátlap mellett az előlapon különböző fejek váltakoznak!* Lásd még a mit fönnebb a fordított pénzekről mondtam! Úgy látszik, hogy nem voltak jól berendezett, állandó, begyakorlott személyzetü verdéik! Az I—IV. századbeli, különösen pedig az I—III. századbeli császárok érmeinek utánzatai is igen különböző karakterüek. Úgy látszik, mintha némelyikéhez gyakorlott kezű verdei vésnökök csinálták volna a bélyeget, az éremkép egészen csinos, csak a felirat zagyvalékos. Hogy a császárok korában az öntési eljárást is gyakorolták, még pedig a ma uralkodó nézet szerint nemcsak a hamisítók és utánzók, hanem maguk a provinciális verdék is, már fönnebb említém. Ezt bizonyítják a fönn említett komáromi, dustoni, rajnavidéki és lyoni öntőminták. Az öntőminták cserépből készültek, nagyrészt kész pénzdarabok lenyomása útján. Ez a jelenség is mutatja, hogy a

* A lágymányosi lelet eraviszk pénznemei közös, illetve fölcserélt elő- és hátlapok révén majdnem kivétel nélkül valamennyien numizmatikai vérrokonságba jutottak egymással.

pénzverés mestersége nemcsak stilben, hanem egyszersmind technikai szempontból is hanyatlásnak indúlt. Legkésőbbi kelta pénzeink, melyek előlapjukon a IV. századi római császári pénzeket durván utánzó fejeket viselnek, míg hátlapjukon a szivárványtálakról ismert ivvonal és golyócskák képét majd egyszerűen igen csenevész és erőtlen utánzatban, majd pedig túltengő stiláris átváltozásokkal tűntetik föl, úgy silány sárgaréz anyagukkal, mint apró zsetónszerű vékony lapkáikkal, teljesen lapos veretükkel, mindkét lapi typusaikat körülvevő, feliratot utánzó, csupa I és O alakú jegyeikkel, és egyáltalában minden tekintetben egy haldokló kultura és pusztuló közélet hozzáillő emlékei. Ilyen, eddig még sehol különös figyelemre nem méltatott késő kelta pénzeink a pár év előtt terra sigillata cserepekkel együtt lelt pécskai (aradmegyei) példányon kivül (19. ábra) hazai ismeretlen lelhelyről a n. múzeum



19. ábra.



20. ábra.

éremtárában találhatók (20. ábra), egy példányt a váczi múzeumban láttam, egyet pedig Kiss Ferencz tett közzé az Arch. Közl. r. f. I. k. 211. l. és 3. t. 50. sz. alatt.

Jelen tanulmányom eredményét nagyjából összegezve azt látjuk, hogy a kelták és általában barbár nepeink, a mikor hatalmuk, jólétük és kulturájuk virágzott, gazdasági és kulturális fejlődésük szükségképeni tényezőjeképen elsajátították és átvették a klasszikus népek pénzverési módját, részben némely typusaikkal együtt. Aztán hasonló okok és különböző egyéb helyi jellegű kényszerítő körülmények folytán saját különleges eljárási módok és saját nemzeti stil és typusok fejlődtek ki egyes törzseknél, és pedig leginkább azoknál, melyeknek nemzeti egyénisége és hatalmi állása történelmileg is leginkább kidomborodik, így a galloknál és a bójoknál. Idő folytán aztán, talán nemzeti karakterük és hatalmuk hanyatlása folytán, másrészt kereskedelmi összeköttetéseik megerősödése következtében, mind a technikai eljárások, mind a stil és a typusok dolgában ismét közeledtek a klasszikus népek pénzverési eljárásaihoz, és ismét ezektől vettek át typusokat, és érmészetileg is mindinkább hozzájuk assimilálódtak, míg végül a Kr. utáni századoknak a barbár érmészet szempontjából legbizonytalanabb homályában csak ittott különböztethetjük meg, egyes, közelebbről még meg nem határozható törzsek ermelését az egyszerű hamisítók titokban űzött munkájától.

Gohl Ödön.



LEVELEZÉS.

I. CZIRÁKY GYULA: GOMBOSI (BOGOJEVAI) RÉGISÉGEKRŐL.

A mióta legutolsó jelentésemben* munkálkodásomról beszámoltam, a következő tárgyakkal gyarapodott gyűjteményünk.

I. *Kőkorszaki* telepünkről egy csaknem egészen ép magtartó edénynek jutottam birtokába. Mag. 28·8 cm., felső átm. 41 cm.; fenekének átm. 15 cm. Anyaga szürke agyag, törése koromfekete. Alakja fél tojáshoz hasonlít. Mivel analogiáját a rendelkezésemre álló szakkönyvekben nem találom, rajta leszek, hogy lefényképeztessem.

II. *Avarkori temető.* Úgy vélekedtem, hogy ezen temetőnk összes sírjait felbontottuk. Föltevésem azonban nem vált be: azért — jól lehet e temetőnknek már térrajzát is adtam — a még felfedezett pár sír mellékleteiről beszámolok.**

26. sír, (ábrák). Szobonya vályogvető izent be hozzám, hogy menjek, mert sírt talált. Mikor rendszeresen dolgoztattam e helyen, azért hagytuk el e részt, mert az út haladt rajta át s vastag fagyökerek járták keresztül-kasul. A csontváz jobb lábszára felső végénél 3 szárnyú nyilak feküdtek; azok alatt a puzdra bronz díszei (2. 5. sz.) s egy vas kés hevertek. Mellén 2 db bronz szíjvéget (4. 6.) találtunk. Mindkettő ívben végződik. A pusztatóthi s szegedöthalmi leleteknél gyakori trébelt félgömbökből alakított keret-diszítés némi maradványa a szélesebb darabon (6.) még meglátszik; a keskenyebbről minden ékítményt eltüntetett az idő. Feje körül bronzezüst pora között 2 db ugyanolyan anyagú abroncs-darab (7. 8.) volt. Talán sipka, vagy sisak része. Melléről egy nagyobb (7·7 x 2·3 cm.), félkörvégű bronz szíjdísz (9. sz.), egy kis tűzkő-darab s egy szurok-gomb (11.), azonkívül bronz lemez darabjai kerültek elő. Egy bronz szerszám (15.), mely csathoz hasonlít, de rajta a peczek használatának semmi nyoma föl nem födözhető, a bal felső czombcsont mellett feküdt. Ennél kissé lejebb ívszerüleg görbülő s bekarczolásokkal ékített vékony csontlemezt találtunk, mely valami fából készült tárgynak szolgált díszéül. Iránya rendes.

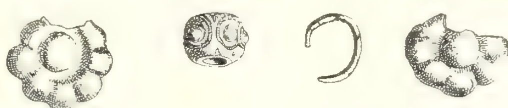
27. sír, (ábrák). 160 cm. hosszú férfi-csontváz. Felső lábszára felső részéről 3 bronz rózsaalakot ábrázoló füles boglárt (1. 2. 3. 4.) szedtünk ki. Egy központi nagy pontszerű kidudorodás körül egész sor apró, azután a középsőnél valamivel kisebb 9 félgömb sorakozik rajta egymás mellé körben. A sír közepe táján, 70—80 cm. mélységben, egy 12 cm. hosszú vasdarab volt. E vasdarab 3 szárnyú

* Arch. Ért. 1900 évf. 3. f.

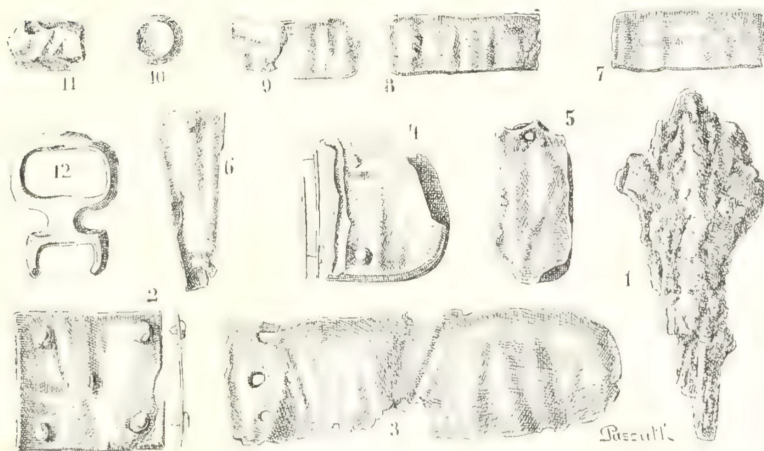
** Ugyanott.

nyíl; az, melyet nagysága miatt sokan gerelynek gondoltak. Teste 7 cm., szára 5 cm. hosszú. Széttöredezett.

28. sír. Női csontváz. Bal kezében párhuzamos vonalakkal díszített agyag orsógombot tartott. Feje mellén volt. Itt egy egyszerű bronz sodrony-függő s egy szép gyöngyszem feküdt, melynek tökéletes analogiája a bölcskei s szentendrei leletekben (dr. Hampel: Rég. Középkor I, LXXXI. 9; LIII, 4.) található. Vörös alapból 5 kék üveg-dudor emelkedik ki rajta; mindegyik dudorodás fehér körsávval van körülvéve s e köröket újabb összefüggő, fehér körvonalak kerítik be. 4 cm.-rel feljebb a csontváz bal oldalán egy őz csontvázát találtuk.



II. temető. A 27. sírban lelt régiségek [illegible] n



II. temető. A 26. sírban lelt régiségek 2/3 n

29. sír. 4—5 évesnek látszó két kis gyermek csontváza. A két fej egymás mellett még épségben megvolt; de a többi csont annyira elporladt, hogy nem volt megállapítható: vajon 1 vagy 2 csontváz-e. Mélys.: 120 cm.

30. sír. 7—8 éves gyermek csontváza. Mélys. 80 cm.

Rendetlen összevisszaságban kerülnek már elő a sírok, nem úgy mint az első sornál. Klein József erdővéd és Denk János állítása szerint akkor, a mikor a műútat építették, 5—6 koponyát is kiraktak a munkások az árok-partra, innen 200—250 m.-nyire, sőt Egendorfer telepes a «római sáncz» azon kanyarulatában, melyből kiindulva a szomszédos karavukovai határba csap át, is talált egy olyan sírt, melynek iránya ezen sírokéval egyező.

*Harmadik temető.**

15. sír. Csecsemőnek elporladt csontváza.

16. sír. Felnőtt. Bal keze a mellére volt téve, a jobbat nyaka alá húzták. Mélys.: 130 cm.

17. sír. Férfi-csontváz. Mélys.: 160 cm.

18. sír. Egy hibás lábú felnőtt csontváza. Egyik alsó lábszára legalább kétszer oly vastag volt, mint a másik.

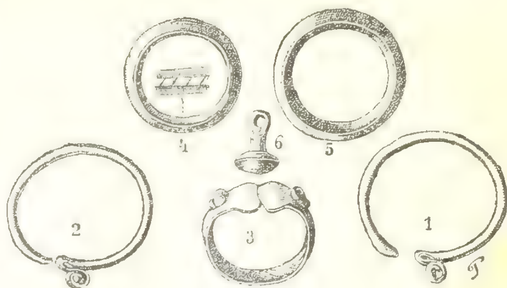
19. sír, (ábrák). Két csontváz. Egyik 5—6 éves gyermeké, a másik csecsemőé. Melléklete: egy kis rossz ezüst karperecz (1), egy ugyanolyan **S**-ben



III. temető: Nyiltartó tegez a 25. sírból 1/2 n.



III temető. Régiségek a 29. és a 32 sírból 2/3 n.



III. temető. Régiségek a 33. sírból 2/3 n

végződő függő (2) s egy hosszú fülű pityke (3), ugyanolyan, mint a minőt az Arch. Ert. 1900. évf. 3. sz.-ban a 266. l. 6. sz. alatt bemutattam.

20. sír, (ábra). 5—6 éves fiú csontváza; fejénél egy kis vas késsel. Mélys.: 1 m.

21. sír. Középnagyságú férfi csontváza. Iránya téli Ny.-K. Mindkét keze a hasán volt. Mélys.: 1 m.

22. sír. Középnagyságú felnőtt csontváza, tátott szájjal. Álla alatt egy pityke volt. Mélys.: 1 m.

* V. ö. ugyanott.

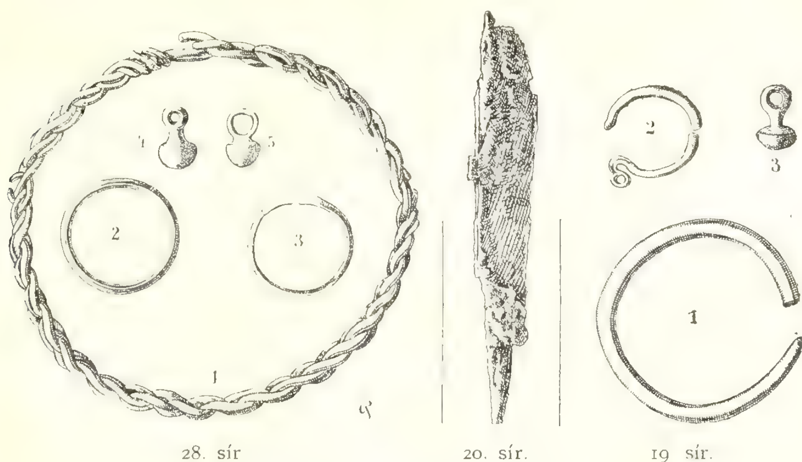
23. sír. Felnőtt férfi. Mélys.: 120 cm.

24. sír. 15—16 éves. Iránya nyári Ny-K. Mélys.: 80 cm.

25. sír, (ábra). Deli korában elhalt harczos 175 cm. hosszú csontváza. Nyaka alatt, mellén s csipői alatt zöld patinától kivert vékony lemez darabjai voltak. Jobb czombcsontja felső csuklójához közel 3 db deltoid alakú pengében végződő nyíl a tegez vasalása között úgy feküdt, hogy fele kivül, fele belül volt. A tegez-vasalás felette úgy volt elhelyezve, a mint felerősítettem. Ezek fölött pár cm.-rel egy vas kés darabjait találtam. Bal térde körül vékony csontlemez, ugyanott bronz lemezkék s lábcsuklóinál vas darabok hevertek. Dereka táján vas csattot leltünk.

26. sír. 160 cm. hosszú felnőtt csontváza. Mélys.: 120 cm.

27. sír. 3—4 évesnek látszó gyermek. Fejénél egy bronz függő darabja, mellén félfülü bronz pityke hevert. (Ugyanolyan, mint a már leírtak.)



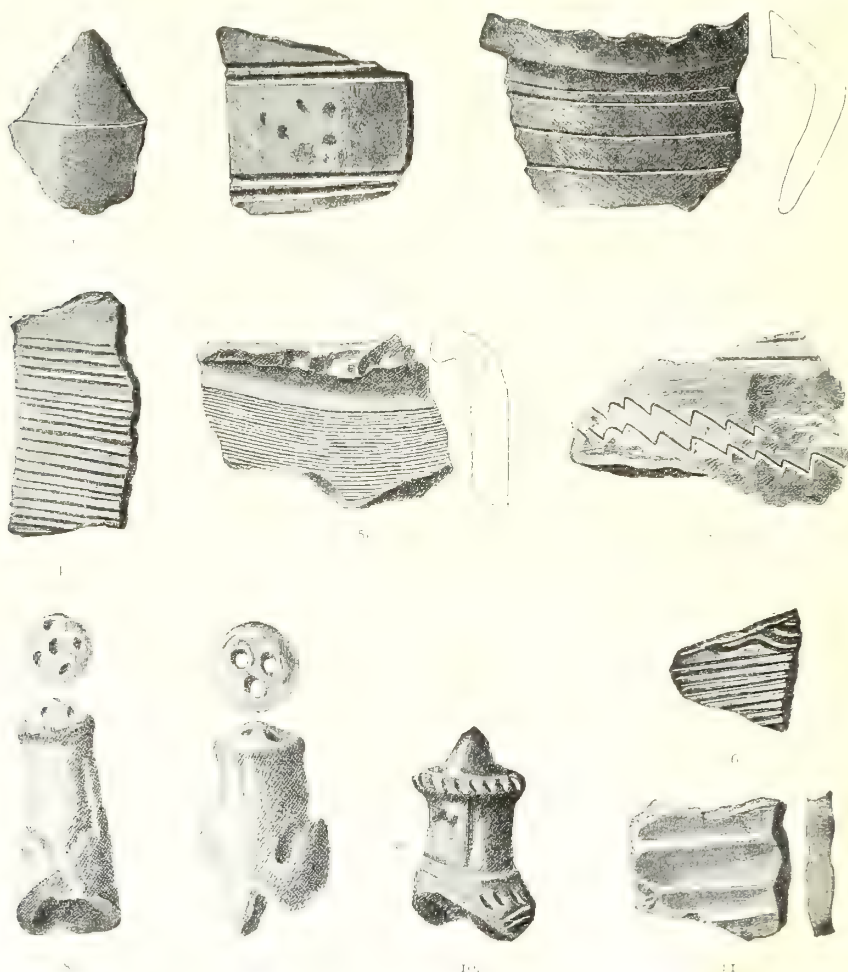
28. sír 20. sír. 19 sír.

Régiségek a III. temetőből 2/3 n.

28. sír, (ábrák). Felnőtt nő csontváza. Mikor a régi uraság dézsmakertnek, ma már betöltött, széles árkát ásták, fejét s mellének felét — mivel az árokba esett — kidobálták. Kezei hasára voltak téve. Bal keze alsó szárán egy 7—8·5 cm. átm. 4 szál bronz huzalból összefont karpereczet (1.) találtunk, melynek két szálból álló s kampósra görbített egyik vége a másik, fonás által alakított lyukban végződő részbe be van kapcsolva. Alatta egy bronz pitykét találtunk, mely a karperecz alatt feküdt olyformán, mintha arról csüngött volna le. Jobb kezén egy nagyon vékony gyűrű volt bronzból (β. ábra), mely ott, hol a kő szokott lenni, kiszélesedik s feldomborodik. Medenczecsontja alatt egy gyűrűhöz hasonló bronz karika (2. ábra) feküdt. Mellén egy füles bronz pityke (4. ábra) volt. Ezen sírt a ker. tanitó-gyülés alkalmával 8—10 érdeklődő vendég előtt nyitottam ki.

29. sír, (ábrák). 13—14 éves gyermek. Jobb kezén vastag, megszakított bronz karikagyűrű (1. ábra) volt; összekapcsolt dülényeket ábrázoló czikk-czakk-dísz

látható rajta, melynek üres külső térségeit egy-egy benyomott pont díszíti. Belső oldalán, a középen, egész hosszában egy árok fut végig, mely a gyűrű külső felületét kinyomja s domború alakot kölcsönöz neki. Bal fülében egy nagy, visszahajtott végű bronz függő (2. ábra) volt; behajtása nem S, hanem csiga alakú; vissza nem hajtott vége hegyesre van kalapálva. Mélys.: 70 cm.



CSEREPEK A GOMBOSI RÓMAI SÁNCZBÓL.

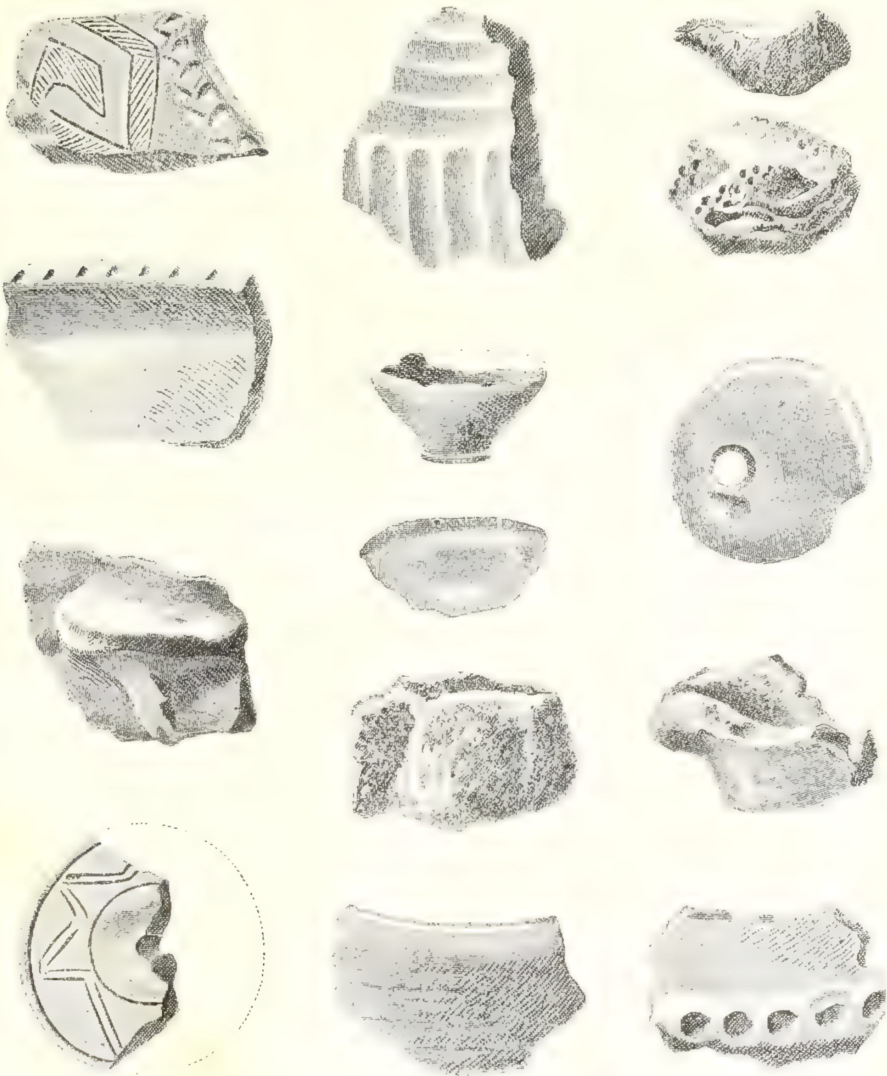
30. sír. 12—13 éves gyermek. Mélys.: 60 cm.

31. sír. Felnőtt. Mélys.: 1 m.

32. sír, (ábra). 12—13 éves gyermek 130 cm. hosszú csontváza. Kezei kinyújtva a törzs mellett feküdtek. Bal kezének gyűrűs ujján egy inkább karikának látszó, egészen gömbölyü testű gyűrű volt (l. az ábrát). Anyaga vassal kevert bronz, a vas és bronz rozsda közül még kifehérlik anyaga. Mélys.: 70 cm.

33. sír, (ábrák). 150 cm. hosszú leány-csontváz. Bal keze felső szára a törzs

mellett feküdt, az alsó szárat könyökben visszahajtották úgy, hogy kézfeje a nyakánál volt. Ezen egy összefüggő, vastag karika-gyűrűt (4. ábra) találtunk bronzból. Kivül, a közepén egy gerincz emelkedik ki, mely egészen körülfutja s köteldíszt ábrázol. Jobb kezét hasára tették; ennek gyűrűs ujján 5 mm.



CSEREPEK A GOMBOSI RÓMAI SÁNCZBÓL.

szélességű lemezből készült gyűrűt (3) leltünk. A kő helyén nem áll össze; mindkét vége el van lapítva. A kiszélesbülés alatt, mindkét oldalon, ≙ alakban összerakott 3—3 gömböcs ékíti. Magát a gyűrű karikáját 3—3 vonal között körülfutó kalász-dísz csinosítja. Nagyon hasonló azon gyűrűhöz, mely

ugyanezen temetőből került ki s az Arch. Ért. 1900. évf. júniusi számában a 266. l. II. 1 *a*., 1 *b*., alatt van bemutatva. A rajz nagyon jó, csak az a kár, hogy az $^1/_4$ nagyságban lerajzolt képet a sokszorosító még $^1/_4$-del kisebbre vette s ily módon az eredeti nagyságnak csak $^1/_{16}$-a. — Közvetlen e gyűrű mellett a középső ujjon egy erős, összefüggő karika-gyűrű (5) volt, melynek zöld patinája alól a szép eredeti szín még most is kifénylik némely helyen. (Itt-ott vas rozsda is kiütött rajta.) Füleiben 2 drb nagy S-ben végződő rossz ezüst függő (1, 2. ábra) volt. Átm. 2·2—2·7 cm. között váltakozik.

Ásónkat egyelőre megakasztotta a tudatlanság. Loboda Márton, kinek zöldséges kertjében már 5 sírt felbontottunk, nem hajlandó megengedni, hogy a munkát nagy kertjében folytathassuk. Ott nem nagyon vérmes remény kecsegtetne bennünket, mert Görög István kertjében sem terjeszkedik a temető tovább északra, hanem a zöldséges kert eddig még megásatlan, keleti sarkában pár sírra rátalálhatnánk.

Talán nem korai most már e temetőnk chronologiájáról szólani. 2 drb. IV. századból való római pénzünk azt bizonyítja, hogy temetőnk kora ezen időnél nem régibb. Ha az S-ben végződő fülönfüggőket nem tekintjük, még akkor is eligazodhatunk egyedül az analógián. Négy bronz sodronyból összevont karpereczünk hasonmásait honfoglaláskori sírokban találjuk. A kecskeméti (Hampel: Rég. Középkor, II. r. CCCXXV.), székes-fehérvár-demkóhegyi (Pulszky: Magy. Arch. II. r. CLII.) s a földvári (Arad m. Arch. Ért. 1896. ápr. f. 131. l. különösen a 2. ábra) sírleletek mind ezt bizonyítják. A sajátságos pitykék (Arch. Ért. 1900. I. f. 46. l. 30. sz.), a geometriai bemélyített idomokkal ékes gyűrű, a deltoid alakú nyilak mind annak bizonyságai, hogy harmadik temetőnk *honfoglaláskori*.

«*Római sánczok.*» Mielőtt e tárgyra vonatkozó s ujabban szerzett objectiv tapasztalataimat közölném, nem mulaszthatom el, hogy pár szóval helyre ne igazítsam azon téves nézetet, mely e b. lapok 1900. évf. 4. 5. füzetének 386. lapján a jegyzetben van közölve. Azt mondja itt czikkíró úr, hogy «legelső és leghitelesebb térképe a sánczoknak Marsiglié». Hogy a legelső, megengedem; de hogy a leghitelesebb, tagadom. A leggyatrábbak egyike. Az ugyan senkit sem fog arra vezetni, a merre a sáncz maradványait még föllelhetni. Ha valaki kételkednék állításom igazságában, annak — mivel Marsigli művéhez nehéz hozzájutni — szolgálhatok a rajzzal: 1900. júliusában az Egy. Könyvtárban másoltam le hamarosan. Marsigli térképénél még az is többet ér, mely Szalay-Baróti «A magyar nemz. tört.»-ben Pannoniát és Dáciát ábrázolja.

Beszámoltam már az Arch. Ért. 1899. évf. 3. sz.-ban azon nagy, 850 m. átm. földvárról, mely a «római sáncz»-kanyarulat között oly módon fekszik, hogy ez második védvonalát képezi, azért most csak annak közlésére szorítkozom, a mit azóta láttam, gyűjtöttem. Mivel ezen középen fekvő földvár képezte a legnevezetesebb részét az erődítvénynek, ez érdekelt legjobban. 8—10 dm.-nyire kiemelkedő közepét többször megásattam. György István bíró s Lengyel Mihály földjein (a műút déli oldalán) rendkívül nagy számban előforduló cserép alatt, 8—10 dm. mélyen a földben tűzhelyeket fedeztem föl; de semmi állandó építmény nyoma nem mutatkozott. Átmentem az út éjszaki oldalára.

Dénk János, a ki az út építésénél mint munkavezető volt alkalmazva, bélyeges téglákról, összefüggő fal-maradványról regélt e tájon. Minden áron akartam én azokból szerezni, mert azt gondoltam, hogy a földvár építési idejének meghatározásában ez nagyot segítene rajtunk. Az esetlegesen előkerülendett római téglák legalább a földvár építési idejét világították volna meg. A műút szélén — a földvár közepén álló Hm.-oszlopnál — akadtam tégla-félére; de nem téglára. Nagy része porrá oszlott szét, a meglevő darabok pedig, mivel semmi mészhabarcsot, hanem sok cserepet s égési nyomokat találtam velök, semmi esetre sem összeálló fal, inkább valami tüzelőhely ott voltát bizonyítják. Még ezzel sem elégedtem meg. Zsiha Venczel és Timer József telepesek földjein (tehát még mindig a földhöz kiemelkedő közepén), a műút éjszaki oldalán 3 árkot huzattam olyformán, hogy egyik végénél — de feljebb — kezdődött a második, azután hasonló módon a harmadik. Itt is azt a tapasztalatot szereztem, a mit a másik oldalon. Cserép és cserép mindenütt . . . Kocsit lehetne rakni belőle. Szűcs Antal útkaparó egy □ m. területen 70 fazékfeneket összeszedett. Van köztük vörös, fekete, szürke. Némelyik nagyon rosszúl van kiégetve, tiszta fekete; a másiknak két külső felületét 1—2 mm. széles vörös réteg takarja, közepe pedig, 3—4 mm. vastagságban fekete. Van azután erősen kiégett, szép vörös példány is. A cserepek anyaga legtöbbször tisztátalan, kevert: egyik-másik darabból még kisebb kavics-darabok is kilátszanak. Legnagyobb részök korongon készült, de van szabad kézzel gyártott is. (Lásd az ide csatolt ábrákat.) A korongon készülteknél az újjak benyomásai, mint mélyedések körülfutják az egész belső felületet s néha a külső felületen is láthatók. (11) Kevés a díszített. 2 nagy kézi kosár cserép között alig bírtam 10 drbot olyant összeszedni, a melyiken valami ékítmény látható. Ezeken 1—2—5—10—20 párhuzamos vonal alkotja a díszt s ezt fésűhöz hasonló eszközzel karczolták rájok (1. 2. 3. 4. 5. ábra). Egyen a párhuzamos vonal-csomó felett hullámvonalak találhatók (6.), a másikon nem vízszintes irányban, hanem a függélyes hossztengely irányában látható a durván alakított hullámvonaldísz (7.) Feltünő, hogy több olyan agyagcsövet leltünk, melyek az öntöző kannák csücskeire emlékeztetik az embert. Végeiken 5—6 lyuk látható (8. 9. ábra). Egy darab, melynek 2 részét kötéldísz-féle futja körül, valaminek fogantyúja lehetett (10. ábra). Ilyenek a cserepek a földszinén, ilyenek annak felső rétegében. Ha ezeket összehasonlítjuk a temetőből előkerült darabokkal (I. temető), azt kell konstatálnunk, hogy ugyanazon népnek emlékei e cserepek, a melynek értékesebb holmijait a temető őrizte meg. Ez a nép pedig az *avar.**

Földvárunk egy újabb is van. Ennek méretei sokkal kisebbek az elsőnél s azon térségben (a déli részén) terül el, a mely a «római sáncz» és az első földvár sáncza között fekszik. Átm. 76 × 109 m., tehát ellipszis alakú. A «római sáncz»-nak nyugoti vonalától 184, az I. földvártól 165 m.-nyire fekszik. Mellette alig 10 lépésre egy nyugotról keletre haladó töltés-darab van (cca 50 m. hosszú), de ennek rendeltetését kinyomozni nem lehet, mivel már nagyon le van koptatva. Egy hosszabb s evvel párhuzamosan húzódó sáncz az

* E tájról egy határozottan régibb középkori, kis balta is birtokomba került.

északi oldalon (a temetőtől északra) van: erről sem mondhatni többet. Rajzukat későbben adom, a mikor majd többet mondhatok felőlök.

Vannak ezeken kivül az első földvár körül 25—27 lépés széles, 7—8 dm. magasságú kerek dombocskák, melyek első tekintetre mint emberi művek tünnek fel a szemlélő előtt. Egyik Papp, másik Herczegh, a harmadik Gulás Pál telepes földjén található. Az első a másodiktól 820, a második a harmadiktól 241, a Földvár (I.) sánczától pedig 45—50 m. távolságra feküsznek. Sokszor hallottam tanakodni a lajkus embereket a felől, mik lehettek ezek. Mivel az ütésre konognak s bensejökben üreget sejtetnek, pinczét gyanítottak alattok. Megásattam mind a hármat. A Papp földjén levő dombocskát 2 irányban keresztül metszettem s benne 5 dm. vastag hamuréteg között összetört állat (leginkább marha és birka) csontot s cserepet találtam. A hamu már annyira asszimilálódott a földhöz, hogy néhol mint könnyű humusz tünt fel. Fölötte a kemény felső réteget ásóval is nehezen bírta megpusztítani munkásom, a hamut lapáttal könnyedén dobálta ki. Ugyanezt tapasztaltam a másik két dombocskánál. Tetejök is cserépdarabokkal (olyanokkal, mint a milyeneket fentebb bemutattam) vannak beszórva. Azzal tisztában voltam ezek után, hogy lakóhelyekkel van itt is dolgom, hanem hogy miféle lakóhelyek voltak, nem tudtam. Kutattam s megtaláltam.

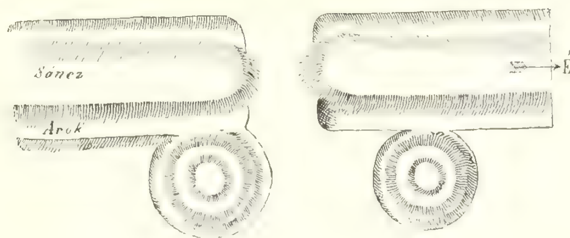
Rónai* ezt mondja: «A «római sáncz» mentében, nem a dunai, hanem a vármegye benseje felé néző oldalon, mértföldenként egy-egy árokkal körülvett, állandó sátorhely — taberna — nyomai látszanak.» Igaza van. Nem mondom, hogy csakugyan mértföldenként, hanem hogy bizonyos távolságban megvannak, én is bizonyítom. Nálunk — mint láttuk — sűrűbben találhatók. *Dr. Borovszky Samu* meg is ásatott ilyet a sz.-iváni erdőben. «Épen a kincstári erdőben van — mondja** — közvetlenül a hosszan futó sánczhoz csatlakozva egy szintén bekerített tér, melyet a köznép várnak tart, ezt tavaly megásattam, azon reményben, hogy a sánczra nézve valami útbaigazító nyomra sikerül bukkannom. Az ásatás azonban nem vezetett semmi eredményre . . . A körtöltés belsejének közepe valaha tűzhelyül szolgált. Teljesen elmállott famaradványokra találtunk, miből azt következtetem, hogy a mintegy 10 lépés átmérőjű körsánczon valami toronyszerű faalkotmány állott.»

Még ezzel sem elégedtem meg. 1900 tavaszán bejártam a sánczot a doroszlói puszta-egyházi erdőben. Ott még pompásan, impozánsan tünik a szemlélő elé az óriási földmű. Elcsodálkozik az ember óriási voltán. Itt az erdő keleti végétől, a Gombost s Doroszlót összekötő rendes úttól északra 383 lépés távolságban a «római sáncz»-on áthaladó út mindkét oldalán két 27 lépés átmérőjű árokkal övezett körtöltés látható. A «római sáncz»-tól 8—10 lépésnyire, a közlekedő úttól is körülbelül annyira feküsznek olyanformán, a mint a rajz mutatja.

A «római sáncz»-tól mindegyik gyűrű 8—10 m. távolságra fekszik. A sáncz töltése egy m. magas lehet s mellette árok fut körül. Ilyenek voltak

* Bács-B.-vármegyei Tört. Társ. Évk. VI. 176. l.
** Arch. Ért. 1893.

a mi dombocskánk is mindaddig, mig a földmíves ekéje s ásója mívelhető területté nem változtatta.



Több, erős argumentumunk van tehát már olyan, mely a bácskai «római sáncz»-ok avar eredete mellett bizonyít, ennek kifejtését azonban a jövőre halasztom.

Gombos, 1901. *Cziráky Gyula.*

II. BIBÓ-BIGE GYÖRGY. EGY ÉRDEKES SZABADKAI SIRLELET. A városunk határában levő Macskovics-féle téglagyárban már több alkalommal jöttek a földmunkálatok közben napvilágra érdekes régiségek. Legujabban ismét nehány érdekes tárgy került elő, melyeket a következőkben óhajtok ismertetni. A lelet sirlelet. A sír 2 m. mélységü volt s benne a csontváz háton feküdt. Edény s más ilynemű tárgy nem fordult elő. A többi sírmelléklet a következőleg csoportosítható: csonteszközök, vasfegyverek, bronz s ezüst piperetárgyak. *I. Csonteszközők:* 1. *Kés.* 22·5 cm. hosszú, 1·5 cm. széles. Mindkét vége lapos s szélein erősen kiélezve. A csont két lapos vége azonban, körülbelől $^1/_3$ résznyire bevágott kereszt vízszintes s harántos vonalakkal össze van vagdalva, a mi a két vég felületét érdessé s reczéssé teszi. A közepe síma.

2. *Sajátságos csont tárgy*, melynek rendeltetését nem vagyok képes teljes pontossággal megállapitani. Hossza 15·3 cm, egyik vége 1·2 cm, másik 2 cm. széles. A szélesebbik vége szögalakban el van vágva, s a felső szélétől 1 cm.-nyire lefelé egy 0·5 cm. átmérőjű lyuk van. Ilyen tárgy van kettő, melyek egymásra téve teljesen fedik egymást. Belső oldaluk s szélük vonalakkal van bevagdosva, mely vonalak a széleken diszítő jelleggel birnak. A külső lap mindkettőnél síma.

3. *Csont ár.* Hosszú hasított két csontlap 22 cm. hosszú, 2·8 cm. széles. Egyik vége erősen kihegyezve, oldala bevágással diszítve.

4. *Vakaró kés.* Hajlított csontlap. Egyik vége lapossá téve s oldalélei ki vannak élesítve s a fentemlített vonalbevágásokkal diszítve. Hossza 12·5 cm, de látszik, hogy csonka, szélessége 1 cm. Az egészen hosszú bevágás vonul végig, mely a vége felé mindkét oldalra elágazik.

5. Csonteszköz, hossza 10 cm, szélesége 1·7 cm. Úgy néz ki, mint egy ketté hasított tilinkó, ha annak lyukas felét nézzük. A lyukak azonban nem furva vannak, hanem harántmetszéssel. Úgylátszik eszköztartó volt. Talán a nyilakat tették bele.

6. Hajlított félkör alakú csont, oldalain az említett bevágással diszítve. Mindkét vége eltört s így megállapíthatlan, míre használták.

7. *Fésű.* Hossza 6 cm, szélessége alól 2 cm. csúcsban végződik. Alól fogasolt.

8. *Félhold alakú csontcsákány.* Egész hossza 19 cm. Átmérő kerület: 5 cm. Egyik része tömör kerek s hegyben végződik, másik része mélyitetten bevágott s véső formának felel meg. Középen átfúrt lyuk van, melyben a vékony nyél volt. Ez alkalmasint vájó eszköz volt.

9. Van még ezen felül néhány csonteszköz töredék, mely azonban oly hiányos, miszerint meghatározni nem igen lehet.

II. Vaseszköz: 1. Dárdahegyek, három-négy darab. Némely darabnál a dárdahegyek egy tömeggé vannak összeragadva, úgy, hogy szétválasztásuk lehetetlen. A fa dárdanyél bele is van ragadva olykor. A lándzsa levél hossza: 8·5 cm, szélessége 5 cm.

III. Bronz és ezüst piperetárgyak: 1. ezüst lemez 4·8 cm. hossz. 2 cm. sz., alól egy kis szeg áll ki.

2. Lemez, felül félkör alakú, alól lapos. Széle be van hajtva s peremet alkot. A félkörnél szeg áll ki. Hossza 3·6 cm, szélessége: 4·8 cm.

3. Hasonló a fentihez. Szélessége 2 cm. Hosszúsága 5 cm.

4. Kis bronz rúd, hossza 2·6 cm. Töredék.

5. Csatt a mai alakkal. 3 cm. szél., 3 cm. hossz.

6. Kis vasdarab, félkör alakú, alsó részén bevágás. Széle behajtva. Benne három szeg. Ezek voltak azon tárgyak, melyek az említett sirból mint egy csontváz mellékletei előkerültek. Az egész azt a képet nyujtja, hogy itt egy harczos volt eltemetve a maga primitiv eszközeivel s fegyvereivel.

Szabadka, 1901 szeptember. *Bibó-Bige György.*

III. DARNAY KÁLMÁN A CSABRENDEKI DIÁDÉMÁRÓL. A vassal elegyes bronz sírmellékletei által híressé vált csabrendeki urna temető sírjainak zömét, ugyan már régen kimerítette két évtizedes kutatásom, mégis időközönként a véletlen feltár egy-egy szórványos sírt. Ilyen becses veremsír került ez év tavaszán felszínre.

A csabrendeki hegyelői őskori temetőt az országút választja el az Irénmajori római temetőtől, ennek délkeleti részén szőlőforgatás alkalmával találták a munkások az említett csontvázsírt. Egyik munkás jelentéséből jókor értesülve, sikerült az egész sírleletet megmentenem.

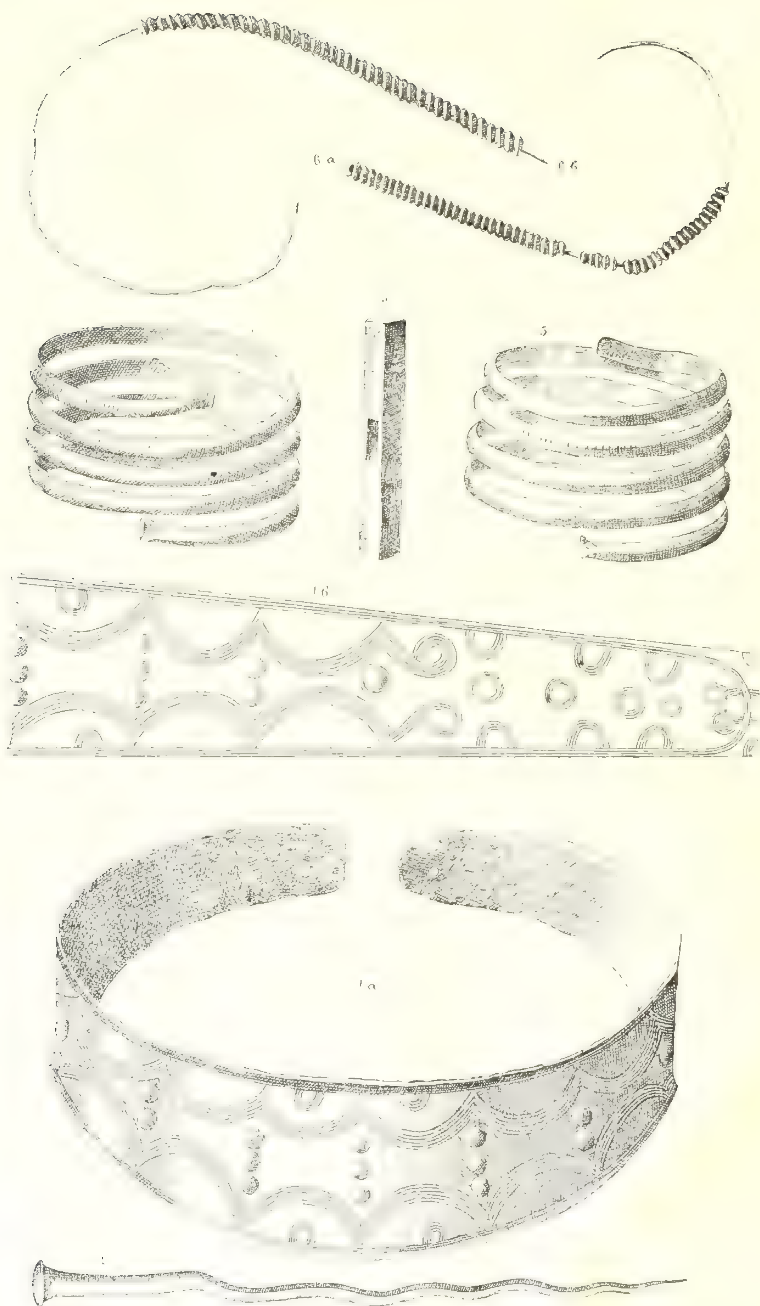
A keletről nyugatra fekvő veremsír, lapos mészkövekkel volt körülrakva. (Mérete 185 X 92 cm.) A veremsír középtermetű nő csontvázát tartalmazta (hossza 166 cm.) a szokásos edény-mellékletek nélkül, mely sajnálatos körülményt azonban bőven kárpótolt a gazdag ékszersorozat, melyet itt bemutatni szándékozom.

Az óvatosan eszközölt sírbontást a fejnél kezdtem, itt feküdt a koponya felett a díszes bronzdiadéma, a nyakcsigolyákon a kissé megrongált állapotban levő csavaros nyakék, a mellkas táján a korongosfejű bronztű, a jobb és bal alkarszáron egy-egy spirális bronz karperecz. Közvetlen a sírkereten kívül jobbra pedig igen érdekes kis trébelő kalapácsot leltem.

A sírleletnek kétségtelenül a legbecsesebb darabja 1 *a*. a bronzdiadéma (*a)* és *b)* ábra), mely 5 cm. széles trébelt lemezből készült, egymással közel szemben álló végei felé fokozatosan keskenyülve. Végeiben páronkint elhelyezett 4—4 lyuk látható, mely azon czélra szolgált, hogy a belefűzött bőr vagy fonalzsinór segélyével az akkor divatozó hajfonat nagyságához mérten, szélesebbre ereszthető vagy összébb húzható lehessen. A bronz lemez-diadéma ponczolt vonalakkal szegélyzett felfelé hajló keskeny peremmel van ellátva. E hajéket becsessé a rajt látható kétféle diszítésmodor teszi. A belső mezőben, annak szélesebb területein három helyen hármasával elhelyezett, két helyen kettesével, két helyen egy-egy, domborított gyöngy-diszítést láthatunk, melyet kétfelől körülfutó, a növényinda hajlásában végződő hatsorosan ponczolt félkörök öveznek. A félkörök által képezett négy középső kisebb mezőben hasonló, de kisebbített félköröket látunk. A diadéma végein egysorban álló négy körgyűrű körül szintén ponczolt félköröcskék vannak elhelyezve. A diadéma nyugvó helyzetben 15 cm. átmérőt mutat. Hogy miként készült az imént leirt diadéma, arra a gondos megfigyelés megadja a választ. A rudba öntött bronzfém lemezzé kovácsoltatott, melyből ki lett vágva a végei felé keskenyülő diadém alakja, mely egy megfelelő vastag fatörzsre hajlítva nyerte a köralakú abroncs alakját. Az így előkészített bronzabroncs, az üllő czélját szolgáló keményített bronz- vagy vasrudra lett fektetve és a rajzban bemutatott (3. ábra) kis trébelő kalapácshoz hasonló kalapácscsal addig verdesve, míg a fém szemcséi összetömörültek és a diadéma lemeze ruganyossá vált. Az így kellőleg homorított diadéma csak ezután kapta a díszítést. A domború gyöngyszemek akként készültek, hogy a diadéma rövidszálú puha deszkára lett fektetve és belső felén a gyöngyöző vassal egy-egy kalapácsütés által a gyöngyszem alak kifelé domboríttatott. A bemélyített díszítést keskeny ponczoló vésővel eszközölték. A csabrendeki diadémia egyedül áll hazai leleteink között, a diszítés szempontjából legtöbb analogiát ugyancsak a csabrendeki bronzöv szolgáltatja.[1] A domborított díszítésmodort felleljük a hallstatti temető sírjaiban lelt bronzöveken.[2] A sírlelet másik érdekes darabja a nyakék (6*a*—*b*. ábra). A nyakék két részből áll: a belső vékony gömbölyű bronzsodronyból, mely csavaralakban körültekertetett egy másik 3 élű bronzhuzallal. A lelet ékszerei közül a nyakék szenvedett legtöbbet a föld nedvességének behatásától, úgy hogy részekre töredezett mikor kiemeltük, szétmállott a nyakék horogkapcsa is. A nyakék vastagsága 5 mm.

Hasonló nyakéket, bár hazai leleteinkben máshol alig fordult elő, többet leltem a csabrendeki temetőben. Ilyen nyakéket adott a leggazdagabb csabrendeki csontvázsír,[3] melyet még két pápaszemes, korongtekercses gyűrű, két karperecz, két szépen díszített bronztű egészített ki. A sírlelet harmadik darabja a korongos fejű bronztű (2. ábra). A bronztű keskeny korongperemmel van ellátva, mely felső koronglapját szegélyző vonaldíszt mutat. A gömbölyű bronzrudból készült szára négyszögletre van lapítva és hullámosan meggörbítve.

1 Arch. Közl. XXII., XI. ábra 6—7. ábra.
2 Das Grabfeld von Hallstatt Dr. Fr. v. Salken IX—XI. tábla
3 Arch. Közl. XXII. köt. X. tábla 7—11. ábra.



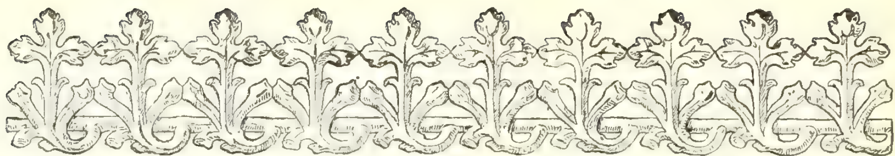
CSABRENDEKI LELET 1/2 n.

A hullámosan görbített tű a bronztűk leghaladottabb alakja, mely az öltöny biztosabb összetűzésére szolgált és azon feltevésre ád alkalmat, hogy a fej alatt levő kis lyukon át vékony fonalat húztak és annak végét a bronztű végső hajlására csavarták, mely meggátolta a legerősebb testmozgásnál is a tű elveszését. Ez adhatta egyszersmind a vaskor feljöttével a bronztűt pótoló fibula készítéséhez az első eszmét. A tű hossza 175 mm. A sírleletet két spirális karperecz zárja be, mindegyike egymáshoz teljesen hasonló félhátú bronzrudból van alakítva, végei lapítottak és 4—4 csavarodást mutatnak és rajta helyenkint függélyesen egymás mellett elhelyezett vonaldíszt láthatunk. Hasonló hengerded sodronytekercs karpereczet összesen 8 darabot leltem a csabrendeki sirokban. Ismerünk ilyeneket 15—20 csavarodással ellátva a sajógömöri leletből, a forrai bronzkincsből.* Teljes hasonló az alkarszár ékesítésére szolgáló karpereczekből 10 példányt leltek Stomfán** (Pozsonymegye). A csabrendeki karpereczek átmérője 70 mm. A sír közvetlen közelében lelt vaskalapács (3. ábra) négyszögű vasrudból készült és téglaalakú nyéllyukkal van ellátva, hossza 60 mm., vastagsága 8 mm. négyszögben. Hasonló kalapács napjainkban is használatban van, felleljük azt minden fémműves műhelyében, mint homorító kalapácsot. Hogy a kalapács a sírlelethez tartoznék, az alig hihető, mindannak daczára, hogy korára nézve nagyon közel járhat a sírlelethez. Az imént leirt lelet egygyel gazdagította azon becses sírleletek számát, melyek a bronzkor végső szakához közes állva mintegy átvezetnek a vaskor legelejéhez. Jóllehet a bemutatott diadémán felleljük a régibb hallstatti izlést jellemző geometriai díszítésmodort, de viszont a sírmellékletek többi ékszerei, a tű és karperecz a késői bronzkor jellegét mutatják. Így korban másfél vagy legalább egy század évvel e sír, mint egyáltalán a csabrendeki sírok zöme, megelőzi a hallstatti sírleletek korát, és épen ez a körülmény teszi becsessé e lelőhelyet, mert Csabrendek és Somlyón kívül máshol e korból nagyobb számban alig találkoztunk ilyen sírleletekkel.

Sümegh, 1901 november.

szentmártoni Darnay Kálmán.

* Hampel B. k. II. köt. CLXII. tábla.
* Hampel B. K. II k. CLXIII. tábla.

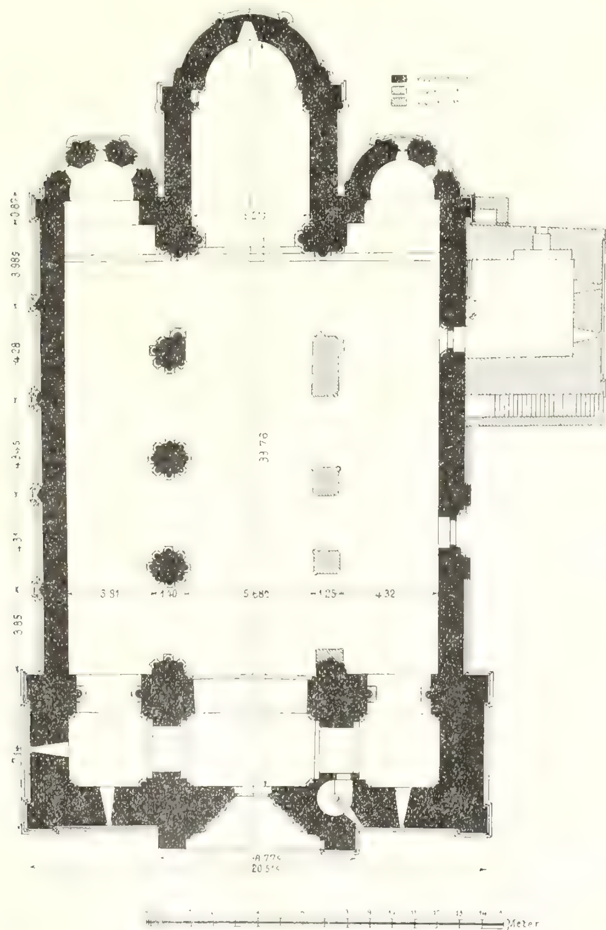


IRODALOM.

A SZENT GYÖRGY VÉRTANURÓL NEVEZETT JAÁKI APÁTSÁG TÖRTÉNETE. Írta dr. *Széchényi* Miklós gróf jaáki apát. Budapest. A Stephaneum nyomása, 1901. 4° 84 l. 15 képpel. — Középkori építészetünk gyöngyének, a jaáki templomnak a restaurálását nemsokára befejezik. Ez indította dr. Széchenyi Miklós gróf jaáki apátot arra, hogy évek során át tartó kutatásai eredményeként fenti czímü munkáját közzé tegye s emléket állítson ezzel azoknak, «a kiknek élete az apátság sorsával hét századon keresztül bensőbb kapcsolatba jutott». Müve ilyformán első sorban történelmi érdekű ; sok haszonnal forgathatják azonban mütörténelmünk művelői is, mivel az apátság eredetének a tisztázásával és történetével kapcsolatban részletesen tárgyalja a jaáki templom viszontagságait s utolsó fejezetében a restaurálás közben fölmerült tapasztalatokról számol be. Míg levéltári kutatásaiban a szerzőnek Kollányi Ferencz és dr. Balics Lajos volt segítségére, könyvének utóbbi része a templom restaurálását vezető Gyalus László tolla alól került ki. Kár, hogy Széchényi gróf fényesen kiállított művében a templom müvészi méltatásának nem jutott elegendő tér. A szövegben és mellékletekként közölt képek is első sorban a restaurálás előtti és utáni állapot összehasonlítását szolgálják, holott minden tekintetben fontosabb lett volna, ha a templom régi művészi részleteit mutatják be nagyobb számban modern színvonalon álló sokszorosító technikájukkal. Széchényi gróf könyve függelékeként egész sor, eddig ösmeretlen oklevelet is közöl az apátság történetére. Ha ezekben jelentősebb új adat nem is akadt, a mely a templom építésének a történetére fényt vetne, a könyvben erős kritikával fölhasznált régibb és újabb adatok világos csoportosítása azonkívül, hogy későbbi átalakításairól értesít, lehetővé teszi a templom korának a pontosabb meghatározását is, ha mindjárt csupán következtetések útján.

A vasvári káptalan Róbert Károlyhoz küldött 1325. évi jelentéséből tünik ki, hogy a jaáki apátság alapítója Iván fia Nagy Márton de genere Jaák volt, a kinek neve okmányokban 1221—1233 között fordul elő. A jaáki apát egy pör kapcsán 1240-ben szerepel először. Mivel, ha ma a czímzetesek sorában akadt is ilyen, a XIII. században apátot monostor nélkül s monostort templom nélkül bajos elképzelni, bízvást föltehetjük, hogy a jaáki templom 1240 előtt már fönnállott. Erre vall egész művészi mivolta, a melynek középkori templomainknál ritka egyöntetüsége azonkívül annak is a bizonysága, hogy a templom egy mester conceptiója szerint, egyhuzamban s bizonyára alig egy évtizeden belül épült föl. A jaáki templom mai alaprajza látszólag ellent mond ez állításnak s a történeti körülmények mérlegelése nélkül igazat adhatnánk a restaurátornak, a kinek véleménye szerint a templom eredetileg hajóiban öt sza-

kaszra volt tervezve, de már építése közben eltértek az alaptervtől s a lapos mennyezetűnek tervezett főhajó felső falainak a hordozására szánt s Sabaria romjaiból ide hurczolt nyolcz monolyth gránitoszlop helyett hat szabadon álló pillérköteggel választották el egymástól a hármas hajót, a mely így oldalfalainak meghagyott külső tagozásaival ellentétben öt helyett négy szakaszra oszlott. A jaáki



A JAÁKI TEMPLOM ALAPRAJZA A RESTAURÁLÁS ELŐTT.
Gróf Széchényi könyvéből.

templom mestere sokkal kiválóbb s ennélfogva önérzetesebb müvész is lehetett, sem minthogy conceptiójának ok nélkül való fölforgatásába beleegyezett volna. Ok nélkül valónak azért mondom, mivel restaurátorunk véleménye szerint a pillérkötegek is mindenkor csupán lapos mennyezetű falakat hordoztak. Ez utóbbi állításnak szintén ellentmondanak a történeti körülmények. A tatárjárás viharait a jaáki monostor aligha kerülte ki, templomát is fölgyujthatták s ha tizennégy évig azután az apátságról semmi adat sem maradt ránk, ez aligha nem annak a jele, hogy nem volt rendezett állapotban. 1256-ban a monostor

püspöki fölszenteléséről értesülünk. Alapításától fogva, a melyet a XIII. század harmadik, sőt Nagy Imre föltevése szerint már második tizedébe tehetünk, aligha ez volt az első fölszentelés. A monostor másodszori fölszentelésére pedig azért lehetett szükség, mivel a tatárjárás valószínű pusztításai után újjá épült. Ekkor alakíthatták át a templom belsejét négy szakaszossá, pótolták monolyth oszlopait vastagabb pillérkötegekkel s szinte bizonyos, hogy akkor be is boltozták. A pillérkötegek simán hengerded féloszlop alakú gerincz hordozói nem mondanak ellent annak, hogy a XIII. század derekán készültek, valamint, szerzetesi templomról lévén szó, az oszlopfők román alakzatai sem. S ha már «a pillérnyaláboknak a főhajó felé eső dobjai (gerinczhordozói) a magas falon fölvitettek és ezekkel a tervezett boltozat alatt (a hevederek és keresztbordák alátámasztására) két csatlakozó oszlop képeztetett», nem hiszszük, hogy a keresztboltozatokat is föl nem rakták volna, mivel ellenkező esetben a jaáki templom aligha heveri ki azt a sok csapást, a mely a XIV. századtól fogva érte s boltozatait is bizonyára úgy megrongálta, hogy beomlottak és a déli pillérsort is kicsorbították, úgy hogy a XVII. században, a midőn ismét lapos mennyezettel tetőzték be a templomot a déli pillérsor is újonnan épült. Nézzük a jaáki templom viszontagságaira vonatkozó adatokat: 1331-ben, a mikor Róbert Károly oklevele szerint 50 benczés pap lakik itt, a monostor leég s levéltára is elpusztul. A király megújítja és megerősíti az apátságnak elveszett okmányokban foglalt jogait s a monostor tovább virágzik. Elderbach János, a kinek Berthold nevű apjára V. László ruházta át az apátság kegyúri jogát, 1489-ben kelt végrendeletében «ad fabricam et tecturam monasterii Sti. Georgii» hagyományt tesz. A XVI. század elején kezdődik a monostor hanyatlása, lakói elzüllenek s a mohácsi vész előtt az utolsó adat arra vonatkozik, hogy Tolnai főapát megrójja a jaáki apátot, a miért egy szökevény szerzetest a monostorba befogadott. 1532-ben Szulejmán hadai dúlják föl a kolostort s a templomot fölégetik. A szerzetesek elmenekülnek, de a veszély elmúltával csak István apát tér vissza, a ki vakon tengeti itt életét s a kinek a templomnak tartósabb tetőzettel való ellátása is aligha volt módjában. Utóda Gombos Balázs, a kit ifj. Erdődy Péter kegyúr zaklat pörökkel s a ki, mint az a tanúvallomásokból kitűnik, a templom föntartásáért mégis tesz valamit s a sekrestyét is zsupfödéllel tetőzi be. Gombos 14 évvel azután, hogy az ellene emelt vádak alól magát tisztáznia sikerült remetének megy s Ferencz apát alatt, a kire az előbbi jogait átruházta 1566-ban Szombathely polgárai rontanak Jaákra s a monostort fölgyújtják. A következő évben Ferencz apát ifj. Székely Mártonra ruházza át jogait. Ez azonban még sem lesz apát. 1586-ban Herrecsinczy Péter viseli a méltóságot, a ki 1590-ben hal meg. Gombos Balázs és Ferencz apátok óta a jaáki apátok, püspökök vagy országos jelentőségű hivatalt betöltő emberek, a kik maguk helyett papokat küldenek székhelyükre. Ez utóbbiak, mivel az apátok maguk sem igen törődhettek ezzel, aligha áldoztak valamit a templomra. 1586-tól közel harmincz évig általában nagy homály borul az apátság történetére. 1618-ban Domitrovich az apát, a ki ekkor már zágrábi érsek s még jóval 1628-ban bekövetkezett meggyilkoltatása előtt lemond a jaáki javadalomról. 1626 előtt monyorókeréki Erdődy János gróf élvezi ez utóbbit, a kinek ez évben bekövetkezett halála

után hagyatékának a fölosztásakor a templom javítására is gondolnak. János utóda 1634-ig apát Erdődy Ferencz gróf, a ki rossz gazda s így a templom gyökeres tatarozása alighanem csak utódai alatt következett be. Hogy Vinkovics Benedek, a ki 1635—1642-ig apát, épített e valamit, ezt határozottan nem tudjuk. Utóda Tolnay Ferencz (1643—1666) vasvári és tűrjei prépost, majd erdélyi püspök 1663-ban a tepmlom kerítés-falát emeli, a mire ez utóbbi kapujának a fölirata vall: R. D. F. T. E. T. P. C. et B. M. V. de T. A. D. S. C. M. C. et T. R. P. vagyis Széchényi Miklós gróf megfejtése szerint: Reverendissimus Dominus Franciscus Tolnay Episcopus Transsylvaniensco Præpositus Castriferrei et Beatæ Mariæ Virginis de Turje, Abbas Dęakiensis Sacræ Cæsareæ Majestatis Consiliarius et Tabulæ Regiæ Prælatus.

Tolnay apátnak tulajdonítja Gyalus László a főhajó ujonnan épített négyszögletes pilléreit, a főhajó lapos mennyezetét, a mely alatt a falak felső részét másfél méternyi magasságban durva régi kövekből újra falazták, mivel a falak megrongálódtak. «Tolnay apát idejéből származott — olvassuk alább — a főhajó újra épített négyzet alapú pillléreire és a déli falra emelt boltozattal ellátott czella és refectorium-építkezés, a mely a főhajó déli ablakait elfödte, minek következtében — bár a templom északi oldalán eredetileg ablakok nem terveztettek — a szakaszok középvonalainak megfelelőleg ablakok vágattak, a melyek a fal külső részén levő pillérosztásokkal jöttek összeütközésbe». A két tornyot még a XVII. században régi kövek és szobrászati töredékek felhasználásával szintén átépítették; a következő században Karácsony János apát óralapoknak helyt adandó a tornyok utolsó emeletét két méterrel magasabbra emeltette. A mostani restauráláskor ezt a toldást lebontották s a tornyokat a zsámbéki torony sisakjának a mintájára, de jóval nehézkesebb formában tetőzték be. A templom gyönyörű díszkapujára vonatkozólag restauratorunk megjegyzi, hogy a homlokzati fal vastagságában levő része ezzel egyidejűleg épült és ornamentatióját utólag faragták ki, külső kiugró részét pedig terv szerint előre kifaragott kövekből falazták. A mit azonban a díszkapuról tovább olvasunk, ez könnyen adhat félreértésre alkalmat. Nincs kizárva, hogy a kapuzat külső részét eredetileg szintén félkörűnek tervezték; de templomunk XIII. századbeli geniális tervezője alighanem tisztában volt azzal, hogy mit akar s hogy a kapú csúcsíves részét «a rendes és okszerű alaprajzú elrendezés hátrányára összeszorította» érte el azt a hatásos ellentétet, a mely a kapuzat belső és külső része között oly megkapó. Ezenkívül kérdés, hogy a kiugró kapukeret szilárdságának a fokozása végett nem e nagyon is okszerű volt alapfalazását szélesebbre fogni? Hogy a kaput diszítő apostolszobrok küzül kettőnek a fülkéje a kiugró kereten kívül esik, ez merész lépés volt ugyan, de csak mesterünk finom művészi érzékére és nagy önállóságára vet élénk fényt, mert ennek a a szabálytól eltérő fogásnak köszönheti kapuzatunk nemes arányait, a melyek díszítésének művészi és pazar voltával egyetemben világhírűvé tették.

A jaáki templom restaurálása közben fölmerült egyéb tapasztalatok a szentély ablakaira és más kisebb jelentőségű részletekre vonatkoznak. A belőlük levont következtetések a kifogásoltakon kívül általában helyesek s a helyreállítási munkálatoknál is csupán ez utóbbiakat vették figyelembe. A mennyiben

ezt Széchényi gróf könyvéből megitélnünk lehet, a jaáki templomot így kellő alap híján levő okoskodások a műemlékek országos bizottságának a felügyelete alatt végzett restaurálása közben nem vetkőztették ki eredeti alakjából, miként az, sajnos, nem egy műemlékünkkel még újabban is megtörtént.

Dr. Széchényi Miklós gróf stilusa előkelő és lendületes, könyvének külső kiállítása pedig fényes. A szövegbe foglalt és önnálló autotipiák kitünőek s Forster Gyula, a műemlékek orsz. bizottságának a másodelnöke által a mű czéljaira átengedett fényképek után készültek. Első sorban történelmi érdeke ellenére műtörténelmünk szempontjából véve becses adatain kívül, Széchényi gróf könyve reánk nézve azért is értékes, mivel buzdításul szolgálhat arra, hogy illustris szerzőjének példáját kövessék azon főpapjaink és főuraink, a kiknek méltósága művészetünk egy-egy régi, érdeme szerint azonban mindmáig többnyire alig méltatott emlékével kapcsolatban van. —*Dd.*

NYÁRI SÁNDOR. A czenstochowai Pálos-kolostor és magyar műemlékeinek birálata ügyében a következő két közlemény érkezett: *

I. Dr. Éber László az «Arch. Ért.» f. évi junius 15-én megjelent füzetében a czenstochowai Pálos-kolostor magyar műkincseiről irt könyvemet ismerteti, s ehhez én néhány megjegyzést kivánok csatolni, tekintettel arra, hogy Éber ismertetése az «Arch. Értesítőben» látott napvilágot. Éber kifogásolja, hogy Báthory István kardját sem irásban, sem képben nem közlöm. Ennek az okát könyvemben leirtam. A kard az üvegszekrényben fekszik, honnét nem engedték kivenni. Ha Éber tényleg elolvassa a könyvemet, ezt tudta volna. Ha valaha könyvet, vagy mást irt volna, tudná méltányolni a tényt, hogy ily helyzetben fényképfelvételt késziteni nem lehet. De az olyan fiatal ember mint Éber úr, ezt még nem tudhatja. Frater György püspökké avatását szintén kifogásolja. Hivatkozik ugyan más helyütt Ballagi czikkére az «Arch. Ért.» 1888-ik évfolyamában, de ha ezt tényleg el is olvasta volna, akkor a 251. oldalon látná, hogy a képre vonatkozólag Ballagival egy nézeten vagyunk. Az 1. emeleti képen Frater György tényleg *veszprémi* püspöknek van elnevezve, s ezen tény konstatálásáért Éber ne engem vádoljon, hanem helyeztesse vád alá azt, a ki a képre a feliratot odafestette. Így vagyunk Báthory püspökkel is, kit a felirat, miként az a reproductión is világosan olvasható (B. F. Ladislaus Bathoreus) nem Endre, hanem László. Az ábrázolt személyek történetének leirása nem volt az én feladatom. Végezze azt az egyházi iró, kinek a foglalkozásába vág az egyházi férfiak történetének megirása. Éber a franczia fordítást is kifogásolta. Ezt az Athenæum csináltatta *Kont* párisi professorral, ki egyszersmind jó magyar is. A miként az Athenæumhoz intézett leveleiből látom, az egyházi nevek megállapitásánál egyházi iró volt segítségére Párisban. A fordítást áttekintette és jónak találta Horn, ki a «Journal de St. Petersbourg»-nak 25 éven át volt a szerkesztője. Bántanám ez urakat, ha Éber úr franczia tudományával állítanám őket szembe. Mert a kinek, mint Ébernek, annyi elemi franczia ismerete sincsen, hogy p. o. «Boldog Dénes» francziául

* Ezekkel befejezzük a czímzett munkára vonatkozó eszmecserét *A szerk.*

«le bienheureux Denis»-vel lesz kifejezve, az csak az olyan norddeutsche gouvernante emlőin szopta magába a franczia nyelvismeretet, s nincs joga másokat tévedésekkel és botlásokkal vádolni. Végül, mivel Éber az anyagiságok iránt is érdeklődik, konstatálom, hogy oroszországi utam költségét a kassai püspök fizette. A könyvet az Athenæum saját költségén adta ki, ő maga fordíttatta és engem is nagyon tisztességes honoráriumban részesített. Azt hiszem, Éber László lelke most már nyugodtabb lesz.

Dr. Nyári Sándor.

*

II. Mikor dr. Nyári Sándornak, «A czenstochowai Pálos-kolostor és magyar műemlékei» czimű könyvéről irt ismertetésem az Archæologiai Értesítő ez évi 3. számában megjelent, e folyóirat olvasói közül többen hibáztatták annak kiméletes hangját. Meggyőződtem ebből, hogy tárgyilagos voltam, pedig — bevallom őszintén — a könyv olvasása után azonnal a «difficile est satiram non scribere» jutott eszembe. Örültem akkor, hogy sikerült leküzdenem magamat és örülök neki ma is, bár dr. Nyári Sándor úr válaszából azt látom, hogy — félreértett.

Ha Nyári úr válaszában nem foglalkoznék akkora kedvteléssel és oly souverain megvetés hangján csekély személyemmel, nem tartanám érdemesnek e dologban akár egy sort is irni még. De most, miután mintegy kénytelen-kelletlen szerít arra, hogy én is még egyszer megszólaljak, kénytelen-kelletlen megteszem, a nélkül azonban, hogy személyemet illető humoros megjegyzéseit hasonlókkal viszonoznám.

1. Báthory István kardjáról ezt irtam: «A kincstárban őrzött tárgyak között Hedvig királyné miseruháján kívül a szerző megemlíti Báthory István kardját is. Kár, hogy szakszerű leirás és kép itt sincs.» Nyári leirása tényleg olyan fogyatékos, hogy a franczia fordító sem érthette meg. «La moitiè de la lame est une œuvre artistique en or . . .» e. h. la moitié de la lame est couverte d'un ornement artistique en or. Mert a penge nincsen aranyból. Azt hiszem különben, hogy a kardot az üvegtáblán keresztül is le lehetett volna rajzolni és így a kép pótolta volna a leírás homályosságát.

2. A Martinuzzi élete történetét ábrázoló sorozat második képe a korona átadását ábrázolja. A reprodukczióra vetett egy pillantás mindenkit meggyőzhet róla. Ha Nyári úr másképen látja és ennek folytán leírása is egészen fonák, arról nem tehetek. Ez esetben Ballagi is tévedt, bár az ő idézett kis czikke különben hasonlíthatlanúl becsesebb Nyári úr testes köteténél. És a tévedések e találkozása talán nem is puszta véletlenség?

3. Martinuzzi nem volt veszprémi püspök. A fölirat transscriptiójában a szerző helyesen tette, hogy nem javította ki a fölirat festőjének a tévedését, de a kép czíme bizonyítja, hogy e tévedést nem is vette észre.

4. A Báthory képét illető megjegyzésemet Nyári úr nem értette meg. Nem azt mondtam, hogy a kép nem Lászlót, hanem Endrét ábrázolja, hanem azt hibáztattam, hogy az egyszerű barátot a kép czímében püspöknek teszi meg. A kép fölirata tehát helyes és míg Martinuzzi képénél a szerző nem változtatta meg a helytelen czímet, itt a helyeset elrontotta.

5. «A leírások helyett vagy mellett hasznosabbak lettek volna a teljesen hiányzó életrajzi és hagiographiai adatok.» Vajjon jogosan hárítja e el magától e megjegyzésemet Nyári úr — a műtörténész?

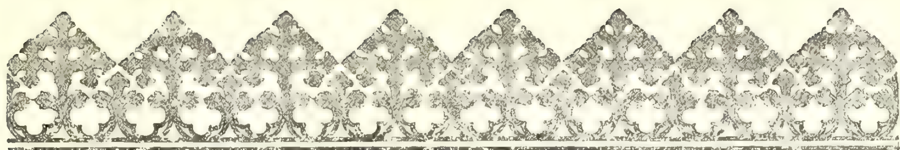
6. Kont, Horn és az «egyházi iró» közreműködése daczára is rossz a franczia fordítás. Ennek különben nagyrészt a magyar szöveg silánysága az oka. «Elemi franczia ismeretem» védelmére szószerint idézem az incriminált pontot. «Boldog *Dénes* a szerzetbelépése előtt argai püspök volt. Az argai utóbb milkói püspökség Moldvában már a XVI. század elején czímzetes püspökség volt csak és püspökei nem voltak az erdélyi püspökség suffraganeusai. Még kevésbé lehetett tehát Dénes *az erdélyiek suffraganense* (így!) a hogy azt Nyári irja. Különben az *Argen-püspök* czím is egészen hibás és ennek franczia fordítása, *le bienheureux Denis Argen* épenséggel komikus». Bizony komikus, de természetesen nem a «bienheureux» szó, hanem az, hogy az «egyházi iró» daczára is *Argen* (a föliratban Argen=Argensis) a püspök vezetékneve gyanánt szerepel.

7. Nyári úr «anyagiságai» iránt nem érdeklődöm, de igazán örömömre szolgál, hogy nemcsak útiköltséget kapott, hanem «nagyon tisztességes honoráriumban» is részesült. Milyen bizalommal tölthet el bennünket, fiatalokat, az a tény, hogy a komoly, tudományos munka igy megtermi gyümölcseit!

Dr. Éber László.



BREGETIÓI BRONZMÉCSES FÖLÜLRŐL TEKINTVE.
V. ö. Arch. Ért. 1901. 54. l.



KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT. Szept. hó 24-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet után első ülését. Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt, jelen voltak Szumrák Pál és Kunvári Fülöp vál. tagok, dr. Finály Gábor és több más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *Sztehló Ottó* nehány magyarországi szentségházról értekezett, a műemlékek országos bizottságának anyagából számos rajzot mutatván be.

Utána dr. *Récsey Viktor* ismertette az elhunyt Miháldy Istvánnak a Bakony vidékén gyűjtött régiség-gyüjteményét, melynek főérdeme, hogy egy vidékről van egybegyűjtve, miért is kívánatos volna, hogy ezen vidék valamely nyilvános múzeumába jusson.

Titkár hivatalos jelentése folyamán a *felkai Tátra múzeum* a társulat tagjai sorába fölvétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére a jelen volt két választmányi tagot kérve föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 29-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet után második ülését. Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt: dr. Réthy László, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, Gohl Ödön, dr. Gerecze Péter ig. választmányi tagok; dr. Finály Gábor, dr. Kuzsinszky Bálint, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és tiz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *Mahler Ede* a komárommegyei császári római leletet mutatta be, míg *Nagy Géza* a dunakeszi urnatemetőről értekezett. Titkár jelentése folyamán *ifj. Losonczy István* társulati rendes tagul megválasztatott. Pénztárnok fölolvasott jelentése tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Réthy László és Halaváts Gyula ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ESZTERGOMVIDÉKI RÉG. ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT közzétette harmadik évkönyvét. Szerkesztette Rózsa Vital Esztergom 1900. Pór Antal és dr. Wertner Mór Esztergom multjára vonatkozó becses közleményei

foglalják el a kötet zömét. Ezután következik Némethy Lajos tollából az esztergomi múzeum leltára öt csoportban, kezdve a legrégibb tárgyaktól a legújabb korig. A gyűjteményt főegyházi könyvtárban őrzik, három horganyedzés mutatja, hogy a tárgyak még mindig csak ideiglenes hajlékkal bírnak, szabadon, nem szekrényekben vannak, a miért nem igen lehet a gyűjteményt közhasználatra bocsájtani. A múzeum gazdag építészeti maradványokban, a szt. Adalbert templomából, az u. n. Ákos-palotából, a benczések régi templomából, a dömösi prépostsági épületből és legtöbb a maradvány a szent-királyi templom alapjaiból, melyeket Némethy Lajos ásatott föl. A csatolt ábrák nem igen sikerültek és nyilván csak azért használták föl, mert jobbakra nem telt és mert a szegény egylet nem talált pártfogót, a ki jobb ábrák költségét magára vette volna. Az egy ily illustris központban sajnos tünemény! Az egyletnek 1898-ban 1294 korona bevétele és 532 korona 82 fillérnyi kiadása volt, az 1899-ik évi előirányzatba pedig épen csak 924 korona bevételt terveztek. A társulati tagok száma 1898-ban 208 volt, 1899-ben 212-re emelkedett. *X.*

KŐKORI FEJSZE. Torontálmegyei Nagyszentmiklóson a község nyugoti határában elterülő vízmosta lőszterületen mezőgazdasági vízelvezető csatorna ásása alkalmával a munkások egy méter mélységben a sértetlen össze mosott lőszben találtak egy csiszolt fölületű, átfúrt, teljesen ép kőbaltát, mely 12 cm. hosszú, éle 7 cm., legnagyobb harántos átmérője a lyuknál 7 cm., a lyuk átmérője 2·2 cm., súlya 0·92 kiló ; anyaga serpentin. Az érdekes tárgy legelőbb egy kocsmáros kezébe jutott, a ki nyelet vervén bele, csapverőül használta, onnan megmentette egy régiségkedvelő gyűjtő. *Dudás Andor.*

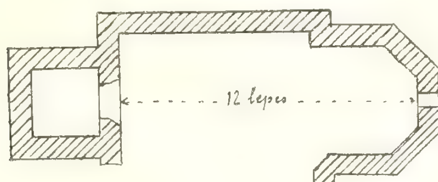
KIS-AZARI RÉGISÉGEKRŐL (Zemplén m.) ad hírt ifj. Berecz Károly. Különösen sok az obszidian Kis-Azartól Szécs-Keresztúrig a hegyek lábainál. Van köztük sok magkő, számos lepattintott és vágásra alkalmas kés és egyéb ; nyílhegy eddig csak egy-kettő fordúlt elő. Edénycserepek is akadtak egy helyen, durvák, vastagok, sem ponttal, sem idomokkal diszítve nincsenek ; egy vízmosás szélén tűzhelyre is akadt a buzgó kutató, a föld ott téglaszínre van átégetve és voltak közelében széndarabok és edénycserepek. Csiszolt kőbalta is kerűlt elő a kis-azari hegy alatt. (Adal. Zempl. tört. 1900 5. szám 129—131 ll.)

A SZENT-IMREI TEMPLOMROM. Blaskovich Sándor földbirtokos az Archæologiai Értesítő XXI. (1901) kötete 284. lapján «A szentimrei csonkatorony» czím alatt ismerteti a Kis-Kőrös és Fülöpszállás között, a szántóföldek között lévő romot. Én e romot a f. év junius havában kerestem föl, lefotografáltam és alaprajzáról vázlatot készítettem (melyeket ide mellékelek), s az akkor szerzett tapasztalataim nem mindenben egyeznek meg a Blaskovich Sándor úrtól közlöttekkel. A mint ugyanis a mellékelt vázlatos (méret nélkül készült) alaprajzból kitetszik : az egyhajós templom keleti részében a nyolczszög ötoldalából formált szentélylyel záródik. Az ily alakú szentély a góth-stilus jellegzője. Tudva pedig azt, hogy hazánkban a góth-stilusban való építkezés a tatárjárást követő időben kezd meghonosodni : a szentimrei templom nem

épülhetett a XIII. században a tatárjárás előtt, mint azt B. S. úr állítja, mert akkor szentélye félkör alakú lenne, lévén a tatárjárás előtti időkben a román-



A SZENT-IMREI TEMPLOM ROMJAI (PEST M.)
Halavács Gyula fölvétele szerint.



stilus honos nálunk. Ép ezen oknál fogva nem tartanám ép lehetetlennek, hogy a templom belső falán lévő 1522. évszám (mely az én figyelmemet azonban kikerülte) ép az építés évét jelenti. *Halaváts Gyula.*

RÉGI KIRÁLYI KINCSEK BÁTHORY ISTVÁN BIRTOKÁBAN. Ismeretes, hogy Rudolf király szenvedélyesen gyűjtögette a ritka és értékes emlékeket. Megbizottai Magyarországban is kutattak ilyenek után s a minek megszerzése és elvitele nem ütközött nagyobb nehézségbe, Prágába vándorolt. Egyes buzgó tisztviselők is akadtak, a kik tudván, hogy a királynak nagy örömet okoznak, figyelmeztették őt az imitt-amott rejlő kincsekre. Ilyen módon tudta meg Rudolf 1601-ben, hogy Báthory István uram a régi magyar királyi kincsek közül többet rejteget magánál. Október 20-án már rendeletet is menesztett hozzá, követelvén, hogy a régi magyar királyok kincstárából hozzá került nagybecsű *aranykeresztet*, mely a szentkereszt fájával és a szentek egyéb drága ereklyéivel ékeskedett, küldje hozzá Prágába. Követeljük tőled — írja a király, — hogy hozzád küldött emberünk előtt a való igazságot tárd fel, iránta teljes hűséget tanúsíts és ha az említett kereszten kivűl más ritka és régi királyi kincsek is volnának kezeid között, megtekintés végett azokat is küld

Prágába. S ha a kincsek tetszenek nekünk, értékük felől később megegyezünk veled.

A király embere, Gantz József tábori fizetőmester, már útban volt Báthoryhoz, mikor Rudolf Hosszuthoty Istvántól, a szepesi kamara tanácsosától megtudta, hogy Báthory István egyéb drágaságok között egy roppant értékű, aranynyal átszőtt, gyöngyökkel kirakott, súlyos casulát is rejteget magánál. A király e hír vétele után Hosszuthotyt küldé Báthoryhoz a drága casuláért. Jöttéről 1601. nov. 14-én maga Rudolf értesíti Báthoryt, jelentvén neki, hogy Hosszúthoty köteles magával hozni a casulát.

Mennyiben kárpótolta Rudolf a Prágába vitt kincseket Báthoryt, nem tudjuk. A későbbi iratok mit sem szólnak erről. (Közös pénzügyi levéltár: «Schreiben des Kaisers Rudolf an Stephan Báthory»). *Takáts Sándor.*

REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSEREPEK. Spitzer Mór pozsonyszéleskuti birtokos folyó szeptember 21-éről szóló szives értésítése szerint az itt rajzban bemutatott cserepeket szeptember 18-ikán szerezte meg. Találták földhányáskor Pozsonyban, midőn a Mária Terézia szoborral szemben csatornákat ástak. A cserepek graffittal erősen kevert szürke tüzálló agyagból valók és nagyobbfajta edényekből származnak, melyek elpusztultak; csak a fülek maradtak teljes épségben vagy legalább is töredékekben, mert a fülek az edény legerősebb részei szoktak lenni. Spitzer úr azért gyűjtötte össze, mert ez edényfüleken benyomott bélyegek vannak, olyanok, a milyeneket már több helyről és évek óta ismertünk a nélkül, hogy a cserepek iránt tisztába jutottunk volna. A mióta Sopronyban is ugyanily edényeket olvasztó tégelyekkel együtt a fegyverkovácsok vagy puskamesterek egykori telepén találtak, tisztába jutottunk az edények rendeltetése és kora iránt; tudjuk, hogy nem a régibb középkor emlékeivel állunk szemben, de a XV—XVII. század készítményeivel. Azok az adatok, melyeket most Pozsonyból kapunk, ezt a fölfogást újból erősítik, mert a már eddig is jól ismert különféle egyszerű keresztes és csillagos jegyű (1, 4, 5, 7—9. ábrák) cserepek mellett akadtak oly bélyegzett cserepek (2, 3, 6) melyeknek a bélyegei nyilvánvalóan XV—XVI. századi czéhmesterektől származnak, sőt a két betű közé rakott idom pozsonyi iparosok pecsétlőin oly gyakori, hogy Spitzer Mór úr az ő gyűjteményében öt ilyen jegyű pecsétlőt a XVII. és XVIII. századokból bir. A pozsonyi töredékek legtöbbje (1—9) korsókból maradt, a milyeneket Storno Károly rajzaiból ismerünk.* Azonban van három oly töredék, mely nem korsónak, de tálnak vagy vedernek a füle volt. Legteljesebb a 8. ábrán bemutatott fül; a rajz kívülről mutatja, úgyszintén a 9 *a* és a 7 *a* ábra is kívülről ábrázolják a füleket, az utóbbi úgy, hogy az edény öblét fölül kell hozzá képzelni.

A rejtélyes edények titkát még nem derítettük ki teljesen. Nem tudjuk még a fegyverkovácsok bélyegei-e azok a jegyek, melyek rajtuk vannak, avagy az agyagművesek nyomták a fülekre az ő bélyegüket? Az előbbi föltevést igazolná az a jelenség, hogy keresztes s egyéb hasonló bélyegek egykorú

* Arch. Ért. 1901. 76—77. l.



1 *a)*



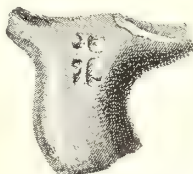
2 *a)*



3 *a)*



4 *a)*



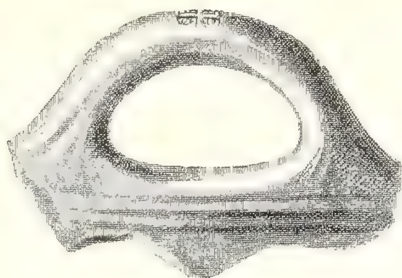
5 *a)*



6 *a)*



7 *a)*



8 *a)*



9 *a)*



1 *b)*



9 *b)*



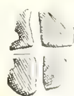
2 *b)*



3 *b)*



6 *b)*



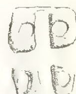
7 *b)*



4 *b)*



5 *b)*



8 *b)*

GRAFITTOS CSERÉPEDÉNYEK FÜLEI BÉLYEGEKKEL.

1 *a)*—9 *a)* 1/3 n. 1 *b)*—9 *b)* 2/3 n.

vasszerszámokon és ágyú- és puskacsöveken is jelentkeznek; viszont az agyagművesek mellett szól, az az érv, hogy az ország külömböző vidékein fordulnak elő egyforma bélyegű és rokon idomú és ugyanazonos anyagú edények, tehát közel esik azt hinnünk, hogy ugyanegy mühelyből származnak. *Hpl.*

ÖNTŐMINTA TARSOLYLEMEZ KÉSZÍTÉSÉRE. A British museum középkori régiségtárában őriznek egy 19·5 cm. oldalas négyszögű kőlapot, melynek mindkét oldalán bevésett idomok vannak. Az egyik oldalon az itt ábrázolt idomot látjuk. Ábránk fél nagyságban tünteti föl a mintának gipszmásolatát, tehát ellentétes elhelyezésben mutatja a mustrát; elmaradt képünkön az öntőcsatorna ábrázolása, mely a lemezidom egyenes széle közelében az ezüst vagy sárgaréz beöntésére szolgált. Magáról a lemez idomáról elég annyit mondani, hogy meglepően hasonlít a magyar honfoglalók sírjaiból előkerült tarsolylemezek formájához (V. ö. A honfoglalási kor hazai emlékei 781. és 783. l.) A rajta kidomborodó diszítések a saraczén ornamentika remekei, korukat hozzáértők a XVI. századra teszik. A négyszögű öntőminta tulsó lapján is vannak bevésett mélyedések, melyekben valószinűleg kard markolatának és hüvelyének diszítésére szolgáló kisebb lemezeket lehetett önteni; diszítésük izlése teljesen összevág az itt közlöttekkel. A fölötte becses mintát A. W. Franks Damaskusban szerezte valamely keleti utján és a British museumnak ajándékozta; kedves kollegám Mr. Ch. H. Read szives volt a tábla egyik oldalát számomra beöntetni, a miért itt is szives köszönetet mondok neki. *Hpl.*



KELETI IZLÉSŰ TARSOLYLEMEZ GIPSZMÁSOLATA.
A British museumban lévő öntőminta után. 1/2 n.

